SKRIFTER UTGIVNA AV STATSVETENSKAPLIGA FÖRENINGEN I UPPSALA. XI.

1905 ÅRS MINISTÄRKRISER

AV

ARNE WÅHLSTRAND

UPPSALA OCH STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

1905 ÅRS MINISTÄRKRISER

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å LÄROSALEN N:R IV ONSDAGEN DEN 7 MAJ 1941 KL. 10 F. M.

AV

ARNE WÅHLSTRAND

FIL. LIC. AV NORRLANDS NATION

UPPSALA 1941

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

SKRIFTER UTGIVNA AV STATSVETENSKAPLIGA FÖRENINGEN I UPPSALA. XI.

1905 ÅRS MINISTÄRKRISER

AV

ARNE WÅHLSTRAND

UPPSALA OCH STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

UPPSALA 1941
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
4°335

Innehållsförteckning.

Sid.

Förord v
Förkortningar viii
Källor och litteratur ix

Boströms avgång 1
Ministären Ramstedts tillkomst 17
Ministären Ramstedt och unionskrisen 35
Före 7 juni 35
Erbjudande av statsministerposten till Boström 45
Förberedelserna till urtima riksdagen 52
Urtima riksdagen och särskilda utskottet 73
Urtimans öppnande och propositionens mottagande 73
Remissdebatten 81
Särskilda utskottet i arbete 92
Det av särskilda utskottet utformade programmet 108
Ministären Ramstedts avgång 114
Demissionen 114
Kritiken mot regeringen och anledningen till dess avgång .. 121
Riksdagens och konungamaktens inflytande på avgången .. 139
Ministären Ramstedts allmän-politiska ställning och eftermäle 144
Ministären Lundebergs tillkomst 151
Sonderingar och försök att besätta statsministerposten .. 152
Lundebergs regeringsbildning 173
Kungahusets inflytande och den inre kretsen kring ministärbildaren 209
Ministärens allmänna karaktär 215
Ministärens program och mottagande av allmänna opinionen 221

Sid.

Ministären Lundebergs avgång 231
Unionskonfliktens avveckling 231
Valrörelsen och partisituationen 238
Ministärkrisens förlopp 245
Kungahuset, statsrådsmedlemmarnas och riksdagspartiernas ställning till krisen 263
Ministären Staaffs tillkomst 278
Diskussioner och sonderingar. Staaff erhåller konungens uppdrag 278
Regeringsbildningen 286
Kungahusets och riksdagens inflytande på regeringsbildningen 304
Ministärens mottagande av press och opinion 310
Ministärskiftena 1905. Några huvuddrag 316

Bihang 329
Större noter och exkurser 331
Ministerlistor från Lundebergs regeringsbildning 417
Reproduktioner ..... mellan 424—425
Personregister 425

Förord.

År 1905 bildar i flera avseenden en vändpunkt i vår yttre och inre historia. Konflikten med Norge ställde den svenska statsledningen inför stora och svårbemästrade problem, och frågan gällde ytterst krig eller fred på den skandinaviska halvön. Händelsernas tryck framtvingade täta växlingar i konseljen, och under året fungerade ej mindre än fyra olika statsministrar, Boström, Ramstedt, Lundeberg och Staaff. Ur parlamentarisk synpunkt tilldraga sig dessa regeringsskiften ett betydande intresse, och föreliggande avhandling vill söka klarlägga de inre sammanhangen i de efter varandra följande ministärkriserna. Då arbetet i viss mån anknyter till Leif Kihlbergs undersökning av den svenska ministären fram till 1905, har det icke ansetts behövligt att lämna någon särskild framställning av den tidigare politiska utvecklingen i Sverige före och efter sekelskiftet. Unionsfrågan har berörts endast i den utsträckning den kan anses ha påverkat den inrikespolitiska situationen i Sverige.

Ett mycket rikt och hittills outforskat källmaterial har stått till författarens förfogande, brev, dagböcker, minnesanteckningar och andra aktstycken, härrörande från politiskt ledande personer, bl. a. de fyra statsministrarna. Då materialet i och för sig erbjuder stort intresse och dessutom är ganska svårtillgängligt, har det ansetts motiverat att i betydande omfattning meddela detsamma i noter, vilka i regel hänförts till ett särskilt bihang i slutet av avhandlingen.

Under utarbetandet av denna avhandling har jag i många avseenden fått mottaga hjälp och bistånd, och det är mig nu en kär plikt att uttala mitt vördsamma tack härför.

I främsta rummet riktar jag detta tack till min vördade lärare, professor skytteanus AXEL BRUSEWITZ. Under hela min Uppsalatid har jag haft glädjen och förmånen att räkna honom som handledare av mina studier. Redan tidigt fäste han min uppmärksamhet på det parlamentariskt betydelsefulla året 1905, och han har sedermera i detalj följt mitt avhandlingsarbete i dess olika stadier allt intill dess fullbordan och därunder på ett för mig oförgätligt sätt lämnat mig sitt bistånd. För idérik undervisning och ovärderligt stöd står jag i outplånlig tacksamhetsskuld till honom.

Det är mig likaledes angeläget att rikta en tacksägelse till justitierådet AXEL AFZELIUS för den stora personliga välvilja han visat mig under mitt arbete; hans säkra omdöme och ingående kännedom om 1905 års män och förhållanden ha varit mig en betydande tillgång. Min släkting lektor WILHELM CARLGREN tackar jag för givande synpunkter och sporrande intresse samt docenten GUNNAR HECKSCHER för goda uppslag och vänskaplig kritik. Lektor HILDING ROSENGREN och docenten, lektor GUNNAR HESSLÉN ha även genomläst avhandlingen i manuskript och därvid gjort värdefulla påpekanden, för vilket jag tackar dem. Min vän och studiekamrat fil. lic. SIXTEN BJÖRKBLOM, som hjälpt mig vid genomgången av det omfångsrika källmaterialet, är jag ock skyldig den största tack.

Till alla dem, som lämnat mig sitt tillstånd att begagna egna anteckningar eller fäders och andra anförvanters skriftliga kvarlåtenskap, riktar jag ett vördsamt tack. Särskilt önskar jag uttrycka min erkänsla för det stora personliga förtroende och välvilliga tillmötesgående, som visats mig av sorenskriver IVAR ARCTANDER, förste arkivarie TOR BERG, bruksdisponenten LENNART BIESÈRT, godsägare GUSTAF BOSTRÖM, friherrinnan ANNIE CRONSTEDT, född Palander, förutvarande utrikesministern och f. d. justitierådet JOHANNES HELLNER, professor ERLAND HJÄRNE, överstelöjtnant LENNART VON KRUSENSTJERNA, brukspatronen KRISTIAN W. LUNDEBERG, lektor EVA RAMSTEDT, fru MAUD VON STEYERN, född Wachtmeister, banktjänstemannen OLOF SWARTZ, fru ANNA TAMM-LIEDBERG,

landshövdingskan ELLEN WIDÉN och riksbibliotekarien OSCAR WIESELGREN. För värdefulla personliga upplysningar tackar jag vördsamt bl. a. professor A. W. BRÖGGER, förutvarande statsministern och f. d. landshövdingen HJALMAR HAMMARSKJÖLD, förutvarande utrikesministern HALVDAN KOHT, landshövdingskan ALICE TROLLE och kammarherre ERIK TROLLE, f. d. minister BENJAMIN VOGT samt professor JAC. S. WORM-MÜLLER.

Med mitt tack vänder jag mig även till tjänstemännen vid Uppsala universitetsbibliotek och riksarkivet, vilka visat mig stort tillmötegående under arbetet. Särskilt har arkivrådet HERMAN BRULIN omfattat min uppgift med intresse och varit mig till värdefull hjälp.

Under mina forskningar har jag erhållit betydande ekonomiskt understöd från Karl Staaffs fond och från de av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse till skytteanska professuren anslagna medlen. För dessa understöd framför jag mitt vördsamma tack.

I detta sammanhang vill jag även giva uttryck för den stora tacksamhetsskuld, vari jag står till mina välgörare, jägmästare och fru MAURITZ CARLGREN, vilka under min långa sjukdomstid och även senare på ett oförlikneligt sätt visat mig tillgivenhet och omsorg.

För en noggrann korrekturgranskning tackar jag mina nationskamrater, pastor RUDOLF ALDSKOGIUS och fil. mag. TORSTEN PETRÉ, samt min *syster*. Min utomordentlige vän teol. lic. och fil. kand. NILS SÖDERLIND har varit mig behjälplig i många stycken, bl. a. vid upprättandet av förteckningen över källor och litteratur; jag tackar honom härför liksom för många års osvikligt kamratskap. Personregistret har sammanställts av fil. stud. PER WIKBERG, för vilket krävande arbete jag ber att få uttrycka min stora erkänsla.

Till sist vill jag uttala ett innerligt tack till min *hustru* för outtröttlig hjälp, uppmuntran och stöd i alla skiften.

Uppsala i april 1941.

Arne Wåhlstrand.

Förkortningar.

AK	= Andra kammaren.
BevU	= Bevillningsutskottet.
FK	= Första kammaren.
H. D.	= Högsta domstolen.
HU	= Hemliga utskottet.
KB	= Kungliga biblioteket.
K. prop.	= Kunglig Majestäts proposition.
lib.	= liberal.
LU	= Lagutskottet.
LUB	= Lunds universitets bibliotek.
mem.	= memorial.
mot.	= motion.
P. M.	= promemoria.
RF	= Regeringsformen.
St.	= Stortingsman.
SU	= Statsutskottet.
SäU	= Särskilda utskottet.
TU	= Tillfälligt utskott.
V. V. K.	= Väg- och vattenbyggnadskåren.
U. D.	= Utrikesdepartementet.
Urt.	= Urtima riksdagen.
utl.	= utlåtande.
UUB	= Uppsala universitets bibliotek.

Övriga förkortningar torde icke erfordra någon särskild förklaring.

Källor och litteratur.

I. Källor.

1. Otryckta källor.

Det otryckta materialet har icke på sedvanligt sätt ordnats efter förvaringsort utan grupperats kring vederbörande huvudpersoner (resp. huvudord), vilket synts lämpligt med hänsyn till materialets karaktär. I texten åberopade brev (original) återfinnas, därest icke annat angives, i samlingar, som tillhört brevmottagaren. När årtal icke uppgivits, avses alltid år 1905. Vid citering har källornas ortografi bibehållits; endast i undantagsfall ha avvikelser skett från denna regel, och det har då väsentligen gällt interpunktionen.

Frisinnade landsföreningen.

Protokoll från sammanträden med frisinnade landsföreningen, dess förtroenderåd, delegation och arbetsutskott.

Inkommande brev.

Deposition i Kungl. Biblioteket.

Särskilda utskottet.

Protokoll i särskilda utskottet vid första urtima riksdagen.

Protokollen upptaga endast allmänna uppgifter om närvarande medlemmar, tiderna för utskottets sammanträden etc. samt framställda yrkanden och beslut men inga diskussionsreferat.

Riksdagsbiblioteket.

Ivar Afzelius.

Brev från Johan Ramstedt.

Brev till Francis Hagerup (original).

Koncept till uttalande.

Redogörelse för unionsfrågans utveckling 1903—05.

Resumén, vilken omfattar c:a 6—8 foliosidor, är daterad »Rörön i början af augusti 1905».

Hos justitierådet Axel Afzelius, Stockholm.

Gustaf Andersson i Kolstad.

Dagboksanteckningar.

Knapphändiga utdrag (blyertsskrift) föreligga i en anteckning bland Th. af Ekenstams papper. Originalet har ej kunnat påträffas.

Linköpings stifts- och landsbibliotek.

Sofus Arctander.

Brev från W. C. Brögger.
Fristående korta anteckningar.

Deposition i Universitetsbiblioteket, Oslo.

Ernst Beckman.

Dagboksbrev.

Breven, vilka äro ställda till B:s barn i England och Amerika, ha karaktären av fortlöpande dagboksanteckningar berörande dels familjeangelägenheter, dels och framför allt politiska händelser. Breven äro nedskrivna i små kopieorderböcker, vari blåkopian bevarats.

Hos fröken Astri Woods Beckman, Stockholm.

Gustaf Axel Berg.

Brev från olika personer, bl. a. Chr. Lundeberg och Hj. Hammarskjöld.

Riksarkivet.

Dagboksanteckningar $^{26}/_{7}$—$^{20}/_{10}$.

Anteckningarna, förda dag för dag och tämligen utförliga, föreligga i en renskrift (ej G. A. Bergs handstil); originalet har ej kunnat påträffas. Enligt uppgift har dagboken testamenterats till Chr. Lundeberg.

Hos brukspatron Kristian W. Lundeberg, Stockholm.

Fridtjuv Berg.

Kopiebok för utgående brev.

Hos förste arkivarie Tor Berg, Stockholm.

Brev från Fridtjuv Berg till Alfred Dalin.

Sveriges allmänna folkskollärarförenings arkiv, Stockholm.

Ossian Berger.

Strödda minnesanteckningar.

Hos byråchef Tage Berger, Stockholm.

David Bergström.

Strödda anteckningar.

Deposition i Uppsala universitetsbibliotek.

Elof Biesèrt.

Brev och telegram från olika personer.
Kopior av brev och telegram till fadern och andra personer.
Anteckningar från statsrådsberedningar (samlingsministären).
Diskussionsreferat från sammanträden med liberala samlingspartiet och dess förstärkta förtroenderåd.

Hos bruksdisponent Lennart Biesèrt, Lennartsfors.

Erik Gustaf Boström.

Brev från kung Oscar, prins Carl och Carl Herslow.
Koncept till brev till kung Oscar.

Riksarkivet.

Brev från E. G. Boström till sonen, Gustaf Boström.

Hos godsägare Gustaf Boström, Östanå.

Harald Bothner.

Dagböcker.

Riksarkivet, Oslo.

Jöns Bromée i Billsta.

Politiska porträttstudier av ledamöter av andra kammaren (»Memoirer»).

I anslutning till porträttstudierna, vilka ofta äro partipolitiskt färgade, lämnas ett flertal uppgifter om politiska händelser, regeringsskiften etc.

Hos fröken Elin Skunke, Stockholm.

Carl von Friesen.

Brev från olika personer 1904.

Hos fröken Elsa von Friesen, Djursholm.

Francis Hagerup.

Brev från kung Oscar, Ivar Afzelius och Alfred Lagerheim.
Dagboksanteckningar.

Riksarkivet, Oslo.

Henrik Hedlund.

Brev från olika personer, bl. a. Lars Tingsten och Benjamin Vogt.
Anteckningar från samtal med E. G. Boström och Sigurd Ibsen.

Anteckningarna beröra konsulatfrågan; samtalet med Boström återgivet i dialogform.

Göteborgs stadsbibliotek.

Johannes Hellner.

Anteckningar från Karlstadskonferensen.
Synnerligen utförliga.

Anteckningar från Staaffs regeringsbildning.
Hos f. d. justitierådet Johannes Hellner, Stockholm.

Carl Herslow.

Brev från E. G. Boström.
Deposition i Riksarkivet.

Harald Hjärne.

Anteckningar från särskilda utskottet vid första urtima riksdagen.
Innehålla synnerligen utförliga diskussionsreferat från förhandlingarna i utskottet jämte yrkanden och förslag.
Deposition i Uppsala universitetsbibliotek.

K. G. Karlsson i Göteborg.

Brev från Staaff.
Anteckningar från särskilda utskottet vid första urtima riksdagen.
Ojämnt förda, vissa debatter ej refererade.
Hos fru Ragnhild Fagerlind, född Karlsson, Borås.

Halvdan Koht.

Politisk anteckning (»Fremtidsplaner for norsk politik»).
Hos f. d. utrikesminister Halvdan Koht, Oslo.

Edvard von Krusenstjerna.

Spridda minnesanteckningar.
Anteckningar å fristående blad i dagboksform rörande vissa för nedskrivaren betydelsefulla händelser.
Hos överstelöjnant Lennart von Krusenstjerna, Stockholm.

S. H. Kvarnzelius.

Anteckningar från särskilda utskottet vid första urtima riksdagen.
Diskussionsreferat, ojämna och fragmentariska.
Hos doktorinnan Maud Kjerrulf, född Kvarnzelius, Stockholm.

Alfred Lagerheim.

Brev från Eric Trolle 1904, Karl Staaff, m. fl.
Dagboksanteckningar.
Innehålla endast mycket kortfattade notiser.
Riksarkivet.

Christian Lundeberg.

Brev från kung Oscar, prins Carl, Robert Almström, G. A. Berg, Gottfrid Billing, Arvid Lindman, Gustaf Sparre, Lars Tingsten, Lars Åkerhielm, G. F. Östberg, m. fl.

Kopior av brev till Arvid Lindman, Gustaf Sparre, Lars Åkerhielm, m. fl.

Aktstycken, skrivelser och utredningar från förhandlingarna i särskilda utskottet, samlingsregeringen och konferensen i Karlstad.

Anteckningar från hemliga utskottet.

Anteckningarna, nedskrivna i tre notesböcker (fickformat), beröra dels valförberedelserna, dels själva förhandlingarna i utskottet, varifrån lämnas utförliga diskussionsreferat.

Spridda anteckningar, dels i notesböcker (fickformat), dels å fristående blad, huvudsakligen berörande arbetet i riksdagen.

Dagboksanteckningar $^{7}/_{6}$—$^{22}/_{7}$.

Anteckningar förda dag för dag, renskrivna i större anteckningsbok (storlek 18 × 23 cm.), innehållande bl. a. referat från diskussioner vid enskilda sammanträden med första kammaren och dess majoritetsparti. Beträffande diskussionerna i särskilda utskottet hänvisar Lundeberg till andra anteckningar, förmodligen diskussionsreferat, förda av S. W[åhlin], notarie i särskilda utskottet. Dessa anteckningar ha ej kunnat påträffas.

Dagboksanteckningar från regeringsbildningen $^{23}/_{7}$—$^{2}/_{8}$ samt samlingsministärens första tid $^{4}/_{8}$—$^{21}/_{8}$.

Anteckningarna rörande regeringsbildningen föreligga i tre versioner, i texten betecknade som version I, respektive II och III. Version I utgöres av ett mindre antal lösa notesblad (blyertsskrift) omfattande tiden $^{23}/_{7}$—$^{27}/_{7}$. Version II är uppenbarligen en utökad renskrift av dessa första anteckningar och omfattar hela regeringskrisen (t. o. m. $^{2}/_{8}$). Anteckningarna äro nedskrivna i en kontorsdagbok (storlek 10 × 16 cm.), varvid händelserna införts under respektive datum. Version III är en ytterligare något utvidgad renskrift och införd som en fortlöpande text efter ovan omtalade dagboksanteckningar $^{7}/_{6}$—$^{22}/_{7}$. Skillnaderna mellan de tre versionerna äro huvudsakligen av språklig karaktär. Version III har, därest icke annat angives, lagts till grund för framställningen. — I versionerna II och III förekomma tablåer över ifrågasatta kandidater vid regeringsbildningen. Tablåerna, vilka finnas avtryckta och reproducerade i slutet av *bihang*, skilja sig på vissa punkter från varandra. Tablån i version II upptager, enligt påskrift, namn, som övervägts från början, medan tablån i version III, som saknar överskrift, upptager även namn, som

aktualiserades senare under regeringskrisen. Tablån i version II är infogad mellan anteckningarna för $^{27}/_{7}$ och $^{28}/_{7}$, den i version III mellan anteckningarna för $^{28}/_{7}$ och $^{29}/_{7}$.

Ministerlistor och telegram från regeringsbildningen.

Ministerlistorna äro avtryckta och delvis även reproducerade i slutet av *bihang*.

Hos brukspatron Kristian W. Lundeberg, Stockholm.

Louis Palander af Vega.

Memoarer.

I den fortlöpande memoarskildringen finnes insprängd en följd dagboksanteckningar för tiden oktober—november 1904, berörande företrädesvis ställningen inom Boströmska regeringen.

Hos friherrinnan Annie Cronstedt, född Palander, Stockholm.

Pehr Pehrson i Törneryd.

Brev från Sixten von Friesen.

Hos fru Nancy Pehrson, Törneryd, Märserum.

Daniel Persson i Tällberg.

Brev från olika personer.

Hos fru Anna Siljestrand, Tällberg.

Johan Ramstedt.

Brev och telegram från olika personer, bl. a. E. G. Boström, Aug. Fersen Gyldenstolpe.

Brev till hustrun.

Koncept till brev till E. G. Boström.

Koncept till anföranden och andra fristående anteckningar.

Hos häradshövding Gunnar Ramstedt, Örebro.

Axel Schotte.

Brev från Mauritz Hellberg.

Almanackdagbok.

Anteckningarna i almanackdagboken utgöras av kortfattade notiser, fyra à fem rader under varje datum.

Memoaranteckningar.

Anteckningarna, vilka ha karaktären av memoarfragment, äro nedskrivna under senare hälften av år 1914, varvid uppgifterna i almanackdagboken tjänat som underlag och stöd för minnet.

Deposition i Uppsala universitetsbibliotek.

Gustaf Sparre.

Brev från E. G. Boström.
Diverse aktstycken.
Sparreska arkivet, Mariedal, Lundsbrunn.

Karl Staaff.

Brev och telegram från olika personer.
Koncept till telegram och skrivelser.
Aktstycken och promemorior av olika slag.
Utkast till yttranden och förslag från arbetet i hemliga och särskilda utskotten.
Anteckningar med referat från diskussioner inom särskilda utskottet och statsrådsberedningen (samlingsregeringen).
Ministerlista med anteckningar från samlingsministärens bildande.
Avtryckt och reproducerad i slutet av *bihang*.
Deposition i Uppsala universitetsbibliotek.

Carl Swartz.

Brev från Hugo Tamm, m. fl.
Deposition i Norrköpings stadsbibliotek.

Teofron Säve.

Släkten Säve (släktskildring och memoarer).
Föreligger i maskinskrivet exemplar i Uppsala universitetsbibliotek.
Uppsala universitetsbibliotek.

Hugo Tamm.

Brev från Arvid Lindman och Gustaf Sparre.
Kopior av brev till Ivar Afzelius och C. G. Malmström.
Aktstycken av skilda slag från arbetet i särskilda utskottet.
Anteckningar från förhandlingarna i särskilda utskottet.
Diskussionsreferat, ganska utförliga.
»Reflexioner över ställningar och strömningar» inom särskilda utskottet.
Anteckningen, vilken omfattar c:a 10 foliosidor, påbörjad $^{18}/_{7}$.
Tammska arkivet, Fånöö gård, Grillby.

Lars Tingsten.

Brev till Herman Ekelund.
Deposition i Uppsala universitetsbibliotek.

Eric Trolle.

Brev från Alfred Lagerheim 1904.
Hos kammarherre Erik Trolle, Fulltofta.

Fredrik Wachtmeister.

Dagboksanteckningar av dottern, Maud von Steyern, född Wachtmeister.

Brev från makan, grevinnan Louise Wachtmeister, till systern, friherrinnan Charlotte Ramel, född Wachtmeister.

Hos fru Maud von Steyern, född Wachtmeister, Stockholm.

Wilhelm Walldén.

Brev från Hugo Tamm och Karl Hildebrand 1900—04.

Deposition i Kungl. Biblioteket.

Karl Warburg.

Brev från olika personer.

Kungl. Biblioteket.

Johan Widén.

Brev till hustrun.

Koncept till brev till skilda personer.

Dagboksanteckningar 1901—1905 $^{12}/_{9}$.

Anteckningarna i regel förda dag för dag, synnerligen utförliga.

Hos landshövdingskan Ellen Widén, Stockholm.

Sigfrid Wieselgren.

Minnesanteckningar.

Nedskrivna med vissa tidsintervaller, ibland endast några dagar, ibland flera veckor.

Kungl. Biblioteket.

Lars Åkerhielm.

Brev från Chr. Lundeberg.

Hos överste, friherre Samuel Åkerhielm, Stockholm.

Gustaf Fredrik Östberg.

Brev från olika personer, bl. a. G. A. Berg, Gottfrid Billing, Lars Åkerhielm.

Hos advokaten Clas Östberg, Stockholm.

Strödda anteckningar (ej original).

Kortfattade diskussionsreferat från enskilda överläggningar $^{8}/_{5}$ och $^{14}/_{6}$. Avskrift av Chr. Lundeberg; några originalanteckningar ha ej kunnat påträffas.

Hos brukspatron Kristian W. Lundeberg, Stockholm.

Personliga upplysningar, meddelade i brev eller vid samtal:

justitierådet Axel Afzelius, Stockholm;
framlidne revisionssekreteraren Carl Berg;
undervisningsrådet Hjalmar Berg, Stockholm;
godsägare Gustaf Boström, Östanå;
professor A. W. Brögger, Oslo;
framlidne landshövding Axel Ekman;
framlidne redaktör Gustaf E. Ericson;
förutv. statsministern och f. d. landshövdingen Hjalmar Hammarskjöld, Stockholm;
förutv. utrikesministern och f. d. justitierådet Johannes Hellner, Stockholm;
f. d. utrikesminister Halvdan Koht, Oslo;
fru Maud von Steyern, född Wachtmeister, Stockholm;
landshövdingskan Alice Trolle, född Fersen Gyldenstolpe, Ålsten;
kammarherre Erik Trolle, Fulltofta;
f. d. minister Benjamin Vogt, Oslo;
professor Jac. S. Worm-Müller, Oslo;
framlidne redaktören Otto von Zweigbergk.

2. Tryckta källor.[1]

a. Officiellt tryck, aktsamlingar m. m.

Bidrag till Sveriges officiella statistik. Valstatistik. XVI. Riksdagsmannavalen åren 1903—1905. Sthm 1906.

British documents on the origins of the war 1898—1914. Vol. VIII. London 1932.

Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Bd 19: 2. Berlin 1925.

Heiberg, J. V., Se Unionens oplösning 1905.

Riksdagens protokoll jämte bihang 1899—1905.

Sveriges kommunikationer 1905.

Unionens oplösning 1905. Officielle aktstykker vedrörende unionskrisen og Norges gjenreisning som helt suveræn stat. Udgivet ved J. V. Heiberg. Kria 1906.

b. Memoarer, brev o. dyl.

Afzelius, I., Första kammarens moderata parti. Några hågkomster. Sv. Tidskr. 1921.

[1] Härunder upptagas förutom i texten citerade källor även enstaka arbeten, som i ett eller annat avseende synts författaren vara av betydelse för ämnets belysning.

Billing, G., Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten 1893—1906. Utg. av C. Hallendorff. Sthm 1928.
Bull, E. Hagerup, Fra 1905. Erindringer og betragtninger. Oslo 1927.
de Geer, L. (d. y.), Politiska hågkomster från åren 1901—1921. Sthm 1926.
de Geer, L. (d. ä.), Minnen. I—II. 2:a uppl. Sthm 1906.
[Diplomaticus-] Winterhjelm. Se Winterhjelm, K. A.
Ekenstam, Th. af, Sverige—Norge. Anteckningar från tiden närmast före och under 1905. Sthm 1929.
Essén, R., Robert Sager och den norska frågan. Sthm 1937. [Brev.]
Günther, E., Minnen från ministertiden i Köpenhamn åren 1908—1914. Sthm 1923.
Hagerup-Bull, E. Se Bull, E. Hagerup.
Hamilton, H., Hågkomster. Strödda anteckningar. Sthm 1928.
Hellner, J., La conférence de Carlstad d'août—septembre 1905. Le Nord No. 1 1940.
Ibsen, S., Da unionen lösnede. Samtiden 1906.
Jessen, Fr. von, Egne, Begivenheder, Mennesker. I—III. Kbhn 1909.
Knudsen, Chr., Spredte minder fra 1905. Kria 1906.
Knudsen, G., Folkeavstemningene 1905. Samtiden 1925.
——, Fra 1905. Samtiden 1927.
Lindhagen, C., Memoarer. I—III. Sthm 1936—39.
Lithander, P. E., Återblick över 25 riksdagar i första kammaren 1886—1904. Gbg 1908.
Lövland, J., Menn og minner fra 1905. Utg. av T. J. Lövland. Oslo 1929.
Rodd, J. R., Social and diplomatic memories (third series) 1902—1919. London 1925.
Tingsten, L., Hågkomster. Sthm 1938.
Törnebladh, R., Riksdagsminnen. Utg. av C. Törnebladh. Sthm 1913.
Wedel Jarlsberg, F., Reisen gjennem livet. Oslo 1932.
[Winterhjelm, K. A.], I Sverige 1905. Erindringer og optegnelser af Diplomaticus. Kria 1906.
Vogt, B., Les négociations de Carlstad 1905. Le Nord No. 1 1940.

c. Politiska tal och samtida skrifter.

Berg, Fr., Inför genombrottet. Sthm 1906.
Bergström, D., Den politiska rösträtten. Sthm 1905. Studentföreningen Verdandis småskrifter nr 20.
Castberg, J., Om begivenhederne i 1905. Kria 1906.
Edén, N., Det svenska programmet i unionskrisen. Uppsala 1905.
Fahlbeck, P., Orsakerna till unionens upplösning. Ord och Bild 1905.
Frisinnade landsföreningens meddelanden. 1905. Sthm 1905.

Hildebrand, K., Demokrati. Dagspolitiska inlägg. Sthm 1913.
Hjärne, H., Unionsfaran. Sthm 1905.
Lindhagen, C., Drömmar och stridslinjer. Några inlägg i politiken. Sthm 1906.
Nordlund, K., Den svensk-norska krisen. Aktstycken jämte historik. Uppsala 1905.
Spångberg, V., Annexet. Sthm 1905.
——, E. G. Boström till Östanå. Sthm 1905.
——, Förstakammargärningar. Sthm 1905.
Staaff, K., Politiska tal. I—II. Utg. av Kr. Setterwall och E. Staaff. Sthm 1918.
——, The grounds of Sweden's protest. The North American Review. Vol. 181 1905.
Svensk politik. Se Tamm, H.
Tamm, H., Om Sveriges inre politik. Uppsala 1907. Svensk politik. Föreningen Heimdals politiska småskrifter. Bd I.

d. **Tidningar.**

Aftenposten.
Aftonbladet. (A. Bl.)
Dagbladet.
Dagen.
Dagens Nyheter. (D. N.)
Eksjö-Tidningen.
Göteborgs Aftonblad.
Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning. (G. H. T.)
Jönköpings-Posten.
Karlskrona Veckoblad.
Karlstads-Tidningen. (K. T.)
Morgenbladet.
Nerikes Allehanda. (N. A.)
Norske Intelligenssedler.
Nya Dagligt Allehanda. (N. D. A.)
Post och Inrikes Tidningar. (P. I. T.)
Social-Demokraten. (Soc.-Dem.)
Stockholms-Bladet. (St. Bl.)
Stockholms Dagblad. (St. D.)
Stockholms-Tidningen. (St. T.)
Svenska Dagbladet. (Sv. D.)
Svenska Morgonbladet. (Sv. M.)
Sydsvenska Dagbladet Snällposten. (Sydsv. Dagbl. Snällp.)
Södermanlands Nyheter.

Upsala Nya Tidning. (U. N. T.)
Verdens Gang.
Vårt Land. (V. L.)
Östgöten.

II. Bearbetningar.

Alexanderson, N., Svensk parlamentarism. Forum 1915.
Andrén, G., Konstitutionalism och parlamentarism. Sv. Tidskr. 1930.
——, Regeringsmakt och parlamentarism i Sverige. Statsv. Tidskr. 1930.
——, Tvåkammarsystemets uppkomst och utveckling. Sthm 1937. Sveriges riksdag IX.
Björnberg, A., Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905. Uppsala 1939. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. X.
——, Statsrådet i Norge 1814—1934. Se A. Brusewitz m. fl., De nordiska ländernas statsråd.
Boëthius, S. J., Oscar II. Sthm 1925. Sveriges historia till våra dagar. XIII.
Brusewitz, A., Författningens inre utveckling. Forum 1920.
——, Hemliga utskottet i 1809 års författning. Uppsala 1933. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. I.
——, Maktfördelning och demokrati i den konstitutionella utvecklingen. Statsv. Tidskr. 1923.
——, Recension av Andrén, Tvåkammarsystemets uppkomst och utveckling. Statsv. Tidskr. 1940.
——, Recension av Björnberg, Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905. Statsv. Tidskr. 1940.
——, Recension av L. Tingsten, Hågkomster. Statsv. Tidskr. 1941.
——, Recension av von Zweigbergk, Svensk politik 1905—1929. Statsv. Tidskr. 1930.
——, Statsrådets ansvarighet. Sthm 1938. Sveriges riksdag. XV.
——, Vad menas med parlamentarism? Statsv. Tidskr. 1929.
Brusewitz, A., m. fl., De nordiska ländernas statsråd. Studier över deras sociala sammansättning. Utarbetade inom seminariet för statskunskap i Uppsala. Uppsala 1935. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. IV.
——, Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning. Utarbetade inom seminariet för statskunskap i Uppsala. Uppsala 1936. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. VII.

Clason, S., Historisk redogörelse för unionsfrågans tidigare skeden. Sthm 1898.
Edén, N., Den svenska riksdagen under femhundra år. Sthm 1935.
——, Regeringsbildning och regeringsarbete. Forum 1920.
Engelstoft, P., Mellem Systemskiftet og Verdenskrigen. Kbhn 1929. Det danske Folks Historie. VIII.
Essén, R., Sverige upplever världen. Sthm 1935.
Fahlbeck, P., Engelsk parlamentarism contra svensk. Ett stycke nutidshistoria. Lund 1916.
——, Hvarför började vi ej krig mot Norge? Statsv. Tidskr. 1907.
——, Rösträttsfrågan och vår författnings utvecklingsmöjligheter. Statsv. Tidskr. 1906.
——, Sveriges författning och den moderna parlamentarismen. Lund 1904.
Franzén, J., Sveriges allmänna folkskollärarförening 1880—1930. Minnesskrift. Sthm 1930.
Gjerlöw, O., Norges politiske historie. Höires innsats fra 1814 til idag. I—III. Oslo 1934—36.
Grundel, A., Frisinnade landsföreningen 1902—12. En återblick. Sthm 1912.
Hammer, S. C., Det merkelige aar. Unionsbruddet i 1905 og dets forhistorie. Oslo 1930.
Haralds, Hj., Erik Gustaf Boström. Sthm 1907.
——, Svensk parlamentarism. Det Nya Sverige 1909.
Hasselgren, A., Oscar II. En lefnadsteckning. Sthm 1908.
Heckscher, G., Konung och statsråd i 1809 års författning. Regeringsmaktens inre gestaltning under det nya statsskickets första halvsekel. Uppsala 1933. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala. III.
——, Statsrådet i Danmark 1848—1934. Se A. Brusewitz m. fl., De nordiska ländernas statsråd.
Hedberg, T., Minnestal över Ivar Afzelius. Sthm 1923. Svenska akademiens handlingar nr 34.
Hedén, E., Politiska essayer. Sthm 1927.
Hellner, J., Carl Berg. Svensk Juristtidning 1940.
Herlitz, N., Grunddragen av det svenska statsskickets historia. Sthm 1928.
Hesslén, G., Den svenska parlamentarismens uppkomst. Sthm 1940. Skrifter utgivna av Historielärarnas förening. 6.
Hildebrand, K., Den första Staaffska ministären. Det Nya Sverige 1924.
——, Gustav V. Sthm 1926. Sveriges historia till våra dagar. XIV.
Husberg, K. S., Hugo Tamm som personlighet. Hist. Tidskr. 1926.

Håstad, E., Partierna i regering och riksdag. Sthm 1938. Studentföreningen Verdandis småskrifter nr 408.
Jäderin, A., Allmänna valmansförbundet 1904—1914. Sthm 1914.
Keilhau, W., Det norske folks liv og historie gjennem tidene. X. Tidsrummet fra omkring 1875 til omkring 1920. Oslo 1935.
Kihlberg, L., Den svenska ministären under ståndsriksdag och tvåkammarsystem. Uppsala 1922.
——, Recension av Öman, Karl Staaffs första ministär. Dagens Nyheter $^{24}/_{12}$ 1923.
Kjellén, R., Från Ramstedt till von Sydow. Utvecklingslinjer i svensk parlamentarism. Det Nya Sverige 1921.
——, Rösträttsfrågan 1869—1909. Sthm 1915. Politiska handböcker. II.
Lagerroth, F., Frihetstidens maktägande ständer 1719—1772. I—II. Sthm 1934. Sveriges riksdag V—VI.
Lee, S., King Edward VII. A biography. I—II. London 1927.
Linnarsson, L., Statsrådet i Sverige 1809—1934. Se A. Brusewitz m. fl., De nordiska ländernas statsråd.
Malmgren, R., Om särskilda utskott. Lund 1908.
Millqvist, V., Svensk riksdagskalender 1903, 1909. Sthm 1903, 1909.
Nielsen, Y., Norge i 1905. Horten 1906.
Nissen, B., 1905. Oslo 1930.
Nordisk Familjebok. 2:a och 3:e uppl. Sthm 1904—26 och 1923—1937.
Pettersson, D. Se [Thyselius, E.:] Våra herrar i första kammaren.
Rexius, G., Parlamentarismen i svensk tradition. Sv. Tidskr. 1917.
Rönblom, H.-K., Frisinnade landsföreningen 1902—1927. Skildringar ur den liberala organisationsrörelsens historia i vårt land. Sthm 1929.
Sars, J. E., Norges historie. VI: 2. Kria 1909.
Segerstedt, T., Karl Staaff. Forum 1915.
Skottsberg, B., Den svenska diskussionen om parlamentarismen i samband med rösträttsfrågan 1904—1907. Statsv. Tidskr. 1934.
Sondén, P., Hugo Tamm till Fånöö. Hans liv och åskådning efter uttalanden i privata brev och offentliga tal. Sthm 1925.
Spångberg, V., Adolf Hedin i liv och gärning. Uppsala 1925.
——, Från Arvid Posse till Per Albin Hansson. Sthm 1936.
——, Karl Staaff. I—II. Sthm 1928. Studentföreningen Verdandis småskrifter nr 318—319.
Staaff, K., Det demokratiska statsskicket. I—II. Utg. av N. Edén och E. Staaff. Sthm 1917.
Stavenow, L., Det adertonde århundradets parlamentarism i Sverige. Uppsala 1923. Uppsala universitets årsskrift 1923.
Svenska släktkalendern 1915—16. Utg. av G. Elgenstierna. Sthm 1915.
Svenskt biografiskt lexikon. I—X. Sthm 1917—1931.

Sveriges styrelse. Sthm 1939. [H. Tingsten, Regeringen.]
Söderberg, E. N., Allmänna valmansförbundet 1904—1929. En tjugufemårskrönika. Sthm 1929.
Söderberg, V., Svensk parlamentarism. Det Nya Sverige 1907.
Thermænius, E., Riksdagspartierna. Sthm 1935. Sveriges riksdag XVII.
Thulstrup, Å., När demokratien bröt igenom. Konturerna av Sveriges historia 1905—1920. Sthm 1937.
Thyselius, E., Lindman och Staaff. Sthm 1914. Männen för dagen. I.
[Thyselius, E.:] Våra herrar i första kammaren. Grupper, typer och personager. Studier och intryck samlade af Daniel Pettersson, privatman. Sthm 1908.
Thörnberg, E. H., Den svenska liberalismen. Det Nye Nord 1920.
——, Personligheten Karl Staaff. Ord och Bild 1938.
——, Samhällsklasser och politiska partier i Sverige. Sthm 1917.
Timelin, E., Ministären Lindman och representationsreformen 1907—1909. Karlskrona 1928.
Tingsten, H. Se Sveriges styrelse.
——, Utskottsväsendet. Sthm 1934. Sveriges riksdag XI.
Wallengren, S., Förstakammarfrågan inför svenska riksdagen efter 1866. Lund 1916.
Warburg, K., Johan Gabriel Richert. Hans lefnad och uttalanden. I—II. Sthm 1905.
Varenius, O., Författningskonflikt eller ej? Det Nya Sverige 1914.
Venstre i Norge. Av J. S. Worm-Müller, A. Bergsgård og B. Nissen. Oslo 1933.
Verdandi genom femtio år. Ur den svenska radikalismens historia. Uppsala 1932.
Worm-Müller, J. S., 1905. Samtiden 1931.
Wåhlstrand, A., Andra kammaren under tiden omkring sekelskiftet. Se A. Brusewitz m. fl., Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning.
——, Kring tillkomsten av Karl Staaffs första ministär. Statsv. Tidskr. 1934.
Zweigbergk, O. von, Svensk politik 1905—1929. Sthm 1929.
Öman, I., Karl Staaffs första ministär. Norrköping 1923.

Boströms avgång.

Ängslan och osäkerhet karakterisera den politiska situationen i Sverige de första veckorna av 1905. De på initiativ av utrikesminister Lagerheim tre år tidigare upptagna förhandlingarna om skilda konsulatväsen för Sverige och Norge hade kommit i ett kritiskt läge.[1] Med oro väntade man den förestående brytningen.

I riksdagen, som samlades i Stockholm i mitten av januari, tog sig denna allmänna ängslan flerfaldiga uttryck. Man talade sinsemellan om stundande förändringar inom konungens råd[2], och i remissdebatten vädjades det öppet och bevekande till regeringen att icke låta förhandlingstråden brista, den sköra tråd, varpå den skandinaviska halvöns framtida lycka och trygghet hängde.[3] Men den sköra tråden brast. Efter skriftväxling mellan de svenska och norska regeringarna såg sig konungen i sammansatt statsråd den 7 februari nödsakad resolvera att de med så stora förhoppningar inledda underhandlingarna voro definitivt strandade.[4] Man stod åter vid utgångspunkten, liksom tre år tidigare. Det svenska initiativet i konsulatfrågan hade icke lett till något resultat; det hade, unionspolitiskt sett, misslyckats.

Konsulatförhandlingarna med Norge hade icke saknat sina återverkningar på den svenska ministärens inre sammanhållning

---

[1] För unions- och konsulatfrågans tidigare historia hänvisas till bl. a. Clason, Unionsfrågans tidigare skeden, Sars, Norges historie VI: *2*, 1905 1. Urt. K. prop. nr 1 (historiken), 1905 Norska Stortingets Specialkomités Indst. S. XX C. (historiken) avtryckt hos Heiberg, Unionens oplösning, s. 41 ff.

[2] Se *bihang*.

[3] 1905 AK 4: 6 (Staaff).

[4] 1905 1. Urt. K. prop. nr 1, s. 68 ff.

och gestaltning. Vid utarbetandet av det svenska förslaget till upprättande av skilda konsulatväsen uppstodo under sommaren 1904 starka meningsskiljaktigheter inom ministären angående de kontrollbestämmelser, som borde uppställas såsom villkor från Sveriges sida för en eventuell uppgörelse. Ytterlighetsståndpunkterna representerades härvid av regeringens båda excellenser, statsminister Boström och utrikesminister Lagerheim, av vilka den senare var mera benägen att gå de norska önskemålen till mötes. I oktober och november samma år övergick schismen till öppen brytning. Lagerheim avlägsnades ur ministären, och Boström övertog den direkta ledningen av förhandlingarna. En viss meningsskiljaktighet i sakfrågan förefanns dock alltjämt mellan å ena sidan statsministern, vars uppfattning i stort sett delades av sjöminister Palander och jordbruksminister Odelberg, samt å andra sidan majoriteten av statsrådets medlemmar. Då enighet icke kunde uppnås, utarbetades inom regeringen två olika förslag, det ena i överensstämmelse med Boströms uppfattning, det andra, ur norsk synpunkt något moderatare, i överensstämmelse med statsrådsmajoritetens.[5] Av dessa två förslag framlades Boströms först för norrmännen. Det avvisades emellertid av den norska regeringen.[6] Då den svenska statsrådsmajoriteten icke ville taga på sitt ansvar att förhandlingarna därmed avbrötos, förelades Norge dess förslag. För den händelse att norrmännen skulle acceptera detta andra, från den svenska regeringens sida sista, anbud, var på förhand överenskommet att Boström skulle avgå såsom statsminister. Skälen härför voro tvenne. Dels kunde Boström icke dela sina kollegers mening i sakfrågan, dels ville han icke inom regeringen stå hindrande i vägen för en eventuell uppgörelse med Norge.[7] Denna situation kom dock aldrig att inträffa. Norge förkastade

[5] Jfr statsminister Boströms förklaring rörande de båda förslagen i sammansatt statsråd $^{6}/_{2}$, 1905 1. Urt. K. prop. nr 1, s. 67.

[6] Se norska regeringens skrivelse $^{20}/_{11}$ 1904, där det bl. a. heter att Boströms förslag, därest det realiserades, skulle »paatrykke Norge et lydrigestempel». 1905 1. Urt. K. prop. nr 1, s. 62.

[7] Se Boströms ovan n. 5 anf. förklaring i sammansatt statsråd $^{6}/_{2}$. Se vidare anteckningar av Palander och Fr. Hagerup i *bihang*.

även den svenska statsrådsmajoritetens förslag, och därmed var hela frågan fallen.[8] Någon anledning för Boström att avgå fanns icke längre.[9]

Konsulatförhandlingarnas avbrytande kom på detta sätt att medföra en utjämning av motsättningarna inom det svenska statsrådet. I Norge åter blev resultatet det direkt motsatta. För den norska regeringen gällde det — liksom för den svenska — att skaffa sig ett nytt program i anledning av den förändrade situationen. Allmänt var man på det klara med att det måste bli »nye linjer og nye mål» i förhållande till den förhandlingspolitik, som så grundligt misslyckats, men i fråga om de rätta medlen rådde stor tveksamhet inom ministären.[1] Det fanns många vägar att slå in på (konsulatsakens genomdrivande efter »lange lovlinjen», »korte lovlinjen» eller »bevilgningslinjen», uppsägning av riksakten, upptagande av nya förhandlingar på bredare bas, m. fl. möjligheter)[2], och då statsminister Hagerup den 8 februari i stortinget meddelade konsulatförhandlingarnas avbrytande, upplyste han samtidigt att regeringen för stunden icke ville framlägga förslag, som på något sätt kunde »binde fremtiden». Han tillade vidare att statsrådet var av den uppfattningen att ställningen borde »foranledige dröftelser og samvirken mellem storting og regjering». Rege-

---

[8] Se norska statsrådets promemoria 11/1 1905, refererad i 1905 i. Urt. K. prop. nr 1, s. 67, samt avtryckt i utdrag hos NORDLUND, Den svensk-norska krisen, s. 67. Norska regeringen vände sig särskilt emot 6 uppräknade paragrafer i den svenska statsrådsmajoritetens förslag (de sex s. k. »lydrigepunkterna»), vilka, om de fasthölles av Sverige, sades skola göra »en yderligere dröftelse af det svenske lovudkast ... hensigtslös».

[9] Jfr följande ant. av Henrik Hedlund från samtal med Boström vid nyår 1905: »Schism inom regeringen. På hösten [1904] tillspetsade det sig därhän, att Exc. förklarat, att antingen skulle han och de, som delade hans mening, afgå eller ock de, som voro af den andra meningen. Afginge han, så förbehölle han sig rätt att som ledamot af F. K. häfda sin mening. Kungen finge välja. Det hade också nog varit bäst, om han då fått följa sin önskan och afgå. Men man hade resonnerat som så, att man ingen visshet hade om, att ens den svenska regeringsmajoritetens ståndpunkt skulle af norska regeringen accepteras, och förkastades det, så förelåge ju ingen anledning till ministerskifte.»

[1] Se härom bl. a. IBSEN, Da unionen lösnede, Samtiden 1906, s. 222 ff., och SARS, a. a., s. 227 ff.

[2] Härom se spec. HAGERUP-BULL, Fra 1905, s. 50 ff., samt CASTBERG, Om begivenhederne i 1905, s. 8 ff.

ringen var för sin del beredd till samarbete, och skulle dess ställning vålla svårigheter, var den även beredd »at træde tilbage».[3] I stortinget tillsattes en 19-mannakommitté för att bereda saken. Det var den ryktbara »specialkomitéen», och den kom att helt ta ledningen av frågan. Efter jämkningar mellan de olika partierna enade sig kommittén om en gemensam linje, stortinget gav därtill sin anslutning och med en ny regering i spetsen — en nationell samlingsministär under ledning av den målmedvetne liberale vänstermannen Christian Michelsen — gick Norge »i samlet fylking» fram för att genomföra sitt program. Detta program gick ut på att Norge toge konsulatsaken i egna händer, och sättet, varpå frågan skulle genomdrivas, var den s. k. »korte lovlinjen».[4] »Bare-forhandlings»-programmet, företrätt av den avgångne statsministern Hagerup, var likviderat. Lösen var nu aktion, »hurtig aksjon», och Norge återknöt därmed till sina traditioner från början av 1890-talet.

Även Sverige skulle komma att återknyta till sina unionspolitiska traditioner från 1890-talet: allmän revision på grundval av full likställighet mellan rikena. Även i Sverige skedde samlingen — liksom i Norge — genom ett närmande av regering och folkrepresentation. På begäran av kronprinsen-regenten, i skrivelse av den 18 mars, tillsatte riksdagen — liksom vid krisen 1895 — ett hemligt utskott för att överlägga om situationen och skapa förutsättningar för ett gemensamt uppträdande av regering och riksdag.[5] De tre huvudfrågor, om vilka regenten önskade höra utskottets mening, voro dessa: 1) personalunion, en väg, som kungamakten ej kunde vara med om att beträda; 2) upptagande av nya förhandlingar på bredare bas, en linje, varemot konung och riksdag tidigare ej haft något att invända; 3) unionsupplösning, en åtgärd, vartill kungamak-

[3] Heiberg, a. a., s. 2.

[4] Programmet, sådant det utformats inom specialkommittén, innebar att stortinget under pågående session fattade ett lagbeslut om upprättande av eget norskt konsulatväsen, att denna lag skulle träda i kraft senast 1/4 1906 samt att nödiga medel beviljades till förberedande åtgärder.

[5] Rörande valen till hemliga utskottet, formerna för utskottets verksamhet, beslut etc. hänvisas till Brusewitz, Hemliga utskottet, s. 102 ff.

ten dock ej kunde taga initiativ.[6] Efter att ha avfört den första och sista av dessa frågor stannade utskottet inför beslutet att föreslå kronprinsen-regenten att inbjuda de båda folken till nya unionella förhandlingar på grundval av full likställighet mellan länderna. I sammansatt statsråd den 5 april riktade kronprinsen också en dylik hemställan till de förenade rikenas regeringar. Som lämpligt förhandlingsunderlag angav regenten i första hand: »gemensam utrikesminister, svensk eller norsk man, ansvarig inför bägge rikena eller inför en gemensam institution, särskildt konsulatväsen för hvartdera riket, dock så, att konsulerna i allt hvad som angår förhållandet till främmande makter böra stå under utrikesministerns ledning och kontroll».[7]

Detta var ingenting annat än det svenska programmet från 1890-talet, modifierat genom förslaget om skilda konsulatväsen. I huvudsak var det också statsminister Boströms gamla unionsprogram. Redan under överläggningarna i Kristiania före den bekanta kommunikén av den 24 mars 1903 hade Boström uttalat tanken att upptaga utrikesministerfrågan till förnyad behandling, för den händelse konsulatförhandlingarna strandade.[8] Kronprinsen-regentens uttalande av den 5 april var alltså i linje med Boströms uppfattning, och i brev den 7 april till sin vän Carl Herslow i Malmö förklarade Boström själv att han och alla inom regeringen voro »fullt eniga om detsamma».[9] Trots denna enighet mellan regenten, regeringen och hemliga ut-

[6] Enl. ant. av Lundeberg $^{23}/_{3}$ i notesboken om HU.

[7] I andra hand framhöll kronprinsen-regenten att, »om under förhandlingarnas gång en annan form skulle kunna finnas för ordnandet af de unionella angelägenheterna, dock alltid med bibehållande af gemensamheten i utrikesärendenas handhafvande och vård, som är ett oeftergifligt villkor för unionens bestånd», skulle även denna form tagas »under allvarligt öfvervägande». — Jfr BRUSEWITZ, a. a., s. 106. Kronprinsens diktamen i sin helhet avtryckt bl. a. hos NORDLUND, a. a., s. 72 f.

[8] Se *bihang*.

[9] »Kronprinsen ansåg sig böra hafva det uttalande och förslag, som Du redan känner. Jag och vi alla äro fullt eniga om detsamma. Och bestämdt har det förefallit mig, att det kommit Herrar Norrmän något olägligt.» Boström till Herslow $^{7}/_{4}$. — Uppgiften kompletteras av BILLING, Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten, s. 274; återgivande ett yttrande av Boström ang. dennes efterträdare på statsministerposten skriver Billing: »Naturligtvis bör han [efterträdaren] stå på samma ståndpunkt som jag eller hvilket är detsamma som den i kronprinsens diktamen.»

skottet samt det goda utgångsläge, som därmed kunde anses vara uppnått för upptagande av nya förhandlingar med Norge, inlämnade statsminister Boström den 7 april till allmän överraskning sin avskedsansökan. Avgången kom verkligen överrumplande. »*Ingen* enda af hans vänner i riksdagen visste något därom, hvarken Sparre l. H. Tamm l. Lundeberg».[1]

Bakgrunden till avgången var i korthet denna. Konsulatförhandlingarnas misslyckande hade i Norge framkallat en allmän misstro mot den svenska regeringen. Dess »lydrigekrav» utlöste en spontan känsloreaktion, och särskilt kom harmen att rikta sig mot Boström.[2] Han beskylldes för löftes- och avtalsbrott, och hetsen mot honom tog sig slutligen sådana former att Sars, den norske historieskrivaren, icke tvekar att kalla den en »folkereisning».[3] Under sådana förhållanden började man på vissa håll i Sverige anse statsminister Boströms person vara ett hinder vid ett förnyat försök till uppgörelse med Norge. Redan de första dagarna i februari skred Dagens Nyheter till attack mot Boström. Tidningen antydde att ett ombyte av system möjligen även »måste bekräftas med ett ombyte av personer för att inge nödigt förtroende».[4] Andra liberala organ, företrädesvis i landsorten, följde signalen.[5] Ungefär vid samma tidpunkt voro frisinnade pressmän samlade i Stockholm för enskilda överläggningar rörande den politiska situationen. Vid en

---

[1] Billing, a. a., s. 273, i brev till hustrun. Brevet har av utgivaren, C. Hallendorff, felaktigt daterats till »omkring den 1 april»; det torde vara skrivet $^{9}/_{4}$. Feldateringen har föranlett missvisande uppgift i en norsk framställning om 1905, Hammer, Det merkelige aar, s. 96; där uppgives att Boströms närmaste vänner i riksdagen icke visste något om avgången förrän fredagen $^{31}/_{3}$, medan Billings uppgift måste avse fredagen $^{7}/_{4}$.

[2] Jfr Hagerup-Bull, a. a., s. 27 ff., om den norska högerns omsvängning. Hagerup-Bull, som tidigare varit sekreterare och senare blev ledare för högern, skriver bl. a.: »Hvad Höires forhold til unionen angaar, var det utvilsomt den svenske statsminister Boström, som sluttelig bragte balansen til at vippe over.» Han hade lyckats »tilintetgjöre den unionsvenlighet inden det norske Höire, som gjennem menneskealdre hadde trodset al motgang, baaret alle ofre. ... nu var fölelsen inden dette parti fuldt saa vel som inden Venstre blit den: Landet skal endelig engang ha sin ret, selv om unionen maa briste!».

[3] Sars, a. a., s. 223. Se vidare *bihang*.

[4] D. N. $^{3}/_{2}$.

[5] U. N. T. $^{9}/_{2}$, N. A. $^{10}/_{2}$, K. T. $^{11}/_{2}$.

av dessa höll Staaff inledningsanförandet.[6] Som en resumé över dessa diskussioner utsändes efteråt ett »privat och konfidentiellt» cirkulärmeddelande, vari en mycket skarp kritik riktades mot Boström och regeringens förhandlingsmetod. Den karakteriserades såsom »i hög grad otillfredsställande och af den art att Sveriges frisinnade omöjligt kunna ställa sig solidariska med densamma». Ansvaret för de begångna missgreppen måste »i första hand göras gällande mot statsministern såsom från Sveriges sida hufvudmannen för denna förhandling, i hvars slutskede han tagit den ledande rollen».[7]

I samband med andra kammarens behandling den 22 februari av statsutskottets utlåtande angående anslagen till utrikesdepartementet väntades allmänt att en unionsdebatt skulle uppstå och angrepp riktas mot regeringen. Stats- och utrikesministrarna hade infunnit sig i kammaren — den senare hade f. ö. rest ända från Kristiania för att vara tillstädes[8] — men den väntade debatten uteblev. Kvällen förut ($^{21}/_{2}$) hade lantmannapartiet sammanträtt för att dryfta taktik och hållning och därvid beslutat att stödja Boström, för den händelse liberalerna gingo till attack. »Sannolikt har tanken på detta möte», skriver Widén, bidragit till att radikalerna funnit det »mest opportunt att stoppa pipan i säcken.»[9]

Även i hemliga utskottet fördes, på tillskyndan av Staaff, ministärfrågan under debatt.[1] Staaff föreslog att utskottet i sitt yttrande skulle framhålla, att villkoret för en möjlig förhandling med Norge vore att Boström ej sutte kvar på statsministerposten.[2] Efter diskussion av frågan avvisades dock detta yrkande. Lundeberg, utskottets ordförande under dess enskilda förhandlingar, påpekade att det låg utanför hemliga utskottets

---

[6] Enl. dagsboksbrev $^{5}/_{2}$ av Ernst Beckman.

[7] Cirkuläret bland Karl Staaffs papper.

[8] Utrikesminister Gyldenstolpe hade, som nämnts, medföljt kronprinsen-regenten på dennes resa till Norge. I brev till hustrun $^{16}/_{2}$ skriver Ramstedt bl. a.: »... antagligen utbyte ske mln Palander och Gyldenstolpe, som skulle öfvervara en väntad konsulatdebatt i riksdagen onsdagen d. 22 ...».

[9] Widén i dagboken $^{22}/_{2}$.

[1] Diskussionen refererad av Lundeberg i notesboken om HU $^{31}/_{3}$.

[2] Se *bihang*.

befogenhet att ingripa i konungens rättigheter att själv välja sina rådgivare, än mer att uttala sig om deras lämplighet. Blomberg, konstitutionsutskottets ordförande, förklarade att man ej kunde gå med på att karaktären av Sveriges statsliv bleve beroende av Norge, och Trygger tillade att man i Norge ej toge hänsyn till Sverige vid val av ministär. Utskottets vice ordförande, Pehr Pehrson i Törneryd, som sist hade ordet, fann Staaffs yrkande »begripligt men ej lämpligt». Och därmed ansågs saken utagerad i utskottet.[3]

Enligt vad Lundeberg uppger, blev Boström på begäran upplyst om de angrepp, som riktades mot honom inom hemliga utskottet.[4] Om och i vad mån detta kan ha inverkat på hans beslut att avgå, vet man dock inte med bestämdhet. Själv har Boström — så långt tillgängligt källmaterial utvisar — icke antytt att han låtit sig påverka av den liberala opinionen.[5] Kvar står dock faktum att han handlade i överensstämmelse med den synpunkt, som låg till grund för kritiken från de liberala. Hans person skulle icke behöva stå hindrande i vägen för ett försök till uppgörelse med Norge. Så motiverar Boström själv sitt tillbakaträdande i ovannämnda brev till Herslow den 7 april, samma dag han skrivit sin avskedsansökan:

»Men för ett afslag kunna de [norrmännen] haft en orsak i sin ovilja att ... förhandla med den n. v. svenske statsministern. Jag kan ej förstå

---

[3] En dylik debatt om ministärens sammansättning har veterligen förekommit endast en gång tidigare i hemligt utskott, nämligen vid 1840—41 års riksdag, då utskottet i sitt yttrande ville fästa konungens uppmärksamhet på nödvändigheten av att komplettera regeringen »med fosterländskt sinnade män». Jfr Brusewitz, a. a., s. 52.

[4] Lundeberg i notesboken om HU $^{1}/_{4}$.

[5] Till förut nämnda liberala pressorgan hade senare även sällat sig A. Bl. och Dagen samt de mera moderata Sv. D. och St. T. — Så skriver t. ex. A. Bl. $^{7}/_{4}$: »Men icke desto mindre bör ej hans person få stå hindrande i vägen, om härigenom förutsättningarna skulle minskas för en lycklig unionell uppgörelse.» Sv. D. $^{7}/_{4}$: »Men skall det bli ny förhandling, så kräfves det också nye män. Utan att alls vilja rikta några personliga angrepp mot statsminister Boström vidhålla vi till fullo vår ... [tidigare] ... uttalade, bestämda mening, att någon politisk förhandling med Norge aldrig efter detta kan föras af honom å Sveriges vägnar.» Och $^{8}/_{4}$: »Tvärtom är excellensen Boströms afgång just i detta ögonblick ... en åtgärd som kräfves både af politisk logik och af berättigade opportunitetshänsyn.» Se även St. T. $^{10}/_{4}$.

annat, än att det vore klokt att vrida detta vapen ur deras hand. Det är ju nu tydligt, huru alfvarligt vi velat bana vägen för dem att ... öfvergå till förhandlingar.[6] ... Dessutom är det ju klart, att vid fråga om uppgörelse mellan två länder en person hvarken kan eller får stå hindrande i vägen. Min personliga ställning eller mina önskningar få ej betyda något. Och hvad skulle jag för öfrigt hafva att beklaga mig öfver, när mina åsigter blifvit i allt väsentligt godkända i det utkast, som af Kronprinsen-Regenten blifvit gifvet.»[7]

Var denna deklaration ett sant uttryck för Boströms egen uppfattning om situationen och vad den krävde, så stod den även i överensstämmelse med den förklaring Boström hade avgivit i sammansatt statsråd den 6 februari. Under hänvisning till den tidigare divergensen inom ministären (rörande de olika förslagen i konsulatfrågan) uttalade Boström vid detta tillfälle att hans önskan vore »att ej stå hindrande i vägen för en möjlig uppgörelse och att således afgå från statsministerämbetet».[8] Nu drog han på sätt och vis konsekvenserna av denna officiella förklaring. Läget var dock nu ett annat — och för Boström avsevärt behagligare. Tidigare kunde hans avgång ha inneburit att han misslyckats, där andra eventuellt skulle ha lyckats, nu gör han ett personligt — och varför inte — fosterländskt offer för att jämna vägen för en unionsuppgörelse, om vars resultat man intet kunde veta, men till vilket hela nationen knöt förhoppningar.

Boströms demissionsbeslut synes sålunda ha dikterats av väsentligen unionspolitiska hänsyn. Endast ur denna synpunkt får avgången sin rimliga förklaring. Rent parlamentariskt framstår den såsom en paradox.[9] Utan att vika för den växande

---

[6] Huru norska pressen uppfattade Boströms avgång se översikter i St. D. $^{9}/_{4}$, A. Bl. $^{10}/_{4}$ och G. H. T. $^{10}/_{4}$. Valda utdrag i *bihang*.

[7] Jfr BILLING, a. a., s. 274, för vilken Boström vid samtal i riksdagen $^{8}/_{4}$ utvecklade samma synpunkter.

[8] 1905 1. Urt. K. prop. nr 1, s. 67.

[9] I ett brev till Fr. Hagerup skriver Ivar Afzelius $^{17}/_{2}$ ang. Boströms parlamentariska ställning: »Utan att öfverskrida de gränser, som äfven den mest tillitsfulla förtrolighet måste iaktta, kan jag säga Dig, att Bm troligen legat i diket om icke tre saker inträffat: 1o De öfverdrifna kraftord, som slungats mot Sverige ... 2o Edert afrådande af kungens diktamen ... 3o Spångbergs skrifverier ... Utsigten att få B. störtad är nu ingen. Något förtroendevotum får han nog ej; men motsatsen är omöjlig ... Men i själ och hjärta tror jag *alla* — som icke äro

politiska oppositionen handlar statsministern — såsom ovan anförts — helt i överensstämmelse med dennas önskningar. Från andrakammarhögern höjdes, såvitt man vet, inga röster för statsministerns tillbakaträdande. Lantmannapartiet var regeringschefen i stort sett troget[1], så även de vildar i andra kammaren, som gingo under beteckningen »moderata reformvänner».[2] Bland första kammarens konservativa väckte — enligt Billing — statsministerns steg allmänt »beklagande», »isynnerhet för att det ser ut och endels är så, att norrmännen drifvit honom bort, samt därför att de återstående riksdagsarbetena komma att häraf lida: särskildt rösträtts- och strejklagsfrågan».[3] I den konservativa pressen återfinner man i viss mån liknande tankegångar.[4]

Av särskilt intresse vore att veta, huru de moderata i första kammaren ställde sig till avgången, dels av den anledningen att det företrädesvis var ur denna krets, som konungen senare sökte finna en ersättare för Boström, dels — och framför allt — därför att denna förstakammargrupp stod statsministern personligt och politiskt nära. Där återfunnos nämligen utom excellensens broder, landshövding Filip Boström, de goda vännerna Hugo Tamm och Gustaf Sparre, med vilka statsministern tidvis flitigt korresponderade, justitierådet Ivar Afzelius, som han önskat se på justitieministerposten vid ministärbildningen 1902, samt godsägaren och redaktören Wilhelm Walldén, vilken för sin tidning, Stockholms Dagblad, upprätthöll rätt intima förbindelser med statsministern.[5] Om Boström rådfört sig med några

af samma politiska läggning som han — medge att han knappt förtjent denna rent underbara räddning.» — Om »Spångbergs skrifverier» se *bihang*.

[1] Se Widéns ovan s. 7 anf. uppgift om lantmannapartiets hållning inför den väntade unionsdebatten $^{22}/_{2}$. — Se vidare ant. av Beckman i *bihang*.

[2] Harald Hjärne, som tillhörde denna grupp, skall vid samtal $^{1}/_{4}$ med Ernst Beckman ha yttrat, att målet för ögonblickets svenska politik vore att »med alla medel stödja Boström». Ernst Beckmans dagboksbrev $^{3}/_{4}$.

[3] Billing, a. a., s. 274.

[4] N. D. A. $^{3}/_{4}$ finner avgången strida »mot all rimlighet»; motivet kan icke vara att söka annorstädes än i »en öfverdrifven courtoisie mot Norge». V. L. $^{3}/_{4}$ gör sig till tolk för åsikten att Boström avgått därför att kronprinsen-regentens initiativ till nya förhandlingar ej var i överensstämmelse med Boströms unionspolitiska uppfattning.

[5] Framgår av Walldéns brevsamling.

politiska vänner inom riksdagen, skulle det sannolikt ha varit med någon eller några av dessa. Huru ställde de sig då till frågan om statsministerns avgång?

Av Ernst Beckmans dagboksbrev framgår att åtminstone Afzelius skulle ha ansett det lyckligt, om Boström droge sig tillbaka. Den 18 mars hade Beckman ett samtal med Afzelius, varvid denne uttryckte en mening, som bäst kunde sammanfattas i sucken: »om blott Boström ville afgå».[6] Några dagar senare, den 23 mars, samma dag som hemliga utskottet hade sitt första sammanträde, skriver Beckman: »Boström anser sig nu mkt säker i sadeln — det har hans bror Filip, landshöfdingen, öppet sagt till hvem som velat lyssna.»[7] Om landshövding Boström genom spridande av denna uppfattning avsett framhålla att brodern-statsministern ej kände sin ställning hotad eller osäker eller om han hade något annat syfte därmed, är icke möjligt att avgöra; ej heller om statsministern med avsikt låtit brodern sprida detta rykte. I varje fall har man intet stöd för antagandet att excellensen Boström mera ingående diskuterat situationen med sin broder. För Hugo Tamm, liksom för Sparre, kom avgången överraskande; de skulle enligt Billing ej ha haft vetskap härom förrän demissionsansökan skrevs.[8] För Walldén stodo Stockholms Dagblads ledarspalter öppna, ehuru han nu frånträtt ledningen av redaktionen (åt Karl Hildebrand). Tidningen berör dock icke statsministerns avgång förrän den 9 april, men den säges då vara »en nödvändig sak». I huvudsak utvecklar Stockholms Dagblad då samma synpunkter som Boström i sitt ovan nämnda brev till Herslow den 7 april.[9] Kanske är det icke så oriktigt tänka sig att artikeln i viss utsträckning varit inspirerad av statsministern själv. Det skulle i så fall icke ha varit första gången, som Bo-

[6] Enl. Beckmans dagboksbrev $^{18}/_{3}$.

[7] Halvannan vecka senare, i dagboksbrev $^{3}/_{4}$, skriver Beckman ånyo: »Hans bror, landshöfdingen, har yttrat [till] personer 'att exc. ej numera har något skäl att tänka på att afgå'. Och det är nog så att han tack vare norska frågan sitter mera sadelfast än på länge.»

[8] Billings uppgift ovan s. 6.

[9] Se *bihang*.

ström höll speciellt denna tidning informerad om sina mått och steg.[1]

Om alltså mycket talar för att Boström före demissionen icke rådfört sig med vännerna i riksdagen, synes detsamma ha varit förhållandet beträffande kollegerna i statsrådet. Av dessa stodo, när det gällde ställningstagande i den norska frågan, sjöminister Palander och jordbruksminister Odelberg statsministern närmast. Palander, som ensam av de två efterlämnat politiska anteckningar, ger i dessa dock icke någon annan upplysning än att Boström avgått »för att icke stå hindrande för en möjlig uppgörelse». Att Boström ej i förväg diskuterat saken med kollegerna vid allmän beredning framgår av ett yttrande, som statsrådet Husberg skall ha låtit undslippa sig vid en middag hos Odelberg den 6 april: »Boström borde afgå men . . . han syntes ej vilja.»[2] Det bör emellertid i detta sammanhang framhållas att, efter Lagerheims avlägsnande, Husberg nog var den medlem av statsrådet, som ställt sig mest kritisk gentemot Boströms norska politik.

Återstår till sist frågan om kungahusets ställning till avgången. I den litteratur, som tidigare behandlat detta ämne, har, ehuru med viss försiktighet, antytts att det kungliga inflytandet, i detta fall närmast representerat av kronprinsen-regenten, skulle ha haft ett visst utrymme bland de faktorer, som bestämde statsminister Boströms demission.[3] Några bevis, ens sannolikhetsbevis, ha dock icke kunnat förebringas härför.

Av Palanders anteckningar från Lagerheimska krisen hösten 1904 vet man att kronprinsen-regenten vid denna tid gjorde stora ansträngningar för att hålla Boström kvar i ministären.

[1] I god tid före sin avgång i sept. 1900 lät Boström genom Hugo Tamm, aktieägare och inflytelserik styrelseledamot i tidningen, underrätta St. D:s redaktion om sitt tilltänkta steg, på det att »en sådan tidning som Sthm Dagblad bör veta af det, icke för att med en suck antyda det utan för att icke utsättas för nödvändigheten att dementeras, om den uttalar sig för motsatsen vid eventuel diskussion». Hugo Tamm till Walldén 1/8 1900.

[2] Efter ant. av von Krusenstjerna. Se närmare i *bihang*.

[3] Så KIHLBERG, a. a., s. 478 och s. 627, under hänvisning till en säkerligen alldeles oriktig uppgift hos DIPLOMATICUS[-WINTERHJELM], Sverige i 1905, s. 21, om ett motsatsförhållande mellan kronprinsen-regenten och Boström, som skulle ha berövat den senare förutsättningarna för en fortsatt ledareverksamhet.

Hans avgång sades rentav vara en »oersättlig förlust».[4] Man vet dessutom att kronprinsen-regenten så sent som den 31 mars, en vecka före Boströms avskedsansökan, skulle ha ansett det vara likgiltigt, vilken svensk regering som »sutte vid styret» under de väntade förhandlingarna med Norge.[5] Man vet även att kronprinsen var ytterst pessimistisk rörande utgången av dessa förhandlingar.[6] Tidigare, den 28 februari, hade han för stortingets specialkommitté framlagt ett förslag, i sak liktydigt med programmet av den 5 april, men detta hade av specialkommittén blankt avvisats.[7] Dagen före diktamen i det sammansatta statsrådet, alltså den 4 april, skall kronprinsen-regenten vidare av Lövland och Bothner, medlemmar av den norska statsrådsavdelningen i Stockholm, ha fått beskedet att Norge icke ville ingå på nya förhandlingar, förrän konsulatfrågan först blivit löst.[8]

Med hänsyn till vad ovan anförts förefaller det ganska osannolikt att kronprinsen-regenten skulle ha positivt medverkat till Boströms avlägsnande från statsministerposten. Även det förhållandet att man å högsta ort tydligen ej hade klart för sig,

[4] Cit. ur Palanders ant. — Såsom ett uttryck för kung Oscars personliga uppskattning av exc. Boström må anföras följande passus ur kungens lyckönskningstelegram till Boström på dennes födelsedag, $^{11}/_{2}$: »... vill jag dertill foga uttalande af min hjertliga tacksamhet ... äfvensom min varma önskan att så länge som möjligt få behålla dig som förste man i mitt statsråd.»

[5] Lundeberg i notesboken om HU $^{31}/_{3}$: »På tal om hindret Boström för förhandl. framhöll han [kronprinsen], att det vore likgiltigt, hvilken svensk reg., som sutte vid styret.»

[6] Ibid.

[7] Kronprinsen-regentens skrivelse till specialkommittén finnes återgiven i facsimile hos Sars, a. a., s. 236. — Om densamma säger Billing, a. a., s. 270, att kronprinsen själv författat den och att den »ej förut visats för svenska regeringen». Detta senare är felaktigt. Av korrespondens mellan Ramstedt, för tillfället i Kristiania, och Boström framgår att kronprinsen före sin hänvändelse till specialkommittén samrått därom med statsrådets ledamöter och att han, åtminstone på en punkt, företagit ändringar efter föreställningar av desamma. Brevkoncept $^{21}/_{2}$ bland Ramstedts papper.

[8] Härom skriver Bothner i sin dagbok $^{4}/_{4}$: »Efter Middag blev Lövland og jeg opkaldt til Kronprindsen som meddelte os at han i sammensat Statsraad i Morgen eller paafølgende Dag vilde fremkomme med Forslag om nye Forhandlinger angaaende alle Unionsspörgsmaal. ... Hans Forslag var endnu ikke færdigt og dets specielle Indhold fik vi saaledes intet nærmere höre. Saavel Lövland som jeg udtalte, at man fra norsk Side ikke vilde gaa til nye Forhandlinger för Konsulatsagen ordnet. Dette var en Betingelse man fra norsk Side vilde fastholde.»

vem man skulle få som efterträdare, talar för antagandet att kungahuset ej påyrkat Boströms avgång.[9] Kanske betraktade man i kungaborgen Boströms tillbakaträdande som ett offer, som man lojalt och passivt underkastade sig, därmed vetande sig ha gjort vad göras kunde i den svåra situationen. Kanske hoppades man att snart nog, då förhållandena ändrat sig, få Boström åter till statsministerposten. Senare händelser, i samband med unionskonfliktens skärpning i början av juni, tyda därpå.[1]

Resultatet av denna undersökning blir alltså att Boström själv, utan starkare påverkningar från andra håll, fattade beslutet att lämna ministären. Säkert är att han därmed realiserade en önskan, som han tidigare — hösten 1904 — uttalat till flera olika personer.[2] Sannolikt kände Boström på sig att hans andra statsministertid ej varit så lyckad som hans första. När han i september 1900 lämnade statsministerposten, stod han på höjdpunkten av politiskt anseende. Han hade lyckats i mycket, kanske i det mesta, han tagit sig för. Gamla tvistefrågor, såsom den första moderna härordningens genomförande, grundskatternas slutliga avskrivande, tullsystemets utbyggande, besluten om de norrländska järnbanorna samt anslaget till Bodenfästningen, hade han bringat till en lycklig lösning. Innan han trädde tillbaka, hade han till yttermera visso uppdragit linjerna till en andra härordningsreform, vilken året därpå genomdrevs av von Otterska konseljen. När Boström i juli 1902 åter ställde sig i spetsen för Sveriges regering, hälsades han som den eminente »rikspolitikern», kallad att lösa även de två kvarstående storpolitiska spörsmålen: rösträttsfrågan och unionsfrågan. I båda fallen stötte Boström nog på större svårigheter, än han från början tänkt sig. Liberala samlingspartiet, som

[9] Jfr även formuleringen i brev från kung Oscar till Hugo Tamm $^{11}/_{4}$: »... i närvarande stund, då Excellensen Boström ansett sig böra lämna sin plats ...». Sondén, Hugo Tamm till Fånöö, s. 543.

[1] Härom närmare nedan s. 45 ff.

[2] Bl. a. till Henrik Hedlund och Carl Herslow.

han hoppats så mycket på vid ministärbildningen 1902, gick i de stora avgörande frågorna andra vägar, under en ny ledare (Karl Staaff) av annat kynne än Erik Gustaf Boströms. Det parlamentariska underlaget för Boströms andra ministär blev därigenom försvagat. Den Lagerheimska krisen i oktober—november 1904 undergrävde vidare på ett betänkligt sätt statsministerns ledareposition inom ministären.[3] Själv kände sig Boström under denna tid blott som »interimistisk» statsminister.[4] Upprepade gånger önskade han komma loss och lämna regeringen.[5] Efteråt har han betecknat som »oförståndigt» att han ej mera bestämt vidhöll sin önskan att få avgå.[6] Nu tornade därtill nya svårigheter upp sig vid den politiska horisonten. En av allt att döma uppslitande strid med Norge förestod, och i hemlandet växte den parlamentariska oppositionen i styrka. Det förefaller helt naturligt att statsministern valde detta tillfälle att draga sig tillbaka. I själva verket var stunden för en sorti mycket välfunnen. På samma gång som steget ut ur konseljen gav intrycket av ett personligt offer, framstod det som en »manlig handling af lojalitet och fosterlandssinne».[7]

Till allt vad ovan anförts såsom grund för Boströms avgång[8] kom därtill en känsla av stegrad politisk trötthet. Åldern tog ut sin rätt även hos den verksamme »riksexcellensen» och herren till Östanå. Besjälad av en dylik stämning skrev han den 15 april, tre dagar efter avskedet, följande rader till sin gamle vän Carl Herslow:

---

[3] Om Boströms allmänna ledareställning inom ministären se cit. ur Palanders memoarer i *bihang*.

[4] Boström till Herslow 7/11 1904.

[5] Enl. Palanders ant. från hösten 1904.

[6] »Men i en sak har jag handlat mycket orätt åtminstone oförståndigt, när jag ej i höstas vid konstaterandet af meningsskiljaktigheten i regeringen vidhöll bestämdt min önskan att afgå.» Boström till Herslow 24/1 1905.

[7] Cit. efter Herslow i Sydsv. Dagbl. Snällp.; avtryckt i St. D. 10/4 1905.

[8] Här ha hänsyn tagits till endast sådana faktorer, som kunna anses ha varit av betydelse för själva demissionen. Statsminister Boströms allmänna politik, dess syften, medel och resultat, ha lämnats utanför framställningen. Härom hänvisas till redogörelser och värderingar hos bl. a. KIHLBERG, a. a., BOËTHIUS, Sveriges historia intill våra dagar, XII, och i Sv. Biogr. lex. (art. Boström). Jfr även KEILHAU, a. a., s. 438 f.

»Ja nu är det slut; jag kan ej neka, att det kännes underligt och tomt att efter ett så ihållande och intensivt arbete veta, att nu är det slut för alltid. ...

Bäst för mig är det nog ... det kan ej nekas, att jag blifvit äldre och kanske mindre energisk. Hos mången kommer nog en jemförelse fram mellan äldre och nu varande dagar, och den jemförelsen faller nog ej ut till min fördel för det nu varande. Mina gamla riksdagsbekanta och vänner äro till stor del borta, och jag har den säkra förnimmelsen af, att jag för mången af det yngre slägtet är till hinders. Och jag tänker och säger som Du, att man bör gå, medan man än kanske är på vissa håll saknad.»

Ministären Ramstedts tillkomst.

Lördagen den 8 april registrerades och publicerades excellensen Boströms avskedsansökan. Kannstöperierna om efterträdaren började omedelbart, och det beställsamma ryktet utpekade en hel rad statsministerkandidater: justitierådet Ivar Afzelius, generalpostdirektör Edvard von Krusenstjerna, ecklesiastikminister Carl von Friesen, konsultativa statsråden Johan Ramstedt och Karl S. Husberg, landshövdingarna Gustaf Lagerbring och Louis de Geer d. y., överståthållare Robert Dickson, professor Ernst Trygger samt förre utrikesministern generaldirektör Alfred Lagerheim.[1] Samtliga voro i politiska kretsar kända och ansedda män. Att de framfördes i diskussionen är därför icke särdeles märkligt, även om det i några fall uppenbarligen skedde på tämligen lösa grunder.[2] Mera överraskande är däremot att man bland de anförda saknar namnen på en del inflytelserika riksdagspolitiker, som kunde väntats ha blivit nämnda i samband med ministerkrisen.

När Boström år 1900 beslöt sig för att avgå, vädjade konungen på statsministerns och samtliga statsråds tillstyrkan till första kammarens talman, greve Gustaf Sparre, att träda i spetsen för regeringen.[3] Såsom ledamot av riksdagen redan under

[1] Namnen framförda i skilda artiklar och sammanhang i V. L., St. Bl., St. D., Sv. D., A. Bl., Dagen, Sv. M., D. N. och G. H. T. under tiden $^{8}/_{4}$—$^{13}/_{4}$.

[2] Till denna kategori torde få hänföras namnen Lagerbring, de Geer, Dickson, Trygger och Lagerheim. — Den sistnämnde på statsministerposten skulle säkerligen ha varit ett hårt slag för Boström, och enl. vad han själv uppgivit för Billing, hade han hos kungahuset sökt avstyra varje tanke därpå. Billing, a. a., s. 274. Lagerheims kandidatur saknade f. ö. all aktualitet på högsta ort, enl. meddelande till Beckman av Carl Carlson Bonde, vilken varit på besök hos kronprinsen. Ernst Beckmans dagboksbrev $^{8}/_{4}$.

[3] Se härom Kihlberg, a. a., s. 441 ff.

ståndstiden, såsom mångårig ordförande i statsutskottet och senast såsom talman åtnjöt Gustaf Sparre ett betydande anseende. Politiskt som personligt ansågs han stå Boström mycket nära, och anbudet om statsministerposten föreföll logiskt och naturligt. Sparre avböjde dock detsamma.

När Boström andra gången lämnade statsministerplatsen, voro förhållandena i mycket ändrade. Ändock skulle man med viss rätt kunna säga att det alltjämt varit logiskt och naturligt, om kungahuset vänt sig till Gustaf Sparre med en vädjan att övertaga arvet efter Erik Gustaf Boström. Sparre var som få förtrogen med norska frågan. Han hade varit medlem av 1895 års hemliga utskott, ledamot av 1895—98 års unionskommitté och genom Boström hållits underrättad om konsulatförhandlingarna med Norge.[4] Enligt en uppgift, som dock får tagas med reservation, skall Sparre även ha anmodats att efterträda Boström.[5] I sådant fall torde erbjudandet ha skett omedelbart efter statsministerns avgångsbeslut, alltså i krisens början. I vilket fall som helst kunde svaret från Sparre icke bli mer än ett, nämligen avböjande. Han var gammal och trött, drogs med olika krämpor och hade redan under sommaren 1904 hyst tanken på att avsäga sig talmansskapet.[6]

Om tidningarna alls icke funnit anledning att sysselsätta sig med namnet Sparre, visste de i stället att berätta så mycket mera om f. d. justitierådet Ivar Afzelius, ordförande i lagberedningen och en av centralgestalterna i Sveriges juristvärld.[7] I första kammaren räknades han till de i sann mening moderata, uppskattad framför allt för objektivitet och politisk fördomsfrihet; i norska frågan intog han en medlande hållning, senast manifesterad under hemliga utskottets förhandlingar, och av många ansågs han vara den, som på grund av sina egenskaper bäst motsvarade

[4] Framgår bl. a. av brev från Boström bland Sparres papper.

[5] Enl. en fristående ant. av Lundeberg $^{28}/_{10}$ 1906 (cit. i *bihang* till s. 25 n. 7), återgivande samtal om politiska händelser med riksmarskalken Fredrik von Essen. Såsom vice talman i första kammaren hade Lundeberg speciella anknytningar till Sparre, varför mycket talar för att Lundeberg var riktigt informerad.

[6] Sondén, a. a., s. 532.

[7] Se bl. a. St. Bl. $^{8}/_{4}$, V. L. $^{8}/_{4}$, A. Bl. $^{8}/_{4}$, D. N. $^{8}/_{4}$, St. D. $^{8}/_{4}$, Sv. D. $^{9}/_{4}$, Sv. M. $^{10}/_{4}$.

situationens krav.[8] Redan den 8 april, samma dag som Boströms avskedsansökan publicerades, förmälte ryktet att Afzelius blivit tillfrågad, men svarat nej.[9] Ryktet var förhastat. Kronprinsen-regenten hade kallat Afzelius till råd, liksom vid tidigare kritiska tillfällen, men något erbjudande lämnades aldrig. Det har såväl kronprinsen-regenten som Afzelius själv senare bekräftat.[1] Afzelius' hela läggning var för övrigt sådan att han högst motvilligt skulle ha låtit övertala sig att mottaga ett dylikt uppdrag.[2] Ernst Beckman har han anförtrott att han »på inga villkor åtoge sig saken»; bleve han pressad, skulle han »genast skicka in läkarebetyg».[3] Till allt detta kom dessutom att kronprinsen och Afzelius hade olika uppfattningar om vad som vore lämpligast i den föreliggande situationen. Afzelius ansåg att vid den förhandling, till vilken man ville inbjuda Norge, även borde medtagas förslaget om en eventuell upplösning av unionen, dock först efter det att Norge gått till val på ett sådant program. Afzelius hade tidigare framlagt saken för såväl Boström som kronprinsen, men bägge hade var för sig avvisat tanken.[4] Efter detta var det knappast möjligt att vid behandlingen av unionsfrågan räkna på Afzelius som den främste vid konungens rådsbord.

Vid sidan av Afzelius var generalpostdirektör Edvard von Krusenstjerna huvudföremål för gissningarna kring statsministerposten. Även han kallades till kronprinsen.[5] Lördagen den

[8] Om Afzelius' inval i hemliga utskottet se *bihang*.

[9] V. L. $^{8}/_{4}$: »Hade justitierådet Afzelius ej afböjt anbudet att träda i spetsen för regeringen ...»

[1] Kronprinsen till von Krusenstjerna enl. den senares ant. $^{9}/_{4}$; Afzelius till Beckman enl. den senares dagboksbrev $^{8}/_{4}$. — Jfr BILLING, a. a., s. 274.

[2] Se *bihang*.

[3] Beckmans dagboksbrev $^{8}/_{4}$.

[4] På detta skall Afzelius, just »med hänsyn till möjligheten att bli indragen i den praktiska politiken», ha svarat kronprinsen: »E. K. H. skall aldrig få mig att frångå att detta är det rätta.» Ur en längre »resumé» över unionsfrågans utveckling, nedskriven av Afzelius i början av augusti 1905.

[5] Då von Krusenstjerna själv dag för dag nedskrivit korta annotationer om sin roll i krisen och då han under tiden fr. o. m. $^{8}/_{4}$ t. o. m. $^{11}/_{4}$ stod i daglig rapport med slottet, har man här säkra och detaljerade uppgifter om statsministerkrisens förlopp under ifrågavarande dagar. von Krusenstjernas anteckningar motsägas icke, men verifieras på flera punkter av andra källor. Den följande skildringen bygger, då icke annat angives, väsentligen på von Krusenstjernas uppgifter.

8 april klockan 10 på kvällen fick von Krusenstjerna, som då vistades i andra kammaren, telefonbud från utrikesminister Gyldenstolpe med anmodan att följande morgon infinna sig på slottet. Söndag klockan 11 infann han sig hos kronprinsen-regenten och erbjöds — enligt hans egen anteckning — »i mycket vänliga ordalag statsministerskapet». Bl. a. åberopade kronprinsen konungens uttryckliga önskan härom. von Krusenstjerna hade tidigare beklätt civilministerposten i Thyselius', Themptanders och Bildts regeringar, efter några års avbrott samma post även i Boströms första ministär och därpå i von Otters. När Boström bildade sin andra ministär, var von Krusenstjernas kvarstående tydligen ifrågasatt[6], men han föredrog att återgå till det chefskap för postverket, han tidigare innehaft. Politiskt intog han en mellanställning. Han hade aldrig uppträtt som någon egentlig partiman, räknades numera till andra kammarens »vildar», med någon dragning åt de liberala, och var av denna orsak kanske ej så välsedd bland första kammarens konservativa.[7]

På kronprinsen-regentens anbud svarade von Krusenstjerna omedelbart nej. »Ej nog kraft, numera ej nog god ställning i riksdagen, ekonomisk förlust», så motiverar han i korthuggna satser själv avslaget. Kronprinsen-regenten lät sig emellertid ej nöja därmed. Han anmodade von Krusenstjerna att först tala med sina vänner och sedan återkomma. von Krusenstjerna villfor denna önskan. Han talade med Gustaf Tamm, förutvarande statsrådet och f. d. överståthållaren, de båda talmännen, Gustaf Sparre och Axel Swartling, samt bruksägaren Hugo Tamm. Ingen ville direkt tillstyrka — »ty under n.v. fhldn vore utsigten stor att misslyckas» — och då von Krusenstjerna själv »ej hade ringaste lust», var svaret givet.[8] Följande dag, mån-

[6] N. Claëson till Billing $^{12}/_{7}$ 1902; Billing, a. a., s. 219.

[7] von Krusenstjerna var invald i AK företrädesvis av de liberala på Östermalm i Stockholm. — I ett dagboksbrev $^{8}/_{4}$ karakteriserar Beckman von Krusenstjerna på följande sätt: »Han är ju ett slags reservbefäl, färdigt att inkallas. Han är trots oneklig begåfning i stort sedt jämnstruken och har väl hvarken varma vänner eller bittra fiender.»

[8] Enl. von Krusenstjernas ant. $^{9}/_{4}$ skulle även utrikesminister Gyldenstolpe ha

dagen den 10 april, infann han sig åter på slottet och meddelade sitt beslut, men föreslog kronprinsen-regenten att i stället vända sig till Hugo Tamm eller Swartling.

Hugo Tamm och Swartling voro båda moderata högerpolitiker med gott anseende i bägge kamrarna. Båda hade suttit i riksdagen alltsedan mitten på 1880-talet, Hugo Tamm i första och Swartling i andra kammaren. Båda hade genom utskottsarbete skaffat sig en framskjuten ställning, Tamm i stats- och Swartling i konstitutions- och bevillningsutskottet. Tidigare hade Swartling varit medlem av lantmannapartiet och dess förtroenderåd men hade efter avancemanget till talmansstolen (1903) lämnat bådadera för att stå neutral i de politiska tvistefrågorna.[9] Hugo Tamm å sin sida hade länge intagit en ledande ställning inom första kammarens minoritetsgrupp. Det politiska partiväsendet som sådant var honom dock motbjudande, och när medlemmar av gruppen i mars 1905 upptogo tanken på en fastare politisk organisation, ställde han sig ganska ljum därtill och undandrog sig erbjudandet att bli det nya partiets ordförande och ledare.[1] Vid ett senare tillfälle har Hugo Tamm uttalat åsikten att bildandet av partiet var en »dumhet»[2], och möjligen kände han i april 1905 sin position i kammaren i viss mån svävande. Med unionsfrågan torde Tamm, liksom Swartling, knappast ha haft någon närmare befattning.[3]

Måndagen den 10 april på aftonen kallades Hugo Tamm till kronprinsen-regenten och erbjöds statsministerposten. För att ge eftertryck åt kronprinsens hemställan sände konungen följande dag, den 11, Hugo Tamm ett brev, vari han i bevekande ordalag bönföll denne att icke undandraga sig plikten att mot-

---

besökt honom nämnda dag för att på »kronprinsens uppdrag» göra ett övertalningsförsök.

[9] Enl. »Lantmannapartiets kassabok» betalade Swartling medlemsavgift sista gången vid 1902 års riksdag. Kassaboken i högerns riksorganisations arkiv.

[1] Afzelius, Första kammarens moderata parti, Sv. Tidskr. 1921, s. 6.

[2] I brev till Carl Swartz $^{25}/_{12}$. Se utdrag i *bihang*.

[3] Minoritetsgruppen i FK hade ursprungligen haft för avsikt att insätta Hugo Tamm (jämte Afzelius) i hemliga utskottet. På grund av meningsskiljaktigheter mellan partigrupperna i kammaren rörande namnet Afzelius kom minoriteten, som nämnts i *bihang* till s. 19 n. 8, att få insätta endast en av sina representanter, nämligen Afzelius, i utskottet.

taga det erbjudna ämbetet.[4] Där erinrades om det »rätt kritiska» läget, och för den händelse Tamm ändock skulle tveka, antyddes till yttermera visso möjligheten att han, »sedan förhållandena lugnat sig», skulle kunna bli befriad från »det offentliga värfvet», om han så önskade. Hugo Tamms svar blev icke förty avböjande. Det har uppgivits[5] att yttersta motivet till detta avslag vore att söka i en känsla av bristande kroppsliga krafter hos Hugo Tamm inför det »stora uppdraget». Säkerligen har detta motiv varit av avgörande betydelse, men vid sidan härav ha måhända politiska hänsynstaganden spelat en viss roll. Vid ett senare tillfälle, i slutet av år 1905, har Hugo Tamm förklarat att det var den i hans ögon så olyckliga nya partibildningen i första kammaren, som blev »den sista tunga vigten i vågskålen» vid beslutet att vägra mottaga statsministerposten.[6] Uttalandet är i och för sig intressant, men då det åtminstone delvis torde ha karaktären av ett känsloutbrott, kan det vara skäl att icke överskatta dess betydelse.

För kungahuset växte svårigheterna. Alla, som hittills anmodats, hade svarat avvisande. Hoppet om von Krusenstjerna var tydligen dock icke alldeles uppgivet. Tisdagen den 11, vid middagstiden, fick von Krusenstjerna besök av statsråden Odelberg och Carl von Friesen, skickade av kronprinsen med uppdrag att söka förmå honom att ändra sitt beslut. Men förgäves, von Krusenstjerna »kunde ej ändra» sig.[7] Samma dags eftermiddag kallades Swartling till kronprinsen. Icke heller här krönte kungahusets ansträngningar med framgång. Även Swartling avböjde det gjorda erbjudandet om statsministerposten.[8]

Det synes som om kungahuset därmed ansett sig ha uttömt

[4] Brevet avtryckt i sin helhet hos SONDÉN, a. a., s. 543.

[5] Av SONDÉN, a. a., s. 543.

[6] I det ovan n. 2 anf. brevet till Swartz $^{25}/_{12}$.

[7] Som epilog till sina lapidariska men värdefulla anteckningar om krisen skriver von Krusenstjerna: »Jag är bra nöjd med utgången. Tacksam öfver att man velat ha mig; men fullt klar att platsen under n. v. fhdn skulle öfverstigit mina krafter. Rosa gillar mitt beslut i allo.»

[8] von Krusenstjernas ant. $^{11}/_{4}$. — Varken Swartlings, Hugo Tamms eller Gustaf Sparres namn hade förekommit bland tidningarnas »bestämda» rykten, vilket visar huru föga initierad tidningspressen i själva verket var om regeringskrisens förlopp.

alla möjligheter att utanför ministären finna en ersättare åt Boström. Blicken vändes nu mot de sittande statsråden.

Morgonen den 12 samlades statsrådets medlemmar i kronprinsens våning under konungens presidium.[9] Sedan konungen förklarat att det varit honom omöjligt att *utom* ministären finna en statsminister, återstode honom nu icke annat än att utse någon *inom* ministären. Härtill ansåg han ingen vara lämpligare än ecklesiastikministern Carl von Friesen. Han hade inträtt i regeringen med genomförandet av läroverksreformen såsom främsta uppgift, och det sätt, varpå han löste denna fråga, förskaffade honom allmän respekt och ett visst anseende för politisk förmåga och kraft. Säkert är att inom regeringen ingen ägde riksdagens gehör i sådan grad som von Friesen, och av ett par tidningar blev han direkt utpekad såsom den av ministärens medlemmar, som bäst vore skickad att efterträda Boström.[1] Själv tillhörde Carl von Friesen första kammaren, närmare bestämt dess moderata grupp, men med sympatier för andra kammarens liberala, med vilka han, bl. a. genom sin broder, lektor Sixten von Friesen, upprätthöll goda förbindelser.[2] Erbjudandet av statsministerposten vägrade Carl von Friesen dock bestämt att mottaga. Dels ansåg han sig icke vuxen ämbetet, dels skulle han därmed förstöra sin ställning i riksdagen.[3] Det hjälpte icke att konung, kronprins och kolleger på det bevekligaste bönföllo honom att icke motsätta sig. Det var en bryd-

[9] Efterföljande skildring av statsrådets sammankomst $^{12}/_{4}$ stöder sig helt på den redogörelse, som sjöminister Palander lämnat i sina memoarer.

[1] Sv. D. och A. Bl. $^{8}/_{4}$. — Jfr direkt motsägande uttalande hos Billing, a. a., s. 274: »C. von Friesen anses ej ens inom regeringen kunna komma ifråga.» Uttalandet är egendomligt men får sin förklaring mot bakgrunden av allmänt missnöje hos Billing över Carl von Friesens kyrkopolitik. Carl von Friesens utnämning till ecklesiastikminister 1902 gjorde Billing mycket bedrövad och föranledde honom att skriva ett bekymrat brev ($^{9}/_{7}$) till Boström. Brevet bevarat bland Boströms papper. Se även Boströms svar ($^{14}/_{8}$) härpå hos Billing, a. a., s. 223 ff.

[2] Jfr Kihlberg, a. a., s. 461. — I dagboksbrev $^{8}/_{4}$ skriver även Ernst Beckman på tal om Boströms efterträdare: »Den som jag hälst skulle önska är Carl v. Friesen.»

[3] Till dessa skäl för von Friesens vägran kan även läggas en tilltagande trötthetskänsla, bottnande i överansträngning och av sannolikt avgörande betydelse för utvecklingen av den sjukdom, som redan inom tvenne månader skulle medföra von Friesens död, $^{10}/_{6}$. Se yttrande av brodern, Sixten von Friesen, till Widén cit. i *bihang*.

sam situation. »Svetten icke perlade utan rann i strömmar utför hans ansikte», heter det i Palanders intensiva skildring av händelsen. Men von Friesen motstod den svåra pressen, sade oåterkalleligen nej.

Budet gick nu till konsultativa statsrådet Johan Ramstedt. »Jag, som satt bredvid Ramstedt, såg huru denne blev allt rödare och rödare ju mera von Friesen gjorde motstånd», skriver Palander, »ty Ramstedt såväl som vi alla visste, att nu skulle turen komma till honom.» I likhet med von Friesen gjorde även Ramstedt motstånd, men då det förklarades för honom, »att det skulle leda till evinnerlig skandal för ministären om ingen inom den fans, som ville och kunde öfvertaga ansvaret, så gaf han gråtande med sig». »Vi alla kunde ej annat än beklaga honom till att emot sin vilja vara tvungen öfvertaga en så ansvarsfull och otacksam plats som statsministerposten var just då», tillägger Palander. Men »nöden har ingen lag» — och dagen därpå, fredagen den 13, utnämndes konsultativa statsrådet Johan Olof Ramstedt till Erik Gustaf Boströms efterträdare såsom chef för ministären.

Ministerkrisen var därmed löst. Den hade varat knappt en vecka — en efter tidigare svenska förhållanden exceptionellt kort tid.[4]

Krisen hade inskränkt sig till statsministerposten. Övriga statsråd behöllo sina ämbeten. Förutom av statsminister Johan Ramstedt bestod regeringen sålunda av utrikesministern greve August Fersen Gyldenstolpe, justitieminister Ossian Berger, krigsminister Otto Virgin, sjöminister Louis Palander af Vega, civilministern Hjalmar Westring, finansminister Ernst Meyer, ecklesiastikminister Carl von Friesen, jordbruksminister Theodor Odelberg och konsultativa statsrådet Karl S. Husberg. Enligt konseljbeslutets formulering gällde förordnandet för Ramstedt endast »tills vidare». Det var betingat av grundlagens bestämmelse att, då annan än konung är regent, »lediga för-

[4] Jfr uppgifter om olika regeringskrisers längd, spec. vid enbart statsministerskifte, hos KIHLBERG, a. a., s. 569.

troendesysslor endast tills vidare kunna förvaltas av dem, som regenten därtill förordnar» (RF § 39). På vissa håll — varom mera nedan — ville man i iakttagandet av denna bestämmelse inlägga en djupare innebörd än saken i verkligheten ägde. Rent formellt hade konungen visserligen icke utövat regentskapet, reellt hade han dock verksamt ingripit i ministerskiftesförhandlingarna och i deras slutskede själv övertagit ledningen.

Med hänsyn till unionsfrågans för stunden mycket kritiska läge är det ägnat förvåna att kungahuset ej gjorde större ansträngningar att utanför konseljen finna en kraftfull ledare åt den svenska ministären. Man visste ju med vilken målmedvetenhet Norge gått till verket vid lösandet av sin regeringsfråga, och man hade även sina aningar om vad som väntade från detta håll. Vissa formuleringar i konungens brev till Hugo Tamm ($^{11}/_{4}$) visa ock att man inför situationens allvar ansåg det nödigt att mobilisera alla krafter, även om det skulle ske mera tillfälligt. Men ändock höll sig kungahuset inom kretsen av moderata riksdagspolitiker. Kung Oscar övergav, trots allt, icke sin gamla grundsats vid val av främste rådgivare: »att kontinuerligt bevara regeringen inom den politiska centerzonen».[5] I likhet med vad fallet varit vid tvenne tidigare tillfällen — 1900 och 1902 — önskade konungen även denna gång hålla förstakammarhögern borta från bestämmandet över regeringens unionspolitik.[6] Förstakammarhögerns ledare, Christian Lundeberg, har senare givit uttryck åt sin misslynthet över att kungen, nu som tidigare, icke velat släppa in »den mera positiva högerns män».[7] Uttalanden av Billing äro ock belysande för stämningen hos förstakammarhögern: om två av dem, som varit ifrågasatta till statsministerposten, von Friesen och von Krusenstjerna, skriver Billing att ingendera är »särdeles angenäm för 1:a kammaren».[8]

Av stort intresse vore att få klarhet om vilken roll den av-

[5] KIHLBERG, a. a., s. 636.
[6] Ibid., s. 442 f., s. 456 f.
[7] Se *bihang*.
[8] BILLING, a. a., s. 277. Brevet har av utgivaren, C. Hallendorff, feldaterats till $^{7}/_{4}$; skall vara $^{13}/_{4}$. — Jfr även ovan s. 23 n. 1.

gående statsministern spelat under krisen. Uppenbarligen har han givit kungahuset vissa råd.[9] Till Billing har han sagt att han åtminstone sökt »avstyra» Lagerheim. Vidare angav Boström att efterträdaren borde ha »samma ståndpunkt» som han själv, d. v. s. densamma som »i kronprinsens diktamen».[1] Om Boström därtill givit kungen eller kronprinsen-regenten några positiva namnförslag, är det troligt att han i första hand pekat på von Krusenstjerna och Hugo Tamm. Båda voro hans intima vänner. Med von Krusenstjerna hade Boström samarbetat under flera år och, såsom förut nämnts, sannolikt önskat honom kvar på civilministerposten vid regeringsskiftet 1902. Billing trodde också att Boström »helst såge» von Krusenstjerna som sin efterträdare.[2] Beträffande Hugo Tamm uppger Sondén att intet tvivel råder, att det var Boström som gav anvisningen på denne. Detta kan vara riktigt. Men när Sondén tillägger att Boström »länge nog» tänkt sig Tamm som efterträdare och såsom bevis bl. a. anför, att Boström sannolikt av denna orsak varit angelägen att hålla Tamm »à jour med den politiska situationen», verkar detta antagande mindre övertygande.[3] För det första torde, såsom förut påvisats, tanken på att avgå ha inställt sig ganska plötsligt hos Boström. För det andra höll Boström även andra vänner »à jour» med politiken — t. ex. Gustaf Sparre och Carl Herslow. För det tredje är det troligt att om Boström givit kungahuset råd rörande efterträdare och »länge nog» tänkt sig Tamm på statsministerposten, så hade ock anbudet gått till denne på ett tidigare stadium av krisen, i varje fall innan det gick till von Krusenstjerna.

Omöjligt är heller icke att Boström, för den händelse efterträdaren skulle tagas ur kretsen av statsrådsledamöter, rekommenderat von Friesen eller Ramstedt.[4] Den förre hade, såsom

[9] Jfr KIHLBERG, a. a., s. 441, om förhållandena vid avgången 1900, då konungen, »på statsministerns och samtliga statsrådens tillstyrkan», först vände sig till Gustaf Sparre och sedan, »likaledes i överensstämmelse med hela sitt statsråds önskan», till F. V. von Otter.

[1] BILLING, a. a., s. 274.

[2] Ibid., s. 275.

[3] SONDÉN, a. a., s. 543.

[4] I sin kommentar till Ramstedts utnämning yttrar N. D. A. 14/4: »... och den

ovan framhållits, en god förankring i riksdagen, han hade haft framgång vid lösandet av flera stora frågor och ansågs över huvud taget vara ett politiskt samlande namn. I norska frågan intog von Friesen en medlande hållning och hade under Lagerheimska krisen, oktober—november 1904, sökt slå en brygga över Boströms och Lagerheims motsatta ståndpunkter.[5] Under denna tid hade von Friesen f. ö. vid ett tillfälle velat lämna ministären, förmodligen av fruktan att bli pressad till statsministerposten, i fall Boström gjorde allvar av sin önskan att avgå.[6]

I likhet med von Friesen hade Ramstedt strävat att utjämna motsatserna inom ministären under höstkrisen 1904[7], och det har sitt intresse konstatera att just dessa två av konseljens ledamöter först bli föremål för kungahusets påtryckningar. Men det fanns också andra skäl för kungens hänvändelse till Ramstedt. Under det interim, som uppstod mellan tidpunkten för Lagerheims avgång och Gyldenstolpes tillträde av utrikesministerposten ($^{7}/_{12}$—$^{22}/_{12}$ 1904), hade Ramstedt fungerat som tillförordnad chef för utrikesdepartementet. I denna egenskap framlade han, tillsammans med statsminister Boström, för norrmännen den svenska statsrådsmajoritetens förslag till lösning av konsulatfrågan. Antoges detta av norrmännen, var som nämnt på förhand överenskommet att Boström skulle avgå.[8] Ramstedt kom sålunda i denna situation att företräda den samlade svenska statsrådskretsen, undantagandes statsminister Boström, som i detta ögonblick reellt fungerade som endast »villkorlig» regeringschef. Under kronprinsen-regentens besök i Kristiania

omständighet, att den afgångne statsministern anvisat honom såsom en lämplig efterträdare, utgör jämväl en god borgen ...» Uppgiften bör betraktas som blott och bart ett antagande från tidningens sida.

[5] »Förutom Ramstedt genom sitt förslag har von Friesen kraftigt och varmt sökt medla, men Boström är obeveklig och fasthåller bestämdt sin uppfattning utan eftergift, så ock Lagerheim sin.» Palanders ant. $^{21}/_{10}$ 1904.

[6] Enl. ant. av Palander $^{7}/_{11}$ 1904. — Jfr TÖRNEBLADH, Riksdagsminnen, s. 275, och Nord. Fam.-bok, art. Carl von Friesen, skriven av Törnebladh. Uppgiften därstädes att von Friesen hösten 1904 av kronprinsen anmodats övertaga statsministerposten synes väl kategorisk.

[7] Se ovan n. 5.

[8] Se ovan s. 2.

februari—mars 1905 hade vidare Ramstedt, jämte excellensen Gyldenstolpe, varit regenten följaktig. Ramstedt reste då i själva verket i statsminister Boströms ställe, och det föll på hans lott att hålla Boström underrättad om vad som inträffade av vikt under regentens uppehåll i den norska huvudstaden.[9] Under vistelsen därstädes sammanfördes Ramstedt med ett antal norska statsråd och stortingspolitiker[1], och helt naturligt blev han ganska underkunnig om huru man i Norge såg på unionsproblemet. Mot bakgrunden av här anförda fakta framstår hänvändelsen till Ramstedt icke längre så omotiverad och överraskande, som man tidigare i allmänhet gjort gällande.[2]

Av Palanders skildring framgår att Ramstedt själv, liksom de övriga statsråden, väntade att anbudet efter von Friesens avböjande härnäst skulle gå till honom. Enligt en uppgift av Widén skulle Ramstedt även »hört sig för hos partiernas mestbetrodde», huru hans eventuella statsministerskap skulle mottagas.[3] Detta tyder på att hans kandidatur på allvar övervägts före den statsrådssammankomst, då beslutet fattades. Icke förty är det ofrånkomligt att krisen utmynnade i ett provisorium, att arrangemanget med Ramstedt på statsministerposten var, politiskt sett, en nödlösning. Alla de, som kungahuset främst hoppats på, hade undandragit sig det tunga ansvaret. Kungamakten hade befunnit sig i en verkligt penibel situation. Den slutligen utnämnde hade, efter en oerhörd moralisk press, tvingats till ett ämbete, som han alls icke eftertraktade och som han kände som den tyngsta börda. Han böjde sig av lojalitet emot sin konung, och denne var honom djupt tacksam härför.

[9] Blyertskoncepten till den brevserie, Ramstedt sände Boström under Kristianiavistelsen, finnas bland Ramstedts papper.

[1] Framgår av brev från Ramstedt till hustrun.

[2] Då t. ex. KIHLBERG, a. a., s. 483, antyder att Ramstedts två tjänstgöringsveckor som t. f. utrikesminister ($^{7}/_{12}$—$^{23}/_{12}$) »förmodligen varit en i främsta hand bidragande anledning till, att just han beklätts med första excellensvärdigheten», ger detta en skev bild av det verkliga förhållandet. — Som en kuriositet kan i detta sammanhang omnämnas att kabinettssekreterare Eric Trolle redan i november 1904, i ett brev till exc. Lagerheim, snuddade vid tanken på Ramstedt som ev. regeringschef: »[Norrmännen] kunna begära ett förslag utgånget från en svensk homogen regering, den må nu heta v. K. eller R—dt.» Brevet dat. Fulltofta $^{23}/_{11}$ 1904.

[3] Widéns dagbok $^{12}/_{4}$.

Det finns också vissa tecken, som tyda på att man å högsta ort tänkt sig den rekonstruerade konseljen såsom en expeditions- och övergångsministär. När von Krusenstjerna, som under krisen stod i nära rapport med slottet, den 12 april noterade beslutet om Ramstedts utnämning, skedde det med tillägget: »för att efter riksdagens slut återgå till konsultativ». Och vidare: då von Krusenstjerna den 28 april hade företräde inför konungen och fick mottaga en reprimand för sin vägran, antydde denne att Ramstedt, »huru skicklig han än» vore, ändock ej var »rätte mannen» på statsministerposten.[4] Ramstedts väg till konseljen hade gått via hovrätt och högsta domstol. Hans karriär var exklusivt juridisk, han var den duglige och samvetsgranne ämbetsmannen, icke utan praktisk läggning, men han saknade — och var sannolikt själv medveten därom — de egenskaper, som konstituera en politisk ledare.[5] Han hade inga anknytningar till riksdagen, var ej medlem därav och hade överhuvud aldrig ens tagit till orda i densamma.[6] Han var den förste statsministern sedan Adlercreutz på 1870-talet, som icke samtidigt haft säte i folkrepresentationen.[7]

Politiskt kom statsministerskiftet därför att betyda en minskning av regeringens auktoritet och kraft.[8] Ministären Ramstedt var, som det träffande sagts, icke något annat än »ministären Boström utan Boström».[9] Ingen i regeringen ägde såsom den avgångne statsministern verkligt handlag med riksdagen. När Carl von Friesen insjuknade i början av maj och sedan rycktes bort, accentuerades än ytterligare regeringens försvagade par-

[4] Efter ant. av von Krusenstjerna, cit. i *bihang*.

[5] I en dagboksant. 14/2 karakteriseras Ramstedt av Fr. Hagerup med följande ord: »en type på en politisk fuldstændig uforstående, men samtidig selvbevidst svensk byråkrat».

[6] Jfr KIHLBERG, a. a., s. 482 f.

[7] Adlercreutz hade dock tidigare, under ståndstiden, tillhört riksdagen.

[8] När KIHLBERG, a. a., s. 483, säger att Ramstedt på statsministerposten »var att utmana försynen» och, s. 482 n. 1, beskriver ministären som en »konselj med dödsmärket på pannan», har författaren gjort sig skyldig till missvisande retoriska överdrifter.

[9] VON ZWEIGBERGK, Svensk politik 1905—1929, s. 19. — Jfr KIHLBERG, a. a., s. 445, om ministären von Otter: »En ministär Boström utan Boström lät sig näppeligen realisera», samt s. 172, om konseljen Adlercreutz: »man hade fått en rekonstruerad ministär De Geer — utan De Geer».

lamentariska ställning. Av övriga statsråd, som sutto i riksdagen — Odelberg, Meyer och Husberg — ägde ingen djupare förankring i det partipolitiska livet. Den rekonstruerade konseljen startade alltså icke under de bästa parlamentariska betingelser.[1]

I pressen fick den nya ministären ett på det hela taget gynnsamt mottagande. Störst var tillfredsställelsen inom det konservativa lägret, vilket är av ett visst intresse att konstatera i belysning av den senare händelseutvecklingen. Egentligt missnöje anmäldes endast av vissa liberala organ och av de socialdemokratiska.

Stockholms-Bladet, konservativt och redigerat av Leonard Ljunglund, sade sig i stort sett »vara nöjd med hvad som hänt».[2] Det likaledes konservativa Vårt Land förklarade att väl var Ramstedt icke den, man i första rummet tänkt på, men han var »ganska lämplig som chef för en förhandlingsministär». Hans namn hade icke på något mera markerat sätt varit fäst vid tidigare unionella förhandlingar och borde av denna anledning »ej kunna framkalla några slitningar och strider». När Norge fått privilegiet att inverka på sammansättningen av Sveriges regering, var det bättre att till statsminister taga »en okänd» framför »en ökänd».[3] Nya Dagligt Allehanda, även konservativt, antydde att den form, vari utnämningen skedde (förordnande »tills vidare»), kanske var ett förebud om statsministerskapets art och varaktighet, men å andra sidan, när den nye regeringschefen väl blivit »varm i de politiska kläderna», kunde det också hända att han visade sig vuxen »allvarligare värf» än det att under »allt annat än lugna tider leda en expeditionsministär».[4]

I den högermoderata och moderat-liberala pressen — Stockholms Dagblad, Svenska Dagbladet, Stockholms-Tidningen och Aftonbladet — tog man företrädesvis fasta på ministärens ka-

[1] Se *bihang*.
[2] St. Bl. $^{14}/_{4}$.
[3] V. L. $^{13}/_{4}$.
[4] N. D. A. $^{14}/_{4}$.

raktär av provisorium. Förordnandet »tills vidare» torde, utöver det formella, även äga en »fullt reell innebörd».[5] För ett sådant arrangemang fanns f. ö. »vägande skäl». Unionsfrågan kunde ännu icke anses tillrättalagd för en »ministär med ett klart och bestämt politiskt program».[6] Efter riksdagens slut komme en »mera vidsträckt rekonstruktion af ministären» att ifrågasättas.[7] Ministerkrisen hade fått en lösning, som, med hänsyn till förhållandena, »åtminstone icke» kunde »anses olämplig».[8]

Den liberala pressen var mera reserverad. Dagens Nyheter accepterade visserligen den nye excellensen såsom chef för en ren expeditionsregering[9], men hade f. ö. inga höga tankar om arrangemanget. Ministären Ramstedt karakteriserades såsom »ett oskrivet blad», den kunde »i sitt provisoriska skick» ej göra anspråk på något »politiskt ledareskap» och erbjöd ingen garanti för huru Kungl. Maj:t framgent komme »att ställa sig till de stora och irriterande frågor, som ministären Boström lämnat den i arv».[1] I Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning övergick kritiken till hårdaste dom. Lösningen av krisen hade »ingen politisk innebörd» och var så tillvida intresselös. »Om icke grundlagen lämnat uttrycklig föreskrift att konungen bland statsrådets medlemmar har att utnämna en 'att vara statsminister och statsrådets främste ledamot', kunde statsministerposten lika gärna stått vakant. Ingen väntar att exc. Ramstedt har annat program än att vara ordförande i statsrådsberedningen, intill dess vägen jämnats för den store obekante, som komma skall.» Tidningen ifrågasatte därefter allvarligen, om det icke varit bättre »att gåtan beträffande exc. Boströms värklige efterträdare utan uppskof lösts med det samma». Ty »i det ögonblick folkrepresentationen rustar sig till samling kring tronen i det stora unionella spörsmålet förefaller det icke välbetänkt, att den

[5] St. D. 14/4.
[6] Sv. D. 14/4.
[7] St. T. 14/4 i art. rubricerad »Statsminister-provisorium».
[8] A. Bl. 13/4.
[9] D. N. 14/4.
[1] D. N. 14/4.

rådskammare, som har att gifva det nationella samlingsbeslutet värkställighet, saknar ett erkänt huvud».[2] Det var en kylig välkomsthälsning, märklig därigenom att den tidning, som framförde den, utgjorde språkröret för en av liberala samlingspartiets, åtminstone vid behandlingen av unionsfrågan, mera framskjutna medlemmar, redaktören Henrik Hedlund.[3]

I Norge utlöste statsministerskiftet icke några varmare känslor. Det uppfattades som ett gott schackdrag från svensk sida, men det kom för sent för att vara av verklig betydelse.[4] Naturligtvis var det en triumf och lättnad att veta att Norge, åtminstone indirekt, föranlett excellensen Boström att avgå. Men efterträdaren Ramstedt hade — ehuru han betecknade »en större rimlighet i unionspolitiken» än Boström — dock varit medlem av den regering, som uppställde de beryktade sex lydrikepunkterna.[5] Formen för den nye statsministerns utnämning (förordnandet »tills vidare») ansågs ej heller bidraga till »att göra ställningen klarare eller mera förpliktande för framtiden».[6] Vad än det svenska förhandlingsanbudet komme att innebära, »någon förändring i det norska stortingets och regeringens sträfvanden för att genom upprättande af eget konsulatväsende häfda Norges rätt som suverän stat» skulle det aldrig kunna åvägabringa.[7]

---

[2] G. H. T. $^{13}/_{4}$.

[3] Se *bihang*.

[4] Så skriver t. ex. skiftesforvalter L. Esmarch, Kristiania, norsk styrelseledamot i den svensk-norska sammanslutningen »Brödrafolkens Väl», $^{11}/_{4}$ till Staaff: »Jeg anser Kronprinsens opfordring til nye forhandlinger og Boströms dimission for et meget godt schakträk fra svensk standpunkt. Og var dette skeet for nogle måneder siden, vilde det väre bleven modtaget med stor tilslutning i Norge. Nu er dette imidlertid kommet for sent til at stanse konsulatsagen, hvad måske I har håbet.»

[5] Norske Intelligenssedler $^{13}/_{4}$: »Hr Ramstedt tilhörer en fraktion, som paa en Maade skulde betegne en Grad större Rimelighed i Unionspolitik end Hr Boström. Og det vil sikkert fra svensk Side bli fremholdt, at Valget af den nye Statsminister er et yderligere Pant paa den store svenske Imödekommenhed overfor Norge. Men ogsaa dette er et Skin, uden Virkelighed. Hr Ramstedt er ingen Politiker af udpræget Type, — han er temmelig ny og ukjendt i det politiske Liv. ... Hans Ministerium maa derfor vistnok rettest betegnes som et rent Forretningsministerium. Men et Forretningsministerium for Kronprinsregentens og Riksdagens svenske Unionspolitik. Imidlertid maa man ogsaa huske, at hr Ramstedt dog var Medlem af den Regjering, som opstillede de berömte seks Lydrigepunkter.»

[6] Morgenbladet $^{13}/_{4}$.

[7] Dagbladet, enl. korr. till St. D. $^{14}/_{4}$.

Parallellt med ministerskiftesförhandlingarna hade i riksdagen pågått underhandlingar om en för båda kamrarna gemensam anslutning till kronprinsen-regentens uttalande den 5 april. Det var den »samling kring tronen», varom Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning hade talat i sin ledande artikel den 13 april. En sådan anslutning föll sig även naturlig. Kronprinsen-regentens diktamen uppfattades ju allmänt som det utåt synliga resultatet av hemliga utskottets överläggningar.[8] En samfälld anslutning från riksdagens övriga ledamöter skulle understryka enigheten. Regentens förhandlingsanbud kunde därigenom framstå som det svenska folkets enhälliga mening.

Så skedde även. Efter forcerade uppgörelser mellan riksdagens olika partier väcktes, ehuru under visst motstånd från förstakammarhåll, den 12 april i båda kamrarna likasyftande motioner, utmynnande i förslaget att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte tillkännagiva sin anslutning till kronprinsen-regentens uttalande i sammansatt statsråd den 5 april.[9] Förstakammarmotionen var undertecknad av åtta ledamöter, fem från stora partiet och tre från minoriteten, andrakammarmotionen av sju ledamöter, tre representerande liberala samlingspartiet, tre lantmannapartiet och en moderata reformvännerna. Den parlamentariska samlingen var därmed så gott som fullständig. Liksom Norge hade även Sverige fått ett program i unionsfrågan, kring vilket hela nationen fylkades.

Den svenska samlingen hade dock ett allvarligt fel: den kom alldeles för sent. Ännu innan »unionsmotionerna» hunnit dryftas i kamrarna, avgav norska regeringen sitt svar, i en »betænkning» den 17 april.[1] Såsom suveränt rike hade Norge, framhålles det här, *rätt* till eget konsulatväsen. Detta skulle först genomföras, sedan kunde förhandlingar om andra frågor möjligen upptagas. Den 25 april behandlades det norska svaret i sammansatt statsråd. Statsminister Ramstedt måste därvid konstatera att på grund av norska regeringens avvisande håll-

[8] Jfr Brusewitz, a. a., s. 105.

[9] FK nr 52; AK nr 284. Båda motionerna avtryckta hos Nordlund, a. a., s. 73 f. Om tillkomsten av motionerna se *bihang*.

[1] Avtryckt hos Nordlund, a. a., s. 74 ff.

ning förhandlingar på den av kronprinsen-regenten angivna grundvalen icke med utsikt till framgång kunde inledas. Saken fick bero.[2]

Den svenska regeringens *förhandlings*-program hade sålunda skjutits undan av den norska regeringens *handlings*-program. Det senare var effektivare, mera taktiskt överlägset. Sverige var ånyo försatt i efterhand. Det program, varpå rekonstruktionen av den svenska ministären skett, var föråldrat redan inom loppet av en vecka efter ministärombildningen. När riksdagens kamrar den 2 maj beslöto bifall till motionerna om anslutning till kronprinsen-regentens diktamen, blev detta beslut endast en gest.[3] Samlingen i riksdagen fick värde blott som nationell manifestation. Sverige hade åtminstone inför all världen visat att det var allvarligt berett till en uppgörelse inom unionen på grundval av full likställighet, att det in i det sista hållit förhandlingsvägen öppen.

[2] Protokollet avtryckt hos NORDLUND, a. a., s. 76 f.
[3] FK 39: 3; AK 47: 5 ff.

Ministären Ramstedt och unionskrisen.

Före 7 juni.

Den 22 maj avslutades 1905 års lagtima riksdag. Dessförinnan hade rykten cirkulerat att en urtima riksdag skulle sammankallas under sommaren.[1] Anledningen var givetvis det läge, vari unionsfrågan kommit. Sedan norska regeringen i sammansatt statsråd den 25 april vägrat att ingå på nya förhandlingar, förrän konsulatfrågan blivit tillfredsställande ordnad, hade stortingets specialkommitté den 10 maj blivit färdig med sin »indstilling». Den innehöll, som väntat var, förslag om upprättande av eget norskt konsulatväsen från och med den 1 april 1906, och den 18 respektive 23 maj godkändes förslaget enhälligt i stortingets båda avdelningar. Vad som fattades var endast regentens sanktion.

Frågan om sanktion eller icke-sanktion blev också för någon tid det dominerande spörsmålet i politiska kretsar på ömse sidor Kölen. I Sverige var man ganska allmänt på det klara med vad som skulle inträffa, för den händelse regenten inlade sitt veto mot den av stortinget antagna lagen. I pressen skrev man öppet att ett sådant veto omedelbart skulle leda till att unionskonungen ställdes utan regering i Norge. Vid hemliga utskottets första sammanträde den 23 mars hade kronprinsen-regenten själv skisserat den sannolika utvecklingslinjen: norska regeringen inlämnar sin avskedsansökan, konungen kan icke erhålla några andra statsråd, varefter stortinget tillsätter regering och konungamakten suspenderas.[2] När kronprinsen senare, i slutet av

[1] Se bl. a. A. Bl. $^{6}/_{5}$, N. D. A. $^{8}/_{5}$, V. L. $^{10}/_{5}$ och $^{20}/_{5}$.
[2] Enl. ant. av Lundeberg $^{23}/_{3}$ i notesboken om HU.

april och i början av maj, besökte Kristiania, lät man honom också från olika håll förstå att en vägran att sanktionera lagen ovillkorligen måste leda till en brytning av unionen.[3] Icke förty synes konungamakten tidigt ha varit besluten att vägra sanktion. Den 28 april, tre dagar efter det norska regeringen under hänvisning till att Norge hade *rätt* till eget konsulatväsen avvisat den svenska regeringens anbud om nya förhandlingar, skrev utrikesminister Gyldenstolpe från Kristiania till Ramstedt att nu gällde det att fundera ut, huru en eventuell sanktionsvägran bäst skulle motiveras. Kronprinsen-regenten ville vid sin återkomst till Stockholm »nog» konferera därom med sitt svenska statsråd.[4]

Bland ledande kretsar i Sverige — inom konungahus, regering och riksdag — hade man tidigt gjort sig förtrogen med tanken på en förestående avveckling av unionen. Redan i mars lär kung Oscar vid ett samtal med Sigurd Ibsen ha uttalat åsikten »at oplösningen kun var et tidsspörgsmaal».[5] Till Billing skall han ha yttrat ungefär detsamma[6], och när von Krusenstjerna den 28 april var uppkallad till slottet för att få »uppsträckning» för sin vägran att övertaga statsministerskapet efter Boström, uppläste konungen för honom ett utkast till »proklamation», vari han avsade sig norska kronan.[7] Under överläggningarna med hemliga utskottet hade kronprinsen-regenten, såsom tidigare nämnts, även framfört frågan om unionsupplösning som tänkbart alternativ.[8] Under vistelsen i Kristi-

---

[3] »Han har nu her fra *alle Hold* — selv fra Hofkredse og de mest unionsvenlige faaet den Besked, at Konsulatloven maa sanktioneres og at man i Norge ikke vil medgive andre Vilkaar. Det maa nu af alt, hvad han har hört og seet her være bliven klart for ham, at der ikke er nogen Vei udenom og at Unionen uvægerlig vil gaa i Vasken, hvis han ikke sanktionerer.» Bothners dagbok $^{1}/_{5}$.

[4] »Huru skall nu en eventuell sanktionsvägran motiveras, det är den sak man får att fundera på, då H. K. H. kommer hem till Stockholm. Han vill nog derom konferera med Svenska statsråden.» Gyldenstolpe till Ramstedt i brev, dat. Kristiania $^{28}/_{4}$.

[5] Ibsen, a. a., s. 213.

[6] Billing, a. a., s. 271, i brev till hustrun, odaterat, men skrivet i mars.

[7] »Derefter framtog Konungen och uppläste den, om jag får säga proklamation till Norges folk, deri Konungen afsäger sig Norges krona!! Således har Konungen allt klart.» Ant. av von Krusenstjerna $^{28}/_{4}$.

[8] Se ovan s. 4. — Jfr även följande ur ett utkast av Staaff till säryttrande

ania (i slutet av april) synes han även ha diskuterat frågan med utrikesminister Gyldenstolpe. I ett brev till Ramstedt, daterat Kristiania den 27 april, vidrör Gyldenstolpe saken, och han skriver där att, för den händelse kungamakten suspenderades i Norge, Sveriges svar knappast kunde bliva annat än »ett förslag till Norge om afveckling af det riksaktsfästa förhållandet».[9]

Ett förslag av sådant innehåll synes även allvarligen ha dryftats inom den svenska statsledningen. Bland statsminister Ramstedts efterlämnade papper finns nämligen bevarat ett utkast, innehållande alternativa förslag huru Sverige borde förhålla sig i den situation som väntades uppstå, när norska regeringen nedlade sitt mandat i stortingets händer och stortinget övertoge ansvaret för regeringens förande. Utkastet har formen av ett anförande, adresserat till hemliga utskottets ledamöter och tydligen avsett att i utskottet föredragas av kronprinsen-regenten.[1] Enligt den uppfattning, som utvecklas i det föreliggande aktstycket, hade Sverige i det befarade läget att välja mellan följande tvenne alternativ. Man kunde låta händelserna i Norge tills vidare hava sin gång och endast vidtaga sådana åtgärder, som hindrade de norska separatistiska strävandena att bliva godkända av främmande makter. I längden ansågs denna attityd dock leda till en svårhållbar situation. Men man kunde också tänka sig möjligheten att erbjuda norrmännen att få unionen lagligen upplöst. Detta erbjudande borde i så fall framföras, *innan* stortinget hunnit vidtaga åtgärder för regeringens förande, men heller icke *tidigare* än att det vore fullt uppenbart att utvecklingen komme att taga denna väg och man kunde förmoda, att utan eftergifter från Sveriges sida en sprängning av unionen vore förestående. Vad formen angår skulle förslaget genomföras på följande sätt. Regenten framställde till svenska

---

i HU: »E. K. H. har framstält till utskottets öfvervägande, huruvida det icke kunde vara klokt och värdigt, sedan man fått fullt konstateradt att alla vägar för ett vidare samlif äro stängda, att Sverige själf företoge en skilsmässa i godo.» Utkastet bland Staaffs papper. Ang. Staaffs säryttrande se vidare BRUSEWITZ, a. a., s. 104.

[9] Se utdrag ur brevet i *bihang*.

[1] Utkastet avtryckt in extenso i *bihang*.

regeringen[2] i lämplig form ett erbjudande att, därest Norge i grundlagsenlig ordning fattade beslut om riksaktens upphävande, han skulle lämna sin medverkan till att ett liknande beslut komme till stånd även i Sverige. Genom ett sådant förfarande skulle frågan komma att slutgiltigt avgöras i den svenska riksdagen, vilket vore av betydelse med hänsyn till dennas tidigare deklarationer i unionsspörsmålet. Främst vore dock vinsten att man vunne tid till besinning, eventuellt även tid till nya förhandlingar. Misslyckades dessa — något som man höll för ganska troligt — skulle upplösningen åtminstone kunna försiggå i »möjligast milda form».

Detta program förelades aldrig hemliga utskottet. Anledningen härtill är icke känd. Man har dock svårt att förstå, varför den svenska statsledningen icke gjorde en kraftansträngning att möta den befarade kritiska situationen med ett positivt förslag. Man visste ju vad som väntade från Norge, och säkert insåg man betydelsen av att Sverige fick en ny handlingslinje i ersättning för den som så snart hade måst uppgivas. Förelågo då verkligen förutsättningar för att hemliga utskottet och riksdagen skulle ha kunnat samla sig kring ett program av exempelvis ovan skisserat innehåll?

Vid hemliga utskottets första sammanträde den 23 mars hade kronprinsen-regenten, som nämnts, anfört unionsupplösning såsom ett tänkbart alternativ. Förslaget diskuterades ingående under utskottets enskilda överläggningar. Såsom talesman för en minoritet i utskottet framförde Staaff åsikten att det skulle vara mycket förmånligt, om det svenska förhandlingsanbudet kunde kompletteras med ett uttalande av riksdagen att Sverige icke för sin del skulle vilja »upprätthålla en union, som af en

[2] I utkastet står »till den nuv. regeringen, om den vill kvarstå, eller till ngn ny regering, som möjligen kan bildas på det nu tänkta programmet». Formuleringen kan måhända giva anledning till förmodandet att det av regenten skisserade programmet icke omfattades av den sittande regeringen. Ett sådant antagande förefaller dock ganska osannolikt. Kanske har man från något håll velat ifrågasätta lämpligheten av att en regering, som så nyligen framlagt ett positivt förhandlingsprogram, strax skulle vara beredd att medverka till ett beslut av nästan motsatt karaktär. — Möjligen kan formuleringen vara ett uttryck för en allmän uppfattning hos kronprinsen om ministären Ramstedt som ett politiskt provisorium. Jfr ovan s. 29.

öfverväldigande folkmening i Norge betraktades såsom ett hinder för detta lands lycka och trefnad».[3] Utskottsmajoriteten ansåg sig emellertid böra avstyrka ett sådant uttalande. Framför allt torde taktiska skäl härvid ha varit bestämmande. Man fruktade att Norge genast skulle begagna en dylik möjlighet att bli löst ur unionen och icke ägna tillräcklig uppmärksamhet åt det svenska huvudförslaget, erbjudande av nya förhandlingar på bredare bas. För den händelse att något uttalande om unionsupplösning överhuvud skulle göras, ansåg man därför att detta helst borde ske i samband med ett eventuellt sista förhandlingsuppslag, och i varje fall icke tidigare än att man vore fullt förvissad om att inga möjligheter till ett fortsatt samliv återstode.[4] I denna riktning uttalade sig anmärkningsvärt nog bl. a. flera av första kammarens ledamöter i utskottet.[5]

Såsom synes överensstämmer den ståndpunkt, som här senast skisserats, med huvuddragen i det ovan omnämnda utkastet bland statsminister Ramstedts papper. På rätt goda grunder kan man därför antaga att, därest regeringen i mitten av maj framlagt ett förslag om en laglig upplösning av unionen såsom alternativ till ett sista förhandlingsuppslag, så hade förmodligen hemliga utskottet och även riksdagen kunnat enas kring ett sådant program. Ty, såsom omvittnats från olika håll[6], inom ledande kretsar i Sverige rådde vid denna tidpunkt en tämligen enhällig mening att unionen i intet fall borde upprätthållas med anlitande av tvångsmedel, och en återgång till status quo ansågs allmänt utesluten.

---

[3] Cit. ur Staaffs ovan omnämnda utkast till säryttrande i HU. — Enl. ant. $^{31}/_{3}$ av Lundeberg i notesboken om HU skall Staaff under diskussionen ha yttrat bl. a.: »Unionsupplösn. bör tagas i allvarl. öfverväg. Oklokt ej försöka stärka förhandl. genom att uppställa altern. upplösn. Uttala att det ej är Sveriges mening att med tvång mot folkopinionen i Norge fasthålla unionen. Ett sådant uttalande borde ske från Riksd. ... ej regenten.»

[4] Jfr följande cit. ur Staaffs ovan omnämnda utkast till säryttrande i HU: »Inom utskottet har emellertid uppstått fråga om, huruvida ej, derest ett uttalande af antydd art skulle göras, det snarare borde göras i samband med ett förhandlingsuppslag ... sedan man fått fullt konstateradt att alla vägar för ett vidare samlif äro stängda.»

[5] Se ant. av Lundeberg i *bihang*.

[6] Se *bihang*.

Även om man tänker sig att Sverige kunnat samla sig kring ett program av antydd karaktär, förefaller det ganska osannolikt att Norge verkligen stått att vinna för saken. Norge hade redan utstakat sin politiska linje och var fast beslutet att genomföra *sitt* program: *först* konsulatlagen, *sedan* möjligen förhandlingar. Konsulatlagen skulle bli prövostenen på Sveriges verkliga vilja att göra ett offer för bevarandet av den unionella gemenskapen. Inom vida kretsar i Norge hoppades man att regenten skulle godkänna lagen, inom andra återigen torde man ha närt hemliga önskningar om att sanktionen skulle vägras så att det dreve mot kris, ju förr dess bättre.[7] Ända in i det sista svävade Norge i ovisshet om huru regenten skulle komma att ställa sig i sanktionsspörsmålet.[8] Den norska statsrådsavdelningen i Stockholm sökte utforska saken men fick nöja sig med gissningar. När konung Oscar den 26 maj efter nära fyra månaders vila från statsgöromålen återtog regeringen, anade man emellertid i vilken riktning beslutet skulle gå. I konselj med den norska statsrådsavdelningen följande dag, lördagen den 27 maj, inlade konungen sitt veto mot den av stortinget antagna lagen.[9] Statsråden svarade härpå med att vägra kontrasignera konungens beslut och inlämnade omedelbart hela ministärens på förhand skrivna avskedsansökan. Under förklaring att han icke »nu» kunde bilda någon annan regering i Norge avslog konungen det begärda avskedet. Den norska statsrådsavdelningen reste då hem till Kristiania, och efter överläggningar med regeringens övriga ledamöter beslöto samtliga norska statsråd att nedlägga sina ämbeten i stortingets händer, vilket meddelades kung Oscar i en skrivelse av den 6 juni.[1] Konungen protesterade genast, men

[7] Så skriver t. ex. Bothner i dagboken $^{28}/_{5}$: »Men vi priste Lykken, som havde forundt os en Sanktionsnægtelse og som havde sparet os for en Situation, hvor vi vilde have selv vore bedste Venner i Sverige mod os ... en farlig og betænkelig Situation.»

[8] Se *bihang*.

[9] Om konseljen $^{27}/_{5}$ hänvisas främst till den norska statsrådsavdelningens rapport till stortinget $^{30}/_{5}$, avtryckt hos Heiberg, a. a., s. 192 ff., samt till skildringar hos Hagerup-Bull, a. a., s. 63 ff., och Lövland, a. a., s. 109 ff. En tredje förstahandsskildring föreligger i Bothners dagbok $^{27}/_{5}$.

[1] Avtryckt bl. a. hos Nordlund, a. a., s. 81 f.

innan hans telegram ännu hunnit fram, var nästa akt redan utspelad. I ett möte den 7 juni kl. 11,30 f. m. hade stortinget uppdragit åt de avgående statsråden att tills vidare utöva den konungen tillagda regeringsmyndigheten. Men icke nog härmed. Under hänvisning till konungens förklaring i statsrådet den 27 maj att han ej vore i stånd att bilda någon ny norsk regering[2], konstaterade stortinget att den konstitutionella konungamakten i Norge trätt ur funktion och samtidigt därmed även den av en gemensam konung betingade föreningen med Sverige. Med andra ord: konungen var avsatt och unionen förklarad upplöst. Som ett slags balsam på såret beslöt stortinget samtidigt att i en skrivelse till kung Oscar anhålla om hans tillstånd att en prins av huset Bernadotte, med uppgivande av arvsrätten i Sverige, måtte få »modtage valg som Norges konge».[3]

För Sverige kom stortingets 7 juni-beslut plötsligt och oförmedlat. Allmänt uppfattades och betecknades det som ett revolutionärt handlingssätt.[4] Smärtsamt drabbade slaget naturligtvis den gamle 76-årige monarken. Medkänslan för honom utlöste omedelbart ett spontant hyllningståg till Rosendals slott, i vilket en mångtusenhövdad folkmassa deltog. Under sin långa regenttid hade konungen ständigt och efter förmåga sökt utjämna motsatserna mellan broderfolken, och man tyckte att statskuppen iscensatts med en alldeles onödig brutalitet. Såsom förut framhållits förutsåg kung Oscar unionens upplösning[5], och, skriver Lundeberg i ett brev till Lars Åkerhielm, »större förödmjukelse kunde ej gerna tillfogas kungen, än att beröfva honom möjligheten att sjelf få abdikera».[6] Endast ett par dagar före

[2] Men med utelämnande av det lilla, betydelsefulla ordet »*nu*».

[3] Stortingets beslut samt dess adress till kung Oscar $^{7}/_{6}$ avtryckta bl. a. hos NORDLUND, a. a., s. 82 ff.

[4] Så även på officiellt håll. I svenskt statsråd $^{9}/_{6}$ yttrade sålunda Ramstedt, under instämmande av regeringens övriga ledamöter: »Genom denna *revolutionära* åtgärd har stortinget ...» (kursiverat av förf.). 1905 1. Urt. K. prop. nr 1, s. 77.

[5] Se ovan s. 36. — I en ant. $^{10}/_{6}$ berättar Wieselgren att han $^{24}/_{5}$ varit kallad till slottet och att kung Oscar därvid för honom föredragit tvenne uttalanden, av vilka det ena utgjordes av konungens »afskedsord till norska folket». Huruvida detta »afskedsord» är identiskt med den »proklamation», som konungen $^{28}/_{4}$ upplästе för von Krusenstjerna (se ovan s. 36), kan icke med säkerhet avgöras men har sannolikheten för sig. Se vidare utförligt citat ur Wieselgrens ant. i *bihang*.

[6] Brevet dat. Bad Neuenahr $^{9}/_{6}$. — Dagen förut, $^{8}/_{6}$, hade Lundeberg skrivit till

statsvälvningen — den 4 juni — hade för övrigt kung Oscar genom prins Carl vänt sig till Boström med vädjan om hjälp att uppsätta ett »populärt hållet, ej för långt gensvar» till norska regeringen för dess hållning vid konseljen den 27 maj, och, enligt vad prins Carl förmodade, skulle detta gensvar bli »konungens sista ord till det norska folket». Vad som skulle göras, måste emellertid »ske ofördröjligen för att ej komma för sent», tillägger prins Carl i det brev, han på konungens anmodan tillskrev Boström.[7] För ögonblicket kom dock intet gensvar till stånd; först senare, efter den 7 juni, avgavs ett sådant i konungens skrivelse till stortinget av den 10 juni, varom mera nedan.[8]

Även för den svenska regeringens medlemmar kom stortingsbeslutet överrumplande. I en anteckning den 7 juni berättar justitieminister Berger om det sammanträde på slottet förmiddagen samma dag, till vilket regeringsmedlemmarna kallats och vid vilket kung Oscar underrättade dem om de norska statsrådens åtgärd att nedlägga sina ämbeten. »Vi undrade, hvad det var fråga om», skriver Berger, »vi antogo att kallelsen möjligen berodde på en artikel i Stockholms Dagblad af denna dag, däri vi tillråddes att afgå från våra ämbeten, men äfven gissade vi på, att samtalet skulle afse norska frågan. Men vi hade ingen anledning antaga, att revolutionen redan i dag var färdig i vårt broderland.»[9] Inom regeringen hade man från början tydligen räknat med att krisen skulle bliva akut först ett stycke in på sommaren. Såväl kronprinsen som statsministern och andra ledamöter av regeringen hade vid tiden för riksdagens avslutning antytt att en urtima skulle komma att sammankallas

G. A. Berg: »Men hvad som är än värre, och mest betydelsefullt, är att de oss oåtspordan upphäfva unionen, att de ej velat lemna tillfälle åt den gamle konungen att sjelf afsäga sig kronan. Förödmjukelsen för båda dessa parter kunde ej göras större, det är en förolämpning in amplissima forma.»

[7] Av prins Carls brev, som är daterat $^4/_6$, framgår att man tänkt sig att Boström såsom medhjälpare ev. skulle tillkalla Trygger och Clason. Å brevets baksida har Boström annoterat: »Prof. Clason har alldeles ej deltagit.» Man torde härav våga draga slutsatsen att Trygger medverkat.

[8] Se s. 56.

[9] På anteckningen, nedskriven på ett fristående blad, har Berger noterat: »uppsatt 7 juni och just[erad]».

i mitten eller slutet av juli.[1] T. o. m. så sent som den 2 juni — samma dag som Michelsen i hemligt möte med norska statsrådet framlade den plan, vilken sedermera ledde till stortingets beslut[2] — uppgav statsminister Ramstedt vid ett samtal med riksdagsmannen G. A. Berg att urtiman icke kunde antagas sammanträda före den 15 juli, troligen först därefter.[3] Som skäl härför framhöll Ramstedt att Norge sannolikt skulle låta anstå med de extrema åtgärderna ännu en tid i anledning av de förestående bröllopshögtidligheterna i Berlin och London.[4] Vid närmare förfrågan om vilket utskott, som kunde väntas få sig tilldelat arbetet med en blivande proposition, skall Ramstedt ha svarat att »detta hade man nog ännu icke så noga tänkt sig in uti»; samtidigt hade han dock påpekat att fråga om ändring av riksakten hörde till konstitutionsutskottet och att det i varje fall bleve fråga om statsutgifter, varför statsutskottet »äfven finge med saken att göra». Statsministerns yttrande pekar oförtydbart på att man inom regeringen räknade med antingen en ändring eller en annullering av riksakten.

Regeringens förtröstan och ljusa tro att icke något kritiskt skulle hända förrän under högsommaren delades i stort sett av de ledande inom riksdagen. Lundeberg, förstakammarmajoritetens ledare, vilken efter riksdagens avslutning rekreerade sig i Tyskland, uppger att han före sin avresa under ett samtal med kung Oscar uttalat såsom sin åsikt att »det kunde vara bäst att framskjuta allt så långt som möjligt, derest kungen för sin personliga del orkade med det». När Lundeberg senare erfarit att »makterna», d. v. s. stormakterna, sannolikt ej skulle komma att godkänna Norge såsom republik eller erkänna någon tysk eller engelsk prins såsom regent därstädes, ansåg han att det ej vore

[1] Se *bihang*.

[2] Se härom NISSEN, a. a., s. 99 f.

[3] Härom skriver G. A. Berg till Lundeberg $^{3}/_{6}$: »För att angående den väntade urtiman kunna lemna Dig så säkra underrättelser som möjligt, beslöt jag mig igår, då jag på gatan mötte Statsministern, att interjufva honom, såsom det nu skönt heter och modernt stafvas. Han svarade att något beslut ännu icke var fattadt eller kunnat fattas, då de väntade extrema åtgärderna från Norge ännu icke förelåge.»

[4] Den tyske kronprinsens bröllop i Berlin $^{6}/_{6}$ och prins Gustaf Adolfs förmälning med prinsessan Margareta i Windsor $^{15}/_{6}$.

anledning »fjeska».[5] Bland hemmavarande ledamöter av första kammaren var man tillsynes lika förhoppningsfull. Den 6 juni, dagen före statsvälvningen i Norge, sammanträffade G. A. Berg med Hugo Tamm och överceremonimästaren Fredrik von Rosen och, efter att ha kollationerat sina »från olika håll emottagna hörsagor angående hvad som skulle tima», voro alla, skriver Berg, »förvissade om att ingenting skulle kunna föranleda en urtima före den 15 juli».[6]

Inom andra kammarens liberala vänster räknade man ej heller med någon överhängande krissituation. I en intervju den 31 maj med den danska tidningen Nationaltidende[7] uttalade Staaff att, sedan stortinget tillsatt en provisorisk regering, den svenska riksdagen kunde komma att behandla den inträdda situationen ur tvenne synpunkter. Den kunde anse unionen upplöst de facto från det ögonblick, då det icke längre fanns någon enligt riksakten laglig regering i Norge. Eller också kunde den anse att, när det från norsk sida icke förelåge något uttryckligt beslut om riksaktens uppsägning och konungens avsättning, så hade heller icke något oåterkalleligt inträffat. I senare fallet behövde vägen till en lösning icke innebära att all gemenskap mellan de båda folken avbrötes, och som en tänkbar, ehuru föga sannolik utväg antydde Staaff en uppgörelse efter den s. k. unionskanslerslinjen, ett reformuppslag, för vilket särskilt andra kammarens liberaler ådagalagt ett visst intresse.[8]

För politiskt ledande kretsar i Sverige — för konungahus, regering och tongivande ledamöter av riksdagen — kom sålunda meddelandet om stortingets 7 juni-beslut fullständigt överraskande. Väl hade man väntat att stortinget efter konungens veto skulle tillsätta en »provisorisk» regering, men man hade trott att det skulle stanna därvid. Krisen skulle under sådana förhållanden ha fått en helt annan karaktär. Stortinget hade ej avsatt konungen utan blott skaffat landet en regering, så länge

[5] Enl. brev 3/6 från Lundeberg till Lars Åkerhielm, som också befann sig som kurgäst i Tyskland.

[6] Brev från G. A. Berg till Lundeberg 11/6.

[7] Intervjun avtryckt i A. Bl. och N. D. A. 2/6.

[8] Om unionskanslerslinjen se *bihang* till s. 32 n. 3.

konungen var urståndsatt att regera, det hade icke brutit utan endast »suspenderat» unionen, ett interim hade skapats, och därest Sverige och Norge då kunnat ena sig om att underkasta unionen en hastig revision på grundval av full likställighet, så hade ett återinträdande av lagliga förhållanden kanske varit möjligt. Under ett sådant interim hade det även varit möjligt för Norge att ingå till de svenska statsmyndigheterna med en anhållan om unionens upplösning i laga former, och, såsom förut uppvisats, var man i Sverige ingalunda främmande för tanken att tillmötesgå en dylik framställning.

På detta sätt torde man kunna summera den svenska uppfattningen vid tiden för unionskrisens tillspetsning.[9] Stortingets mot riksakten klart stridande beslut medförde emellertid en fullständig omsvängning av opinionsläget i Sverige. Förhållandet mellan de båda unionsrikena skärptes plötsligt till öppen konflikt.

Erbjudande av statsministerposten till Boström.

Innan en framställning lämnas om ministären Ramstedts hållning och första åtgärder i anledning av den efter 7 junibeslutet med ens skärpta situationen, skall en hittills okänd, med denna situation sammanhängande episod särskilt behandlas. Det är kung Oscars vädjan till förre statsminister Boström att ånyo, för tredje gången, träda i spetsen för den svenska regeringen.

Den 7 juni på morgonen innehöll Stockholms Dagblad, som tidigare nämnts[1], en ledande artikel, vari tidningen betonade »att ett regeringsskifte snarast möjligt vore det lyckligaste» med hänsyn till det allmänna läget.[2] Ministären Ramstedts medlem-

---

[9] Ovanstående sammanfattning av opinionsläget ansluter sig väsentligen till en uppsats i unionsfrågan av Staaff, införd i tidskriften North American Review 181: 2 1905 (augustihäftet). Enl. brev bland Staaffs papper beställdes artikeln $^{14}/_{6}$, och den torde ha utarbetats i slutet av juni eller i början av juli. Ett utkast till uppsatsen finns bevarat bland Staaffs papper.

[1] Ovan s. 42.

[2] Kritik mot regeringen med mer eller mindre klart uttalade krav på ministärskifte, i varje fall partiell ombildning, hade tidigare framförts av en del tidningar i samband med dechargedebatten.

mar voro visserligen, sades det, »alla dugande män», men man saknade den sammanhållande viljan i regeringen. När Ramstedt i april ryckte upp på statsministerposten, var detta modigt av honom, genom sitt förtroendeingivande uppträdande under riksdagen hade han tillvunnit sig ytterligare sympatier, men han vore »ej politiker» och syntes »aldrig ha uppfattat sin utnämning till rikets främsta post annat än som ett mera tillfälligt förordnande». Nu hade det svenska statsskeppet kommit in på farligt vatten, sjön började gå hög, och det vore på tiden att man skaffade en »så god och erfaren lots som möjligt». Denna artikel tolkades på vissa håll som ett uttryck för uppfattningen att nu vore ögonblicket inne för ett återinträde av Boström i konseljen. Han och ingen annan var den »erfarne lotsen».[3]

Det har redan förut framhållits, huru högt kungahuset skattade Boströms insatser och huru hans tjänster tagits i anspråk även efter hans utträde ur regeringen. När kung Oscar vädjade till Boström om hjälp att bemöta det norska statsrådets uttalanden i konseljen den 27 maj, var detta på sätt och vis ganska anmärkningsvärt. Man kan tycka att det skulle ha fallit sig naturligare, om konungen i denna angelägenhet vänt sig till sina lagliga rådgivare. Stats- och utrikesministrarna voro lika väl förtrogna med frågan och därtill så pass intresserade att de på eftermiddagen den 27 maj uppsökt Lövland, den norska statsrådsavdelningens chef, i hans ämbetsbostad för att med honom diskutera sanktions- och kontrasignationsspörsmålen.[4] Men kung Oscar vände sig icke förty till Boström — och det var på något sätt symtomatiskt. Ingen hade nämligen som Boström »kungens öra».[5]

---

[3] Widén i dagboken $^{7}/_{6}$: »Och ändå finnas många, som lita till Boström såsom den ende. En artikel ... i Stockholms Dagblad utpekar honom såsom mannen för dagen! Men ej kan han göra oss något godt nu!»

[4] Se *bihang*.

[5] Widén i dagboken $^{8}/_{6}$: »Och denne man skall nu främst ha Kungens öra?!» Senare, $^{22}/_{6}$, efter det urtiman börjat: »Man hörde redan före riksdagen, att han oupphörligen kallades till konungen på Rosendahl, ja till och med till drottningen, för att gifva råd. Hans position lärer nu vara densamma som regeringens; ... han är mer regering än regeringen själf.» — Jfr även följande av Wieselgren i ant. $^{19}/_{7}$: »Att han tillvunnit sig stort förtroende inom den kungliga familjen, är onekligt.»

Några dagar efter statskuppen i Norge vädjade kung Oscar även till Boström att övertaga statsministerposten.[6] Boström avböjde erbjudandet. I ett brev, daterat den 13 juni, utvecklar han ingående sina skäl till avböjandet.[7] Skälen voro dels personliga, dels politiska. Särskilt ansåg Boström det »ej vara lyckligt eller ens lämpligt» att, sedan kallelse till urtima möte utfärdats ($^9/_6$), den regering, som skulle möta riksdagen, vore »i väsentlig del en annan». I den speciella fråga, som föranlett den tillspetsade situationen, låge, skriver han, sedan Sverige så tydligt manifesterat sin vilja att ej bruka våld, för övrigt vägen så öppen och klar att där ej kunde »åtgöras något synnerligt till eller från». Såge man återigen till aktuella inrikesfrågor, vore dessa av den art att han icke trodde sig i någon väsentlig grad kunna bidraga till deras lösning. Kanske skulle de till hösten förestående andrakammarvalen också utfalla på ett sätt, som i och för sig påkallade en ändring av regeringens sammansättning. Att flera gånger på ett år nödgas byta statsminister skulle icke heller stärka konungamaktens ställning, tvärtom toge den »deraf afsevärd skada». Vad slutligen de rent personliga skälen beträffar voro dessa i stort sett desamma, som Boström anfört vid sin avgång i april. Han var trött, hans politiska inflytande hade minskat och han var övertygad om att, därest han ånyo bleve statsminister, skulle angreppen mot honom förnyas och med ökad styrka. Allt talade emot ett accepterande av konungens erbjudande. Politiska vänner, med vilka han rådfört sig, hade även styrkt honom i denna hans uppfattning.

Den 14 juni, dagen efter den Boström daterat sitt avböjande brev, svarade kung Oscar.[8] Han uttalade sitt djupa beklagande över avslaget, som han sade sig förstå och därför ej ville klandra. Tonen var resignerad, och brevet ger i sin knapphändighet en uttrycksfull bild av det hjälplösa läge, vari konungen befann sig, och av de förhoppningar, som han trots allt synes ha knutit till Boström.

[6] Enl. personligt meddelande till förf. av godsägare Gustaf Boström, son till statsministern, var hänvändelsen skriftlig; brevet ej bevarat.

[7] Brevet avtryckt i *bihang*.

[8] Svaret avtryckt i *bihang*.

Det är tydligt att hänvändelsen till Boström omgavs med den största sekretess. Tidningarna ha icke lyckats snappa upp det lösaste rykte, värt att notera.[9] I de politiska dagböcker, som tidigare citerats, förekommer också blott en enda annotation om saken.[1] Särskilt är det ägnat att förvåna att Sigfrid Wieselgren, som åtnjöt stort förtroende hos kungahuset, icke har något att berätta härom. Han besökte dock kungafamiljen på Rosendal den 13 juni, annandag pingst, och hade därvid ett långvarigt samtal med kung Oscar om »de senaste dagarnes tilldragelser», som han utförligt refererar. Utan tvivel fanns det särskild anledning för regenten att förtiga hänvändelsen till Boström. Bleve resultatet härav negativt och saken vunne allmän spridning, måste detta undergräva förtroendet för ministären Ramstedt. Ty annorlunda kunde kungens steg just icke uppfattas, än att han ansåge att den svenska regeringsledningen icke motsvarade den skärpta situationens krav. Inåt som utåt, speciellt gentemot Norge, måste ett dylikt steg uppfattas såsom ett svaghetstecken, vilket kunde bli till men för Sverige i den föreliggande krisen.

Ur allmän-politisk synpunkt kan anbudet till Boström förefalla ganska överraskande. När han i april lämnade statsministerposten, ansågs, åtminstone i pressen, att hans tillbakaträdande var både önskvärt och nödvändigt. Avvikande mening anmäldes endast av de konservativa Nya Dagligt Allehanda och Vårt Land.[2] När efter statsministerskiftet sistnämnda tidning kommenterade avgången, framhöll den att, »enligt förljudande ur god källa», den möjligheten ej vore utesluten, »att exc. Boström ännu en gång träder i spetsen för regeringen, när den, för öfrigt obefogade, hänsynen till Norge möjliggör det».[3] Uttalandet är intressant ur synpunkten att det förutsäger kung Oscars erbjudande till Boström jämt två månader senare. Men motiveringen

---

[9] St. Bl. $^{9}/_{6}$ återger visserligen ett förfluget rykte om ombyte på statsministerposten, men det gällde landshövdingen greve Ludvig Douglas.

[1] Av Ernst Beckman $^{11}/_{6}$: »Dystra rykten äro i omlopp att vi åter skulle öfverantvardas ... i Boströms händer.»

[2] Om pressens ställning till Boströms avgång se ovan ss. 6 f. och 11.

[3] V. L. $^{13}/_{4}$.

för detta anbud blev en annan än tidningen hade föreställt sig. Medan kung Oscar vände sig till Boström just i anledning av norska frågan, hänsyftar Vårt Land på rent inrikespolitiska förhållanden, på de stora och betydelsefulla frågor som Boström i egenskap av statsminister berett och förelagt riksdagen, men som på grund av hans avgång befarades icke komma att befordras till en slutlig och lyckosam lösning.

Parlamentariskt hade Boströms ställning knappast undergått någon förbättring. Han hade fortfarande andra kammarens liberaler emot sig[4], sannolikt även en mindre grupp av lantmannapartiet.[5] Inom första kammarens majoritetsparti hade man knappast samma förtroende för honom som tidigare.[6] Överlag torde man, sedan Boström den 26 april utnämnts till universitetskansler, inom riksdagspolitiska kretsar ha ansett hans parlamentariska bana avslutad.

Sedd från kungahusets ståndpunkt ter sig hänvändelsen till Boström däremot fullt naturlig. För kungahuset framstod Boström alltjämt som den starke mannen i svensk politik, den, till vilken man sedan halvtannat decennium tillbaka varit van att ty sig. Han ägde konungens och sannolikt även kronprinsens obegränsade förtroende, och när han beviljades avsked i april kändes detta, såsom förut nämnts, sannolikt som ett personligt offer från kungahusets sida.[7] Boström hade avgått för att jämna vägen för det av kronprinsen-regenten framlagda förslaget om nya förhandlingar. Ramstedt på statsministerposten betraktades

---

[4] Rätt belysande härför är en rad temperamentsfulla utrop i Ernst Beckmans dagboksbrev, t. ex. $^{11}/_{6}$: »Han [Boström] som förstört allt: rösträtten, unionen, socialpolitiken. Han är den enda som kan samla nationen, säga de. O, ve!»

[5] Dit hörde bl. a. Widén. Han skriver i dagboken $^{7}/_{6}$: »Hvad som skett är en bankruttförklaring för hela den Boströmska regimen — opportunitetspolitiken quand même, utan några ändamål annat än för stunden! Jag sade detta till [Sixten] v. Friesen, som naturl. instämde af fullaste hjärta!»

[6] Dock skriver Billing till Östberg $^{15}/_{6}$: »När jag nu i alla fall skrifver, vill jag till din pröfning framkasta min tanke, att E. G. Boström bör insättas i urtimans politiska utskott. Jag kan ju ej veta, om mera än ett utskott behöfver tillsättas; men i alla händelser tror jag, att det vore för sakens skull och med hänsyn till både den svenska och norska allmänheten (ehuru på helt olika sätt) lämpligt att B—m vore medlem af utskottet, som behandlar den högpolitiska frågan. Om denna gitter jag ej skrifva — jag är så arg på norrmännen, att jag nästan mår illa.»

[7] Se ovan s. 14.

av kungahuset såsom enbart provisorium. När det, som man fruktade men trots allt hoppades kunna undgå, ändock inträffade, vände man sig åter till Boström. Hans avgång hade varit förgäves. Nu hoppades man att han hjälpligen skulle reda upp även denna situation, lika väl som han rett upp så många andra tidigare.[8] Sedd ur denna synpunkt låg det politisk logik i konungens hänvändelse till Boström. I själva sakfrågan existerade icke någon egentlig åsiktsskillnad mellan konungen och Boström. Ovan har upprepade gånger framhållits att kung Oscar önskade en fredlig upplösning av unionen. Boström intog samma ståndpunkt. Vid en konferens den 8 juni mellan statsminister Ramstedt och ledande riksdagsmän i Stockholm uttalade Boström att våld ej kunde ifrågakomma och att det ej heller vore Sverige värdigt att lägga särskilda hinder eller svårigheter i vägen för Norge.[9] Denna inställning hos Boström kom nog överraskande för mången, i synnerhet för medlemmar ur första kammaren.[1] Själv har han senare i ett brev förklarat att »när man från norsk sida ej gjorde ens en antydan af opposition mot revolutionen, så måste man antaga, att Norge var enigt derom», och därför var han ock genast beredd att låta förklara riksakten upphävd.[2]

I stort sett samma ståndpunkt intog även kronprinsen. Han var, då underrättelsen om 7 juni-beslutet nådde honom, stadd på resa i Tyskland men skyndade omedelbart hem och anlände till Stockholm den 9 juni på morgonen.[3] Följande dag hade han

[8] I förbigående kan anföras följande episod från den stora folkhyllningen för kung Oscar på Rosendal $^{8}/_{6}$, återgiven av Widén i dagboken $^{9}/_{6}$: »Under det tåget passerade lärer en äldre, välklädd man ur hopen hafva tillropat Kungen på franska: 'tag åter Boström, så blir det bra'.»

[9] Widéns dagbok $^{8}/_{6}$.

[1] Vid början av urtima riksdagen hade första kammaren ett enskilt möte på Järnkontoret $^{22}/_{6}$. Bland många andra yttrade sig även Boström, och Wieselgren annoterar: »Den afgångne statsministern förvånade oss alla med att under mötet ... uppträda till försvar för regeringen och dess undfallenhetspolitik; vi tyckte temligen allmänt att den som så misslyckats som han, icke borde finna det lämpligt att uppträda som vår rådgifvare. Lektor Säve svarade honom ock med ganska allvarliga ord, erinrande honom om huru föga han aktat på *våra* meningar, hvilkas riktighet verkligheten nu dock tillfullo verifierat.»

[2] Boström till Herslow $^{28}/_{7}$. Se närmare *bihang*.

[3] Kronprinsen nåddes av kung Oscars telegram på bangården i Karlsruhe, just anländ med tåg från Berlin. Inom 15 minuter hade han anträtt återresan.

samtal bl. a. med Wieselgren, och dennes bestämda intryck var att kronprinsen funnit intet annat återstå »än att låta norrmännen få sin vilja fram och upplösa unionen».[4] Den 11 juni lämnade kronprinsen åter Stockholm för att närvara vid prins Gustaf Adolfs bröllop i London. Den 13 juni skrev Boström som nämnt sitt avböjande svar. Man vet icke, när han mottog erbjudandet från kungen, men att döma av hans brev — han talar där bl. a. om att han rådfört sig med några politiska vänner — kan det väl knappast ha skett senare än den 12 juni, annandag pingst. Kronprinsen reste pingstdagens afton. Även om det är möjligt att kronprinsen ej befann sig i Stockholm, när kung Oscar vädjade till Boström, kan man på goda grunder nog våga påstå att ett sådant steg icke blev taget utan att förut ha ingående diskuterats av konungen och kronprinsen.

Hänvändelsen till Boström skedde även i samförstånd med statsminister Ramstedt och den övriga regeringens medlemmar. Något annat vore för övrigt alldeles otänkbart. Den 13 juni på förmiddagen voro statsråden samlade till överläggning.[5] Efteråt kallades statsminister Ramstedt till konungen, och med största sannolikhet dryftades därvid den ifrågasatta förändringen inom ministären. Den 14 juni på morgonen avlade Ramstedt, enligt vad han själv berättat, ett besök hos Boström, och senare på dagen uppsöktes Ramstedt av Boström på ämbetsrummet. Anledningen till de täta sammanträffandena kan knappast ha varit något annat än frågan om Boströms eventuella återinträde i konseljen. För regeringens medlemmar kom avböjandet dock ingalunda oväntat. De hade aldrig på allvar trott att Boström skulle låta övertala sig.[6]

Huru ministären skulle ha rekonstruerats, för den händelse Boström accepterat det gjorda erbjudandet, är givetvis svårt att yttra sig om. Ramstedt kunde tänkas definitivt lämna rege-

---

[4] Ant. av Wieselgren $^{10}/_{6}$.

[5] Enl. notis i V. L. $^{13}/_{6}$.

[6] Till sin hustru skriver Ramstedt $^{14}/_{6}$: »Af min tystnad vet du, att B. ej ville mottaga uppdraget. Han var mycket vänlig, då jag på morgonen besökte honom, och likaså, då han senare på dagen uppsökte mig å embetsrummet, men, som vi trodde, återgå ville han icke. Och han åberopade derför särskildt politiska skäl.»

ringen eller återgå till den konsultativa statsrådspost, som han tidigare innehaft. Av dessa alternativ förefaller det senare mest antagligt.[7] Den 12 maj hade expeditionschefen i justitiedepartementet J. E. Petrén utnämnts till innehavare av den efter Ramstedt någon tid vakanssatta konsultposten, men den 10 juni hade ecklesiastikminister Carl von Friesen avlidit, varför en plats fortfarande stod tom i konseljen. Den 19 juni förordnades konsultativa statsrådet K. S. Husberg att övertaga ecklesiastikdepartementet, och det ligger ju nära till hands att tänka sig att detta arrangemang låtit sig göra även i en rekonstruerad ministär med Boström som chef. På ett naturligt sätt skulle därmed ha skapats en för Ramstedt lämpad reträttplats inom konseljen utan att regeringen i övrigt förändrades.[8] Visserligen hade mot slutet av lagtima riksdagen kritik riktats mot vissa av statsrådets medlemmar, särskilt mot finans-, krigs- och civilministrarna, men det är knappast troligt att konungen önskat någon djupgående rekonstruktion av ministären.

Boström stod under alla förhållanden icke att vinna för planen. Konungen fick möta krisen med den redan från början som provisorium betraktade ministären Ramstedt vid sin sida.

Förberedelserna till urtima riksdagen.

För att utreda den viktiga frågan vilken ståndpunkt den svenska regeringen intog i den krissituation, som tillskapats genom stortingets överrumplande beslut att ensidigt bryta unionen, torde det vara nödvändigt att samtidigt även beröra den hållning, som kungahus och politiska grupper i riksdagen kommo att intaga till saken. Helt naturligt blir det därvid oundgängligt att även behandla vissa sidor av själva unionskonflikten.

[7] Bl. a. att döma av breven till hustrun, där Ramstedt på intet sätt antyder möjligheten att han eventuellt skulle bli helt fri från regeringsbekymren.

[8] Husberg hade tidigare bl. a. innehaft förordnande som expeditionschef i ecklesiastikdepartementet (1889—93) och var alltså väl förtrogen med arbetet därstädes. Ramstedts karriär hade, som tidigare påpekats, varit exklusivt juridisk.

Den telegrafiska underrättelsen om statsvälvningen i Norge ingick till Stockholm den 7 juni strax efter klockan 1. Ministären, som tidigare på dagen varit kallad till överläggning på slottet i anledning av det skriftliga meddelandet till kung Oscar om den norska regeringens beslut att nedlägga statsrådsämbetena[1], samlades omedelbart till statsrådsberedning. Samtliga statsråd torde ha varit närvarande utom ecklesiastikminister von Friesen, som låg svårt sjuk, och sjöminister Palander, som befann sig i Göteborg på tjänsteresa.[2] Efteråt infann sig även prins Carl till beredningen; kronprinsen var som nämnts utrikes. Huvudfrågan synes ha gällt spörsmålet, om Sverige som ett motdrag till den norska statskuppen skulle mobilisera sin armé och flotta. Två av ministärens ledamöter, jordbruksminister Odelberg och krigsminister Virgin, skola därvid ha uttalat att Sverige »borde använda vapenmakt mot norrmännen».[3] Något yrkande härom ville de dock ej framställa, och resultatet blev att ministären stannade inför beslutet att icke skrida till någon militär aktion.[4] Motsatsen skulle också ha föga överensstämt med den politik, som konung och regering tidigare konsekvent förfäktat, och för övrigt var Sverige knappast berett för ett omedelbart väpnat ingripande.[5]

Det är icke känt vilka frågor, som ytterligare dryftades i beredningen utöver det rent militära spörsmålet samt frågan om

[1] Se ovan s. 42.

[2] Se notiser i G. H. T. 6/6 och 7/6.

[3] Enl. ant. »uppsatt 7 juni och just[erad]» av justitieminister Berger: »Senare på dagen inlöpte underrättelse om stortingets i dag fattade beslut. Vid statsrådsberedning, som därefter hölls, uttalade Odelberg och Virgin, att vi borde använda vapenmakt mot norrmännen, hvilket de emellertid ej ville påyrka. Prins Karl anlände efteråt till beredningen. Han afhandlade särskildt frågan, huruvida det vore lämpligt, att en af prinsarne blef Kung i Norge. Han yttrade, att skulle sådant komma i fråga, vore prins Wilhelm bäst skickad, emedan han, som visserligen vore ung och oerfaren, ej lefvat med i striderna mellan Sverige och Norge.»

[4] Sjöminister Palander, vilken som nämnts var tillfälligt bortrest och icke deltog i beredningen, gör i sina memoarer följande bekännelse: »Personligen var jag nog en af dem, som var mest krigisk och skulle nog med nöje velat mobilisera, men jag fick icke en enda röst med mig i regeringen.» Ursprungligen har Palander skrivit »om jag fått en enda röst» etc., men senare korrigerat »om» till »men» och »fått» till »fick icke». Uppgiften hänför sig icke till någon viss daterad dag utan meddelas i det avsnitt av memoarerna, där Palander allmänt skildrar händelserna under år 1905.

[5] Härom mera nedan s. 123.

tronledigheten i Norge, som fördes på tal speciellt av prins Carl. Justitieminister Bergers anteckningar lämna icke några upplysningar härom, och några andra vittnesbörd föreligga veterligen icke från det viktiga sammanträdet. Sannolikheten talar dock för att man i beredningen diskuterade frågan om riksdagens inkallande till urtima möte. På eftermiddagen samma dag, den 7 juni, anmodades i huvudstaden befintliga ledande riksdagsmän att följande dag infinna sig hos statsministern för överläggning bl. a. rörande nämnda fråga.[6]

Sammanträdet med riksdagsmännen ägde rum den 8 juni klockan 1, och till detsamma hade infunnit sig från första kammaren E. G. Boström, Hugo Tamm, Afzelius, Olof Jonsson i Hof, Trygger och Östberg, samt från andra kammaren Sixten von Friesen, Staaff, von Krusenstjerna, Widén samt godsägarna Mallmin och Åkerlund. Av ministärens ledamöter närvoro stats- och utrikesministrarna samt civilminister Westring.[7] Mötet inleddes av Ramstedt, som lämnade en redogörelse för vad som skett i Norge. Han förutsatte att våldsåtgärder icke kunde ifrågakomma, men vad i övrigt borde företagas, därom ville han höra de närvarandes mening. Borde man genom diplomatiska och andra åtgärder lägga särskilda hinder i vägen för norrmännen, eller skulle man acceptera skilsmässan såsom den skett och söka få för Sverige så fördelaktiga villkor som möjligt? Skulle man tillstyrka bifall till begäran om en prins av huset Bernadotte på Norges tron? Till vilken tidpunkt borde lämpligen urtiman inkallas? Diskussionen blev livlig. Angående tiden för urtiman gjorde sig olika åsikter gällande. Några ansågo att urtiman borde möta snarast möjligt, andra åter höllo före att kallelse visserligen borde utfärdas genast, men att själva

[6] Widén i dagboken 7/6: »Juni 7, onsdag. Statskupp i Norge! Jag åt middag i sällskap med Sixten von Friesen på Östergötland, då statsr. Petrén inkom och anmodade oss att infinna oss i morgon kl. 1 hos statsministern för att rådgöra om tiden för urtima riksdagen och andra angelägenheter i anl. af det skedda! Så litet visste man!»

[7] Widén har i dagboken 8/6 lämnat en utförlig redogörelse för sammanträdet. Efterföljande skildring ansluter sig, då icke annat angives, helt och hållet härtill; citat i texten hänföra sig till Widéns framställning. — Även Östberg har gjort en kortare annotation om sammanträdet enl. en avskrift bland Lundebergs papper. Originalet ej bevarat bland Östbergs papper.

sammanträdet gärna kunde anstå i det längsta, så att man fick tid att sansa sig, eventuellt även möjlighet att inhämta utlandets mening. Till den förra linjen anslöto sig främst Staaff och von Friesen, till den senare företrädesvis Boström, Östberg och Trygger.[8] Slutresultatet blev att man enade sig om att urtiman borde sammanträda så snart regeringen kunde beräknas vara färdig med sin proposition. Även i andra frågor, som kommo under övervägande, röjde sig en begynnande spänning mellan uppfattningen hos andra kammarens liberala vänster och första kammarens konservativa höger. Medan Staaff syntes vara benägen för iakttagande av en välvillig hållning gentemot Norge, ansågo Östberg och Trygger att man icke borde gå norrmännen allt för mycket till mötes.[9] Den sistnämnde höll t. o. m. före att möjligheten av krig icke under alla förhållanden borde anses vara utesluten.[1] Vad slutligen beträffar frågan om en prins av huset Bernadotte som konung i Norge kunde Östberg och Trygger icke finna en sådan lösning särskilt eftersträvansvärd, under det att Staaff ansåg arrangemanget kunna medföra vissa fördelar för Sverige, och att man därför, åtminstone för stunden, icke borde motarbeta tanken därpå. Som ett personligt intryck anger Widén att statsministerns framställning »präglades af ett visst sväfvande eller trefvande» samt att det tydligen härskade »stor rådvillhet» inom regeringen, som blivit icke så litet överraskad av händelserna i Norge. Enligt Östberg skall statsministern ha angivit regeringens mening vara den, »att man borde ordna för snar fredlig uppgörelse».

[8] Östbergs ant. 8/6: »Tal om urtima. Boström, Östberg m. fl. önskade uppskof till efter midsommar för att man skulle blifva i tillfälle att höra magternas mening m. m. v. Friesen och Staaff önskade sammankallande snarast möjligt.»

[9] Östbergs ant. 8/6: »Staaff pläderade för eftergifter genast. — Trygger, Östberg varnade, åberopade folkstämningen i landet. Statsministern angaf regeringens mening, att man borde ordna för snar fredlig uppgörelse.»

[1] Efter sammanträdet åt Widén middag med Mallmin och Åkerlund, båda tillhörande lantmannapartiets godsägaregrupp. De voro, skriver Widén 8/6, »ganska krigiskt stämda, fastän de hållit inne med det inför statsministern — något krig trodde de dock ej, att det skulle bli, och det tror jag nog de voro bäst belåtna med. Däremot höllo de ganska starkt på meningen, att konflikten skulle hänskjutas till 'skiljedomstolen' i Haag, en mening, som en konservativ morgontidning släpt ut.» — Tidningen i fråga var St. Bl. 8/6. Tanken vann dock ingen anslutning i pressen. Jfr V. L. 10/6.

Liksom regeringen ansåg även kung Oscar en urtima påkallad. Men han ville icke fatta något beslut i frågan, förrän kronprinsen återkommit.[2] Den 9 på morgonen anlände kronprinsen till Stockholm, och samma dags förmiddag beslöts i konselj att urtima riksdag skulle inkallas till den 20 juni.[3] I ett anförande till statsrådets protokoll, som samtidigt publicerades, deklarerade statsminister Ramstedt den svenska regeringens ståndpunkt. Stortingets beslut har »på det djupaste» kränkt »Sveriges rätt», yttrade han bl. a. och hemställde att konungen ej måtte erkänna den av stortinget förordnade regeringen. I en skrivelse av den 10 juni, ställd till stortingets president men riktad till hela norska folket, preciserade slutligen kung Oscar sin syn på konflikten och sin egen ställning såsom unionskonung i enlighet med besvuren riksakt.[4] Han slutade med orden: »Sverige og mig som unionskonge tilkommer det at afgjöre, om Norges angreb mod den bestaaende forening skal lede til unionens lovlige oplösning. Samtidens og efterverdenens dom maa skille mellem mig og Norges folk!»

Bakom konungens och regeringens protester stod i Sverige ett praktiskt taget enigt folk. Den första reaktionen mot 7 junibeslutet hade hos svenska folket varit plötslig förvåning. Det hade känts som ett slag i ansiktet. Men så snart den första överraskningen lagt sig, började harmen över den lidna oförrätten att stiga. Den uppfattades som en nationell förödmjukelse, och över hela landet vällde en opinionsvåg, som icke ens lämnade arbetareklassen oberörd. Naturligtvis var denna rörelse mycket differentierad. På yttersta högerhåll höjdes ropen på mobilisering och kraftåtgärder[5], man diskuterade tanken på

---

[2] Enl. Ramstedts ovan nämnda redogörelse för riksdagsmännen. Widéns dagbok 8/6.

[3] Utdrag ur statsrådsprot. 9/6 bl. a. hos NORDLUND, a. a., s. 84.

[4] Skrivelsen avtryckt i sin helhet bl. a. hos NORDLUND, a. a., s. 85 ff. — I norska framställningar har den givits mycket höga erkännanden (se t. ex. NISSEN, a. a., s. 115: »tjener i höi grad den gamle konge til ære»). Själv var kung Oscar, enl. vad han yttrat till Wieselgren, mycket nöjd med skrivelsen. Han hade fått hjälp med den »från Uppsala», d. v. s. av Trygger. Wieselgrens ant. 13/6. — Se även *bihang*.

[5] T. ex. V. L. 14/6.

»kompensationer» i form av norska landavträdelser[6], och överhuvud grep indignationen här så starkt omkring sig att man i Norge fann situationen ytterst farlig.[7] Inom den radikala vänstern visade man å andra sidan förståelse för vad som skett i Norge, man var benägen att släta över och förlåta, även om man hade svårt att smälta »sättet» varpå Norge gått tillväga.[8] Den ojämförligt starkaste opinionen var dock den, som ansåg att unionen icke var värd ett krig men att å andra sidan en upplösning endast kunde ske på villkor, som vore förenliga med Sveriges ära, rätt och trygghet.[9] Det blev ock denna opinion, som slutligen segrade och tryckte sin prägel på uppgörelsen.

Utöver sin protest och allmänna deklaration i skrivelsen till stortinget av den 10 juni synes kung Oscar under den första krisveckan icke ha haft något genomtänkt program för sitt handlande. Han var nervös och uppriven av händelserna och hade svårt att samla sig till ett fast ställningstagande. Den 13 juni, annandag pingst, avlade Wieselgren, som tidigare nämnts[1], ett besök på Rosendal, och kung Oscar skall därvid ha yttrat att han ännu icke visste, vad han härnäst skulle »komma med».[2] Wieselgren framförde då som sin tanke ett förslag om folkomröstning i Norge. Ett sådant hänskjutande av frågan till norska folket borde uppställas såsom villkor av Sverige för att lämna sitt godkännande av stortingets åtgärder. Konungen lär till en början icke ha intagit någon bestämd hållning till förslaget men skall senare, enligt Wieselgren, ha upptagit det »med verklig tillfredsställelse».[3] Samma ståndpunkt skulle ock ha intagits av

---

[6] T. ex. Göt. A. Bl. $^{9}/_{6}$, V. L. $^{15}/_{6}$.

[7] Ex. Bothner i dagboken $^{13}/_{6}$: »Barometret synes staa paa Krig.» Och $^{15}/_{6}$: »Ophidselsen og Forbitrelsen er stor og Temperaturen paa en farlig Höide, som ikke varsler godt for den Beslutning Urtima kommer til at tage.»

[8] T. ex. D. N. $^{15}/_{6}$ och G. H. T. $^{15}/_{6}$ och $^{17}/_{6}$. — Se vidare ant:r av Beckman och Staaff i *bihang*.

[9] Se översikt av det allmänna opinionsläget hos bl. a. Boëthius, a. a., s. 226 f.

[1] Se ovan s. 48.

[2] »Jag vet icke än», sade konungen, »hvad jag egentligen skall komma med. Det som närmast föreligger mig, är mitt svar till norska stortinget.» Ant. av Wieselgren $^{13}/_{6}$.

[3] Enl. ant. av Wieselgren $^{15}/_{6}$.

prins Carl[4], vilken i kronprinsens frånvaro fått rycka upp som närmaste stöd åt den gamle, nedbrutne monarken.

Ett annat vittnesbörd om tveksamheten hos kungahusets hemmavarande medlemmar utgöra de politiska samtal, som prins Carl, förmodligen på konungens önskan, hade med en del riksdagsmän i Stockholm den 12 och 13 juni. En av de tillkallade var Sixten von Friesen, en annan f. d. landshövdingen Axel Svedelius, ledamot av första kammarens stora parti.[5] von Friesen uppger att prins Carl vid samtalet med honom var »mycket bekymrad» över huru regeringens förslag till urtiman skulle avfattas och att prinsen överhuvud hade »många funderingar». Prinsen hade vidare anmodat von Friesen att tillskriva några riksdagsmän, bl. a. Pehr Pehrson i Törneryd och Daniel Persson i Tällberg, och be dem resa upp till Stockholm snarast möjligt för överläggning.[6] Tydligen ville man gärna höra, vad de mera genuina riksdagsbönderna tänkte om läget; dessa hade ju icke varit representerade vid konferensen med statsministern den 8 juni. De båda nämnda riksdagsmännen hörde också till de mest inflytelserika — Pehr Pehrson var andra kammarens vice talman och en av ledarna för lantmannapartiet, Daniel Persson den mest betydande inom liberala samlingspartiets bondeflygel.

Samtalet med Svedelius gällde stämningen bland första kammarens ledamöter. Då Svedelius icke trodde sig vara i stånd att lämna säkra uppgifter, önskade prins Carl att han skulle konferera med kolleger i kammaren och sedan lämna prinsen besked. Svedelius inbjöd ett 15-tal ledamöter ur första kammaren till ett enskilt möte i sin bostad den 14 juni. En närmare skildring av detta möte lämnas i annat sammanhang.[7] Av sär-

[4] Ibid.

[5] I ett brev till Lundeberg 14/6 uttalar Östberg förmodan att prins Carl tillkallat även von Krusenstjerna: »Ledsamt nog tyckes regeringen ej veta, huru den skall ställa sig. Prins Carl samtalade igår med Svedelius och bad honom rådgöra med några af vår grupp och har förmodligen äfven talat med Krusenstjerna och Sixten von Friesen i samma syfte.»

[6] Se *bihang*.

[7] Nedan s. 61 f.

skilt intresse är här att konstatera att Wieselgren genom riksmarskalkens förmedling och förmodligen på konungens tillskyndan inbjöds till sammankomsten och där framlade sitt tidigare nämnda förslag om norsk folkomröstning.[8] Då Svedelius den 15 juni lämnade rapport om sammanträdet och därvid även refererade Wieselgrens förslag, skall prinsen ha uttalat sin anslutning till detsamma.[9]

Om konungen och prins Carl sålunda efter tveksamhet synas ha visat sympatier för tanken på en folkomröstning i Norge, intog kronprinsen alltifrån början en annan och bestämdare ståndpunkt. Den 10 juni, pingstafton, hade Wieselgren vid ett besök hos kronprinsen framlagt sitt förslag till bedömande, men kronprinsen trodde att norrmännen helt enkelt skulle neka att vidtaga en dylik åtgärd, och då Sverige icke vore benäget att anlita maktmedel för att genomdriva saken, ansåg han intet vara vunnet med förslaget. Wieselgren hade lämnat kronprinsen fullt övertygad att denne, under intrycket av förhandlingarna i hemliga utskottet tidigare under året, icke funne »annat vara att göra än att låta norrmännen få sin vilja fram och upplösa unionen».[1]

I allt väsentligt torde denna Wieselgrens teckning av kronprinsens uppfattning vara riktig. Senare, under uppehållen i Berlin och London i samband med fursteförmälningarna där-

---

[8] Se ant. av Wieselgren $^{15}/_{6}$ i *bihang*.

[9] Härom skriver Wieselgren i ant. $^{15}/_{6}$: »I dag kom han [Svedelius] ... upp till mig i mitt embetsverk och sade mig, att han vid att närmare öfvertänka mitt förslag känt sig öfvertygad om dess öfvervägande lämplighet samt att han vid relaterandet af vår gårdagsöfverläggning på det bestämdaste anslutit sig till mig. Prins Carl hade genast gjort detsamma; statsministern hade till en början 'rynkat på näsan', men vid fortsatt meningsbyte dem emellan börjat ändra signaler ... Slutligen bad han [Svedelius] ock få säga mig, att han genom prins Carl fått veta det konungen med verklig tillfredsställelse upptagit mitt folkomröstningsförslag.»

[1] Ant. av Wieselgren $^{10}/_{6}$. — Hos Worm-Müller, 1905, Samtiden 1931, s. 153, förekommer en uppgift, att kronprinsen »den 7de juni om morgenen på stasjonen i Berlin» till någon skulle ha uttalat »at han trodde det vilde ende med en personalunion». Det är föga troligt att kronprinsen skulle ha låtit undfalla sig ett sådant uttalande. Förmodligen har yttrandet missuppfattats av Worm-Müllers sagesman. I sitt anförande i hemliga utskottet $^{23}/_{3}$ framhöll kronprinsen, såsom ovan s. 4 f. anförts, att personalunionen vore en väg, som kungamakten ej kunde vara med om att beträda. Att kronprinsen senare skulle ha ändrat ståndpunkt i denna viktiga fråga förefaller i högsta grad osannolikt.

städes, varunder kronprinsen haft goda tillfällen att göra sig underrättad om stormakternas syn på den skandinaviska konflikten, hade han ytterligare styrkts i sin uppfattning. Han hade i Berlin samtalat med tyske kejsaren, rikskansler von Bülow och statssekreterare von Richthofen, i London med engelske konungen, premiärminister Balfour och utrikesminister Lansdowne.[2] Kronprinsen hade för alla framhållit att Sverige ej ville gå till sådana ytterligheter som att använda våld för att hävda unionen, och samtliga skola därvid hava tillrått Sverige att utan vidare upplösa unionen. Under intryck av dessa politiska samtal gjorde kronprinsen upprepade telegrafiska föreställningar hos svenska regeringen att icke uppställa några villkor för unionens upplösning utan framlägga förslag till riksdagen om riksaktens omedelbara upphävande. »Vi riskera annars förlora Europas sympatier, som vi nu ega», framhöll kronprinsen i ett av sina bevekande telegram.[3]

Med hänsyn till den skiljaktiga uppfattningen hos kungahusets medlemmar var regeringens uppgift ingalunda lätt. Unionsfrågan var i hög grad även en dynastisk fråga, och säkerligen ansåg sig regeringen böra taga största hänsyn till kungahusets tankar. I synnerhet gällde detta kronprinsens. Han hade under sitt regentskap kommit att intaga en ledande ställning i unionsfrågan, och det var för att jämna vägen för hans medlingsprogram, som rekonstruktionen av den svenska ministären företagits. Men regeringen hade även andra hänsyn att taga. Den måste räkna med uppfattningen hos den svenska folkrepresentationen, utan vars bifall intet avgörande kunde fattas å Sveriges vägnar i unionsfrågan. Redan från krisens början hade, som nämnts, statsminister Ramstedt sökt kontakt med riksdagsopinionen. Mötet den 8 juni med i huvudstaden befintliga riksdagsmän torde ha givit regeringen en ungefärlig föreställning om stämningen inom ledande kretsar i kamrarna. Även i fortsättningen sökte statsministern hålla känning med

[2] Enl. dagboksant. $^{18}/_{6}$ av Lundeberg, återgivande samtal samma dag med kronprinsen. — Jfr även Billing, a. a., s. 295.

[3] Om telegramväxlingen mellan kronprinsen och regeringen se närmare i *bihang*.

opinionen i riksdagen.[4] När det kom till hans kännedom att Svedelius ämnade sammankalla ledamöter ur första kammaren till enskilt möte för att dryfta situationen, utbad sig Ramstedt att i likhet med Prins Carl få en rapport över mötet.[5] Bland Ramstedts efterlämnade papper finnes också en av statsministern nedskriven blyertsanteckning, utgörande en i punkter uppställd sammanfattning av diskussionen vid mötet hos Svedelius.[6] Då denna diskussion på ett intressant sätt belyser olika synpunkter bland ledamöter av riksdagens första kammare, skall här en utförligare redogörelse lämnas på grundval av föreliggande anteckningar om mötet.[7]

Sammanträdet ägde rum, såsom tidigare nämnts, den 14 juni. Tillkallade voro ett 15-tal ledamöter ur kammaren, bl. a. Afzelius, Cavalli, von Essen, Olof Jonsson i Hof, Lindman, Carl Nyström, Säve, Wieselgren och Östberg. Sedan värden, Svedelius, redogjort för mötets syfte, föredrogs en promemoria upptagande en rad olika förslag och ståndpunkter i huvudfrågan.[8] I den därpå följande diskussionen yttrade sig först riksmarskalken von Essen, vilken ansåg att Sverige vore för svagt till annat än omedelbar eftergift och att man därför borde utan vidare godkänna vad som skett i Norge. Stick i stäv häremot talade lektor Säve och generaldirektör Lindman. Den förre yrkade att Sverige obetingat skulle kräva sin rätt med vapen[9]; den senare ville under hot om krig söka tvinga Norge att återställa den gamla ordningen och därefter få till stånd en upp-

---

[4] Så skriver bl. a. Afzelius i resumén: »När underrättelsen kommit bad mig Ramstedt om ett råd. ... Senare — några dagar — var jag åter tillkallad jemte flere andra.»

[5] Enl. Wieselgrens ant. $^{15}/_{6}$; se nedan n. 8.

[6] Anteckningen är gjord på ett fristående blad. Namnen å mötesdeltagarna ha grupperats allt efter ståndpunkt i huvudfrågan.

[7] Den utförligaste skildringen av mötet föreligger i Wieselgrens ant. $^{15}/_{6}$. Ett kortare diskussionsreferat har vidare gjorts av Östberg, enl. avskrift bland Lundebergs papper; Östbergs original har icke kunnat påträffas. Om Ramstedts sammanfattande anteckning har ovan talats.

[8] Se ant. av Wieselgren i *bihang*.

[9] »Lektor Säve stod i eld och lågor. Hans anföranden voro alldeles brillianta, ehuru utan inverkan på de åhörande. Han talade för ... alternativet: *krig!* Våra fäder skulle ha förstått honom och hyllat honom. Här talade han för döfva öron.» Wieselgrens ant. $^{15}/_{6}$.

görelse i laga former.[1] En talare, doktor Carl Nyström, föreslog skiljedomsförfarande, och Wieselgren framförde sitt förslag om norsk folkomröstning. Härtill slöt sig bruksdisponenten Almström, dock med tillägg att kravet borde skärpas med en order om mobilisering av Sveriges armé och flotta. En majoritet, bestående bl. a. av Afzelius, Östberg och Cavalli, menade att Sverige icke borde företaga sig något överhuvud. Urtiman borde endast protestera och i övrigt förhålla sig avvaktande; det ankom på Norge att göra framställning hos Sverige om unionsupplösning i laga ordning. Det var en huvudlinje, kring vilken första kammaren senare under urtiman skulle komma att samla sig. Vid sammanträdet fälldes även yttranden, som tydde på en reserverad hållning gentemot regeringen. En talare, f. d. generaldirektör Albert Anderson, tillhörande kammarens minoritetsparti, var angelägen att understryka vikten av enighet i riksdagen, enär man icke visste vad regeringen skulle komma med, och Östberg, representant för majoritetspartiet, framhöll att man icke borde lämna regeringen den fullmakt att göra upp med Norge, som den väntades komma att begära av riksdagen.[2]

Oförtydbart pekade sammanträdet hos Svedelius på en begynnande opposition inom första kammaren. Man kände ännu icke regeringens förslag, men man befarade att det skulle präglas av alltför stora eftergifter mot Norge. I ett intervjuuttalande den 10 juni hade statsminister Ramstedt ganska kategoriskt yttrat att riksdagen icke i något avseende kunde tänkas skola avvika från den av regeringen intagna ståndpunkten.[3] Allt eftersom opinionsläget undergick förskjutning i riktning mot ett fastare uppträdande mot Norge, torde dock en viss tveksamhet ha gjort sig gällande hos ministären. I stort intog rege-

[1] »Lindman håller på unionen, begär ny union eller uppgörelse med laglig regering. Våld bakom.» Östbergs ant. 14/6. — »Generaldirektör Lindman ville vägran att förhandla med den olagliga norska regeringen och skydde ej för krig, om Norge vägrade att restituera sin kung.» Wieselgrens ant. 15/6.

[2] Östbergs ant. 14/6. — Se vidare ant. av Ramstedt i *bihang*.

[3] Intervju med danska Nationaltidendes korrespondent; intervjun senare avtryckt av svenska tidningar, t. ex. St. D. 13/6.

ringen en mellanståndpunkt mellan å ena sidan den, som gick ut på en omedelbar upplösning av unionen utan försvårande villkor för Norge, och å andra sidan den, som i princip innebar ett uppskov med frågans avgörande. I likhet med kronprinsen, riksmarskalken von Essen m. fl. ansåg regeringen att Sverige väl borde gå med på att upplösa unionen, men i motsats till de förenämnda var regeringen av den meningen att upplösningen först måste föregås av underhandlingar mellan de båda länderna angående vissa frågor, som stodo i direkt samband med en avveckling av unionen. Man borde först söka uppnå enighet rörande *sättet* för skilsmässan, innan det definitiva upplösningsbeslutet fattades. Det var i korthet regeringens program. Att helt uppskjuta avgörandet, att följa den linje, som samlat majoritet vid mötet hos Svedelius, fann regeringen icke vara rådligt.

Säkert innebar utformandet av den blivande propositionen till urtima riksdagen en grannlaga uppgift. Att den även erbjöd stora svårigheter framgår därav att vissa partier underkastades upprepade omarbetningar, innan de erhöllo den avvägda formulering, som regeringen fann påkallad med hänsyn till den ömtåliga och brydsamma situationen. Särskilt gällde detta det avsnitt av propositionen, där regeringen tog ställning i huvudfrågan och motiverade sitt ståndpunktstagande. Ursprungligen skall detta avsnitt ha formulerats av expeditionschefen Carl Berg, vilken tidigare fått i uppdrag av regeringen att utarbeta den historik över unionsfrågan, som ingår i propositionen.[4] Bergs förslag till formulering befanns dock vara »mycket för starkt», varför regeringen uppdrog åt civilminister Westring att söka mildra detsamma. Westrings utkast kom emellertid att röna samma öde, även det ansågs »för starkt», och förslaget blev slutligen avfattat av ecklesiastikminister Husberg, känd för sin stora förmåga att finna försiktiga och mjuka formuleringar.[5]

[4] Meddelande av Carl Berg i brev $^{11}/_{10}$ 1939 till förf.

[5] Ibid.: »Såsom betecknande för stämningen kan det kanske ... vara av intresse att nämna ... att mitt förslag till yttrande befanns mycket för starkt. [Regeringen] som ... var helt inriktad på att upplösningen skulle ske friktionsfritt och

Såsom framhållits utarbetade regeringen sin proposition under beaktande av men icke i överensstämmelse med kronprinsens önskningar. Regeringen var väl medveten om det ömtåliga i detta förhållande. Statsministern hoppades dock att kronprinsen bättre skulle förstå regeringens ståndpunkt och eventuellt ändra uppfattning, då han vid återkomsten till Sverige finge mera ingående upplysningar om stämningen inom svenska politiska kretsar.[6] Å andra sidan torde kronprinsen ha närt motsvarande förhoppningar om statsminister Ramstedt. Så snart kronprinsen blivit i tillfälle att delgiva denne sina intryck från samtalen med de ledande statsmännen ute i Europa, skulle kanske statsministern moderera sin ståndpunkt.

Den 18 juni på kvällen anlände kronprinsen till Malmö och möttes där av statsminister Ramstedt.[7] Dessförinnan hade kronprinsen, i Warnemünde, sammanträffat med Lundeberg, som var på hemresa till urtima riksdagen, och med denne haft ett längre samspråk om situationen.[8] Kronprinsen hade redogjort för sina politiska samtal i Berlin och London och berättade även att han telegraferat den svenska regeringen sin åsikt. Lundeberg yttrade härtill att han varken kunde dela kronprinsens åsikt om en omedelbar uppsägning av riksakten eller regeringens förslag att utan vidare inleda förhandlingar med Norge angående sättet för en skilsmässa. En upplösning av unionen kunde, framhöll Lundeberg, endast »tagas i öfvervägande af

---

utan villkor — icke ens gränsfästningarna tillmättes någon betydelse — uppdrog åt Westring att författa nytt yttrande, men även detta ansågs för starkt och yttrandet blev slutligen avfattat på 'Husbergska', d. v. s. av Husberg med hans milda tonfall.» — I resumén skriver Afzelius: »Emellertid uppsatte Westring & Husberg förslag till proposition, afsedd att gå en medelväg mellan kronprinsens ståndpunkt och uppskofvet. Först *sättet* för afveckling, sedan beslut om upplösning, när allt klart. Därigenom afsågs att lemna riksdagen fria händer. Ty regeringen kände att den var svag.»

[6] Ramstedt i brev till hustrun $^{17}/_{6}$: »Han [kronprinsen] är nämligen i propositionsfrågan af annan mening än oss andra och det gäller att söka bearbeta honom, något som jag emellertid hoppas ej skall blifva omöjligt.»

[7] I brevet till hustrun $^{17}/_{6}$ skriver Ramstedt vidare att han »i morgon bittida skall afresa till Skåne för att möta kronprinsen ... [för att] sedan å tåget upp kunna få ett ordentligt samtal med honom».

[8] Lundeberg i dagboken $^{18}/_{6}$: »Sammanträffade i Warnemünde med kronprinsen. Hade med honom i hans vagn ett par timmars samtal.»

Sverige, sedan Norge gjort framställning derom».[9] Sverige borde icke falla undan för Norge, och såsom svar på stortingets 7 juni-beslut borde svenska regeringen såsom påtryckning ha mobiliserat armé och flotta. Kronprinsen hoppades, trots Lundebergs yttrande, på en utjämning av åsikter och uppmanade Lundeberg att under resan från Malmö till Stockholm tala med Ramstedt. »Samtalet egde rum, men förändringen inträdde ej», berättar Lundeberg lakoniskt. Lika litet kunde Lundeberg förändra Ramstedts uppfattning.[1] Mening stod emot mening, en motsättning, som icke bådade gott för regeringen inför den stundande urtiman. Ty under Lundebergs fasta ledning skulle snart samla sig den opposition inom första kammaren, som förut, ehuru mera trevande, framträtt vid mötet hos Svedelius den 14 juni.

Om resultatet av samtalet mellan kronprinsen och Ramstedt är intet känt. Men tydligen förmådde statsministern hävda sin ståndpunkt, ty redan några timmar efter det tåget anlänt till Stockholm morgonen den 19 juni, samlades konungen, kronprinsen och samtliga statsråd till konselj för att fastställa regeringens proposition till urtima riksdagen. I enlighet med statsrådets hemställan beslöt konungen föreslå riksdagen att medge Kungl. Maj:t att »med norska stortinget ingå i förhandling om och träffa villkorlig uppgörelse för ordnande af de förhållanden», som vore erforderliga för en upplösning av unionen. I ett yttrande till protokollet av statsministern, under instämmande av statsrådets övriga ledamöter, motiverades närmare det förslag vari propositionen utmynnade.[2] Där konstaterades att

[9] Lundeberg i dagboken 18/6: »ChrLg yttrade, att framstående riksdagsmän under 1905 års riksdag väl uttalat s.s. sin mening, att Sverige ej ville uppoffra en droppe blod för att drifva Norge till fortsättning af de 190[2] började underhandlingarne, men att detta uttalande ej gällde det läge, som genom 7 juni-beslutet framkallats, och att magtmedel då borde hafva användts event. s.s. påtryckning l. än vidare om så påfordrats. ChrLg kunde f. ö. ej vara med om vare sig kronprinsens mening l. regeringens förslag till skiljsmessa, som endast kunde tagas i öfvervägande af Sverige, sedan Norge gjort framställning derom.»

[1] Lundeberg i dagboken 19/6: »Exc. Ramstedt hade qvällen förut mött kronprinsen i Malmö. I Gnesta uppmanade kronpr. ChrLg att samtala med R. för att komma till en annan åsigt. Samtalet egde rum, men förändringen inträdde ej. Lika litet kunde ChrLg förändra Ramstedts mening.»

[2] 1905 1. Urt. K. prop. nr 1, s. 78 ff.

unionen mellan Sverige och Norge ingalunda genom stortingets beslut vore rättsligen upphävd. Unionen grundade sig på ett för bägge rikena förpliktande avtal, som icke kunde sättas ur gällande kraft genom ett ensidigt beslut av ettdera rikets representation. Rättsligen sett kunde stortingets beslut »icke betraktas annorlunda än som ett å Norges vägnar afgifvet förklarande, att det för sin del icke längre vill[e] vara förenadt med Sverige i en union». De svenska statsmakterna tillkomme det därnäst att avgöra, vilken ställning Sverige å sin sida skulle intaga till den uppkomna frågan om unionens upplösning. Enligt gällande rättsbestämmelser vore Sverige otvivelaktigt fullt befogat att fasthålla vid sin »på fördragen grundade ställning» samt, om så erfordrades, »använda maktmedel för att återställa hvad däremot brutits». Ett sådant förfarande skulle dock icke vara förenligt med Sveriges »sanna intresse». En förening uppehållen med maktmedel från det ena rikets sida skulle nämligen hos inbyggarna i det andra föranleda en sådan stämning, att unionen bleve »långt mera till olycka än till båtnad, en källa till svaghet i stället för till styrka». Om Sverige sålunda avstod från att slå in på en väg, som med hänsyn till den »med rätta» upprörda svenska sinnesstämningen kunde förefalla ganska naturlig, måste det å andra sidan strängt fasthålla att en unionsupplösning rättsligen ej kunde komma till stånd utan dess medverkan. Sverige måste för sin del besluta om riksaktens upphävande. Men innan ett sådant beslut fattades, måste Sverige göra sig övertygat om att vissa betingelser förelåge för ett fredligt samliv mellan folken. Med hänsyn till de bägge rikenas geografiska läge anfördes såsom särskilt önskvärt ett avtal om skiljedomsförfarande i händelse av framtida tvister. En upplösning av unionen erfordrade dessutom en avveckling av alla bestående unionella förhållanden. Svenska folket kunde rimligen fordra garantier att även dessa mellanhavanden regleradés »på ett för Sverige tillfredsställande och betryggande sätt». För att dryfta dessa olika frågor krävdes emellertid förhandlingar mellan de båda rikena. Utan den svenska folkrepresentationens bifall kunde sådana förhandlingar icke inledas.

Därtill fordrades att svenska riksdagen medgåve regeringen att träda i förbindelse med norska stortinget för att åstadkomma en förhandsuppgörelse om sättet och villkoren för en upplösning. Först sedan denna förhandsuppgörelse framlagts och godkänts av riksdagen, skulle det definitiva avgörandet fattas om Sveriges medgivande till riksaktens upphävande och unionens upplösning.

Regeringen hade alltså vidhållit sin ståndpunkt inför trycket från å ena sidan dem — bl. a. kronprinsen[3] — som yrkade en omedelbar uppsägning av riksakten utan föregående underhandlingar, och å andra sidan dem som fordrade passivitet och uppskov och en särskild framställning från Norge, innan Sverige kunde taga en unionsupplösning i övervägande.

Samma dag, den 19 juni, som svenska regeringen fastställde propositionen till urtima riksdagen, beslöt norska stortinget att rikta en vädjan till de svenska statsmakterna att medverka »til en fredelig gjennemförelse af unionsforholdets ophör». Stortingets skrivelse, närmast formulerad som ett svar på kung Oscars protest av den 10 juni, var anmärkningsvärt undfallande i tonen och i viss mån får den anses som en reträtt från stortingets tidigare uttalanden i saken.[4] Ur svensk inrikespolitisk synpunkt tilldrar sig skrivelsen ett visst intresse. Den var föranledd av det spända läget i Sverige, och i den mån som händelser i samband med skrivelsens tillkomst äro ägnade att belysa svenska inrikespolitiska förhållanden skall i det följande en framställning lämnas härom.

I ett brev av den 17 juni berättar statsminister Ramstedt att han haft »i flera afseenden märkliga besök», som, såvitt han kunde förstå, visade en ivrig önskan hos norrmännen att även med eftergifter komma Sverige till mötes.[5] Med dessa »märk-

[3] Jfr Billing, a. a., s. 295: »Två gånger blef jag kallad till kronprinsen. Han var ej nöjd med den kungl. propositionen, som var beslutad, innan han hemkom från bröllopet i England.»

[4] Skrivelsen avtryckt bl. a. hos Nordlund, a. a., s. 87 f.

[5] Ramstedt till hustrun 17/6: »I flera afseenden märkliga besök har jag haft, utvisande såvidt man kan förstå, att hos norrmännen förefinnes en ifrig åtrå att

liga besök» åsyftade statsministern säkerligen de sammanträffanden, som han dagarna innan haft med hemliga ombud för den norska regeringen.

Den 15 juni, samma dag som Ramstedt fick rapport om mötet hos Svedelius, uppsöktes statsministern av förutvarande statsrådet Benjamin Vogt. Han var sänd av den norska regeringen med uppdrag att dels förvissa den svenska regeringen att Norge ej kunde vika från 7 juni-beslutet, dels inhämta upplysningar om huru man i Sverige tänkt sig angripa frågan för att uppnå en slutgiltig, lyckosam lösning.[6] Enligt Vogt uppträdde statsminister Ramstedt under samtalet mycket reserverat.[7] Han betonade att Sverige kände sig kränkt av Norges tillvägagångssätt och att Sverige borde få någon form av upprättelse. Vogt förklarade å sin sida att Norge vore villigt att förhandla om en avveckling av unionen, men underströk samtidigt att det icke kunde gå med på något »tilbageskridt» i huvudsaken. Vogt hade under sitt stockholmsbesök samtal även med prins Carl, E. G. Boström, Lagerheim och Staaff.[8]

Den 16 juni anlände till Stockholm ännu ett ombud från Norge, förre ministern i Madrid, greve Fritz Wedel-Jarlsberg. Han var sänd av Michelsen och Lövland med särskilt uppdrag att bereda marken för det s. k. »Bernadotte-tilbudet».[9] Wedel lyckades få audiens hos kung Oscar, som han fann »dybt nedböjet og afvexlende rasende». Wedel vädjade enträget att konungen »i Fredens Navn» måtte designera en av sina söner eller

äfven med eftergifter komma oss till mötes, dock att dessa eftergifter icke få innebära att på något sätt göra det gjorda ogjordt.»

[6] Personligt meddelande av Vogt till förf. vid samtal i juli 1939.

[7] Enl. meddelande i brev $^{12}/_{11}$ 1939 till förf. har Vogt i sina »Notater fra 1905» följande ant. om sitt samtal med Ramstedt: »Ramstedt var meget alvorlig og reserveret.» Han yttrade bl. a.: »Sverige føler sig djupt förödmjuked. Vil Norge i nogen Form skaffe os Opreisning?» — Som ytterligare exempel på Ramstedts stora försiktighet anför Vogt följande dialog. Vogt: »Jeg gaar ud fra, at vapenmagt ej anvændes.» Ramstedt: »Låtom oss för ögonblicket förutsätta detta.» Personligt meddelande till förf.

[8] Om sammanträffandet med Staaff har Vogt följande i sina »notater»: »Staaf var bitter.» »Staaf mente, at Nordmænnene burde henvendt sig til Sverige og begjæret Unionens Oplösning. De vilde da faaet 'ja'. Da jeg spurte ham, om han var ganske viss paa det, svarte han: 'Ja, jag tror det idetminste.'» — Jfr Keilhau, a. a., s. 458, vilken likaledes stöder sig på direkta meddelanden av Vogt.

[9] Personligt meddelande av professor Jac. S. Worm-Müller till förf.

sonsöner att bestiga tronen i Norge. Kung Oscar hade svarat nekande härtill, enligt Wedel dock ej övertygande.[1] I själva verket kunde konungen icke svara annat än nekande på en sådan framställning. Besvarade han den jakande, erkände han därmed sin egen avsättning och stortingets förklaring att unionen vore upplöst.[2]

Wedel sammanträffade även med Ramstedt och Gyldenstolpe. Till dem hade han sagt att den norska regeringen vore villig »til at forhandle om Alt, undtagen om de nu engang fastslaaede Tilstande», och det hade synts honom som om denna försäkran mottagits med lättnad. »Der önskes en Bro, hvorover Kongens krænkede Værdighed kan bæres til en Slags Oprettelse», skriver Wedel i en »fortrolig innberetning» till Michelsen den 16 juni, och i en andra rapport, följande dag, understryker han ytterligare Sveriges önskan om en utväg till fred med ära. »Vi maa af al Magt hjælpe til dermed. Engang Faktum respekteres og ikke med os diskuteres, saa kan vi jo være coulante i det Övrige. ... Stemningen i Sverige er saa farlig, at det er vor Pligt at gjöre hvad vi kunne i det Uvæsentlige.»

Detsamma hade även Vogt framhållit i en muntlig rapport, som han avgav för det samlade norska statsrådet den 17 juni.[3] Vogts huvudintryck var att man i Sverige ansåge unionen förlorad. Förbittringen vore dock allmän och stor, och det gällde fördenskull »at söge bygget en Bro, række frem en Haand, som gjorde det muligt for Sverige med Honnör at anerkjende det Skeede».[4] Härom var även det norska statsrådet enigt, och Vogt erbjöd sig att åter resa till Stockholm för att med svenska regeringen diskutera formen för en eventuell hänvändelse från Norges storting till Sverige. Vogt reste samma kväll från Kristiania, medförande en rekommendationsskrivelse från Michelsen, vari bl. a. förklarades att Norges regering vore villig

[1] Se utdrag ur Wedel-Jarlsbergs rapporter till Michelsen i *bihang*.

[2] Jfr BILLING, a. a., s. 285.

[3] Bothner har i dagboken $^{17}/_{6}$ utförligt skildrat det statsrådsmöte, vid vilket Vogt lämnade rapport om sitt Stockholmsbesök. Under samtal med Vogt i juli 1939 föredrog förf. Bothners ant., som Vogt verifierade.

[4] Cit. efter Bothners dagbok $^{17}/_{6}$. — Jfr även brev $^{16}/_{6}$ från Afzelius till Fr. Hagerup i *bihang*.

»til på enhver måde, som ikke indeholder en underkjendelse af hvad der nu er skett i Norge, at række hånden til den svenske regjering for at lette den en imödekommenhed hvorved nye og helt venskabelige forhold snarest muligt kan etableres på halvöen».[5] Vogt anlände till Stockholm den 18 juni på morgonen och sammanträffade av en händelse på centralstationen med Ramstedt, som just stod i begrepp att resa och möta kronprinsen i Malmö. Ramstedt skall bevekande ha bönfallit Vogt att omedelbart vända åter till Norge på det att den svenska regeringens hållning icke skulle bli misstänkliggjord och möjligheten till en lycklig lösning måhända därmed ödeläggas.[6] Under det korta samtalet på järnvägsstationen skall Ramstedt vidare ha förklarat för Vogt att Sverige icke kunde tänkas förhandla med den, enligt svensk mening, olagliga regeringen i Norge men däremot möjligen med stortinget, som vore lagligen valt. Beträffande andra spörsmål hänvisade Ramstedt till Westring, med vilken Vogt även senare på dagen hade ett samtal, väsentligen berörande formen för den eventuella framställningen från Norge.[7]

Innan Vogt hunnit återvända till Kristiania, hade förslaget till denna framställning redan fått sin avfattning. I det möte med norska statsrådet den 17 juni, då Vogt avlade rapport om sitt första besök i Stockholm och varvid även stortingspresidenten Berner var närvarande, framlades ett förslag till adress från stortinget till konungen och genom honom till Sveriges riksdag och folk.[8] Förslaget ansågs emellertid icke särdeles lämp-

[5] Cit. efter Michelsens rekommendationsskrivelse $^{17}/_{6}$, som finnes i avskrift bland Ramstedts papper. Under själva avskriften står följande ant.: »Hufvudskriften aflämnad af Vogt d. 18 Juni; sedermera på begäran återsänd till V.»

[6] Bothner i dagboken $^{19}/_{6}$: »Vogt kom tilbage fra Stockholm idag. Han var af Ramstedt henvist til at tale med Statsraad Westring og söge ham ganske privat. Den svenske Regjering var bange for at blive kompromitteret ved aabne Forhandlinger med Vogt. Kronprindsen og Boström er paagaaende og af en anden Opfatning end Regjeringen, som ikke turde være sig bekjendt at have haft Konferencer med Vogt. Man bad ham ogsaa om strax at reise tilbage til Norge, for at ikke Regj. forsonlige Holdning skulde blive mistydet, mistænkeliggjort og dermed et godt Resultat ödelagt.» Bothners ant. verifierad av Vogt, som vid samma tillfälle givit förf. ytterligare upplysningar.

[7] Personligt meddelande av Vogt till förf. — Jfr även Keilhau, a. a., s. 459.

[8] Bothner i dagboken $^{17}/_{6}$.

ligt, det borde vara mera »beroligende», och man enade sig fördenskull om att utforma ett nytt. Vid ett möte hos Michelsen följande dag, den 18 juni, refererades enligt uppgift av Bothner »forskjellige Udkast til Adresse», bl. a. ett av Arctander, »som var ham sendt af en inflydelserig .. svensk Rigsdagsmand S., som mente det var af stor Betydning, at en Adresse i den Aand blev sendt Rigsdagen».[9] Denne inflytelserike »Rigsdagsmand S.» var Staaff, och utkastet hade kommit i Arctanders händer genom förmedling av en norsk vetenskapsman, professor W. C. Brögger.

Förutom Vogt och Wedel-Jarlsberg hade ytterligare två norrmän sänts över till Sverige för att sondera stämningen inom politiska kretsar. Den ene var geologen W. C. Brögger, den andre en ung radikal, Halvdan Koht. Koht reste på anmodan av Lövland i syfte att konferera med svenska radikaler, med vilka han hade intima förbindelser, och sammanträffade i Stockholm bl. a. med Branting och Staaff.[1] Brögger var sänd av Arctander med uppdrag att söka kontakt med liberala akademiker, bland vilka han hade många vänner från den tid han var professor vid Stockholms högskola (1881—90).[2] Förutom samtal med en del akademiker, såsom Mittag-Leffler, Ivar Bendixson och Gerard de Geer, hade Brögger överläggningar med flera medlemmar ur liberala samlingspartiet, bl. a. Palme, Lindhagen och Staaff.[3] Viktigast blev sammanträffandet med den sistnämnde. Det resulterade nämligen i att Staaff gjorde upp ett förslag till uttalande av stortinget, avsett att kunna ordagrant användas och icke innehållande något, som Norge ej skulle kunna

[9] Bothner i dagboken $^{18}/_{6}$.

[1] Enl. personligt meddelande till förf. av Koth vid samtal i juli 1939. Se vidare *bihang*.

[2] Enl. personligt meddelande till förf. av professor A. W. Brögger, son till W. C. Brögger, vid samtal i mars 1939. — Officiellt var Brögger i Stockholm för att undersöka några »öxeformer» på Nationalmuseum, en föregiven uppgift, som visade sig väl förenlig även med det egentliga uppdraget. Sålunda skriver Brögger $^{15}/_{6}$ till Arctander: »Jeg er her officielt for at undersöge nogle öxeformer på Nationalmuseum og gjör derfor imorgen en visit der hos *Montelius* (han har igår været i audiens hos kongen, og jeg håber derfor også pumpe ham lidt). Ellers skal jeg opsöge så mange jeg kan i morgen — for så vidt det kan ske naturlig og uden at vække opsigt.»

[3] Se *bihang*.

underskriva.[4] Så snart Brögger erhållit Staaffs utkast, återvände han till Kristiania och överlämnade detsamma till Arctander.[5] Denne invigde i sin tur Michelsen och Lövland i saken, och sedan dessa tre företagit vissa ändringar i det Staaffska utkastet, i några fall av genomgripande natur, blev det såsom regeringsförslag förelagt stortinget den 19 juni.[6] Under stark opposition från den radikala vänstern antogs förslaget slutgiltigt, dock först efter upprepade voteringar om de mest »utfordrende passus».[7] Till dessa hörde framför allt den punkt i adressen, där det sades att Norge vore berett att tillmötesgå alla rättvisa och billiga önskningar, som kunde anses påkallade av Sveriges behöriga intressen. Stortingets skrivelse expedierades omedelbart och avsändes samma afton med tåget till Stockholm för att föreligga vid urtima riksdagens första sammanträde den 20 juni.[8]

I Sverige mottogs stortingets skrivelse med blandade känslor. Man konstaterade med tillfredsställelse »den ödmjuka och undfallande tonen» och förklaringen att tillmötesgå rimliga fordringar, men beklagade samtidigt att Norge icke begagnat detta tillfälle att lämna Sverige en mera rättfram ursäkt.[9]

---

[4] Ett utkast till detta förslag har påträffats bland Staaffs papper. Se jämförelse mellan detta Staaffs koncept och stortingsskrivelsen i *bihang*.

[5] Bland Arctanders papper finns ett telegram från Brögger, avsänt vid genomresa Kongsvinger $^{18}/_{6}$ kl. 7,15 f. m.: »Kommer morgentoget idag. Vil gjerne strax træffe dig enten hjemme eller paa stationen.» — Å ett begagnat kuvert, innehållande Bröggers brev $^{15}/_{6}$, har Arctander antecknat 11 punkter, förmodligen efter Bröggers muntliga rapport $^{18}/_{6}$. Punkt 3 lyder: »Staaf og Bendikson adresseudkastet.» Ant. antyder möjligheten att det var Ivar Bendixson, som sammanförde Brögger och Staaff.

[6] Se *bihang*.

[7] Se *bihang*.

[8] Se *bihang*.

[9] Se bl. a. presskommentarerna i A. Bl. $^{20}/_{6}$, Sv. D. $^{21}/_{6}$, D. N. $^{21}/_{6}$ m. fl.

Urtima riksdagen och särskilda utskottet.

Urtimans öppnande och propositionens mottagande.

Tisdagen den 20 juni samlades riksdagen till det urtima mötet för att — som det hette i kallelsen — med Kungl. Maj:t överlägga om »de mått och steg», som i anledning av situationen borde »från svensk sida vidtagas». Till talmän utsågos samma män som vid lagtima riksdagen, i första kammaren Sparre och Lundeberg, i andra kammaren Swartling och Pehrson i Törneryd. På kvällen hade de olika riksdagspartierna sedvanliga sammanträden för val av förtroenderåd etc.[1]

Följande dag, den 21, ägde det högtidliga öppnandet rum i rikssalen, varvid regeringens proposition överlämnades. I trontalet, som väsentligen innehöll allmänna deklarationer och maningsfyllda ord, uttalade konungen sin stora sorg över det norska stortingets åtgärder samt tillbakavisade de beskyllningar, som riktats mot honom för brott mot författningen. Han hade handlat i överensstämmelse med sitt samvete, och hans handlingssätt hade helt förestavats »af uppriktig och ärlig hänsyn till båda rikenas sanna bästa». Vad som skett hade emellertid icke enbart inneburit ett ingrepp mot hans egen rätt såsom konung i Norge. Det berörde även »på det närmaste» svenska folket, och av denna anledning hade han sammankallat dess representanter. Det förslag, han hade att förelägga riksdagen, gick »icke ut på att möta orätt med maktmedel». Huru bety-

[1] Första kammarens båda partier sammanträdde i skilda lokaler på Grand Hotel, lantmannapartiet på hotell Rydberg samt moderata reformvännerna och liberala samlingspartiet i skilda lokaler på hotell Continental. Rörande valen av förtroenderåd etc. se t. ex. Sv. D. $^{21}/_{6}$.

delsefull unionen än kunde vara för de skandinaviska folkens trygghet, yttrade konungen, icke vore den värd de offer, som betingades av tvångsmedels tillgripande. »Nej», slutade han, »må det svenska folket låta sig ledas af klok självbehärskning, och gifve Gud Sverige kraft och enighet att inom egna gränser återvinna, hvad det genom en upplösning af unionen skulle förlora.»

Hos majoriteten av riksdagens ledamöter framkallade trontalet och regeringspropositionen en känsla av besvikelse. Redan den 19 juni, strax efter det att propositionen beslutats i konselj, hade Ramstedt i statsrådsberedningens rum låtit kalla till sig en del av kamrarnas ledamöter för att meddela dem, vad regeringen ämnade föreslå riksdagen, och för att höra deras tankar däröver. Det hade utspunnit sig en lång diskussion, varunder »redan framställda förslag åter framlades och motiverades». Så talades om fordran på norsk folkomröstning eller som alternativ därtill »ett overordentligt storting efter 1814 års prejudikat», och t. o. m. från annars välvilligt vänsterhåll skall man ha »ironiserat» över regeringens projekt om skiljedomsavtal.[2] Överhuvud varslade sammankomsten om att regeringsförslaget icke skulle komma att röna någon större uppskattning inom riksdagen. När propositionen efter högtidligheten i rikssalen den 21 juni utdelades bland kamrarnas ledamöter, tog sig även förtrytelsen på en del håll så starka uttryck att man demonstrativt kastade propositionen på golvet.[3] Man menade att regeringen »uppgifvit Sveriges rätt och ära», att den »gjort sig skyldig till tadelvärd eftergifvenhet» mot norrmännen.[4] Propositionen ansågs »diger på historisk juridik, men mycket mager på reelt

[2] Om sammankomsten se närmare ant. av Wieselgren i *bihang*.

[3] »Resultatet blev såsom känt att många riksdagsmän vid första riksdagssammanträdet slängde propositionen i golvet, ehuru icke heller de ville annat än en fredlig lösning.» Carl Berg i brev $^{11}/_{10}$ 1939 till förf. — Jfr yttrande av Hugo Hammarskjöld under remissdebatten i AK $^{27}/_{9}$: »Den, som var närvarande i denna kammare förliden onsdag, när den kungliga propositionen här utdelades, och bevittnade det utbrott af harm och besvikenhet, som förmärktes äfven hos sådana, där man minst af allt hade väntat det, han kan icke vara i något tvifvel om hvad folkets representanter tänka.» 1905 1. Urt. AK 3: 4.

[4] Billing, a. a., s. 283.

innehåll», dess framställning präglad av en »obestämdhet», som verkade »nedslående».[5] Regeringen hade icke vetat att på ett tillfredsställande sätt giva uttryck åt de nationella känslorna.

Inom första kammarens majoritetsparti var harmen naturligtvis störst. Partiet hade sammanträde den 21 på kvällen, och därvid fälldes mycket hårda domar över regeringen.[6] Ledande män inom partiet, såsom Almström, Blomberg, Trygger, Svedelius och Cavalli, yrkade omedelbart att man icke skulle lämna regeringen den i propositionen begärda fullmakten. Skulle det förhandlas med Norge, skulle det ske »genom svenske män, som hafva uppfattning af svensk ära». Ministären Ramstedt hade förverkat landets förtroende, den borde avlägsnas och en ny regering bildas, »bygd på andra grunder». Vidare borde man kräva att Norge lämnade Sverige upprättelse, att bestämda fordringar uppställdes för en upplösning av unionen och att makt sattes bakom dessa fordringar (mobilisering). Andra, mera ytterligtgående medlemmar av partiet, såsom Lindman, Säve, Carl Klingspor, Björlin, Benedicks, Lars Berg, Kennedy och von Baumgarten, framförde ännu skarpare krav. De menade att man icke omedelbart skulle uppgiva tanken på unionens bevarande, trupper borde sammandragas och flottan göras stridsklar. Regeringen betecknades som ynklig, dess proposition som »en skymf mot Sverige». Gentemot pereat-ropen från denna storsvenska kör höjdes dock inom partiet enstaka röster till försvar för den kloka »självbehärskning», varom konungen yttrat i sitt trontal. De kommo från »hovmännen», riksmarskalken Fredrik von Essen och överceremonimästaren Fredrik von Rosen, vilka — i likhet med kronprinsen — voro av den åsikten att unionen borde utan vidare

[5] Widén till hustrun $^{22}/_{6}$: »Igår fick man regeringens med stor nyfikenhet motsedda proposition. Den var diger på historisk juridik, men mycket mager på reelt innehåll. Jag tror, att en ganska allmän missbelåtenhet därmed råder. De uppkomna landsortsrepresentanterna äro i allmänhet besjälade af en stark förtrytelse öfver hvad som skett och vilja, att man mot Norge skall intaga en fast och bestämd hållning. Regeringens framställning däremot präglas af en obestämdhet, som verkar nedslående.»

[6] Lundeberg ger i sin dagbok $^{21}/_{6}$ ett utförligt referat av diskussionen vid sammanträdet. Se utdrag härur i *bihang*.

upplösas, detaljerna vid skilsmässan kunde efteråt regleras genom skiljedom.

De moderata i första kammaren intogo icke någon bestämd och enhetlig ståndpunkt. En ledande grupp, bestående främst av Afzelius, Walldén och Wieselgren, ansåg att Sverige med fog kunde kräva en viss upprättelse för den lidna rättskränkningen. Det kunde lämpligen ske genom att norska folket bereddes tillfälle att uttala sig om det önskade en upplösning av unionen eller icke, varigenom det revolutionära stortingsbeslutet eliminerades. En annan grupp, E. G. Boström, Louis de Geer och Raoul Hamilton, menade att man skulle gå direkt på målet, förklara riksakten upphävd och icke uppställa några som helst försvårande villkor för Norge. De gingo alltså till vänster om regeringens linje och voro fördenskull benägna att ta regeringen i försvar vid angrepp från högern.[7] En mellanståndpunkt intog Hugo Tamm. Han ansåg, liksom de senast nämnda, att riksakten borde omedelbart upphävas, men samtidigt borde riksdagen förklara dels att den kunde förhandla endast med en »legitim» regering i Norge (d. v. s. med en regering tillsatt efter en ny norsk konstitution), dels att den vore villig att ställa 100 miljoner kronor till den svenska regeringens förfogande såsom kompensation för den minskning i Sveriges försvarskraft, som genom unionens upplösning ginge förlorad.[8]

Inom andra kammarens högerflygel, lantmannapartiet och de moderata reformvännerna, mottogs propositionen med en känsla av osäkerhet och förvirring. Man visste inte riktigt, hur man skulle ställa sig. »Ingen är belåten med den Kungl. propositionen», skriver sålunda Widén. »Hos några tager sig förtrytelsen starka uttryck. Det talas högt och ljudligt om regeringsskifte.»[9]

[7] Vid enskilt möte med hela första kammaren på Järnkontoret $^{22}/_{6}$ tog E. G. Boström som nämnts regeringen starkt i försvar; ovan s. 50 n. 1. Jfr även *bihang* till s. 50 n. 2.

[8] Enl. Hugo Tamms och Hjärnes ant:r från SäU. Se även *bihang*.

[9] Widén i dagboken $^{21}/_{6}$. — I ovan n. 5 anförda brev till hustrun $^{22}/_{6}$ skriver han vidare: »De, som voro med mig i går [Reuterskiöld, Hammarskjöld, Åkerlund, Almqvist och Odqvist] umgingos med inga mindre planer, än att afdanka regeringen med detsamma. Den är nog villig att gå. Men det har sig i allt fall ej så lätt, ty ingen vet, hvad som kan sättas i stället.» Se ock uppgifter av Widén cit. i *bihang* till nästa not. — Jfr även ant. av von Krusenstjerna $^{22}/_{6}$: »Igår och idag

Men missbelåtenheten var icke så djup överallt inom lantmannapartiet. En grupp, bestående av Hugo Hammarskjöld, Almqvist, Arvid Reuterskiöld, Odqvist och Widén, önskade få till stånd en opinion för »ett bestämdare uppträdande från svenska statsmakternas sida».[1] Man ville väcka en motion av innehåll att riksdagen förklarade att den för sin del ej kunde godkänna den av Norge ensidigt gjorda unionsupplösningen, men att man vore villig att förhandla om en upplösning mot att Norge uppfyllde vissa ultimativa villkor, innebärande reella politiska fördelar för Sverige. Förslaget om en dylik aktion vann dock ingen resonans inom partiledningen. På kvällen den 22 juni hade Reuterskiöld till sitt hem inviterat partiets förtroenderåd för att överlägga om den planerade motionen. Där hade infunnit sig Carl Persson i Stallerhult, Sjö, Jansson i Djursätra, Mallmin, Nylander, Lindblad, Wiklund i Brattfors samt Odqvist, Åkerlund, Hammarskjöld och Widén; två av de främsta ledarna, Pehr Pehrson i Törneryd och Hans Andersson i Nöbbelöv, kommo däremot icke. »Det gick litet trögt att få samtalet i gång», berättar Widén.[2] Det befanns att uppfattningen undergått en betydande förändring bara sedan förmiddagen samma dag. Widén hade då träffat Carl Persson, vilken förklarat att han, »likasom de öfriga skaraborgarna, var djupt missbelåten» med regeringens proposition. »Han hade icke hört en enda, som vore tillfredsställd därmed. Regeringens flathet var så stor att något borde från riksdagen göras att förtaga den. Ministerkris syntes han dock ej vara benägen för.» Vid mötet på kvällen befanns Carl Persson emellertid ha helt ändrat signaler. Han stod nu fullkomligt på regeringens sida; »allt tal om villkor syntes honom från riksdagens sida förmätet; regeringen borde förstå detta bättre». Jansson i Djursätra, »skaraborgare», uttalade visserligen att Sverige borde uppträda med något större fasthet och ej såsom förut »gå från en position till en annan» men

---

allmänt missnöje med regeringsprop. och luften mättad med ministerlistor. Frukost hos Arvid Reuterskiöld med Hugo Hammarskjöld; middag med Billing.»

[1] Widén i dagboken 21/6. Se vidare i *bihang*.

[2] Widén i dagboken 22/6.

avvisade samtidigt »det lindriga klander», som av bl. a. Widén riktades mot regeringens proposition »för dess mesighet och obestämdhet». Nylander förundrade sig över talet om »villkor», Mallmin förklarade »propositionen vara klokt affattad, den bästa man under närvarande förhållanden kunde begära», Lindblad syntes ej heller intaga någon bestämd hållning och Odqvist »teg alldeles».[3] Vad hade då så hastigt, på en halv dag, åstadkommit denna omsvängning i tänkesättet? »Ja», svarar Widén, »man misstänker att regeringen genom Mejer [finansministern] gjort allt hvad den kunnat för att 'upplysa' de våra i förtroenderådet. Hjärne har nog ej heller, antar jag, varit overksam därvid.[4] För min del undrar jag, om ej f. excellensen Boström genom Hans [Andersson i Nöbbelöv], sin gamle handtlangare, verkat i regeringens intresse.» »Jag tror att man här har att söka nyckeln till omslaget i våra ledares ställning.»[5] Omslaget hade i varje fall den omedelbara följden att den planerade partimotionen om ett fastare uppträdande av de svenska statsmakterna inhiberades.[6]

För andra kammarens vänster, liberala samlingspartiet och socialdemokraterna, kom regeringens proposition som ett hugnesamt meddelande.[7] De liberala önskade ju en skyndsam avveckling av krisen utan onödiga irritationer för Norge. Med ytterst få undantag — Brodin, Kronlund, Centerwall och Ernst Carl-

---

[3] »Hammarskjöld, R[euterskiöld], Almqvist, Åkerlund och jag stodo alldeles ensamma», skriver Widén i dagboken $^{22}/_{6}$. »Endast Sjö gaf oss ett visst allmänt understöd — ehuru så allmänt, att det saknade värde.»

[4] Det är ingalunda troligt att Hjärne spelat den roll, som Widén här synes vilja tilldela honom. Om Hjärnes uppfattning i frågan se *bihang* till s. 90 n. 2.

[5] Widéns dagbok $^{22}/_{6}$. Se *bihang*.

[6] Se *bihang*.

[7] »Socialdemokraterna jubla; det är de, som räddat Sverige från krig. Regeringen har varit klok nog att följa deras maning!» Widén i dagboken $^{21}/_{6}$. — Ernst Beckman i dagboksbrev $^{21}/_{6}$ om högtidligheten i rikssalen: »Det var ett gripande ögonblick. Kungens ögon tårades, våra hjärtan fylldes med tacksamhet. D. v. s. sådana hjärtan, som hysa ungefär den uppfattning, som väl är flertalets inom de frisinnades led.» — I ett överkorsat och ej använt avsnitt i Staaffs utkast till artikeln i North American Review säger Staaff: »Från alla håll var man ... ytterst spänd på hvad regeringen skulle föreslå riksdagen. Resultatet var hugnesamt för vännerna till en lugn afveckling, men i hög grad ovälkommet för vännerna af kraftåtgärder.»

son[8] — torde liberala samlingspartiet icke ha haft något väsentligt att invända emot regeringens förslag; snarast önskade man välgång åt den lösning, som tecknades i von Essens, de Geers och kronprinsens linje, d. v. s. riksaktens omedelbara upphävande utan föregående förhandlingar.

En resumé av den parlamentariska ställningen vid urtimans öppnande och propositionens framläggande ger således vid handen att regeringen hade emot sig större delen av första kammaren och en minoritet inom den andra. Inom första kammaren var oppositionen ytterst stark, regeringsförslaget underkändes helt och man traktade efter ministärens liv. Oppositionen inom andra kammaren var av annan karaktär. Man var missnöjd över propositionens blekhet, man var ej benägen att utan vidare lämna den av regeringen begärda fullmakten in blanco att förhandla med stortinget, men man önskade fördenskull icke direkt att störta ministären.

I tidningspressen fick regeringspropositionen ett på det hela taget ogynnsamt mottagande.

De konservativa tidningarna ställde sig genast i skarpaste opposition mot regeringsförslaget. Regeringen vill underhandla med det upproriska stortinget, utbrister Nya Dagligt Allehanda; »pennan vägrar nästan sin tjänst, när man skall söka karakterisera detta oerhörda».[9] Man hade åtminstone väntat att regeringen skulle möta riksdagen med ett *program* och en *ståndpunkt,* sekunderar kollegan Vårt Land. Men regeringen har tydligen stått alldeles »rådlös», det blir riksdagen, som får ta hand om saken, och någon förhandlingsfullmakt åt regeringen kan det knappast bli tal om.[1] Stockholms-Bladet går ännu längre i utfallen och angriper icke blott regeringen utan även dynastien.[2]

[8] Brodins och Kronlunds avvikande uppfattningar togo sig bl. a. uttryck i motioner, AK nr 5 och 4. Kronlund yttrade sig även kritiskt mot regeringen i remissdebatten, varom mera nedan.

[9] N. D. A. 21/6. Jfr även 23/6, 26/6, 28/6 och 30/6.

[1] V. L. 21/6. Jfr även 22/6, 23/6 och 26/6: »Har något land i en kritisk tid haft en så urbota regering? Vi känna intet precedensfall. Detta fall är unikt.»

[2] St. Bl. 22/6: »Nu är det riksdagen, som har att tillvarataga landets välfärd och ära, sedan en lika oklok som svag dynastisk politik icke velat förstå folkets

Den moderata och moderat-liberala pressen visade något större förståelse för regeringens svårigheter men dolde å andra sidan icke sitt missmod över propositionen. Regeringsförslaget har gjort ett »genomgående dåligt intryck», konstaterar Stockholms Dagblad och framställer en undran, om det hela verkligen behövt »ha tagit sig så torftigt ut». Varför hade regeringen icke närmare preciserat sitt så allmänt hållna underhandlingsprogram, varför hade den alldeles ignorerat den växande folkstämningen? Det var oklokt handlat, det gav »intryck af rådvillhet och brist på ledande förmåga», och man fick ingen känsla av att regeringen på något sätt stod i rapport med vad som rörde sig hos folket. »Detta väcker djup förstämning.»[3] Svenska Dagbladet är inne på liknande tankebanor. Man hade väntat att från regeringens mun få klart besked om realiteterna, d. v. s. om de villkor, som Sverige måste se uppfyllda, innan det kunde legalisera unionsupplösningen. I detta avseende innebar regeringsförslaget endast en fråga till riksdagen. Det bleve därför nu riksdagens uppgift »att häruti med beslutsamhet och klok besinning taga initiativet».[4] Stockholms-Tidningen, som i unionsfrågan kommit att intaga en ståndpunkt, som närmade sig högerns, ger under ledarerubriken »Allt förloradt» utlopp åt sin djupa besvikelse. »Den kungliga propositionen är ett missmodets och rådvillhetens dokument.» Regeringen har icke »ett enda samlande och väckande ord att säga sitt folk, än mindre ett förlösande». Hjälplös kastar den »sina papper till riksdagen och ber den administrera den sköflade behållningen», en unionspolitisk bankrutt av den mest nedslående karaktär.[5]

I den liberala, frisinnade och radikala pressen hälsades regeringsförslaget däremot med tillfredsställelse. »Om trontal och

röst.» Och $^{26}/_{6}$: »Aldrig har väl en regering haft en ömkligare position, spelat en tarfligare roll.»

[3] St. D. $^{22}/_{6}$ och $^{23}/_{6}$. — I ledaren $^{22}/_{6}$ förklarar tidningen att den, trots allt, hade »svårt att tillråda något annat än ett hufvudsakligt godkännande» av propositionen. Nästa dag har tidningen, förmodligen under intryck av den allmänna misstämningen, ändrat uppfattning och skriver: »Under dessa förhållanden är det otänkbart, att regeringen får den begärda allmänt hållna underhandlingsfullmakten.»

[4] Sv. D. $^{22}/_{6}$. Jfr även $^{23}/_{6}$ och $^{25}/_{6}$.

[5] St. T. $^{22}/_{6}$.

regeringsproposition för många nu verka som kalldusch på heta känslor, så beror det på att känslorna varit för heta», konstaterar Dagens Nyheter. När huvudet blir kallt igen, skall man inse att man illa tjänat Sveriges ära genom att oeftertänksamt slå på sköldarna och formulera anspråk, som ligga »utanför ramen af förnuftig svensk politik».[6] Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning samt Svenska Morgonbladet, vilka båda tidigare skarpt kritiserat ministären[7], skänka nu regeringens åtgärder sitt fulla gillande. »Statsministerns framställning är logisk och klar och lär svårligen kunna i någon punkt jäfvas», skriver göteborgsorganet och uttalar en förmodan att riksdagen icke skall vägra den begärda fullmakten.[8] Störst är dock tillfredsställelsen hos Social-Demokraten, som talar om »visa och erkännsamma kungsord»[9] — en i och för sig överraskande kungahyllning, men ganska betecknande för situationen.

Den lämnade pressöversikten visar att en mycket betydelsefull förskjutning försiggått inom tidningsopinionen. Den konservativa pressen, som tidigare behandlat regeringen med synnerlig välvilja, angriper nu häftigt ministären och kräver dess omedelbara avgång. Vänsterns organ, som förr stått regeringen efter livet, lämnar den däremot nu oförbehållsamt sitt stöd. T. o. m. den norska pressen uttrycker allmän belåtenhet.[1] Omsvängningen av opinionen kunde knappast vara mera fullständig.

Remissdebatten.

Med propositionens remitterande till det utskott, som skulle få till uppgift att granska regeringens förslag, inledde riksda-

[6] D. N. $^{22}/_{6}$. Jfr även $^{25}/_{6}$.

[7] Om G. H. T. se ovan s. 31 f.

[8] G. H. T. $^{21}/_{6}$. — Sv. M. $^{22}/_{6}$: »[Regeringens förslag] synes värdigt och kraftigt tillvarataga Sveriges intressen.»

[9] Soc. Dem. $^{22}/_{6}$.

[1] Om den norska pressens hållning se bl. a. pressöversikter i A. Bl. $^{22}/_{6}$ och Sv. D. $^{22}/_{6}$. — Några utdrag härur må anföras. Aftenposten: »Vid den förhandling om uppgörelse och afveckling, som det svenska förslaget går ut på att anbefalla, skall Norge vara villigt att möta.» Norske Intelligenssedler: »Tills vidare våga vi i hvarje fall med visshet säga, att de nu framlagda svenska aktstyckena i vårt land skola mottagas med allmän tillfredsställelse.»

gen sin behandling av ärendet. Remissen ägde rum den 27 juni — samma dag som utskottsvalet — och föranledde i båda kamrarna debatter. Rent politiskt voro dessa debatter dock icke av särskilt stor betydelse.[2] Ingen av de mera inflytelserika partiledarna uppträdde, och det finns anledning förmoda att partiledningarna helst önskat att all offentlig diskussion undvekes.[3] Partiernas ledande män ville tydligen tills vidare intaga en avvaktande hållning, icke genom offentliga yttranden »låsa sig», innan en mera samlad riksdagsmening hunnit växa fram.[4] Remissdebatten blev på detta sätt det stora — och enda — tillfället för de utanför utskottet stående att offentligt framföra sina speciella synpunkter och ge luft åt sin misstämning, innan realbeslutet fattades. För regeringen blev den tillfället att närmare förklara och utveckla de motiv, som varit vägledande vid propositionens utformande, samt bemöta den kritik som framkommit.

I första kammaren inleddes debatten av G. A. Berg, medlem av majoritetspartiet. Han uttalade sitt bestämda »ogillande» av det »förslag till kapitulationsakt», som regeringen förelagt riksdagen, och sammanfattade i trenne punkter ett program i frågan, märkligt därigenom att det i huvudsak företecknade riksdagens senare fattade beslut. I de två första punkterna uttalades att Sverige icke borde med vapenmakt upprätthålla unionen, men att å andra sidan Norge icke kunde erkännas såsom en suverän stat, förrän Sverige beretts tillfälle att tillgodose sina berättigade intressen. I den tredje och sista punkten deklarerades att riksdagen borde bestämma villkoren för en upplös-

[2] Jfr Billing, a. a., s. 287: »Vid utskottets förhandlingar betydde den alls intet, så mycket mindre som vi ej fingo det tryckta protokollet förrän vid deras slut. Ej en enda gång nämdes något från eller om den.»

[3] Se ant:r av Wieselgren och Lundeberg från enskilt sammanträde med första kammaren å Järnkontoret $^{22}/_{6}$ i *bihang*.

[4] Så skriver Beckman i brevdagboken $^{23}/_{6}$: »Ingen af partiernas främste uppträdde ty 'tala är silfver, tiga är guld'.» — Jfr intrycket hos vissa pressorgan, t. ex. V. L. $^{28}/_{6}$ och St. D. $^{26}/_{6}$. Det senare skriver: »Om man nu efteråt kastar en blick på anförandena, kan man ej undgå det intrycket, att det hela var en förpostfäktning i spridd ordning, där hvarje man gick fram på eget initiativ och eget ansvar. Man fick helt säkert ej något fullödigt intryck af partiernas verkliga mening, utan snarare en känsla af, att det först nu skall växa fram en samlad riksdagsmening, till att börja med inom det särskilda utskottet.»

ning och att de nödiga förhandlingarna härför borde skötas av en regering, »som icke allenast består af skickliga fackministrar, utan till hvars statsmannamässiga ledning Riksdagen kan hafva fullt förtroende»; funnes icke en sådan ledning, nödgades riksdagen »inom grundlagsbestämda råmärken mera direkt ingripa i frågans behandling».[5] Det var ett öppet hot och en otvetydig misstroendeförklaring mot regeringen. I nära anslutning till G. A. Berg uttalade sig Trygger. Han framhöll särskilt att det måste bli Norges sak att göra framställning hos de svenska statsmakterna om upplösning och betonade, att »denna hemställan måste vara åtföljd af Stortingets förklaring att det bifaller de villkor, som Sverige uppställt och på förhand meddelat Stortinget».[6] På högra flanken om dessa talare uppträdde en rad kammarledamöter, intagande skilda och ganska extrema ståndpunkter, med krav på landavträdelse, mobilisering och omedelbart regeringsskifte. Det var Säve, Kennedy, Benedicks, Carl Klingspor och Lars Berg, alla representerande majoritetspartiets ultras. Som motvikt häremot höjdes inom kammaren enstaka röster för en försonligare politik mot Norge; dessa röster kommo från von Rosen och Raoul Hamilton, båda som nämnts tillhörande den grupp, som anslutit sig till kronprinsens linje. Obetingat på regeringens ståndpunkt ställde sig endast en talare i kammaren, malmörepresentanten Dieden.[7]

I andra kammaren blev debatten betydligt kortare. Huvudangreppet kom här från Hugo Hammarskjöld, medlem av lantmannapartiets förtroenderåd, men, såsom ovan nämnts, intagande en hållning som något avvek från den övriga partiledningens.[8] Hammarskjöld betecknade propositionens innehåll såsom mycket »magert», man hade väntat sig »mera kraft och bestämdhet», något uttryck för »hvad folket tänkte». Han kunde icke vara med om att bevilja regeringen den begärda blanko-

[5] 1905 1. Urt. FK 3: 4.
[6] 1905 1. Urt. FK 3: 30.
[7] G. H. T. $^{28}/_{6}$ sammanställer Diedens yttrande med en ledande artikel i Sydsv. Dagbl. $^{26}/_{6}$ av Carl Herslow, som tog proposition och trontal i varmt försvar.
[8] Se ovan s. 77. — Om Hammarskjölds uppträdande se även ant. av Widén i *bihang*.

fullmakten att förhandla med Norge. Sverige borde protestera, uppställa villkor för upplösningen och driva dem igenom, i yttersta nödfall under trycket av maktmedel.[9] Av kammarens ledamöter yttrade sig i övrigt endast Waldenström, talesman för de otillfredsställda vildarna, samt liberalen Kronlund, som i propositionen funnit blott »ett kanslimässigt utarbetadt aktstycke» och nu yrkade på en mera målmedveten och kraftigare regering.[1] Politiskt voro dessa båda yttranden dock av underordnad betydelse.

Regeringens försvar sköttes i första kammaren av statsminister Ramstedt, i andra kammaren av justitieminister Berger. Bådas anföranden voro till innehållet i stort sett lika.[2] De upptogo punkt för punkt den kritik, som riktats mot propositionen, icke blott under remissdebatten utan även i övrigt under den diskussion, som förts i tidningspressen och vid tidigare sammankomster mellan riksdagsmännen. Huvudsakligen sysselsatte sig ministrarna med meningsskiljaktigheten mellan regering och opposition beträffande de villkor, som från Sveriges sida borde uppställas för en medverkan till unionens upplösning. För sin del hade regeringen ansett det vara Sverige värdigast att icke uppställa andra villkor än sådana, som direkt betingades av skilsmässan och hänsynen till framtida lugn och fred på den skandinaviska halvön. När från andra håll framförts yrkanden om villkor av helt annan karaktär, villkor, som sades skola ge upprättelse åt Sveriges kränkta nationalmedvetande, hade tanken på dylika fordringar måst tillbakavisas av regeringen. Ett yrkande att den nya ordningen i Norge först borde bekräftas av en folkomröstning eller av ett beslut av ett genom val förnyat storting kunde möjligen ha fog för sig, om man hade den allra ringaste anledning förmoda att vad som

---

[9] 1905 1. Urt. AK 3: 3 ff.

[1] Ibid., AK 3: 13 ff. — Kronlunds oppositionella hållning är rätt anmärkningsvärd mot bakgrunden av att han tillhörde styrelsen för organisationen »Brödrafolkens Väl».

[2] 1905 1. Urt. FK 3: 33 ff. och AK 3: 16 ff. — Om Bergers inlägg i AK skriver Widén till hustrun $^{27}/_{6}$: »Regeringen försvarades af justitieministern, som redde sig ganska bra och fick bravorop — från yttersta venstern!»

skett i Norge icke gillades av norska folket. Men av allt att döma hade Norges folk sällan stått så enigt som i denna fråga. Utgången vore på förhand given, och det föreslagna villkoret måste därför av regeringen betraktas såsom en »formalitet utan egentligt värde». Därtill vore den moraliska betydelsen av ett sådant förfarande mycket tvivelaktigt. Ett lagstridigt beslut bleve icke mera lagligt därför att det bekräftades av ett nytt beslut, som även det vore i och för sig stridande emot författningen.

Stats- och justitieministrarna tillbakavisade även såsom obefogat klandret att i propositionen ej närmare angivits de ämnen, som enligt regeringens uppfattning borde göras till föremål för underhandling och uppgörelse, innan frågan om unionens upplösning upptogs till definitivt avgörande. Denna underlåtenhet förklarades icke bero på att regeringen ej skulle ha haft klart för sig, varom borde förhandlas och de villkor, som borde uppställas. Därom vore regeringen, om särskilda utskottet så önskade, beredd att lämna upplysningar. Orsaken vore helt enkelt att regeringen velat undvika en offentlig diskussion av frågorna. Vida bättre syntes det regeringen att söka åstadkomma en utredning »vid förhandlingar af mindre offentlig karaktär». Endast på denna väg kunde utsikt finnas »att komma till enighet mellan de olika grupperna inom riksdagen samt mellan regering och riksdag».[3] Därtill fordrades, slutade statsministern, visserligen »samverkan utaf en annan och mera intim beskaffenhet än den, som under normala förhållanden förekommer. Men någon svårighet för eller någon betänklighet mot att anordna en sådan samverkan torde icke förefinnas.»

Med andra ord: regeringen inbjöd riksdagens partier och det

[3] Statsministern i FK. — En smula mera konkret och rakt på sak uttryckte sig justitieminister Berger i AK: »Regeringen har tänkt sig, att nödigt samförstånd mellan regering och Riksdag samt mellan Riksdagens särskilda partier, beträffande ifrågavarande villkor för unionens upplösning, bäst skulle främjas på det sättet, att öfverläggningar härom af mindre offentlig karaktär komme till stånd, därvid regeringen lade fram sina åsikter i saken och finge del af de önskningar, som gjorde sig gällande inom Riksdagen.» 1905 1. Urt. AK 3: 17.

för frågans behandling särskilt tillsatta utskottet till en förtroendefull samverkan för att uppnå en för Sverige lyckosam lösning av krisen.

Valen till särskilda utskottet.

Valen till det särskilda utskottet förrättades, såsom förut nämnts, samma dag remissdebatten ägde rum eller den 27 juni.

Tanken att ett särskilt utskott borde tillsättas för behandling av den kungliga propositionen hade framkommit tidigt hos talmännen. Den 12 juni, tre dagar efter urtimakallelsens utfärdande, skrev Sparre till Lundeberg att han »alltid» tänkt sig att »nu som 1871 och 1892 skulle tillsättas ett konstitutions och ett särskildt Utskott».[4] En sådan ordning hade bl. a. den fördelen framför ständigt utskott att arbetsfältet bleve vidare och tidsvinsten större, enär ett och samma utskott finge behandla såväl frågan om riksakt som eventuella anslagsfrågor. Sparre var medveten om att konstitutionsutskottets gamla ledamöter skulle komma att känna sig »mindre väl berörda» av att deras utskott — »hvilket de i grund och botten anser stå öfver all rangordning» — skulle tillsättas »för eventuella stridigheter inom Riksdagen, men ej få behandla riksaktsfrågan, hvilken ehuru ej grundlag brukat behandlas af K. U.». Men detta förhållande finge ej inverka på beslutet, ansåg Sparre, därtill vore fördelarna med ett särskilt utskott alltför betydande.[5]

Vid sammanträde i riksdagen den 21 juni, omedelbart efter propositionens överlämnande i rikssalen, beslöto kamrarna på förslag av vice talmännen att tillsätta konstitutionsutskott och ett särskilt utskott, bestående av 24 ledamöter, 12 från vardera kammaren.[6] Enligt uppgörelse mellan de olika partiledningarna

[4] Brevet dat. Mariedal.

[5] Huru en av KU:s gamla ledamöter betraktade spörsmålet framgår av ett brev från G. A. Berg till Lundeberg, dat. Eksjö $^{11}/_{6}$ och cit. i *bihang*.

[6] 1905 1. Urt. FK 1: 7, AK 1: 7 f. — I AK yrkade Byström, lib., att det särskilda utskottet skulle göras »åtminstone dubbelt så stort som konstitutionsutskottet» (d. v. s. 40 ordinarie medlemmar och lika många suppleanter), så att ett större antal av riksdagens ledamöter finge tillfälle »att sätta sig in i frågans alla

skulle valen till särskilda utskottet förrättas med för partierna gemensamma listor. Upprättandet av dessa listor skedde icke alldeles utan friktion. Särskilt inom andra kammaren hade man svårt att enas, och på begäran av liberala samlingspartiet kommo valen att uppskjutas till efter midsommar, ett uppskov som framkallade visst missnöje inom första kammaren.[7]

Inom första kammaren hade överenskommelse träffats att majoritetspartiet skulle besätta nio och minoriteten tre av de ordinarie platserna i särskilda utskottet; därtill skulle utses sammanlagt åtta suppleanter, sex från majoriteten och två från minoriteten. I fråga om personvalet gjorde sig emellertid skilda meningar gällande. Majoritetspartiet hade uppgjort en lista upptagande namnen Billing, Blomberg, Cavalli, Gripenstedt, Lundeberg, Palmstierna, Säve, Fredrik Wachtmeister och Lars Åkerhielm[8], samt som suppleanter Andersson i Kolstad, Hammarström, Carl Klingspor, Lindman, Rettig och Östberg. Minoritetens lista upptog som ordinarie namnen Afzelius, Filip Boström och Hugo Tamm, samt som suppleanter Sebastian Tham och Vollrath Tham.[9] Den 22 juni sammanträdde delegerade för partierna för att dryfta dessa listor. Från minoritetens lista ville majoritetspartiet utesluta Filip Boström och Sebastian Tham, förmodligen delvis därför att dessa två under lagtima riksdagen utgått ur majoritetspartiet och därför borde ha sitt välförtjänta straff. Å andra sidan funno minoritetens förhandlare majoritetspartiets lista vara alltför »sträng»; särskilt önskade man få Gri-

detaljer». Ett så stort antal medlemmar har aldrig förekommit i något riksdagens utskott efter ståndsrepresentationens avskaffande. Maximisiffran för antalet ordinarie ledamöter i särskilt utskott har aldrig överstigit 24. Jfr tabell över särskilda utskottens sammansättning 1867—1934 hos H. TINGSTEN, Utskottsväsendet, s. 78 f.

[7] Se ant:r härom av Hugo Tamm, Beckman, von Krusenstjerna och Widén i *bihang*.

[8] Att döma av Lundebergs dagboksant. $^{22}/_{6}$ skulle majoritetspartiets lista ursprungligen ha upptagit även namnet F. E. Pettersson å Emaus, alltså sammanlagt tio namn. Enl. BILLING, a. a., s. 284, skulle F. E. Pettersson ej ha varit med på det ursprungliga förslaget utan uppförts senare såsom ersättare för Gripenstedt. Billings uppgift är säkert den riktiga.

[9] I sin dagboksant. $^{22}/_{6}$ upptar Lundeberg tre suppleanter för minoritetspartiet, nämligen Seb. Tham, Vollrath Tham och Walldén. Den sistnämnde blev sedermera uppförd som ordinarie i ersättning för Filip Boström. Förmodligen har Lundeberg även här (jfr föregående not) gjort sig skyldig till ett minnesfel.

penstedt och Säve avlägsnade från förslaget. Då enighet ej kunde uppnås emellan de förhandlande, ajournerades sammanträdet. Majoritetspartiets förtroenderåd höll enskild överläggning, och enligt Lundeberg rådde därvid »stor misstämning och bedröfvelse» inför möjligheten att behöva utesluta Gripenstedt och Säve. Från flera håll yrkades att partiet skulle gå till val på egna listor. Med hänsyn till vikten av enighet redan från början i den stora frågan beslöt man till sist att ersätta Gripenstedt[1] med F. E. Pettersson å Emaus under förutsättning att från andra sidan erbjödes ett acceptabelt namn i stället för Filip Boström. Säve kunde man icke gå med på att utestänga, enär yttersta högern ansågs böra få en representant i utskottet. Minoritetens förhandlare gingo in härpå och föreslogo till ordinarie Walldén i stället för Filip Boström samt till suppleant Lovén i stället för Sebastian Tham.[2]

Den av förhandlarna uppgjorda listan respekterades dock icke helt vid valet. Medan namnen Lundeberg, Cavalli och Åkerhielm samlade 116 röster (maximum), avgåvos för Afzelius endast 83.[3] En ledamot av första kammaren, som i unionsfrågan intagit en framskjuten ställning men som nu kom att hållas utanför avgörandet, var Trygger.[4] Enligt vad Lundeberg uppger hade han och Blomberg till en början »hållit hårdt på Trygger, som de öfrige dock ej gärna ville acceptera». Senare, närmare bestämt efter det anförande som Trygger höll vid majoritetspartiets sammanträde på kvällen den 21 juni, hade Lundeberg återtagit sitt yrkande.[5] Förre statsminister Boström, vilken ti-

[1] Gripenstedt begagnade senare tillfället att framföra sina synpunkter vid remissdebatten. Se 1905 1. Urt. FK 3: 42 ff. — Jfr även nedan s. 211 n. 8.

[2] Om förhandlingarna mellan delegerade se utdrag ur Lundebergs dagbok $^{22}/_{6}$ i *bihang*.

[3] Se *bihang*.

[4] Trygger hade varit medlem av den sista unionskommittén, liksom av hemliga utskottet vid lagtima riksdagen 1905. Hans inval i HU (såsom ersättare för Åkerhielm som insjuknat) hade — enl. vad som framgår av Lundebergs ant. i notesbok om valförberedelserna till HU — dock skett under motstånd från ytterlighetsmännen inom stora partiet. De hade funnit Trygger »opålitlig» och med misstänksamhet sett hans närmanden till E. G. Boström. — Om Tryggers förbindelser med kungahuset se ovan ss. 42 n. 7 och 56 n. 4.

[5] Lundeberg i dagboken $^{22}/_{6}$. Se vidare i *bihang*.

digare av Billing ifrågasatts till inval i urtimans unionsutskott[6], uteslängdes ävenledes. Genom sin ståndpunkt i sakfrågan och sitt försvar av ministären Ramstedts åtgärder hade han fallit i definitiv politisk onåd hos förstakammarmajoritetens ledare.[7] Kanske var detta förhållande en bidragande orsak till majoritetspartiets bestämda önskan att hålla också brodern-landshövdingen utanför utskottet. Alla »boströmianer» skulle uteslängas.

Inom andra kammaren hade mellan partierna överenskommelse träffats att lantmannapartiet och liberala samlingspartiet skulle besätta vartdera fem ordinarie platser i det särskilda utskottet, medan en plats skulle lämnas åt de moderata reformvännerna och en åt de oorganiserade vildarna; suppleantplatserna däremot skulle lika fördelas mellan de två stora partierna. Liksom inom första kammaren yppades även inom andra kammaren svårigheter att uppnå enighet om namnen på de gemensamma vallistorna.

Såsom ovan nämnts hade uppskjutandet av valen föranletts av en framställning från liberala samlingspartiet. När detta parti på urtimans första dag samlades till konstituerande möte, skedde det under ordförandeskap av Sixten von Friesen, den liberala samlingstankens främste tillskyndare och partiets initiativtagare. Två dagar därefter ($^{22}/_{6}$) valdes Sixten von Friesen till ledamot av första kammaren, som efterträdare till den strax förut avlidne brodern, ecklesiastikministern Carl von Friesen. Genom detta val förlorade liberala samlingspartiet sin nominelle ledare, ett förhållande, som tydligen icke var utan betydelse i den oklara situationen. Någon ny ledare efter Sixten von Friesen utsågs icke inom partiet. Ingen av förtroenderådets medlemmar ansågs därtill given; de främste voro här Zetterstrand från Norrköping, Henricson i Karlslund och Daniel Persson i Tällberg. Staaff, partiets i unionsfrågan obestritt ledande man, hörde ej till förtroenderådet. I detta läge beslöt partiet att låta

[6] Se ovan s. 49 n. 6.

[7] Jfr ovan s. 50 n. 1. — I en ant. $^{23}/_{6}$ skriver ock Hugo Tamm: »E. G. Boström är för stunden föremål för ilska. Kommer säkert icke in i Särsk. utskottet.»

komplettera förtroenderådet med ett tjugotal »förstärkningsmän», däribland Staaff.[8] Efter en inom detta förstärkta förtroenderåd företagen omröstning uppsattes följande förslag till partirepresentanter i det särskilda utskottet[9]: Staaff (24), Persson i Tällberg (23), Zetterstrand (20), Bonde (20) och Henricson (13) ordinarie, samt som suppleanter Kvarnzelius (23), Beckman (22), Hedlund (18), Larsson i Lund (18), K. G. Karlsson i Göteborg (17) och Biesèrt (15).

Inom lantmannapartiet hade följande namnförslag upprättats: Pehr Pehrson i Törneryd, Carl Persson i Stallerhult, Hans Andersson i Nöbbelöv, Alfred Petersson i Påboda och Lindblad ordinarie samt som suppleanter Trapp, Wiklund i Brattfors, Ödman, Bergendahl, Gustafsson i Sjögesta och Odqvist.[1] Som sin representant hade moderata reformvännerna utsett Harald Hjärne, en av de tre i gruppens förtroenderåd och, genom en serie mycket uppmärksammade tidningsartiklar, en av förgrundsfigurerna i den offentliga diskussionen kring unionsfrågan.[2] Då man inom andrakammarhögern fruktade att Hjärnes namn skulle framkalla opposition hos de liberala, beslöt lantmannapartiet att göra upptagandet av hans namn till villkor för att valet överhuvud skulle ske med för partierna gemensamma listor. Efter »hård strid med samlingspartiets förtroendemän» lyckades lantmannapartisterna också genomdriva Hjärnes namn; däremot nödgades liberalerna offra Larsson i Lund, vars namn ersattes med Karl Starbäck.[3] Som representant för vildarna enade man sig om Edvard von Krusenstjerna.

[8] Andra mera betydande förstärkningsmän voro David Bergström, Bonde, Biesèrt, Ernst Beckman, Larsson i Lund, Henrik Hedlund och K. G. Karlsson i Göteborg.

[9] Omröstningen var sluten; omröstningssiffrorna angivna inom parentes efter respektive namn. Sammanlagt deltogo 25 förtroendemän i valet. Beckmans dagboksbrev $^{21}/_{6}$.

[1] Ur fraktionen Hammarskjöld—Reuterskiöld—Widén hade ingen kommit med, frånsett Odqvist, vars ställning dock icke var så klar. Se ovan s. 77 f. — För Widén innebar listförslaget en besvikelse. Se utdrag ur dagboken $^{26}/_{6}$ i *bihang*.

[2] Se *bihang*.

[3] Beckman i brevdagboken $^{24}/_{6}$: »Vi ha åter haft nöjet af långvariga öfverläggningar — både i går och i dag — inom det förstärkta förtroenderådet. Vi ha nödgats offra Larsson i Lund på det landtliga partisinnets altare. Mig ville de nog också stryka, men jag fick till sist stå. Sedan har striden stått om Hjärne och vi

Lika litet som vid utskottsvalet i första kammaren respekterades i andra kammaren de av partiledningarna uppgjorda listorna. Medan Hans Andersson i Nöbbelöv, vars namn vann den största anslutningen, erhöll 210 röster, avgåvos endast 128 för Bonde och 117 för Zetterstrand, som gick in som sista namn. Närmast i röstetal kommo liberalerna Nydal och Brodin med 99 respektive 78 röster. Deras namn hade uppförts på en spränglista, och det var alltså nära att förtroenderådsmedlemmen Zetterstrand blivit utslagen av en av sina egna. Aktionen med spränglistan bottnade nämligen i missnöje inom liberala samlingspartiets högerflygel. Zetterstrand och Bonde ansågos i norska frågan alltför »eftergifna» och borde därför ersättas med andra, representerande »en något stramare politik».[4] Även vid omröstningen om suppleanterna i utskottet gjorde sig samma tendenser gällande; här gick missnöjet särskilt ut över Hedlund och Beckman, vilka båda gjort offentliga uttalanden i, som man menade, alltför norskvänlig riktning.

Politiskt hade det särskilda utskottet fått en imponerande sammansättning. Riksdagens partier hade insatt sina erkänt främsta män som ledamöter i detsamma. Första kammarens majoritetsparti hade låtit invälja halva sitt tiomannaråd som ordinarie medlemmar med ledaren Christian Lundeberg i spetsen.[5] I lantmannapartiets femmannarepresentation befunno sig de tre bondeledarna, Pehr Pehrson i Törneryd, Hans Andersson i Nöbbelöv och Carl Persson i Stallerhult; de två övriga tillhörde även förtroenderådet.[6] Liberala samlingspartiet hade även insatt sina tre främsta ur förtroenderådet, Daniel Persson i Tällberg, Henricson i Karlslund och Zetterstrand, medan de

---

ha nödgats kapitulera inför landtmannapartiets och vildarnes (de moderata reformvännernas) förenade styrka. Hj. skulle med deras hjälp komma in i alla fall och då var det till slut bäst att göra en dygd af nödvändigheten och att hellre välja det mindre onda = Hjärne än det större = att riskera skilda listor och därmed en fullständig villervalla med slumpen som herrskare i det viktigaste utskott som tillsatts på 90 år.»

[4] Se *bihang*.

[5] De övriga voro Billing, Blomberg, F. E. Pettersson och Åkerhielm.

[6] Lindblad och Alfred Petersson i Påboda.

två övriga, Staaff och Bonde, hämtats ur kretsen av »förstärkningsmän».[7]

I tidningarnas kommentarer kan man ock utläsa en tämligen allmän belåtenhet med utskottets sammansättning.[8] Den sades ingiva förtroende och verka lugnande på sådana sinnen, vilka känt oro inför den förmenta bristen på ledning hos regeringen.[9]

Särskilda utskottet i arbete.

Den 28 juni, dagen efter valet, höll utskottet sitt första sammanträde. Till ordförande utsågs Christian Lundeberg och till vice ordförande Pehr Pehrson i Törneryd.[1] Jämte den kungliga propositionen hade till utskottet hänvisats ett tiotal i kamrarna väckta motioner.[2] De utmynnade i yrkanden av de mest skilda slag. Här skola endast anföras några av betydelse för utskottets arbete och slutresultat.

I första kammaren yrkade en motionär, friherre Louis de Geer, att riksdagen för sin del måtte omedelbart upphäva riksakten och ordna skilsmässan med Norge utan att uppställa försvårande villkor; han ställde sig således på kronprinsens ovan angivna ståndpunkt.[3] Wieselgren väckte sitt tidigare bebådade förslag om norsk folkomröstning[4], och en tredje motionär i kammaren, Unger, hemställde att överhuvud inga förhandlingar måtte äga rum, förrän norska stortinget återkallat sitt beslut av den 7 juni och konungen fått en ny och laglig regering i Norge. I andra kammaren yrkade var för sig tre motionärer,

[7] Vidare kan nämnas att av utskottets medlemmar tre tidigare varit ledamöter av statsrådet (von Krusenstjerna, Palmstierna och Åkerhielm) samt, om suppleanterna medräknas, sex skulle komma att bli det, innan urtima riksdagen åtskildes (Lundeberg, Wachtmeister, Staaff, Lindman, Biesèrt och Petersson i Påboda).

[8] Se dagspressens kommentarer $^{27}/_{6}$—$^{30}/_{6}$. — Huru man uppfattade valet inom ledande kretsar i Norge framgår av följande ant. av Bothner i dagboken $^{27}/_{6}$: »Sammensætningen af den svenske Specialkomité betegnes som noksaa moderat og beroligende. Krigspartiet antages ialfald at være i minoritet.»

[9] Se spec. St. D. $^{2}/_{7}$, art. rubricerad »Ingen nervositet».

[1] Enl. gissningar i vissa tidningar skulle till vice ordförande komma att utses von Krusenstjerna; se St. T. $^{20}/_{6}$ och St. D. $^{27}/_{6}$.

[2] Se sammandrag av samtliga motioner i SäU:s utlåt. nr 1, s. 6 ff.

[3] Se ovan s. 59 f.

[4] Se ant. av Wieselgren i *bihang*.

Brodin, Trana och Räf jämte medundertecknare, att hela frågan skulle uppskjutas till nästa riksdag, närmast med tanke på de till hösten förestående andrakammarvalen. I båda kamrarna väcktes slutligen likasyftande massmotioner om att riksdagen måtte ställa 100 miljoner kronor till förfogande åt Kungl. Maj:t för »eventuellt vidtagande från svensk sida af lämpliga åtgärder» i anledning av situationen. Motionen i första kammaren var undertecknad av 66 ledamöter[5], den i andra kammaren av 28, företrädesvis medlemmar ur lantmannapartiet.[6]

Arbetet i utskottet inleddes med en lång principdebatt, varunder utskottets medlemmar fingo tillfälle att deklarera sina uppfattningar utan att därvid behöva anse sig bundna av beslut, som senare komme att fattas. Denna principdebatt varade i fyra hela dagar, avbruten endast av infordrade, muntliga redogörelser för Sveriges och Norges militära läge samt utländska makters hållning i krisen. Efter principdebatten övergick utskottet att utforma och fatta provisoriska beslut.[7] Dessa provisoriska beslut framlades och diskuterades sedan vid enskilda, hemliga sammanträden i kamrarna, den 15—19 juli[8], för att därefter av utskottet åter prövas och formuleras såsom definitiva. Den 24 juli var utskottet färdigt med sitt utlåtande.

Det mest anmärkningsvärda i denna procedur ligger i utskottets förfarande att, efter ajournering av förhandlingarna, för kamrarnas samtliga ledamöter framlägga sina provisoriska beslut. Ett sådant tillvägagångssätt har veterligen varken tidigare eller

[5] Bland mera betydande kammarledamöter, som undertecknat motionen, må nämnas Almström, G. A. Berg, Lindman och Trygger. Som första namn stod C. von Baumgarten. — Om motionens tillkomst har Lundeberg följande ant. i dagboken $^{23}/_{6}$: »v. Baumgarten önskade aflemna motion om 85 mill. att jemte kreditiven användas till mobilisering eller förstärkande af armén o. flottan. Afstod, ehuru motvilligt derifrån, för att bereda möjlighet till massmotion om 100 mill. o. motion om obegränsad rätt för Särsk. Utsk. att afgifva hvilka förslag, som helst de kunde finna af omständigheterna påkallade.» Och $^{25}/_{6}$: »Kanslirådet v. Krusenstjerna, dertill anmodad af ChrLg, aflemnade förslag till 3 motioner i ofvan ang. syfte.» (Kanslirådet A. von Krusenstjerna fungerade som sekreterare hos FK.)

[6] Som första namn stod Zimdahl från Skellefteå. Bland övriga undertecknare befunno sig ovan i andra sammanhang omnämnda lantmannapartister: Lyckholm, Sten Nordström, Mallmin och Åkerlund — samt liberalen Kronlund.

[7] En promemoria upptagande SäU:s provisoriska beslut finnes avtryckt i *bihang*.

[8] Om formerna etc. vid de slutna kammarsammanträdena se närmare i *bihang*.

senare kommit till användning under riksdagens arbete. I föreliggande fall framstod anordningen dock som naturlig. En extraordinär situation fordrade extraordinära arbetsformer.[9] Syftet med det utomordentliga förfarandet var väsentligen tvåfaldigt. Dels ville man i frågor, där utskottet stode splittrat, såsom vägledning höra kamrarnas mening, dels — och framför allt — ville man på förhand förvissa sig om att kamrarna icke skulle frångå vad utskottet komme att föreslå. Man önskade uppnå ett enigt utskottsutlåtande, ett förslag, som kunde samla riksdagen till ett om möjligt enigt beslut.

Under utskottets behandling av sakfrågan framträdde i stort sett tre huvudlinjer. Den första innebar att unionen även med användande av vapenmakt borde upprätthållas och omformas. Denna ståndpunkt hävdades av Åkerhielm och Säve, bland suppleanterna av Klingspor och i viss mån av Lindman.[1] Den andra huvudlinjen innebar att riksdagen omedelbart skulle upphäva riksakten och icke uppställa villkor för Norge. Detta förslag förfäktades i utskottet av Bonde men ansågs »för slappt för svensk rättsuppfattning och vann ej alls vidare beaktande».[2] Tredje huvudlinjen slutligen var en mellanlinje mellan ovan anförda ytterlighetsståndpunkter och innebar, att det kränkta svenska rättsmedvetandet kunde fordra åtminstone någon upprättelse och att vissa villkor först måste uppfyllas, innan Sverige kunde gå med på att lösa Norge ur unionen. Kring denna linje samlade sig majoriteten av utskottets medlemmar, men då uppfattningarna om vilka villkor, som rimligen borde uppställas, starkt divergerade, kunde man inom denna majoritet finna sådana, som närmade sig dels den ena, dels den andra av nyss nämnda ytterligheter.[3]

[9] Se *bihang*.

[1] Om Lars Åkerhielms och Lindmans ståndpunkter se närmare i *bihang*.

[2] Ur Hugo Tamms ant. från SäU. — Enl. Billing, a. a., s. 288, skulle även Staaff, Zetterstrand och Henricson ha önskat framgång för denna linje. Den ansågs ock — enl. Hugo Tamm — vara »en ren linje», och många uttalade under diskussionen personliga sympatier för den, såsom Afzelius, Hans Andersson och Carl Persson; å andra sidan ansåg man att folkstämningen fordrade något mera påtagligt och att linjen därför ej vore så lämplig ur inrikespolitisk synpunkt.

[3] Billing, a. a., s. 289.

Till den tredje huvudlinjen kan regeringens förslag på sätt och vis hänföras. I propositionen funnos visserligen inga uttryckliga villkor angivna, men i remissdebatten hade såväl statsson justitieministern framhållit att regeringen vore beredd att för utskottet förelägga de ämnen, som enligt regeringens mening borde bli föremål för förhandling, innan Sverige kunde medgiva unionens upplösning.[4] Den 29 juni överlämnades även till utskottet från statsminister Ramstedt en promemoria upptagande regeringens »villkor».[5] Promemorian upptog följande 8 punkter: 1) Avveckling av den diplomatiska och konsulära gemenskapen; 2) Skiljedomstraktat för framtida tvister (i likhet med Schweiz); 3) Grisbådarna (antingen uppgörelse genast eller hänskjutning till skiljedom); 4) Flyttlapparna (traktatsenligt skyddad renbetesrätt åt svenska flyttlappar i Norge); 5) Transitofarten (avtal att Norge ej finge oskäligt avgiftsbelägga transitogods å mellanriksbanorna); 6) Sjöfartsförhållanden (mellan Sverige och Norge); 7) Internationella konventioner och traktater gällande för Sverige och Norge med undantag av novembertraktaten (lagstiftningsfrågor, civilprocesser etc.)[6]; 8) Neutral zon å ömse sidor södra delen av gränsen mellan Sverige och Norge.[7]

Av regeringens åtta punkter kommo endast två att av utskottet betraktas såsom villkor i egentlig mening. Det var nr 4 och 8, lappfrågan och den neutrala zonen. Övriga av regeringen uppställda punkter vunno mindre beaktande.[8] De flesta betecknades såsom enbart »förhandlingsämnen», frågor, i vilka Sverige och Norge ansågos lika intresserade.[9] Skyddet åt flyttlapparna

---

[4] Se ovan s. 85.

[5] Här angivna enl. BILLING, a. a., s. 288; kompletterande uppgifter i Hjärnes och Hugo Tamms ant:r från SäU. Se vidare i *bihang*.

[6] Punkterna nr 4, 5, 6 och 7 i regeringens promemoria sammanfalla i huvudsak med yrkanden i Kronlunds motion, AK nr 4.

[7] »Ännu föremål för öfverläggn. Utredning inom regeringen så framt fr. svensk militär synpunkt anses nödig.» Hjärnes ant. från SäU 20/6.

[8] Hugo Tamm i ant. från SäU: »Öfriga af Regeringen uppstälda punkter vann föga beaktande — sedan enighet vunnits om Lappfrågan och neutrala zonen.» — De ägnades icke heller särskilt intresse vid kamrarnas enskilda sammanträden.

[9] På förslag av Billing indelades ärendena i trenne grupper: 1) »villkor» (frågor, som rörde Sveriges intressen, och sådant som skulle skänka ersättning för

(punkt nr 4) framstod för utskottet såsom en självklar humanitär plikt, och om detta villkor blev man lätt ense.[1] Svårare blev det att finna en samlande linje i frågan om den neutrala zonen eller rasering av de norska gränsfästningarna (punkt nr 8).

Under åren närmast efter sekelskiftet hade Norge låtit uppföra en rad fästningsverk utefter södra delen av gränsen mot Sverige; de starkaste av dessa anläggningar voro belägna vid Kongsvinger, Urskog, Örje och Fredriksten. På många håll i Sverige hade befästandet av gränsen uppfattats som ett hot, i varje fall som störande för en framtida fredlig sammanlevnad mellan den skandinaviska halvöns folk. Man hade därför framfört tanken att Sverige såsom villkor för en unionsupplösning borde fordra att Norge nedlade fästningsverken.[2] Enligt den av statsministern till utskottet inlämnade promemorian hade regeringen tydligen tänkt sig en lösning av denna fråga på sådant sätt att å ömse sidor om södra delen av gränsen ett område fastställdes, inom vilket inga befästningar finge förekomma. Var enligt regeringens mening gränsen för denna neutrala zon skulle dragas — om exempelvis huvudfästningen Kongsvinger skulle falla inom densamma — är icke känt. Av allt att döma synes regeringen icke ha tillräckligt utrett frågan, innan den överlämnades till utskottet. Sålunda uppges att generalstabschefen Rappe vid ett besök i utskottet sagt sig »aldrig hört talas om detta ärende, som dock hade bordt från Gen[eral]st[aben] utredas».[3] I en några dagar senare ($^{8}/_{7}$) från statsministern till utskottet ingiven skrivelse skall regeringen ha förklarat, att en neutral zon väl vore militäriskt förmånlig men icke av sådan vikt att

---

den fredstrygghet, som gick Sverige förlorad genom unionens upplösning); 2) »förhandlingsämnen» (frågor, i vilka Sverige och Norge voro lika intresserade); 3) »avvecklingsfrågor» (spörsmål av lägre rang, där Norges intressen övervägde). Jfr BILLING, a. a., s. 289 f.

[1] »Lappfrågan ansågs uteslutande som en humanitetsfråga och ... för några 100 tal Lappars renbete kan ej Sverige förklara krig, utan den saken måste Norge gå in på för sitt eget anseendes skull, thy — den kunde ej orsaka krig.» Hugo Tamms ant. från SäU. — Jfr BILLING, a. a., s. 289.

[2] Se Hjärnes artikel i Sv. D. $^{14}/_{2}$ i *bihang* till s. 90 n. 2.

[3] Hugo Tamm i ant. från SäU: »Chefen för Gen.st. [på] besök yttrade han: hvad är detta för en fråga, jag har aldrig hört talas om detta ärende, som dock hade bordt från Gen.st. utredas.» Jfr även ovan s. 95 n. 7.

den borde uppställas såsom oeftergivligt villkor.[4] Denna skrivelse från statsministern blev av vissa utskottsledamöter uppfattad såsom ett tillbakatagande av regeringens så gott som enda egentliga »villkor» och framkallade därigenom »stor misstämning mot regeringen».[5] Vid den tidpunkt, då skrivelsen ingavs, hade nämligen utskottet redan hunnit diskutera frågan och i motsats till regeringen funnit den vara ett villkor av stor betydelse. Här kunde på ett fullt begripligt sätt för allt Sveriges folk påvisas »att norsk vilja fått böja sig för svensk fordran»[6], och folkstämningen ansågs kräva någonting »realt» i stället för alla »formella villkor».[7]

Inom utskottet kom huvudstriden att gälla, huruvida frågan om gränsfästningarna skulle upptagas som »villkor» eller som »förhandlingsämne». Staaff yrkade, under instämmande av Bonde, att frågan skulle betecknas såsom »förhandlingsämne».[8] Detta yrkande bottnade i fruktan att frågans upptagande såsom »villkor» skulle kunna leda till krigiska förvecklingar. Fruktan för krig var ock stor hos många av utskottets ledamöter, i synnerhet hos dess andrakammarrepresentanter.[9] Efter mycket debatterande lyckades majoriteten inom utskottet dock ena sig kring ett förslag, formulerat väsentligen av Billing och Palmstierna, innehållande krav på rasering av vissa nyanlagda

[4] Hjärnes ant. från SäU 8/7: »Ordf. meddelade en nyl. anländ skrifvelse (P. M.) från statsministern ang. neutral zon (i statsråd enl. öfverläggn. i går). Med hänsyn till gen.stabens utlåt., anser statsråd. att neutral zon väl vore militär. förmånl., men enl. regs åsyn ej så viktig, att den borde uppställas ss oeftergifl. villkor. Ordf. uttalade vissa reflexioner, som utmynnade däri, att denna P. M. ej kan tillerkännas någon större betydelse.» — Jfr följande not.

[5] Hugo Tamm i ant. från SäU: »Apropos neutrala zoner, så framkallade det vilkoret en stor miss-stämning mot regeringen och ej med orätt. Den frågan var uppsatt bland Regeringens vilkor på P. M.; och vi ansågo dessa vilkor väl öfvervägda. ... Men .. sedan Utskottet antagit förslaget fick Ordf. ett papper *(ej underskrifvet)* från Regeringen, der vilkoret togs tillbaka. Detta var ej det enda beviset, att Regeringen låtit sig öfverraskas och icke vederbörl. beredt någonting.» — Jfr föregående not.

[6] »Alla voro ense om [att] detta vilkor vore af betydelse, emedan här var ett tillfälle att påtagligt visa allt Sveriges folk på fullt begripligt sätt, att Norsk vilja fått böja sig för Svensk fordran.» Hugo Tamm i ant. från SäU.

[7] Se *bihang*.

[8] Se *bihang*.

[9] Se t. ex. BILLING, a. a., s. 290: »I synnerhet hos 2:a kammarens ledamöter — hos dess flesta — fanns en oövervinnelig fruktan för krig.»

gränsfästningar, varvid även frågan om neutral zon borde tagas under övervägande.[1] När frågan senare togs upp i samband med kamrarnas enskilda överläggningar, framförde Staaff ånyo sitt yrkande att punkten om fästningarnas rasering icke borde betecknas såsom »villkor» utan såsom »förhandlingsämne». Till försvar för utskottets uppfattning talade i andra kammaren främst Pehr Pehrson i Törneryd och von Krusenstjerna, och vid den slutliga voteringen avslogs yrkandet från Staaff med 119 röster mot 92.[2] Majoriteten för utskottets förslag var således ingalunda stor inom andra kammaren. Inom första kammaren var den däremot överväldigande.

Så allmänt som villkoret till sist formulerades i utskottets utlåtande — »att på hvardera sidan af södra delen af gränsen mellan de båda rikena fastställes ett visst område, inom hvilket på senare år uppförda befästningar ej få bibehållas eller nya befästningar uppföras» — torde det, uppger Hugo Tamm, vara alldeles omöjligt att avgöra, vilka fästningsverk en utskottsmajoritet kan ha åsyftat eller om ens makt skulle ställas bakom villkoret. Avgörandet härom kom att lämnas i de blivande underhandlarnas händer.[3]

Det stora tvisteämnet inom utskottet blev dock en fråga, som icke fanns upptagen i regeringens promemoria. Det var spörsmålet, huruvida Norge borde tvingas att giva en mindre stötande form åt sin önskan att utträda ur unionen.[4] Tanken på en sådan fordran kan ledas tillbaka till det enskilda sammanträdet hos Svedelius den 14 juni med ledamöter ur första kammaren.[5] Den hade också framförts i motioner, i

[1] Hjärnes ant. från SäU $^{10}/_{7}$ och $^{12}/_{7}$. Jfr även Billing, a. a., s. 291. Då det icke ansågs lämpligt att termen »neutral zon» användes, övergick man senare till »en beskrifning däråa», och på förslag av Wachtmeister erhöll momentet slutligen den formulering, som återfinnes i »P. M. ang. Särskilda Utskottets provisoriska beslut» punkt 3. Se *bihang* till s. 93 n. 7.

[2] Enl. uppgifter i bl. a. Lundebergs och Widéns dagböcker.

[3] Se *bihang*.

[4] Billing, a. a., s. 289. — Hugo Tamms ant. från SäU: »Men så qvarstod den stora hufvudpunkten = egentliga dröjsmålsfrågan: den om man skulle affordra som vilkor Norge ett nytt beslut genom nytt storting, eller folkomröstning samt framställning om unionens upplösning.»

[5] Se ovan s. 61 f.

första kammaren av Unger och Wieselgren, i andra kammaren av Trana, Räf och Brodin. I utskottet lanserades tanken av Afzelius.[6]

Vid ett enskilt sammanträde på Riche den 5 juli med första kammarens medlemmar i utskottet uttalade sig en betydande majoritet för att man som fordran skulle uppställa en anhållan från Norge om unionens upplösning.[7] Om formen för denna anhållan delade sig dock meningarna inom utskottet. Några ansågo att hänvändelsen kunde ske från det fungerande stortinget, andra åter fordrade beslut av ett nyvalt storting eller uttalande genom folkomröstning. De två senare alternativen inneburo i viss grad ett fördröjande av frågans slutliga avgörande. De högersinnade inom utskottet voro dock benägna för ett sådant uppskov; icke minst ansågs det gynnsamt med hänsyn till utgången av de förestående andrakammarvalen.[8] De liberala däremot funno frågans uppskjutande ur flera synpunkter olyckligt, särskilt med hänsyn till rapporterna från utlandet, och motarbetade därför uppskovspolitiken.[9] De menade att Norge redan riktat en sådan försonlig framställning till Sverige, som man ville avkräva det, nämligen stortingets skrivelse till konungen av den 19 juni.[1] Denna skrivelse hade konungen genom offentligt beslut i statsrådet velat överlämna till riksdagen, men då såväl regeringens medlemmar som kamrarnas talmän icke ansett detta förfarande lämpligt, hade skrivelsen tillställts varje riksdagsman i form av dokument.[2] Inom utskottet framställde Staaff yrkande att stortingets skrivelse måtte åberopas i utskotts-

[6] Se ant. härom av Afzelius i *bihang*.

[7] Se dagboksant. $^{5}/_{7}$ av Lundeberg i *bihang*.

[8] Hugo Tamm i ant. från SäU: »Den andra stora striden gäller *uppskof* eller *icke uppskof*; detta klädes i många ord men i sjelfva verket är här frågan [att] på ett uppskof anser sig höger och bönderna vinna — radikalerna förlora — och är väl detta grundorsaken till förkastande af mitt förslag, som man ej ens vill diskutera.» (Om Hugo Tamms förslag se ovan s. 76.) »Bönderna stå ovissa — som vanligt på uppskof dels derför att man så kommer undan dels för walens skuld.»

[9] Rapporter om utländska makters hållning föredrogos upprepade gånger inom utskottet. Se härom närmare i *bihang*.

[1] Om skrivelsen se ovan s. 67 ff.

[2] Se *bihang*.

utlåtandet.[3] Han hade, såsom visats, själv verkat för skrivelsens tillkomst. Förslaget understöddes av bl. a. Bonde, Zetterstrand och Daniel Persson i Tällberg men väckte motstånd hos majoriteten och vann ingen framgång.[4]

Från liberalt håll inom utskottet framfördes även ett annat förslag, vilket var formulerat av Zetterstrand. Däri yrkades att Kungl. Maj:t skulle bemyndigas inleda preliminära förhandlingar med Norge angående den ifrågasatta uppgörelsen och att riksdagen samtidigt måtte förklara att, sedan resultatet av dessa förhandlingar godkänts av riksdag och storting samt stortinget med anmälan därom gjort framställning om Sveriges medgivande till riksaktens upphävande och unionens upplösning, även riksdagen för sin del vore beredd att lämna sin medverkan till upplösningen.[5] Kring detta förslag vilket kan karakteriseras som en med hänsyn till ställningen i utskottet modifierad form av regeringens hemställan, samlades småningom nio ledamöter, samtliga från andra kammaren. Det var de fem liberalerna, Staaff, Zetterstrand, Bonde, Daniel Persson och Henricson, samt von Krusenstjerna och de tre ledarna för lantmannapartiet, Pehr Pehrson, Carl Persson och Hans Andersson. Med Zetterstrands yrkande konkurrerade ett annat förslag, avfattat av Billing. Det gick ut på att Sverige icke borde vidtaga någon åtgärd för unionens upplösning, förrän Norge, efter nya val till stortinget, gjort framställning därom.[6] Bakom detta yrkande, det s. k. »uppskovsförslaget», stod inom utskottet en grupp på elva (möjligen tolv) ledamöter.[7] Av dessa voro tre ur andra kammaren, nämligen Hjärne, Lindblad och Alfred Petersson i Påboda.[8] Trots

---

[3] Hjärnes ant. från SäU $^{13}/_{7}$. Se vidare i *bihang*.

[4] Se ant:r härom av Kvarnzelius, Hjärne och Lundeberg i *bihang*.

[5] Se *bihang*.

[6] Se *bihang*.

[7] Vid en inom utskottet företagen votering avslogs nämligen förslaget med 12 röster mot 11. Då, i överensstämmelse med RO § 48, en röstsedel säkerligen avlades förseglad och sedan ouppbruten förstördes, föreligger möjligheten att 12 (11 + 1) ledamöter röstade för det avslagna yrkandet.

[8] Enl. Hjärnes och Hugo Tamms ant:r från SäU. Jfr även uppgiften hos BILLING, a. a., s. 292: »Hela tiden stodo ... på ungefär samma ståndpunkt som 1:a kammarens ledamöter följande från 2:a kammaren: Hjärne, Lindblad och Alfred Petersson.» — Vilka av FK:s utskottsledamöter som röstat för eller emot för-

upprepade försök av Billing att »formulera ihop utskottet» visade det sig omöjligt att uppnå enighet mellan de båda grupperna. Till sist enades man att för kamrarna framlägga ett kompromissförslag för att utröna övriga riksdagsledamöters uppfattning i frågan. Detta förslag innebar att från Sveriges sida icke något initiativ skulle tagas för erkännandet av den nya ordningen i Norge, men för den händelse Norge anhöll om förhandlingar om unionens upplösning borde Sverige därtill ställa sig tillmötesgående.[9]

När frågan upptogs till behandling vid kamrarnas enskilda möten, 15—19 juli, visade sig starka krafter vara i rörelse för uppskovslinjen.[1] I första kammaren uppträdde Wieselgren och talade för sitt folkomröstningsförslag, som i utskottet kommit att undanskjutas av alternativet nyvalt storting.[2] Wieselgren hade sänt sin motion till en av sina norska vänner, förre statsministern i Stockholm stiftamtmand Gram, för att höra, huru man i Norge ställde sig till frågan, och Gram hade svarat att man i ledande kretsar syntes föredraga önskan om folkomröstning framför nya val till stortinget, samt att det kunde väntas att man tillmötesginge en önskan av sagda slag.[3] Wieselgren

---

slaget är ytterst svårt att avgöra. Med största reservation anföres följande försök till gruppering. *För* yrkandet röstade säkerligen Lundeberg, Åkerhielm, Billing, Blomberg, Cavalli, F. E. Pettersson, Säve och Palmstierna. *Emot* yrkandet röstade säkert Hugo Tamm. Övriga, Wachtmeister, Walldén och Afzelius, osäkra.

[9] Detta kompromissförslag ingick som punkt *2* i utskottets s. k. »provisoriska beslut». Se »P. M. ang. Särskilda Utskottets provisoriska beslut» i *bihang* till s. 93 n. 7.

[1] I tidningspressen hade under veckan närmast före de enskilda kammarsammanträdena förts en livlig diskussion om uppskovslinjen. Yrkande om uppskov framställdes bl. a. av N. D. A., St. Bl. och V. L., samt, i mera modifierad form, av A. Bl. Se f. ö. även artiklar i Sv. D., St. T. och D. N. under tiden $^{7}/_{7}$—$^{14}/_{7}$.

[2] Wieselgren i ant. $^{20}/_{7}$: »Vid det lilla middagsplenum [$^{1}/_{7}$], då kapten v. Baumgarten frambar massmotionen om de 100 millionerna, kom justitierådet Ivar Afzelius till mig och började tala om det lämpligare i att begära af Norge ett nytt utomordentligt stortings beslut om unionsupplösning än folkomröstning derom. Jag delade ej hans mening men jag förstod att man inom utskottet hyste densamma.»

[3] Wieselgren i ant. $^{20}/_{7}$. — Wieselgrens korrespondens med Gram avtryckt hos G. Knudsen, Folkeavstemningene 1905, Samtiden 1925, s. 535 ff. — Jfr även Hagerup-Bull, a. a., s. 83 ff., varav framgår att man inom norska regeringen »allerede kort efter 7de juni var inde paa spörsmaalet om en folkeavstemning, dels som en foranstaltning Sverige kunde tænkes at kræve, dels som noget vi uavhængig herav kunde finde tjenlig for vor sak».

hade tidigare lämnat en avskrift av brevet från Gram till utskottets ordförande och under debatten uppläste han det även för kammaren, vilket föranledde en reprimand från Palmstierna, som opponerade mot Wieselgrens sätt »att drifva politik på egen hand». Det vore, menade Palmstierna, »utskottets affär». Wieselgren lyckades emellertid vinna kammarens öra för sitt folkomröstningsförslag, i synnerhet som det skulle upptagas endast såsom alternativ till det framförda kravet om beslut av nytt storting. Norge skulle själv få välja tillvägagångssättet. I och med detta beslut hade första kammaren även ställt sig på uppskovslinjen.[4]

I andra kammaren stod striden hetare. Där var ock splittringen betydligt större. Uppskovsförslaget (nyval till stortinget) försvarades energiskt av utskottsmedlemmarna Hjärne och Lindblad, av motionärerna Trana och Brodin samt av liberalen Ernst Carlson. »Af de bravorop, hvarmed dessa i allmänhet häftiga anföranden beledsagades», skriver Widén, »syntes denna mening hafva ganska stor resonnans i kammaren».[5] För det andra minoritetsförslaget i utskottet (Zetterstrands) talade främst liberalerna Bonde och Starbäck, och för kompromissförslaget (punkt 2 i utskottets provisoriska beslut) uppträdde bland andra lantmannapartisterna Hammarskjöld och Widén, vilka, såsom nämnts, önskade ett fast uppträdande mot Norge men icke något onödigt uppskov. Under diskussionen i kammaren, som pågick i flera dagar, framlade anhängarna av uppskovspolitiken ett ytterligare skärpt förslag av innehåll att intet avgörande borde fattas i unionsfrågan, »innan i *båda* länderna en vädjan skett till nationens vilja». Härmed avsågs alltså icke blott nya val till stortinget utan även nya val till riksdagens andra kammare. Förslaget framfördes av Sjö, medlem av lantmannapartiets förtroenderåd, medan ryktet utpekade Ernst Carlson som den egentlige upphovsmannen.[6] Det lyckades även samla ett betydande antal av kammarens ledamöter, och då försvaret på mot-

[4] Se utförlig skildring av debatten i FK av Wieselgren i *bihang*.
[5] Widén i dagboken $^{15}/_{7}$.
[6] Widén i dagboken $^{18}/_{7}$; se *bihang*.

sidan icke sköttes med särskild kraft och talang, ansågs det sannolikt att även andra kammaren, liksom första, skulle komma att stanna vid uppskovslinjen.[7] Ett stort anförande av von Krusenstjerna, riktat speciellt mot uppskovspolitikens vådor, medförde emellertid en omsvängning av läget.[8] Yttrandet framkallade ej mindre än 93 instämmanden, och då kammaren slutligen skred till votering, visade det sig att Zetterstrands förslag segrade över alla de andra. Det samlade 110 röster mot 101. De båda uppskovsförslagen avslogos med respektive 119 röster mot 95 (nyval till stortinget) och 125 mot 88 (nyval även till andra kammaren). Utskottets kompromissförslag (ej initiativ från Sverige, förrän efter hemställan från Norge) avvisades med 112 röster mot 104.[9]

Riksdagens kamrar hade därmed stannat inför olika beslut. Första kammaren hade i princip uttalat att Sverige icke borde ingå i förhandlingar om unionens upplösning, förrän Norge, antingen efter nya val till stortinget eller efter folkomröstning, anhållit därom. Andra kammaren hade i princip avvisat kravet på nya stortingsval eller folkomröstning, innan Norge gjorde framställningen. Den hade ock avvisat tanken att Sverige skulle förhålla sig alldeles passivt och icke taga något som helst initiativ till de förhandlingar, som ansågos böra föregå den definitiva upplösningen. Diskussionen i kamrarna hade i denna punkt alltså icke givit utskottet säker vägledning. Försåvitt det önskade ett enigt utlåtande samt enighet mellan utskott och riksdag, måste ovillkorligen en kompromiss åstadkommas.

Kompromissen kom även till stånd. Den skedde i samband med lösandet av en annan stor tvistefråga inom utskottet. I båda kamrarna hade, som nämnts, massmotioner väckts med yrkande att riksdagen måtte ställa 100 miljoner kronor till Kungl. Maj:ts disposition för vidtagande av sådana åtgärder, som från svensk sida kunde anses påkallade i anledning av kri-

[7] Se utförlig skildring av debatten i AK av Widén i *bihang*.

[8] Se föregående not. — Enl. Wieselgren i ant. $^{20}/_{7}$ ansågs von Krusenstjernas anförande »vara inspireradt af E. G. Boström».

[9] Ang. voteringssiffrorna se BILLING, a. a., s. 291 f., vars uppgifter i denna punkt verifieras av Widéns, Lundebergs m. fl:s ant:r.

sen. Inom utskottet kom striden att gälla dels det föreslagna beloppets storlek, dels rätten att disponera detsamma. Bland andrakammarmännen i utskottet fanns det, såsom ovan framhållits, starka farhågor att krisen skulle leda till krigiska förvecklingar. Ett belopp på 100 miljoner utöver de i regeringsformen bestämda kreditiven ansågs väl mycket att ställa till en regerings disposition, helst som det i detta fall talades om regeringskris och man sålunda ej med säkerhet visste vilken regering, som komme att förfoga över medlen.[1] Liberalerna Bonde och Henricson uppträdde till en början mot varje anslag, och lantmannapartisterna Pehr Pehrson i Törneryd och Hans Andersson i Nöbbelöv menade att 50 miljoner kunde räcka. Första kammarens män höllo dock hårt på det högre beloppet, och vid företagen votering röstade 16 medlemmar av utskottet för ett anslag på 100 miljoner och 7 för ett anslag på 50 miljoner.[2] Beträffande rätten att disponera de föreslagna medlen framställdes flera olika yrkanden. Å ena sidan ivrades från förstakammarhåll att medlen skulle fritt stå till Kungl. Maj:ts förfogande, å andra sidan önskade andrakammarvänsterns representanter att medlen skulle få lyftas först »efter riksdagens hörande».[3] Slutresultatet blev att utskottet stannade vid kompromissen att föreslå riksdagen bevilja de 100 miljonerna på sådant sätt att de båda i regeringsformen § 63 omförmälda kreditiven tills vidare höjdes med 50 miljoner vartdera.[4] Vid de enskilda överläggningarna i riksdagen antogs förslaget utan vidare av första kammaren.[5] I andra kammaren däremot framkallade frågan de-

[1] Då frågan vid ett tillfälle fördes på tal inom utskottet yttrade Pehr Pehrson i Törneryd: »Första kam. ledamöter 'ligga mycket djupare inne i politiken och dess mysterier'. Talas om ministerkris. Så många mill. kunna ej i förväg anförtros åt en regering, hvars sammansättning ännu är okänd. Det kan bli en regering, som ej tillräckl. varsamt kommer att handskas med 100 mill.» Hjärnes ant. från SäU $^{21}/_{7}$.

[2] Hjärnes ant. från SäU $^{15}/_{7}$. — De 7, som röstade för det lägre beloppet, voro förmodligen Staaff, Bonde, Zetterstrand, Henricson, Daniel Persson i Tällberg, Pehr Pehrson i Törneryd och Hans Andersson i Nöbbelöv. Om Carl Persson i Stallerhult jfr nedan n. 7.

[3] Hjärnes ant. från SäU $^{15}/_{7}$.

[4] Se punkt 8 i »P. M. ang. Särskilda Utskottets provisoriska beslut» i *bihang* till s. 93 n. 7.

[5] Billing, a. a., s. 292.

batt, som åtminstone delvis blev »ganska skarp», med drabbning mellan å ena sidan Hjärne och å andra sidan Bonde och Staaff.[6] Icke mindre än tre voteringar anställdes, innan kammaren intog sin ståndpunkt. Med 146 röster mot 64 beslöt kammaren först att anslag borde av riksdagen beviljas. Med 121 röster mot 83 bestämdes sedan att anslaget skulle gälla 100 och ej 50 miljoner[7], varefter man med 158 röster mot 48 beslöt att anslaget skulle ställas till riksdagens förfogande och ej läggas till kreditiven.[8] Kamrarna hade därmed stannat i olika beslut. De voro eniga i fråga om anslagets storlek men av olika mening angående dispositionen av detsamma.[9]

För utskottet var ställningen svår. Det måste fatta definitiva avgöranden och göra det under beaktande av kamrarnas föregående överläggningar.[1] För att söka åstadkomma ett enigt förslag, som även kunde påräkna båda kamrarnas godkännande, valdes, »särskildt af hvardera kammarhalfvan», en delegation på sex ledamöter. Delegerade blevo Lundeberg, Åkerhielm och Billing från första samt Pehr Pehrson, Staaff och von Krusenstjerna från andra kammaren.[2] Trots stora ansträngningar lyc-

---

[6] Widén i dagboken $^{19}/_{7}$: »Om punkt 80 utspann sig ånyo en diskussion, som delvis blef ganska skarp. Hjärne stod här mot Bonde och Staaf. Kronlund höll ett anathema mot Frih. Bonde, däri han uttryckligen fränkände honom all fosterlandskärlek; det mottogs med hyssjningar, men äfven med bravorop.»

[7] Widén i dagboken $^{19}/_{7}$: »Antecknas bör, att Carl Persson uppträdde ganska bestämdt för det *högre* anslagsbeloppet. Förslaget om 50 millioner var framlagdt af Zetterstrand.» — Jfr ovan n. 2.

[8] Voteringssiffrorna avvika något från dem, som Widén anför i sin dagbok. Den av Billing, a. a., s. 292, med reservation angivna uppgiften (»148 mot 58») är alldeles felaktig. Samstämmiga uppgifter om voteringarna finnas i Lundebergs och Wieselgrens ant:r samt i en brevrapport till G. A. Berg från Hugo Hammarskjöld, dat. $^{19}/_{7}$ och skriven »sittande på min plats i kammaren».

[9] Enl. Wieselgrens ant. $^{20}/_{7}$ skulle yrkandet att anslaget skulle ställas till riksdagens förfogande och ej läggas till kreditiven i andra kammaren ha framförts av von Krusenstjerna i avsikt att senare använda beslutet »i kompromiss-syfte vid eventuell sammanjemkning med första kammarens beslut».

[1] Hugo Tamm i ant. från SäU: »Nu gällde det att fatta definitiva beslut. I Kammarens i Utskottet mening hade vunnit i kraft och rätt heta debatter föllo då privat, om alla skulle följa parollen (jag förbehöll mig handlingsfrihet). — Nu visade sig i Utskottet att begge sidorna om bordet voro hållfasta i sina ställningar, men till 1 kam.sidan slöt sig bestämt Lindblad, den oberäknelige Hjärne och Pettersson i Påboda; så att i Kammarens beslut hade majoritet.»

[2] Härom skriver von Krusenstjerna i ant. $^{20}/_{7}$: »Utskottssammanträde. Kamrarnes beslut vid hemliga sammanträden anmäldes. Bonde och Hjärne framlade

kades delegerade ej uppnå enighet utan stannade i följande anbud från ömse håll: från förstakammarsidan folkomröstning eller beslut av nytt storting innan förhandlingar finge inledas samt 30 miljoner till Kungl. Maj:ts disposition och 70 miljoner efter riksdagens medgivande — från andrakammarsidan folkomröstning eller beslut av nytt storting utan hinder att förhandlingar dessförinnan inleddes samt 100 miljoner efter riksdagens medgivande.[3]

Första kammarens utskottshalva skall vid enskilt sammanträde utan diskussion ha gillat sina delegerades anbud.[4] Vid andrakammarhalvans sammanträde skall däremot striden ha varit mycket hård och allt hotat att »gå sönder». I sista stund enade man sig dock om en kompromisslösning på den grund, att andra kammaren skulle gå med på första kammarens krav om folkomröstning eller nytt storting innan förhandlingar finge inledas, därest första kammaren i gengäld accepterade andra kammarens fordran att intet av de 100 miljonerna finge disponeras utan riksdagens särskilda medgivande.[5] »Aldrig hade någon af utskottets ledamöter i sitt politiska lif varit med om en så kritisk och allvarsmättad stund som den, då utskottet nu samlades in pleno och från 2:a kammarsidan framställdes såsom ultimatum nyss nämda kompromissanbud», skriver Billing. »Alldeles klart var, att detta var ett oåterkalleligt ultimatum och att, om det ej antogs, alltsamman skulle gå sönder, kammare stå emot kammare, intet beslut fattas, hvilket vore en skandal för Sverige inför Norge och Europa.»[6] Situationen var onekligen spänd. Ordföranden, Lundeberg, begärde uppskov till följande

sammanjemkningsförslag. ... Ingen anslutning till Bondes förslag. På Cavallis förslag uppdrogs åt delegerade att söka uppgöra sammanjemkning. Valdes (särskildt af hvardera kammarhalfvan) Lundeberg, Åkerhielm, Billing, Pehr Pehrsson, Staaf, Krusenstjerna.» — Jfr BILLING, a. a., s. 292.

[3] BILLING, a. a., s. 292 f.

[4] BILLING, a. a., s. 293: »Våra gillade strax vårt anbud.»

[5] BILLING, a. a., ss. 293 och 306. — Se även ant:r av von Krusenstjerna och Hugo Tamm i *bihang*.

[6] Cit. efter BILLING, a. a., s. 293. — I ett brev $^{22}/_{7}$ till G. A. Berg rapporterar Östberg: »Detta medlingsförslag kom från andra kammaren, och kunde absolut ej rubbas, ehuru vi velat hafva en del af millionerna till Kongl. Majts disposition.»

dag och första kammarens ledamöter samlades omedelbart till enskild överläggning. Några, bl. a. Billing, Palmstierna och Hugo Tamm, yrkade att andra kammarens anbud skulle accepteras, andra, såsom Åkerhielm och Wachtmeister, menade att man ej borde göra det.[7] Lundeberg uppsköt att bestämma sig.

Följande morgon, den 22, klockan 10 samlades första kammarens ledamöter i utskottet ånyo till enskild överläggning. Lundeberg inledde med ett »utmärkt grundligt, varmt anförande» och slutade med att förklara att han för egen del ej kunde »taga på sitt ansvar att afslå».[8] De andra gåvo då också efter. Under stor spänning sammanträdde därpå utskottet till plenum. Lundeberg meddelade förstakammarledamöternas beslut att »med hänsyn till betydelsen af en enig riksdag» acceptera andrakammarhalvans ultimativa anbud.[9] Lundebergs yttrande var sådant, berättar Billing, att andra kammarens män ända in i det sista tvekade om slutresultatet. »När man så hörde, att vi skulle komma till enhet, gick en lättnadens suck genom alla.» Stämningen blev som förvandlad. Man kände sig å ömse sidor ha »vunnit en seger», trots tunga personliga offer. Belåtenheten var dock tydligen större inom första kammaren än inom andra.[1]

---

[7] Billing, a. a., s. 293: »Jag med ett par andra yrkade att antaga 2:a kammarens erbjudande; Åkerhielm med ett par andra menade, att man ej borde antaga det, Lundeberg uppsköt till morgondagen att bestämma sig.» — Hugo Tamm i ant. från SäU: »Ordf. begärde då uppskof; 1 Kam. ledamöter samlades; jag talade för antagande af anbudet; ty .. [oläsligt] .. vore af mindre betydelse mot ett enigt beslut och jag visste att 2 Kam. anbud vore den sista möjligheten till enighet. — Billing vågade ej afslå — Palmstierna ej heller. ... Wachtmeister nej ... Ö[stberg] lutade åt nej — hvarför .. [oläsligt] .. ånyo kl. 10 f. m.»

[8] Billing, a. a., s. 293, samt Hugo Tamm i ant. från SäU: »Kl. 10 höll Ordf. ett utmärkt grundligt, varmt anförande, der han slutade med att antaga 2 Kam. anbud för egen del, hvarefter de andra följde; F. E. Pettersson med hast ..»

[9] Lundeberg i dagboken $^{25}/_{7}$: »Stämningen nådde sin höjdpunkt vid det ensk. strde, som hölls den 22 på f. m. före Us plenum, och der 1a ke ledamöter till sist enhälligt beslöto, att med hänsyn till betydelsen af en enig riksdag möta 2a ke fordringarna, dock under vissa förutsättningar. Den uppoffring och underkastelse, som då gjordes var ej minst smärtsam o. kännbar för ChrLg.»

[1] Billing, a. a., s. 293 f. — von Krusenstjerna skriver i sina ant.: »Lördagen 22 juli kl. 12 — Utskott — 1a Kamm.halfvan anmälde att den antog hvad 2a Kamm. erbjudit — *sål. enighet* — ingen är nöjd; det kostar på att öfverge min ståndpunkt: förhandlingar före uttalande från norskt storting.» — Jfr ock brev $^{28}/_{7}$ från Hugo Tamm till C. G. Malmström cit. i *bihang* till s. 160 n. 5.

Det av särskilda utskottet utformade programmet.

I och med kompromissen hade enighet uppnåtts rörande utskottets program i unionsfrågan. Genom de extraordinära arbetsformer som anlitats — kommunikation med kamrarna och tillfälle för alla dess ledamöter att yttra sig om de preliminära besluten — var utskottets förslag i förväg garanterat godkännande av riksdagen. Särskilda utskottets program var med andra ord den svenska riksdagens program. I huvudsak var det av följande innehåll. Sveriges riksdag borde protestera mot och vägra erkänna Norges brytning av unionen. Stortinget skulle hänvisas till att söka sanktion på sin åtgärd antingen i en folkomröstning eller i nya val. Sverige kunde därefter vara med om förhandlingar, men avvaktade först en norsk framställning därom. För den händelse Norge uppfyllde vissa villkor, främst rasering av befästningarna längs gränsen, skulle Sverige kunna medge upplösningen. För att trygga Sverige mot eventuella överraskningar borde 100 miljoner kronor ställas disponibla, ett anslag, som dock ej finge tagas i anspråk, förrän riksdagen härtill lämnat sitt särskilda medgivande.

Vid utformningen av detta program förmådde, såsom synes, första kammaren påtrycka det mer av sina önskningar och krav än andra kammaren.[2] En av orsakerna härtill var otvivelaktigt förhållandet att första kammaren i utskottsarbetet hela tiden representerade offensiven, andra kammaren däremot företrädesvis defensiven. Första kammarens män framställde och pressade hårt villkoren; för andra kammarens män gällde fördenskull att på allt sätt söka modifiera, mildra och uttunna dessa villkor, och då man förstod att huvudfrågorna endast kunde lösas i kompromissens tecken, var det naturligtvis av vikt att icke från början göra så stora eftergifter, att man försämrade sitt utgångsläge vid den stundande kompromissen.[3] En annan verksamt bidragande orsak till att första kammaren i slutupp-

[2] Billing, a. a., s. 295: »Öfver hufvud taget kan det sägas att 1:a kammaren fick mera af sitt program igenom än den 2:a.»

[3] Jfr exempelvis ovan s. 105 n. 9 uppgiften om von Krusenstjerna.

görelsen lyckades genomdriva mer av sin ståndpunkt var omständigheten, att dess representanter i utskottet uppträdde mera samlade än andra kammarens, bland vilka splittringen var påfallande.[4] Den obestridde ledaren bland förstakammarmännen var Christian Lundeberg, utskottets myndige ordförande och dess i arbetet sammanhållande kraft.[5] Kring honom grupperade sig närmast Blomberg, Cavalli och F. E. Pettersson samt Billing, Wachtmeister och Palmstierna, vilka tre sistnämnda dock betecknade en något moderatare hållning. Till denna huvudgrupp slöto sig även Åkerhielm och Säve, sedan deras yrkande om unionens upprätthållande, i nödfall med anlitande av vapenmakt, avslagits av utskottet. Majoritetspartiets samtliga representanter bildade sålunda en relativt enhetlig front. Av minoritetspartiets företrädare, Hugo Tamm, Afzelius och Walldén, kom den sistnämnde att närma sig den Lundebergska gruppen, medan de båda andra intogo var för sig självständiga ståndpunkter, moderatare än den övriga förstakammaruppsättningens. Inom andra kammarens utskottshalva utgjorde de fem liberalerna, Bonde, Zetterstrand, Henricson, Daniel Persson i Tällberg och Staaff, en samlad grupp under ledning av den sistnämnde, assisterad av Zetterstrand. Till en början förfäktade visserligen Bonde riksaktens omedelbara upphävande (kronprinsens och de Geers linje), men sedan detta förslag avvisats av utskottet följde han Staaff. Som förmedlingslänk mellan liberalerna och en del av lantmannapartisterna fungerade von Krusenstjerna. Bland de fem lantmannapartisterna i utskottet brast det nämligen i sammanhållning. Gruppen stod kluven i en höger- och en vänsterflygel, av vilka den senare i regel samverkade med liberalerna. Till denna flygel hörde de tre ledarna i partiet, Pehr Pehrson i Törneryd, Carl Persson i Stallerhult och Hans Andersson i Nöbbelöv. Överhuvud synas de ha intagit en svävande

[4] von Krusenstjerna och Hugo Tamm ha i sina ant:r från SäU lämnat ytterst intressanta och värdefulla karakteristiker av de olika utskottsledamöternas allmänna ståndpunktstaganden och insatser i arbetet. Efterföljande teckning av den politiska grupperingen inom utskottet bygger väsentligen på dessa ant:r, vilka i sin helhet äro avtryckta i *bihang*.

[5] Om Lundebergs hållning i SäU, dels såsom ledamot och dels såsom ordförande, se närmare i *bihang*.

och osäker hållning och ådrogo sig därigenom kritik från missnöjda kretsar inom partiet.[6] Beskyllningen om ett alltför eftergivet uppträdande tillbakavisades senare av Pehr Pehrson under förklaringen, att ledarna ej ansett det »politiskt» att med ens säga »ja och amen» till allt vad första kammaren ville ha, de hade då måst gå för långt. Denna synpunkt delades icke av de två övriga lantmannapartisterna i utskottet, Lindblad och Alfred Petersson i Påboda, representerande högerflygeln. De orienterade sig i stället åt förstakammarhåll. Detsamma, och i ännu högre grad, var förhållandet med Hjärne, representanten för de moderata reformvännerna. Förstakammarhalvan i utskottet erhöll därigenom ett slags »annex» i andrakammarhalvan, och då detta »annex» vid många voteringar blev direkt utslagsgivande, kom förhållandet att få en avgörande betydelse för utformningen av utskottsprogrammet.

Detta program avvek på väsentliga punkter från det förslag, som regeringen ville lägga till grund för uppgörelsen med Norge. För det första hade utskottet uppställt tvenne oavvisliga fordringar för att förhandlingar överhuvud skulle få inledas. Det krävde att norska folket först toge ställning till stortingets åtgärd, samt att därefter en formlig hemställan riktades till Sverige om dess medverkan till unionens upplösning.[7] Enligt regeringens förslag skulle förhandlingarna inledas direkt, oberoende av en dylik hemställan. I detta avseende förelåg således en skillnad av principiell natur mellan regeringens ståndpunkt och utskottets. För det andra hade flera av de i regeringens promemoria upptagna 8 ämnen, varom regeringen ville förhandla med Norge, underkastats kritik och blivit föremål för omvärderingar av utskottet. Tre av ämnena, avveckling av den diplomatiska och konsulära gemenskapen, reglering av Grisbådarna och sjöfartsförhållandena, hade utskottet

[6] Om Pehr Pehrsons och i synnerhet Carl Perssons och Hans Anderssons hållning se Hugo Tamms karakteristik i *bihang* till s. 109 n. 4. Om Carl Persson jfr även Widéns uppgift ovan s. 77. Kritiken mot ledarna framfördes vid ett sammanträde med lantmannapartiet på kvällen $^{25}/_{7}$, samma dag som utskottets betänkande utdelats i kamrarna. Partimötet har utförligt skildrats av Widén i dagboken, varur citat i *bihang*.

[7] 1905 1. Urt. SäU:s utlåt. nr 1, s. 16 f.

ansett vara av sådan karaktär att de ej lämpligen eller nödvändigtvis borde upptagas i en förhandsuppgörelse. Intet av dessa ämnen kom ens att antydas i utskottets betänkande. Regeringens förslag om skiljedomsavtal, som i propositionen givits en så framträdande plats, kunde utskottet icke heller tillmäta större betydelse. Det blev, i likhet med förenämnda ämnen, av utskottet skjutet på framtiden.[8] Däremot ansåg utskottet det synnerligen viktigt att Sverige såsom fordran uppställde rasering av de norska gränsfästningarna.[9] Denna fordran hade utskottet betecknat såsom »villkor», medan regeringen, som påvisats, efter omprövning velat framföra den endast såsom »ämne för förhandlingar».[1] Regeringens reträtt i denna fråga blev icke alldeles utan betydelse, när utskottet skulle formulera klämmen till utlåtandet.

Regeringens proposition hade utmynnat i en begäran att K. Maj:t måtte få ingå i förhandlingar och träffa »villkorlig uppgörelse» med Norge om de förutsättningar, på vilka en eventuell upplösning av unionen kunde ske. Med hänsyn till den skillnad, som förelåg i uppfattningen om grunderna för denna uppgörelse, kunde utskottets majoritet icke vara med om att lämna regeringen den begärda förhandlingsfullmakten. Avslaget gavs för övrigt en ganska tillspetsad form. »Med afseende å ärendets synnerliga vikt» — heter det i utlåtandet — kunde utskottet »icke tillstyrka, att, på sätt Kungl. Maj:t föreslagit», det begärda medgivandet lämnades regeringen.[2] Under hänvisning till detta förhållande framförde Billing, då frågan var under diskussion i utskottet, såsom sin mening att utlåtandet borde utmynna i antingen ett »afslag» av eller ett »med anledning af»

---

[8] I propositionen hade skiljedomsavtal betecknats såsom »i hög grad önskvärdt». I utlåtandet heter det: »Frågan, huruvida Sverige lämpligen må med Norge ingå skiljedomsaftal i en eller annan form, bör gifvetvis komma under öfvervägande; dock synes det utskottet ej behöfligt, att denna fråga från Sveriges sida upptages till behandling i samband med en eventuell unionsupplösning.» 1905 1. Urt. K. prop. nr 1, s. 80, och SäU:s utlåt. nr 1, s. 18.

[9] SäU:s utlåt. nr 1, s. 17: »... bör såsom villkor för Sveriges upphäfvande af riksakten ... fordras, att på hvardera sidan af södra delen af gränsen ...»

[1] Se ovan s. 96 f.

[2] Cit. ur SäU:s utlåt. nr 1, s. 18.

propositionen men omöjligen i ett »tillstyrkande» av densamma.[3] För det första alternativet (»afslag») uppträdde bl. a. Cavalli, Åkerhielm och Petersson i Påboda, för det senare (»med anledning af») bl. a. Staaff, Zetterstrand, Daniel Persson i Tällberg och Carl Persson i Stallerhult. Pehr Pehrson i Törneryd och Hans Andersson i Nöbbelöv, som menade att regeringens proposition icke helt men i huvudsak borde kunna godkännas, framförde ett mellanförslag av lydelsen »icke kan bifallas i sin helhet».[4] Bonde föreslog formuleringen »ej kan oförändrad bifallas». I denna liksom i så många andra av utskottets tvistefrågor lyckades Billing slutligen finna en formulering, vilken han själv betecknade såsom »mild och ägnad att åstadkomma en kompromiss».[5] Hans förslag till utlåtandekläm innebar att riksdagen, under uttalande att Kungl. Maj:ts proposition icke kunde bifallas, sådan den blivit riksdagen förelagd, måtte förklara att den för sin del ville medgiva att förhandlingar inleddes med Norge på i utlåtandet angivna grunder. Utan votering antogs denna formulering och blev utskottets beslut.[6]

Måndagen den 24 juli justerades utskottets utlåtande. Den 25 låg det på kamrarnas bord. I riksdagen var, såsom upprepade gånger framhållits, utgången på förhand given. Torsdagen den 27 juli bifölls utskottsförslaget utan votering[7], i första kammaren t. o. m. utan debatt.[8]

Sent omsider hade Sveriges riksdag sålunda fått ett eget program i unionsfrågan. Men programmet var negativt. Det tog sikte på unionens upplösande, icke på dess räddande eller stärkande. Det hade tillkommit med anlitande av extraordinära ar-

[3] Enl. Hjärnes ant. från SäU $^{14}/_{7}$.

[4] Hjärnes ant. från SäU $^{14}/_{7}$. Pehr Pehrson i Törneryd skall bl. a. ha yttrat: »Vi ha 'en för situationen svag regering' ty reger. har i en viktig punkt tagit tillbaka hvad den förut påyrkat ('det är mänskligt att begå fel').»

[5] Ibid.

[6] Jfr SäU:s utlåt. nr 1, s. 19.

[7] Om debatten i AK se ant. av Beckman i *bihang*.

[8] 1905 1. Urt. FK 6: 3. — Två dagar innan, eller $^{25}/_{7}$, hade utskottsutlåtandet diskuterats vid enskilt sammanträde med FK:s ledamöter. »Det klandrades endast av v. Möller», heter det i en dagboksant. $^{25}/_{7}$ av Gustaf Andersson i Kolstad. Ant. påträffad i blyertsavskrift bland Th. af Ekenstams efterlämnade papper.

betsformer, under kommunikation mellan utskott och kamrar. Partiernas ledande män hade samarbetat. Kompromisser hade gjorts för att uppnå enighet. Som utgångspunkt och underlag för överläggningen hade tjänat regeringens förslag. Det hade av dess motståndare utsatts för en hård kritik. Dess anhängare hade gjort lika ihärdiga ansträngningar att stödja det. Men ansträngningarna hade delvis varit förgäves. Regeringens proposition kunde, sådan den blivit riksdagen förelagd, icke bifallas. Regeringen förvägrades den begärda förhandlingsfullmakten. Misstroendeförklaringen var tydlig nog. Regeringen tvekade ej heller att taga konsekvenserna.

Ministären Ramstedts avgång.

Demissionen.

Hos statsminister Ramstedt måste särskilda utskottets hållning och beslut ha framkallat en känsla av djup besvikelse.

I en intervju den 10 juni hade han, som nämnts, för en dansk tidningsman uttalat att det icke fanns anledning tro att riksdagen »i något hänseende» skulle komma att frångå regeringens ståndpunkt.[1] I huvudsak samma svar hade han några dagar senare lämnat ett amerikanskt pressombud.[2] Riksdagen skulle med säkerhet godkänna regeringens förslag. Av allt att döma hade Ramstedt också trott på en kortvarig urtima riksdag. Man räknade med att den skulle vara slut till den 9 juli, den tidpunkt, som bestämts för högtidligheterna i samband med det nyförmälda prinsparets ankomst till Stockholm.[3] I bäggedera fallen misstog sig Ramstedt. Riksdagen frångick, ja, underkände regeringens förslag. Urtima riksdagen hemförlovades först den 3 augusti.

Om statsministern i början av krisen var säker om riksdagens stöd, torde han rätt snart ha kommit till annan uppfattning av läget. Rapporten om mötet hos Svedelius den 14 juni ingav förmodligen allvarliga bekymmer. Ytterligare sonderingar stegrade oron, och den 17 juni skrev han till hustrun: »Det har va-

---

[1] Se ovan s. 62.

[2] Telegram till D. N. $^{18}/_{6}$ med referat av intervju i Chicago Daily News.

[3] Widén i dagboken $^{15}/_{6}$: »Juni 15, torsdag råkade jag Sixten v. Friesen, som bekräftade min förmodan om anledningen till att urtima riksdagen utlysts så tidigt som till den 20 Juni. — Riksmarskalken hade nämligen i dag talat med honom ang. högtidligheterna vid prinsparets mottagande och därvid sagt, att den urtima riksdagen till dess skulle vara hemförlofvad, d. v. s. till den 9 Juli! Få nu se, huru det går; regeringen är ju icke ensam herre öfver saken.»

rit en bråkig vecka, mycket bråkig och orolig, men efter denna dags förmiddag och därunder hafd konferens med några riksdagsmän vill det synas som om någon verklig ljusning förelåg. Dock är det ännu för tidigt att helt lita sig därpå, ännu kunna bakslag komma.» Och bakslagen kommo. Den 19 juni justerades propositionen, den 21 överlämnades den till riksdagen. Mottagandet i kamrarna har ovan skildrats. Reaktionen var stark; förtrytelsen tog sig, åtminstone i första kammaren, rent demonstrativa uttryck. Tidningspressen larmade. Spelöppningen kunde knappast ha varit ogynnsammare för regeringen. Statsministern greps ock av onda aningar. »Berömd af socialdemokrater och norrmän, förkättrad af konservativa och delvis äfven af liberaler, har jag all anledning antaga att min tid som statsminister ej blir lång», skrev han den 22 juni till hustrun, delgivande henne sina bekymmer. Den tidigare fasta tillförsikten sviktade. Läget började bedömas pessimistiskt av statsministern.

Av vissa tecken att döma torde regeringen redan vid denna tidpunkt på allvar ha övervägt möjligheten att träda tillbaka. Den 22 juni hade Ramstedt ett samtal med Afzelius, varvid bl. a. regeringens ställning diskuterades. I avsikt att förtydliga och förebygga varje möjlighet till missförstånd lät statsministern följande dag, den 23, tillställa Afzelius ett meddelande. Det var ytterst kortfattat. Hänvisande till ett yttrande han fällt om regeringens »eventuella villighet att afgå» underströk Ramstedt, att detta icke finge uppfattas som att regeringen skulle vara benägen därtill »under alla omständigheter». »Det måste», betonade han, »naturligtvis bero af ställningen».[4]

Obestridligen var ställningen svår, dock icke hopplös. Det kunde tänkas att stämningen slog om, sedan den värsta förtrytelsen lagt sig. Missnöjet måste få hava sitt utlopp. Och vem skulle det gå ut över, »om ej öfver regeringen»?[5] Den stode

[4] Brevet till Afzelius lyder i sin korthet: »Stockholm d. 23.6.05. Broder. Beder dig icke uppfatta mitt yttrande i går angående vår eventuella villighet att afgå såsom om vi skulle vara benägna därtill under alla omständigheter. Det måste naturligtvis bero af ställningen. Vännen Joh. O. Ramstedt.»

[5] Ramstedt i det ovannämnda brevet till hustrun 22/6: »Men som sagt miss-

närmast till. Men att kritisera är ett, att enas om ett positivt förslag ett annat. Beträffande det senare ansåg sig Ramstedt ha fog att tvivla på riksdagens förmåga. Det gällde fördenskull att hålla ut, att söka rida ut stormen. Vid remissdebatten den 27 juni uppträdde statsministern frejdigt, trots den hårda kritik han utsattes för. Han inbjöd riksdagen till förtroendefullt samarbete i former utöver de vanliga. Med hänsyn till frågans utomordentliga betydelse borde, yttrade han, inga större betänkligheter behöva riktas mot tillgripande av en sådan åtgärd.[6] Men riksdagen tog icke fasta på regeringens invit. Sedan statsministern den 29 juni till särskilda utskottet överlämnat promemorian med de 8 punkterna, hölls regeringen utanför frågans vidare behandling. Utskottet kommunicerade med kamrarnas ledamöter men icke med regeringens. Ledamöter ur utskottets andrakammarhalva, vilka ansågo förhållandet olyckligt (bl. a. Hans Andersson i Nöbbelöv), skola, enligt Hugo Tamm, förgäves ha sökt upptaga saken till diskussion. Försöken strandade emellertid på utskottsordförandens orubblighet. Han önskade intet samarbete med regeringen.[7] Enligt en uppgift av Widén skall han t. o. m. ha gått så långt att han låtit en lista cirkulera bland utskottets ledamöter, varpå dessa med namnunderskrifter fått förbinda sig att intet yppa för regeringen.[8] Får man tro Billing, skall regeringen ända fram till tiden för kamrarnas enskilda sammanträden (den 15—19 juli) ha levat i fullständig ovetenhet om vad som tilldrog sig inom utskottet.[9] Uppgiften

---

nöjet är stort och vid remissdebatten om tisdag kommer det nog att gå ut öfver oss. Det kan dock äfven hända, att stämningen därförinnan hinner något lugna sig, ty i själfva verket tror jag just ej att vederbörande veta hvad de vilja. De äro missnöjda med situationen, och öfver hvem skall då missnöjet gå ut om ej öfver regeringen. Men enighet ang. några positiva förslag tror jag nog blir svårt att vinna.»

[6] Se ovan s. 85. — Jfr St. D. $^{23}/_{6}$, som ansåg att regeringen redan i propositionen borde »ha föreslagit vissa former för ett samarbete med riksdagens utskott». St. T. $^{26}/_{6}$ rekommenderade ock ett dylikt förfarande: »En tanke lär vara uppe, att regeringen skulle utse delegerade ... att samråda med utskottet under dess arbete — ett parlamentariskt drag, som, på rätt sätt användt, helt visst skulle i hög grad gynna ett allsidigt öfvervägande och ett tillfredsställande resultat.»

[7] Se ant. av Hugo Tamm i *bihang*.

[8] Se dagboksant. av Widén i *bihang*.

[9] Billing, a. a., s. 284.

bör tagas med någon reservation. Billing tillhörde propositionens motståndare, och dessa upprätthöllo givetvis inga intimare förbindelser med regeringen. Ehuru inga direkta belägg finnas för saken förefaller det ingalunda osannolikt att regeringen kunnat erhålla åtminstone några underrättelser av allmännare innebörd genom utskottsledamöter, vilka icke ställde sig lika avvisande till dess förslag. Säkert är att regeringen i god tid, innan utskottsutlåtandet förelåg färdigt, var fullt medveten om att stunden var inne att draga sig ur spelet. Med konungen dryftade den sannolikt situationen i samband med den konselj, som hölls fredagen den 21 juli. Söndagen den 23 var det avgjort att ministären skulle avgå, så snart utskottsutlåtandet förelåg färdigt.[1] Två dagar därefter, tisdagen den 25 juli, samtidigt med att utskottets utlåtande anmäldes och bordlades i riksdagens kamrar, ingav även regeringen sin samfällda avskedsansökan. Den avvaktade icke kamrarnas behandling av utskottsutlåtandet.[2] Ingen tvekan rådde ju om riksdagens blivande beslut. Regeringens proposition kunde icke bifallas, »sådan den blifvit Riksdagen förelagd».

Missnöje med regeringens åtgärder och krav på dess avgång hade — som den föregående framställningen visat — framförts mycket tidigt inom riksdagspolitiska kretsar och i pressen.

Redan vid mötet hos Svedelius den 14 juni kunde man från förstakammarhåll förmärka en spirande opposition. Yrkande framställdes att man icke borde lämna regeringen någon fullmakt att förhandla med Norge.[3] Vid majoritetspartiets sam-

[1] Enl. notiser i P. I. T. vistades konungen i Stockholm (Rosendal) under ifrågavarande dagar. Kronprinsen anlände från Tullgarn, där han vistats sedan $^{15}/_{7}$, till Stockholm $^{19}/_{7}$ kl. 9.45 f. m. och återvände till Tullgarn $^{21}/_{7}$ kl. 10.10 f. m. Kronprinsen deltog sålunda icke i konseljen $^{21}/_{7}$. Söndagen $^{23}/_{7}$ kl. 9.45 f. m. anlände kronprinsen åter till Stockholm för att deltaga i en familjefrukost hos konungen på Rosendal. — Enl. Lundebergs dagbok $^{23}/_{7}$ företog kronprinsen nämnda dag sonderingar ang. möjligheterna att bilda en ny ministär.

[2] Enl. yttrande av Bonde vid sammanträde med liberala samlingspartiets medlemmar $^{25}/_{7}$ kl. 7 e. m. skulle regeringen ha demissionerat före kammarbehandlingen, enär den icke ville »för sakens skull bemöta utskottet». Biesèrts diskussionsreferat från sammanträdet. — Förmodanden i samma riktning framfördes även i A. Bl. $^{26}/_{7}$ och St. D. $^{27}/_{7}$.

[3] Av Östberg. Se ovan s. 62.

manträde på kvällen den 21 juni, samma dag propositionen överlämnades till riksdagen, krävdes regeringens avgång direkt av ett 15-tal medlemmar, däribland flera tillhörande partiets förtroenderåd.[4] Språkets starkaste ord tillgrepos för att karakterisera propositionen. Regeringen måste »bort», dess »qvarvaro bedröfvade». Högerpressen ackompanjerade.[5] Vid remissdebatten i första kammaren den 27 juni yrkades, som nämnts, offentligt på »andra män» i regeringen, män, till vars »statsmannamässiga ledning» riksdagen kunde hava förtroende.[6] Mest oförtäckt blev måhända misstroendeförklaringen formulerad vid remissen av motionen om de 100 miljonerna den 3 juli. Då framhölls med eftertryck i första kammaren att anslaget, som vore avsett att förfogas av Kungl. Maj:t, icke finge »betraktas som ett förtroendevotum för den nuvarande regeringen» (Almström). Från vad som sagts i propositionen måste kammaren »taga bestämdt afstånd». Den väntade en regering, som med kraft visste att »tillvarataga landets värdighet och intressen», en regering, som kunde »taga initiativ utan att söka det hos Riksdagen».[7]

Även inom andra kammaren fanns, såsom visats, en falang, vilken ivrade för ett omedelbart regeringsskifte.[8] Det var en fraktion av lantmannapartiet, några medlemmar ur moderata reformvännerna samt ett par enstaka fronderande liberaler. Numerärt var gruppen icke så stor, men den kom att få politisk betydelse genom att företrädare för dess åsikter fingo plats i särskilda utskottet och där förenade sig med representanter för förstakammaroppositionen.[9]

Under särskilda utskottets förhandlingar kom regeringsfrågan att spela en mycket framträdande roll. Hugo Tamm, själv medlem av utskottet, är benägen att tillskriva den ett avgörande in-

[4] Se citerade yttranden av Almström, G. A. Berg, Blomberg, Cavalli, Trygger, Lindman, Svedelius m. fl. i *bihang* till s. 75 n. 6.

[5] Krav om skifte inom regeringen framfördes bl. a. i V. L. $^{22}/_{6}$, $^{23}/_{6}$, $^{26}/_{6}$, i N. D. A. $^{22}/_{6}$, $^{23}/_{6}$, $^{26}/_{6}$, $^{28}/_{6}$, $^{29}/_{6}$, $^{30}/_{6}$, samt i St. Bl. $^{22}/_{6}$, $^{29}/_{6}$, $^{29}/_{6}$, $^{30}/_{6}$.

[6] Av bl. a. G. A. Berg; se ovan s. 82 f.

[7] 1905 1. Urt. FK 4: 1 ff.

[8] Se ovan s. 76 ff.

[9] Petersson i Påboda, Lindblad och Hjärne.

flytande. »I botten är här en strid om *hvem skall blifva regering*», säger han på ett ställe i sina anteckningar. »Det hela hotar att råka in i ren försumpning — det nationella samlingsprogrammet öfvergår allt mera till ett valprogram för hösten och en maktstrid om partimakt inom regering och riksdag. De högerkonservativa drifva hårdt på 'bort med nuvarande regering' och fram med en 'kraftig' regering à la Lundeberg, samt att betänkandet skall så formuleras, att i en kraftig regerings hand både mobilisering och eventuelt krig skola stå som makt bakom ordet.»[1] Det anförda motsäges icke av det intryck man får vid en genomläsning av Hjärnes diskussionsreferat från utskottet. Där återges här och var yttranden av innehåll att regeringen vore »svag», att den icke vore »vuxen situationen» samt att man ej kunde ansluta sig till den eller den formuleringen i utskottsutlåtandet, enär den innebure ett »förtroendevotum till regeringen».[2] Förstakammarhögerns aggressivitet mot ministären och försök att få den störtad framkallade ock oro bland utskottets andrakammarledamöter. De flesta av dessa voro nämligen välvilligt stämda mot Ramstedtska regeringen, i varje fall föredrogo de denna framför en oviss.[3] De fruktade en kampministär, stödd på förstakammarhögern. 100-miljoneranslaget i en sådan regerings händer kunde innebära en allvarlig krigsrisk, som måste undvikas. Vid ett möte med liberala samlingspartiets ledamöter på aftonen den 25 juli, strax efter att det blivit känt att ministären Ramstedt demissionerat, väcktes ock (av David Bergström) förslaget att man skulle söka få kamrarnas behandling av utskottsutlåtandet framflyttad, tills klarhet vunnits i regeringsfrågan.[4] Förslaget antogs med en knapp majoritet av mötet, men då det följande dag, den 26 juli, framfördes i andra

---

[1] Ant. av Hugo Tamm dat. $^{13}/_{7}$. — Se även ant. av Beckman i *bihang*.

[2] Sista citatet hänför sig till ett yttrande av Lundeberg, vari denne motiverade varför han ej kunde biträda ett av Zetterstrand framfört förslag till kläm i utskottsutlåtandet. Staaff replikerade Lundeberg, betonande »att blott sakliga och patriotiska skäl böra anföras». Hjärnes ant. från SäU $^{14}/_{7}$.

[3] Se ant:r av Hugo Tamm, Hjärne och Widén i *bihang*.

[4] Bland Biesèrts papper finnes ett utförligt referat över diskussionen vid ifrågavarande och senare omnämnda sammanträden $^{25}/_{7}$ och $^{26}/_{7}$. Se *bihang*.

kammaren, avslogs det där efter en kortare debatt med 122 röster mot 86.[5]

Inom liberala lägret beklagades allmänt Ramstedts avgång. Det kom oupphörligen till uttryck under de upprepade sammanträden, som liberala samlingspartiet höll under dagarna den 25 och 26 juli.[6] Om regeringen suttit kvar, hade partiet utan tvekan kunnat bifalla vad utskottet föreslagit. Nu gjorde man det motvilligt, åtminstone beträffande 100-miljoneranslaget. Fråga framställdes ock till Staaff, huruvida några av förtroenderådets medlemmar varit uppkallade till regeringen för överläggning. Härtill lämnade Staaff upplysningen att »några» av andra kammarens utskottsledamöter varit uppkallade, att förfrågan framställts om regeringen ville stanna kvar, men att man fått nekande svar. Staaff meddelade vidare att han den 25 juli gjort statsministern »ännu ett besök», men för sent. Ministären hade redan ingivit sin avskedsansökan.[7]

Ur rent allmän-politisk synpunkt kan de liberalas strävan att förmå regeringen att kvarstå verka rätt förbryllande. Liberala samlingspartiet hade inga särskilda anknytningar till ministären Ramstedt. Dess karaktär motsvarade på intet sätt de liberalas önskningar.[8] I flera spörsmål, framför allt den viktiga rösträttsfrågan, hade samlingspartiet motarbetat regeringens förslag.[9] Det var uteslutande i norska frågan, som liberalerna ville taga regeringen i försvar. I särskilda utskottet arbetade de på att

---

[5] 1905 1. Urt. AK 7: 3 ff. — Även här var det David Bergström, som framförde förslaget. Yrkandet stöddes, antingen i form av instämmanden eller yttranden, av Ernst Beckman, Henrik Hedlund, Kvarnzelius och K. G. Karlsson i Göteborg, samtliga suppleanter i SäU, vidare av bl. a. Bromée i Billsta, Larsson i Lund, Barnekow, S. A. Hedin, Lindhagen och Branting. Ingen av liberala samlingspartiets ordinarie medlemmar i SäU deklarerade öppet sin ståndpunkt. Emot uppskovsyrkandet uppträdde däremot två av ledarna i lantmannapartiet, Pehr Pehrson i Törneryd och Hans Andersson i Nöbbelöv.

[6] Se valda utdrag ur Biesèrts diskussionsreferat från sammanträdena i *bihang*.

[7] Biesèrts diskussionsreferat från kvällssammanträdet med liberala samlingspartiets ledamöter $^{25}/_{7}$ i statsutskottets lokal. — Uppgiften bestyrkes även av Palander, som i memoarerna skriver: »Många af de liberala ansågo att det ej fans någon anledning för regeringen att demissionera, ... i synnerhet sökte Staaf bearbeta oss för att stanna kvar, men ...» — Om Staaffs sista försök att övertala Ramstedt kvarstanna se ant. av Ernst Beckman i *bihang*.

[8] Se *bihang*.

[9] Härom närmare nedan s. 144 f.

mildra och uttunna av högern föreslagna villkor, försökte att så mycket som möjligt närma utskottets program till regeringens. När detta icke lyckades i alla stycken, framstod det såsom ett intresse att söka hindra en befarad högerregering från att bli exekutor av utskottets kompromissprogram. Med hänsyn till de parlamentariska förhållandena hade liberalerna inga möjligheter att själva göra en aktiv insats i regeringsställning. Som enklaste lösningen föreföll måhända då utvägen att söka få ministären Ramstedt att kvarbliva och genomföra unionsupplösningen i enlighet med särskilda utskottets och riksdagens direktiv.[1]

Kritiken mot regeringen och anledningen till dess avgång.

Få ministärer torde under sin verksamhetstid ha varit utsatta för så mycken och häftig kritik som regeringen Ramstedt. I den föregående framställningen har redogörelse lämnats för olika sidor av denna kritik. Redovisningen har dock blivit långt ifrån fullständig, och framför allt ha de framförda anmärkningarna icke erhållit någon mera allsidig prövning. Även med risk för upprepningar kan det därför vara skäl att sammanfattande granska kritiken mot regeringen. Endast genom en sådan sammanfattande granskning kan man få en någorlunda tillförlitlig grund för en rättvis bedömning av ministärens insatser, endast genom en sådan noggrann analys kan man bilda sig en säkrare uppfattning om ministärens politiska ställning vid tiden för avgången. Vid en närmare undersökning kan det vara lämpligt att indela kritiken mot ministären Ramstedt dels i sådana erinringar, som framfördes mot regeringens allmänna hållning under krisen, dels i sådana anmärkningar, som riktades mot regeringens proposition, i den form den förelades riksdagen. Efterföljande analys utgår från en dylik indelning.

Den första förebråelse, som anfördes mot ministären, gällde

[1] Se *bihang*.

dess uraktlåtenhet att omedelbart efter underrättelsen om 7 juni-beslutet mobilisera Sveriges stridskrafter. En sådan åtgärd, menade man, hade varit det naturliga svaret på den norska statskuppen. Rent psykologiskt var det måhända ett missgrepp av regeringen att icke genast utfärda en mobiliseringsorder. Situationen fordrade på något sätt en nationell manifestation. När regeringen underlät att vidtaga någon som helst åtgärd, vilken hade utsikt att finna resonans hos det kränkta svenska folket, kom detta inom vissa kretsar att uppfattas såsom flathet och undfallenhet. Å andra sidan bör emellertid framhävas att veterligen icke på något ansvarigt håll i Sverige genast höjdes några röster på en så extrem åtgärd som ögonblicklig mobilisering. Ingen av de stora opinionsbildande tidningarna gjorde det.[2] Ej heller förekomma några tankar härpå i brev, som växlades mellan tongivande riksdagspolitiker ur högern dagarna närmast efter den 7 juni.[3] Först småningom arbetade sig krigsstämningen fram i landet. Den omedelbara reaktionen var snarast förvåning.[4]

Ett mobiliseringsbeslut skulle ock ha föga överensstämt med den politik, som konung och regering tidigare konsekvent förfäktat. Konung Oscar var och ville vara den allt försonande fredskonungen. Mer än en gång hade han tillkännagivit att han skulle göra vad på honom ankom för att hindra ett krig mellan broderfolken.[5] Regeringen hade, ehuru ej fullt så öppet, förklarat ungefär detsamma. I en not den 25 april från utrikesministern till beskickningarna — en not, som senare i avskrift hamnat i den norska regeringens händer — förklaras sålunda att det vore fullkomligt uteslutet att tänka sig att Sverige skulle

[2] Det var först $^{13}/_{6}$ som V. L. antydde, att »en i lämplig skala tilltagen mobilisering af armé och flotta» vore vad som närmast ålåge regeringen. Följande dag, $^{14}/_{6}$, skärptes detta önskemål till öppet krav.

[3] Härmed avses brev från Lundeberg till G. A. Berg $^{8}/_{6}$, Lundeberg till Lars Åkerhielm $^{9}/_{6}$, Lars Åkerhielm till Östberg $^{10}/_{6}$. Endast i det sistnämnda brevet förekommer en passus, vilken kan tolkas som en önskan om ett mera kraftfullt uppträdande, nämligen när Åkerhielm tycker att det icke skulle »hafva skadat, ... om man i pressen och annorstädes visat tänderna.» Östbergs papper.

[4] Boëthius, a. a., s. 226: »I Stockholm väckte telegrammen om stortingets beslut till en början övervägande förvåning, men snart övergick denna till harm ...» — Jfr Palander i memoarerna: »Men stämningen i Sverige var den 7 Juni allt utom krigisk, man var mera förvånad än förargad.»

[5] Se *bihang*.

vilja tillgripa maktmedel för att upprätthålla föreningen med Norge.[6] Överhuvud hade man inom den svenska regeringsledningen varit ytterst angelägen att undvika varje åtgärd, som skulle kunna irritera Norge. Sjöminister Palander, som sedan flera år tillbaka planerat samövningar på västkusten mellan armé och flotta, tvingades inställa dessa av hänsyn till att Norge skulle kunna uppfatta dem såsom ett hot. »Icke ens befälsöfningar fingo förläggas till vestkusten», berättar sjöministern i sina memoarer icke utan en viss förtrytelse.[7] Lars Tingsten, den blivande krigsministern, har också omvittnat att det före krisens utbrott icke fanns några mobiliseringsplaner utarbetade inom den svenska generalstaben.[8] Sveriges försvar befann sig i en brytningstid efter genomförandet av 1901 års härordningsreform. Det brast förmodligen på många punkter, och fråga är om Sverige överhuvud hade varit i stånd att omedelbart genomföra en större militär aktion av något slag.[9] Åtminstone har utrikesminister Gyldenstolpe, efter avgången, velat draga denna sak i tvivelsmål. I ett brev den 14 augusti skriver han sålunda till envoyén Robert Sager: »Jag förstår dem som anse att vi redan den 8 juni bort sända en eskader till Kristiania och där dikterat den provisoriska regeringens avsättande. Men kunde vi göra en dylik 'coup de main'? Därtill voro vi nog ej beredda, ej heller landet, och det var ej ministären Ramstedts fel.»[1]

Av vad som ovan anförts framgår tydligt att när regeringen uraktlät att genast mobilisera, skedde det i full överensstämmelse

[6] Noten har påträffats i avskrift bland Sofus Arctanders efterlämnade papper. Med ledning av innehållet kan den dateras till $^{25}/_{4}$ eller samma dag, som Norge i sammansatt statsråd avvisade Sveriges anbud om upptagande av nya förhandlingar på bredare bas (se ovan s. 33 f.). I noten heter det å berörda ställe: »I Sverige torde väl ännu så länge flertalet önska se unionen bevarad, men vill det norska folket icke finna sig i denna förening, må detsamma självt påtaga sig ansvaret för en brytning. Att Sverige skulle vilja med vapenmakt upprätthålla föreningen, därom är all tanke utesluten.»

[7] Se utdrag ur Palanders memoarer i *bihang*.

[8] L. Tingsten, Hågkomster, s. 224.

[9] Se t. ex. överste Claës Bratts art. om Sveriges och Norges maktmedel i K. T. $^{1}/_{7}$, återgiven av D. N. $^{2}/_{7}$. Artikeln väckte oerhört uppseende och föranledde en ytterst livlig pressdiskussion. Se bl. a. V. L. $^{4}/_{7}$, $^{6}/_{7}$, St. D. $^{4}/_{7}$, $^{7}/_{7}$, St. T. $^{3}/_{7}$, A. Bl. $^{3}/_{7}$, $^{4}/_{7}$, D. N. $^{4}/_{7}$, $^{6}/_{7}$.

[1] Brevet avtryckt hos Esséн, Robert Sager och den norska frågan, s. 174.

med den hållning, som den tidigare intagit. I oppositionens ögon var det, såsom antytts, dock ett betänkligt misstag. Men misstag kunna ibland korrigeras. Såsom än betänkligare framstod det därför, när den svenska statsledningen även *efter* den 7 juni fortsatte att avgiva försäkringar att Sverige under inga förhållanden vore sinnat att föra ett maktspråk i den unionella tvisten. Enligt Hjärnes anteckningar skulle regeringen så sent som den 23 juni i en »cirkulärnot till makterna» ha uttryckligen förklarat att konungen vore »emot att med tvångsmedel upprätthålla unionen».[2] Under sin utomlandsvistelse i mitten av juni hade kronprinsen, som nämnts, gjort liknande uttalanden. Riksdagen hade då ännu icke haft tillfälle att yttra sig i frågan. Dess ståndpunkt, menade man, var på förhand dock ingalunda given. Väl hade tidigare under året »framstående riksdagsmän» uttalat att »Sverige icke ville uppoffra en droppe blod» för att driva Norge till en fortsättning av de en gång inledda underhandlingarna, men — såsom Lundeberg uttryckte saken inför kronprinsen under samtalet den 18 juni — dessa uttalanden gällde ej »det läge, som genom 7 juni beslutet framkallats».[3] Enligt en åsikt, framförd av Hjärne i särskilda utskottet, borde regeringen ha genast mobiliserat, men den kunde samtidigt »gärna» ha förklarat att den till riksdagen hänsköte frågan om unionens hävdande med vapenmakt.[4] Otvivelaktigt voro de från oppositionshåll väckta anslagsmotionerna (om de 100 miljonerna) även att fatta som en protest mot regeringens hållning i mobiliseringsfrågan. Regeringen, menade man, hade genom sin underlåtenhet och sina opåkallade tillkännagivanden försämrat Sveriges utgångsläge vid eventuella, kommande förhandlingar. Sverige skulle snabbare ha fått upprättelse, därest icke motparten i förväg vetat om att maktspråk under alla omständigheter vore uteslutet.[5]

[2] Se *bihang*.

[3] Se ovan s. 65 n. 9.

[4] Se utförligt cit. yttrande av Hjärne i *bihang*.

[5] »Hvad vilja vi nu med våra motioner? Jo, vi vilja, att upprättelse skall lämnas för den oförrätt... Utvägar till en sådan upprättelse utan förödmjukelse för Norges *folk* finnas nog af flera slag... För att gifva kraft åt dessa våra fordringar, för att häfda de anspråk af detta slag, som från svensk sida framställas, är det som vi hafva framburit den motion, hvarom nu fråga är. Vi anse,

Obestridligen finns det ett visst fog för den kritik, som här senast anförts. Om regeringen icke ansåg sig böra eller kunna genast mobilisera, borde den åtminstone ha undvikit tillkännagiva att en dylik åtgärd vore utesluten även i fortsättningen.[6] Rent förhandlingsstrategiskt måste det ju sägas vara föga lyckat att på förhand annonsera, att man vid en stundande uppgörelse icke komme att göra allvarligare svårigheter. Regeringen önskade dock uppnå vissa resultat med de planerade förhandlingarna. Det framgår av promemorian med de 8 punkterna. Några av dessa punkter voro av sådan natur att man icke kunde utgå ifrån att Norge utan vidare skulle medgiva kraven. — Kronprinsens yttrande mot tvångsmedels tillgripande bör däremot betraktas mot bakgrunden av hans önskan om riksaktens omedelbara upphävande utan föregående underhandlingar.

Till den kritik, som riktades mot regeringen för dess allmänna hållning under krisen, hör även beskyllningen att den skulle ha fört en »dynastisk politik». Anklagelsen härför framställdes från yttersta högern, vars förväntningar på regeringen i norska frågan ej blivit infriade.[7] Under remissdebatten upptog och tillbakavisade statsministern beskyllningen såsom fullständigt grundlös.[8] Den föregående skildringen har även visat att regeringen vid utformandet av propositionen intog en relativt självständig hållning. I varje fall torde man icke med fog kunna påstå att regeringen med uppgivande av egna åsikter framlade ett förslag, dikterat väsentligen av kungahusets önskningar. I den fråga som intimast berörde kungahuset, nämligen sekundogenituren eller spörsmålet om tronföljden i Norge, drev regeringen, såvitt man vet, icke någon politik, vilken kan betecknas såsom

att bakom fordringarna skall ställas makt och all den makt, som Sverige besitter.» Almström vid remissen av anslagsmotionerna i FK $^{3}/_{7}$. 1905 1. Urt. FK 4: 3.

[6] Jfr Billing, a. a., s. 288: »Af redogörelserna [från U. D.] fick man starkt intryck af huru stort fel det varit af våra höga vederbörande, att de från början proklamerat, att det ej komme ifråga att med maktmedel uppehålla unionen. Detta fel hämnade sig ej allenast i fråga om ställningen till andra makter utan äfven beträffande förhållandet till Norge.»

[7] Se t. ex. St. Bl. $^{22}/_{6}$, cit. ovan s. 79 n. 2.

[8] »Jag vill ... förklara, att påståendet därom, att regeringens ståndpunkt skulle vara betingad af dynastiska intressen, helt och hållet saknar grund.» Ramstedt i FK $^{27}/_{6}$. 1905 1. Urt. FK 3: 36.

särskilt inspirerad från dynastiskt håll. I denna fråga rådde för övrigt stor tveksamhet inom kungahuset.[9] Genom budskap, förmedlat av riksmarskalken von Essen, lät konungen den 27 juni, dagen för remissdebatten, meddela att han överlämnade avgörandet av denna sak till riksdagen.[1]

I en annan fråga, som berörde kungahuset, torde man däremot kunna säga att regeringen handlade i dess välförstådda intresse. Det gällde kompensation åt konungen för det apanage, som han genom unionsupplösningen skulle komma att gå förlustig från Norge. Enligt Lundeberg skall Ramstedt vid deras sammanträffande på tåget den 19 juni ha haft med sig ett »tryckt förslag ang. apanagefrågan», avsett att föreläggas urtima riksdagen. Lundeberg avrådde därifrån, och efter ytterligare avstyrkanden följande dag, den 20 juni, från kamrarnas talmän och vice talmän inhiberades den tilltänkta propositionen.[2] Även om man saknar närmare kännedom om apanagepropositionens form och innehåll, är det lätt att inse, huru olämpligt och opsykologiskt det i själva verket var att vid denna tidpunkt framlägga ett sådant förslag. Frågan om unionens upplösning var ännu ej beslutad, underhandlingar därom icke ens inledda. Ett underskrivande och framläggande av apanagepropositionen kunde endast uppfattas som om konungen och regeringen de facto erkände ett tillstånd, som med största eftertryck bestreds i huvudpropositionen till urtiman.[3]

För regeringen måste inställandet av apanagepropositionen ha inneburit en betydande prestigeförlust, även om saken av för-

[9] Förf. har icke funnit anledning att närmare ingå på denna fråga. I litteraturen hänvisas till bl. a. BILLING, a. a., s. 285 ff. o. s. 300, samt KEILHAU, a. a., s. 464 f. Se f. ö. spridda uppgifter i följande not.

[1] Budskapet innehöll: 1° att konungen principiellt var mot en Bernadottesk kandidatur, 2° att han icke därtill ville giva sitt samtycke, 3° att han kunde taga frågan under omprövning endast under förutsättning att riksdagen uttalade sig härför. P. I. T. $^{27}/_{6}$. — Om talmännens åsikter samt diskussionen i SäU se ant:r av Lundeberg och Hugo Tamm i *bihang*.

[2] Lundeberg i dagboken $^{19}/_{6}$: »R. hade äfven tryckt förslag ang. apanagefrågan, hvars framläggande vid urt. riksdagen dock af ChrLg afstyrktes.» Ibid. $^{20}/_{6}$: »20 Juni öppnades urtiman. S. d. hade Exc. R. samtal med kamrarnes talmän o. v. talmän, hvilka samtl. afstyrkte prop. i apanagefrågan.»

[3] »Att med stortingets beslut unionen mellan Sverige och Norge rättsligen icke är upphäfd, är uppenbart», heter det där. 1905 1. Urt. K. prop. nr 1, s. 79.

ståeliga hänsyn ej gavs spridning utanför vissa trängre riksdagskretsar. Det var en politisk motgång, en bakläxa på urtimans allra första dag.

Viktigare än ovan anförda klander mot regeringens allmänna hållning var kritiken mot den kungliga propositionen i unionsfrågan. Den satte in på flera olika punkter. Dels vände den sig mot brister i regeringsförslagets utformning, dels mot vissa frågor i dess sakliga innehåll. I några fall torde denna kritik kunna anses ha varit befogad, i andra åter sköt den tydligt över målet.

Första anmärkningen gällde den ton, som regeringen anslagit i propositionen. Den ansågs allt för mild och beskedlig, gav icke uttryck åt någon förtrytelse och motsvarade fördenskull på intet sätt situationens krav.[4] Osökt anställdes jämförelser med det fasta språket i urtimakallelsen av den 9 juni.[5] Skillnaden är förvisso påtaglig. Den moderation i uttrycken, som regeringen ålade sig i propositionen, var såsom nämnts avsiktligt eftersträvad. Förslaget »vattnades ur» genom de upprepade omarbetningarna, gavs allt lenare och mildare tonfall, tills det slutligen erhöll sin dämpade, försonliga formulering. Med hänsyn till de mål regeringen uppställt — en fredlig uppgörelse med Norge och skilsmässa i vänskap — var formuleringen obestridligen konsekvent avfattad. För regeringens egen existens blev den däremot ödesdiger. Sannolikt är det riktigt, som anförts från olika håll[6], att om statsministern i det historiska ögonblick, som inträtt, förmått skänka ett fulltonigare uttryck åt den upprörda svenska folkmeningen, så hade även det förslag, vari propositionen utmynnade, rönt ett bättre mottagande och kraven på regeringens avgång ej framförts med sådan styrka.

En andra huvudanmärkning mot propositionen tog fasta på dess knapphändighet och allmänna oklarhet.[7] Där framhävdes

[4] Jfr Diplomaticus[-Winterhjelm], a. a., s. 77 f.

[5] T. ex. N. D. A. 22/6, art. rubricerad »Hastig glömska».

[6] T. ex. Sv. D. 28/6.

[7] Så lär Billing, enl. Kvarnzelius' ant. från SäU 7/7, velat yrka avslag å propositionen »derför att den var för oklar». Vid diskussion av klämmen till utlåtandet

ej nog eftertryckligt den villkorslinje, som faktiskt låg bakom regeringens förslag.[8] Kompletterande upplysningar härom lämnades, som nämnts, först under remissdebatten den 27 juni, en vecka efter propositionens avgivande. Det var en vecka för sent. Om regeringen genast framhållit att Sverige, enligt dess mening, ej kunde gå med på en upplösning annat än på villkor, som regeringen senare och underhand ville delgiva det utskott i riksdagen, som komme att behandla frågan, skulle oppositionen sannolikt ha nöjt sig med ett sådant besked. Nu gav dröjsmålet anledning till mycken onödig misstro, och man har svårt att befria sig från intrycket att regeringen här begick ett verkligt fel. Däremot har man svårare att dela de kritikers uppfattning, som menade att regeringen i själva propositionen hade bort utförligt angiva de ämnen, varom den ville förhandla med Norge. Riktigt synes statsministern ha bedömt situationen, då han, bemötande denna kritik, under remissdebatten framhöll det allmänt olämpliga i »att inför dem, som frågan gäller, offentligen diskutera de villkor, på hvilka man kan vara benägen att träffa en uppgörelse».[9] Statsminister Ramstedts uppfattning i denna punkt delades förmodligen av flera medlemmar inom utskottet — åtminstone med säkerhet av Hugo Tamm, som gick ännu längre i fråga om krav på sekretess. Enligt Hugo Tamm borde regeringen ha ingivit sina förslag direkt till utskottet, och sekretessens slöja skulle ha lyfts först sedan ett fullständigt beslut förelåg. »Det är ej klokt», framhåller han i en anteckning, »att offentligt framkasta alla meningar, delade som de äro».[1]

En tredje anmärkning av formell natur, som nära sammanhänger med den föregående, gällde den otillräckliga utredningen av vissa frågor, som upptagits i regeringens promemoria. Sa-

skall, enl. Hjärnes ant. från SäU $^{14}/_{7}$, Billing vidare ha hängt upp sig på det i propositionen använda uttrycket »villkorlig uppgörelse». Ett medgivande att träffa »villkorlig uppgörelse» vore »alldeles för mycket för hvilken regering som helst», menade Billing. »Reger. kan blott komma med förslag till uppgörelse — ty annars skulle riksd. vara reellt bunden vid 'villkorl. uppgörelse'.» Staaff, som i denna punkt tog regeringen i försvar, skall även ha medgivit att uttrycket »villkorlig uppgörelse» i och för sig var »mindre lyckadt».

[8] Jfr Diplomaticus[-Winterhjelm], a. a., s. 78.

[9] 1905 1. Urt. FK 3: 36.

[1] Se *bihang*.

ken har delvis tidigare berörts, i samband med utskottsbehandlingen av punkten nr 8, neutrala zonen eller gränsfästningarnas rasering.[2] Enligt en uppgift skulle generalstabschefen icke ha haft kännedom om denna fråga, innan den överlämnades till utskottet. Av såväl Hugo Tamms som Hjärnes anteckningar framgår att regeringens obestämda hållning i frågan framkallade irritation bland utskottets ledamöter. Även i en annan av de å promemorian uppförda punkterna synes regeringen i efterhand ha lämnat kompletterande upplysningar, vilka av vissa utskottsledamöter uppfattades såsom ett återtagande av vad regeringen tidigare föreslagit. Det gällde bl. a. punkten nr 6, om »sjöfartsförhållandena».[3] I vilken utsträckning kritiken i dessa fall varit befogad är svårt att avgöra. Närmast har man intrycket att regeringen blivit en smula orättvist behandlad.

Vad beträffar kritiken mot regeringsförslagets sakliga innehåll har även denna delvis belysts i framställningen av särskilda utskottets arbete, speciellt i den anställda jämförelsen mellan regeringens och utskottets program. Här skall, för fullständighetens skull, företagas en kort rekapitulering, varvid i vissa fall ytterligare några synpunkter skola beaktas.

Av de i regeringens promemoria upptagna punkterna ansågos några vara till större fördel för Norge än för Sverige.[4] Andra befunnos icke lämpliga i en förhandsuppgörelse, varför det föreslogs att de skulle skjutas på framtiden.[5] Åter andra förmenades ej ha blivit framförda med tillräcklig kraft, som exempelvis fordran på gränsfästningarnas nedläggande. Utan att göra sig skyldig till större överdrift torde man kunna säga att

[2] Ovan s. 96 f.

[3] Under punkten »Sjöfartsförhållanden» finnes i Hjärnes ant. från SäU $^{8}/_{7}$ följande annotation: »torde ej enl. reg. behöfva ingå i nuvar. uppgörelsen». — Jfr även cit. av Hugo Tamm ovan s. 97 n. 5.

[4] Så skriver t. ex. Hjärne i ovan omnämnda koncept till yttrande i SäU $^{4}/_{7}$: »Stor del af regers. punkter sådana att mer till fördel för Norge än för Svge (sjöfartsförhåll. och konventioner).»

[5] Till denna kategori hänförde sig bl. a. förslaget om skiljedomsavtal. Det hade, som nämnts, i propositionen givits en mycket framträdande plats och av många t. o. m. uppfattats som propositionens viktigaste moment. T. ex. Soc. Dem. $^{26}/_{7}$: »Men medan regeringen som första villkor satte framtida skiljedomsaftal, är detta af utskottet skjutet öfver på framtiden. Utskottets första förutsättning är nytt uttalande från det norska folket.»

oppositionens huvudkritik koncentrerades på vad som *saknades* i propositionen, till frågor, som sedan togos upp i särskilda utskottets utlåtande. Dit hörde fordran på uttalande av norska folket, samt därefter en officiell framställning till de svenska statsmyndigheterna med begäran om medverkan till unionens upplösning.

Beträffande det senare kravet förtjänar framhållas att vid den tidpunkt, då propositionen utformades, regeringen hade viss anledning förmoda att Norge i någon form skulle rikta en hänvändelse till Sverige. Den 15 och 16 juni hade Ramstedt, som nämnts, för Vogt och Wedel-Jarlsberg starkt understrukit betydelsen av att Norge i någon form gåve Sverige upprättelse, och i brevet till hustrun den 17 juni hade han sagt sig förmärka »en ifrig åtrå» hos norrmännen att »äfven med eftergifter» komma Sverige tillmötes.[6] Vid sitt andra besök i Stockholm, den 18 juni, hade även Vogt med civilminister Westring diskuterat formuleringen av en eventuell norsk framställning till Sverige.[7] Vogt uppträdde därvid som befullmäktigat ombud för den norska regeringen. Om huru mellankommande händelser föranledde denna att förelägga stortinget ett annat förslag till skrivelse från Norge har ovan relaterats. Förmodligen mottogs stortingsadressen av den 19 juni med besvikelse av den svenska regeringen. Den hade ju haft skäl att vänta en framställning av delvis annat innehåll.[8] Av kung Oscars omnämnda meddelande till Lundeberg framgår även att den svenska regeringen icke genom beslut i konselj ville officiellt förmedla adressen till riksdagen.[9] Därest adressen hade haft den formulering, varom enighet nåddes vid

[6] Se ovan s. 67 f.

[7] Se ovan s. 70. Keilhau, a. a., s. 459, som i denna punkt stöder sig på ant. av Vogt, skriver härom: »I en samtale med statsråd Hjalmar Westring dröftet Vogt i detalj den norske henvendelse; han foreslo at den skulde gjelde medvirkning til 'unionens avvikling', men dette blev vist tilbake; de to herrer blev da enige om 'medvirkning til en sådan gjennemførelse av unionens oplösning' at 'det gode forhold snarest' kunde gjenoprettes.»

[8] I stortingsskrivelsen $^{19}/_{6}$ förutsättes sålunda unionsförhållandet redan såsom upplöst (».. at indgaa paa de forhandlinger, som er nödvendige for det endelige opgjör af det nu löste unionsforhold»; se *bihang* till s. 72 n. 4), en ståndpunkt, som icke var förenlig med den, som svenska regeringen intagit i propositionen. Jfr ovan s. 126 n. 3 samt närmast föregående not.

[9] Se *bihang* till s. 99 n. 2.

samtalet mellan Westring och Vogt, torde statsrådets hållning ha blivit en annan. Det hade ju varit högst anmärkningsvärt, om regeringen avböjt att vidareförmedla en framställning, som den själv uttryckt önskan att få till stånd och vars innehåll i princip man på förhand överenskommit.

Fordran på uttalande av norska folket, speciellt i formen folkomröstning, hade Ramstedt, som nämnts, bestämt motsatt sig vid remissdebatten.[1] Statsministerns uppfattning delades av flera ledamöter i riksdagen. Bl. a. yttrade sig Staaff under diskussionen i särskilda utskottet i samma riktning, och Widén har i sina dagboksanteckningar givit uttryck åt liknande tankegångar.[2] Ur svensk taktisk synpunkt var folkomröstningsförslaget långt ifrån lyckat. Det bevisas bäst av förhållandet att norska regeringen redan i mitten av juni själv hyste planer på att stärka sin sak genom en omröstning bland folket. Några omedelbara anstalter träffades icke då, men så snart säkra underrättelser ingått att svenska riksdagen skulle komma att uppföra norsk folkomröstning bland sina villkor, vidtogos snabba åtgärder i syfte att förekomma riksdagens beslut.[3] Den 27 juli, samma dag som riksdagen antog särskilda utskottets program, framlade även norska regeringen i stortinget förslag om folkomröstning i frågan om unionens upplösning.[4] Resultatet av

[1] Se ovan s. 77. — Palander lämnar i memoarerna en kompletterande upplysning om diskussionen inom regeringen rörande folkomröstningen: »Denna fråga hade visst icke förbisetts af vår regering, den hade varit uppe och dryftats ganska ingående, men med kännedom om stämningen i Norge och om den der pågående agitationen var man viss om huru utgången skulle blifva och man ansåg att det för Sverige skulle vara nedsättande inför utlandet att vid denna folkomröstning få en förkrossande majoritet för skiljsmessan.»

[2] »Vi böra ej nedsjunka i byråkratism och formalism. ... Ingen har något hopp om ett annat resultat; i häfdandet af sitt beslut kommer norska folket att stå som en man. ... Är det någon satisfaction att norrmännen två gånger fatta ett olagligt beslut?» Yttrande av Staaff i SäU, enl. odat. diskussionsreferat av Hugo Tamm. — Ang. Widén se nedan n. 5.

[3] Eller som Sars, a. a., s. 274, uttryckt det: »Ett af 'vilkaarene' ... blev imidlertid straks, med den raadsnare beslutsomhed, som karakteriserede den norske regjering, revet ud af 'vilkaarenes' række og snudd saaledes om, at det vendte brodden mod Sverige istedenfor, som tænkt, mod Norge.»

[4] Endast långsamt synes man i ledande svenska riksdagskretsar ha kommit underfund med den norska regeringens schackdrag (jfr närmast föregående not). Så skriver t. ex. Gustaf Sparre till Hugo Tamm $^{10}/_{8}$, sex dagar efter det folkomröstningen ägt rum: »Hvad hittills skett sedan Riksdagens beslut fattats är dels det

omröstningen (368,208 ja mot 184 nej) överträffade alla norska förväntningar och bidrog starkt att konsolidera Norges ställning. Statsminister Ramstedt hade således i denna punkt bedömt läget politiskt riktigt. Om oppositionen låtit sig ledas av någon föreställning om att folkomröstningen skulle giva annat resultat än som skedde, hade den tydligen gjort sig skyldig till en kapital felbedömning.[5]

Av kritiken mot den kungliga propositionen återstår slutligen att till behandling upptaga en beskyllning, vilken med fog kan betecknas såsom den grövsta och mest infama som riktats mot statsrådet. Den framfördes i yttersta högerns organ och gick ut på att regeringsförslaget till innehåll väsentligen vore en norsk diktamen. Den 3 juli innehöll Stockholms-Bladet en ledande artikel, vari förklarades att tvenne norska emissarier, förre statsrådet Benjamin Vogt och professor W. C. Brögger, vid samtal med statsminister Ramstedt fastslagit de villkor, som den svenska regeringen sedermera förelade särskilda utskottet. De båda emissarierna skulle enligt tidningen även ha utfäst ett bifall från Norge till sagda villkor.[6] Uppgifterna i Stockholms-Bladet, vilka aldrig kommo att dementeras av regeringen, gåvo eko inom särskilda utskottet. Enligt anteckning av Hjärne skall Cavalli den 3 juli ha framställt yrkande, att statsminister Ramstedt inkallades i utskottet för att avge förklaring eller att utskottets ordförande finge i uppdrag att inhämta upplysningar i saken. Cavallis ytterligt gående förslag väckte motstånd hos bl. a. Hugo Tamm och Staaff, vilken senare omedelbart yrkade avslag därpå. Cavalli återtog också sitt yrkande.[7] Vid utskottets sammanträde följande dag, den 4 juli, lämnade ordföranden — tydligen efter samtal med Ramstedt — meddelandet att statsministern uppsökts av Vogt och Wedel-Jarlsberg, men att inga

betecknande att det ej var för det Sverige fordrade så, som de gjorde folkomröstning. Det var endast en slump att [norska] Regeringens förslag framkom samma dag som Riksdagen ½ 12 fm fattade sitt beslut.»

[5] Se *bihang*.

[6] Se även St. Bl. 4/7, 5/7, 6/7, N. D. A. 4/7 samt V. L. 4/7, vilken sistnämnda tidning talar om »regeringens till vår outsägliga skam af norska män dikterade förslag».

[7] Se ant. av Hjärne i *bihang*.

andra förhandlingar ägt rum mellan den svenska regeringen och norska ombud. Vogt och Wedel-Jarlsberg hade endast antytt att, därest Sverige ville inlåta sig på underhandlingar, man även från norsk sida ville söka visa största tillmötesgående, intill gränsen för vad som kunde anses förenligt med Norges självständighet.[8] Om Brögger nämndes intet. Han sammanträffade ej heller veterligen med Ramstedt under sitt ovan omskrivna Stockholmsbesök.[9]

I sina »erindringer og optegnelser» från unionskrisen 1905 har den norske publicisten K. A. Winterhjelm[1] med stöd av en visserligen anonym men föregivet välinitierad sagesman gjort gällande, att den svenska regeringen på förhand skulle »have havt fuld kundskab om ydergrænsen for norske indrömmelser; vidst, hvad Norge uden videre kunde gaa ind paa; hvad Norge mente at kunne dröfte ved underhandlinger; ligeledes hvad man i Norge saa bestemt maatte modsætte sig, at man heller risikerede krig». »Selve spörgsmaalenes art», fortsätter Winterhjelm, »var da for den svenske regjering fuld vejledning til at bedömme sandsynligheden af norsk modstand, paa samme tid som de förste informationer fra udlandet gik ud paa stærke advarsler mod at fremkalde krigstilstand. Under disse synspunkter — der ogsaa tilflöd riksdagen og dets utskott og blev af afgjörende betydning for kamrenes kompromis — havde den Ramstedtske regjering saaledes stipuleret sine for utskottet fremlagte vilkaar . . .»[2] I mycket överensstämmer denna framställning med den version, som ovan refererats ur Stockholms-Bladets spalter. I båda fallen göres gällande att svenska regeringen skulle ha suttit inne med speciella informationer rörande gränsen för norska medgivanden och att den utarbetat sina punkter till ut-

---

[8] »Statsråd. Vogt och Wedel-Jarlsberg inställt sig hos statsminist. och antydt om att Svge ville inlåta sig i förhandl. fr. norsk sida största tillmötesgående förenl. med Norges sjelfständigh. — Men inga andra underhandlingar fr. norsk sida med svenska reger.» Meddelande lämnat i utskottet av ordf., enl. Hjärnes ant. från SäU $^{4}/_{7}$.

[9] Jfr ovan s. 71 f. Uppgiften verifierad av sonen, professor A. W. Brögger, vid samtal med förf.

[1] Winterhjelm var 1905 norska Aftenpostens korrespondent i Stockholm.

[2] Diplomaticus[-Winterhjelm], a. a., s. 78 f.

skottet med största hänsyn härtill. I en polemisk anmälan av Winterhjelms arbete i Stockholms Dagblad 1906 har Hjärne starkt reagerat mot denna historiskt-politiska förvrängning, som förvandlar »1905 års svenska statsråd och riksdagsmän till simpla exekutorer af den illustra norska statsmannavilja[n]».[3]

Med all säkerhet har Benjamin Vogt under sina samtal med statsminister Ramstedt eller andra medlemmar av den svenska regeringen icke framlagt något norskt förslag till uppgörelse.[4] Däremot hade han enligt uppdrag betonat att Norge vore berett till rimliga eftergifter, dock att dessa ej finge innebära »et Tilbageskridt» eller »en Underkjendelse fra norsk Side af det Skeede».[5] Att Wedel-Jarlsberg under sitt besök i Stockholm skulle ha förmedlat något detaljerat förslag torde få anses uteslutet. Han hade sänts i annat uppdrag.[6] Med andra norrmän hade regeringen veterligen icke konfererat. Kvar står möjligheten att statsrådet på hemlig väg skaffat sig upplysningar. Betydelsen av dessa torde i så fall dock ha varit ringa.

Å andra sidan: när regeringen utarbetade och förelade riksdagen sitt förslag, hade det varit en betänklig brist på förutseende, om den icke vederbörligen beaktat alla faktorer och möjligheter till komplikationer. Ännu innan några samtal förekommit med norrmännen, hade ministären Ramstedt utstakat sitt politiska mål. Det var en *fredlig* upplösning av unionen, under förhållanden som tillgodosåge och tryggade Sveriges »sanna intressen». Med hänsyn härtill utformade den sin proposition till urtiman. Det ogynnsamma mottagandet i riksdagen påverkade icke regeringens övertygelse om att den handlat rätt och riktigt. I varje fall gällde detta statsministern. I det tidigare omnämnda

[3] St. D. $^{23}/_{12}$ 1906. Hjärne har rubricerat sin artikel »Sagan om 1905».

[4] Jfr ovan s. 68 ff.

[5] Cit. ur brev till Ramstedt från Vogt, avsänt $^{19}/_{6}$ från Kristiania efter återkomsten från andra besöket i Stockholm. Brevet är av följande lydelse: »Jeg finder at burde meddele Deres Excellence, at jeg efter Tilbagekomsten hertil har faaet yderligere bestyrket det af mig mundtlig Fremholdte, at ethvert Tiltag, der kunde tydes som et Tilbageskridt eller som en Underkjendelse fra norsk Side af det Skeede er absolut udelukket. Forsög i denne Retning vil visselig umuliggjöre en for begge Parter tilfredsstillende Lösning. I övrigt er der et oprigtigt Önske om at lette et mindeligt Opgjör.»

[6] För att bereda marken för det s. k. »Bernadotte-tilbudet». Jfr ovan s. 68 f.

brevet till hustrun den 22 juni skriver sålunda Ramstedt: »Stämningen lär vara hög särskildt bland 1 kam:s pluralitetsparti och förargelsen öfver regeringen stor. . . . Och dock, äfven om jag kunde skulle jag med vetskap om det skedda ej vilja göra det gjorda ogjordt. Det finnes efter mitt förmenande icke någon annan utväg, som ej leder till krig, och krig vill jag om möjligt undvika.» Samma inställning kommer delvis till uttryck i en promemoria av justitieminister Berger, nedskriven under eller efter år 1907 till stöd för minnet vid utarbetandet av en planerad uppsats i norska frågan.[7] Berger vill där hävda att ministären Ramstedts politik var en »fredens politik», under det att riksdagens var en »krigsäfventyrets». Sålunda ansåg Berger det vara »oförlåtligt» av särskilda utskottet att uppställa villkoret om gränsfästningarnas rasering, om det ej i förväg visste »att Norge skulle ingå därpå».

I den mån man kan ha rätt att draga någon slutsats av vad ovan anförts, så blir det den att ministären Ramstedt vid utformandet av sitt förslag icke ville uppställa några fordringar, som den icke i förväg förmodade att Norge skulle kunna acceptera. För ministären Ramstedt framstod nämligen fredens bevarande på den skandinaviska halvön såsom en huvuduppgift, vid sidan varav allting annat tedde sig som mindre betydelsefullt.

Den ovan lämnade redovisningen av den kritik, som framförts mot regeringen i samband med dess förslag att lösa unionskonflikten, har visat oppositionens art och omfattning. Oppositionens syfte var att störta ministären, ett syfte, som den även nådde. I vilken grad de olika anmärkningarna på-

[7] Promemorian upptager 13 olika punkter. Några av dessa jämte ingressen förtjäna att citeras: »Om ngt skrifves i norska frågan så: 1) Oförlåtligt af Sverge att lägga in stycket om gränsfästningarne, *om de ej visste att Norge skulle ingå därpå,* hvilket de nog ej visste, ty Persson i Törneryd uppmanade ju [S. A.] Hedin skrifva till Norge. ... 3) Ramstedtska ministären föll ej såsom Edén skref, emedan den ej nog skarpt etc., utan den föll emedan den ville bevara *freden i norden* ... 5) Det var en fredens politik, som den Ramstedtska ministären fullföljde. Riksdagens politik *blef* också en fredens politik, men den *var* krigsäfventyrets politik. ... 13) Riksdagen tog mun för full mot Norge 1905. Kunde ej hålla ord.»

verkade regeringen att fatta sitt beslut att avgå, undandrager sig givetvis bedömande. Härvidlag, liksom i så många andra fall, torde en växelverkan av olika faktorer ha ägt rum.

I den samtida pressen diskuterades mycket livligt den egentliga anledningen till ministärens tillbakaträdande. Åsikterna voro delade, och ståndpunkterna bestämdes väsentligen av respektive tidningars politiska hållning. För de konservativa organen, Vårt Land, Nya Dagligt Allehanda och Stockholms-Bladet, framstod såsom självklart att regeringen måste avgå. Minsta tvekan rådde ej därom. Den annars liberala Stockholms-Tidningen, vilken, såsom nämnts, i unionsfrågan intagit en ståndpunkt som närmade sig högerns, var av samma åsikt: »detta måste störta en regering».[8]

I den högermoderata pressen var man också inställd på avgångstanken. Efter en analys av utskottets utlåtande kommer Stockholms Dagblad till slutsatsen, att det vore »otänkbart» att regeringen skulle »komma att kvarstå mer än några dagar». Man söker visserligen »förgäfves efter något bestämdt formuleradt kraf på en ny regering», skriver tidningen, men i det skäl som utskottet angivit för att undanhålla regeringen den begärda underhandlingsfullmakten (»med afseende å ärendets synnerliga vikt kan utskottet icke . .» etc), torde man kunna utläsa ett »faktiskt misstroendevotum», ehuru nedlagt blott i en »ingress».[9] Något svävande voro däremot tonfallen hos de moderat-liberala organen. »Närmaste anledningen till regeringens afgång är naturligtvis den, att utskottet icke tillstyrkt den k. propositionen oförändrad», skriver Svenska Dagbladet, men »huruvida detta varit tillräcklig anledning att demissionera må lämnas därhän». »Något politiskt misstroendevotum» har icke direkt uttalats. Det faktum att utskottet vägrat tillstyrka uppgörelsefullmakt kan endast tolkas som en önskan om ett *person*skifte inom statsrådet, icke som en önskan om omläggning av den hittills förda regeringskursen.[1]

[8] St. T. $^{20}/_{7}$.
[9] St. D. $^{26}/_{7}$.
[1] Sv. D. $^{26}/_{7}$.

Den klart liberala och frisinnade pressen hade svårt att finna en giltig anledning till skifte överhuvud inom regeringen. Av särskilt intresse äro härvid kommentarerna i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning, enär man har skäl förmoda att Henrik Hedlund, suppleant i särskilda utskottet, själv här fört pennan. »Man kan förstå», yttrar Handelstidningen, att regeringen »känt sig obehagligt berörd af utskottsutlåtandets snäfva ton och fäst sig vid dess afstyrkande af bifall till k. m:ts anhållan om fullmakt att omedelbart träffa villkorlig uppgörelse med Norge. Det vore dock säkerligen orätt att söka anledningen till detta afstyrkande i något slags misstro mot just *denna* ministär. Utskottet har uppenbarligen ansett 'ärendets synnerliga vikt', som det uttrycker sig, kräfva en samvärkan i detta fall mellan regering och riksdag alldeles oberoende af regeringens sammansättning. Och ministären Ramstedt lär ej häller vara okunnig om, att man för närvarande inom Andra kammarens ledande kretsar ingalunda hyser någon åstundan efter ett regeringsskifte.»[2] »Det låter sig emellertid icke förneka», fortsätter tidningen, »att utskottet rätt väsentligt utvidgat och ändrat regeringens program för unionsuppgörelsen. Det låter därför tänka sig, att den ansett situationen kräfva, att spörsmålet om dess kvarstående vid styrelsen underkastades den grundliga dryftning, som måste blifva följden af en demissionsansökan. Men resultatet af denna dryftning lär icke kunna blifva något annat än att krisens enklaste lösning är att söka i ett förnyande af ministärens mandat, möjligen i förening med en lätt rekonstruktion af densamma.»[3] De i Handelstidningen framförda synpunkterna delades i huvudsak av Dagens Nyheter. »Någon direkt anledning för ministären Ramstedt att demissionera är icke gifven genom utskottsutlåtandet, som i det stora hela sluter sig rätt nära till regeringspropositionen.» Å andra sidan kunde man väl förstå de skäl, som föranlett regeringen att anhålla om »befrielse från ett tungt och otacksamt värf». Ett av dessa skäl var enligt tidningen utskottets krav om uttalande av norska folket. Det hade av stats-

[2] Jfr *bihang* till s. 119 n. 3.
[3] G. H. T. $^{26}/_{7}$.

ministern vid remissdebatten betecknats såsom »en formalitet utan värde», och det vore förklarligt om han kände motvilja »att göra detta sken till själfva hufvudmomentet i en svensk aktion».[4] Samma synpunkter utvecklades även av Svenska Morgonbladet och Social-Demokraten; den väsentliga avgångsanledningen vore att söka i utskottets av regeringen kritiserade krav på norsk folkomröstning.

Huru uppfattade då regeringen själv situationen?

Tyvärr saknar man utförligare upplysningar härom. Det enda vittnesbörd, som föreligger, äro några kortfattade uttalanden av sjöminister Palander i hans memoarer. Han gör där gällande att riksdagen i det mesta gått med på vad regeringen föreslagit. Avvikelsen reduceras huvudsakligen till en fastare och stramare ton samt tillägget om uttalande av norska folket. Att regeringen ändå trädde tillbaka och icke lät sig övertala att kvarstå, berodde — uppger Palander — dels på den »prickning» som låg i formuleringen »att Kungl. Maj:ts förevarande proposition icke kunnat bifallas», dels på förhållandet att det »så att säga låg i luften att någon skulle offras» och denna någon ej gärna »kunde vara någon annan än regeringen».[5]

Statsrådet uppfattade således utskottets beslut att icke förorda bifall till propositionen som ett misstroendevotum. Parlamentariskt var detta logiskt och naturligt. Unionsfrågans definitiva lösning var en livsfråga för hela nationen. Regeringen hade rekonstruerats uteslutande med hänsyn till denna fråga. I mycket hade de yttre förhållandena sedan visserligen ändrats. Regeringsförslaget till urtima riksdagen var av principiellt annat innehåll och vilade på andra förutsättningar än det program, varpå rekonstrueringen tidigare hade skett. Kvar står dock faktum att statsrådet desavuerades av riksdagen i den för stunden allt överskuggande politiska frågan. Riksdagen hade vägrat att lämna regeringen den i propositionen begärda förhandlingsfullmakten.

[4] D. N. $^{20}/_{7}$.
[5] Se utdrag ur Palanders memoarer i *bihang*.

Riksdagens och konungamaktens inflytande på avgången.

Riksdagens avoga hållning emot ministären hade — som den tidigare framställningen visat — tagit sig många olika uttryck. Riksdagen avvisade det samarbete, vartill regeringen inbjöd. Den slöt sig inom sitt skal. Någon samverkan utöver den att särskilda utskottet mottog regeringens promemoria med de 8 punkterna förekom icke.

Otvivelaktigt var särskilda utskottets makt och myndighet mycket stor. I litteraturen har det ock betecknats såsom »det mest ansvarstyngda och mäktiga i hela vår långa riksdagshistoria efter 1809».[6] I den fråga, som det av riksdagen fick i uppdrag att bereda, tog det helt ledningen. Regeringens utredning tillmättes ringa betydelse. Utskottet inkallade experter av skilda slag för att orientera sig i frågan. Sålunda föredrog kabinettssekreterare Trolle till utrikesdepartementet ingångna rapporter om utländska makters hållning, generalstabschefen Rappe och chefen för flottans stab, amiral Sidner, redogjorde, assisterade av olika specialister, för Sveriges och Norges militära resurser och försvarspolitiska läge.[7] Den uppfattning, som utskottsmajoriteten hade om betydelsen av regeringens insatser, fick också ett ganska oförblommerat uttryck i utskottsutlåtandet, där i en passus meddelas att utskottet »från statsrådet erhållit upplysningar i föreliggande ämne samt jämväl från andra officiella myndigheter inhämtat sådana».[8] Ifråga om levererande av upplysningar tilldelas här regeringen en roll, som jämnställes med »andra officiella myndigheter».[9] Överhuvud behandlades regeringen snävt av utskottet. När under arbetets gång

[6] THERMÆNIUS, Riksdagspartierna, s. 176. Jfr även EDÉN, Den svenska riksdagen under femhundra år, s. 283: »Då tog riksdagens särskilda utskott ledningen och åstadkom efter långa och svåra förhandlingar enighet om ett verkligt svenskt program för uppgörelse. Det var ett kraftprov av riksdagen, kanske det största under 1809 års statsskick.»

[7] Enl. Hjärnes och Hugo Tamms ant:r från SäU samt BILLING, a. a., s. 287.

[8] 1905 1. Urt. SäU:s utlåt. nr 1, s. 5.

[9] Jfr St. D. $^{26}/_{7}$, cit. hos KIHLBERG, a. a., s. 485 f. Se även ovan s. 97 n. 4 om Lundebergs reflexioner ang. värdet av regeringens promemoria.

utskottsordföranden ansåg sig böra kontrollera eller muntligen inhämta någon upplysning hos statsministern, skedde det i former, som måste ha känts rätt irriterande för den tillfrågade. Av Lundebergs anteckningar härom får man intrycket att dessa förfrågningar understundom fingo karaktären av närgånget förhör. I två fall skulle utskottsordföranden t. o. m. ha givit statsministern en formlig admonition för underlåtenhet att vidtaga vissa beredskapsåtgärder.[1] Om det förslag, som framställdes att inkalla statsministern till särskilda utskottet för att där stå till svars för förbindelserna med de norska ombuden, har ovan relaterats. Det var i sitt slag ganska uppseendeväckande och framkallade hos vissa ledamöter av utskottet associationer om frihetstidens politiska förhållanden.[2]

Det karakteristiska för frihetstidens parlamentarism var ju riksdagens allt dominerande inflytande. I för riket avgörande frågor kunde den fungerande regeringen sättas ur spel, och den förmådde icke taga någon ledande del i riksdagsarbetet. Genom sitt månggrenade utskottsväsen, men framför allt genom det namnkunniga sekreta utskottet, där partiernas främste hade sina säten, utövade riksdagen ett faktiskt regemente och uppdrog riktlinjerna för landets politik, icke minst för dess utrikespolitik. Med undanskjutande av rådsregeringen och dess utredningar inkallade sekreta utskottet högre ämbets- och tjänstemän ur förvaltningen för att informera sig i frågorna. Det arbetade under tystnadsplikt, och tidvis var all egentlig samverkan med rådsregeringen avbruten. Kanslipresidenten, liksom övriga riksråd, kunde understundom anmodas att infinna sig i utskottet för att lämna upplysningar eller »svara på frågor». Voro svaren ej tillfredsställande, förekom att admonitioner utdelades.[3]

[1] Se utdrag ur Lundebergs dagbok i *bihang*.

[2] Se *bihang* till s. 132 n. 7.

[3] Jfr Stavenow, Det adertonde århundradets parlamentarism i Sverige, s. 13, 17, 20 ff., samt Lagerroth, Frihetstidens maktägande ständer 1719—1772, II, s. 190 ff. — För att konkretisera bilden av sekreta utskottets oerhörda makt spec. i utrikespolitiska frågor må erinras om, när sekreta utskottet under ledning av lantmarskalken Karl Gustav Tessin och med förbigående av den fungerande rådsregeringen hösten 1738 beslöt en ny förbundstraktat med Frankrike, som i hög grad band Sveriges framtida politiska utveckling.

Obestridligen förete vissa drag av den parlamentariska situationen under sommaren 1905 likhet med den, givetvis ytterst schematiserade, teckning av frihetstidens politiska förhållanden, som här lämnats. Där återfinnes regeringen, som i en för riket avgörande fråga skjutes undan av folkrepresentationen, dit den politiska tyngdpunkten förflyttats. Där återfinnes det mäktiga riksdagsutskottet, sammansatt av partiernas ledande män, vilket uppdrager riktlinjerna för det blivande, riksviktiga beslutet. Där återfinnes den anbefallda sekretessen, inkallelsen av högre ämbetsmän, frågor och erinringar till statsrådets chef samt överhuvud den starka spänningen mellan den fungerande regeringen och den maktägande oppositionen inom riksdagen. Överensstämmelsen observerades även av samtida betraktare, t. o. m. av ledamöter i särskilda utskottet. »Det kallade till sig, då det behövde upplysningar, generaler, amiraler, utrikesdepartementets tjänstemän och andra, av vilka sådana upplysningar stodo att få, det arbetade under tystnadsplikt och det föreföll mig hela tiden, som om det tillägnat sig sekreta utskottets från vår frihetstid myndighet och arbetsmetoder», skriver sålunda utskottsledamoten Säve i sina memoarer, och reflexionerna få sitt särskilda intresse därigenom att den som nedskrivit dem var själv historiker och kännare av frihetstiden.[4] I ett av sina dagboksbrev återger vidare Ernst Beckman, inom utskottet representerande en i förhållande till Säve direkt motsatt politisk uppfattning, följande karakteristik av läget, som förtjänar att citeras i sin helhet. »Stämningen både inom och utom riksdagen är ganska nervös; krigiska dikter och ohemula upphetsande artiklar höra till ordningen för dagen. 'Det är Frihetstiden på nytt', sade till mig en Djursholmsbo, f. d. sekreteraren i marinförvaltningen Lindbom. 'En regering, som saknar eller synes sakna inflytande, en regerande riksdag med ett styrande sekret utskott, strid mellan Hattar och Mössor, krigsparti och fredsparti.' Det var en träffande karakteristik.»[5]

[4] Memoarerna äro icke publicerade. Ett maskinskrivet exemplar finnes i UUB, originalet i släktens ägo.

[5] Beckman i dagboksbrev $^{30}/_{6}$. — Likartat, ehuru än mer expressivt, uttrycker Lars Tingsten saken i ett temperamentsfullt brev $^{13}/_{7}$ till sin vän Herman Eke-

Även om den med frihetstiden anställda jämförelsen innesluter fullt uppenbara överdrifter, torde den dock giva uttryck åt ett faktiskt förhållande under första urtiman 1905. Folkrepresentationen usurperade helt den politiska makten. Riksdagen och särskilda utskottet hade regeringens öde helt i sin hand. Och de fällde ministären.

Ministären Ramstedt »stupar över riksdagen». »Konungamakten står väsentligen passiv.» »Möjligen har konungen ... från början förhållit sig motvilligt avvisande till demissionen men av riksdagens och särskilda utskottets hållning övertygats eller betvingats.» Med dessa satser har Kihlberg velat fixera konungamaktens inflytande under den Ramstedtska regeringskrisen.[6] Några fullt säkra hållpunkter för bedömandet av denna fråga finnas tyvärr icke att tillgå. Mycket talar dock för att den sammanfattning, som Kihlberg givit, i sina huvuddrag är riktig.

Under unionskonfliktens tidigare skede hade konungamakten utvecklat en betydande aktivitet. Närmast avses härmed kronprinsen-regentens upprepade ingripanden under Lagerheimska krisen samt det initiativ till upptagande av nya förhandlingar med Norge, som medförde statsministerskiftet i april.[7] Mot bakgrunden av detta förhållande kan konungamaktens passivitet under konfliktens senare skede synas väl överraskande. Å andra sidan kan man peka på naturliga orsaker till förändringen. Här skola endast några antydas. Konungens ställning såsom unionskonung förlamade i viss mån hans handlingskraft. Han kände sig personligt bunden. Symtomatiskt är härvid hans uppträdande i frågan om sekundogenituren. Utsatt för påtryckningar och lockelser från skilda håll ansåg han sig böra överlämna avgörandet av frågan till riksdagen, trots att den på det intimaste berörde hans egen familj. En annan bidragande orsak till den inträdda passiviteten kan möjligen vara att söka i

lund: »Regerande riksdag. Särskilda utskottet = välfärdsutskottet, som gifver order. ... Elände öfver alla gränser!»

[6] KIHLBERG, a. a., s. 627.

[7] Se ovan ss. 4 ff. och 12 f.

den tidigare påvisade skiljaktigheten mellan kungahusets medlemmar rörande uppfattningen om vad propositionen till urtiman borde innehålla. Kronprinsen gillade, som nämnts, icke det förslag regeringen förelade riksdagen; han hade önskat ett annat. Under särskilda utskottets arbete kom även kungahuset, liksom regeringen, att hållas utanför avgörandena.[8] Måhända äro följande två små episoder belysande för kontakten mellan konungen och utskottets ordförande. Vid ena tillfället vänder sig konungen till utskottets ordförande med en begäran att utskottet i sitt utlåtande skall intaga åtminstone ett omnämnande av stortingsadressen till konungen av den 19 juni, en begäran, som villfares efter diskussion inom utskottsmajoritetens bestämmande konklav.[9] I det andra fallet uppsöker utskottets ordförande konungen, omedelbart innan denne skall resa till ett möte med tyske kejsaren[1], i avsikt att för konungen framhålla »den absoluta nödvändigheten» av att kejsaren informerades om att Sverige ej utan vidare kunde godkänna unionsbrottet, och att riksdagen säkerligen »komme att fordra vissa villkor så i form som i sak för att ingå på en afveckling af unionen».[2] Tidigare hade kung Oscar i regel lojalt underordnat sig den politik, som riksdagen utstakat.[3] Med hänsyn härtill förefaller det rätt naturligt, om han även i unionskonfliktens slutskede böjde sig för riksdagens önskningar, isynnerhet som han torde ha varit medveten om att det program, som utkristalliserats inom utskottet, var ett kompromissprogram, vilket kunde räkna på stöd av alla åsiktsgrupper av betydelse inom riksdagen. Att även kronprinsen intog samma lojala hållning framgår bl. a. av uppgifter, som Billing lämnat.[4]

---

[8] Billing, a. a., s. 296: »Naturligtvis voro de kunglige ifriga att få veta något från utskottet, men mycket nobelt var af dem att ej med minsta ord försöka locka till brytande af sekretessen, hvarom där öfverenskommits. De fingo ej heller något därifrån höra.»

[9] Se *bihang* till ss. 99 n. 2 och 100 n. 4.

[1] Mötet mellan kung Oscar och kejsar Wilhelm ägde rum i Gävle $^{13}/_{7}$ och var officiellt. Kronprinsen medföljde konungen och deltog även i överläggningarna.

[2] Ur Lundebergs dagbok $^{13}/_{7}$, utförligt cit. i *bihang*.

[3] Jfr Kihlberg, a. a., s. 626 och s. 640 ff.

[4] Billing, a. a., s. 296, refererande samtal med kronprinsen.

Situationen var f. ö. exceptionell. När Ramstedt utsågs till statsminister, uppfattades detta, såsom påvisats[5], av konungen som ett provisorium. Konungen befann sig för tillfället i ett faktiskt nödläge. Han hade även sina aningar att förhållandena snart skulle bliva sådana, att en förändring av statsrådet bleve nödvändig.[6] Unionskonfliktens tillspetsning utlöste också omedelbart hänvändelsen till Boström. Statsrådet skulle förstärkas. Boström avböjde emellertid anbudet. Provisoriet fick fortsätta. Med urtima riksdagen komplicerades situationen ytterligare. Tidigare hade trycket kommit huvudsakligen utifrån. Nu mötte svårigheter även inifrån. Regeringen måste räkna med att i samma fråga kämpa på dubbla fronter, en utrikespolitisk och en inrikespolitisk. Detta blev den tydligen för mycket. Det torde även konungen ha insett. När regeringen så själv önskade draga sig tillbaka, gjorde han därför troligen intet motstånd häremot. Kanske ansåg han — med hänsyn till det allmänna läget — ett statsrådsskifte rentav önskvärt?

Ministären Ramstedts allmän-politiska ställning och eftermäle.

Rent allmän-politiskt sett var ministären Ramstedts ställning ganska bräcklig. Den saknade fastare parlamentarisk förankring. Intet av partierna i riksdagen kände sig förpliktat att lämna den sitt stöd i stora, avgörande frågor. Partierna endast tolererade den. Ministären hade också under den korta tid, som den fungerat, lidit betydande motgångar i riksdagen.[7] Först och främst hade dess förslag i rösträttsfrågan fallit. Vid 1904 års riksdag hade ministären Boström framlagt ett förslag till lösning av denna fråga. Första kammaren accepterade för-

[5] Ovan s. 29. Jfr även ovan s. 38 n. 2.

[6] Se samtalet med von Krusenstjerna $^{28}/_{4}$ i *bihang* till s. 29 n. 4.

[7] Enl. ett av St. T. $^{22}/_{6}$ återgivet rykte skulle det t. o. m. »vara sant, att hela ministären strax efter slutet af årets lagtima riksdag ställt sina platser till konungens förfogande på grund af de anmärkningar, som under senaste skedet af riksdagen riktades mot densamma. Konungen skall dock hafva förmått ministären att kvarstå.» Uppgiften bör tagas med största reservation.

slaget i allt väsentligt, andra kammaren däremot förkastade det, ehuru röstövervikten var svag (116 mot 108).[8] Vid 1905 års riksdag återkom regeringen med i huvudsak samma rösträttsproposition. Med hänsyn till Boströms stora parlamentariska manövreringsförmåga ansågs det mycket sannolikt att förslaget skulle kunna genomföras. Då avgörandet fattades i början av maj, var Boström emellertid borta från statsministerposten. Efterträdaren hade icke den politiska auktoritet och det inflytande, som fordrades för att vinna de villrådiga och tvehågsna i andra kammaren. Rösträttspropositionen föll än en gång, nu endast med 3 rösters majoritet (113 mot 110). För regeringen var nederlaget kännbart, isynnerhet som det var högst osannolikt att den en tredje gång skulle kunna framlägga samma förslag för riksdagen. Med år 1905 utgick därtill mandatperioden för andra kammarens ledamöter, och då valen av allt att döma skulle komma att gå i rösträttsfrågans tecken, måste man räkna med kanske helt ändrade politiska förutsättningar. Sedd ur rösträttsfrågans synpunkt var ministären således förbrukad. Även i ett annat uppmärksammat spörsmål led regeringen ett knappt nederlag. Det var i den s. k. strejklagsfrågan.[9] Regeringsförslaget fälldes här av andra kammaren med 112 röster mot 110. Liksom i rösträttsfrågan kom motståndet huvudsakligen från den samlade vänstern, ehuru de två avgörande rösterna avgåvos från lantmannapartistiskt håll. Bl. a. bekänner Widén i en dagboksanteckning att han röstade emot delvis av »önskan att slå ihjäl regeringen», vilken enligt hans åsikt skötte sig »allt sämre».[1]

I allmänhet kritiserades ministären Ramstedt rätt hårt i den offentliga diskussionen vid tiden för lagtima riksdagens avslutande i mitten och slutet av maj. »Ser man på hvad som händt

[8] Beträffande rösträttsfrågans behandling vid 1904 och 1905 års riksdagar hänvisas till framställningar hos bl. a. ANDRÉN, Tvåkammarsystemets tillkomst och utveckling, s. 390 ff., BOËTHIUS, a. a., s. 209 ff., KIHLBERG, a. a., s. 468.

[9] Om strejklagsfrågan och dess riksdagsbehandling se BOËTHIUS, a. a., s. 216. Slutreflexionen hos Boëthius lyder: »Möjligen berodde utgången såväl i denna fråga som i rösträttsfrågan på att Boström ej längre var statsminister.» — Jfr även nästföljande not.

[1] Se utdrag ur Widéns dagbok i *bihang*.

under denna riksdag, så måste man också medge, att regeringen utvecklat en sällsynt brist på förmåga att begagna konjunkturerna», skriver det konservativa Stockholms-Bladet, som dock tidigare behandlat ministären Ramstedt relativt välvilligt.[2] »Med någon användning af skicklighet och energi hade det väl dock bort vara möjligt för regeringen att få fram positiva resultat istället för negativa, då den hade att räkna med en ganska villig Första kammare och en Andra kammare, som saknar ett maktegande majoritetsparti. Men i stället låter regeringen slå sig ideligen, ideligen af en Andrakammarminoritet, som slumpvis i de afgörande ögonblicken fått tillfällig förstärkning.»[3] I den radikala pressen var missnöjet ändå större. »Ifrån en regering, som så missuppfattar verkningarna af sina egna reformförslag är sannerligen ej mycket att vänta eller hoppas», yttrar Dagens Nyheter. »Med den brist på samförstånd som nu råder mellan regering och riksdag har ingendera utsikt att på egen hand och i förhastande komma något nyttigt åstad.» »Minnena af illa förberedda förslag och samhällsvådliga projekt från årets riksmöte kan regeringen lämpligen få bära ensam med sig ut i den stora öknen dit dess öde pekar.»[4] »Med sämre bevarad prestige och klenare behållning har en svensk regering knappast någonsin skilts från riksdagen.»[5] Den enda tidning, som vid denna tidpunkt — alltså innan unionskonflikten blivit akut — tog regeringen i egentligt försvar, var det konservativa Nya Dagligt Allehanda.[6] Det skedde dock icke utan reservationer. »Det kan och bör ej förnekas, att allt sedan dåvarande statsminister Boströms tillbakaträdande den svenska regeringen lagt i dagen en betänklig svaghet gent emot riksdagen.» »Helt visst skulle under vanliga förhållanden en svensk regering, som haft att blicka

[2] Se bl. a. ovan s. 30.

[3] St. Bl. 17/5, art. rubricerad »Regeringen i motvind».

[4] D. N. 16/5, efter strejklagförslagets fall.

[5] D. N. 18/5, efter dechargedebatten. — Jfr även G. H. T. 18/5: »Statsskeppet drifver utan styre, för fladdrande segel. Detta i en tid af yttre faror och inre oro, som mer än i allmänhet kräfver en stark regerings hand.»

[6] »Ministären Ramstedt har ändtligen fått en försvarare. I gårdagens Nya Dagligt Allehanda afvisade man med bestämdhet ...» G. H. T. 20/5.

tillbaka på den nuvarandes erfarenheter, funnit en rekonstruktion önskvärd», fortsätter den anförda tidningen men avvisar samtidigt med bestämdhet varje tanke på ett totalt ministerskifte.[7] Förutom statsminister Ramstedt var det framför allt justitieminister Berger, finansminister Meyer, civilminister Westring och krigsminister Virgin, som drabbades av den offentliga kritiken. De två sistnämnda utsattes också för lindrigare prickningar i konstitutionsutskottets dechargebetänkande.[8]

Den lämnade översikten visar sålunda att alldeles oavsett den utveckling, som unionskrisen kom att medföra, ministären Ramstedt knappast kunde ha räknat med en längre livstid. Den saknade härför de parlamentariska förutsättningarna. Symboliskt är det krav på statsrådsskifte, som det högermoderata Stockholms Dagblad framförde på morgonen den 7 juni[9], samma dag som unionskrisen blev akut och den allt dominerande frågan i landets politiska liv.

Av samtid och eftervärld har regeringen Ramstedt blivit mycket hårt bedömd. »Den Ramstedtska ministärens sammanbrott var fullständigt», skriver exempelvis Kihlberg, vilken utförligast behandlat detta skede ur politisk-parlamentarisk synpunkt. »Återtagandet ... av ett regeringssystem med en man i statsministerämbetet av exklusivt ämbetsmannamässig skolning, i avsaknad av politisk förfarenhet eller handlag, utan parlamentarisk auktoritet och förbindelser, utan fastare aktionsprogram, hade för regeringsmakten lett till en upplösning och kraftlöshet av nära katastrofala dimensioner.» »Ej ens den Adlercreutz-Carlesonska konseljen i all sin politiska skröplighet, den von Otterska ministären med sitt politiska skuldkonto uppvisade det

---

[7] N. D. A. 19/5. Möjligen kunde tidningen vara med på förslaget om en partiell ombildning av regeringen.

[8] Anmärkning enl. RF § 107 riktades mot Virgin för ett mindre överskridande av anslag å arméförvaltningens stat, som sedan täckts genom omföring av allmänna besparingar inom fjärde huvudtiteln, samt mot Westring för ett medgivande till Luossavaara-Kirunavaara gruvaktiebolag om ökad malmexport på Ofotenbanan. Anmärkningen mot Virgin lades av AK »med gillande» till handlingarna. 1905 KU:s mem. nr 13, FK 48: 2 ff., AK 62: 33 ff.

[9] Se ovan s. 45 f.

svåra deficit, som här på korta fyra månader åstadkommits.»[1] M. a. o. byråkratkonseljen Ramstedt var den politiskt mest vanmäktiga och oförmögna av svenska ministärer efter ståndsriksdagens avskaffande.

Denna Kihlbergs teckning har i sina huvuddrag länge varit bestämmande för uppfattningen av den Ramstedtska regeringen.[2] Bilden tarvar retuschering. Den måste betecknas såsom alltför schematisk och onyanserad. Visst var ministären Ramstedt en politiskt svag regering. Det skall och kan icke förnekas. Men den var icke så ömklig och så politiskt isolerad, som man i allmänhet velat göra gällande. Det har den föregående framställningen tydligt uppvisat. I unionsfrågan, den för demissionen avgörande, kunde regeringen räkna på en majoritet i andra kammaren för sin politik. Före urtimans öppnande stod regeringen i livlig rapport med riksdagsopinionen. Genom en omsvängning av opinionsläget kom senare denna kontakt att brytas. Förhållandet beklagades från inflytelserikt andrakammarhåll[3], ehuru någon ändring icke kunde åstadkommas. Det bör dock framhävas att även Kihlberg ger ministären Ramstedt vissa erkännanden. Den torde, skriver han, »i vissa avseenden hava ådagalagt en beaktansvärd bestämdhet». »Dess avvisande ståndpunkt gent emot en uppflammande chauvinistisk hetsagitation visade i denna del en viss inre fasthet, som bör observeras. Dess hållning var ej åt alla sidor så vacklande.»[4] Anmärkningen är riktig och förtjänar att ytterligare poängteras. Regeringen Ramstedt uppträdde både självständigt och konsekvent, ett förhållande, som också påpekats av von Zweigbergk.[5] Alldeles grund-

[1] KIHLBERG, a. a., s. 487 f.

[2] Se t. ex. ÖMAN, Karl Staaffs första ministär, s. 54 ff., och BOËTHIUS, a. a., s. 224: »Då [Ramstedt] var mera ämbetsman än politiker och ministären genom Karl v. Friesens sjukdom ... och död ... berövades sin näst Boström starkaste kraft, fick Sverige möta unionens ödestimma med en svag regering.» — Ett avvikande men något svävande omdöme finner man hos RÖNBLOM, Frisinnade landsföreningen 1902—1927, s. 151: »Troligen var Ramstedts ministär icke sämre än de flesta andra ämbetsmannaministärer.»

[3] Av Hans Andersson i Nöbbelöv. Se *bihang* till s. 116 n. 7.

[4] KIHLBERG, a. a., s. 488.

[5] VON ZWEIGBERGK, a. a., s. 12, skriver: »Den Ramstedtska ministären, som hade att ta emot den första stöten, tappade visst icke huvudet, som det sades 1905

löst är ett påstående att »ministären stod handfallen och nöjde sig med en protest».[6]

Vid bedömandet av ministären Ramstedt bör även hållas i minnet att statsministern tog ansvaret, då så många andra vägrade och drogo sig undan. Ramstedt faktiskt tvingades till posten. Han fick även övertaga ett tungt politiskt arv och därmed bära skulden för misslyckanden, som han själv egentligen var oansvarig för. Detta kan icke nog starkt betonas.[7] Sett i större sammanhang var det nämligen Boströmska regeringen från 1902, som nu demissionerade. Omkristningen till »ministären Ramstedt» var, såsom någon träffande sagt det, ett »unionellt nöddop».[8] Till sin inre struktur var ministären fortfarande en skapelse av Boströms statskonst, med alla dess brister och förtjänster. Men där fanns ingen, som kunde övertaga arvet efter ledaren.[9] Den sammanhållande politiska viljan saknades. Det var ministären Ramstedts svaghet. Sådan fick den möta den svåraste utrikespolitiska situation, som förelegat för en svensk regering under nära hundra år. Väl lyckades den icke bemästra svårigheterna, men det förtjänar uppmärksammas att

---

och som det sedan sagts otaliga gånger. Det förhöll sig snarare tvärtom. I statsrådet var man mycket snabbt på det klara med att det bara kunde bli tal om en väg att gå. Sedan det befunnits omöjligt att upprätthålla en union, byggd på ömsesidigt förtroende, var det ingen mening att sätta i stället en union, tillskapad med våldets hjälp. Från denna utgångspunkt återstod det endast att söka uppnå enighet om villkoren för en fredlig upplösning. Regeringen vände sig därför utan alla deklamationer till den inkallade urtima riksdagen och begärde fullmakt att skrida till förhandling med Norge. Detta sätt att ta unionsbrottet och handlägga det hela som ett vanligt expeditionsärende vittnade emellertid om en fullkomlig brist på sinne för folkpsykologi. Stämningen blev endast ytterligare irriterad, och så kom det sig att ministären Ramstedts goda avsikter icke kommo att göra saken något som helst gagn. Det behövdes bara en kraftig vink från det svenska unionsutskottet, och ministären försvann, utan att ens avvakta om riksdagen möjligen bättre skulle sentera dess intentioner.» von Zweigbergs framställning torde i allt väsentligt få anses vara riktig.

[6] Öman, a. a., s. 54.

[7] Jfr Kihlberg, a. a., s. 488, samt V. L. $^{11}/_{7}$, D. N. $^{26}/_{7}$ och N. D. A. $^{28}/_{7}$.

[8] D. N. $^{26}/_{7}$.

[9] Själv har Boström, i ett brev $^{17}/_{9}$ till sonen Gustaf, betecknat ministären Ramstedt som en »expeditionsregering»: »[Jag kan] ej tycka annat, än att den nyss afgångna regeringen, som ju endast var en expeditionsregering, handlat mycket orätt att utse ombud till en förhandling [om handelstraktaten med Tyskland], som skulle ledas af en annan regering.»

slutresultatet av unionsuppgörelsen, den s. k. Karlstadskonventionen, i mycket kom att överensstämma med det förslag till lösning, som ministären Ramstedt delgav särskilda utskottet. Vad beträffar unionskonfliktens avveckling visade sig regeringen sålunda icke sakna sinne för realiteter men väl politisk kraft att tillfullo genomföra sitt program.

Ministären Lundebergs tillkomst.

Diskussionen om ett stundande skifte inom regeringen hade tidigt kommit i gång i pressen. Nästan omedelbart efter urtimans öppnande och regeringspropositionens framläggande började tidningarna sysselsätta sig med frågan.[1] Ryktet visste förtälja att ministären Ramstedt skulle avgå redan efter remissdebatten, och man var genast färdig att lansera kandidater. I Vårt Land, som i likhet med övriga konservativa organ yrkade på en stramare politik och starkare män i rikets ledning, utpekades landshövdingen greve Ludvig Douglas såsom »situationens man».[2] Andra »goda» namn, såsom Christian Lundeberg, Johan Gripenstedt, Gustaf Lagerbring, Hjalmar Hammarskjöld, Fredrik Wachtmeister och Hugo Tamm, antyddes även i skilda sammanhang. I den liberala och moderat-liberala pressen avvisades med bestämdhet de från högerhåll framförda kraven på »kraftkarlar» à la Douglas i regeringsledningen. Utnämningen av en sådan regering vore »en olycklig åtgärd». Skulle nödvändigtvis skifte ske inom konseljen, vore det bäst med en nationell samlingsregering under ledning av »en moderat man, med parlamentarisk erfarenhet och handlingskraft».[3]

---

[1] Se t. ex. N. D. A. $^{22}/_{6}$, V. L. $^{22}/_{6}$ och $^{26}/_{6}$, Sv. D. $^{23}/_{6}$, St. D. $^{23}/_{6}$, D. N. $^{25}/_{6}$, A. Bl. $^{26}/_{6}$ och $^{28}/_{6}$, G. H. T. $^{28}/_{6}$, St. Bl. $^{29}/_{6}$.

[2] V. L. $^{22}/_{6}$. — Sin uppfattning om det aktuella läget hade Douglas framlagt i en intervju med V. L. $^{19}/_{6}$. Han ansåg att Sverige med hänsyn till sin säkerhet icke borde släppa unionen. Sverige borde icke »erkänna den af de politiska partierna i Norge gjorda revolutionen», det borde erbjuda underhandlingar eller tvistepunkternas hänskjutande till skiljedomstolen i Haag, och riksdagen borde samtidigt utrusta regeringen »med fullmakter för nödiga penningmedels anskaffande för att visa att landet menar allvar». »Vi få ej gå med på en skandinaviska halföns första delning, emedan denna kommer att följas af en andra och en tredje, hvilken sannolikt kommer att göra slut på vår självständighet.»

[3] A. Bl. $^{26}/_{6}$. Jfr även D. N. $^{25}/_{6}$.

Förslaget om Douglas som chef för en blivande regering torde knappast ha haft någon resonans hos den ansvariga ledningen för förstakammarhögern. Förslaget var framfört av utanför riksdagen verkande politici[4], och med hänsyn till kung Oscars enständiga strävan att hålla den extremare högern utanför inflytandet på unionspolitiken var förslaget redan från början dömt att misslyckas. Överhuvud hade inga av de i pressen diskuterade regeringsprojekten aktualitet vid denna tidpunkt. Den parlamentariska situationen hade ännu icke klarnat. Den var beroende av ställningen i särskilda utskottet. Så snart utskottet fattat provisoriska beslut och kamrarna vid enskilda förhandlingar tagit ståndpunkt till dessa, kom ministärfrågan i nytt läge. Först då började man på högsta ort vidtaga åtgärder för dess lösning.

Sonderingar och försök att besätta statsministerposten.

Söndagen den 23 juli kom kronprinsen in till Stockholm från Tullgarn, där han vistats några dagar, och företog under dagens lopp vissa sonderingar rörande det politiska läget.[5] I sina dagboksanteckningar meddelar Lundeberg, att han besökte kronprinsen klockan 1 och att denne därvid antydde, »att de som medverkat till u[tskottet]s beslut borde ingå i ny regering, och att denna helst borde utgöra en koalitionsministär». Under hänvisning till »de ofantliga arbetssvårigheterna» i utskottet, för vilka Lundeberg utförligt redogjorde, ansåg denne i stället »en ren höger- l. vensterministär vara att föredraga». I händelse av högerministär förordade Lundeberg såsom lämplig statsminister Fredrik Wachtmeister, under det att kronprinsen »syntes anse Staaff såsom synnerl. lämplig, derest vensterministär ifrågakomme».[6] Kronprinsen konfererade även med andra framskjutna ledamöter av riksdagen. Han talade med andra kam-

[4] Jfr uppgift i St. Bl. $^{20}/_{7}$.
[5] Jfr ovan s. 117 n. 1.
[6] Lundebergs dagbok $^{23}/_{7}$.

marens talman Axel Swartling, av allt att döma även med särskilda utskottets vice ordförande Pehr Pehrson i Törneryd, möjligen också med andra.

Om Pehr Pehrsons samtal med kronprinsen föreligga skiljaktiga uppgifter. Till Lundeberg har Pehr Pehrson uppgivit att han »nämnt lämpliga kandidater i följande ordning: Lundeberg, som ej ville, Wachtmeister, som förordades, Billing, som ej ville, v. Krusenstjerna, som ej ansågs behaglig vare sig för 1sta ken eller för en stor del af 2dra ken».[7] Wachtmeister, som senare samtalat med kronprinsen, hade av denne meddelats att Pehr Pehrsson under audiensen endast nämnt namnen Wachtmeister och Hugo Tamm, av vilka den förre förordats.[8] Billing i sin tur uppger att Pehr Pehrson för kronprinsen föreslagit namnen Lundeberg, Wachtmeister, Billing, men »Swartling, som sedan uppkallats, hade med hänsyn till opinionen i 2:a kammaren afrådt Lundeberg och högerministär och pekat på v. Krusenstierna».[9] Huru därmed i verkligheten kan ha förhållit sig är icke lätt att avgöra.

Resultatet av söndagens överläggningar blev att kronprinsen beslöt låta kalla von Krusenstjerna till audiens följande morgon.[1]

Måndagen den 24 juli klockan 10 infann sig von Krusenstjerna på slottet. »Kronprinsen synnerl. vänlig och meddelsam», skriver han i sina anteckningar om händelsen. Kronprinsen upplyste att regeringen skulle avgå, så snart särskilda utskottets utlåtande förelåg färdigt, »d. v. s. på tisdagen», och uttalade önskan att von Krusenstjerna »skulle bilda nya ministèren». Kronprinsen sade sig ha erfarit, att von Krusenstjerna uppträtt samlande vid andra kammarens enskilda sammanträden och att han därigenom, enligt vad Swartling upp-

[7] Lundebergs dagbok 25/7.

[8] I dagboken 25/7 version II följer efter nämnda uppgift frågan: »(Hvem hade rätt?).» I version III lyder kommentaren: »(Hva tyx! Sättens anm.).» Tydligen misstrodde Lundeberg de uppgifter Pehr Pehrson lämnat, sannolikt ock med rätta. I sina ant. från krisen uppger nämligen von Krusenstjerna, att Pehr Pehrson åtminstone senare under veckan försökte övertala honom åtaga sig regeringsuppdraget.

[9] Billing, a. a., s. 297.

[1] Kallelsen var skriftlig och skedde genom kronprinsens adjutant. Brevet bevarat bland von Krusenstjernas papper.

givit, fått en mycket god ställning i kammaren. Kronprinsen angav vidare såsom sin önskan att den nya regeringen bleve en koalitionsministär, och som kandidater, »med full valfrihet» för von Krusenstjerna, nämnde han kabinettssekreterare Trolle, professor Trygger, riksgäldsfullmäktige Cavalli, Staaff och överste Tingsten. Av den fungerande ministärens medlemmar ansågos sjöminister Palander och konsultativa statsrådet Petrén samt möjligen jordbruksminister Odelberg kunna kvarstå. Den nya regeringens uppgift angav kronprinsen vara »ordnandet af norska frågan». Senare, efter andrakammarvalen, kunde ministären eventuellt ombildas, för den händelse detta då ansåges önskvärt.[2]

Att kungahuset ånyo vände sig till von Krusenstjerna med erbjudande av statsministerposten förefaller ganska naturligt. Man erinrar sig omständigheterna vid regeringskrisen i början av april och konungens förklaring vid audiensen den 28 april till von Krusenstjerna att dennes skäl för avböjande »ej vore giltiga».[3] Konungen antydde vid detta tillfälle att förhållandena snart nog kunde bli sådana, att han »än en gång» vände sig till von Krusenstjerna, och han komme då »på det bestämdaste fordra» att von Krusenstjerna ej undandroge sig. »Jag nöjer mig ej med mindre.» På denna konungens deklaration hade von Krusenstjerna försiktigtvis icke svarat något och sålunda ej avgivit något bindande löfte. Efter audiensen den 28 april hade händelserna utvecklat sig raskt och på ett delvis oanat sätt. På grund av sin vistelse i huvudstaden hade von Krusenstjerna varit i tillfälle att på nära håll följa den svenska regeringsledningens åtgärder i anledning av statsvälvningen i Norge. Så var han närvarande vid den konferens, som statsminister Ramstedt den 8 juni hade med ledande riksdagsmän, och sannolikt hade han varit kallad även till andra överläggningar i samband med krisen.[4] Under urtima riksdagen intog han en relativt framskjuten ställning. I sär-

[2] von Krusenstjernas ant. $^{24}/_{7}$.
[3] Se *bihang* till s. 29 n. 4.
[4] Jfr ovan s. 58 n. 5.

skilda utskottet invaldes han såsom representant för de icke-partianslutna i andra kammaren, och vid förhandlingarnas slutskede var han som nämnt en av de sex delegerade, vilka utsågos att söka sammanjämka de skilda ståndpunkterna. Sin uppfattning av situationen och vad den krävde framlade han på ett tidigt stadium i ett utkast till utskottsutlåtande, kallat »von Krusenstjernska förslaget».[5] Det upptog som bestämda villkor »raserandet af vissa under senare tider nytillkomna gränsfästningar samt ordnandet af svenska flyttlappars rättigheter i Norge» men innehöll inga krav om nyval till stortinget eller folkomröstning, innan förhandlingar inleddes med Norge. Under andra kammarens enskilda sammanträden för behandling av särskilda utskottets provisoriska beslut uppträdde von Krusenstjerna med kraft, och hans stora anförande, som framkallade ej mindre än 93 instämmanden och som på sina håll ansågs avgörande för kammarens slutliga ställningstagande i frågan, var otvivelaktigt en betydande parlamentarisk framgång.[6] Då andra kammarens delegerade vid slutuppgörelsen inom utskottet i enighetens namn till sist måste giva efter för kravet på nyvalt storting eller folkomröstning, kände von Krusenstjerna detta som en svår motgång.[7] Han ansåg också av denna anledning att situationen fordrade en högerregering. Kravet på uppskov var högerns linje, vänstern hade yrkat på förhandlingar genast.[8]

Under samtalet med kronprinsen framhöll von Krusenstjerna sin nu nämnda åsikt.[9] Han sade sig vidare vara »persona ingrata» i första kammaren, och av andra kammarens ledamöter trodde han att endast hälften skulle vilja se honom på statsministerposten. Kronprinsen insisterade och utvecklade närmare, varför han ansåg just von Krusenstjerna vara »mannen

---

[5] Förslaget hektograferades och utdelades i likhet med andra aktstycken bland SäU:s ledamöter. Exemplar därav ha påträffats bland Hugo Tamms, m. fl:s papper.

[6] Jfr *bihang* till s. 103 n. 7.

[7] Jfr ant. av von Krusenstjerna $^{22}/_{7}$ cit. ovan s. 107 n. 1.

[8] Jfr yttrande av von Krusenstjerna till Ernst Beckman cit. i *bihang* till s. 120 n. 7.

[9] Denna och efterföljande uppgifter rörande samtalet med kronprinsen enl. von Krusenstjernas ant. $^{24}/_{7}$.

för dagen».[1] Konungen, som under samtalets gång kom in ett ögonblick, yrkade även, dock »utan särdeles ifver», att von Krusenstjerna skulle åtaga sig uppdraget. von Krusenstjerna stod emellertid fast, och audiensen slutade med överenskommelsen att man å ömse sidor skulle taga saken under omprövning. »Hvar och en skulle på sitt håll höra efter hur landet låg.»

På aftonen samma dag samtalade von Krusenstjerna med första kammarens talman Gustaf Sparre och biskop Billing. Att han vände sig till ledamöter av just första kammaren är ganska förklarligt. I andra kammaren kände han själv till läget och visste ledarnas inställning. Liberalerna sågo åtminstone ej ogärna von Krusenstjerna i spetsen för den nya ministären, och samma var förhållandet med en betydande del av lantmannapartiet, i varje fall de tre ledarna, Pehr Pehrson, Carl Persson och Hans Andersson, med vilka von Krusenstjerna intimt samarbetat i särskilda utskottet. De fruktade som nämnt mycket en förstakammarministär, en fruktan, som bl. a. kommit till uttryck under diskussionen om 100-miljoneranslaget.[2] I sina riksdagsmemoarer har Billing berättat om sitt samtal med von Krusenstjerna.[3] Han begärde »att få tala i förtroende med mig och ställde till mig två frågor», skriver Billing. »Anser du, att ny ministär bör bildas, och anser du att jag bör åtaga mig detta?» På dessa frågor svarade Billing »bestämdt ja på den förra och nej på den senare». I sak samma svar torde von Krusenstjerna även ha fått av Sparre, ty i sina anteckningar skriver han att båda de tillfrågade bekräftade hans uppfattning »att kabinettschefen borde vara högerman». Han noterar ävenledes att Vårt Land, Stockholms-Bladet och Nya Dagligt Allehanda på aftonen innehöllo mot honom »mycket ilskna artiklar», vari han utpekades såsom »halfsocialist, ytterlig norskvän, etc.».[4]

[1] Det kan i detta sammanhang förtjäna omnämnas att Lagerheim i sina ytterst knapphändiga dagboksant. har följande annotering $^{21}/_{7}$: »G. O. Wallenberg hos mig i Koll. Om ministärförändring och kommunikationer med Ryssland. Krusenstierna dagens man.»

[2] Jfr ovan s. 119.

[3] Billing, a. a., s. 207.

[4] Cit. efter von Krusenstjernas ant. $^{24}/_{7}$. — I V. L. $^{24}/_{7}$ betecknades ryktet om von Krusenstjerna som »det vidunderligaste» i raden av statsministerrykten.

Säkerligen styrkte dessa hätska utfall från de konservativa organen von Krusenstjerna ytterligare i hans beslut att under inga omständigheter mottaga den erbjudna posten.

Tisdagen den 25 juli på morgonen infann sig von Krusenstjerna ånyo hos kronprinsen och meddelade vad han inhämtat. Kronprinsen, som även sonderat stämningen, hade, skriver von Krusenstjerna, »tydl. fått samma besked på sitt håll». I sin dagbok uppger Lundeberg att han på kvällen den 24 juli klockan 7,30 haft ett samtal med kronprinsen, och att han därvid förklarat en ministär von Krusenstjerna »ej lämplig under n.v. förhållanden».[5] Antagligen har kronprinsen rådfrågat även andra ledamöter av första kammaren, gissningsvis Sparre och Fredrik Wachtmeister, vilken senare på grund av tidigare hovtjänst stod kungahuset nära. Tydligen hade man allmänt avrått tanken på von Krusenstjerna, ty, skriver denne om besöket hos kronprinsen på tisdagsmorgonen, »nu var han enig med mig och dermed var, som jag hoppas och tror, frågan om min ministèr för sista gången före. I de följande arbetena för nya ministèrens bildande hade jag ingen del.»

Under hänvisning till samarbetet i särskilda utskottet hade kronprinsen, som nämnts, för både Lundeberg och von Krusensjerna uttalat önskemålet att den nya regeringen bleve en koalitionsministär. Men kungahuset hade även speciella önskningar ifråga om ministärens personuppsättning. Där skulle ingå företrädare såväl för vänstern som för högern, å ena sidan Staaff

Det sades ha sitt upphov antingen hos von Krusenstjernas »intima vänner i Folkets Hus» eller vara »en försöksballong, uppsläppt af politisk okunnighet eller politiskt lättsinne». N. D. A. $^{24}/_{7}$ rubricerade ryktet som »otroligt» och instämde för övrigt i St. Bl:s uttalande s. d. att von Krusenstjernas utnämning skulle utgöra »en under nuvarande förhållanden skadlig och olycklig utmaning mot riksdagen». — Anmärkningsvärt nog avrådde även A. Bl. från von Krusenstjernas kandidatur. I en exposé över i pressen lanserade statsministerämnen skriver sålunda A. Bl. $^{20}/_{7}$ om namnet von Krusenstjerna: »Alla känna och erkänna ju dess bärare som en skicklig ämbetsman och en habil och älskvärd personlighet. Men dessa i och för sig värderika egenskaper konstituera icke statsmannen. Under den långa tid herr von Krusenstjerna varit medlem af föregående regeringar, har han visat sig alltför mycket offra åt byråkratiska synpunkter, och detta har icke varit ägnadt att öka hans inflytande hos någotdera af den folkvalda kammarens båda hufvudpartier, kanske allra minst hos Landtmannapartiet.»

[5] Lundebergs dagbok $^{24}/_{7}$ version III. I versionerna I och II står »omöjlig» i stället för uttrycket »ej lämplig».

och å andra sidan Cavalli och Trygger, vilken senare vid ett och annat tidigare tillfälle anlitats som privat och inofficiell rådgivare åt kung Oscar.[6] Utrikesministerposten och chefsskapet för lantförsvarsdepartementet skulle besättas med erkänt duktiga fackmän, kabinettssekreteraren Eric Trolle, vilken var förtrogen med konfliktens icke blott diplomatiska utan även riksdagspolitiska sidor[7], samt översten Lars Tingsten. Ett par medlemmar av den Ramstedtska konseljen ansågos böra kunna kvarstå, och man observerar att två av de nämnda, Palander och Odelberg, voro de av statsrådets ledamöter, som under tidigare skeden av unionskonflikten visat den stramaste hållningen mot Norge.[8] Den tredje föreslagne, konsultativa statsrådet Petrén, hade inträtt i konseljen så sent som den 12 maj och ansågs måhända av denna anledning ej djupare engagerad i den Ramstedtska regeringens unionspolitik.

När von Krusenstjerna ej längre var att räkna med som chef för vare sig en ovan skisserad eller på något annat sätt sammansatt ministär, ligger det nära till hands att tänka sig att kungahuset i första hand försökte knyta någon annan moderat politisk kraft till statsministerposten. Med förloppet av den senaste statsministerkrisen i minnet skulle man kunnat vänta att namnen Axel Swartling och Hugo Tamm varit påtänkta. Under aprilkrisen erbjödos dessa efter von Krusenstjerna i här nämnd ordning statsministerposten, och man har anledning förmoda att kungahuset även nu med tillfredsställelse skulle mottagit deras tjänster, om de stått att erhålla.

Att Swartlings namn inom vissa kretsar varit på tal i samband med statsministerposten framgår av en tablå i Lundebergs dagbok, upptagande namnen på en rad mer eller mindre allvarligt ifrågasatta statsrådskandidater.[9] Å andra sidan kan det

[6] Se ovan ss. 42 n. 7 och 56 n. 4.

[7] Trolle hade fungerat som sekreterare i HU under lagtiman 1905 och under urtiman föredragit diplomatiska rapporter i SäU.

[8] Se ovan s. 2. — Om Odelbergs och Palanders hållning efter mottagandet av underrättelsen om stortingsbeslutet 7/6 se ovan s. 53 n. 3 och n. 4.

[9] Såväl version II som version III av Lundebergs dagbok innehåller en dylik tablå, ehuru ej identiska. Tablån i version II innehåller enl. påskrift »Uppteck-

— under hänvisning till kronprinsens antydan att i första hand de, som medverkat till särskilda utskottets beslut, borde ingå i den nya regeringen — vara skäl att understryka att Swartling helt stått utanför utskottets arbete. Han hade icke ens varit närvarande vid andra kammarens enskilda sammanträden, då de provisoriska utskottsbesluten diskuterades.[1] För den händelse det ansågs önskvärt att den blivande statsministern vore en auktoritativ uttolkare av särskilda utskottets program, var Axel Swartling sålunda icke bäste mannen.

Med Hugo Tamm låg saken annorlunda till. Han var medlem av särskilda utskottet, och även om den lösning konflikten erhöll icke i allo stämde överens med synpunkter, han för egen del framfört, synes han i stort sett ha varit nöjd med slutresultatet av utskottets arbete.[2] Med sin allmänt moderata läggning och sitt stora politiska anseende kunde Hugo Tamm på goda grunder ifrågakomma såsom förste man i en koalitionsregering. Särskilt torde andra kammarens lantmän, och även stadsliberaler, med tillfredsställelse ha sett honom placerad på statsministerposten.[3] Det framgår bl. a. av Hugo Tamms egna anteckningar från särskilda utskottet, där han parentetiskt nämner, »att såväl Staaf frågat som bönderna anmodat mig att blifva statsminister, men att jag förklarat det vara mig omöjligt». Förmodligen hänför sig denna episod till ett tidigare skede av utskottets arbete (mitten av juli).[4] Att under själva regeringskrisen Hugo Tamms kandidatur så att säga »låg i luften», torde man kunna sluta sig till av ett brev, som han fredagen den 28 juli sände sin faderlige vän, f. d. riksarkivarien C. G. Malmström. »Jag är nu säker för att slippa statsministerplatsen», skriver han i detta brev, »och de skäl, som förra gången föranledde ett nej

nade namn att öfverväga från början», medan tablån i version III, som saknar överskrift, även upptager namn, vilka aktualiserades under ett senare skede av regeringskrisen. Tablåerna äro dock icke kompletta, och man saknar där namn å statsrådskandidater, som faktiskt blevo anmodade men avböjde erbjudandet. Tablåerna avtryckta i slutet av *bihang*.

[1] Se *bihang* till s. 93 n. 8.

[2] Se brev från Hugo Tamm $^{28}/_{7}$, avtryckt i *bihang* till s. 160 n. 5.

[3] Enl. ovan s. 153 tydligen mycket osäkra uppgift skulle Pehr Pehrson ha föreslagit Hugo Tamm under sitt samtal med kronprinsen.

[4] Anteckningens början är dat. $^{13}/_{7}$.

från mig, hafva ännu mera gällande kraft. Jag orkar ej fysiskt eller psykiskt.»[5]

Under fasthållande vid synpunkten att kungahuset helst önskade någon framstående, i politiken ej alltför utpräglad, ledamot av särskilda utskottet till ledare för ministären må ytterligare tvenne namn framhållas: Gottfrid Billing och Fredrik Wachtmeister.[6] Båda voro medlemmar av första kammarens majoritetsparti, men medan Wachtmeister tillhörde dess moderata element[7], var Billing otvivelaktigt att anse såsom mera representativ för den allmänna åskådningen hos partiets flertal. I unionsfrågan präglades emellertid Billings åsikter av påtaglig moderation. Ej minst kom detta till uttryck under arbetet i särskilda utskottet. Han var här hart när outtröttlig att formulera utkast och föreslå kompromisser, allt i avsikt att söka skapa samling, och utan överdrift torde man kunna säga att ingen enskild ledamot av utskottet betytt så mycket för meningarnas sammanjämkande till ett i formen enhälligt utlåtande som Billing. Inom kungahuset åtnjöt han förtroende, och enligt vad han själv uppgivit kallades han under den tid, som särskilda utskottet arbetade, tvenne

[5] Brevet, som finnes i kopia bland Hugo Tamms papper, avtryckt i sin helhet i *bihang*. — I pressen lanserades Hugo Tamms kandidatur främst av Sv. D., som $^{26}/_{7}$ innehöll följande vädjan: »Bland de namn, som nu och tidigare under urtima riksdagen varit på tal i detta sammanhang, finnes emellertid ett, som enligt en stor och utbredd opinion torde äga afgjorda företräden just i den närvarande situationen. Det är *Hugo Tamms*, och man vill gärna känna sig öfvertygad om, att ifall landet i denna stund behöfver honom och kallar honom, han också skall sätta dess intressen öfver de lätt begripliga betänkligheter, uppgiften naturligtvis kan väcka hos en klarsynt man.» A. Bl., som var något ljummare för Hugo Tamms kandidatur, skriver $^{26}/_{7}$ att namnet måste anses »hafva en icke ringa samlande förmåga».

[6] Möjligen skulle man vänta att i detta sammanhang möta även namnet Ivar Afzelius. Vid utformandet av SäU:s utlåtande hade Afzelius inlagt stora förtjänster, och i A. Bl:s ovan anförda exposé över statsministerkandidater $^{26}/_{7}$ betecknas namnet såsom »i hög grad tilltalande». Jfr ock D. N. $^{26}/_{7}$: »Andra namn äro också framme. Man talar sålunda äfven om ... I. Afzelius.» — Såsom framgått av von Krusenstjernas tidigare omnämnda ant. från SäU (i *bihang* till s. 109 n. 4) var Ivar Afzelius sjuk under senare skedet av utskottets arbete. Enl. personligt meddelande till förf. av justitierådet Axel Afzelius, son till Ivar Afzelius, reste fadern efter utskottets slutsammanträde omedelbart upp till Rörön i Jämtland och var således borta från Stockholm under ministärkrisens egentliga skede.

[7] Öman, a. a., s. 59, anger felaktigt Wachtmeister såsom medlem av första kammarens »moderata parti».

gånger till samtal med kronprinsen. Vid det första tillfället (sannolikt den 6 juli) hade Billing för kronprinsen föredragit sina då nyligen nedskrivna tankar om det blivande utskottsutlåtandets innehåll. Och, berättar Billing, »ehuru det gick väl mycket emot hans [kronprinsens] ursprungliga program, gillade han det dock i hufvudsak».[8] Det andra samtalet ägde rum på »morgonen den dag, då ... spänningen inom utskottet nådde sin spets».[9] Det var fredagen den 21 juli. Denna dags morgon skulle kronprinsen resa till Tullgarn men ville före avresan tala med Billing om situationen. Samtalet pågick mellan klockan 9,15 och »något öfver 10»[1], och kronprinsen reste klockan 10,10 f. m.[2] »På kvällen samma dag» telefonerade kronprinsen från Tullgarn till Billing för att få ytterligare upplysningar om ställningen i utskottet.[3] Under samtalet på morgonen torde med all sannolikhet regeringsfrågan ha berörts. I sina riksdagsmemoarer säger Billing att han, tillfrågad vem han ansåg böra bli statsminister, såväl för konungen som för kronprinsen uppgivit »namnen Lundeberg och Fr. Wachtmeister».[4] Med Lundeberg, Wachtmeister och Lars Åkerhielm säger sig Billing också »många gånger under riksdagens lopp» ha dryftat situationen. »Man vädjade till mig», skriver han, »men jag förklarade bestämdt, att jag ej kunde komma i fråga, därför att jag varken dugde till embetet eller ville mottaga det samt framför allt af mitt biskopsembete var absolut förhindrad.» »Så förföll min kandidatur.»[5] Huruvida Billing varit utsatt för påtryckningar från kungahusets sida, kan man ej

[8] Billing, a. a., s. 296.

[9] Ibid. Jfr ovan s. 106.

[1] Billings egen uppgift i brev till hustrun. Billing, a. a., s. 306. — Brevet har av utgivaren daterats »1905, juli»; det är med all säkerhet skrivet $^{21}/_{7}$.

[2] P. I. T. $^{21}/_{7}$.

[3] Billing, a. a., s. 296.

[4] Ibid., s. 297.

[5] Ibid., s. 298. — Lundebergs ovan s. 153 cit. ant. om Pehr Pehrsons namnförslag till kronprinsen (»... Billing, som ej ville ...») kan möjligen tyda på att även Pehr Pehrson »vädjat» till Billing. — I A. Bl:s exposé $^{26}/_{7}$ heter det om Billing: »En annan konservativ politiker, hvars namn också blifvit nämndt bland den långa raden af statsministerkandidater, är biskop *Billing*. Såsom ecklesiastikminister måste han ju anses fullkomligt omöjlig, men åtminstone icke i samma grad som statsminister.»

med bestämdhet yttra sig om. Något direkt erbjudande av statsministerposten torde han icke ha erhållit; då skulle han säkerligen ha omnämnt det i sin politiska krönika. Å andra sidan kan man tryggt antaga att kronprinsen, för den händelse Billing stått att vinna för saken, gärna skulle ha sett honom som ledare för den önskade koalitionsregeringen. Ehuru konservativ representerade Billing som knappast någon annan kompromissen och medellinjen i särskilda utskottet[6], och det var ju denna medellinje, som kronprinsen ansåg böra vara rättesnöret vid den nya ministärens bildande.

Generaldirektören och chefen för domänstyrelsen, greve Fredrik Wachtmeister hade icke intagit samma framskjutna ställning i särskilda utskottet som Billing. Att döma av föreliggande diskussionsreferat yttrade han sig relativt sällan under utskottsförhandlingarna. I fästningsfrågan hade han en fast och bestämd uppfattning och ansåg att regeringen som svar på den norska statskuppen borde ha mobiliserat Sveriges försvarskrafter, helt eller delvis. I övrigt var hans politiska hållning ganska moderat. Han åtnjöt stort anseende inom skilda läger i riksdagen och stod även hovkretsar och kungahuset nära. Redan under pressdiskussionen vid urtimans början hade hans namn nämnts i samband med den väntade regeringskrisen, och han hade varit föremål för vissa uppvaktningar från liberalt håll. Sålunda berättar han i ett brev till hustrun en av de första dagarna i juli att han haft besök av kaptenen och andrakammarledamoten Gustaf Wallenberg[7], vilken önskade att Wachtmeister »skulle sätta sig i spetsen för en samlingsministär från båda kamrarna». Wallenberg, som ock »utpekat lämpliga namn», hade varit övertygad att en sådan ministär »skulle få hela Sverige bakom sig».[8]

[6] Det har sitt intresse konstatera att Billing själv angivit sin roll i utskottet främst vara medlarens. Se BILLING, a. a., ss. 290 och 304. — Återgivande ett middagssamtal med Billing (jfr nedan s. 173 n. 1) skriver Ernst Beckman i dagboksbrev $^{27}/_{7}$: »B. talade mkt om vårt kompromissbeslut. 'Ja, om jag har någon uppgift i det politiska lifvet så är det att sammanjämka meningarna', sade han, 'men så blir heller ingen fullt nöjd.'»

[7] Om Wallenbergs politiska relationer se *bihang*.

[8] Enl. dagboksant. $^{4}/_{7}$ av Maud von Steyern, dotter till Fredrik Wachtmeister, vilken vid denna tidpunkt tillsammans med sin moder befann sig på en badort, Lönstrup, vid Jyllands västkust.

Wachtmeister avvisade emellertid projektet. Senare, när regeringskrisen på allvar aktualiserades, utsattes han ånyo för påtryckningar. Billing uppger att han med Wachtmeister diskuterat dennes kandidatur, och att Wachtmeister därvid »förklarade sig efter självprövning ej kunna eller vilja bli statsminister». »Dock tyckte jag», tillägger Billing, »att han ej förekom vara omöjlig att öfvertala.»[9] På förfrågan om lämplig statsministerkandidat hade Billing rekommenderat Wachtmeister för konungen och kronprinsen, och dessa skulle därvid ha visat sig »böjda» för förslaget.[1] När Lundeberg på förmiddagen den 23 juli (söndag) samtalade med kronprinsen, förordade även han Wachtmeister såsom lämplig kandidat, och enligt enstämmiga uppgifter skall Pehr Pehrson i Törneryd ha gjort detsamma.[2] I pressen diskuterades vid denna tid ivrigt Wachtmeisters kandidatur, och med undantag av yttersta högerns organ, vilka befarade en »hofministär» med »dynastiska inflytanden», uttalades rätt allmänt sympatier för en regering Wachtmeister.[3] Att kungahuset utsatt Wachtmeister för en mycket stark press, därom råder intet tvivel. Politiskt och personligen måste han för kungahuset ha framstått som en ytterst behaglig, i ifrågavarande läge nästan idealisk, statsminister. Han avsade sig dock »bestämt» ansvaret men synes i gengäld ha fått avgiva löftet att ingå i den blivande ministären som utrikesminister.[4]

[9] BILLING, a. a., s. 297.
[1] Ibid.
[2] Se ovan s. 153.
[3] Se *bihang*.
[4] Så skriver dottern Maud i sin dagbok $^{26}/_{7}$: »Ministären Ramstedt har fallit. Kronprinsen har kallat upp pappa och bett honom bilda ny ministär. De ha visst bråkat mycket med pappa för att få honom därtill. Men han har bestämt avsagt sig det. Men han får visst lov att bli utrikesminister. Har lovat kungen det.» — I ett brev dat. Tistad $^{27}/_{7}$ från grevinnan Louise Wachtmeister (Fredrik Wachtmeisters maka) till friherrinnan Charlotte Ramel (Fredrik Wachtmeisters syster), heter det vidare: »Fredrik bad mig just nu i telefon sända dig ett par rader — då han sjelf *omöjligen* har tid — säga dig att han gifvit efter för den *starka* påtryckningen och troligen, när den nya ministèren utnämnes på tisdag, åtager sig utrikesministerportföljen. Med glatt hjerta gör han det ej, men som många sagt honom: 'det finns situationer, då man måste låta personliga känslor vika och uppoffra sig'. Det har mycket önskats (både från kungligt och annat håll), att han

Av i pressen diskuterade kandidater hade ingen varit föremål för så livlig uppmärksamhet som Christian Lundeberg. Hans namn lanserades företrädesvis i den mera avancerade högerns tidningar, i Nya Dagligt Allehanda, Vårt Land och Stockholms-Bladet.[5] Men även det moderata Stockholms Dagblad fann det »fullt i sin ordning» att Lundeberg, särskilda utskottets ordförande och därmed »den uppnådda samlingens främste målsman», erhölle uppdraget att bilda den nya ministären.[6] Den liberala och moderat-liberala pressen ställde sig, som man kunde vänta, mera kylig till förslaget.[7] »Lundeberg är icke den naturliga chefen för en koalitionsregering», skrev Dagens Nyheter, samtidigt som tidningen sade sig böra medgiva att »gängse parlamentariska regler» hänvisade konungen till särskilda utskottets ordförande.[8]

Den föregående framställningen har visat att konungen icke i första hand haft för avsikt att vända sig till Lundeberg. Hans kandidatur hade visserligen förordats från olika håll, men det hade med hänsyn till stämningen i andra kammaren ej saknats varnande röster.[9] Resultatet blev att budet först gick till von Krusenstjerna. Men så snart kronprinsen under fortsatta sonderingar insett svårigheterna att få till stånd en ministär under dennes ledning, började han vända blickarna mot Lundeberg. Redan på aftonen samma dag, som von Krusenstjerna mottog och preliminärt avböjde erbjudandet om statsministerposten (måndagen den 24 juli), kallades Lundeberg till slottet. Kronprinsen önskade veta, huruvida Lundeberg vore »villig att bilda koalitionsregering», för den händelse »framställning derom gjordes af konungen». Lundeberg, som utförligt återgivit sam-

---

skulle bli statsminister, men detta vill han rakt ej påtaga sig och absolut sagt nej till.»

[5] Se t. ex. N. D. A. $^{26}/_{7}$, $^{27}/_{7}$ och $^{31}/_{7}$, V. L. $^{26}/_{7}$ och $^{30}/_{7}$ samt St. Bl. $^{26}/_{7}$. — Beträffande notisen i sistnämnda tidning lämnar Lundebergs dagbok $^{25}/_{7}$ följande kompletterande uppgift: »Vid hemkomsten ... erhöll ChrLg vid 10-tiden besök af Stockholmsbladets redaktör Ljunglund. Denne ville lancera ChrLgs namn i tidningen, hvilket ChrLg dock på det bestämdaste afböjde. Namnet skulle dock få helt kort o. godt nämnas.»

[6] St. D. $^{30}/_{7}$; jfr även $^{29}/_{7}$.

[7] Se Sv. D. $^{30}/_{7}$, A. Bl. $^{29}/_{7}$, St. T. $^{29}/_{7}$ samt D. N. $^{29}/_{7}$.

[8] D. N. $^{29}/_{7}$.

[9] Jfr ovan s. 153.

talet i sin dagbok[1], svarade härtill att han ej vore »benägen att bilda någon som helst regering», och som motivering anfördes dels »bristande förmåga att deltaga i regeringsarbete», dels »helsoskäl». Än mer »bestämmande och afgörande» i förevarande fall var dock, uppger Lundeberg, »påfordran att bilda en koalitionsministär». Redan vid söndagens samtal med kronprinsen hade han, som nämnts, under hänvisning till arbetssvårigheterna i särskilda utskottet avrått från tanken på koalitionsministär, och han upprepade nu ånyo sina skäl. »Mycket pressad» av kronprinsen, vilken framhöll »skyldigheten att ställa sig till förfogande, derest sådant ansågs vara till nytta för landet», förklarade Lundeberg, »att denna skyldighet för honom möjl. kunde framträda, derest det ifrågasattes att i st. f. högerregering bilda en vensterregering, hvilket sednare kunde vara till skada för de konservativa och moderata intressena.»[2] Samtalet slöt med överenskommelsen att Lundeberg skulle ytterligare överväga »anbudet», medan kronprinsen å sin sida företoge undersökningar rörande »stämningen i 2^{dra} k^{en} för en ministär Lundeberg».

Att kungahuset i föreliggande situation vände sig till Lundeberg är ur vissa synpunkter mycket naturligt, ur andra åter ganska anmärkningsvärt. Ovan har flerfaldiga gånger framhållits hur kung Oscar sökt hålla den mera prononcerade förstakammarhögern borta från inflytandet på regeringspolitiken. Lundeberg hade länge varit denna högers främsta parlamentariska kraft. Vid statsministerskiftena 1900 och 1902 hade hans kandidatur bestämt förordats från konservativt håll, men konungen hade lika bestämt vägrat att följa de givna råden.[3] Under åren närmast därefter hade Lundebergs inflytande ytterligare vuxit, och sedan Boström med avgången från statsministerposten börjat draga sig tillbaka från det politiska livet, var Lundeberg obe-

[1] Lundebergs dagbok $^{24}/_{7}$.

[2] Orden »... och moderata ...» ha av Lundeberg tillagts i dagboken version III. I versionerna I och II står blott »... till skada för de konservativa intressena ...». Säkerligen hade Lundeberg i första hand »de konservativa intressena» i åtanke.

[3] Se KIHLBERG, a. a., ss. 442 och 456, vilken på sistanförda ställe talar om Lundeberg såsom förstakammarhögerns »permanente statsministerkandidat».

stridligen riksdagens mest betydande man. Såsom ordförande i urtimans särskilda utskott hade han utvecklat en politisk myndighet, vilken får betecknas såsom mindre vanlig vid denna tid. Utåt framstod han som den mest auktoritative bäraren och uttolkaren av det program, vars realiserande skulle bli den nya regeringens främsta uppgift. Med hänsyn härtill, särskilt till det sist anförda, förefaller det naturligt att kungahuset, med uppgivande av tidigare fasthållna grundsatser, vände sig till Lundeberg.

Anbudet var tills vidare dock endast »villkorligt». Ännu hade von Krusenstjerna icke lämnat definitivt avböjande svar, ehuru ett dylikt med största sannolikhet vore att vänta. Vidare var stämningen inom andra kammaren sådan att största hänsyn ansågs böra tagas därtill. Liberalerna oroades starkt av ryktena om en blivande kampministär, rekryterad företrädesvis ur förstakammarhögern. För Lundeberg hyste man i allmänhet icke något större förtroende. Hans, enligt mångas mening, väl egenmäktiga sätt att leda arbetet i särskilda utskottet hade på sina håll framkallat kritik och misstänksamhet[4], och även om han i slutuppgörelsen visat prov på en anmärkningsvärd moderation, var icke detta tillräckligt att förtaga oroskänslorna. Vid det sammanträde som liberala samlingspartiet höll på aftonen den 25 juli — samma dag ministären Ramstedt inlämnade sin avskedsansökan och särskilda utskottets utlåtande anmäldes och bordlades i kamrarna — uttalades allvarliga farhågor för den blivande ministärens sammansättning, särskilt med hänsyn till 100-miljoneranslaget och risken för krigiska förvecklingar.[5] Sammanträdet utmynnade i beslutet att man skulle söka få andra kammarens behandling av utskottsutlåtandet uppskjuten, tills den nya regeringen bildats, men då förslaget framfördes i kammaren följande dag, avvisades det där efter en kortare debatt.[6] Även

[4] Se *bihang* till s. 109 n. 5.

[5] Se ovan s. 119.

[6] Ibid. — Ernst Beckman kommenterar i brevdagboken $^{26}/_{7}$ beslutet med följande ord: »Nog är riksdagen mån om sin värdighet! Det är helt enkelt upprörande att ett uppskof, som annars sällan nekas, icke bifalles under en så onaturlig och politiskt betänklig situation. Man skall således med blindt förtroende

inom lantmannapartiet förspordes en del oro. Vid partiets sammanträde på kvällen den 25 juli meddelade skånerepresentanten friherre Barnekow att han trodde sig veta att Lundeberg redan bildat en »krigisk regering» med envoyén i Berlin greve Taube som utrikesminister.[7] Det av Barnekow förmedlade ryktet, som i verkligheten saknade all grund, synes för övrigt ha spelat en viss roll under krisen. I dagboken uppger sålunda Lundeberg att talmannen Swartling på tisdagsaftonen ($^{25}/_{7}$) uppsökts av »en del samlingspartister», vilka till Swartling »skarpt uttalat sig mot en ministär Lundeberg». De skulle, »som det sedermera uppgafs», därvid ha varit »särskildt påverkade af en uppgift» av Barnekow.[8]

Den undersökning av stämningen i andra kammaren för en ministär Lundeberg, som kronprinsen utförde under tisdagen, torde med hänsyn till de cirkulerande ryktena ha lämnat ett föga hoppingivande resultat. På vilka vägar kronprinsen införskaffat sina upplysningar låter sig icke säkert bestämmas. Förmodligen talade han med Swartling, sannolikt också med von Krusenstjerna, då denne på tisdagsmorgonen infann sig på slottet för att lämna definitivt avböjande svar på det gjorda erbjudandet. Swartling, som enligt Billing tidigare avrått högerministär, torde icke ha funnit anledning att ändra uppfattning.[9] von Kru-

---

kasta det viktigaste förtroende riksdagen på 90 år gifvit i skötet på en ministär, med hkn man aldrig stått öga mot öga! Ett obekant X om hkt man ej vet om det skall uppstiga ur det nu rådande kaos under fridens eller stridens tecken.»

[7] I Widéns referat från sammanträdet, i dagboken $^{25}/_{7}$, heter det bl. a.: »Frih. Barnekow bragte uppskofsfrågan på tal och beklagade, att 2a kams utskottsledamöter öfvergifvit 2a kams ståndpunkt vid de provisoriska besluten, som bestämdt häfdat att ett sådant uppskof som det föreslagna ej borde äga rum; hvad hade sedan dess inträffat, som rättfärdigade ett sådant tillvägagående? Faran i det nu föreslagna vore stor, om en krigisk regering komme till styret; och en sådan vore sannolikt redan bildad (han sade sig veta, att Lundeberg bildat en sådan med Grefve Taube som utr.minister).» — Även Ernst Beckman har i brevdagboken $^{25}/_{7}$ en notis om det Barnekowska ryktet: »På kvällen träffade jag Barnekow, den beskedlige hedersmannen, som nästan gråtande sade sig ha hört att det skulle bli en ministär Lundeberg — en 'hattministär' således. Detsamma har jag också hört, från en person som plägar vara väl underrättad.»

[8] Lundebergs dagbok $^{25}/_{7}$.

[9] Jfr ovan s. 153. — Enl. Biesèrts diskussionsreferat från liberala samlingspartiets sammanträde $^{26}/_{7}$ kl. 3,45 e. m. skulle Jansson i Krakerud, ledamot av partiets förtroenderåd, ha yttrat, »att talmannen hade underrättat honom, att Lundeberg ej blir statsminister, ej heller någon annan ytterlighetsman». Uppgiften skulle möjligen kunna tolkas så, att Swartling så starkt varnat kronprinsen

senstjerna däremot ansåg situationen fordra en högerministär.[1] Att han, för den händelse han verkligen tillfrågats, även tillstyrkt en hänvändelse till Lundeberg, torde framgå av ett yttrande han samma dag fällde till denne, nämligen att Lundeberg nu »måste taga hand om saken».[2] Möjligen har kronprinsen ytterligare rådfrågat vice talmannen, Pehr Pehrson i Törneryd, vilkens ställning till frågan är svår att bestämma, och vidare synes han ha anmodat Wachtmeister att avlyssna stämningen. Sålunda berättar Widén i dagboken att han på onsdagen ($^{26}/_{7}$) sammanträffat med Wachtmeister, som förklarade att han varit »frågad till råds» och därför ville sondera stämningen för en ministär Lundeberg, »dock ej med Taube (som han påstod ingen gång varit i fråga) utan med en blandning från olika meningsskiftningar».[3] Härtill svarade Widén att mottagandet väsentligen skulle bero på den sammansättning ministären komme att få. »Chefen i och för sig torde, ehuru på vissa håll ej gerna sedd, icke vara omöjlig.»

Under den tid, som kronprinsen införskaffade upplysningar om stämningen i andra kammaren, prövade Lundeberg allvarligt möjligheten att antaga det ifrågasatta erbjudandet. Han kallade sin hustru och äldste son till Stockholm »för familjerådplägning»[4] och synes vidare ha överlagt med Wachtmeister[5]. Av Billings memoarer framgår att hans kandidatur dryftats även

---

för ren högerministär, att han trodde sig vara säker på att denne icke skulle finna det lämpligt anmoda Lundeberg eller annan ytterlighetsman.

[1] Se ovan s. 155.

[2] Lundebergs dagbok $^{25}/_{7}$, där det heter: »v. Krusenstjerna, som samma dag varit uppe hos kronprinsen, kom på ett eller annat (af ChrLg okändt) sätt ur leken. Förklarade för ChrLg, att denne måste taga hand om saken.»

[3] Widéns dagbok $^{20}/_{7}$. — Med uttrycket »en blandning från olika meningsskiftningar» torde i detta sammanhang icke åsyftas en koalitionsministär med representanter för högern och vänstern utan en regering med företrädare för olika nyanser inom första- och andrakammarhögern.

[4] Lundeberg i dagboken $^{25}/_{7}$: »Med sjutåget på aftonen kommo ChrLgs hustru samt sonen Kr[istian] W[ilhelm] för rådplägning. Hustrun var ej för ChrLgs statsministerskap, hvilket hon ansåg öfverstiga hans fysiska krafter (kanske hon tänkte äfven på de andliga?). Ville dock ej hindra honom, om han ansåg det vara sin pligt, och om han sjelf ansåge helsa och krafter räcka till. Sonen likaså. Ansåg ej affärerna utgöra något hinder.»

[5] Lundeberg i dagboken $^{25}/_{7}$: »Började Wachtmeisters och ChrLgs dinerande å Rosenbad.»

vid överläggningar inom den trängre kretsen av politiska vänner. »Vi ansågo L. ej kunna draga sig undan trots sin ovillighet och hänsyn till sin försvagade hälsa», skriver sålunda Billing[6], och själv uppger Lundeberg att han utsatts för »stora påtryckningar från ledamöter i båda kamrarne» att icke »undandraga sig att bilda regering, derest sådant ifrågasattes»[7]. Under intryck härav beslöt Lundeberg att låta tidigare betänkligheter fara.

Onsdagen den 26 juli voro Lundeberg och Wachtmeister uppkallade till kronprinsen, och den förstnämnde meddelade därvid »att han ansåge sig böra mottaga uppdraget, om det erbjödes». På grund av den växande spänningen i andra kammaren hade ministärfrågan emellertid delvis kommit i annat läge, sedan Lundeberg sist talat med kronprinsen (på aftonen den 24 juli). Under hänvisning härtill ansåg sig kronprinsen »böra nämna, att efter oron i 2dra ken lämpligheten af en ministär Lundeberg borde vidare öfvervägas».[8] Det relaterade samtalet ägde rum klockan 2 e. m. Klockan 2,30 skulle andra kammaren sammanträda, och då det väntades att liberalerna därvid skulle framställa sitt tidigare omnämnda förslag att få behandlingen av utskottsutlåtandet uppskjuten, tills ny ministär blivit bildad, beslöt man att »afvakta resultatet deraf». Wachtmeister och Lundeberg — den senare »ytterligt glad» inför utsikten att »undgå det tillämnade ödet»[9] — lämnade slottet för att enligt avtal återvända klockan 4,30 e. m. Kronprinsen var då »lugnare». Förslaget om uppskov med kammarbehandlingen hade avvisats med 122 röster mot 86. Vidare upplyste Wachtmeister kronprinsen att »oron» i andra kammaren huvudsakligen vore grundad på det av Barnekow förmedlade ryktet att i ministären skulle ingå Douglas (?) och Taube i Berlin. Kronprinsen lovade att »vid middagen å klubben samma afton behandla Barnekow så, som han förtjenade».[1]

[6] Billing, a. a., s. 298.
[7] Lundebergs dagbok 26/7.
[8] Lundebergs dagbok 26/7.
[9] I dagboken 26/7 heter det härom: »Ytterligt glad öfver att hafva utsigt undgå det tillämnade ödet tog sig ChrLg några hvarfs polska med Wachtmeister i konungens billardrum.»
[1] Lundebergs dagbok 26/7.

Torsdagen den 27 juli klockan 11 sammanträdde kamrarna och biföllo särskilda utskottets förslag. I första kammaren var sammanträdet slut klockan 11,12, i andra kammaren klockan 11,52. Efter personlig, skriftlig kallelse från konungen inställde sig Lundeberg och Wachtmeister hos denne på slottet klockan 1.[2] Konungen erbjöd Lundeberg att bilda den nya ministären, och under förklarande att han »på gifna anledningar måste låta sina betänkligheter deremot falla» mottog Lundeberg uppdraget.[3] Wachtmeister anmodades »att blifva utrikesminister, hvilket af honom antogs».[4] Konungen framställde därefter frågan, vilka Lundeberg och Wachtmeister tänkt sig såsom kolleger i regeringen. Lundeberg, som i förväg tillsammans med Wachtmeister i detalj dryftat ministärens sammansättning, svarade med att uppgiva följande »förslagsvis påtänkta namn». Såsom chef för justitiedepartementet hade de tänkt sig antingen avgående justitieministern Ossian Berger eller justitierådet Albert Petersson. Till krigsminister föreslogs överste Lars Tingsten, som konungen först motsatte sig men som, efter det Lundeberg framhållit »nödvändigheten o. dugligheten», dock accepterades.[5] Till sjöminister förordades förstakammarledamoten och generaldirektören Arvid Lindman; konungen hade dock »sympati för statsr. Palanders bibehållande», då denne »varit stark i norska frågan». Till civilminister föreslogs landssekreterare Axel

---

[2] Kallelsen till Lundeberg, som finns bevarad bland dennes papper, är av följande lydelse: »Till Vicetalmannen i 1a Kammaren. Jag önskar hafva ett politiskt samtal med Dig efter slutet på dagens förhandlingar, klockan ett eller snarast derefter. Slottet d. 27de Juli 1905. Venligen Oscar.»

[3] Denna och följande uppgifter om audiensen ur Lundebergs dagbok $^{27}/_{7}$.

[4] Jfr ovan s. 163. — Tilläggas kan att Wachtmeister en tid tjänstgjort i U. D. såsom attaché vid beskickningarna i Paris, Rom och Wien (1878—1883), varför han icke var helt främmande för arbetet i departementet.

[5] Konungen och kronprinsen synas ha haft olika inställning till Tingstens kandidatur. Som ovan meddelats hade kronprinsen förordat Tingsten som krigsminister till von Krusenstjerna $^{24}/_{7}$. Själv var Tingsten synnerligen misstänksam mot »hofvet»; jfr nedan s. 178 n. 9. Möjligen av hänsyn till konungens invändningar har Lundeberg på en av de tidigast uppgjorda ministerlistorna (sannolikt daterande sig från $^{27}/_{7}$ eller samma dag som audiensen) såsom alternativ till Tingsten uppfört överstarna R. Ossbahr och H. R. Wijkander (eller möjligen J. G. Wikander?). I sina tablåer har Lundeberg även generalmajor Axel von Matern som kandidat till krigsministerposten. Se ministerlistorna och tablåerna i slutet av *bihang*.

Schotte, »som genast godkändes»[6], till finansminister riksgäldsfullmäktiges ordförande dr Henrik Cavalli, till ecklesiastikminister andrakammarledamoten Hugo Hammarskjöld samt till jordbruksminister hemmansägaren och andrakammarledamoten Alfred Petersson i Påboda, »som gerna accepterades». Till konsulter slutligen föreslogos ledamöterna av första kammaren häradshövding G. A. Berg och byråchefen Alexis Hammarström samt överdirektören Ernst Günther.

I och med statsministerpostens definitiva erbjudande till Lundeberg och dennes accepterande av densamma hade en ny fas inträtt i ministärkrisens utveckling. Innan skildringen härav föres vidare, skola först några anmärkningsvärda förhållanden i korthet beröras. När kronprinsen måndagen den 24 juli anmodade von Krusenstjerna att bli statsminister, hade han som nämnt uttalat vissa önskemål om den blivande regeringens sammansättning. Det borde bli en koalitionsministär, och i densamma borde ingå representanter för både högern och vänstern. När Lundeberg tre dagar senare av konungen erhöll uppdraget, synas inga motsvarande önskningar ha framställts.[7] Endast mot några av de nämnda kandidaterna hade konungen invändningar att göra, men dessa erinringar voro dikterade väsentligen av rent personliga hänsyn.

Av stort intresse vore att veta vilket allmänt intryck den av Lundeberg presenterade listan gjorde på konungen och kronprinsen. Lundeberg nämner ingenting härom i sina anteckningar. Den föreslagna regeringen hade dock en helt annan karaktär än vad tidigare från kungahusets sida framhållits såsom önskvärt. Där återfunnos visserligen enstaka namn från kronprinsens förslag (Cavalli och Tingsten), men den politiska kompositionen var en annan. Av de åtta riksdagsmän, som föreslagits

[6] Inom parentes har Lundeberg här tillagt: »(konungen lärer dock ej haft kännedom om S. förut)».

[7] Däremot hade kronprinsen som nämnt måndag kväll $^{24}/_{7}$ sonderat Lundeberg om dennes villighet att ev. bilda en koalitionsregering; se ovan s. 164 f. — Att konungahuset vid audiensen $^{27}/_{7}$ ej framställde några önskningar om koalitionsministär berodde väl helt enkelt på, att man i förväg kände Lundebergs inställning. Hänvändelsen till Lundeberg innebar i sig ett uppgivande av tanken på koalitionsministär.

att ingå i ministären, tillhörde ej mindre än sex första kammarens stora parti (Lundeberg, Wachtmeister, Cavalli, Lindman, Hammarström och G. A. Berg), medan resterande två (Hugo Hammarskjöld och Petersson i Påboda) hörde hemma i andra kammarens lantmannaparti, närmare bestämt dess högerflygel. Ministärens parlamentariska inslag skulle sålunda hämtas uteslutande ur riksdagens höger och med avgjord övervikt för den konservativa övre kammaren. Å andra sidan bör icke fördöljas att inom förstakammarkontingenten funnos vissa modererande element. Dit hörde främst Fredrik Wachtmeister, och att kungahuset nedlagt stor energi på att knyta honom till den blivande regeringen har förut påvisats. Särskilt uppmärksammar man att Lundeberg och Wachtmeister kallades att samtidigt inställa sig hos konungen, då denne lämnade ministärbildningsuppdraget. Från konungens sida uppfattades det tydligen som ett gemensamt uppdrag till båda.[8] Wachtmeisters placering på utrikesministerposten och det modererande inflytande han där kunde tänkas komma att utöva redan under regeringsbildningen framstår onekligen som ett slags garanti, som kungahuset ansett nödigt att skaffa.[9] Ty i stort sett måste erbjudandet av statsministerposten till Lundeberg för kungahuset ha tett sig som en reträtt från tidigare intagna ståndpunkter. Tanken på en koalitionsministär hade måst uppgivas, och förstakammarhögern släpptes fram.

Med hänsyn till den fullständiga ministerlista, som Lundeberg meddelade konungen, skulle man ha trott att regeringsbildningen skulle komma att gå mycket snabbt. Det visade sig emellertid att betydande svårigheter skulle möta, och när ministären den

[8] Beträffande Lundebergs uppfattning se nedan s. 212 f.

[9] Jfr ovan s. 163. — I pressen föranledde ryktena om kombinationen Lundeberg—Wachtmeister en livlig diskussion. För de konservativa tidningarna, vilka samtliga önskade en homogen högerregering under Lundebergs ledning, framstod Wachtmeisters eventuella inträde i ministären som en beklaglig eftergift till »hofinflytandet». Så skriver t. ex. V. L. $^{30}/_{7}$: »Om den ledande högern böjer sig för den kungliga viljan att placera grefve Wachtmeister på utrikestaburetten, bör detta vara kompromiss nog. Mer än ett enda namn direkt ur hofkretsen tål icke den nya regeringen, om den skall få den fasta grund i folkmeningen, som den så väl behöfver. Och det blir säkerligen endast med stor självförvervinnelse, som den fosterländska opinionen fogar sig till och med i detta medgifvande.» Jfr även *bihang* till s. 163 n. 3.

2 augusti äntligen utnämndes, hade den till stor del fått en annan sammansättning än som från början planerats. Tack vare utförliga minnesanteckningar, i främsta rummet Lundebergs, kan man i detalj följa regeringsbildningens förlopp, dag för dag — ibland timme för timme.

Lundebergs regeringsbildning.

På aftonen den 27 juli klockan 5 hade särskilda utskottets ledamöter på Hasselbacken ordnat en »middag utan skålar» för sin ordförande.[1] Det allmänna samtalsämnet var helt naturligt regeringskrisen. Man syntes ej ha haft vetskap om att Lundeberg och Wachtmeister samma dags förmiddag erhållit konungens uppdrag att bilda den nya ministären.[2] Pehr Pehrson i Törneryd, som blivit placerad intill ordföranden, var, berättar Lundeberg, »under middagen ganska stingslig, och pikade om, att nu var det väl meningen, att 1sta ken skulle taga ledningen och 2a ken få åka på hundsvotten». På Lundebergs fråga, »hvad det egentligen var åt honom», förklarade Pehr Pehrson, »att något måtte vara i olag» de två emellan, eftersom Lundeberg de sista dagarna ej visat Pehr Pehrson »samma förtroende som förut». Lundeberg fann för gott att informera Pehr Pehrson i huvudsak om vad som »pågått sednaste dagarne», varefter denne »blef nöjd och förstod orsaken till återhållsamheten». Beträffande den blivande ministärens sammansättning »undrade» Pehr Pehrson, »om det ej vore klokt att bilda koalitionsmini-

[1] Lundebergs dagbok 27/7. — Ernst Beckman, som även var med, skriver i brevdagboken 27/7: »Middag för vår ordförande Christian Lundeberg afåts den stora dagens afton på Hasselbacken. Lyckligtvis var det *jämförelsevis* enkelt (11 kr. 80 öre), inga skålar och en icke allt för uppsluppen stämning. Jag hade mkt trefligt, då jag fått min plats mellan Ivar Afzelius och biskop Billing och midt emot ordf.»

[2] »Ministerryktena korsade hvarandra efter middagen. Det likligaste tycktes vara Fr. Wachtmeister med Cedercrantz som utrikesminister. Bonde var genast färdig med en vits: 'Heil dir in — Cedercrantz.'» Ernst Beckman i brevdagboken 27/7.

stär».[3] »Hvem har Du att föreslå från venstern», frågade Lundeberg. »Det vet jag ej», svarade Pehr Pehrson, tilläggande efter någon fundering, »om ej Staaff». »Honom skulle Du ej sjelf vilja intaga i en ministär», genmälde Lundeberg, något som Pehr Pehrson även »med eftertryck» bekräftade. Samtalet slutade med att Pehr Pehrson lovade att »fundera på namn» till nästa dag. Även Wachtmeister, som av Lundeberg meddelats att Pehr Pehrson fått vetskap om deras ministärbildningsuppdrag, hade under aftonen ett längre samtal med Pehrson. Härunder uttalade sig denne ånyo för koalitionsministär.

Bland deltagarna i middagen på Hasselbacken befunno sig fyra av de statsrådskandidater, vilkas namn upptagits på den preliminära lista, som meddelades konungen, nämligen Cavalli, Lindman, Hammarström och Petersson i Påboda. Av dessa vidtalades under aftonens lopp med säkerhet Cavalli och troligen även Lindman, under det att man tydligen ansåg sig böra ytterligare överväga de två andras kandidatur. Cavalli erbjöds finansministerposten. I egenskap av bevillningsutskottets och riksgäldsfullmäktiges driftige ordförande[4] måste han anses som synnerligen kvalificerad för denna post, och man erinrar sig att kronprinsen tidigare förordat honom till samma post i förslaget till von Krusenstjerna[5]. Därtill må nämnas att han tillhörde första kammarens majoritetsparti och som dess representant insatts i särskilda utskottet. Enligt Lundeberg var Cavalli »ytterst tacksam» för det gjorda erbjudandet, »syntes benägen», men »bad att få tänka på saken». Om anbudet till Lindman finns ingenting nämnt i Lundebergs anteckningar. Tydligen har Lundeberg glömt att notera erbjudandet. Följande dag deltog Lindman i Lundebergs och Wachtmeisters rådplägning[6], anlita-

[3] I dagboken version III har Lundeberg här inskjutit följande parentes: »(huruvida kronprinsen framhållit sådan [d. v. s. koalitionsministär] vid samtalet med P. P., har ej ChrLg utforskat)».

[4] Se omdömen om Cavalli av G. Jacobson i art. i Sv. Biogr. lexikon.

[5] Se ovan s. 154. — I tidningarna utpekades Cavalli »med ganska stor bestämdhet» såsom blivande chef för finansdepartementet. N. D. A. $^{26}/_{7}$. Jfr även St. Bl. $^{26}/_{7}$ och V. L. $^{26}/_{7}$.

[6] Lundeberg i dagboken $^{28}/_{7}$: »Wachtmeister, Lindman o. ChrLg dinerade å Rosenbad.»

des av dessa att skaffa upplysningar om ifrågasatta kandidater och kom sålunda redan från början att tillhöra den inre kretsen kring ministärbildarna. I särskilda utskottet, där han suttit på suppleantplats, invald av första kammarens stora parti, hade han utvecklat en ganska extrem uppfattning och närmast förordat kraftpolitik mot Norge.[7] Säkerligen torde åtminstone Lundeberg ha varit tilltalad av Lindmans åsikter och utan tvekan erbjudit honom ingå i ministären. Han tilldelades sjöministerposten men synes även ha varit ifrågasatt som chef för civildepartementet, varom mera nedan.[8]

Till justitieminister hade Lundeberg och Wachtmeister enligt den för konungen presenterade listan tänkt sig antingen statsrådet Ossian Berger eller justitierådet Albert Petersson. Av dessa förslag är det förra i hög grad överraskande. Såsom justitieminister i Ramstedtska regeringen hade Berger kontrasignerat den proposition i unionsfrågan, som särskilda utskottet så klart underkänt och som sedan i sin tur föranlett ministären att demissionera. Han hade också i andra kammaren uppträtt till propositionens försvar[9] och framstod fördenskull, åtminstone utåt, som den näst efter statsministern i frågan djupast engagerade. Med hänsyn härtill förefaller det mycket egendomligt att Lundeberg ens kunnat ifrågasätta att Berger ville kvarstå. Även ur andra synpunkter är förslaget anmärkningsvärt. Berger hade tidigare varit illa tåld i första kammaren. När han första gången

---

[7] Se yttrande av Lindman under principdebatten i SäU cit. i *bihang* till s. 94 n. 1. — Jfr även yttranden av Lindman vid mötet hos Svedelius $^{14}/_{8}$ cit. ovan s. 62 n. 1 samt vid sammanträde med FK:s majoritetsparti cit. i *bihang* till s. 75 n. 6. — Tilläggas kan att Lundeberg ytterst väl kände Lindman från hembygden (Gävleborgs län och dess landsting). Redan 1903 var Lindman den av Lundeberg förordade FK-kandidaten (vid det tillfälle då Olof Jonsson i Hov gick in med en rösts övervikt), och förvisso var det Lundeberg, som placerade Lindman såsom suppleant i SäU. Jfr TIMELIN, Ministären Lindman och representationsreformen 1907—1909, s. 85 f.

[8] Förutom i samband med sjöministerposten figurerade Lindmans namn i tidningspressen även i samband med finansministerposten; se St. T. $^{28}/_{7}$, N. D. A. $^{28}/_{7}$ och St. Bl. $^{28}/_{7}$. Under hänvisning till hans »pålitliga» åsikter i norska frågan framhölls Lindman av V. L. $^{20}/_{7}$ såsom lämplig t. o. m. för statsministerposten. — Tilläggas kan att Boström försökte få Lindman till finansminister i sin andra ministär 1902. Se SONDÉN, a. a., s. 488 f.

[9] Se ovan s. 84 f.

utsågs till justitieombudsman (1898), skedde det med lottens hjälp och mot samtliga röster från första kammaren.[1] När Boström (1902) gjorde honom till justitieminister i sin andra ministär, framkallade utnämningen på sina håll »förvåning» och »förstämning».[2] Under sin justitieministertid visade han emellertid stor självständighet, genomförde åtskilliga reformer och vann efter hand erkännande även i läger, där han tidigare icke uppskattats.[3] Särskilt torde hans förslag i rösträttsfrågan och hans energiska försök att i andra kammaren bryta motståndet mot en valreform på proportionalismens grund ha förlikt honom med den forna förstakammaroppositionen. Det var också hänsynen till rösträttsfrågan, som föranledde Lundeberg att anmoda Berger kvarstå på den post han tidigare innehaft.

Hänvändelsen till Berger diskuterades av Lundeberg och Wachtmeister på hemvägen från den omskrivna middagen på Hasselbacken.[4] De överenskommo att Lundeberg följande dag skulle göra Berger ett besök, och för att saken inte skulle komma alltför överraskande ringde Lundeberg redan samma afton upp Berger i telefon. Klockan 9 följande morgon ($^{28}/_{7}$) infann sig Lundeberg hos Berger och erbjöd denne justitieministerposten. Såsom motiv för anbudet anförde Lundeberg att resultatet av de stundande andrakammarvalen möjligen kunde komma att gå i riktning mot proportionella val. »B. afböjde, tacks. förstås», skriver Lundeberg i dagboken. »Han hade fått nog af regera, men hufvudskälet, ehuru det ej skarpt pointerades, var nog att

---

[1] Se art. om Berger i Sv. Biogr. lexikon av H. Rosengren samt KIHLBERG, a. a., s. 460.

[2] Så skriver Billing till Boström $^{9}/_{7}$ 1902: »Och så Berger! ... Du kan ej föreställa dig, huru djupt bedröfvad jag är öfver hans utnämning. Detta alldeles oafsedt, att du väl knappast kunnat genom ett val mera än genom detta såra 1a kammaren. Var det nödvändigt?» — Även Lundeberg själv hade vid samma tillfälle uttalat sig ytterst skarpt om Berger. I brev till Billing $^{21}/_{7}$ 1902 kommenterar han Bergers utnämning med följande ord: »B. målsman för vårt rättsväsende och föresyn för våra domare, det är ju under all kritik.» BILLING, a. a., s. 222. — Jfr ock KIHLBERG, a. a., s. 461, där det heter: »Namnen von Friesen och Berger, i synnerhet det senare, betecknade en uppseendeväckande rättning vänster i konseljens sammansättning.»

[3] Se bl. a. BILLING, a. a., ss. 249 och 269, där Billing i brev till hustrun $^{8}/_{2}$ 1905 ger erkännandet: »Duktig är Bergers kritik af Fläsbroförslaget.»

[4] Det följande enl. Lundebergs dagbok $^{27}/_{7}$ och $^{28}/_{7}$.

han, f. venstermannen, fann det inopportunt att ingå i en ministär Lundeberg.» Lundebergs version bestyrkes av Bergers egen anteckning om besöket. »Han anmodade mig att kvarstå», skriver Berger där, men »jag afböjde detta, med åberopande af dels min nu af Riksdagen underkända uppfattning i unionsfrågan samt dels min ovillighet att ingå i en högerministär.»[5]

Fredagen den 28 juli igångsattes ministärbildningsarbetet på allvar. Förutom hänvändelsen till Berger företogos förberedande undersökningar åt olika håll.

På civil- och krigsministerposterna hade Lundeberg som nämnt tänkt placera landssekreterare Axel Schotte och överste Lars Tingsten. Båda sökte han på fredagen nå med hjälp av telefon och telegraf. Schotte, som befann sig »på badkur i Strömstad», påträffades »efter mycket sökande pr telegraf».[6] Han lovade att genast resa upp till Stockholm och besöka Lundeberg följande dag.[7] Tingsten, som vistades i Boden, berättar i sina memoarer, hur han — just som han stod i begrepp att begiva sig till fortifikationsbefälhavarens expedition — erhöll ett telegram från brukspatron Lundeberg »med begäran om ett telefonsamtal mellan klockan 12 och 2 på dagen».[8] »Samtalet ägde rum klockan 1 e. m. på rikstelefonstationen», fortsätter Tingsten sin berättelse, »och av detsamma framgick, att Lundeberg erhållit konungens uppdrag att bilda ministär, och att han påtänkte mig till chef för lantförsvarsdepartementet. Då frågan härom

---

[5] Bergers ant., på hans karakteristiska sätt försedd med den extra noteringen »uppsatt 30 juli och just.», anger $^{29}/_{7}$ som tidpunkt för Lundebergs besök. Då ant. är helt fristående — å samma ark som Bergers förut anförda ant. $^{7}/_{8}$ — är det möjligt att Berger vid nedskrivandet misstagit sig om datum. Lundebergs tidsuppgift är sannolikt den riktiga.

[6] Lundebergs dagbok $^{28}/_{7}$.

[7] Schottes svarstelegram till Lundeberg, inlämnat i Strömstad $^{28}/_{7}$ kl. 12 f. m. och bevarat bland Lundebergs papper, lyder: »Skall infinna mig lördag half elfva förmiddagen. Schotte.» — I sin almanackdagbok $^{28}/_{7}$ skriver Schotte om händelsen: »Fick telegram fr. Chr. Lundeberg att inställa mig i Stockholm. Antog fråga om ministären. Maria o. jag reste därför med stor[a] bekymmer kl. 3 på eftermiddagen till Stockholm via Herrljunga. Vi skulle haft middag ... men måste draga oss från.»

[8] L. Tingsten, a. a., s. 211. — Tingstens svarstelegram till Lundeberg, inlämnat Boden kl. 10,15 f. m. och bevarat bland Lundebergs papper, lyder: »Ja, Bodens rikstelefonstation. Tingsten.»

icke lämpligen kunde avhandlas på stående fot och avgöras telefonledes, anträdde jag på eftermiddagen resa till Stockholm.»[9]

Under förmiddagens lopp voro kamrarnas talmän och vice talmän uppkallade till konungen. Lundeberg anger icke i dagboken vad överläggningen gällde, men förmodligen rörde det sig om någon ren riksdagsangelägenhet.[1] Under promenaden från slottet språkade Lundeberg med Pehr Pehrson, vilken i anslutning till torsdagens samtal tillrådde Lundeberg »att på allvar tänka på Staaff». Pehr Pehrson sade sig ej ha kunnat finna ett lämpligare namn, och han ansåg fortfarande att »venstern borde vara representerad».[2] Tydligen under påverkan av konversationen med Pehr Pehrson utbad sig Lundeberg senare på dagen ett samtal med Staaff. Det ägde rum vid middagstiden i talmansrummet. Lundeberg upplyste Staaff, att han av konungen anmodats att bilda regering och framhöll att han »dervid fästat sig vid möjligheten af en koalitionsministär, men med minne af de stora svårigheter, som i Särsk.U. mött för att ena de olika meningsgrupperna och komma till något nöjaktigt resultat hade ChrLg ansett sig böra uppgifva detta uppslag. Hade emellertid velat underrätta S. härom för att visa, att tanken på sammanförande i den nya regeringen af representanter för de olika meningsgrupperna i rd icke varit ChrLg fremmande».[3] »Staaff tackade för detta förtroende och ville motsvara detsamma med att säga sin mening i saken», berättar Lundeberg vidare i sina anteckningar. Den av Staaff uttalade meningen gick i riktning »att det under närvarande förhållanden måhända vore en rigtig tanke att söka bilda en koalitionsministär». Samtalet, som »af-

[9] Till sin gode vän Herman Ekelund skrev Tingsten omedelbart före avresan följande rader, väl belysande den stämning i vilken han reste: »Jag reser nu till Stockholm, kallad dit. Huru utfallet af min resa än må blifva, önskar jag stödet af din vänskap och ditt bistånd. Jag vill göra det för fosterlandets bästa. Men det blifver en svår tid. Jag mötes af hofvets och första kammarens fiendskap. Men kanske det går så, att jag blifver kvitt det uppdrag, som man erbjuder mig och då känner jag mig glad. Jag kunde icke underlåta att resa.»

[1] Möjligen gällde samtalet frågan om urtima riksdagens avslutning.

[2] Lundebergs dagbok $^{28}/_{7}$.

[3] Yttrandet kan möjligen sammanställas med en uppgift hos Billing, a. a., s. 299, där det antydes att man på ett relativt tidigt stadium av krisen inom inre cirkeln av ledande förstakammarmän dryftat möjligheten av en koalitionsministär.

slutades utan vidare bestämmande», visar att Lundeberg, trots att han icke ännu synes ha haft för avsikt att upptaga Staaff i ministären, räknade med denne som en ytterst betydelsefull faktor. Lundeberg ville tydligen främst sondera Staaff. Helt säkert gåvo också samtalen med Staaff och Pehr Pehrson honom en tankeställare. Han kan knappast ha bortsett ifrån att de bägge partiledarna tillsammans representerade en förkrossande majoritet i andra kammaren. Och de hade båda uttalat sig för en sådan lösning av krisen, som den blivande regeringschefen helst ville söka undvika.[4]

Senare på aftonen ($^{28}/_{7}$) höllo Lundeberg och Wachtmeister — i samband med det numera obligatoriska dinerandet på Rosenbad — ytterligare rådplägning om ministärens sammansättning. Efter avslaget från Berger gällde det att finna annan lämplig person för justitieministerposten. Såsom nämnts hade de därvid haft justitierådet Albert Petersson i tankarna.[5] Lindman, som även var med på Rosenbad, telefonerade till justitierådet Hugo Bohman, som han kände, för att få närmare upplysningar om Peterssons läggning[6], »äfvensom hvilka öfriga i H. D. kunde anses bäst qualificerade för taburetten». De inhämtade upplysningarna gåvo till resultat att som »förnämsta», d. v. s. för en statsrådspost mest lämpade, kunde anses Albert Petersson, »konservativ», Marks von Würtemberg, »mycket åt venster», samt »derefter Cassel, som förut tillfrågad (af Boström) afböjt, förmögen o. oberoende som han var». Justitierådet Herman Billing vore »äfven duktig».[7] Något beslut att tillfråga någon av här

[4] Huru angelägen Staaff i själva verket var att Lundeberg ej skulle få bilda en kampministär, framgår av von Krusenstjernas uppgift att han »ännu lördagen den 29» uppsöktes av Staaff, »som ville att jag åtminstone skulle hos Kronprinsen framhålla att landets väl kräfde att ej Lundeberg fick ensam råda». von Krusenstjernas ant.

[5] Ovan s. 170.

[6] I dagboken version III har Lundeberg här inom parentes inflickat: »(Billing hade vid något tillfälle under ed uppmanat ChrLg, att derest han komme att bilda ministär, taga reda på Just.r. Alb. P., som B. ej kände, men från pålitligt håll ... hört vara en prägtig karl)».

[7] Justitierådet Herman Billing var broder till biskopen. Han hade stort anseende som jurist, men med sin broder Gottfrid hade han sannolikt föga gemensamt i politiskt avseende. Att hans ståndpunkt i unionsfrågan i varje fall ej passade i en högerministär Lundeberg, framgår av följande yttrande av brodern, biskopen, i

nämnda fattades dock icke under kvällen; man ville tydligen avvakta, eventuellt skaffa ytterligare upplysningar. Däremot ansågo de två ministärbildarna det vara »skäl» att tillfråga Hugo Hammarskjöld. Wachtmeister förordade dessutom »ifrigt» överdirektör Günther, men Lundeberg, som inhämtat att Günther vore »doktrinär o. ifrig frihandlare samt måhända ej så grundlig», avvisade kandidaturen. Lundeberg »befarade äfven att G. stode f. utrikesmin., gen.dir. Lagerheim närmare, än som vore önskligt i det ifrågav. samarbetet».[8]

Lördagen den 29 juli »tidigt på morgonen» satte sig Lundeberg per telefon i förbindelse med Hugo Hammarskjöld, som vistades ute på Sturehof men kom in till staden »vid tiotiden». Han erbjöds av Lundeberg chefskapet för ecklesiastikdepartementet, en post, för vilken han kunde anses ha vissa förutsättningar.[9] Utbildad arkitekt och godsägare hade Hugo Hammarskjöld även religiösa och kulturella intressen, bl. a. hade han en följd av år varit ledamot av kyrkomötet. Till sin politiska läggning var han moderat-konservativ[1], tillhörde lantmannapartiet och var, genom sin stora talegåva, obestridligen en av dess främsta parlamentariska krafter. I unionsfrågan ville han gå andra vägar än den mera försiktiga officiella partiledningen, och förut har omnämnts huru han jämte ett par likasinnade, bl. a. Widén, sökte få till stånd en opinion inom partiet

---

brev $^{28}/_{6}$ till hustrun: »Herman är mycket ifrig för att man skall undvika alla maktmedel etc. mot Norge och för att man blott skall taga faktum, som det föreligger. Då jag gjorde en del invändningar, blef han riktigt ifrig: 'då en så klok och besinningsfull man som du kan tänka så — då får jag anse ställningen förtviflad'.» BILLING, a. a., s. 301.

[8] Lundebergs dagbok $^{28}/_{7}$. — Beträffande Günthers relationer till Lagerheim jfr den senares dagboksant. $^{25}/_{7}$, cit. i *bihang* till s. 162 n. 7, vilken tyder på att Lagerheim åtminstone denna dag haft ett samtal med Günther.

[9] I tidningarnas gissningar kombinerades namnet Hugo Hammarskjöld däremot med andra poster i regeringen. N. D. A. $^{29}/_{7}$ satte honom i samband med chefskapet för civildepartementet, St. Bl. $^{29}/_{7}$ menade att han skulle vara »en ackvisition» som konsult. St. T. $^{29}/_{7}$ förordade honom rentav till statsministerposten. — Tilläggas kan att hans broder, C. G. Hammarskjöld, varit ecklesiastikminister under en följd av år på 1880-talet.

[1] Enl. MILLQVIST, Svensk riksdagskalender, 1903 och 1909. — Möjligen bör beteckningen »moderat-konservativ» i detta fall läsas med betoning på den senare sammansättningsdelen.

för ett fastare uppträdande från Sveriges sida.[2] I särskilda utskottet fick Hammarskjöld icke någon plats[3] — han insattes i det vid urtiman politiskt betydelselösa konstitutionsutskottet — men vid remissdebatten tog han skadan igen och uppträdde därunder som regeringspropositionens främste vedersakare i andra kammaren. När man läser hans yttrande i riksdagsprotokollet[4], förstår man att Lundeberg måste ha tilltalats därav och med hänsyn till unionsfrågan gärna sett honom som medlem av den blivande ministären. Hammarskjöld avböjde emellertid den erbjudna posten. »Tacksam, men vågade ej åtaga sig», refererar Lundeberg i dagboken. »Han stode högre i allm. opinionen, än han förtjenade. Hans förutsättningar o. förkunskaper vore små. Skulle aldrig orka med ett chefskap för något departement, och om han mottoge sådant endast få sömnlösa nätter. Hans ekonomiska förhållanden tilläte honom f. ö. ej att reflektera.»[5]

På avtalat klockslag, »half elfva förmiddagen», infann sig Schotte i Lundebergs bostad och erbjöds civilministerposten. Med hänsyn till Schottes senare parlamentariska bana kan anbudet från Lundeberg verka överraskande. Vid denna tidpunkt hade Schotte ännu ej öppet framträtt i det politiska livet, och i varje fall var han icke allmännare känd såsom representant för den politiska uppfattning, som han i det följande kom att företräda. Visserligen voro under förberedelserna till de stundande andrakammarvalen krafter i rörelse att söka förmå honom att uppställa sig som kandidat för den frisinnade vänstern i Karlstad[6], men detta kan näppeligen ha varit bekant för Lundeberg.

---

[2] Se ovan s. 77.

[3] G. H. T. $^{28}/_{6}$ skriver att man hade väntat att Hugo Hammarskjöld skulle erhålla plats i SäU i stället för länskamraten Alfred Petersson i Påboda.

[4] 1905 1. Urt. AK 3: 3 ff.

[5] På dagen jämt tio månader senare gick Hugo Hammarskjöld överraskande nog in i Lindmanska regeringen och mottog där samma post, som Lundeberg erbjöd honom. — Jfr TIMELIN, a. a., s. 94 f.

[6] En vecka efter Lundebergs anbud skrev sålunda Mauritz Hellberg ett brev ($^{8}/_{8}$) till Schotte, vari han vädjade till denne att kandidera. »Af vår samvaro har jag fått den uppfattningen, grundad mer på intryck än bestämda uttalanden, att du är afgjordt frisinnad både i den sociala och rösträttsfrågan; äfven i nykterhetsfrågan har jag anledning antaga, att du intar en tidsenlig ståndpunkt; sedan är det unionsfrågan, där jag inte har någon föreställning om hur du tänker. ... Du förstår väl, utan att jag motiverar det, att jag inte är någon 'kungamakare'. Men

Han torde ha erinrat sig Schotte som relativt ung länsnotarie i Gävle, från tidigare arbeten i Gävleborgs landsting, där Lundeberg var ordförande och Schotte sekreterare, samt från olika uppdrag i bank- och bolagsstyrelser, vilka Schotte visat sig kunna sköta smidigt och flinkt.[7] I sina memoaranteckningar har Schotte starkt understrukit Lundebergs personliga välvilja mot honom och framhållit den stora tacksamhet, vari han kände sig stå till denne. Vid några tillfällen — »senast vid afskedsmiddagen i sept. 1902», då Schotte lämnade Gävle för att bli landssekreterare i Karlstad — hade Lundeberg antytt att Schotte säkert »en gång komme att bli civilminister», en post, som han ansåg Schotte »mycket passa till».[8] Med kännedom om dessa förhållanden blir Lundebergs hänvändelse ej längre svår att förklara. Den framstår tvärtom som ganska osökt. De förhoppningar, som Lundeberg knutit till Schotte, infriades dock icke. I Lundebergs dagbok heter det om samtalet:

»Landssekr. Schotte äfven mycket tacksam för erbjudandet af 'civilen', men vågade ej. Hade aldrig tjenstgjort i Stockh., vare sig i riksdag l. embetsverk, och sålunda fremmande för arbetssätt i riksdag o. regering. Trodde sig ej om att kunna uppträda i riksdagen. Nämnde, att, ehuru han visste hvad han ville säga, så hade han dock misslyckats i sitt uppträdande vid en bankbolagsstämma i år. Hade nog ej heller varit frisk. Hade nog ej heller samma uppfattning i rösträttsfrågan, som ChrLg, utan låge betydligt åt venster. (Här var det nog, som skon hufvudsakl. klämde.) Med hänsyn till detta sista skäl ville ej Chr Lg forcera S., men det var skada, att han, den varme fosterlandsvännen o. tidigare högermannen, i hvarje fall dugande mannen, ej kunde ingå i ministären.»[9]

---

jag tror att ditt namn skulle vinna stark anklang på många håll, och jag är alldeles säker på att du vore en ytterst värdefull akvisition för riksdagsarbetet.»

[7] Det kan i detta sammanhang även omnämnas att Lundeberg väl kände Schottes fader, rektor G. V. Schotte, som varit konservativ ledamot av FK 1885—88 och som suttit tillsammans med Lundeberg i SU.

[8] Cit. efter Schottes memoaranteckningar.

[9] Lundebergs dagbok $^{29}/_{7}$. — I sin almanackdagbok $^{29}/_{7}$ skriver Schotte: »Sammanträffande med Lundeberg kl. $^{1}/_{2}$ 11. Erbjöds bli civilminister, men efter mycket resonnemang afstods, då min politiska ståndpunkt för mycket afvek från den högerministèrs, som nu, beklagligt nog menar jag, är afsedd att bildas.» — I almanackdagboken $^{31}/_{7}$ lyder epilogen till Stockholmsresan: »Och så var 'den politiska resan' slut — efter att ha resulterat allenast i ett offer på fosterlandets altare af resekostnaden 200 kr. Måtte emellertid jag hafva gjort rätt; icke onödigt-

Ministärbildningsarbetet hade hittills ej krönts med någon större framgång. Av dem, som anmodats ingå i den nya regeringen, hade endast en svarat ja, nämligen Lindman. Cavalli hade ännu ej lämnat besked. Hugo Hammarskjöld, Berger och Schotte hade avböjt, de två sistnämnda av väsentligen politiska skäl. Det visade sig sålunda förenat med påtagliga svårigheter att få till stånd en regering av den politiska struktur, som man från början tänkt sig. Sannolikt under intryck av dessa svårigheter — möjligen även på grund av andra omständigheter — funno ministärbildarna det vara skäl att övergiva den ursprungliga planen. De beslöto att vidga rekryteringsbasen och i ministären upptaga representanter för partier och grupper även utanför högern. De handlade därmed i överensstämmelse med önskningar och råd, som uttalats av kronprinsen, Pehr Pehrson och Staaff, och även i enlighet med yrkanden, som, bortsett från de rent konservativa organen, framställts i den mera betydande delen av pressen.[1]

I Lundebergs dagbok den 29 juli följer omedelbart efter anteckningen om Schottes avböjande meddelandet, att »Wachtm. o. ChrLg enade sig om, att Staaff, Alfr. Petersson o. Widén skulle tillspörjas». Det märkliga härvidlag är beslutet om Staaff. Han var andrakammarvänsterns ledande man, och hans inträde i ministären skulle innebära att det parlamentariska underlaget för densamma byggdes ut i sådan grad, att man med skäl kunde tala om en verklig samlingsregering. — Även namnet Widén betecknade en utvidgning av den ursprungliga planen.[2] Ehuru fortfarande ansluten till lantmannapartiet hade Widén fått anseende att vara något vänsterbetonad; bl. a. hade han under lag-

vis spillt några chanser eller försummat pligter att stå till buds mot fosterland eller gynnare!» Se vidare i *bihang*.

[1] Se framför allt artiklar i A. Bl. $^{20}/_{7}$, $^{28}/_{7}$ och $^{29}/_{7}$, D. N. $^{28}/_{7}$ och $^{29}/_{7}$ samt Sv. D. $^{30}/_{7}$. — Märklig är följande deklaration i det högermoderata St. D. $^{30}/_{7}$: »För egen del kunna vi ej annat än sätta en koalitionsregering i första rummet och därnäst en höger-moderat regering på bredast möjliga bas. En extrem högerregering skulle enligt vår mening kunna medföra mycket olyckliga följder.»

[2] I tablån i dagboken version II med »Uppteckнade namn att öfverväga från början» har Lundeberg efter övriga i bokstavsordning uppförda namn tillagt även »Widén» men sedan överstrukit detta namn och anmärkt: »tillkom sednare». Se tablån i slutet av *bihang*.

timan 1905 röstat mot högern och hjälpt vänstern att stjälpa de av regeringen framlagda förslagen till lösning av rösträtts- och strejklagsfrågorna.[3] I unionsfrågan däremot följde han en linje, som gick till höger om den officiella partiledningens. Han ville ett fastare uppträdande från de svenska statsmakternas sida men önskade å andra sidan intet uppskov med frågans slutliga avgörande.[4] Han intog här samma ståndpunkt som Hugo Hammarskjöld, och liksom han tidigare, vid remissdebatten, stått bakom denne, redo att rycka fram, om assistans skulle behövas, blev hans ställning under regeringskrisen på sätt och vis likartad: sedan Hammarskjöld avböjt erbjudandet av ecklesiastikdepartementet, ryckte Widén upp som kandidat till posten ifråga.[5] Men härom utförligare nedan. — Det tredje namnet slutligen, Alfred Petersson i Påboda, betecknade icke någon nyorientering. Det hade funnits med på den lista, som förelades för konungen, men av någon anledning hade man tydligen ansett att det borde ytterligare övervägas.[6] I särskilda utskottet hade Petersson i Påboda intagit en anmärkningsvärt fast och bestämd ståndpunkt, och i den mån det förekommit be-

---

[3] Se ovan s. 145. Jfr även art. i N. D. A. $^{28}/_{7}$ och Widéns kommentar till denna i dagboksant. $^{28}/_{7}$, cit. i *bihang* till s. 185 n. 1. — I detta sammanhang kan ock förtjäna återgivas vad Bromée i Billsta skriver om Widén i sina porträttstudier av kollegerna i AK: »Widén har vid riksdagen tillhört det sig s. k. nya landtmannapartiet och sålunda räknats till de konservativa, åt hvilket håll hans hufvudläggning nog torde böra räknas, men han har nog med rätta, såväl hos det parti han tillhört som hos de frisinnade, betraktats som mycket moderat och hos alla haft det omdömet om sig, att han varit human, stabel och begåfvad.» Ant. är dat. $^{19}/_{6}$ 1906. — Tilläggas kan att Widén efter 1905 utvecklade sig i vänsterriktning och att han, efter att ett par år ha gått som »vilde», anslöt sig till det liberala partiet.

[4] Se ovan s. 77 f. — Om Widéns uppfattning av SäU:s utlåtande se brev till hustrun $^{25}/_{7}$ och $^{27}/_{7}$ cit. i *bihang*.

[5] På ett tidigare stadium av regeringsbildningen har Lundeberg tydligen haft rektor Juhlin i Skara (sedermera civilminister i Lindmans ministär) såsom första reserv efter Hugo Hammarskjöld på ecklesiastikministerposten. Se ministerlistorna i slutet av *bihang*. Hans namn finns också upptaget i tablåerna sammastädes. — Juhlin, som varit ledamot av läroverkskommittén, förordades även livligt av högerpressen. Se N. D. A. $^{26}/_{7}$, St. Bl. $^{20}/_{7}$ och V. L. $^{30}/_{7}$.

[6] Möjligen kan uppskovet ha berott på att även andra namn varit ifrågasatta. Två av de bevarade ministerlistorna, båda av tidig datering (före $^{28}/_{7}$), visa sålunda att man övervägt möjligheten att förmå Odelberg att kvarstanna. Se ministerlistorna III och V i slutet av *bihang*. Se ock tablåerna, där för jordbruksministerposten upptagits FK-ledamöterna G. F. Östberg och Chr. Rappe samt AK-ledamoten Lindblad.

tänkligheter mot hans upptagande i ministären hade de säkert icke grund i hans hållning i norska frågan.[7] För Widén har Wachtmeister omtalat att det var han som framkastade förslaget om Petersson i Påboda. Lundeberg skulle först ha »studsat tillbaka» för namnet men sedan gått in därpå.[8] Konungen accepterade det »gerna», som nämnts. Själv blev Alfred Petersson, när han på kvällen den 29 juli kallades till Lundeberg, »häpen» över erbjudandet. Han var »tveksam men dock ej afböjande» och begärde — liksom Cavalli — tid att betänka sig.[9]

Widén har i sina anteckningar givit en ingående berättelse om sitt samtal med Lundeberg och överhuvud om de omständigheter, varunder han anmodades inträda i ministären. Även om framställningen i detta sammanhang kan synas väl minutiös, erbjuder den så många intressanta detaljer och lämnar i övrigt en så levande skildring av själva miljön, att den är värd att utförligt återgivas.

Redan så tidigt som tisdagen den 25 juli hade Widéns namn börjat nämnas i samband med regeringskrisen. Kamraterna i kammaren hade kommit och frågat, om de »finge gratulera», och särskilt hade Carl Persson i Stallerhult varit mycket angelägen att Widén, för den händelse han anmodades, »icke måtte säga nej». »Äfven Pehr Pehrson [i Törneryd] drog på samma sträng», skriver Widén och tillägger: »allt detta är ganska obehagligt». De följande dagarna »fortsattes ministerfunderingarne», nu även i pressen, och för att undkomma ryktena och det »fatala» gratulerandet beslöt Widén att draga sig undan till Saltsjöbaden.[1] Lördagen den 29 på morgonen återvände han till Stockholm i avsikt att omedelbart fortsätta hem till Nyköping.

Om lördagens händelser skriver han följande:

---

[7] Om Alfred Peterssons ställning i SäU se ovan s. 110 samt von Krusenstjernas och Hugo Tamms karakteristiker i *bihang* till s. 109 n. 4.

[8] Widén i dagboken $^{30}/_{7}$ återgivande samtal med Wachtmeister, cit. i annat sammanhang nedan s. 199. — Jfr även följande ur brev $^{10}/_{8}$ från Wachtmeisters maka till dennes syster, Charlotte Ramel, född Wachtmeister: »Och jordbruksministern var det Fredrik som drev igenom, mot Lundebergs ganska stora betänkligheter — fast han nu är belåten.»

[9] Lundebergs dagbok $^{29}/_{7}$.

[1] Se närmare uppgifter i utdrag ur Widéns dagboksant. $^{26}/_{7}$—$^{28}/_{7}$ i *bihang*.

»Sände mitt bagage till ångbåten ... Klarade mina saker i riksdagen och lämnade, bland annat, fullmakt att lyfta mitt arfvode — så att nu förstå de väl, att jag ej skall bli statsråd. Sekreteraren helsade mig dock äfven nu som sådan. Sökte talmannen för att få säkert besked om tiden och sättet för riksdagens afslutning; men han var rest på landet, sades det. Tänkte då gå upp i civildepartementet, om jag där kunde få höra något. Gick därför i god tid kl. ½ 12 ned till båten, för att på vägen gå upp i kanslihuset, glad i hågen att intet inträffat och att jag fick gifva mig af. Ryktena hade nämligen nu blifvit så bestämda, att jag hela morgonen varit rädd för att möta något bref eller bud i riksdagen, som skulle hindra min resa.

Just då jag kom på bron utanför riksdagshuset på väg till kanslihuset — jag gick ändå bakvägen ut — möter jag Reuterskiöld. Han meddelade, att Fr. Wachtmeister sökt mig hela morgonen för att tala om mitt eventuella inträde i den nya ministären. Hvilken gränslös besvikenhet jag kände; om en ½ timme hade jag varit på Mälaren utom räckhåll åtminstone för ett dygn. Och nu måste allt ändras! Återvände till riksdagshuset, där Reuterskiöld skulle hjälpa mig att få tag i Wachtmeister. Telefonerade själf till ångbåten att flytta af mina saker i land och gick omedelbart själf dit ned för att ordna med dem. Mötte då i korridoren vice talmannen [Pehr Pehrson], som frågade mig om jag varit tillspord ang. plats i nya ministären. 'Nej', sade jag. 'På hedersord', sporde han, 'det vore högst märkvärdigt?' Jag sade, att jag just nu skulle råka Wachtmeister; möjligen vore det då fråga därom. 'Ja, hvad Du gör, säg icke nej — jag har arbetat gränslöst för att få Dig med. Vi vilja så gerna hafva någon från landtm[anna]partiet.' 'Men', sade han, då jag ville draga mig undan, emedan jag måste ned till båten, 'tag ej emot just[itie]ministerportföljen, ty då blir Du snart förbrukad, till följd af Din ställning i rösträttsfrågan — det finns annat, som passar dig bättre.' Jag slet mig lös och gick.

Tog nu in tills vidare på [hotell] Skandia, dit jag sände mina saker. Reuterskiöld uppsökte mig vid båten och meddelade, att jag var väntad kl. ½ 1 i Lundebergs bostad. På vägen meddelade han hvad han trodde sig veta om ministären i öfrigt: Lundeberg statsminister, Wachtmeister utrikesminister, Lindman sjö- eller finans-, Cavalli finans- eller civil-, Odelberg kvarstå. Hugo Hammarskjöld hade igår varit anmodad taga ecklesiastikportföljen, men sagt nej. ... Anledningen, hvarför jag ej förut blifvit tillspord, var, som jag väntat, min ståndpunkt i rösträttsfrågan.

Kl. ½ 1 var jag hos Lundeberg, som var ensam.[2] Jag såg dock Fr.

[2] Lundeberg har i sin dagbok angivit söndagen 30/7 som datum för samtalet med Widén. Widéns uppgift bör i detta fall givas företräde och är säkert den riktiga. Lundebergs ant. om samtalet är f. ö. ytterst summarisk.

Wachtmeister vid mitt inträde försvinna genom en sidodörr. Han utvecklade afsikten med mitt tillkallande; meddelade, att han och Wachtmeister i kompani uppdragits att bilda en ny regering, om hvars sammansättning i öfrigt han ej meddelade något. Tillika framhöll[s] att han ännu icke till mig framställde någon fråga, om jag ville ingå i den blifvande ministären.[3] Han ville veta mera i detalj mina åsikter i rösträttsfrågan, samt arbetare- och arbetsgifvarelagstiftningsfrågan.[4] Jag redogjorde för dessa, sådana jag förut i riksdagen framlagt dem eller eljest tillkännagifvit dem. Jag ville därvid låta honom förstå, att, fastän jag intagit en bestämd position i båda frågorna, jag dock icke i dem någondera var en ytterlighetsman. Särskildt i fråga om strejklagarne hade jag visserligen varit emot det förra riksdagen framlagda regeringsförslaget — men ansåg en sådan lagstiftning med tiden nödvändig — fastän jag ansåg den kriminella lagstiftningen i detta stycke böra ställas i samband med den civila. — Därpå kom han, till min stora förvåning, in på löneregleringskommittén, hvars förslag han betecknade såsom ägnade att för staten omöjliggöra att få dugliga ämbetsmannaaspiranter.[5] Jag märkte att ämbetsmännen klagat på mig! Med stor möda sökte jag sätta honom in i löneregleringskommitténs förslag samt påvisa det väsentliga och oväsentliga däri.

Han sökte härpå framhålla mig såsom lämplig för ecklesiastikportföljen!![6] Jag förklarade, att det visserligen var svårt att så här på rak arm gifva svar på ett spörsmål om inträde i ministären, men att på den nu framställda frågan jag måste med detsamma svara bestämdt nej! Jag var alltför främmande för dithörande spörsmål. Det tyckes vara svårt att få lämplig man till denna portfölj. Han sökte visa, att det nog ej var så omöjligt, men jag höll i mig. Han frågade, hvilken annan post, jag kunde vilja taga, förklarande tillika, att det var svårt att placera de ifrågavarande på lämpliga platser. Hade för sig, att civilen ej skulle

---

[3] Här har Widén inom parentes inflickat: »(Detta var bra, jag behöfver då naturligen nu ej heller för min del gifva något bestämdt svar).»

[4] Särskilt synes Lundeberg ha varit intresserad av Widéns ställning i rösträttsfrågan. I Lundebergs ant. $^{30}/_{7}$ om samtalet heter det: »[Widén] redogjorde bl. a. för sin ställning i rösträttsfrågan, som han önskade löst helst utan proport.val. Sålunda syntes han äfven kunna vara med om sådana.»

[5] Widén var ledamot av den år 1902 tillsatta kommittén för utredning av statstjänstemännens löneförhållanden. Lundebergs yttrande avsåg sannolikt Widéns strävanden att söka införa en reglementerad arbetstid i ämbetsverken, även för högre befattningshavare. I sina dagboksant. anmärker Widén ofta på ämbets- och tjänstemännens benägenhet att icke passa tjänstetider.

[6] Att Lundeberg ansåg Widén lämplig till chef för ecklesiastikdepartementet kan möjligen sättas i samband med omständigheten att Widén riksdagen 1904 var ledamot av det s. k. läroverksutskottet, som behandlade frågan om läroverkens nyorganisation. — Av Widéns dagboksant. $^{10}/_{2}$ 1904 framgår f. ö. att det var nära att Widén blivit utsedd till vice ordförande i detta utskott.

duga för mig till följd af att den hade att göra med löneregleringen; jag upplyste att denna tillhörde finansdepartementet! Jag sade, att jag tillhörde de 'stilla i landet', som helst ville hållas med det arbete, jag sysselsatt mig med hittils; att det således gällde hvad jag ansåg vara minst opassande och minst ogerna ville; af mitt svar framgick nog, att det var en konsultativ statsrådspost eller civilportföljen. Den sista tycktes afsedd åt någon annan; det borde vara en praktisk man för järnvägarnes och postens skull.[7] Efter en timmes konferens fick jag gå.

Till denna skildring av lördagens händelser har Widén i dagboken knutit följande reflexioner:

»Hvad som gör mig benägen att ej ställa mig alldeles afvisande är, att så många af mina kamrater i 2ª kammaren till mig uttryckt sin innerliga tillfredsställelse öfver att se mig inträda i ministären och sin lifliga önskan därom. Det har varit många både ifrån landtmannapartiet och andra. Senast i dag sade Lindhagen och Daniel Persson [i Tällberg] till mig: 'Säg för all del icke nej för att ingå i ministären, så att det kommer åtminstone någon moderat dit.' Men ju mera jag tänker därpå, desto mera benägen blir jag att säga nej. I en sådan högerministär, som den nu ifrågasatta, blefve jag som 'en sparf i tranedans'. I stället för att kunna uträtta något för mina önskemål, särskildt ämbetsverkens reform, blefve min handlingskraft neutraliserad. Det blefve, som J. G. Richert säger på ett ställe, 'något likt de tyska konkurserna, där man tillsätter en s. k. kontradiktor, som har ingen del i massan, men skall pro forma träta med alla delägarne för att göra dessas rättvisa seger så mycket mera lysande'.

Af Lundebergs tal förstod jag dock väl, att det eljest är godt om pretendenter, och att det är svårt att hitta platser åt dem alla. Han har nog en hel bråte portföljhungriga.»

Söndagen den 30 juli blev regeringsbildningens intensivaste dag, fylld av konferenser, personliga samspråk, telefonsamtal och telegramväxling. Enligt den Lundebergska dagbokens kronologi inleddes dagen med besök av Cavalli. Han kom för att meddela Lundeberg att han efter allvarligt övervägande icke ansåg sig böra mottaga den erbjudna posten.[8] »Kunde ej öfvergifva sin

[7] Möjligen hade Lundeberg vid denna tidpunkt under ministärbildningen tankar på att placera Lindman eller F. E. Pettersson å Emaus på civilministerposten, båda »praktiska» män. Jfr nedan s. 207 f. samt tablåerna och ministerlistorna i slutet av *bihang*.

[8] Cavalli hade under betänketiden tydligen rådfrågat flera kamrater i FK, bl. a. Andersson i Kolstad och Billing. I Anderssons i Kolstad ant. $^{28}/_{7}$ heter det:

säkra ställning i riksgäldskontoret mot en oviss framtid», skriver Lundeberg. »Hans ekonomiska resurser relativt små. Hvad han förmådde ville han stödja den nya regeringen.» Dagen började icke lovande.

Nästa besökare var överste Tingsten. Han hade rest från Boden fredag eftermiddag och begav sig omedelbart efter ankomsten till Stockholms centralstation direkt till Lundebergs bostad, Skeppargatan 7.[9] Tingsten var ingen främling för Lundeberg. De hade tidigare samarbetat i egenskap av ordförande och sekreterare i 1901 års betydelsefulla försvarsutskott; Tingstens utnämning till sekreterare hade f. ö. skett på förslag av Lundeberg.[1] Även senare hade kontakt upprätthållits, och i början av urtima riksdagen hade Tingsten på eget initiativ tillställt Lundeberg ett brev, vari han antydde lämpligheten att taga vissa av honom närmare specificerade beredskapsåtgärder »i öfvervägande».[2] Brevet, som var konfidentiellt, upptogs säkerligen väl av Lundeberg, och förmodligen ansåg han däri gjorda påpekanden bekräfta uppfattningen att Tingsten var en energisk militär och rivande kraft. Huruvida Lundeberg även haft kännedom om den verksamhet, som Tingsten bedrev bakom de politiska kulisserna, framgår icke av föreliggande källmaterial. Sedan ett par år tillbaka hade nämligen Tingsten bedrivit en energisk kampanj för att revidera gällande härordning, vilken han ansåg vara olyckligt utformad. Aktionen, som bland annat tog sikte på att störta krigsministern (Virgin), fördes i djupaste hemlighet och med anlitande av kanaler till riksdagen och dess utskott. Av allt att döma synes Tingsten i denna sak ha lyckats väl bevara sekretessen.[3]

I pressdiskussionen under sommaren 1905 intog Tingstens namn en framskjuten plats. Man underströk hans stora popu-

---

»Ringde Cavalli på o. ville träffa mig. Han var erbjuden gå in i regeringen.» BILLING, a. a., s. 298, skriver: »Från Cavalli har jag haft två bref. I det ena frågar han efter min mening, om han borde mottaga finansportföljen; i det senare omtalar han att han svarat nej.»

[9] L. TINGSTEN, a. a., s. 211.

[1] Ibid., s. 177.

[2] Brevet avtryckt i *bihang*.

[3] Om Tingstens politiska aspirationer och förbindelser med riksdagen se *bihang*.

laritet bland folkets breda lager och de förtjänster, som han inlagt för befordrandet av det frivilliga skytteväsendet och landstormen (folkbeväpningen). Av flera tidningar utpekades han såsom varande den mest lämpade för krigsministerposten.[4] Under sitt besök hos Lundeberg gjorde Tingsten heller inga svårigheter. »Jag ställde mig till hans förfogande», skriver han i memoarerna och nämner vidare att det halvannan timme långa samtalet väsentligen berörde sådana militära spörsmål, »som med hänsyn till en eventuell mobilisering voro de mest trängande.»[5]

Som nämnt hade Lundeberg och Wachtmeister under lördagen ($^{29}/_{7}$) beslutat »tillspörja Staaff», om denne ville inträda i ministären. Enligt en uppgift av Widén, återgivande ett samtal med Wachtmeister klockan 9 på söndagsmorgonen, skulle man vid denna tidpunkt redan ha »underhandlat» med Staaff.[6] Något definitivt avgörande om Staaffs inträde i regeringen fattades emellertid icke förrän vid middagstiden på söndagen. Möjligen kan uppskovet sättas i samband med en överläggning på söndagen mellan representanter för den frisinnade pressen, till vilken Staaff inbjudits. Kallelsen till mötet hade utgått den 26 juli, och inbjudan var undertecknad av bl. a. publicisterna Ernst Beckman, David Bergström och Henrik Hedlund, samtliga medlemmar av andra kammarens liberala samlingsparti.[7] Överläggningen, som ägde rum på hotell Continental med början

[4] V. L. $^{11}/_{7}$: »Öfverste Lars Tingsten är vår man, och vi våga med bestämdhet påstå, att han ock är situationens.» Se även V. L. $^{20}/_{7}$ och $^{26}/_{7}$ samt $^{29}/_{7}$: »Vi torde icke säga för mycket, om vi påstå, att han i närvarande stund är Sveriges populäraste militär, och det är att särskildt observera, att förtroendet för honom är lika stort som allmänt i samhällets bredaste lager.» St. T. $^{26}/_{7}$: »Krigsminister: Öfverste Lars Tingsten helt enkelt.» — En avvikande mening anmäldes av N. D. A. $^{15}/_{7}$, som i polemik med V. L. fann att Tingstens kandidatur lämpligen borde »anstå»; N. D. A:s kandidat var militärbefälhavaren på Gotland generalmajor Gustaf Björlin, ledamot av FK och tillhörande dess stora parti.

[5] L. Tingsten, a. a., s. 215.

[6] Widéns dagbok $^{30}/_{7}$.

[7] Ett ex. av inbjudan bevarad bland David Bergströms papper. Den är dat. Stockholm $^{26}/_{7}$ och angiven som »privat och konfidentiell». Den uppmanar frisinnade pressens representanter att $^{30}/_{7}$ samlas till »en allvarlig och förtrolig rådplägning under den nuvarande situationen, som icke är utan sin vansklighet». Inbjudan är undertecknad av Edv. Alkman, Ernst Beckman, David Bergström, Henrik Hedlund, Mauritz Hellberg, K. Malmrot och Otto von Zweigbergk.

klockan 10,30 f. m.[8], avsåg närmast att behandla vänsterpressens ställning till unions- och rösträttsfrågorna, särskilt med hänsyn till de förestående andrakammarvalen. Diskussionen kom även att beröra det aktuella regeringsspörsmålet, som dryftades ur olika synpunkter. »Beträffande det ifrågasatta bildandet af en koalitionsministär ansågs», heter det i en senare utsänd resumé av överläggningen[9], »att representanter för Andra kammarens liberala parti däri kunde inträda under vissa nödvändiga garantier, bl. a. att en sådan ministärs uppgift helt och hållet inskränkte sig att röra unionsfrågan och unionens återstående afveckling, efter hvars slut ministären borde afgå.» Man kan antaga att Staaff såsom initierad lämnat de närvarande upplysningar i denna fråga och att hans åsikter förmodligen varit utslagsgivande. Han var ledaren och »statsrådskandidaten», vars eventuella verksamhet i regeringen det snart skulle gälla att stödja. Att mötesdeltagarna då skulle ha intagit en ståndpunkt, som stode i strid med hans uppfattning, låter knappast tänka sig.[1]

Förmodligen endast någon timme efter mötet med vänsterpressmännen avlade Staaff »efter anmodan» ett besök hos Lundeberg. Staaff »erbjöds att ingå i regeringen, hvartill han förklarade sig villig», heter det i Lundebergska dagboken. »Han

---

[8] Staaff kunde av någon anledning icke infinna sig till sammanträdet förrän senare, någon gång efter kl. 1 e. m. (Jfr tidsuppgift av Beckman nedan n. 1.) — ÖMAN, a. a., s. 60, meddelar (med David Bergström som sagesman) att Staaffs inträde i ministären torde ha föregåtts av en överläggning mellan Staaff och Sixten von Friesen. Om uppgiften är riktig, skulle nämnda överläggning möjligen kunna sammanställas med anledningen till Staaffs sena ankomst till sammanträdet på Continental.

[9] Resumén har formen av en tryckt, »privat och konfidentiell» cirkulärskrivelse från »Sveriges vänsterpressförening». Ett ex. av densamma bevarad bland Staaffs papper.

[1] Ernst Beckman skriver i dagboksbrev $^{31}/_{7}$ följande om mötet: »Min första gårdagsbedrift var att sitta som ordförande vid ett sammanträde med pressmän. Jag måste gå snart, men ser af tidningarna att bildandet af 'Sveriges vänsterpressförening' blef ett af mötets resultat... K. Malmrot i Nerikes Allehanda tog sedan ordförandeklubban, när jag måste gå redan kl. 1 för att möta dr Ganz, korrespondent till Frankfurter Zeitung. En ganska dramatisk episod, som man berättat för mig, var då Red. Johansson från Upsala mycket skarpt klandrade Staaff, statsrådskandidaten, som, ehuru inbjuden, dock icke velat infinna sig till detta 'möte af enkla tidningsmän'. Knappt hade orden gått öfver hans läppar förr än dörren öppnades och Staaff trädde in, trygg och säker, men ss. Alkman uttryckte det 'som utlämnad af Lundeberg'.»

förutsatte dervid, att han vid de blifvande underhandlingarne skulle hållas fullt underkunnig om situationen och ej undanhållas något af hvad som dervid förehades, likaså att krig ej skulle framkallas af den nya regeringen, något som ChrLg kunde hvarken lofva eller motsätta sig.» Bland Staaffs efterlämnade papper har påträffats en blyertsanteckning å ett löst notesblad, som med all tydlighet kan sättas i samband med söndagens samtal mellan Lundeberg och Staaff. Å ena halvan av detta notesblad har Staaff nedtecknat följande fyra numrerade punkter: »1) Vilkoren ej mobilis. 2) Koalition i underhandling. 3) Fullständig öppenhet. 4) Regeringen bildad uteslutande på unionsfrågans lösning.»[2] Såsom synes överensstämma de tre första punkterna i huvudsak med de förutsättningar för Staaffs inträde i ministären, som Lundeberg angivit i dagboken. Om innehållet i den fjärde punkten — att regeringen skulle bildas uteslutande på programmet unionsfrågans lösning — nämner Lundeberg däremot intet. Med största säkerhet uppställdes även detta villkor av Staaff. Det var ju den viktigaste av de »garantier», vilka vänsterpressmötet angivit som »nödvändiga» i händelse av ett regeringsengagemang.[3] Förutom fyra ovannämnda villkor framställde Staaff även önskemålet att få någon »liktänkande» med i regeringen, »för att ej känna sig alltför ensam». »Andra k^ens matrikel genomgecks», skriver Lundeberg. »Af de af Staaff framförda namnen ansåg S. särskildt lämpliga: Biesèrt, af Callerholm, De Geer Gerhard, Karlsson K. G., Moll, Roos och Starbäck.[4] ChrLg lofvade att öfverväga saken.»

Möjligen ha Lundebergs tankar att bereda plats åt en meningsfrände till Staaff först gått i annan riktning än vad dessa namn representera. I flera av de ministerlistor, som Lundeberg

[2] Se ministerlista VII i slutet av *bihang*.

[3] Se *bihang*.

[4] Samtliga dessa sju namn finnas upptagna å Staaffs ovan omnämnda blyertsant. från söndagens samtal med Lundeberg. Se ministerlista VII i slutet av *bihang*. — Fyra av namnen (Biesèrt, af Callerholm, Moll och Roos) äro även uppförda i tablån i Lundebergs dagbok version III. Namnen ha placerats i en grupp för sig, och i kanten har Lundeberg noterat: »Urplock för Staaff.» Namnet Moll förekommer märkligt nog även i en blyertskomplettering till tablån i dagboken version II, upptagande »namn att öfverväga från början». Se tablåerna i slutet av *bihang*.

bevarat från regeringsbildningen, möter namnet Marks von Würtemberg.[5] Några av dessa listor ha med säkerhet uppgjorts före den 28 juli, och det har sålunda varit Lundebergs tanke att anmoda Marks von Würtemberg inträda i den ministär, som ursprungligen planerades och som avsågs att bli en ren högerministär.[6] Vid den sondering, som Lindman utförde på fredagen ($^{28}/_{7}$) rörande de för en statsrådstaburett »mest qvalificerade» i högsta domstolen, visade sig som nämnt att Marks von Würtembergs politiska läggning låg »mycket åt venster». Om Lundebergs intresse för namnet svalnade efter erhållandet av denna upplysning, framgår icke av källorna, men förefaller mycket sannolikt. Skulle så verkligen ha varit förhållandet, fick namnet förnyad aktualitet, så snart det blivit beslutat att ministären skulle byggas ut åt vänster. I sin dagboksanteckning för söndagen meddelar Lundeberg att »efter anmodan och efter mycket letande fr. Lindmans sida inkom Just.rådet Marcks v. Würtemberg från Skurulandet på middagen».[7] »ChrLg ville, med förut nämnda uppgift om hans duglighet, och med tanke event. äfven på meningsfrände åt Staaff, lyssna sig för med den mycket åt venster gående mannen», heter det vidare i dag-

[5] Se ministerlistorna i slutet av *bihang*. På fyra av listorna har Marks von Würtemberg uppförts som konsultativt statsråd, på en som alternativt namn till justitieministerposten.

[6] Marks von Würtembergs namn finnes även upptaget i tablån i Lundebergs dagbok version II med »namn att öfverväga från början». Däremot saknas det i tablån i version III.

[7] I dagboken version III följer ant. om Marks von Würtemberg omedelbart efter skildringen av Lundebergs samtal med Staaff. I dagboken version II heter det emellertid: »Ej viss om det var söndagsmidd. som justit.r. Marcks v. Wbg besökte ChrLg.» Lundeberg har tydligen varit osäker om tidpunkten. Även på andra grunder finns det anledning ifrågasätta riktigheten därav. I sin almanackdagbok $^{30}/_{7}$ meddelar Schotte följande om sina förehavanden under söndagen: »Reste på f. m. till Södertelge till Marks. Middag där. På nattåget åter till Uddevalla.» Då Schottes ant. i detta fall böra tillerkännas vitsord framför Lundebergs, kan det knappast anses troligt att Lundebergs samtal med Marks von Würtemberg ägde rum »på middagen» söndagen $^{30}/_{7}$. (Enl. Sveriges kommunikationer $^{29}/_{7}$ 1905 avgick nattåget till Göteborg från Södertälje vid $^{1}/_{2}$ 10-tiden på kvällen.) Förmodligen skedde det under måndagen $^{31}/_{7}$. Om det ägt rum redan under lördagen $^{29}/_{7}$, får man hålla för sannolikt att Schotte under sitt besök blivit underrättad därom och att han knappast skulle ha underlåtit att omnämna ett så pass anmärkningsvärt förhållande i sin almanackdagbok, i varje fall icke i sina så utförliga memoaranteckningar. Schotte och Marks von Würtemberg voro skolkamrater från Nyköping och talade säkert öppenhjärtigt med varandra.

boken.[8] »Han ingeck nogsamt i saken, och syntes ej obenägen, afböjde dock till sist, sannolikt af skäl, att han ej vågade sig in i en högerministär Lundeberg.»[9]

Under söndagen sökte Lundeberg kontakt med ytterligare två framstående jurister, nämligen justitierådet Albert Petersson och presidenten i Göta hovrätt, förutvarande statsrådet Hjalmar Hammarskjöld.[1] — Redan från ministärbildningens början hade Lundeberg haft Albert Petersson i tankarna, antingen som konsultativt statsråd eller, alternativt med Berger, som chef för justitiedepartementet.[2] Trots att Lundeberg redan på fredagen hade besked om Bergers ställning, gjordes icke någon förfrågan till Albert Petersson förrän på söndagen. Albert Petersson, som befann sig i Marstrand, anmodades då per telefon att resa upp till Stockholm.[3] Samtidigt satte sig Lundeberg även i förbindelse med Peterssons släkting ingenjör Oskar Nylander på Axelfors, ledamot av andra kammaren och lantmannapartiet, vilken ombads att söka sammanträffa med Petersson under resan och påverka honom i gynnsam riktning, något som Nylander lovade att göra. — Framställningen till Hjalmar Hammarskjöld gällde ecklesiastikdepartementet. Tidigare hade Lundeberg som nämnt erbjudit denna post först till Hugo Hammarskjöld och sedan till Widén, men båda hade svarat avböjande. I sina riksdagsmemoarer gör Billing gällande att

---

[8] Detta stycke saknas i Lundebergs dagbok version II.

[9] I dagboken version II heter det: »Han tog sig en mycket lång funderare, men afböjde till sist, sannolikast af skäl, att han ej vågade sig in i en ministär Lundeberg.» Att Lundeberg i version III skrivit »*höger*ministär» (kurs. av förf.) bör icke tillmätas större betydelse. — För den händelse att Marks von Würtemberg mottog och avböjde Lundebergs erbjudande efter sammanträffandet med Schotte, är det icke otänkbart att hans beslut påverkats av Schottes ställningstagande.

[1] Hjalmar Hammarskjöld var en av Sveriges främste experter rörande internationella tvistefrågor. Han hade varit svensk delegerad vid flera internationella konferenser och var, sedan 1904, ledamot av internationella skiljedomstolen i Haag. Han hade ock av U. D. anlitats såsom sakkunnig vid uppgörande av skiljedomstraktater. Med spec. norska frågans juridiska detaljer var han förtrogen från den tid han fungerade som sekreterare i den svenska avdelningen av 1895 års unionskommitté.

[2] Se ministerlistorna i slutet av *bihang*.

[3] Denna och närmast följande uppgifter om Alb. Petersson hämtade ur Lundebergs dagboksant.

det var han, som ursprungligen lanserat Hugo Hammarskjölds namn, och då denne icke ville mottaga anbudet, blev han av Lundeberg anmodad att »nämna andra kandidater».[4] Billing, som redan hunnit lämna Stockholm, telegraferade på söndag klockan 1,50 e. m. ett förslag upptagande namnen: justitierådet Nils Claëson, professor Sam Clason samt godsägaren och ledamoten av första kammaren Christoffer Rappe.[5] Lundeberg synes emellertid icke ha senterat någon av de föreslagna kandidaterna.[6] Klockan 5,10 e. m. sände han presidenten Hjalmar Hammarskjöld i Jönköping ett telegram med begäran om ett telefonsamtal på kvällen mellan klockan 8,30 och 10.[7] Denne lovade därunder att resa upp till Stockholm och närmare dryfta saken.[8]

Under söndagens lopp hade Lundeberg ånyo en överläggning med Alfred Petersson i Påboda rörande jordbruksministerposten. Denne »blef allt mer benägen, men fruktade för hvad 2^dra k^ens v. talman P. Pehrson skulle säga», berättar Lundeberg. Saken föranledde »ett konfererande» dels mellan Alfred Petersson och Pehr Pehrson, dels mellan Lundeberg och Pehr Pehrson.

[4] BILLING, a. a., s. 298. — Se även ministerlista I i slutet av *bihang*, skriven med Billings handstil.

[5] Billings telegram, som är bevarat bland Lundebergs papper, var avsänt från Mölle. Beträffande de föreslagna kandidaterna må framhållas, att justitierådet Claëson tidigare varit statsråd och chef för ecklesiastikdepartementet (1898—1902), att professor Sam. Clason fungerat som sekreterare i den tredje unionskommittén (1895—98) och i SäU under urtiman 1905, samt att godsägaren frih. Chr. Rappe varit ledamot av kyrkomötet och tillhört FK sedan 1901, där han ingått i stora partiet. I rösträttsfrågan hade Rappe anslutit sig till det s. k. Billingska skrivelseförslaget 1902 och insatts i kommittén för utredning av den proportionella valmetoden.

[6] Av de av Billing föreslagna namnen återfinnes endast ett i Lundebergs tablåer, nämligen Chr. Rappe. Lundeberg hade dock icke tänkt på Rappe i samband med ecklesiastikministerposten utan i samband med jordbruksministerposten. Billing synes ock ursprungligen ha tänkt sig Rappe som jordbruksminister; se ministerlista I med Billings handstil i slutet av *bihang*.

[7] Koncept till telegrammet bevarat bland Lundebergs papper.

[8] »Tanken på H[ammarskjöld] hade antagl. framkallats af Prof. Sam. Clasons antydning någon gång under sommaren, att H. möjl. varit både lämplig och villig att bli envoyé i Köpenhamn», skriver Lundeberg i dagboken $^{30}/_{7}$. »H., som först varit benägen för uppresa, ehuru hans hustru ett par dagar förut skänkt honom den 4de pojken, ämnade likväl telegrafera återbud, men hejdades derifrån af Clason, sin gode vän fr. 1898 års unionskomité, som öfvertygade honom om det opassande att icke uppresa, när han blifvit bjuden så stort förtroende. Han telegraferade sålunda att han skulle komma.»

Lundeberg säger sig ha tänkt på Pehr Pehrson som jordbruksminister, men på grund »af dennes många ggr uttalade tvekan att qvarstå» i riksdagen och »af honom sjelf omordade trötthet o. svaga helsa» hade han ej ansett sig »böra spörja honom om statsrådstaburetten». Rent pro forma gjorde han det nu emellertid, ehuru icke utan fruktan att Pehr Pehrson skulle svara ja.[9] Pehr Pehrson tackade dock nej, »skulle ej på några villkor nu vilja öfverväga ett dylikt förslag». »Hade det varit för 5 år sedan», heter det i Lundebergska dagboken, »så hade han möjl. reflekterat å saken.» Han »upptog sympatiskt Påbodakandidaturen, ehuru han nog hade sina invändningar: hans ungdom, hans föga framskjutna ställning i k^{en}, afunden hos andra m. m.». Han lovade dock vänligen »att så långt möjligt stödja Påboda», för den händelse denne mottoge posten. — Under överläggningarna berörde Lundeberg även den aktualiserade frågan om lämplig meningsfrände åt Staaff i regeringen. Av förut nämnda kandidater förordade såväl Pehr Pehrson som Alfred Petersson landssekreterare Roos från Karlskrona, ledamot av andra kammaren sedan 1903 och tillhörande liberala samlingspartiets högerflygel.[1] »ChrLg kände visserl. ej Roos, men hade den föreställningen, att han ej hade någon bestämd ståndpunkt i de stora frågorna, och framför allt en ambition att komma fram», heter det i dagboken. »Ingendera delen smakade ChrLg. Biesèrt då bättre med åtminstone den förtjensten att vara industriman.»

Som en avslutning av redogörelsen för söndagens förhandlingar må Widéns dagboksskildring till sist återgivas. Den lämnar flera intressanta, kompletterande upplysningar.

»*Juli 30, söndag* — just ingen solig och lugn sådan. Jag hade redan igår afton så godt som beslutit afböja inträdet i ministären Lundeberg; men jag hade gerna velat dessförinnan språka litet om saken med Per Persson, som så lifligt önskat ett dylikt inträde. För att fråga dels om jag kunde få göra ett sådant meddelande, dels huru jag lämpligast skulle

[9] Se uppgift av Wachtmeister till Widén cit. nedan s. 199.

[1] Att Pehr Pehrson och Alfred Petersson förordade just Roos bottnade förmodligen i lokala intressen. Törneryd och Påboda ligga ej långt från Karlskrona. Pehr Pehrson var vice ordförande i Blekinge läns landsting, där Roos fungerade som sekreterare. Beträffande Alfred Petersson skriver Lundeberg i dagboken $^{30}/_{7}$ att »denne ansåg sig få stöd af R., som han väl kände från sin hemtrakt».

ställa med att underrätta Landsh. Boström[2] om min inhiberade Nyköpingsresa, begärde [jag] kl. 9 på morgonen ett samtal med Fr. Wachtmeister, som jag ock fick. Egentligen hade jag bakom de nämnda frågorna för afsigt att redan nu meddela honom att jag sannolikt skulle afslå en anmodan om inträde i ministären.

Det gick dock annorlunda. Jag fick af Fr. W. anledning antaga att den af Reuterskiöld igår meddelade ministerlistan icke var så alldeles riktig. Han sade, att det var meningen att få in äfven andra moderata element än mig. Man hade t. o. m. underhandlat med Staaf (!). Jag har dock svårt att tro att detta varit annat än för syns skull; för att kunna säga, att man gjort det. Då Fr. Wachtmeister höll på, att jag ej skulle säga nej — för honom personligen syntes det vara önskvärdt att få någon moderat med — och då jag tänkte, att jag kanske ändock skulle kunna göra någon nytta, drog jag mig för att säga det nej, som jag tänkt redan nu framföra. Det är så svårt att afgöra hvad som skall vara mest till nytta för hvad jag till fäderneslandets båtnad vill i min ringa mån gagna. Och jag var ej beredd, när allt kom omkring, att redan nu afgifva ett för mig själf tillfredsställande svar på frågan. Men det fick han nog klart för sig, att jag höll på att ej få alltför konservativa kamrater. Äfvenledes blef jag i tillfälle att för honom, mera än som skett för Lundeberg, precisera min ståndpunkt i rösträtts- och löneregleringsfrågorna. Jag hade redan i går antecknat detta skriftligen för att ej uteglömma något. Att jag i den förra med förändrad opinion i landet menade ej blott en utgång af valen, utan en mera allmän samling om rösträttsfrågans lösning genom proportionella val ungefär såsom vid representationsreformen 1866, samt i den senare, att lönebeloppen för mig ej vore hufvudsaken, ej heller alla detaljer i lönevillkoren, men att jag bestämdt måste hålla på vissa och tidsenliga reformer i de centrala ämbetsverken.

Jag öfvergaf att uppsöka Per Persson, hvilket W. ej syntes önska och som nu ej heller skulle tjäna till något. Landshöfdingen finge jag underrätta bäst jag kunde! Jag lofvade att stanna här i staden tills vidare. Kl. ½ 4 skulle W. låta höra af sig, efter att kl. 2 hafva råkat Lundeberg. — Talte med Ellen i telefon, gick i Jacobs kyrka och sedan på visit till moster och därifrån hem vid 2-tiden. — Sitter nu här och väntar; läser Warburgs teckning af Joh. Gabr. Richert, som behandlar 1840 års ministerkris och riksdagsstrider och ej saknar tillämpning på föreliggande fall.[3]

Väntan blir lång; kl. är snart 6; och jag har ej hört något. Kl. 6

---

[2] Landshövding Filip Boström, vilken var Widéns chef i länsstyrelsen i Nyköping.

[3] Warburg, Johan Gabriel Richert, hade utkommit under sommaren 1905. Jfr a. a., II, s. 14 ff.

ringde jag själf på till Wr och sade att jag nu gick för att skaffa mig litet middag. Han ursäktade sig med att han varit så upptagen af öfverläggningarne hos L—g, som just nyss slutat, att han glömt af att han lofvat telefonera till mig. Jag finge dock på inga villkor resa, ty nu var det mycket starkt på fråga, att jag skulle in i ministären. — Gick och åt på Rydberg samt sedan till klubben och skref till Fahlcrantz[4] och Ellen[5]; på klubben var folktomt. Tog en promenad åt Skeppsholmen och Djurgården och kom hem ½ 9. Då låg ett kort från Wr, som varit och sökt mig kl. 8. Om en stund ringde han på och begärde att jag skulle söka upp honom, hvilket jag gjorde. Vi sökte upp Rosenbad ss. ett ensligt ställe; men bedrogo oss så till vida, att Per Persson och Sixten v. Friesen om en stund ock kommo dit.

Wr framställde nu för mig situationen, som syntes helt förändrad mot hvad jag antog i går. Det var nu fråga om en *verklig* samlingsministär på norska frågan! Men jag skulle mycket misstaga mig om ej detta skett — i hufvudsak — just i dag. I morgse lät det ej fullt så, d. v. s. W. syntes böjd därför; men huru kunde det varit med Lundeberg? Jag hade nog tämligen tydligt uttalat mig i den riktningen till W. och hänvisat till en artikel i Sthlms Dagblad, som jag ansåg framställa situationen riktigt.[6] Men hade detta nog ej kunnat framkalla en sådan verkan. Nej, det är nog morgontidningarnes berättelser om det dåliga mottagande, som Sveriges villkor rönt i norska stortinget — det syntes fara värdt, att de helt ohöfligt skulle afslås med detsamma.[7] Man har här nu insett, att det fordras allvar, kraft och enighet. Därför detta omslag — antager jag![8] Härom talades dock ej något emellan W. och mig. —

---

[4] Wilhelm Fahlcrantz, länsnotarie i Nyköping och senare Widéns efterträdare på landssekreterareposten.

[5] Ur brevet till hustrun 30/7 må följande citeras: »Intet är afgjordt... Jag vet därför ungefär lika mycket eller lika litet, som när vi spräkade i morgse. För egen del har jag åter blifvit högst tveksam om det är riktigt och nyttigt att jag går in uti en ministär Lundeberg. Det beror på en del saker, som jag nu ej känner, främst kamraterna... I morgon lärer det väl ändå få lof att komma till ett slutligt afgörande.»

[6] Förmodligen avses här den ledare i St. D. 30/7, varur ovan s. 183 n. 1 ett kort citat återgivits.

[7] I Norge hade de svenska villkoren framkallat »sterk og almindelig uvilje», skriver Sars, a. a., s. 273 f. »Baade höire- og vensterblade var enige om at stemple de opstillede 'vilkaar' som 'udslag af bureaukratisk overmod', — 'uantagelige', 'uforenelige med landets værdighed, sikkerhed og velfærd'. Fra alle kanter löd det: 'Nei! dette kan vi ikke gaa med paa; da tager vi heller följerne af en afvisning.'» Jfr översikt av norska pressuttalanden bl. a. i Sv. D. 26/7. — När den svenska riksdagens beslut lördagen 29/7 anmäldes i Stortinget fälldes skarpa yttranden därstädes, särskilt av Castberg, som förklarade att han helst såge att de svenska kraven »blev afvist straks». Heiberg, a. a., s. 235 ff.

[8] Widéns förmodan om orsaken till »omslaget» var knappast den riktiga. Beslutet härom fattades f. ö. redan under lördagen 29/7.

Ministerlistan, sådan den nu var tänkt, skulle se ut på följande sätt: statsminister Lundeberg, utrikes- Wachtmeister, justitie- just.r. Petersson, krigs- Tingsten, sjö- Lindman, civil- Widén, ecklesiastik- pres. Hammarskjöld, finans- ?, jordbruks- ? Petersson i Påboda, konsultativ Staaf, d:o G. A. Berg. Af dessa hade pres. Hammarskjöld, hvilken syntes mig vara ett godt val, icke ännu blifvit tillspord, men telegrafisk anmodan ställts till honom i Jönköping o. W. hoppades på hans ja. Det synes mig dock ganska osäkert!

Petersson i Påboda till jordbruks[minister] hade framkastats af W., Lundeberg hade först studsat tillbaka för detta namn, men sedan gått in därpå. W. hade funnit P:s uppträdande i Särsk. utskottet så klokt och sansadt. 'Hvad säger Per Persson, vet man det', frågade jag. 'Ja, han är tillspord och till och med erbjuden platsen, men har svarat nej och är nu med på Påboda.' 'Nå det var för väl att P.P. svarade nej; han hade varit omöjlig.' 'Ja, det visste vi, och hade ej frågat, om vi trott oss få ja!' Men L. ville fråga honom, för Påbodas skull, som velat det och äfven för sin egen; han hade dock suttit med hjärtat i halsgropen, medan P.P. betänkte sig. Nu vore P.P. med på Påboda; men det hade utlofvats att man på ett eller annat sätt skulle låta det bli bekant, att P.P. varit anmodad.[9]

Allt detta hade skett nu på e.m.!! Häraf bekräftar sig min tanke om samlingsidéns nyhet.

Påboda själf hade ej svarat, utan förbehållit sig betänketid till i morgon. Jag framhöll svårigheterna för honom att reda sig med det formella — och att kunna hålla reda på Bennich[1], så att denne ej skulle topprida sitt statsråd. Då få Lundeberg eller jag inskrida, menade W:r; men å andra sidan måste Bennich stanna, ty f. n. är han oumbärlig. Jag frågade, om el. af hvad skäl de ej tillsport Hugo Hammarskjöld; W:r bekräftade att denne tillfrågats om ecklesiastiken. Men de hade nu kommit på tanken, att det skulle vara bra att ha en bonde i statsrådet och tagit Petersson såsom den lämpligaste. Jag medgaf, att bland 2:a Kammarens bönder Påboda kanske var den lämpligaste; den enda, som därjämte kunde ifrågakomma, vore Hans Andersson [i Nöbbelöv], men han vore litet lynnig; och P. torde stå bättre gentemot flertalet i partiet, menade jag. Jag medgaf ock, att det torde imponera på Norge att se en ministär med så demokratisk färg, som just detta namn skulle tillföra den. Det vore ju hos oss oerhördt, att en bonde blef statsråd. För P:n personligen och hans familjelif blefve det nog obehagligt; men det vore hans ensak att tänka på. Slutet blef att jag gick in på Påboda som

[9] I N. D. A. 2/8 heter det också: »I öfrigt ha vi oss bekant, att hr Pehr Pehrson i Törneryd först varit tillfrågad om jordbruksportföljen, men af helso- och ålders-skäl afböjt förslaget.»

[1] Expeditionschef i jordbruksdepartementet sedan dess inrättande 1900.

jordbruksminister — fastän jag är litet bang för huru det skall gå med de löpande ärendena i departementet. Men den saken tog Wr, som ifrigt syntes önska detta namn, på sig att ansvara för.

Pn har dock icke ännu svarat ja. För den händelse han skulle säga nej, behöfdes en annan helst landtmannapartist och derom ville han af mig hafva förslag. Jag framhöll i främsta rummet Arvid Reuterskiöld (denne ville Wr ogerna rycka från hans verksamhet, hvilket han ansåg vara för R. en stor uppoffring; jag fann detta vara en sekundär synpunkt)[2]; i 2a Hugo Hammarskjöld; i 3e tilläfventyrs Nylander.[3] Det var äfven tal om att icke bry sig om ngn landtmannapartist, utan att taga Fredrik Emil Pettersson[4] — min kamrat i löneregleringskommittén — hvilket jag understödde såsom varande klokt. Wr syntes ej benägen därför.

Tingsten och Lindman hade svarat ja och voro klara. Till finansen fanns ännu ingen. Staaf hade svarat ja till en konsultativ plats, men velat ha en till ur sitt parti. Därom var det nu meningen att spörja mig. På förslag voro: af Callerholm[5] (som då skulle bli konsultativ), Roos (d:o d:o l. finans), Biesèrt (finans) och Moll[6] (finans). Jag föredrog af dessa obetingadt Biesèrt; men Wr var ej så lifvad för honom. Vi gingo igenom statskalendern, utan att hitta något mera passande namn. B. är dock hemrest till Lennartsfors i Va Värmland och svår att råka i en hast. Ytterligare bevis, huru kort tid man tänkt på detta! Till jord-

[2] Arvid Reuterskiöld och Fredrik Wachtmeister voro nära lierade och hade vid denna tid gemensamma affärsintressen, Hällefors bruk, för vilket Reuterskiöld blev driftschef i september 1905 (avtal härom träffat redan i februari). Personligt meddelande till förf. av Maud von Steyern, född Wachtmeister. — Om Reuterskiölds åsikter i norska frågan se ovan s. 77.

[3] Ingenjör Oskar Nylander å Axelfors. Jfr ovan s. 194 samt tablån ur Lundebergs dagbok version II och ministerlista VIII i slutet av *bihang*.

[4] F. E. Pettersson å Emaus, medlem av FK och majoritetspartiets tiomannaråd, hade varit ledamot av SäU, där han intagit en mot Norge stram hållning. Han hade vidare varit ledamot av SU sedan 1896 samt suttit i flera kommittéer. Enl. Lundebergs tablåer över statsrådskandidater och de bevarade ministerlistorna skulle F. E. Pettersson vid skilda tidpunkter under regeringsbildningen ha varit ifrågasatt till civil-, finans- och jordbruksministerposterna. Se ministerlistorna i slutet av *bihang*. — Jfr även gissningar i St. Bl. 26/7 och N. D. A. 26/7 rörande F. E. Pettersson som eventuell civilminister.

[5] Th. af Callerholm var häradshövding och stadsfullmäktiges ordförande i Hedemora, från 1905 även ordförande i Kopparbergs läns landsting. I riksdagen tillhörde han sedan 1903 KU. Han var medlem av liberala samlingspartiet. Tilläggas må att af Callerholm och Staaff voro besläktade, och att Staaff som yngre suttit ting i Hedemora under af Callerholms ledning.

[6] Victor Moll, vald till riksgäldsfullmäktige 1905, tillhörde ock liberala samlingspartiet. — Att döma av föreliggande diskussionsreferat från AK:s enskilda sammanträden och liberala samlingspartiets möten under urtiman skola varken Moll eller af Callerholm genom några mera uppmärksammade yttranden ha tagit ställning i norska frågan. Om Moll jfr även ovan s. 192 n. 4.

bruksminister hade fr. 1ª kam.håll framförts Lindblad[7]; men detta hade Wr afböjdt. Jag trodde han gjort riktigt däruti ...[8]

Samtalet blef sent. Först kl. efter 12 kom jag hem.»

Måndagen den 31 juli blev ministärbildningens näst sista dag. Ytterligare åtgärder vidtogos för att fylla ännu obesatta poster i regeringen, men i övrigt gick dagen i avvaktans tecken.

Staaffs yrkande att få en liktänkande med i konseljen avgjordes, tydligen icke alldeles utan meningsskiljaktighet mellan ministärbildarna, i enlighet med Lundebergs önskan. Klockan 10,25 f. m. avsändes ett iltelegram till Biesèrt, vilken nätt och jämnt hunnit komma hem till västra Värmland från riksdagsarbetet i Stockholm, med erbjudande av finansministerposten. Upplysningsvis meddelades att den blivande regeringen avsågs att bli en koalitionsministär och att Staaff »troligen» skulle komma att ingå under förutsättning att han finge »lemna», när »föreliggande fråga» vore avgjord.[9] Biesèrt hade varit suppleant i särskilda utskottet och hade där intagit i stort sett samma ståndpunkt som Staaff, möjligen med undantag för frågan rörande de norska gränsbefästningarna, vilka han under hänvisning till den svenska gränsbygdsbefolkningens enstämmiga önskan helst ville se raserade. Inom liberala samlingspartiet var hans ställning ej synnerligen framträdande[1], ehuru han under urtiman utsetts till förstärkningsman i förtroenderådet. Inom loppet av två timmar erhöll Lundeberg svar från Biesèrt, som tackade för förtroendet men avböjde under motivering att han icke kände

[7] Om Lindblads hållning i SäU se ovan s. 110.

[8] Här har Widén inflickat följande ord, berörande hans egen personliga ställning: »Då det nu således är fråga om en verklig samlingsministär med representanter ur skilda partier, har jag ansett mig icke böra säga nej, oaktadt jag djupt känner de svåra kraf, som ett mottagande af civilportföljen skulle ställa på mig. Men det vore ej rätt att under sådana förhållanden draga mig undan! Måtte jag fly riktigt till Gud om hjälp, så står han mig nog bi!»

[9] Telegrammet bevarat bland Biesèrts papper, koncept bland Lundebergs. Det är av följande innehåll: »Ifrågasatt koalitionsministär afses sammansättas från skilda grupperna. Om sådan ministär åvägabringas hemställer jag att du ingår och åtager dig finansdepartementet. Upplysningsvis meddelas att Staaff troligen ingår. Han förutsätter dock kunna lemna, när föreliggande fråga är afgjord. Telegrafera 7 Skeppargatan, Lundeberg.»

[1] Härtill bidrog delvis Biesèrts svävande hållning i rösträttsfrågan. Se närmare härom i *bihang*.

sig »vuxen» uppdraget.[2] Samtidigt mottog även Staaff ett telegram från Biesèrt, vari denne meddelade sitt beslut och undrade, om ej »Ros» vore lämplig i stället.[3]

I högkvarteret vid Skeppargatan 7 föranledde meddelandet från Biesèrt prövning av möjligheten att finna annan lämplig kandidat ur det liberala lägret till finansministerposten. Närmast synes man ha riktat uppmärksamheten på grosshandlare K. G. Karlsson i Göteborg, liksom Biesèrt suppleant i särskilda utskottet och sedan 1903 ledamot av bevillningsutskottet.[4] Någon entusiasm för hans kandidatur förefanns ingalunda, vilket framgår av en anteckning i Widéns dagbok. Widén berättar där att han »vid ett-tiden» blivit uppringd av Wachtmeister, som meddelat att »Biesèrt sagt nej samt att Staaf ifrigt pläderat för K. G. Karlsson». »Visserligen ville de ej gå med på honom», fortsätter Widén, men de önskade »personalia» och bådo Widén, som kunde göra det mera obemärkt, att införskaffa sådana.[5] Innan denne hunnit fullgöra uppdraget, hade emellertid K. G. Karlssons kandidatur förlorat all aktualitet.

Lundeberg hade icke uppgivit hoppet om Biesèrt utan strax sänt denne ett andra telegram, där han vädjade till Biesèrts politiska ansvarskänsla och — kanske ej alldeles utan baktanke — framhöll ett frågekomplex i den framtida uppgörelsen med Norge, vars reglering och slutliga lösning måste anses beröra Biesèrts även rent privata intressen, nämligen gränsvattenfrågorna.[6] Endast två minuter efter det Lundeberg inlämnat sitt

[2] Iltelegram, intelefonerat till Arvika kl. 12,10 e. m. och expedierat i Stockholm 12,20: »Tacksam för förtroendet måste jag likväl afböja anbudet, då jag ej känner mig vuxen uppdraget. Biesèrt.» Koncept och original bevarade bland Biesèrts, resp. Lundebergs papper.

[3] Telegrammet, bevarat bland Staaffs papper, är av följande lydelse: »Har blifvit erbjuden ingå i en eventuel koalitionsministär. Svarat nej. Tror du ej Ros skulle vara lämplig? Biesèrt.» — Med »Ros» åsyftas säkert landssekreterare Roos, Karlskrona, och ej godsägare Ros, Edshult, Leksand, ledamot av FK sedan 1901 och tillhörande dess majoritetsparti.

[4] I norska frågan intog K. G. Karlsson i huvudsak samma ståndpunkt som övriga liberaler i SäU. Enl. ett bland hans efterlämnade papper bevarat koncept till anförande, tydligen adresserande sig till SäU:s ledamöter, var han »tilltalad» av den de Geerska linjen, men då med regeringsförslaget kunde vinnas »reella fördelar», ville han förorda detta.

[5] Widéns dagbok $^{31}/_{7}$.

[6] Telegrammet, inlämnat i Stockholm kl. 1,15 e. m. och anlänt till Töcksfors

telegram, avsände också Staaff ett meddelande till Biesèrt, vari han, samtidigt som han sökte lugna med upplysningen att det blott rörde sig om ett kortare engagemang, »endast om cirka två månader», utsatte Biesèrt för en utomordentlig politisk och moralisk press. »Om du sätter något värde på mitt omdöme så acceptera», heter det i telegrammet. »Motsatsen är i närvarande situation bristande pligtuppfyllelse och kan blifva ödesdiger.»[7] Biesèrt mottog bägge telegrammen klockan 1,45 e. m. Efter en betänketid av drygt två timmar frångick han sitt tidigare beslut och telegraferade till Lundeberg, att han accepterade under förutsättning »att få afgå sedan föreliggande fråga är löst».[8] Att det väsentligen var Staaffs telegram, som förmådde Biesèrt att ändra beslut, bekräftas av det meddelande han sände Staaff samtidigt med telegrammet till Lundeberg.[9]

Med Staaffs och Biesèrts accepterande var frågan om andrakammarvänsterns representation i koalitionsregeringen löst. Beträffande representationen för andrakammarhögern var det däremot ännu en smula oklart. Frågan om Widéns inträde i regeringen hade på grund av svårigheter att fördela de olika posterna

---

1,45, lyder: »Samma skäl hafva andra att anföra men likväl nödgats böja sig för andras omdömen och inför nödvändigheten af samling i den stora frågan. Ditt deltagande af stor betydelse särskildt för vattenfrågorna. Beder dig derför ej afböja den gjorda framställningen. Telegrafera Lundeberg.» Originalet bland Biesèrts och koncept bland Lundebergs papper.

[7] Härefter följer imperativet: »Telegrafera mig att du accepterar och kom hit ofördröjligen. Staaff.» Telegrammet, inlämnat i Stockholm kl. 1,17 e. m., bevarat bland Biesèrts papper.

[8] Telegrammet expedierat i Stockholm kl. 4,40 e. m. Originalet bland Lundebergs, koncept bland Biesèrts papper.

[9] »På ditt råd har jag accepterat med villkor att få afgå sedan frågan är löst. Kan ej komma Stockholm tidigare än morgonkväll. Biesèrt.» Telegrammet expedierat kl. 4,40 e. m. Originalet bland Staaffs, koncept bland Biesèrts papper. — Huruvida Staaff i förväg samrått med Lundeberg, innan han sände sitt ovan omnämnda telegram till Biesèrt, kan icke med säkerhet avgöras. Lundebergska dagbokens version av telegramväxlingen lyder: »Kl. 10,17 f. m. telegraferade ChrLg erbjudande till Biesèrt, som kl. 12,15 s. d. svarade nej. ChrLg telegraferade ånyo kl. 1 e. m. o. erhöll kl. 5-tiden Bs jakande svar, påverkadt troligen af telegram fr. Staaff, till hvilken B. meddelat sitt afböjande af ChrLgs erbjudande.» — I ett brev till fadern $^{6}/_{8}$, fyra dagar efter ministärens utnämning, skriver Biesèrt följande: »Det var inte utan att jag vid mer än ett tillfälle under färden ångrade, att jag låtit förmå mig att svara ja till Lundeberg. Men när jag väl kommit fram till Stockholm och träffat Staaff, som mötte mig vid järnvägsstationen, försvann all ängslan.»

tills vidare hållits öppen, och Alfred Petersson i Påboda hade icke lämnat definitivt besked rörande jordbruksdepartementet. Huru svävande läget i själva verket var framgår av Widéns dagboksskildring från måndagen:

»Gick på riksdagsrestauranten och åt middag i sällskap med Per Persson. Han såg mycket nervös ut; ville af mig veta ministerlistan, som han delvis kände förut; men fick ej veta något nytt. Jag friade mig med den sanningsenliga uppgiften att 'Lundeberg icke till mig ännu ställt någon *anmodan* att ingå i ministären, endast genom W[achtmeiste]r sonderat om jag ville ingå i en samlingsministär, hvartill jag förklarat mig villig, eventuellt antingen som civilminister eller konsultativ'. Orsaken till Pers oro förstod jag, då jag sedan råkade Påboda, som begärt ett samtal med mig. Han meddelade nämligen att han i dag flera timmar bearbetat Per för att få honom att taga tillbaka sitt nej och mottaga jordbruksportföljen. Per har väl kanske ej varit så bestämd. Påboda var högeligen upprörd och det får ingen undra på. Han ville hafva mitt råd. Jag *kunde* ej uppmuntra honom, då jag vet hvilka obehag han får. Helst hade jag velat afråda, men ville ej heller det; detta hade ej varit honnett handlat mot Lundeberg och Wachtmeister, särskildt den sistnämnde, med hänsyn till situationen. Jag kunde allenast yttra mig i allmänhet och till slut säga honom några vänliga ord.»[1]

Under dagens lopp lämnade Alfred Petersson emellertid jakande svar till Lundeberg, och det synes under måndagen även ha blivit definitivt bestämt att Widén skulle tilldelas civildepartementet, den post inom regeringen, som han själv också helst önskade.

Tre platser i konseljen stodo dock alltjämt obesatta, ecklesiastik- och justitieministerposterna, vilka erbjudits presidenten Hjalmar Hammarskjöld och justitierådet Albert Petersson, samt en konsultativ statsrådspost. Hammarskjöld och Albert Petersson voro båda på väg till Stockholm, och beträffande den senare ingick på måndagskvällen klockan 7,50 från ingenjör Nylander telegrafisk rapport att Petersson, »ehuru tveksam», nog komme att mottaga uppdraget, »hälst dock såsom konsultativ».[2] Till innehavare av konsultposten hade Lundeberg annars tänkt

[1] Se ytterligare utdrag ur Widéns dagbok $^{31}/_{7}$ i *bihang*.
[2] Telegrammet, inlämnat i Borås, bevarat bland Lundebergs papper.

sig häradshövding G. A. Berg[3], mångårig ledamot av första kammaren och en av hans närmaste politiska vänner[4]. Ehuru ej medlem av särskilda utskottet — han blev istället konstitutionsutskottets ordförande — hade G. A. Berg vid urtima riksdagen gjort ett uppmärksammat uttalande i unionsfrågan, i det han vid remissdebattens början i första kammaren med klarhet tecknade konturerna till ett program, som senare skulle visa sig ganska nära överensstämma med särskilda utskottets.[5] Även vid rösträttsfrågans behandling hade G. A. Berg spelat en ganska framträdande roll, ett förhållande, som antagligen varit av viss betydelse för hans statsrådskandidatur. Hans namn fanns med på den ursprungliga ministerlista, som framlades för konungen den 27 juli, men av någon anledning hade avgörandet om hans inträde i regeringen tills vidare uppskjutits.[6] Först på aftonen den 31 juli satte sig Lundeberg i förbindelse med G. A. Berg.

Härom heter det i Lundebergs dagbok:

»Måndagsaftonen, då Fr. Wachtmeister o. Arv. Lindman samt ChrLg dinerade å Rosenbad, var den sednare så medtagen och influensartad, att de förre körde honom att gå hem och lägga sig.[7] Dessförinnan telefonerade ChrLg till Djursholm, der Häradsh. G. Berg var på besök och bad honom besöka ChrLg i dennes hem. Sängliggande erbjöd ChrLg B. att blifva justitieminister. B. svarade tvekande, hans hustru sade alltid,

[3] Enl. Lundebergs ministerlistor och tablåer hade till konsulter förutom tidigare nämnda (Günther, Hammarström och Marks von Würtemberg) ifrågasatts även expeditionscheferna Carl Berg och J. Ernberg samt FK-ledamöterna Lars Åkerhielm och G. F. Östberg. — I högerpressen, N. D. A. $^{29}/_{7}$ och V. L. $^{30}/_{7}$, förordades FK:s sekreterare, kanslirådet Adolf von Krusenstjerna. Att denne stod i politisk kontakt med Lundeberg och FK:s stora parti framgår av den ovan s. 93 n. 5 lämnade uppgiften rörande tillkomsten av den i FK väckta motionen om 100-miljöneranslaget.

[4] Sålunda kan nämnas att Lundeberg och G. A. Berg tidvis korresponderade, bl. a. hade de skrivit till varandra under försommaren 1905, då Lundeberg vistades i Tyskland. Jfr ovan ss. 41 n. 6, 44 n. 6 och 86 n. 5.

[5] Se ovan s. 82 f. — Jfr ock Boëthius, a. a., s. 228, samt art. om G. A. Berg i Sv. Biogr. lexikon, där Boëthius dock synes tillskriva Bergs anförande alltför stor betydelse. Jfr t. ex. Billing om anförandena i remissdebatten ovan s. 82 n. 2.

[6] Om den möjliga anledningen till uppskovet se närmare nedan s. 207.

[7] I dagboken $^{1}/_{8}$ skriver Widén med Wachtmeister som sagesman härom: »En komplikation, som såg farlig ut, hade inträffat i går afton, i det Lundeberg blifvit ganska häftigt illamående och måst gå hem och lägga sig — de hade varit tillsammans på Rosenbad. L. har ju länge sagts vara klen.»

att han skulle i första rummet tänka på sin familj. Hans helsa vore ej så god. Han måste fråga sin läkare. ChrLg bad, att B. skulle meddela sin hustru det besked en annan fått af sin hustru, att kunde han göra sitt land någon nytta, så skulle detta gå i första rummet.»[8]

Tisdagen den 1 augusti färdigbildades ministären. Widén, alltid morgontidig, besökte klockan 8 f. m. Wachtmeister, »som ännu låg», och erhöll underrättelsen att presidenten Hammarskjöld och justitierådet Petersson väntades till Stockholm på morgonen och att de »skulle gifva definitivt svar före kl. 11». »Skulle Hammarskjöld svara nej», meddelade Wachtmeister vidare, »vore Trygger påtänkt, fastän Lundeberg i början ej velat hafva honom och äfven Staaf vore mot honom.» Widén hade för sin del »intet emot Trygger, men ansåg Hammarskjöld bättre». »Stark press borde utöfvas på honom.»[9] Så blev även fallet. Hammarskjöld liksom Albert Petersson pressades hårt, innan de slutligen gåvo med sig.

Härom berättar Lundeberg i dagboken:[1]

»Uppkom just.r. Petersson. Vred sig förfärligt. Ville nog tjena sitt land, men fruktade sin olämplighet, likaså för sin ovana att hålla tal. Kunde sålunda ej blifva departem.chef. Möjl. dock konsultativ. Skulle dock konferera med sin gamle vän Hj. Hammarskjöld. — Den senare var för egen del ytterst obenägen. Ville ej utsätta sig för samma fiasco som 1902, då han efter nederlag i rösträttsfrågan utgeck ur regeringen. Äfven oroade honom tanken på samarbete med Staaff, hvilken han ansåg hafva varit brutal mot honom vid rösträttsdebatten.[2] Skulle emellertid konferera med Alb. Petersson o. ånyo sammanträffa med ChrLg.

— — —

[8] Det anförda citatet hämtat ur Lundebergs dagbok version III. I version II är erbjudandet till G. A. Berg överhuvud icke omnämnt. Vid utskriften av version III har Lundeberg tydligen kompletterat ur minnet. — G. A. Berg har i sin dagboksant. $^{31}/_{8}$ också en skildring av samtalet, som på vissa punkter lämnar kompletterande uppgifter av intresse. Se *bihang*.

[9] Citaten efter Widéns dagboksant. $^{1}/_{8}$.

[1] I dagboken, version II som III, har Lundeberg upptagit efterföljande skildring under måndagens ant. ($^{31}/_{7}$). Vid en senare genomgång av papperen har han tydligen uppmärksammat felaktigheten. Under hänvisning till Nylanders telegram (avsänt från Borås måndag kväll $^{31}/_{7}$) har han med ett blyertsstreck överkorsat ant. om samtalet med Albert Petersson och Hjalmar Hammarskjöld i version II och anmärkt följande: »Detta fel dag, skedde 1 Aug.» Version III har Lundeberg däremot icke korrigerat. — Att tisdagen $^{1}/_{8}$ måste vara rätt datum för samtalen bestyrkes vid ett studium av Sveriges kommunikationer 1905.

[2] Jfr Andrén, a. a., s. 338.

På e.m. besökte Fredrik Wachtmeister o. ChrLg Hammarskjöld på Hotel Kronprinsen o. fann hos honom Alb. P. Denne sednare åtog sig. H. deremot ytterst tveksam o. nervös. Pressad af W. o. L. blef han nästan utom sig och begärde en half l. hel timmes betänketid. 'För att få lättare att säga nej', sade ChrLg. Svarades: 'Det är ej så sagdt, men så pressad som jag nu är skulle jag nu svara ja, och det vore kanske icke rigtigt.' — Kl. 5 e.m. svarade han dess bättre ja. ChrLg sade i telefon 'Gud välsigne Eder', anseende det vara af så stor betydelse att få honom med.»

Innan Hammarskjöld ännu svarat, hade även G. A. Berg lämnat besked. Han hade på morgonen uppsökt läkare, och då denne efter företagen undersökning »icke kunde tillstyrka ett afböjande af erbjudna uppdraget», ansåg sig G. A. Berg skyldig acceptera. Enär Albert Petersson hellre föredrog »konsultativa platsen» framför justitieministerposten, blev G. A. Berg anmodad att övertaga den senare. Han gick in därpå.[3]

Ministären var därmed färdigbildad. In i det sista hade tveksamhet rått om fördelningen av portföljerna. Man ville tydligen hålla olika möjligheter öppna, och sannolikt var detta anledningen till att man vände sig till G. A. Berg så sent och så länge höll Widén i ovisshet.[4] På morgonen eller förmiddagen den 1 augusti, regeringsbildningens sista dag, hemställde Lindman per brev hos Lundeberg att i stället för sjöministerposten erhålla civilministerposten, »hvarom tidigare varit tal».[5] Som motiv anfördes dels »kärleken till telegrafverket» (som sorterade under civildepartementet), dels och framför allt »obenägenheten att stöta undan o. efterträda Palander».[6] Huru Lindman tänkt sig

[3] Se närmare G. A. Bergs dagboksant. i *bihang*.

[4] Beträffande G. A. Berg berodde dröjsmålet måhända delvis på meningsskiljaktighet mellan Lundeberg och Wachtmeister, varom närmare nedan.

[5] Vid någon tidpunkt under regeringsbildningen, sannolikt omkring söndagen $^{30}/_{7}$, var tydligen starkt ifrågasatt att Lindman skulle övertaga civildepartementet. På två av Lundebergs ministerlistor finns Lindmans namn antecknat för denna post, så även på den av Staaff nedskrivna listan. Se ministerlistorna VI, VII och VIII samt tablåerna i slutet av *bihang*. — För den händelse Lindman tilldelades civildepartementet, skulle enl. de nämnda listorna sjöministerposten övertagas av Palander eller ev. kommendörkapten Herman Wrangel. — I tablåerna har Lundeberg även upptagit amiralen Sidner såsom kandidat till posten i fråga. Sidners namn förekommer ock på den med Billings stil nedskrivna listan (I).

[6] Cit. efter Lundebergs dagboksant.

att omplaceringen skulle ordnas, framgår icke av hans brev till Lundeberg.[7] Flera möjligheter förelågo, av vilka de sannolikaste väl voro att antingen Widén eller G. A. Berg uteslötos från ministerlistan. Följdes det senare alternativet (att G. A. Berg uteslötes) skulle Widén tilldelas en konsultativ statsrådspost, ett arrangemang, som vid en tidigare tidpunkt under krisen tydligen även varit ifrågasatt.[8] Lindmans framställning rörande omflyttningen lämnades emellertid av Lundeberg utan avseende. Den förut angivna fördelningen av portföljerna blev bestående.

Innan ministären följande dag utnämndes, inträffade ett intermezzo, som, ehuru i sak betydelselöst, må anföras såsom vittnesbörd om huru lättirriterad och överkänslig den politiska situationen i själva verket var. Frågan gällde urtima riksdagens avslutning, om den skulle verkställas av den avgående regeringen eller den tillträdande. Lundeberg, som tydligen ansåg det vara Ramstedtska regeringens skyldighet att hemförlova urtiman, eftersom denna regering inkallat den, hemställde hos konungen att den avgående ministären skulle förrätta avslutningen. Regeringen Ramstedt motsatte sig emellertid »detta på det bestämdaste», bl. a. av skäl, som statsrådet Odelberg för Lundeberg formulerade ungefärligen så, »att då regeringen blifvit så illa behandlad under och af riksdagen, hvilket fått sitt slutliga uttryck i riksdagsbeslutet, det vore väl mycket begärdt, att den gamla regeringen skulle schavottera o. officiera vid rd[s] afslutande». Om den vidare utvecklingen av den känsliga frågan skriver Lundeberg i dagboken:

»I detta ärende blefvo till konungen uppkallade Exc. Ramstedt, Statsrådet Odelberg, Grefve Fr. Wachtmeister och ChrLg. Denne sednare förklarade positivt, att den nya reg[en] ej kunde afsluta riksdagen, då han ansåge, att dess mandat ej skulle vidtaga [förrän] efter rd[s] slut. Exc. R. o. Statsr. O. vidhöllo emellertid sin mening, och förklarade ChrLg då för konungen, att ChrLg under nu framkomna förhållanden icke kunde ingå i den nya regeringen. Sedan omnämnda 4 personer gått, tillkallade konungen kamrarnes talmän. Han lärer då hafva varit mycket förtviflad och rådvill, samt enträget bedt talmännen påverka ChrLg.

[7] Brevet avtryckt i *bihang*.
[8] Se ministerlistorna VII och VIII i slutet av *bihang*.

Denne vidhöll sin mening. Grefve Sparre påpekade emellertid bl. a. konungens höga ålder, hans mångfald af bekymmer under sednaste åren, skyldigheten för ChrLg att underordna sin egen mening fosterlandets väl, och att betänka i hvilket chaos ChrLgs fortsatta vägran skulle försätta den nu spända situationen. ChrLg gaf med sig o. meddelade konungen detta.»

Onsdagen den 2 augusti klockan 10,45 f. m. var stunden äntligen inne för det väntade skiftet inom regeringen. Efter avskedskonselj med den gamla regeringen »intågade den nya, der alla ledamöterna voro nya», något som tidigare aldrig inträffat i det svenska statsrådets historia. »Det var ett gripande ögonblick, då eden förestafvades och afgafs», skriver Lundeberg, »och uppriktig var den bön, som säkerl. låg i allas sinnen, att till nytta och välsignelse för kung och land fullgöra de åtagna uppdragen. Efter aktens slut kysste och omfamnade konungen statsministern o. utrikesministern och tog alla öfriga statsråd i hand.»[9]

Kungahusets inflytande och den inre kretsen kring ministärbildaren.

En tillbakablick på regeringskrisens utveckling visar att förloppet, figurligt talat, beskrivit en sicksacklinje mellan de av kungahuset och Lundeberg ursprungligen och senare intagna ståndpunkterna. Från början hade kungahuset sökt få till stånd en koalitionsregering utan Lundeberg. Lundeberg hade önskat en ren högerministär. Båda parterna tvingades av omständigheternas tryck att övergiva dessa sina positioner. Kungahuset

[9] Lundebergs dagbok 2/8. — Även G. A. Berg och Widén ha i sina dagböcker lämnat ingående skildringar av utnämningskonseljen. Ur Widéns ant. 2/8 må citeras: »Först voro medlemmarna af den gamla ministären inne och fingo sitt afsked ... Sedermera fingo vi komma in i konseljsalen, där äfven kronprinsen var tillstädes. Konungen höll ett litet tal och läste sedan upp våra namn samt helsade hvar och en af oss. Excellenserna omfamnades och tårar fälldes; dessutom helsade kungen särskildt på Berg, som han kände förut, och Petersson i Påboda. Sedermera aflades eden ... Därpå togo samtliga statsråd plats vid rådsbordet. Konungen höll ett föredrag för oss om norska frågan — han synes en smula ålderdomsbräcklig och har svårt att hålla tankarna ihop.»

nödgades lämna ministärbildningsuppdraget till Lundeberg. Denne såg sig föranlåten att ändra sina planer på högerministär och övergå till kungahusets linje, koalitionsregering. Kungahusets linje blev sålunda den slutligen segrande, sannolikt beroende på den växande insikten om att den bäst motsvarade den förhandenvarande situationens krav.

Under regeringskrisens tidigare skede, *före* ministärbildningsuppdragets överlämnande till Lundeberg den 27 juli, övade kungahuset, såsom visats, ett icke obetydligt inflytande. Anbudet till von Krusenstjerna får betraktas som ett självständigt ingripande i regeringskrisen från kungahusets sida. När försöket misslyckades och kungahuset hänvisades till en lösning under Lundebergs medverkan, accepterades dock icke denna obetingat. Då Lundeberg den 26 juli efter moget övervägande förklarade sig villig att mottaga statsministerposten, därest den erbjödes honom, ansåg kronprinsen som nämnt att »lämpligheten af en ministär Lundeberg» borde ytterligare prövas.[1] Kungahuset handlade även i detta fall självständigt. Först när »oron» i andra kammaren ansågs stillad, lämnades regeringsbildningsuppdraget till högerledaren. *Efter* denna tidpunkt synes kungahuset icke ha övat något väsentligt inflytande på krisens utveckling. Från lördag middag ($^{29}/_{7}$) till tisdag morgon ($^{1}/_{8}$) var kung Oscar på kryssning med Drott i Stockholms yttre skärgård[2], och Lundeberg uppger i dagboken att han icke erinrar sig ha haft något meddelande från konungen »förrän på måndagen, då listan såg åtskilligt annorlunda ut än vid första uppslaget»[3]. Kronprinsen vistades på Tullgarn från fredag förmiddag ($^{28}/_{7}$) till tisdag morgon ($^{1}/_{8}$)[4], varifrån han på söndagen ringde till Lundeberg för att höra huru ministärbildningen fortgick[5]. Såväl konungen som kronprinsen voro alltså borta från huvudstaden under regeringsbildningens mest intensiva dagar.

[1] Se ovan s. 169.

[2] Enl. notiser i P. I. T. $^{29}/_{7}$, $^{31}/_{7}$ och $^{1}/_{8}$.

[3] Förmodligen avses här något meddelande per telefon från konungen, som söndag kväll låtit Drott ankra utanför Saltsjöbaden.

[4] Enl. uppgifter i P. I. T. $^{28}/_{7}$ och $^{1}/_{8}$.

[5] Lundebergs dagbok.

Framför allt förtjänar det observeras att de voro borta vid den tidpunkt, då det beslöts att utvidga rekryteringsbasen och göra ministären till en koalitionsministär. Av allt att döma synes kungahuset icke ha utövat något tryck på Lundeberg vid fattandet av detta beslut. Själv har Lundeberg i ett brev till Billing varit angelägen att förtaga varje misstanke härom. »Utan påtryckning från högre ort skedde omkastningen», skriver han i brevet. »Den kom undan för undan, af sig sjelf, — med ansvarskänslan!»[6]

Det enda åtgörande från kungahusets sida, som skulle kunna betyda en inskränkning i Lundebergs handlingsfrihet, var, som visats, knytandet av Wachtmeister till utrikesministerposten. Fråga är emellertid om icke Lundeberg, därest han haft full frihet även på den punkten, skulle ha sökt få Wachtmeister till utrikesminister. I sina tablåer har Lundeberg förutom Wachtmeister upptagit kabinettssekreteraren Eric Trolle och förstakammarledamoten Johan Gripenstedt såsom eventuella kandidater till utrikesministerposten. Av dessa två torde ingen i Lundebergs ögon haft företräde till posten ifråga framför Wachtmeister. Trolle, nyss utnämnd minister i Köpenhamn, kände visserligen unionskonfliktens alla diplomatiska detaljer, men han hade i själva sakfrågan en personlig uppfattning, som långt ifrån korresponderade med Lundebergs.[7] Gripenstedt å andra sidan var en av Lundebergs politiska vänner och förtroendeman inom första kammarens majoritetsparti. Men med hänsyn till hans kända, mycket avancerade ståndpunkt i norska frågan[8] torde Lundeberg säkerligen ha insett det olämpliga och

[6] Billing, a. a., s. 307. Brevet dat. 17/8.

[7] Snarast överensstämde den med Lagerheims. Huruvida Lundeberg haft säker kännedom om Trolles åsikter undandrager sig dock bedömande.

[8] Om Gripenstedts utestängning från SäU se ovan s. 87 f. Gripenstedt hade som nämnt även deklarerat sin ställning under remissdebatten. — Sin verkliga uppfattning blottar han i följande uttalande i brev 28/9 till Robert Sager: »Naturligtvis skulle ett krig för Sveriges del icke kunna försvaras, om det endast vore för att återuppsätta vår Kung på Norges tron eller för att återställa en oduglig union — detta vore sannerligen icke värt några uppoffringar i blod och penningar. Som du själv säger är hela likställighetsprogrammet omöjligt och om Sverige skulle drivas till krig, måste det således hava ett annat mål i sikte. Enligt min mening borde detta vara att tilltvinga sig det norra Norge från och med

inopportuna i att placera Gripenstedt på den ömtåliga utrikesministerposten[9]. I realiteten innebar sålunda kungahusets förord för Wachtmeister ingen inskränkning i Lundebergs frihet att välja kolleger i regeringen. Tvärtom hyste Lundeberg i förhandenvarande situation största politiska förtroende för Wachtmeister, och som bevis härför må det vara tillräckligt att hänvisa till att Lundeberg vid samtalet med kronprinsen den 23 juli förordade Wachtmeister till statsministerposten för den händelse högerministär ifrågakomme.[1] Det är ock tydligt att Lundeberg och Wachtmeister lierats tidigt under krisen. Bland annat hade de tillsammans diskuterat och uppgjort den preliminära ministerlista, som presenterades vid kungaaudiensen den 27 juli.

Som förut sagts torde konungen ha uppfattat ministärbildningsuppdraget såsom ett gemensamt uppdrag till Lundeberg och Wachtmeister.[2] Det låg så att säga i kungahusets strategi. Men hur uppfattade Lundeberg saken, och huru ställde sig förhållandet i verkligheten? Utsågos kollegerna i regeringen efter gemensamt fattade beslut, och, när skiljaktiga meningar förelågo, vilkens vilja blev till sist utslagsgivande? Frågorna sakna icke sitt intresse.

I Lundebergs dagboksanteckningar framställes förhållandet i regel så, att de gemensamt erhöllo och gemensamt utförde det av konungen givna uppdraget. I det viktiga beslutet om ministärens omläggning från höger- till koalitionsministär heter det sålunda, att Wachtmeister och Lundeberg »enade sig» om att Staaff skulle tillfrågas.[3] När Widén refererar sitt samtal med

---

Trondhjems län, vare sig det kallades annexion eller arrende. Jag tror att jag redan förut uttalat denna tanke till Dig liksom jag gjort det till några andra vänner. Offentligen kan man naturligtvis icke släppa ut densamma.» Essén, a. a., s. 177. — Jfr ock Gripenstedts opposition vid andra urtiman nedan s. 234 f.

[9] I ovannämnda brev till Sager heter det om ministärfrågan: »Vad mig beträffar, så var jag aldrig av några vederbörande påtänkt, att vare sig bilda eller ingå i den nya ministären och själv hade jag alldeles icke ansett mig vuxen uppdraget, varför jag icke heller velat mottaga det, om det blivit mig erbjudet, ty med vett och vilja utsätter jag mig ej för ett stort fiasco.» Essén, a. a., s. 176.

[1] Se ovan s. 152.

[2] Se ovan s. 172.

[3] Jfr ovan s. 183.

Lundeberg heter det vidare, att Lundeberg yttrat att han och Wachtmeister »i kompani» uppdragits att bilda ministären.[4] Endast vid ett tillfälle — när Lundeberg skildrar sitt första samtal med Staaff — antydes ett annat förhållande. Där framställes situationen så, att Lundeberg fått i uppdrag att bilda ministären, »i hvilken Grefve Wachtmeister *t.v.* lofvat ingå s.s. utr.min.».[5] Ehuru versionen ej finner stöd annorstädes i anteckningarna, är det ej uteslutet att den återger det faktiska förhållandet. Det finnes nämligen skäl för antagandet att Lundeberg åtminstone till en början planerat ministären på längre sikt, i tanken att lösa även rösträttsfrågan, men att Wachtmeister lovat medverka blott en kortare tid, för att göra kungahuset till viljes. Under sådana omständigheter faller det sig ock naturligt att vid meningsskiljaktighet mellan de två ministärbildarna Lundebergs önskan i regel blev den rådande. Så var det i fallet Günther, vilken »ifrigt» förordades av Wachtmeister men »likväl afböjdes» av Lundeberg[6], så ock i fallet G. A. Berg, Lundebergs vän, vilken upptogs i regeringen mot Wachtmeisters önskan[7]. Vad som anförts utesluter dock icke möjligheten och sannolikheten att Wachtmeister utövat ett allmänt modererande inflytande under regeringsbildningen.

Ett närliggande spörsmål är frågan med vilka Lundeberg och Wachtmeister kunna ha samrått under krisen. Lindmans roll såsom deltagare i konferenserna på Rosenbad har redan förut

[4] Jfr ovan s. 187.

[5] Lundebergs dagbok $^{28}/_{7}$. Kursiveringen gjord av förf.

[6] Se ovan s. 180.

[7] Enl. en senare, 1911 nedskriven ant. av Maud von Steyern, född Wachtmeister, där det heter: »Pappa motsatte sig att G. A. Berg skulle upptagas i ministären 1905. Men Lundeberg ville ha honom med, ty han ville ha en av sina nära anhängare i första kammaren.» Wachtmeisters misstro mot G. A. Berg kom även till uttryck, när det gällde att utse någon av statsrådets hemmavarande ledamöter att förestå U. D. under den tid Wachtmeister vistades som underhandlare i Karlstad. Enl. Widén (i dagboken $^{23}/_{7}$—$^{30}/_{7}$) ansåg Lundeberg att man »ej borde förbigå» G. A. Berg; Wachtmeister sökte å sin sida övertala Widén, som dock undanbad sig och i stället föreslog Lindman, vilken åtog sig uppdraget. — Framhållas må ock divergensen i fråga om Biesèrt, för vilkens kandidatur Wachtmeister ej var så »lifvad»; se ovan s. 200. — Beträffande Alfred Petersson i Påboda synes förhållandet ha varit det omvända, ehuru Lundeberg här strax accepterade Wachtmeisters förslag och sedan positivt uttryckte sitt gillande av detsamma; se ovan ss. 185 n. 8 och 199.

framhållits.[8] En ministerlista från tidigt stadium med Billings handstil och den senare telegramväxlingen rörande ecklesiastikministerposten visa att även Billing anlitats såsom rådgivare.[9] Med hänsyn till slutresultatet får man dock anse betydelsen härav ringa. Av större betydelse torde då samrådet med Lars Åkerhielm ha varit. Han var Lundebergs synnerligen gode vän, och flera vittnesbörd föreligga om att de kommunicerat med varandra under krisen. Så berättar Schotte från sitt besök hos Lundeberg den 29 juli om ett längre telefonsamtal mellan denne och Lars Åkerhielm[1], och vidare finns bland Lundebergs papper en fullständig ministerlista med Åkerhielms handstil.[2] Utan att tillhöra den inre kretsen har tydligen Pehr Pehrson i Törneryd spelat en väsentlig roll såsom förespråkare för koalitionsministär samt för Staaffs och framför allt Widéns upptagande i densamma. När det gällde förslag till lämpliga kandidater ur andra kammaren, anlitades i viss utsträckning även Widén, varvid kommunikationen skedde genom Wachtmeister. Staaffs synpunkter torde ock ha varit av viss betydelse. — Överhuvud synes Lundeberg ha iakttagit stor förtegenhet gentemot ministerkandidaterna rörande sina dispositioner. Såväl Schotte som Widén anmärka förhållandet. Ingen av dem upplystes om vilka de eventuellt skulle få till kolleger i regeringen.[3] Närmast synes

[8] Se ovan ss. 174 n. 6, 179 och 193.

[9] Se ministerlista I i slutet av *bihang* samt om telegramväxlingen ovan s. 195.

[1] Schottes memoaranteckningar.

[2] Se ministerlista II i slutet av *bihang*. — Anföras må även följande ur G. A. Bergs dagbok $^{26}/_{7}$: »Man trodde inom kammaren allmänt, att Lundeberg associerat sig med Fredrik Wachtmeister och att de tagit Lars Åkerhielm till råds.» — Tilläggas kan att enl. samma källa Lundeberg och G. A. Berg $^{4}/_{8}$, två dagar efter ministärens utnämning, voro inviterade till middag hos Lars Åkerhielm »å hans villa å Drottningholm». Konstellationen Lundeberg—Åkerhielm—G. A. Berg visar den politiska och personliga vänkretsen.

[3] I memoaranteckningarna skriver sålunda Schotte: »Vidare sökte jag något få reda på ministärens sammansättning, men jämväl därvid erhöll jag intet bestämt svar. ... Trots all hans vänlighet ... fick jag det intrycket att han nästan tyckte mig vilja veta för mycket.» Hade Lundeberg varit litet mera öppenhjärtig och meddelat Schotte att i ministären eventuellt skulle komma att ingå även andra än högermän, är det mycket sannolikt att Schottes svar blivit ett annat. I memoaranteckningarna skriver han nämligen om det avslagna anbudet: »I det stora hela nöjd och belåten, fast ibland en tagg satt kvar att man kanske förspillt ett tillfälle, som bort begagnas. Sedan [blev] denna tagg en smula större, när Lundebergska ministären slutligen blev en blandningsministär.»

Lundebergs samtal i förenämnda fall ha haft karaktären av förhör, en ingående utfrågning av respektive statsrådskandidaters politiska uppfattning.

För fullständighetens skull må slutligen konstateras att frånsett hänvändelsen till Berger ingen förbindelse synes ha förekommit mellan ministärbildarna och den avgående regeringens ledamöter. Odelberg och Palander ha visserligen vid någon tidpunkt under regeringsbildningen ifrågasatts att övergå i den nya ministären, men tanken härpå torde ha varit av mera flyktig natur.[4] Något närmande från Lundebergs sida har veterligen icke förekommit. I varje fall nämner Palander intet härom i sina memoaranteckningar. Tilläggas kan att förutvarande statsminister Boström stod utanför allt inflytande på regeringskrisen.[5]

Ministärens allmänna karaktär.

Ministärskiftet Ramstedt-Lundeberg bildar i flera avseenden epok i det svenska statsrådets utveckling.

Det var det första totala regeringsskiftet efter 1809. Väl hade avskedsansökningar från samfällt statsråd förekommit många gånger tidigare[6], men de hade aldrig resulterat i annat än partiella förändringar av konseljen. Oftast hade det stannat vid ombyte på ett par tre taburetter, understundom ock vid mindre. Endast vid ett tillfälle, år 1848, hade krisen vidgat sig att omfatta alla poster utom en.[7] Med ministären Lundebergs tillträde

[4] Odelbergs namn förekommer på två av de av Lundeberg tidigast, före $^{28}/_{7}$, uppgjorda listorna. Namnet Palander, som likaledes förekommer på två av Lundebergs listor, synes ha haft en viss aktualitet omkring $^{30}/_{7}$. Hans namn förekommer även, ehuru senare överstruket, å den av Staaff uppgjorda listan. Se ministerlistorna i slutet av *bihang*.

[5] Så skrev han $^{6}/_{8}$ från Östanå till sonen Gustaf i Berlin: »För mig var den [nya regeringen] en fullständig öfverraskning. *Ingen* hade meddelat sig med mig derom; jag skrifver ej detta, derföre att jag hade något anspråk derpå utan endast som en reflektion.» — Till Herslow hade han skrivit $^{28}/_{7}$: »Förhandlingarne om den nya regeringen pågå, men jag är alldeles utanföre, och vet ej mera, än hvad tidningarne innehålla. Det är mycket skönt, men kännes dock litet egendomligt.»

[6] Så 1840, 1848 (alla utom en), 1871, 1880, 1883 och 1887.

[7] Se Heckscher, Konung och statsråd i 1809 års författning, s. 208 ff., samt Kihlberg, a. a., ss. 39 ff. och 542. Jfr ock Kjellén, Från Ramstedt till von Sydow, Det nya Sverige 1921, s. 101.

nybesattes samtliga poster i regeringen. Det totala skiftet accentuerades än ytterligare av förhållandet att alla statsråd utom ett (Hjalmar Hammarskjöld) för första gången togo säte vid konungens rådsbord. Tidigare hade nyutnämnda ministärer ofta inneslutit många »föredettingar».[8]

Även ur rekryteringssynpunkt betecknar ministären Lundeberg en milsten i utvecklingen.[9] Nyheter ur social synpunkt voro den förste bonden (Alfred Petersson i Påboda) och den förste advokaten (Karl Staaff) i konseljen. Särskilt uppmärksammades och kommenterades den förstnämnda nyheten, vilken i pressen betecknades såsom »ett steg i rätt riktning».[1] Även andra folkliga drag notificerades (»Peterssönernas regering»), och överhuvud uppfattades den sammansättning ministären fått som ett demokratiskt framsteg.[2]

Framför allt var dock ministären märklig genom sin starka riksdagspolitiska anknytning. Av statsrådets elva ledamöter tillhörde ej mindre än åtta riksdagen. Redan under Karl Johanstiden hade det förekommit att konungen till rådgivare valt ämbetsmän med riksdagspolitiska erfarenheter. Under mitten och senare hälften av 1800-talet blev riksdagsmannainslag i regeringen alltmera vanligt, även om konseljen fortfarande i huvudsak rekryterades ur den högre ämbetsmannavärlden. Från tiden efter det nya riksdagsskickets införande och fram till och med ministären Ramstedt hade medeltalet riksdagsmän i regeringarna vid deras bildande varit omkring fem. En gång, i ministären

---

[8] Jfr KIHLBERG, a. a., s. 544 f.

[9] Se LINNARSSON, Statsrådet i Sverige 1809—1934, De nordiska ländernas statsråd, ss. 25 f., 41 och 53.

[1] Det anförda citatet efter N. D. A. $^{2}/_{8}$. D. N. $^{3}/_{8}$ betecknar händelsen som »en märkesdag i vårt parlamentariska lif». — Som jämförelse må nämnas att i Norge debuterade den förste bonden i statsrådet redan 1884 (B. M. Haugland) och i Danmark 1901 (Ole Hansen). Se BJÖRNBERG, Statsrådet i Norge 1814—1934, De nordiska ländernas statsråd, s. 73, och HECKSCHER, Statsrådet i Danmark 1848—1934, De nordiska ländernas statsråd, s. 125.

[2] Se art. i St. T. $^{3}/_{8}$ rubricerad »Demokratisering». — Betecknande är följande kommentar av Ivar Bendixson i brev $^{5}/_{8}$ till Karl Warburg: »Trots allt så är det som om en viss frisk flägt komme mig till mötes när jag läser namnen på de nya ministrarna. Pettersöner och Verdandister! Mein Liebchen, was willst Du noch mehr?»

Bildt 1888, gick antalet upp till åtta, detsamma som i Lundebergs.[3]

Aldrig tidigare hade dock den rent riksdagspolitiska meriteringen i och för sig varit så framträdande som i Lundebergska ministären. Dess ur riksdagen rekryterade åtta medlemmar voro nästan alla framskjutna politiker och partimän. Isynnerhet gäller detta om Lundeberg, regeringschefen. Ledamot av första kammaren sedan 1886, ordförande i flera av riksdagens viktigaste utskott (statsutskottet 1896—1900 och 1902—1903, särskilda utskotten 1901 och urtiman 1905), vice talman sedan 1899 och ledare för riksdagens mäktigaste parti intog han en politiskt dominerande ställning. Fredrik Wachtmeister, ministärens andre excellens, hade tillhört första kammaren sedan 1895. Justitieministern G. A. Berg hade suttit i andra kammaren 1888—1890 och i första kammaren sedan 1891 samt i ett halvannat decennium varit ledamot av konstitutionsutskottet. Lindman, sjöministern, var visserligen ny i första kammaren men hade under sin korta riksdagsbana skapat sig en överraskande stark position, som inom loppet av mindre än ett år skulle föra honom till rikets politiska ledning. Samtliga förenämnda tillhörde första kammarens majoritetsparti.[4] — Av andra kammarens män hade jordbruksministern Alfred Petersson i Påboda och konsultativa statsrådet Staaff suttit i riksdagen sedan 1897[5], civilministern Widén och finansministern Biesèrt sedan 1900. Samtliga hade varit verksamma i utskott och kommittéer. De representerade tillika de två huvudpartierna i den folkvalda kammaren. Petersson i Påboda tillhörde lantmannapartiets förtroenderåd (suppleant), Widén var inflytelserik vid sidan av detsamma.[6] Om båda gäller att deras inträde hade skett i sam-

[3] Se tabeller hos KIHLBERG, a. a., s. 571, och LINNARSSON, a. a., De nordiska ländernas statsråd, s. 51. — Jfr ock ÖMAN, a. a., s. 58.

[4] Felaktig är uppgiften hos RÖNBLOM, a. a., s. 151, där det heter att i ministären ingingo »tre representanter för första kammarens majoritetsparti» och »en för första kammarens moderata parti».

[5] ÖMAN, a. a., s. 60, anger för Alfred Petersson det felaktiga årtalet 1894.

[6] Så kan det förtjäna nämnas att Widén i början av maj 1905 anlitats såsom »sakkunnig» av delegerade ur lantmannapartiets förtroenderåd (Pehr Pehrson i Törneryd, Hans Andersson i Nöbbelöv, Carl Persson i Stallerhult, Alfred Peters-

förstånd med eller på uttrycklig önskan av den nominelle ledaren för partiet.[7] Staaff och Biesèrt, representanterna för liberala samlingspartiet, tillhörde den krets av förstärkningsmän kring förtroenderådet, som partiet utsett vid början av urtiman. Genom sitt uppträdande i riksdagen vid behandlingen av främst rösträttsfrågan hade Staaff ryckt fram som samlingspartiets ledande man med utomordentlig politisk auktoritet. Även i unionsfrågan var han sitt partis erkände talesman.[8] Såsom framgått av förhandlingarna vid vänsterpressmötet, där som nämnt regeringsfrågan diskuterades, inträdde han i ministären med fullt understöd från inflytelserika kretsar av partiet.[9]

Ett annat drag i den riksdagspolitiska rekryteringen var den aritmetiskt rättvisa fördelningen av de båda kamrarnas representation i konseljen. Vid tidigare regeringsbildningar hade i regel första kammaren givits ett markerat företräde. Under perioden 1867—1905 hade sålunda första kammaren haft nära fyra gånger så många medlemmar i statsrådet som andra kammaren.[1] I Lundebergska ministären bidrogo bägge kamrarna med samma antal, vardera fyra ledamöter. Att denna likställighet var medvetet eftersträvad framgår bland annat av en annotation å en av Lundebergs ministerlistor. Under de å listan

son i Påboda, Nylander och Lindblad) vid utarbetandet av det program, varpå lantmannapartiet skulle gå till val i september. Enl. uppgifter i Widéns dagbok $^{7}/_{5}$—$^{16}/_{5}$ föll det på hans lott att utforma förslaget, och efter vissa ändringar och avtrubbningar blev detta förslag sedan godkänt av förtroenderådet och antaget som partiprogram. Även vid andra tillfällen synas Widéns tjänster och insikter ha tagits i anspråk av de ledande, varvid hans inflytande inom partiet i motsvarande grad vuxit.

[7] Om Pehr Pehrsons överläggningar med Lundeberg rörande Alfred Petersson i Påboda samt om hans samtal med Widén se ovan ss. 186 och 196. Jfr ock förtroenderådsledamoten Carl Perssons i Stallerhult yttrande till Widén ovan s. 185. — Inadekvat är uppgiften i Nordisk Familjebok 2 uppl. (art. Widén) och hos Öman, a. a., s. 59, att Widéns inkallande i ministären skulle ha berott på förslag av lantmannapartiets förtroenderåd.

[8] Så beslöt man vid liberala samlingspartiets sammanträde $^{26}/_{7}$ att i händelse av debatt i AK vid behandlingen av SäU:s utlåtande, spec. punkten om de 100 miljonerna, Staaff och ingen annan skulle tala å partiets vägnar. Härför yttrade sig bl. a. även Zetterstrand, den främste i förtroenderådet efter Sixten von Friesens avgång. Biesèrts diskussionsreferat.

[9] Se ovan s. 190 f. — Ang. Biesèrt bör såsom missvisande betecknas uppgiften hos Rönblom, a. a., s. 151, att han »torde ha valts på Sixten von Friesens inrådan».

[1] Se tabell hos Kihlberg, a. a., s. 571.

upptagna namnen har Lundeberg längst ner i kanten tillfogat: »1ª 4 2ª 4 extra 3».[2] Anteckningen har sitt intresse även därutinnan, att den visar att Lundeberg tydligen i första hand ville rekrytera ministären ur riksdagen; de utanför denna stående betecknas såsom »extra».

Ännu ett drag i ministärens riksdagspolitiska ställning, som förtjänar att framhållas, var dess nära anknytning till urtimans särskilda utskott. Sex av ministärens ledamöter hade tillhört detta utskott, fyra såsom ordinarie medlemmar (Lundeberg, Wachtmeister, Petersson i Påboda och Staaff), två såsom suppleanter (Lindman och Biesèrt). Statsministern hade varit utskottets ordförande. Om därtill hänsyn tages till förhållandet att ministären bildades på det av utskottet utformade programmet — varom mera nedan — kan den med visst fog betecknas såsom en exekutor av särskilda utskottets och urtima riksdagens beslut. Särskilda utskottet, som tidigare tillvällat sig den politiska ledningen vid handläggningen av unionskonflikten, hade med undanskjutande av den fungerande regeringen själv övertagit den verkställande makten. Ministären Lundeberg var »*det särskilda utskottets regering*».[3]

Till sin allmänna struktur var ministären Lundeberg en koalitionsregering av en typ, som tidigare aldrig förekommit i Sverige. Den var starkt politiskt accentuerad och uppbyggd på en ytterst bred parlamentarisk bas. Riksdagens tre största partier voro representerade.[4] I stort sett avspeglade sig partiställningen från särskilda utskottet. Högern hade ett klart politiskt övertag över vänstern. Tillsammans disponerade första kammarens majoritetsparti och lantmannapartiet sex av regeringens

---

[2] Se ministerlista VIII i slutet av *bihang*.

[3] Jfr Öman, a. a., s. 61, och von Zweigbergk, a. a., s. 41 f.

[4] Det kan framhållas som anmärkningsvärt — och i viss mån även karakteristiskt — att FK:s moderata parti ej blev representerat i ministären. Men Lundeberg hade förmodligen aldrig en tanke på att i sin ministär bereda rum för någon annan högerriktning i FK än den, som representerades av dess majoritetsparti. Dock må härvid erinras att knappast någon av de moderatas män i SäU (Afzelius, Hugo Tamm och Walldén) kunde tänkas vara villiga att ingå i en ministär Lundeberg. Däremot kunde man möjligen ha väntat att Lundeberg skulle ha samrått med någon ur denna grupp, men så har tydligen ej varit fallet.

poster, medan liberala samlingspartiet disponerade två. Liksom i särskilda utskottet besatte högern vidare de två främsta platserna, stats- och utrikesministerposterna (resp. ordförande- och vice ordförandeposterna i utskottet). Till högerns övervikt bidrog ytterligare att två av regeringens utanför riksdagen stående ledamöter (Albert Petersson och Hjalmar Hammarskjöld) voro av utpräglat konservativ läggning.[5]

Sedan detta väl konstaterats är det angeläget att framhålla den politiska betydelsen av ministärens vänsterflygel. Den förlänade regeringen dess säregna karaktär. Att Staaff, vänsterns ledande man, tog säte i regeringen vid sidan av Lundeberg, högerledaren, var i och för sig ett så märkligt faktum, att man på sina håll ifrågasatt, huruvida det ej vore berättigat att rentav uppkalla ministären efter dessa båda män.[6] Häremot har invänts, att Staaffs roll i ministären ej varit av den storleksordning att så kunde anses vara motiverat, och för den händelse ett namn skulle nämnas vid sidan av Lundebergs borde det snarare vara Wachtmeisters.[7] Den förut lämnade redogörelsen för ministärens tillkomst har visat att, sett ur ren ministärbildningssynpunkt, fog icke finnes för en beteckning »Lundeberg-Staaff» men möjligen för en beteckning »Lundeberg-Wachtmeister». Ser man åter till slutresultatet, till ministärens planritning och inre struktur, tala vissa skäl för en beteckning som sammanknyter namnen Lundeberg och Staaff. De bildade ministärens

[5] Förhållandet observerades särskilt på vänsterhåll. Så skriver Ernst Beckman i sitt dagboksbrev $^{2}/_{8}$: »Jag har nyss önskat — pr telefon — Statsrådet Staaff all lycka till det svåra värfvet. 'Ja, vet du jag känner, som om jag skulle upp på schavotten', sade han. — Listan på dem som om några timmar komma att nämnas är en ren kompromisskompott: 4 från första kammaren, 4 från 2dra (däraf 2 från Landtmanna-, 2 från Samlingspartiet). Slutligen för att äfven här markera 1sta kammarens öfvermakt 3 utanför stående af hka åtminstone de två äro 'fullt pålitliga högermän'.» Citationstecknen kring orden 'fullt pålitliga högermän' tyda på att de fällts av Staaff under telefonsamtalet. — Jfr även följande ur Bromées i Billsta anteckningar, nedskrivet sommaren 1906: »Emedlertid blef denna ministär en blandning med öfvervägande konservativ läggning.»

[6] D. N. $^{4}/_{11}$ gör sig till tolk för denna uppfattning. I litteraturen har senare KIHLBERG, a. a., s. 490, använt beteckningen »samlingsministären Lundeberg—Staaff».

[7] ÖMAN, a. a., s. 58. — Jfr ock VON ZWEIGBERGK, a. a., s. 42, som talar om »ministären Lundeberg—Wachtmeister», samt A. Bl. $^{2}/_{8}$, som i ledarerubriken begagnar sig av samma namnkombination.

politiska poler och gåvo åt ministären en omisskännlig prägel av politisk samling.

Riktigast och mest adekvat torde vara att karakterisera ministären Lundeberg som en *nationell samlingsregering*. Den var ett nytt och betydelsefullt led i det samlingsarbete på den unionella frågans grund, som på kompromissens väg ledde först till särskilda utskottets enhälliga utlåtande och sedan till båda kamrarnas samstämmiga, utan votering fattade beslut. Denna samling såsom ledande idé fick ett klart och pregnant uttryck i de ord, varmed statsministern hälsade sina kolleger i ministären, ett yttrande, som med skäl kan uppfattas såsom ett programtal för regeringen.

Lundeberg uttalade därvid bl. a.:

»Det är samlingens tanke, som har fört oss tillsammans. Vi kunna säga att den ministär som nu är bildad har sin rot i Särsk. U[s] grundläggande, samlande arbete, hvilket riksdagen konfirmerade med en tillslutning, der de små synpunkterna fingo vika för de stora nationella krafven, der det stora målet Sveriges ära och bästa framförallt skulle hållas i sigte, der ingen uppoffring af egna meningar kunde anses vara för stor, då det gällde vinnandet af detta höga mål. Må det glänsande föredöme, som i detta afseende blifvit gifvet af Särsk. U. af rd [riksdagen] vara för oss en ledstjerna i vårt arbete.»[8]

Ministärens program och mottagande av allmänna opinionen.

Norska frågan hade varit den för ministärbildningen grundläggande faktorn. I skuggan härav synes, såsom förut flera gånger antytts, rösträttsfrågan ha spelat en viss roll. Härom vittnar bland annat anbudet till Berger samt de ingående utfrågningarna av Schotte och Widén.[9] Efter beslutet om ministärens omläggning från höger- till koalitionsregering sköts hänsynen till rösträttsfrågan dock helt åt sidan. Unionskonflik-

[8] Enl. ant. med blyerts dat. $^{2}/_{6}$ i liten notesbok med påskriften »1905 Urtiman Diverse».

[9] Se ovan ss. 176, 182 och 187.

tens lösning blev ensam bestämmande. Kort efter ministärens utnämning blev detta förhållande offentligen bekräftat. Den 9 augusti innehöll Stockholms Dagblad en intervju med »hans exc. statsministern», vari denne uttalade, »att den nya regeringen bildats uteslutande med hänsyn till unionskrisen och att söka bringa densamma till en lösning på det program, som riksdagen klart och tydligt angifvit». Där framhölls vidare, att det vore »äfven ur svensk inrikespolitisk synpunkt af intresse» att avvecklingen bleve skyndsam, ty »någon tid måste ju en regering hafva på sig för att kunna som sig bör bereda ärendena till nästa lagtima riksdag». Och, tillade statsministern, »innan detta arbete tager sin början torde frågan om en omkonstruktion af regeringen efter rent inrikespolitiska hänsyn ha funnit sin lösning». Intervjuuttalandet är av intresse icke blott genom sitt innehåll utan även genom sättet för sin tillkomst. Det hade tillkommit på initiativ av Staaff, ja, formulerats av denne och framlagts till godkännande för samtliga statsråd, innan det lämnades för publicering.[1] Uttalandet kan sålunda betraktas såsom ett auktoritativt uttryck för det samlade statsrådets uppfattning.

Ministären bildades på ett begränsat och noga fixerat program. Endast under villkor av en sådan begränsning var för övrigt vänstern villig att medverka. Att genomföra sådana

[1] Så skriver Widén i dagboken $^{7}/_{8}$: »Staaf väckte förslag, att vi borde i tidningarne — han talte om posttidningen — framlägga Sveriges beredvillighet och önskan att, ej mindre än Norge, komma till ett *snart* uppgörande. Jag framhöll, att det borde ske i någon annan tidning i form af interview, och det beslöts, att Lundeberg skulle låta en interview inflyta i Sthlms Dagblad. Den blef författad af Staaf till allas belåtenhet, samt gick sedan pressen rundt — äfven, såsom afsedt var, till Norge och Danmark.» Och G. A. Berg i sin dagbok $^{13}/_{8}$: »Återvände till Stockholm. Uti tidningarne fanns nu intagen en interview med Statsministern, som denne på Staafs förslag låtit komma tillstånd före bortresan d. 9de.» — Bland Staaffs papper finnas bevarade ett i punkter uppsatt utkast samt ett koncept till intervjun, båda skrivna med Staaffs handstil. — Att Staaff begagnade tillfället att giva intervjuuttalandet en sådan utformning, att det fick karaktären av en regeringsförklaring även beträffande ministärens ställning till de inrikespolitiska frågorna, kan nog sammanställas med det behov han kände att för sina valmän framhålla att det ej var fråga om ett längre regeringsengagemang. Detta tog sig även uttryck i hans skrivelse $^{5}/_{8}$ till liberala styrelsen i Stockholm, varom mera nedan. Möjligen ville han även söka tillmötesgå det i den radikala, honom närstående, pressen framförde kravet på en »samfälld proklamation» från regeringen om att den skulle avgå, så snart den löst sin uppgift. Se härom närmare i nästa not.

reformer på det inrikespolitiska området, som särskilt vänstern ivrade för, var nämligen ministären Lundeberg föga ägnad. Därtill voro dess olika element alltför splittrade. Av rent taktiska skäl var vänstern därför ytterst angelägen att betona, att regeringsengagemanget endast gällde lösningen av unionskonflikten och att ministären skulle avgå så snart den fullgjort denna uppgift.[2] Ur denna synpunkt bör man se den märkliga skrivelse, som statsrådet Staaff den 5 augusti tillställde den liberala styrelsen i Stockholms tredje valkrets och som följande dag publicerades i pressen.[3] »Det har synts mig önskligt att inför Eder angifva de skäl, hvilka förmått mig . . . att inträda i denna ministär», skrev Staaff inledningsvis.[4] Han framhöll att den nya ministären icke vore att betrakta som en höger- utan som en koalitionsministär och poängterade att den bildats »uteslutande» för en lösning av den unionella krisen i enlighet med det av riksdagen angivna programmet. »Sedan unionskrisen blifvit afvecklad», heter det vidare i skrivelsen, »antages en omkonstruktion af regeringen komma att ega rum i den riktning, som då föreliggande omständigheter kunna anvisa. För min del har jag ingått i ministären under det bestämda förbehåll att icke vara förpliktad kvarstå efter det unionsfrågan blifvit bragt till slut.» Utan tvivel kan den av Staaff angivna deklarationen betraktas som en rapport till valmännen, en önskan att för dem och för partiet klargöra att de ömsesidiga medgivanden, vilka kunde tänkas ligga till grund för den ingångna koalitionen, ej berörde för vänstern vitala inrikespolitiska spörsmål. Samhörigheten

[2] Särskilt gav D. N. uttryck härför. Sålunda skrev tidningen 1/8: »Ministären bildas uteslutande för unionsafvecklingsfrågan och man har anledning begära att det från början säges otvetydigt ifrån att detta är meningen och att den nya regeringen afgår när den löst sin uppgift.» Och 8/8: »Det ligger i situationens natur att så måste vara, men man ville gerna för säkerhets skull mottaga en uttrycklig, samfälld proklamation därom.» Man observerar linjen från vänsterpressmötet 30/7, i vilket D. N:s redaktör deltog.

[3] Ett utkast bland Staaffs papper visar att skrivelsen påbörjades 2/8, samma dag ministären utnämndes, ett förhållande som icke saknar sitt intresse.

[4] I det i föregående not omnämnda utkastet har Staaff ursprungligen skrivit: »Då ministärens främste ledamot Herr Chr. Lundeberg såsom bekant sedan långt tillbaka betraktas såsom den rena högerns mest framskjutna man inom riksdagen, har jag önskat inför Eder . . .» Inledningsorden blevo tydligen sedan omformulerade och gåvos en politiskt mjukare accent.

med och ansvaret inför valmanskåren hade här tagit sig ett uttryck, vilket kan betecknas såsom något alldeles nytt och ovanligt i dåtidens politiska liv.

Även från andra av statsrådets ledamöter föreligga vittnesbörd om ministärens egenartade karaktär och speciella uppgift.[5] Av särskilt intresse är ett brev från civilministern Widén till byråchefen Schlytern, ordförande i löneregleringskommittén, av vilken Widén som nämnt var ledamot.[6] Efter en förklaring att han »i politiska åsikter» hade »föga gemensamt» med ministärens chef uttalar Widén, att han efter uppfordran från lantmannapartiet ansett sig böra i sin mån bidraga till den nationella samlingen. »Det är den norska frågan, som är denna regerings närmaste och viktigaste angelägenhet. Att, sedan denna fråga blifvit bragt till slut, ministären måste rekonstrueras är uppenbart», skriver han vidare, och man fäster sig vid den nära överensstämmelsen med ordalagen i Lundebergs och Staaffs uttalanden. »I den inre styrelsen», fortsätter Widén, »lärer den [ministären] icke komma att tills vidare besörja annat än de löpande ärendena. Men den norska frågan är nog, äfven efter riksdagens beslut, tillräckligt svår för att uppkalla alla regeringens krafter, om den skall kunna lösas på ett tillfredsställande sätt. ... Af det ofvanstående framgår, att ministären har en i viss mån provisorisk karaktär. Den kan blifva, i sin nuvarande sammansättning, kortlifvad nog. Jag har därför, liksom flera af mina kolleger förbehållit mig att icke behöfva afstå min tjänst, för att hafva något att återvända till, då det är slut.» Widén åsyftade härmed tydligen Lindman[7], Tingsten, G. A.

[5] I ett brev $^{12}/_{8}$ till Billing talar Wachtmeister om »ministären med den ovanliga sammansättningen» och antyder att det skulle »blifva ett intressant minne att hafva medverkat». Billing, a. a., s. 307. — I brev till Herman Ekelund antyder även Tingsten ministärens efemära karaktär: »Om det nu blifver någon ministär, blir det en, vald på unionsafvecklingsprogrammet. Sedan bär det väl af antingen åt höger eller åt vänster. Om, såsom väl är att hoppas, unionsafvecklingen sker i fred — fast med buller och bång uti en del tidningar — blir väl rekonstruktion framdeles.» Brevet är daterat »Tisdags morgon», d. v. s. dagen före utnämningen.

[6] Brevet föreligger i koncept bland Widéns papper. Datum är ej angivet, men tydligen är brevet skrivet någon av dagarna närmast efter utnämningen.

[7] Se Lindmans brev $^{1}/_{8}$ till Lundeberg cit. i *bihang* till s. 208 n. 7.

Berg och Hjalmar Hammarskjöld, vilken sistnämnde till yttermera visso genom en officiös notis i pressen låtit meddela att han inträtt i ministären enbart för lösningen av norska frågan[8].

Av de många beteckningar, som använts för att karakterisera ministären Lundeberg, är »urtima ministären» en av de mera träffande.[9] Den anger ministärens extraordinära ställning, antyder att dess uppdrag var tillfälligt men av utomordentlig vikt. I det speciella fall varpå här anspelas — första urtiman 1905 — antyder den även att ministären var resultatet av en inre politisk samling. Denna nationella samling hade i Sverige skett efter samma linjer som i Norge. Sedan den fungerande regeringen visat sig ur stånd att framlägga ett förslag motsvarande allmänna opinionens önskningar, övertog folkrepresentationen initiativet. Den nedsatte inom sig ett specialutskott, dit den politiska makten koncentrerades. Specialutskottet utformade handlingsprogrammet, folkrepresentationen konfirmerade det, och på grundval härav bildades den nya ministären, till sin struktur en koalition av de inflytelserikaste partierna.

Sverige stod äntligen rustat att möta den krisfyllda situationen. Samlingen var imponerande, ehuru avsevärt försenad. Den nya ministärens nära anknytning till riksdagen och dess ledande partier gav den en osedvanlig styrka. Den inrymde såväl politisk moderation och klok försiktighet som energi och oförskräckthet, den hade tillgång till utomordentlig juridisk expertis samt ägde en förankring i folkets breda lager, som icke gav rum för tvivelsmål att hela nationen stod samlad bakom regeringen. Ministären Lundeberg gick med stora förutsättningar sin uppgift till mötes.

Huru mottogs och bedömdes då denna ministär av press och opinion?

I pressen fick ministären ett på det hela taget gynnsamt mot-

[8] Notisen, införd bl. a. i Sv. D. 3/8, lyder: »Enligt hvad Sv. Tgb. erfarit har presidenten Hammarskjöld, som af intresse för unionskrisens lösning i öfverensstämmelse med riksdagens uttalande förmåtts att ingå i den nya regeringen, förbehållit sig full frihet att träda tillbaka, när hans medverkan för nämnda ändamål ej längre erfordras.» — Jfr ÖMAN, a. a., s. 62.

[9] Första gången använd som artikelrubrik i D. N. 3/8.

tagande. Allmänt konstaterade man dess tillfälliga och extraordinära karaktär. I samma ögonblick konflikten med Norge slutgiltigt reglerats, upphörde ministärens raison d'être, därom voro alla ense. Beträffande det sätt, varpå Lundeberg löst sin ministärbildningsuppgift, voro meningarna dock delade. — De konservativa tidningarna, som i det längsta hoppats på en homogen högerregering, kände sig något besvikna.[1] »Sålunda hade man väntat att i den ministär, hr Lundeberg haft fria händer att bilda, icke en så långt åt venster utskjuten flygel skulle behöft finnas», skrev Nya Dagligt Allehanda, och icke heller Vårt Land kände sig övertygat om nödvändigheten av en koalitionsministär. Båda tidningarna funno dessutom valet av andrakammarrepresentanter i regeringen »egnadt att väcka en viss förvåning». Denna anmärkning gällde icke Alfred Petersson i Påboda, vars val betraktades såsom i allo lyckat, utan de övriga, Biesèrt, Staaff och Widén. Särskilt synes man ha haft svårt att acceptera den sistnämnde.[2] — I den moderata och moderat-liberala pressen var däremot belåtenheten allmän och stor.[3] Stockholms Dagblad konstaterade att regeringskrisen fått en utgång, som »rätt nära» överensstämde med den lösning tidningen vid upprepade tillfällen betecknat såsom »den bästa och med landets sanna intressen . . . mest förenliga».[4] Svenska Dagbladet hälsade resultatet »med oblandad tillfredsställelse», och Stockholms-Tidningen menade att man hade anledning »vara nöjd med hvad som skett». Aftonbladet fann ministären utmärkt ägnad att fylla just »den särskilda uppgift», som utgjorde »själfva grunden för dess tillvaro». — Även i den liberala pressen var man i stort sett tillfreds, ehuru där på sina håll kan spåras en anstrykning av missnöje över att »det folkliga, fredliga intresset ej blifvit så starkt representeradt som borde skett».[5] Till de helt nöjda hörde Göteborgs

[1] N. D. A. $^{2}/_{8}$, V. L. $^{2}/_{8}$ och St. Bl. $^{2}/_{8}$.

[2] Så skriver V. L. $^{2}/_{8}$: »Af hela listan är hans namn det, som vi hafva svårast att förlika oss med.» Missnöjet berodde givetvis på den hållning Widén intagit i rösträtts- och strejklagstiftningsfrågorna.

[3] St. D. $^{3}/_{8}$, Sv. D. $^{3}/_{8}$, St. T. $^{3}/_{8}$ och A. Bl. $^{2}/_{8}$.

[4] Jfr ovan s. 183 n. 1.

[5] G. H. T. $^{2}/_{8}$, D. N. $^{2}/_{8}$, N. A. $^{3}/_{8}$, K. T. $^{3}/_{8}$ och U. N. T. $^{3}/_{8}$. Det anförda citatet ur U. N. T.

Handels- och Sjöfarts-Tidning, som ansåg att regeringen »med hänsyn till politisk färg» fått en »ganska lycklig sammansättning». Dagens Nyheter däremot konstaterade en »brist på verklig jämvikt» hos regeringen och fann detta lägga en särskild plikt på dem, som inom ministären företrädde andra kammaren och folkets stora flertal. — En översikt av pressens hållning ger sålunda vid handen att tillfredsställelsen var störst hos de tidningar, som representerade den politiska centern, medan flygelorganen, till höger som till vänster, ansågo sig ha skäl framställa vissa erinringar, dock ej av allvarligare natur.

De uttalanden om ministärens sammansättning och första framträdande, som finnas i samtida brev och memoarer, sammanfalla i stort sett med ovan refererade omdömen i pressen.

Som ett uttryck för stämningen bland de högkonservativa kan man tolka den uppfattning av ministären, som Johan Gripenstedt framlägger i ett brev till Robert Sager i slutet av september. Han förklarar namnen Lundeberg-Wachtmeister vara »en lycklig kombination» men tager samtidigt bestämt avstånd från namnen Biesèrt, Staaff och Widén, vilka betecknas såsom föga tilltalande.[6] Även Billing, som i unionsfrågan representerade en inom första kammarens majoritetsparti i jämförelse med Gripenstedt betydligt moderatare uppfattning, anmärker i sina memoarer att »ett par försvagande krafter» inrymts i ministären.[7] Härvid kan Billing knappast ha åsyftat Staaff — av hänsyn till erfarenheterna från samarbetet i särskilda utskottet — men möj-

[6] Brevet dat. $^{23}/_{9}$, avtryckt hos Essén, a. a., s. 176 ff. — I ett brev $^{12}/_{8}$ till Lundeberg från Herman Behm, medlem av FK:s majoritetsparti, heter det: »Ännu mera belåten skulle man känt sig, om ministärens sammansättning kunnat blifva mera homogen, eller rättare sagdt mindre disparat olikartad, än nu blef fallet. Men nöden har ingen lag. ... Omständigheterna äro ju så alldeles säregna, att man kan blifva tvungen acceptera, ja, finna naturliga t. o. m. sådana namn som Staaff o. Biesèrt. Men 'Påboda', var *detta* så alldeles *nödvändigt*?» — Carl Klingspor, suppleant i SäU, ansåg däremot »Påboda» vara »ett godt grepp». Han lyckönskade till valet av Lindman och Hjalmar Hammarskjöld, hoppades att Wachtmeister skulle ställa sig »solidarisk» samt Staaff och Biesèrt bli fogliga, så att Lundeberg kunde undgå ett »upprepande af de stora o. besvärliga historierna från utskottet». Carl Klingspors brev till Lundeberg dat. Råbäck $^{5}/_{8}$.

[7] Billing, a. a., s. 298 f. — I ett brev till Lundeberg $^{5}/_{8}$, alltså dat. samma dag som ovan cit. ant. ur memoarerna, använder Billing nästan exakt samma formuleringar.

ligen Biesèrt och Widén. I det hela var Billing dock ytterst tillfredsställd med den sammansättning ministären fått. Den inneslöt enligt hans mening »mycken parlamentarisk kraft», och uppslaget att förläna den karaktär av koalitionsregering förklarades »vara praktiskt för att ge ytterligare intryck af enhet gent emot Norge och för att göra alla partier i riksdagen meddelaktiga i ansvaret för genomförande af riksdagsprogrammet».[8] Även Palmstierna, vilken i likhet med Billing inom särskilda utskottet intagit en medlande ståndpunkt, uttrycker i ett brev till Lundeberg sin tillfredsställelse över ministärens sammansättning. »Den förefaller något brokig», skriver han, »men återgifver väl skiftningarne och högern har ju öfvervikten.»[9] Hugo Tamm, företrädare för de moderata i första kammaren, ger uttryck åt ungefär samma uppfattning. »Ett par namn hafva väckt min förvåning, men *min* tanke betyder föga», säger han i ett brev den 2 augusti till Lundeberg, där han uttalar sin tacksamhet över att denne åtagit sig »det svåra värfvet».

Från förre statsminister Boström, vilken som nämnt stått utanför både särskilda utskottets förhandlingar och den efterföljande regeringskrisen, föreligger ett uttalande, som visar att denne i huvudsak hyste samma uppfattning som de nyssnämnda. »Efter min mening var det nog godt, att en koalitionsregering kom till stånd», skriver Boström till sonen i Berlin den 6 augusti. »Men jag måste», tillägger han, »å andra sidan erkänna att om än det skulle blifva blandad kompott, så blef dock kompotten bra blandad.» Kommentaren har en sötsur bismak. Särskilt var det »ett par herrar Widén och Biesèrt», för vilka Boström ville »sätta frågetecken». De hade enligt hans åsikt »ej visat den fasthet och sjelfständighet», som han väntat av dem, och givet-

[8] Det anförda citatet styrker riktigheten av påståendet att Billing icke kan ha räknat Staaff till de »försvagande» krafterna i ministären. Om liberala samlingspartiet borde vara representerat, kunde därvid ingen vara lämpligare än partiets ledande man i den fråga, varpå ministären bildades.

[9] I Palmstiernas brev, som är dat. Jönköping 2/8, heter det vidare: »Hammarskjöld och Påboda var det nog en god idé att taga in, ehuru den senare nog får svårt att reda sig med sin expedition och dess chef. Staaf är ju en stor förmåga och en klok karl, men blifver nog ganska besvärlig, påtryckt af sina vänner. Emellertid känner man sig lugn för att denna ministär skall drifva igenom riksdagens fordringar till Norge.»

vis låg härunder besvikelse över den ställning de intagit vid behandlingen av främst rösträttsfrågan.

Från anhängare av den liberala vänstern, inom och utom riksdagen, föreligger en hel svit lyckönskningsbrev till Staaff och Biesèrt, vilka så gott som undantagslöst vittna om den stora tillfredsställelsen inom detta läger över regeringskrisens utgång.[1] Så betyga bland andra ledamöterna av liberala samlingspartiet Neiglick, Palme och Starbäck sin livliga och oförställda belåtenhet med de liberalas inträde i regeringen. Endast från Bromée i Billsta, förtroenderådsmedlem av partiet, anmäles visst missnöje, närmast riktat mot högerrepresentationen inom regeringen. »Det är ej utan att jag för min ringa del skulle ha önskat den nya ministären något annorlunda sammansatt, synnerligast vad chefen ifrågakommer», skriver Bromée till Staaff. »Nu tröstar jag mig med, att i densamma finnas två à tre, som jag hoppas kunna bromsa något, när byråkratism, aristokratism och krigslust med norskhat allt för hårdt börjar rasa».[2] Bromée, som vid lagtima riksdagen varit ledamot av hemliga utskottet men sedan ej engagerats djupare i unionsfrågans handläggning, var tydligen besviken och hyste icke större tilltro till hållfastheten av den samling, som åstadkommits i särskilda utskottet och

[1] Ur lyckönskningarna till Staaff må följande anföras. Palme: »Uppriktigt glad öfver utgången.» Neiglick: »Med synnerlig tillfredsställelse helsar jag, liksom alla i partiet, ditt inträde i regeringen trots den förlust partiets ledning dermed tillskyndats.» Erik Martin (på hösten 1905 invald i AK): »Ditt inträde i regeringen kännes för mig såsom öppnandet af ventilen på en öfverhettad ångpanna och jag är säker på att det skett i en lycklig stund.» Ivar Bendixson (från Schweiz): »En betydelsefull dag för Sverige är i hvarje fall den 2 aug. 1905. ... För första gången hafva de liberala fått kungamaktens erkännande af att vara lika fosterlandsvänliga som de konservativa. Rika löften innebär bildandet af den nya ministären.» (Jfr även Bendixson till Warburg ovan s. 216 n. 2.) Oscar Levertin (från Mürren i Schweiz): »Du är ju vår generations man, och vi hoppas alla, att med dig mycket af det nya och fria, som för oss där hemma är så välbehöfligt, skall komma till ord och handling!» — Ur breven till Biesèrt må citeras följande från Starbäck: »Till att börja med vill jag konstatera, att öfverraskning var den öfvervägande känslan vid den stora underrättelsens mottagande. Emellertid öfvergick denna i stor belåtenhet. ... Säkert är, att jag finner din närvaro, jämte Staaffs, ... i högsta grad lugnande; alla frisinnade äga ... rättighet att däri se säkra garantier för situationens oäfventyrliga ut- och af-veckling. Mina meningsfränder här i Gäfle, som jag hittills träffat, dela denna uppfattning.» — Samtliga här anförda brev och telegram äro daterade $^{2}/_{8}$ eller dagarna närmast därefter.

[2] Brevet dat. Gällö $^{4}/_{8}$ (Jämtland). — Den tredje i regeringen, till vilken Bromée ställde sitt hopp, var säkerligen Widén.

riksdagen och sedan överflyttats till regeringsplanet. Framtidens händelser skulle dock visa att Bromées farhågor voro ogrundade.

Efter denna redogörelse för ministärens mottagande i Sverige skall till sist även opinionen i Norge med några ord beröras. Som allmänt omdöme kan sägas att regeringsskiftet kommenterades med kylig saklighet. Man förhöll sig reserverad och avvaktande. Man erinrade om att Lundebergs namn tidigare haft en utmanande klang i Norge men erkände samtidigt att den nye regeringschefen i egenskap av ordförande i särskilda utskottet visat prov på stor moderation. Namnen Staaff, Biesèrt och Widén ansågos verka lugnande och uppfattades som en garanti mot äventyrligheter. I stort fann man ministärens sammansättning motsvara den samling, som tagit sig uttryck i särskilda utskottets utlåtande och det enstämmiga riksdagsbeslutet, och man ansåg sig icke ha skäl att tvivla på regeringens lojalitet. Regeringsskiftet i Sverige hade med andra ord icke framkallat något politiskt barometerfall i Norge. Möjlighet till en fredlig uppgörelse antogs ännu föreligga. Åtminstone ansågos utsikterna ej försämrade genom den nya svenska ministärens framträdande.[3]

[3] Se valda utdrag ur norska kommentarer till ministären Lundebergs utnämning i *bihang*.

Ministären Lundebergs avgång.

Ministären Lundeberg hade, som den föregående framställningen visat, bildats uteslutande med hänsyn till den unionella krisen. Tidpunkten för ministärens avgång var sålunda redan på förhand given, ehuru ej till dagen fixerad. Så snart uppgörelsen med Norge blivit lyckligen slutförd, skulle regeringen ombildas. Rekonstruktionen skulle ske efter rent inrikespolitiska grunder, d. v. s. med hänsyn till situationen sådan den förelåge efter de i september förrättade andrakammarvalen.

Unionskonfliktens avveckling.

Efter regeringstillträdet hade ministären oförtövat gripit sig an med den förestående uppgiften. Under långvariga och täta överläggningar vidtogos förberedande utredningar rörande en eventuell uppgörelse med Norge samt, för den händelse denna icke skulle kunna genomföras fredligt, omfattande åtgärder för stärkandet av landets försvarsberedskap.[1] För att möta den norska presskampanjen i utlandet och för att avhålla främmande makter från att erkänna Norge såsom en självständig stat, innan Sverige fått tillfälle att framlägga sina villkor härför, igångsattes en energisk upplysningsverksamhet, i vilken engagerades bland andra flera av riksdagens ledamöter.[2] Den 13 augusti ägde med känt resultat folkomröstningen rum i Norge. Det första av urtima riksdagens villkor var därmed uppfyllt. I enlighet med villkor nummer två riktade Norges storting där-

[1] Jfr L. Tingsten, a. a., ss. 217 och 224 f.
[2] Se *bihang*.

efter, den 22 augusti, en framställning till de svenska statsmakterna med anhållan om deras medverkan till upplösning av unionen och upphävande av riksakten.[3] Följande dag notificerades stortingsbeslutet i svensk konselj, och konungen bemyndigade statsrådet att genom delegerade sammanträda med ombud från Norge. Till svenska delegerade utsågos Lundeberg, Wachtmeister, Hammarskjöld och Staaff. Från norska sidan utsågos Michelsen, Lövland, Berner och Benjamin Vogt.

Den 31 augusti möttes de två delegationerna i Karlstad.[4] Under stigande spänning pågingo förhandlingarna till den 7 september, då de ajournerades för att delegaterna skulle beredas tillfälle att konferera med hemmavarande statsrådsmedlemmar. Under tiden hade de allmänna relationerna mellan folken skärpts än ytterligare. Direkta krigsförberedelser företogos i båda länderna, trupper dirigerades å ömse håll mot gränsen, och delar av den svenska örlogsflottan sammandrogos fullt krigsbemannade i trakten av Göteborg. Inför hotet av ännu en väpnad europeisk konflikt företogo stormakterna diplomatiska demarcher till förmån för en snabb uppgörelse. Den svenska regeringen svarade med att hänvisa till urtima riksdagens beslut och de inledda förhandlingarna.[5] När dessa den 13 september återupptogos i Karlstad, stod spänningen nära höjdpunkten. Torsdagen den 14 blev överläggningarnas mest kritiska dag. Man fruktade då att förhandlingsarbetet skulle avbrytas och vapnen i stället tala.[6] Den svåra stötestenen var som känt kravet på de norska gränsfästningarnas nedläggande. Särskilt bröto sig motsättningarna

[3] Stortingsbeslutet genomdrevs under opposition från den radikala vänstern (104 röster mot 11). Om preliminära förhandlingar mellan ombud för norska och svenska regeringarna ang. formen för hänvändelsen se *bihang*.

[4] För redan publicerade förstahandsskildringar av Karlstadsförhandlingarna hänvisas till LÖVLAND, a. a., s. 186 ff., samt till uppsatser av Hellner och Vogt i Le Nord 1940, häfte 1. Hellner, vilken fungerade som sekreterare i den svenska delegationen, förde under förhandlingarna utförliga anteckningar, vilka ligga till grund för uppsatsen i Le Nord. — Jfr ock NISSEN, a. a., ss. 158 ff. och 166 ff., vilkens framställning främst synes bygga på Bothners dagboksant.

[5] Se *bihang*.

[6] Om denna dags förhandlingar skriver Hellner i sina ant.: »Förmiddagssammanträdets slut betecknade det *andra* kritiska ögonblicket. Det var den situation, som Lövland sedermera syftade på, då han sade, att de suttit med klockan i hand och beräknat den stund, då kriget skulle bryta ut.» Jfr LÖVLAND, a. a., s. 209.

kring huvudfästningen Kongsvinger. Sedan man funnit en formel för lösningen av fästningsfrågan, blev man i andra spörsmål relativt lätt ense. Den 23 september undertecknades uppgörelsen, den s. k. Karlstadskonventionen. Den kan sammanfattas i följande fyra punkter: 1) En allmän skiljedomstraktat med tioårig giltighetstid stipulerades, enligt vilken framtida tvister mellan länderna skulle hänskjutas till avgörande av skiljedomstolen i Haag. 2) En neutral zon mellan rikena längs den södra gränslinjen (upp till 61:a breddgraden) uppdrogs, inom vilken inga befästningar eller militära anläggningar skulle få förekomma; dock tilläts Norge att som historiskt minnesmärke behålla gamla Fredriksten samt undantogs från zonen Kongsvingers fästning, som emellertid ej fick utvidgas. 3) De svenska flyttlapparnas hävdvunna rätt till renbete i Norge garanterades på närmare angivna villkor. 4) Transitotrafiken reglerades genom ett trettioårigt avtal och trafiken på de gemensamma vattendragen genom ett femtioårigt avtal.[7] I huvudsak innebar uppgörelsen att de av urtima riksdagen uppställda villkoren genomdrivits, om än med tillägg av skiljedomsklausulen och under form av ömsesidig reglering i andra fall.

Ministären Lundebergs första åtgärd efter utnämningen hade varit att hemförlova riksdagen. Detta beslut, som antogs vara »dikterat» av statsministern[8], väckte oro på vissa håll inom andra kammarens vänster. Man synes på sina håll ha väntat att riksdagen i en eller annan form skulle prolongeras och var därför benägen tolka upplösningsbeslutet som ett tecken på att uppgörelsen med Norge kanske icke skulle komma att bedrivas med önskvärd skyndsamhet. Möjligen grundade sig missnöjet även på oro över att riksdagen, om händelserna skulle få en våldsam

[7] Om den närmare utformningen av Karlstadsöverenskommelsens olika avtal se 1905 2. Urt. K. prop. nr 1, s. 2 ff.

[8] Så skriver Ernst Beckman i dagboksbrev $^{2}/_{8}$: »Af Widén hört huru han kände det litet eget att ... genast få börja med föredragning af ett så viktigt ärende som om Riksdagens afslutning, ej ajournering. Det var väl statsministern som dikterade det beslutet kan jag tro. I alla händelser biträdde han vid 'föredragningen'.» — Även konungen synes ursprungligen ha tänkt sig ajournering och ej upplösning att döma av Widéns dagboksant. $^{2}/_{8}$ om konseljen: »I frågan om riksdagens upplösning syntes han [konungen] luta åt den meningen att den borde *ajourneras;* men han gaf genast med sig på Lundebergs skäl.»

eller brådstörtad upplösning, kunde bli ställd utanför.[9] Lundebergs och Staaffs deklarationer i pressen torde dock snart ha dämpat farhågorna. Omedelbart efter den svenska Karlstadsdelegationens hemkomst till Stockholm beslöt även regeringen att sammankalla en andra urtima riksdag.

Den nya urtiman öppnades högtidligen måndagen den 2 oktober. Dagen därpå hade första kammarens ledamöter enskilt sammanträde på Järnkontoret, vilket bevistades även av de ledamöter, som tillhörde statsrådet: Lundeberg, Wachtmeister, G. A. Berg och Lindman.[1] Lundeberg lämnade en utförlig redogörelse över förhandlingarna i Karlstad. Han dolde icke att läget några gånger varit ganska kritiskt och slutade med att uttala förhoppningen att riksdagen skulle vara villig att godkänna det uppnådda resultatet. Enligt G. A. Bergs anteckningar mottogs Lundebergs anförande med »lifliga bravorop».[2] Några missnöjda funnos dock, och G. A. Berg namngiver Benedicks, Lars Berg, Carl Nyström, Johan Fredrik Nyström och Carl Klingspor. Wieselgren, som lämnat en något utförligare skildring av sammanträdet, meddelar att oppositionens talan främst fördes av Johan Gripenstedt. Ännu andra opponenter skulle ha varit Björlin, Nordenfalk samt Trygger och Palmstierna, den sistnämnde ledamot av första urtimans särskilda utskott.[3] Företrädesvis riktade sig den framförda kritiken mot förslaget om skiljedomsavtal men även mot den föreslagna neutrala zonen.[4]

[9] Spörsmålet saknar icke intresse med hänsyn till den senare utvecklingen, då riksdagen vid olika tider »förpuppats».

[1] Ordförande var Lars Åkerhielm, vilken i stället för Lundeberg fungerade som vice talman i FK under andra urtiman.

[2] G. A. Bergs dagbok $^{3}/_{10}$.

[3] Wieselgren i en tillbakablickande ant. $^{10}/_{10}$.

[4] Ang. förslaget om skiljedomsavtal må erinras att ministären Ramstedt framförde detta såsom en av huvudpunkterna i sin proposition till första urtima riksdagen. SäU hade funnit förslaget visserligen böra komma under övervägande men ej ansett »behöfligt» att det från Sveriges sida upptoges till behandling i samband med en eventuell unionsupplösning. Jfr Lundebergs yttrande till statsrådets protokoll $^{30}/_{9}$, 1905 2. Urt. K. prop. nr 1, s. 35. — Den neutrala zonen hade man vid första urtiman i allmänhet uppfattat som en »fästningslös zon», medan den enl. Karlstadsavtalet skulle helt fredlysas från varje anläggning av militär natur. Då endast Norge hade fästningsverk längs södra gränsen skulle i förra fallet (fästningslös zon) klausulen enbart drabba Norge, i senare fallet (helt fredlyst zon) medföra förpliktelser även för Sverige.

Vid den debatt, som uppstod i första kammaren vid remissen av regeringens proposition till riksdagen med förslag om antagande av Karlstadskonventionen, återupprepades kritiken av delvis samma talare.[5] Det var några av flygelmännen till höger inom majoritetspartiet, som nu offentligen demonstrerade sitt missnöje med den träffade uppgörelsen, vilken de ansågo på ett betänkligt sätt avvika från de av första urtiman lämnade direktiven. I andra kammaren uppträdde vid remissdebatten blott en enda talare, den under sommaren nyvalde professor Kjellén, vilken förfäktade åsikten att första urtima riksdagens villkor innehöllo ett ultimatum, som regeringen och underhandlarna förfuskat.[6] Oppositionen hade dock ingen politisk verkan. Efter vederbörlig utskottsbehandling[7] godkändes propositionen om Karlstadsöverenskommelsen utan omröstning av båda kamrarna fredagen den 13 oktober. Fyra dagar dessförinnan hade även stortinget för sin del fattat samma beslut.[8] Nästa steg blev riksdagens beslut att upphäva riksakten. Det fattades den 16 oktober, och den 26 i samma månad avsade sig kung Oscar den norska kronan.

Unionskonflikten var därmed lyckligen avvecklad. Samlingsministären hade fullgjort det uppdrag, varför den bildats. Det har här sitt intresse konstatera att de för regeringsmedverkan av vänstern uppställda förbehållen tillfullo respekterades. Fullständig öppenhet iakttogs mellan de i regeringskoalitionen engagerade politiska grupperna. Liberalerna ställdes icke utanför

[5] I FK uppträdde i här nämnd ordning J. Fr. Nyström, Benedicks, Nordenfalk, Gripenstedt och Lars Berg. Regeringens åtgärder försvarades dels av statsrådet Hammarskjöld, dels av Gustaf Tamm och Almström, vilka två sistnämnda uppträdde såsom talesmän för de ansvariga partiledningarna (de moderata, resp. majoritetspartiet). 1905 *a*. Urt. FK 2: 3 ff.

[6] 1905 *a*. Urt. AK 3: 5 ff.

[7] Vid andra urtiman tillsattes liksom vid den föregående ett SäU. Frånsett dem som inträtt i regeringen omvaldes samma ledamöter som vid sommarens urtima. Bland de nya i utskottet må nämnas David Bergström och G. O. Wallenberg, vilka ersatte Staaff och Biesèrt; övriga nyval sakna intresse. Som ordförande fungerade Lars Åkerhielm, vice ordförande var åter Pehr Pehrson i Törneryd.

[8] Stortingets beslut fattades med 101 röster mot 16. Medan oppositionen mot Karlstadsuppgörelsen i Sverige kom från yttersta högern, kom den i Norge från yttersta vänstern. Om unionskrisens slutskede i Norge se framställningarna hos KEILHAU, a. a., s. 469 ff., NISSEN, a. a., s. 169 ff., och GJERLÖW, a. a., s. 314 ff.

förhandlingarna med Norge. Staaff utsågs till medlem av den svenska underhandlingsdelegationen. Det kan ock förtjäna understrykas att regeringskoalitionen höll samman kring det av särskilda utskottet vid första urtima riksdagen utformade programmet. Vid några tillfällen förekom inom regeringen dock diskussion om innebörden av detta program. I fästningsfrågan uppstod sålunda tveksamhet om hur man skulle tolka utskottets ståndpunkt. Under den tid, som förhandlingarna i Karlstad voro ajournerade, stod detta spörsmål i förgrunden vid överläggningarna mellan ministärens ledamöter. Regeringen var faktiskt kluven i tvenne nästan jämnstarka läger. För bestämd fordran på nedläggande av alla fästningsverk, framför allt det fortifikatoriskt betydelsefulla Kongsvinger, uttalade sig Lundeberg, Hammarskjöld, Albert Petersson, Tingsten, Lindman och G. A. Berg, medan Wachtmeister, Alfred Petersson i Påboda, Widén, Biesèrt och Staaff inte ville låta det gå till brytning och krig för en enda fästnings skull.[9] De ansågo riksdagens villkor i nödfall uppfyllda, om man lyckades få raserade Fredriksten, Örje och Urskog men ej Kongsvinger. Hur allvarlig dissonansen i själva verket var, framgår av Widéns uppgift att Wachtmeister skulle ha förklarat sig beredd att lämna ministären, därest Karlstadsdelegationen utrustades med direktivet att obetingat kräva Kongsvinger.[1] Resultatet blev att de svenska underhandlarna återvände till Karlstad med uppdraget att i det längsta söka hålla på alla fyra fästningsverkens nedläggande men vid risk av för-

[9] Enl. samstämmiga uppgifter i G. A. Bergs och Widéns dagboksant:r om statsrådsberedningarna $^{9}/_{9}$—$^{12}/_{9}$ samt Staaffs diskussionsreferat från samma överläggningar.

[1] Yttrandet skulle ha fällts vid ett enskilt samtal mellan Wachtmeister och Widén $^{10}/_{9}$ rörande ställningen inom regeringen. Lundeberg önskade fullmakt att kräva Kongsvinger, Wachtmeister fullmakt att eftergiva fästningen. Widén, som överhuvud icke ville lämna någon fullmakt, förklarade att han, ställd inför valet mellan Lundebergs och Wachtmeisters alternativ, skulle ansluta sig till det senare. »Härmed var W[achtmeister] så till vida belåten», skriver Widén i dagboken. »Men han framhöll att vi voro i minoriteten: för detta voro W., Alfr. Pettersson, Biesèrt, Staaff och jag = 5; för det andra Lundeberg, Hammarskjöld, Alb. Pettersson, Lindman, Berg och Tingsten = 6. Men Wr vore så fast på sin mening, att han vore beredd att afgå från ämbetet, om statsrådet stannade i ett motsatt beslut. Det var för att säga mig detta, som han bedt att få tala med mig. Jag slöt häraf, att saken varit hårdt på tal mellan de båda excellenserna.»

handlingarnas avbrytande göra vissa eftergifter beträffande Kongsvinger. Vid förhandlingsbordet uppträdde svenskarna dock alltid samlade. Det må framhållas att Staaff, som i särskilda utskottet verkat för att fästningarnas raserande icke skulle upptagas såsom villkor utan blott som förhandlingsämne, ställde sig klart solidarisk med den övriga svenska delegationen i enlighet med det av urtima riksdagen fattade beslutet. Den fasta hållning, som han intog, har från flera håll omvittnats. Rent psykologiskt torde hans uppträdande för övrigt ha haft en viss effekt på norrmännen. Förmodligen hade dessa hoppats på en splittring inom den svenska delegationen. Staaffs anföranden i fästningsfrågan gåvo emellertid ingen som helst näring åt dylika förhoppningar. Tvärtom skola de norska förhandlarna ha blivit »oangenämt berörda» därav.[2]

Obestridligen hade det sätt varpå svenska regeringen lyckats genomföra uppgörelsen med Norge stärkt dess allmän-politiska ställning. Påfrestningarna hade förvisso varit betydande. Förutom ovan nämnda dissonans i fästningsfrågan samt ett par säraktioner av krigsministern, som för genomdrivande av vissa militära försiktighetsåtgärder hotade att återlämna sitt »ämbete i konungens händer»[3], var sammanhållningen kring det uppställda programmet obruten. Staaff har ock betygat att samarbetet mellan kollegerna varit »öfver förväntan godt».[4]

---

[2] Om Staaffs uppträdande i Karlstad se omdömen och uttalanden av Wachtmeister, Hj. Hammarskjöld och Hellner i *bihang*.

[3] L. Tingsten, a. a., s. 228 f. I ena fallet gällde det att förmå Lundeberg att tvinga Michelsen att stoppa norska mobiliseringsåtgärder och i andra fallet att förmå kollegerna i statsrådet att biträda ett regeringsbeslut om kvarhållande av svenska trupper utöver ordinarie utbildningstid trots att preliminär uppgörelse med norrmännen träffats i Karlstad. Metoden att på detta sätt »kasta portföljen i vågskålen» tillämpades även senare av Tingsten (se a. a., s. 242) och får väl uppfattas som ett uttryck för hans temperamentsfullhet.

[4] I brevdagboken $^{24}/_{9}$, samma dag underhandlarna återvänt från Karlstad, skriver Ernst Beckman: »På kvällen telefonbud från Staaff ... mycket trött, och ej underligt ... Att spela ett spel där insatserna äro krig eller fred är ingen lekstuga. Staaff hade funnit samarbetet öfver förväntan godt mellan de svenska kollegerna. Exc. L. är en man med godt hufvud och kan taga reson. Exc. W. en gentleman med klok och manlig självständighet. Sin uppfattning af H—d nämnde han icke.» — Se ock Staaffs erkännsamma ord om samarbetet med Lundeberg i intervjuuttalande i D. N. $^{31}/_{10}$.

Valrörelsen och partisituationen.

Valrörelsen 1905 gick i rösträttsfrågans tecken. Frontställningen var proportionella val contra majoritetsval. De förra omfattades av högern, de senare av vänstern. Stridslinjerna voro alltså klara. I sedvanlig ordning hade partierna i riksdagen och valmansorganisationerna, för högern allmänna valmansförbundet (nybildat 1904) och för vänstern frisinnade landsföreningen, utsänt sina valparoller.[5] Ur parlamentarisk synpunkt tilldrager sig valrörelsen särskilt intresse därigenom att några av regeringens ledamöter aktivt deltogo i densamma, ett engagemang från statsrådets sida, som tidigare icke förekommit i vårt politiska liv.

I ett brev den 26 augusti till partifränden K. G. Karlsson i Göteborg har Staaff på ett mycket intressant sätt klargjort, huru han såsom medlem av koalitionsregeringen uppfattade sin ställning i valrörelsen. »En koalitionsregering medgifver visserligen till sitt begrepp att hvarje ledamot bibehåller sin särskilda politiska ståndpunkt», skriver Staaff, »men enligt min tanke näppeligen, att han är fri att i lika hög grad egna sig åt det politiska arbetet ute i landet som eljes.» Före inträdet i regeringen hade Staaff enligt egen uppgift planlagt »ett ganska omfattande personligt deltagande i valrörelsen medelst tal på olika orter».[6] Delvis på grund av ovan anfört skäl, delvis även på grund av bristande tid kunde han efter utnämningen till statsråd icke vidhålla dessa planer utan måste inskränka sig till »att allenast i ringa mån medverka» i den egna valorten. Sålunda talade han vid ett av Stockholms liberala valmansförening ordnat möte den 23 augusti.[7] Anförandet berörde de politiska huvudfrågorna, och om rösträttsfrågan, den mest brännande, yttrade Staaff att den måste lösas utan dröjsmål och på majoritetsvalens grund.

[5] Rörande de olika valprogrammen hänvisas till Andrén, a. a., s. 431 ff., och Thermænius, a. a., s. 177 ff. — Framhållas må att Staaff i huvuddrag utformat frisinnade landsföreningens valmanifest och att Widén, som ovan s. 217 n. 6 omnämnts, skrivit det första utkastet till lantmannapartiets valprogram.

[6] Brevet $^{26}/_{8}$ till K. G. Karlsson i Göteborg.

[7] Talet utförligt refererat i D. N. $^{24}/_{8}$.

Han uttalade vidare övertygelsen att första kammaren, som vore övervägande proportionalistiskt sinnad, skulle giva med sig, om valmännen sände en fast liberal majoritet till andra kammaren. Enligt Widén skulle Staaffs offentliga uttalanden ha skett »efter samråd med regeringen och dess chef».[8] Staaff handlade alltså icke i denna fråga på egen hand, kollegerna ovetande. Så synes däremot Biesèrt ha gjort. Under en tillfällig vistelse i hemorten talade han vid ett politiskt möte, och enligt uppgift i pressen skulle han i rösträttsfrågan ha tagit »bestämdt afstånd från de proportionella valen».[9] Widén meddelar härtill att Biesèrts uppträdande kom »såsom en öfverraskning» för kamraterna och klandrades även av några bland dem.[1] Som någon allvarligare försyndelse torde det dock knappast ha uppfattats.

Av lantmannapartiets representanter i regeringen synes endast Widén ha gjort inlägg i valrörelsen.[2] Valpolitiskt var hans ställning ganska komplicerad. Ehuru officiell högerkandidat följde han i rösträttsfrågan vänsterns linje, och då denna fråga bildlikt talat verkade som vattendelare vid valet, kunde hans mandat lätt gå förlorat. Av hans dagbok framgår även att situationen förorsakat honom ej obetydliga bekymmer. Särskild otrevnad vållade en i pressen cirkulerande notis att han efter utnämningen till statsråd »skulle kommit på bättre tankar i afseende på de proportionella valen». Uppgiften, som möjligen var utsläppt från högerhåll i valtaktiskt syfte, uppfordrade Widén till en offentlig dementi, att hans »inträde i regeringen icke medfört någon ändring» i hans politiska uppfattning och att han i rösträttsfrågan sålunda intog samma ståndpunkt som vid lagtima riksdagens rösträttsdebatt.[3] Senare sände Widén en »Hänvändelse

[8] Widén i dagboken $^{30}/_{8}$.

[9] D. N. $^{21}/_{8}$; jfr även A. Bl. $^{22}/_{8}$, där ett utförligare referat finnes. Valmötet hölls i Häljebyn, Karlanda socken, och slutade med att Biesèrt enhälligt uppställdes som dess kandidat.

[1] Widén i dagboken $^{30}/_{8}$.

[2] Om Alfred Petersson i Påboda se notis under rubriken »Valrörelsen» i D. N. $^{17}/_{8}$, där det heter att hans återval torde »vara gifvet».

[3] Widéns dagbok $^{30}/_{8}$. — Dementin införd i lokaltidningarna i Widéns valkrets samt i D. N. $^{31}/_{8}$, som försett notisen med rubriken »Ett bondförsök af Skyllbergaren». Den dementerade uppgiften skulle nämligen ha varit att föra tillbaka till

till mina valmän», vilken föredrogs vid ett den 4 september från vänsterhåll utlyst valmöte i hemorten. Tidigare hade Widén sänt uttalandet till Karlstad för att underställas Lundeberg och per telefon inhämtat dennes gillande av innehållet.[4] Widén handlade sålunda i denna sak på samma sätt som Staaff: vid offentliga uttalanden i viktigare politiska frågor underrättades i förväg regeringschefen.

Två av ministärens förstakammarledamöter, G. A. Berg och Lindman, figurerade även i skilda sammanhang i valrörelsen. G. A. Berg, vilken tidigare (1888—90) tillhört andra kammaren, framfördes tillfälligtvis som kandidat vid ett högervalmöte i hemstaden Eksjö den 12 augusti, men kandidaturen övergavs snart på grund av lokalpolitiska förhållanden.[5] Lindman hade, enligt vad han meddelade Lundeberg i ett brev till Karlstad den 31 augusti, uppvaktats av tvenne högerredaktörer, Hildebrand i Stockholms Dagblad och Wigforss i Nya Dagligt Allehanda, vilka framfört önskemålet att Lindman måtte uppställa sig som kandidat »för Jakobs valkrets». »Skulle detta val gå, kunde det ju möjligen vara en fördel för regeringen, men i motsatt fall ett slags nederlag», skriver Lindman. Uttalandet är intressant, enär det vittnar om en viss parlamentarisk tankegång. Själv trodde Lindman icke att valet skulle lyckas, han var även personligen »olifvad för saken» men ansåg sig böra »underställa Statsministern frågan». Aktionen ledde icke till något resultat. Veterligen höll Lindman ej heller något politiskt föredrag, något som de omförmälda högerredaktörerna, under hänvisning till Staaffs och Biesèrts framträdanden, även gjort framställning om.

---

ett yttrande av AK-ledamoten Svensson i Skyllberg vid ett valmöte i Kumla socken. Själv hyste Widén misstanken att uppgiften, om ock ej direkt, härledde sig från Lundeberg. »Fallet var därför delikat», skriver han i dagboken $^{30}/_{8}$. »Men som uppgiften var fullkomligt oriktig måste den ju dementeras.» Som Widén »ansåg nödigt att vara på det klara med Lundeberg», omtalade han för denne »aftonen före afresan till Karlstad» sin avsikt att låta dementera uppgiften. Härtill skall Lundeberg ej ha svarat annat än: »Du binder dig väl icke alltför mycket.» Jfr Lundebergs samtal med Widén vid regeringsbildningen ovan s. 187 n. 4.

[4] Widéns dagbok $^{30}/_{8}$ och $^{3}/_{9}$. — Se vidare i *bihang*.

[5] G. A. Bergs dagbok $^{17}/_{8}$ och $^{18}/_{8}$. — Se ock Eksjö-Tidningen $^{15}/_{8}$, $^{18}/_{8}$, $^{22}/_{8}$, $^{25}/_{8}$, $^{30}/_{8}$ och $^{1}/_{9}$.

Med hänsyn till unionskonflikten och den i anledning därav växande »chauvinismen» väntade man allmänt att valen skulle bliva en framgång för högern. I denna uppfattning styrktes man bl. a. av de fyllnadsval till andra kammaren, som under sommaren ägt rum i Göteborg och Stockholm och som resulterat i segrar för de av högern stödda kandidaterna.[6] Inom ledande vänsterkretsar var man föga förhoppningsfull om utgången. »Jag har mycket oroliga aningar beträffande valen och det vore i sanning att sätta kronan på verket om de norska separatisterna, som redan i tjugo år gjort den svenska liberalismen sådant afbräck, nu också skulle totalt tillintetgöra den efter min tro storartade seger, som de liberale vid detta val skulle hafva vunnit under vanliga förhållanden», skriver Staaff i det nyssnämnda brevet till K. G. Karlsson i Göteborg den 26 augusti.[7] Även från andra håll föreligga liknande uttalanden.[8] När slutresultatet förelåg, visade det sig emellertid att valen blivit en klar framgång för den antiproportionalistiska vänstern.[9] Partiställningen i andra kammaren undergick en betydelsefull förskjutning. Liberala samlingspartiet ökade från 104 till 107 platser och socialdemokraterna från 4 till 13.[1] Högergrupperna, lantmannapartiet och moderata reformvännerna, förlorade i motsvarande grad terräng och disponerade tillsammans med vildarna

---

[6] Sålunda segrade i Göteborg $^{30}/_{6}$ prof. Rudolf Kjellén (höger) över prof. Aug. Wijkander (moderat-liberal) med 1,906 röster mot 1,766 och i Stockholm $^{21}/_{7}$ prof. Karl Warburg (moderat-liberal men understödd av allmänna valmansförbundet) över med. d:r Knut Kjellberg (liberal och frisinnade landsföreningens kandidat) med 1,189 röster mot 1,045.

[7] I slutet av brevet heter det vidare: »Du finner ... af förestående, huru ängslig jag känner mig för valens utgång. Skulle vi förlora Göteborg, vore det ju en fullkomlig katastrof!»

[8] Se *bihang*.

[9] Valdeltagandet, 50,4 % av de röstberättigade, var det livligaste som dittills förekommit, överträffande frekvensen från tullstridens dagar. Enl. den officiella valstatistiken avgåvos 217,759 röster mot 180,529 vid närmast föregående val (1902). Av de grovt räknat 40,000 merrösterna 1905 skulle — enl. en approximativ beräkning av den nyvalde AK-ledamoten och valorganisatören Erik Röing vid ett föredrag i frisinnade klubben i Göteborg $^{23}/_{10}$ — omkring $^{3}/_{4}$ ha tillfallit vänstern och $^{1}/_{4}$ högern. Röings föredrag refererat i G. H. T. $^{24}/_{10}$.

[1] Om den rätta mandatsiffran för liberalerna se WÅHLSTRAND, Andra kammaren under tiden omkring sekelskiftet, Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning, s. 174.

över högst 110 av kammarens 230 platser. I den mån samarbete kunde etableras mellan liberalerna och socialdemokraterna, ägde vänstern absolut majoritet i andra kammaren. Det var valets politiskt sett viktigaste innebörd.[2]

Den genom valet förändrade partipolitiska situationen framkallade snart en livlig diskussion i pressen angående regeringens fortsatta existens eller avgång och ersättande med en ny, byggd på andra grunder. Den 1 oktober framkastade Dagens Nyheter tanken på en vänsterregering som direkt konsekvens av valutslaget. Lundebergska samlingsministären hade »politisk lejd», tills den löst sin uppgift, framhöll tidningen, men sedan toge »landet fasta på ministärens löfte vid konstituerandet att lämna fältet fritt för de efterträdare, varpå valen gifvit anvisning».[3] Härpå svarade omedelbart Nya Dagligt Allehanda, att vore det blott fråga om att se saken ur partisynpunkt, så skulle högern »med entusiasm omfatta den åsikt, som kommer till synes i ropen på regeringsmyndighet åt det parti, hvilket tillfälligtvis har majoritet i andra kammaren», men »öfver partihänsyn» stode »hänsynen till fosterlandet», och denna påkallade »en koalitionsregering, bildad ur de partier inom *båda* kamrarne, som intaga en *nationell* hållning».[4] I sak samma ståndpunkt intog även syskonorganet Vårt Land. Man hade glömt att det existerade även en första kammare, »i statsrättsligt afseende likaberättigad med den andra», och det låge »ingen rimlighet i att den ena kammaren i och för sig ensam skulle påtrycka regeringsbildandet sin prägel». En ren vänsterregering vore omöjlig. Första kammaren och dess meningsfränder i den andra utgjorde dock tillsammans riksdagens majoritet och hade avgörandet i de

[2] Vid den första kraftmätningen mellan partierna (utskottsvalen vid början av 1906 års riksdag) kom den förenade vänsterns majoritet tydligt till synes. Vid valet av KU, det med hänsyn till rösträttsfrågan vid denna riksdag politiskt betydelsefullaste utskottet, samlade vänstern 119 röster mot högerns 102; dock deltogo icke i valet de fyra liberaler, som voro ledamöter av statsrådet.

[3] I detta krav förenade sig senare även Social-Demokraten, som $^{20}/_{10}$ skriver: »Landet kräfver en vänsterregering som konsekvens af vänstervalen.» Se vidare samma tidning $^{16}/_{10}$, $^{19}/_{10}$, $^{23}/_{10}$, $^{25}/_{10}$ och $^{31}/_{10}$. — Jfr ock artiklar i regeringsfrågan i D. N. $^{10}/_{10}$, $^{14}/_{10}$, $^{16}/_{10}$, $^{18}/_{10}$, $^{20}/_{10}$, $^{21}/_{10}$, $^{27}/_{10}$, $^{29}/_{10}$, $^{30}/_{10}$, $^{1}/_{11}$, $^{2}/_{11}$, $^{4}/_{11}$ och $^{5}/_{11}$ samt i G. H. T. $^{5}/_{10}$, $^{20}/_{10}$, $^{28}/_{10}$, $^{30}/_{10}$ och $^{3}/_{11}$.

[4] N. D. A. $^{3}/_{10}$, $^{4}/_{10}$, $^{17}/_{10}$, $^{19}/_{10}$, $^{20}/_{10}$ och $^{4}/_{11}$. Citaten från $^{4}/_{10}$.

gemensamma voteringarna.[5] Intill den 12 oktober hade tidningen förordat en »framstegsvänlig högerregering» och omedelbar rekonstruktion, men från och med nämnda dag önskades uppskov med avgörandet »in på nästa års riksdag». Orsaken till denna åsiktsförskjutning, vilken uppmärksammades och kommenterades av andra pressorgan[6], var ett partibildningsförsök i andra kammaren, varom mera nedan.

Ett annat högerbetonat organ, Stockholms Dagblad, bröt med den av de konservativa tidningarna intagna ståndpunkten och förordade en vänsterministär. »Det är vår allvarliga uppfattning, att en ministär borde bildas ur liberalernas led», skrev tidningen den 5 oktober och framhöll att därmed skulle vinnas en klarare partiställning och en bättre konsolidering av högergrupperna.[7] Det moderat-liberala Svenska Dagbladet utvecklade i huvudsak samma uppfattning. »Det parti, som segrade vid valen, bör anförtros rätten och ansvaret att bilda den nya ministären», heter det i en ledande artikel i tidningen den 8 oktober.[8] Denna argumentering till förmån för en vänsterministär från högermoderat och moderat-liberalt håll uppfattades av Aftonbladet, självt moderat-liberalt, som lömskt försåt. Högern, menade Aftonbladet, önskade en liberal ministär för att sedan driva den mot första kammarens kompakta block, d. v. s. i fördärvet.[9] Under sådana förhållanden vore det ett »taktiskt missgrepp» av liberalerna att nu bilda regering. Lundebergska ministären kunde gärna sitta ännu en tid. Kanske klarnade läget, när nästa års lagtima riksdag mötte.

Otvivelaktigt rymde det svävande partiläget stora möjligheter för taktiska manövrer. Lantmannapartiet, föga homogent i sig självt och ytterligare försvagat genom valen, ansågs icke längre på ett fullödigt sätt representera den betänksammare politiken i

[5] V. L. 4/10, 6/10, 10/10, 12/10, 19/10, 21/10, 23/10, 28/10, 30/10, 31/10, 1/11, 3/11, 4/11 och 5/11.

[6] Se bl. a. St. Bl. 13/10 och 15/10 samt Soc. Dem. 16/10.

[7] Jfr ock St. D. 3/10, 21/10, 29/10, 1/11, 3/11 och 5/11. — Ledarna 5/10 och 21/10 har författaren, Karl Hildebrand, sedermera avtryckt i det knippe dagspolitiska inlägg, som han år 1913 utgav under titeln »Demokrati».

[8] Jfr ock senare artiklar i regeringsfrågan i Sv. D. 20/10, 23/10, 29/10, 31/10, 1/11 och 2/11.

[9] A. Bl. 11/10. Jfr även A. Bl. 12/10, 20/10, 28/10, 2/11 och 4/11.

andra kammaren. Behovet av en ny partibildning trädde allt bestämdare i dagen. Det var bara frågan, hur den skulle se ut. Kombinationsmöjligheter saknades ingalunda, och sannolikheten talar för att flera olika projekt diskuterades.[1]

Ett av dessa projekt var försöket att ena liberala samlingspartiets högra flygel, moderata reformvännerna och lantmannapartiets huvudstyrka kring en nationell framstegspolitik. Detta försök kröntes även med en viss framgång. Vid början av 1906 års riksdag konstituerades nämligen »nationella framstegspartiet».[2] Det samlade ett 45-tal anhängare, de flesta från lantmannapartiet. Från liberala samlingspartiet erhöll det endast en medlem (O. Emthén), vilket förmodligen innebar en stor besvikelse för initiativtagarna. Man kan nämligen på goda grunder antaga att främsta syftet med det nya partiet just var att söka värva proselyter från liberalernas moderata flygel. I en tidningsintervju vid början av 1906 års riksdag har ordföranden och den främste tillskyndaren av det nya partiet, Hans Andersson i Nöbbelöv, upplyst att det förbereddes redan vid andra urtiman 1905[3], ehuru den närmare utformningen av programmet ägde rum först senare, i december, vid en sammankomst i Malmö. Att den nya politiska sammanslutningen icke tillkom utan slitningar inom lantmannapartiets ledning framgår av ett brev från Carl Persson i Stallerhult till Widén på nyåret 1906. Carl Persson meddelar där att frågan om det nya partiet allvarligt dryftades inom lantmannapartiets förtroenderåd under oktober 1905 och att han, »sedan planen var framlagd», även varnade Hans Andersson för saken, enär han »ej kunde se det politiskt kloka uti företaget». »Jag blef ej väl sedd för detta, och detta gör mig ingenting», fortsätter Carl Persson i sitt brev och tillägger, att

[1] Om de olika projekten se WÅHLSTRAND, Kring tillkomsten av Karl Staaffs första ministär, Statsv. Tidskr. 1934, s. 288 ff.

[2] Om nationella framstegspartiets bildande se THERMÆNIUS, a. a., s. 181 ff.

[3] Så synes enl. en ant. av Pehr Pehrson i Törneryd bl. a. ett sammanträde ha ägt rum i KU:s lokal på urtimans sista dag $^{18}/_{10}$, »omedelbart efter afskedet i 2dra kammaren». Som deltagare (eller kallade) uppräknas följande: Hans Andersson i Nöbbelöv, Hugo Hammarskjöld, Jansson i Djursätra, Odqvist, Åkerlund, Söderberg, Ollas Ericsson i Ovanmyra, Svensson i Skyllberg, Bergendahl och Emthén. Med undantag av Jansson i Djursätra enrollerade sig sedermera samtliga här nämnda i det nya partiet. Om Jansson i Djursätra jfr även nästa not.

även Pehr Pehrson i Törneryd var av hans åsikt. »Hur kan det vara möjligt att blifva stark om man söndrar sig sjelf, det begriper jag ej?»[4]

Man förstår av det anförda hur labilt partiläget var under andra urtiman 1905. Man förstår även anledningen till att vissa tidningar manade till försiktighet, när det gällde frågan om ministärens rekonstruktion i anslutning till valutslaget.

Ministärkrisens förlopp.

Ryktessmideriet kring ministärskiftet hade mot slutet av andra urtima riksdagen börjat att starkt tilltaga. Den 13 oktober visste Handelstidningen i Göteborg berätta att det arbetades »mycket i tysthet för att få en moderat högerministär med hr Cavalli som chef».[5] Mäktiga ekonomiska intressen skulle stå bakom, och man skulle särskilt ha uppmärksamheten fästad på den förestående handelstraktaten med Tyskland. Ryktet måtte emellertid ha ansetts som förfluget, ty ett par dagar därefter, den 16 oktober, meddelade samma tidning att ministärryktena visserligen höllo i sig men att starka påtryckningar nu gjordes för att få ministären Lundeberg att stanna. Samma dag nämnde Social-Demokraten Sixten von Friesen och Hugo Hamilton i samband med en eventuell ny ministär.

Den 19 oktober gav ryktessmideriet eko i nästan hela högerpressen. Nya Dagligt Allehanda upplyste att regeringens »inre enighet» var bruten. Statsrådets liberala medlemmar önskade draga sig tillbaka, och kunde inte detta förebyggas, vore regeringens chef besluten avgå, sannolikt följd av sina menings-

[4] Ur brevet, som är dat. Stallerhult 12/1 1906, må ytterligare citeras: »De nye må skrifva sitt program huru de behagar, vi känna dem och vet, att hvad de än skrifva, så några reformvänner äro de ej, om man undantager det för dem kära proportionela valsättet. Wi råkas och få samtala härom. Jag har velat i största hast säga att jag blir utanför det partiet och det gläder mig särdeles fått veta dina tankar. Wårt arbete i riksdagen, hoppas jag, skall icke lida derpå att vi ej springa hit o. dit i nybildade partier. Jansson i Djursätra har fått bref och program, som jag fått se. Han säger sig vara af samma tankar som vi.»

[5] Om Cavalli jfr ovan s. 174.

fränder. Vårt Land sekunderade. Ministerkrisen uppgavs såsom »ohjälplig», och bestämda rykten gingo att regeringens demissionsansökan skulle föreligga redan i konseljen den 20 oktober. Det vore hopplöst att söka utjämna uppkomna dissonanser, men Lundeberg skulle ha lovat kvarstå, om regeringen finge vara i stort sett orubbad. En halvliberal regering med landshövding Hugo Hamilton i spetsen skulle tidigare ha varit påtänkt, men nu talades det om en »expeditionsministär» med statsrådet Hjalmar Hammarskjöld som chef och »med underförstådd uppgift» att någon gång under nästa år lämna rum för en ren vänsterministär. Från åter andra håll antyddes möjligheten att Staaff skulle få uppdraget att bilda den nya ministären.

Vad grund ägde dessa pressrykten? Huru ställde sig statsrådets medlemmar till spörsmålet? Och kungahuset? När och under vilka former upptogs frågan om ministärens avgång? Var demissionen ställd utom all diskussion eller företogos, tvärtemot förutsättningarna vid regeringskoalitionens ingående, försök att få ministären att orubbad kvarstå även efter slutförandet av den uppgift, unionskonfliktens avveckling, för vilken den tillkommit?

Om diskussionen av dessa frågor inom regeringen finnas endast spridda uppgifter i föreliggande dagboksanteckningar och brev. Det tillgängliga källmaterialet ger dock vissa hållpunkter för en rekonstruktion av händelseförloppet i huvuddrag. Den, kronologiskt sett, första annotationen är en anteckning av G. A. Berg i dagboken den 6 oktober, fyra dagar efter urtima riksdagens öppnande. Efter konselj inför kronprinsen[6] hade Lundeberg nämnda dag »vid enskildt sammanträde» i närvaro av Albert Petersson, Lindman, G. A. Berg och Alfred Petersson i Påboda upptagit till behandling »frågan om ministèrens qvarstannande eller afgång vid eventualiteten af en sprängning genom Staaffs och Biesèrts utträdande». »Man kom under diskussionen genast in på rösträttsfrågan och i den diskussionen kom man icke långt förr än sammanträdet för andra göromål måste afbrytas», berättar G. A. Berg. »Jag hann emellertid, ehuru ganska knapp-

[6] Kronprinsen hade varit regent sedan $^{7}/_{8}$. Kung Oscar återtog regeringen $^{14}/_{10}$.

händigt, uttala mig för ett fortsatt försök på proportionalismens basis», tillägger han.[7] Uttalandet får uppfattas så, att åtminstone G. A. Berg var benägen för att ministären skulle kvarstå och med ersättare för liberalerna Staaff och Biesèrt, möjligen även Widén, framlägga ett rösträttsförslag i proportionalistisk riktning.

I ett brev till hustrun den 15 oktober lämnar Widén följande uppgifter om situationen:

»I dag på middagen har jag haft ett samtal med Lundeberg om den blifvande ministären. Staaff har förklarat sig icke gå med på en koalitionsministär, förut till Lundeberg, och i går äfven till Kronprinsen, som då talade med honom därom. Biesèrt, som förut varit för att bibehålla den nuvarande ministären, förklarade i dag, att han var af samma mening som Staaff. ... De båda sistnämnda lära vilja helst hafva en *höger*ministär, naturligtvis för att den inom kort skall göra sig omöjlig. Den förståndiga delen af högern vill af samma skäl nu ha en *venster*ministär. Bäst för landet vore, om den nuvarande kunde stanna kvar; men det ser bra omöjligt ut. Saken torde få lof att afgöras i veckan. Majoriteten inom riksdagen är nog för att vi skola stanna; men detta tjänar intet till, om Staaff säger nej och drar Biesèrt med sig — vi få då ingen samlingspartist i stället. Det är ingen, som törs, och ingen skulle då heller få partiet med sig. Det är just oroligt, huru det skall komma att aflöpa.»

Den 16 oktober, samma dag som riksdagens kamrar beslutade riksaktens upphävande och unionsmärkets borttagande ur flaggan, togs ministärfrågan upp inom den samlade regeringen. Härom meddelar G. A. Berg i dagboken följande:

»Efter plenas afslutande var Statsrådet samladt till allmän beredning. Lundeberg meddelade dervid, att han och Wachtmeister varit uppkallade till Konungen[8], som lifligt framhållit att Hans högsta önskan vore att

[7] Enl. ett senare, i juni 1906 dat. brev från G. A. Berg till Lundeberg, vari regeringskrisen hösten 1905 beröres, skulle G. A. Berg ha varit den ende som vid ifrågavarande sammanträde förordat ett kvarstannande. G. A. Berg skriver i brevet: »Det var efter konseljen den 7 oktober [minnesfel av Berg, skall vara 6 oktober], då Du i närvaro af Lindman, Alb. och Alfr. Petersson samt mig upptog frågan om ministèrens afgång eller qvarstannande, dervid jag var den ende, som förordade ett qvarstannande, *dock* under vilkor att programmet blefve rösträttsfrågans lösning på proportionalismens grund. Af de öfriga närvarande uttalade åtminstone en (Alfred), att han ansåg prop. nu vara ur verlden.»

[8] Bland Lundebergs papper finns bevarad en skriftlig kallelse från konungens kabinettskammarherre, vari Lundeberg anmodas infinna sig på slottet $^{16}/_{10}$ kl. 10,15 f. m.

ministèren komme att orubbad qvarstå äfven sedan unionsupplösningen blifvit genomförd. Täta ombyten i regeringen ansåg Konungen icke lyckosamma, hvadan Han trodde det vara lyckligt om Regeringen sute qvar åtminstone öfver nästa Riksdag. Huruvida den politiska situationen tillstött, att man läte den Riksdagen förgå utan att Regeringen upptoge rösträttsfrågan, detta vore emellertid Konungen icke nu i tillfälle att bedöma. Detta konungens uttalande hade Statsministern meddelat Staaff och Biesèrt, som emellertid bestämdt förklarade att de önskade afgå.

Staaff begärde nu ordet och uttalade att, efter hans mening, en koalitionsministèr borde förekomma endast i exceptionella fall, till hvilka naturligtvis hörde den nu föreliggande politiska situationen, då unionen skulle upplösas. Men när den frågan var bringad till slut borde ministèren afgå. En fortfarande koalition skulle innebära en regering, som saknade handlingskraft. Liberalerna skulle icke gerna kunna gå in i en regering, som vore fotad på annan grund än liberala rösträttsförslagets förnyade framläggande för Riksdagen; och icke kunde liberalerna gå in på att rösträttsfrågan skulle lemnas åsido vid 1906 års riksdag. Han var för sin del bestämd att afgå och detta visste han äfven vara förhållandet med Biesèrt.

Något vidare uttalande förekom icke utom det att Statsministern uppmanade till tystnad tillsvidare angående frågan, hvarefter Beredningen åtskildes.»

Anteckningen angiver klart och otvetydigt Staaffs ställning till regeringsfrågan. Med hänsyn till den skärpa, varmed han synes ha preciserat sin uppfattning, är det svårt att tänka sig att han skulle komma att låta övertala sig och ändra ståndpunkt. Enligt uppgift av Widén skulle kung Oscar samma dag beredningen ägde rum ha haft Staaff och Biesèrt »uppe hos sig», men »med lika litet resultat som förut Lundeberg och Kronprinsen». De ville »icke på några villkor stå kvar i koalitionsministären».[9] Enligt samma källa skulle konungen, då några av statsrådets ledamöter, bland andra Staaff, dagen därpå (den 17 oktober) voro uppe för bestämmande om riksdagens avslutning, åter ha fört regeringsfrågan på tal. »Han beklagade att regeringen ej ville stanna och sade därvid, bland annat, att han ej tyckte det vore rätt handlat mot fosterlandet af de statsråd, som nu ville lämna ministären. 'Ja, jag menar ej Dig', sade han till Lundeberg. Därmed antyddes ju ganska tydligt, att orden voro riktade till

[9] Widén i brev $^{17}/_{10}$ till hustrun.

Staaff», skriver Widén, som själv var med och som personligen ansåg att kungens ord, ehuru »skarpa nog», voro »både riktiga och berättigade».

Den 18 oktober avslutades högtidligen riksdagen av konungen i rikssalen. Den 26 upplöstes unionen formellt genom beslut i statsrådet om riksaktens upphävande och undertecknande av de med Norge träffade avtalen. Två dagar därefter, den 28, inlämnade regeringens ledamöter sina avskedsansökningar. Under tiden synes diskussionen i regeringsfrågan ha fortsatt, ehuru delvis efter andra linjer än tidigare. Då det syntes utsiktslöst att få liberalerna att kvarstå i regeringen, skulle, enligt uppgift av Widén i brev till hustrun den 17 oktober, »Lundeberg och Wachtmeister hafva rådt Konungen att vända sig antingen till Svartling (möjligen Landshöfding Rudebeck) för att bilda en moderat högerministär eller ock till Hugo Hamilton för att få en moderat vensterministär». Uppgiften kan sammanställas med ett uttalande av Wachtmeister i brev till Sager den 19 oktober.[1] »Det är omöjligt förutsäga huru det skall gå med ministerkrisen», skriver Wachtmeister. »För några dagar sedan var jag övertygad, att hela ministären skulle gå och efterträdas antingen av en moderat expeditionsministère (Chef: Svartling, som ej vill) eller av en liberal som skulle hava till förste man Hugo Hamilton, Staaff eller L. De Geer. F. n. äro utsikterna mindre klara, ty starka påtryckningar hava gjorts både från 1:sta Kam. och 2:dra kammarens lantmän, som nödvändigt vilja ha oss kvar.» Av de anförda brevcitaten framgår icke, huruvida konungen vänt sig till någon av de nämnda. Enligt ett senare brev från Hjalmar Hammarskjöld till G. A. Berg skulle dock i mitten av oktober en »statsministerkandidat» ha tillkallats.[2] Vem denne kan ha varit lämnas ingen upplysning om. Sannolikheten talar dock för att den tillkallade var Swartling. Han hade ju tidigare stått i förgrunden, då det gällt statsministerposten[3], och uttrycket »Svartling, som ej vill», i Wachtmeisters

[1] Brevet avtryckt hos Essén, a. a., s. 180 f.
[2] Brevet, dat. Köpenhamn $^{15}/_{12}$, cit. i *bihang* till s. 263 n. 6.
[3] Se ovan ss. 21 f. och 158 f.

brev tyder på att han åtminstone i någon form blivit tillspord om sin ställning till saken. Intet stöder däremot antagandet att någon av de andra förenämnda varit tillfrågade.[4]

Tanken att tillkalla någon utanförstående att övertaga statsministerposten och regeringsansvaret — ett uppslag, som tydligen haft aktualitet under dagarna strax före urtimans avslutande — ledde icke till något resultat. Inom statsrådet fortsatte man att pröva andra uppslag, som kunde tänkas leda till en lösning av krisen.[5] Sålunda berättar G. A. Berg i dagboken att han efter konseljen den 20 oktober hade ett samtal med Lundeberg om rösträttsfrågan, och att denne därvid ville höra G. A. Bergs mening om att till nästa riksdag framlägga en proposition, byggd »på Liberala förslaget från innevarande års Riksdag men med tillägg af det s. k. Lundebergska skattevillkoret». Vid 1904 och 1905 års riksdagar hade Lundeberg jämte en del andra ledamöter av första kammaren (bl. a. G. F. Östberg och Hugo Tamm) framfört tanken, att vid en allmän rösträttsutvidgning den ändringen borde genomföras, att inkomstskatten ej skulle bestämmas genom gemensam votering i riksdagen utan genom bägge kamrarnas samstämmande beslut. Från Lundebergs och hans närmaste meningsfränders sida gjorde man ett tillmötesgående av detta önskemål till *villkor* för att man skulle acceptera den allmänna rösträtten med eller utan proportionell valmetod. Förslaget, som i realiteten inneburit att den plutokratiskt betonade första kammaren skulle i en kardinal skattefråga erhålla absolut veto mot den genom allmän rösträtt demokratiserade andra kammaren, avvisades emellertid såväl 1904

[4] Säkert skulle såväl Hugo Hamilton som Louis de Geer ha omnämnt förhållandet i sina memoarer, om de blivit tillsporda, helst som båda beröra andra episoder från regeringskrisen. — Om landshövding Rudebeck föreligga inga andra uppgifter i samband med regeringskrisen. Han hade varit ledamot av FK 1892—1902 såsom representant för Värmlands län och valdes ånyo $^{20}/_{9}$ 1905 såsom representant för Västernorrlands län, där han var landshövding. Andra urtiman 1905 var sålunda hans första riksdag sedan avgången 1902. Politiskt tillhörde han FK:s majoritetsparti. Tilläggas kan att Rudebeck under sin första riksdagsperiod varit ledamot av BevU, LU och KU, inom vilket sistnämnda utskott han fungerat som ordförande åren 1900—1901.

[5] Statsministern fick mottaga skriftliga rekommendationer och förslag även från personer stående utanför regeringen. Se härom i *bihang*.

som 1905.[6] Trots dessa motgångar synes Lundeberg inte ha släppt tanken på möjligheten att kombinera de liberalas rösträttsförslag med sitt skatteveto och söka en lösning efter denna linje. I vilken utsträckning han diskuterat projektet med kollegerna i regeringen framgår icke av källorna. Hos den ivrige proportionalisten G. A. Berg stötte han, som man kunde vänta, genast på motstånd. »Jag svarade honom alldeles bestämdt, att jag icke kunde gilla ett sådant förslag», skriver G. A. Berg. »Jag stod fast vid min gamla kärlek för de proportionella valen.»[7] Å andra sidan har tydligen Staaff sökt intressera Lundeberg att acceptera och såsom regeringsförslag framlägga det liberala rösträttsprogrammet.[8] Möjligen kunna dessa övertalningsförsök sättas i samband med de ansträngningar, som uppenbarligen gjorts för att få till stånd en koalitionsregering på annan grund än 2 augusti-ministären, vari Lundeberg och Staaff skulle ingå som huvudpersoner.

Uppgifter om ett sådant projekt föreligga från två olika håll, i Louis de Geers politiska hågkomster och i de riksdags-»memoirer», som Bromée i Billsta efterlämnat. »Jag vet icke, om det är mera allmänt känt», skriver de Geer, »att när den Lundebergska koalitionsregeringen fyllt sitt värv, allvarlig fråga var å bane om bildande av en ny ministär med Lundeberg och Staaff som huvudpersoner. Att ryktena härom icke saknade grund, vet jag genom ett samtal jag under lantbruksmötet i Norrköping i juli 1906 hade med Lundeberg, vilken bekräftade deras sanning. Då jag beklagade, att planen ej realiserats, svarade han, att detta nog kanske var skada. Även Staaff hade en gång dessförinnan talat med mig om samma sak och sagt sig icke hava ställt sig alldeles avvisande till saken.»[9] Bromée i Billsta berör förhållandet i en anteckning, nedskriven i december 1905. »Man försökte få H^rr^ Staff och Biesèrt att stå qvar . . . till åtminstone början

[6] Om Lundebergska villkoret vid 1904 och 1905 års riksdagar se ANDRÉN, a. a., ss. 403 ff. och 420 ff.

[7] G. A. Berg i dagboken $^{20}/_{10}$. — Ant. är den sista i G. A. Bergs dagbok.

[8] Se *bihang*.

[9] DE GEER, Politiska hågkomster, s. 45 f. — I ett brev $^{9}/_{9}$ 1933 har de Geer på särskild tillfrågan av förf. bestyrkt, att det verkligen gällde en ny koalitionsregering och ej en förlängning av uppdraget för den sittande. De åberopade samtalen med Lundeberg och Staaff hade förts endast »i förbigående».

af 1906 års riksdag, då man säkrare kunde förvissa sig om huruvida de liberala finge en säker majoritet», skriver Bromée. »Men de voro omöjliga att öfvertala.» »Äfven jag gjorde försök att öfvertala dem och misslyckades», tillägger han. »Följden blef att den nye Exelänsen Lundeberg fick i uppdrag att bilda en koalitionsministär, hufvudsakligen med [syfte] att få Staaff och Biesèrt att deri ingå; men han misslyckades. Hvarken desse eller några andra acceptabla frisinnade ville deri ingå.»

Det är förenat med vissa svårigheter att källkritiskt bestämma värdet av dessa uppgifter. Sagesmännen lämna inga närmare upplysningar om vare sig den tidpunkt, då projektet skulle ha haft aktualitet[1], eller på vilken grund den nya koalitionen skulle byggas. Man skulle kunna tänka sig en rösträttsproposition i huvudsaklig överensstämmelse med liberala samlingspartiets förslag men med tillägg av någon garanti, innebärande ett eller annat steg i Lundebergska villkorets riktning. Mycket talar för att ett sådant rösträttsförslag skulle ha kunnat vinna såväl första som andra kammarens bifall, helst när det framlades gemensamt av kamrarnas ledande män, respektive Lundeberg och Staaff. En sådan kompromiss förutsatte emellertid ömsesidiga eftergifter av de båda nämnda. Men varken Lundeberg eller Staaff — allra minst den senare — torde ha varit benägna härför, och i den mån försök verkligen ägt rum att få till stånd en ny regeringskoalition på ovan angivna grunder, ledde de tydligen icke till något praktiskt resultat.

Från tiden den 20 till den 26 oktober saknas närmare upplysning om regeringskrisen i föreliggande källmaterial. Dagarna synas helt ha upptagits av det forcerade arbetet för slutuppgörelsen med Norge.[2] Den 26 oktober — varunder två konseljer ägde rum, av vilka den sista var ytterst betydelsefull, enär unionsupplösningen då slutgiltigt beseglades — blev det bestämt att mini-

[1] Beträffande tidpunkten kan möjligen den omständigheten vara till viss vägledning att Bromée troligen vistades i hemorten (Jämtland) $^{27}/_{10}$ (jfr nedan s. 275). Vad han meddelar torde med största sannolikhet vara att hänföra till någon tidpunkt *före* nämnda dag.

[2] Jfr Wachtmeister till Sager i brevet $^{19}/_{10}$: »Krisen är nu uppskjuten på några dagar, ty först skola vi hava undertecknat sluttraktaterna med Norge.» Essén, a. a., s. 180 f.

stärens ledamöter lördagen den 28 oktober skulle ingiva sina avskedsansökningar.[3] Så skedde även.

Om situationen den 28 oktober meddelar Widén följande i brev till hustrun samma dag:

»I dag hafva samtliga ministrar ingifvit sina afskedsansökningar. Det är Staaff och Biesèrt, som genom sitt oåterkalleliga beslut att afgå, framkallat denna kris. Hvad som kan bli, vet man ännu icke. De enda sunda alternativen äro: en rekonstruerad ministär Lundeberg, *med bestämdt reformprogram,* särskildt i afseende på rösträttsfrågan, eller ock en vensterministär med Staaff som drifvande kraft. Jag anser det förra vara bättre. Men konsten därvid är, att verkligen få Lundeberg med så långt åt venster, att man kan få med sig en majoritet i den blifvande 2ª kammaren.

I dag har arbetats, isynnerhet af mig, att åstadkomma detta. Först hade alla de konservativa riksdagsmännen i ministären (Berg, Lindman, Alfred Petersson och jag) ett sammanträde kl. 10 med de båda excellenserna; jag framlade där konturerna af den lösning af rösträttsfrågan, som jag trodde ha framtiden för sig. Detta understöddes af de andra; och L. syntes vacklande. Därpå voro de båda excellenserna hos Kronprinsen; men där sade båda nej.

Kl. ½2 voro jag, Lindman samt båda Petterssönerna — Berg, som under alla förhållanden måste bort, var ej med — inkallade hos kronprinsen. Vi styrkte honom då att sätta hårdt åt L.

Kl. 3 hade vi ett intermezzo i form af en 2½ timmars öfverläggning med underhandlarne ang. tyska handelstraktaten.

Kl. ½6 gingo excellenserna och de fyra nyssnämnda statsråden samt Hammarskjöld att äta middag, och då fortsattes anloppen på Lundeberg, nu lifligt understödda äfven af Wachtmeister. Det gällde att få L. med på en *reformvänlig* lösning af rösträttsfrågan, något som *jag* anser *oundgängligen* nödigt. Han är dock hårdt bunden af gamla förbindelser, och jag vet ej huru det går.

I morgon bittida skola de båda excellenserna åter upp till kronprinsen.»

Det anförda visar att, sedan ministärens ledamöter ingivit sina avskedsansökningar, man upptagit tanken att söka samla regeringens moderata och konservativa element kring ett visst reformprogram, skisserat av Widén.[4] Innehållet av detta program är svårt att i detalj angiva, men på goda grunder kan man

[3] Uppgiften meddelad av Widén till hustrun i brev 28/10.

[4] Jfr Hammarskjöld i brevet till G. A. Berg 15/12 cit. i *bihang* till s. 263 n. 6.

antaga att det åtminstone beträffande rösträttsfrågan icke i alltför hög grad avvek från det förslag till lösning, som Widén själv tidigare förordat i riksdagen. Vid 1902 års riksdag hade Widén uttalat sig för en effektiv reform av valrätten till andra kammaren på i huvudsak följande grunder: bortfallande av census, lika representationsrätt för land och stad, fullgjord skattebetalning till stat och kommun samt fullgjord värnplikt.[5] Under rösträttsdebatten 1905 hänvisade han till detta yttrande från 1902, och vid den avgörande voteringen lämnade han sin röst för det liberala förslaget, ehuru detta ej helt överensstämde med hans önskningar.[6] Sannolikheten talar för att det var ett rösträttsprogram av denna karaktär, som Widén utvecklade för kollegerna vid överläggningarna den 28 oktober. I varje fall var det ett program byggt på majoritetsvalens grund. Som framgår av Widéns uppgifter ställde sig Lundeberg tveksam inför det skisserade programmet. Han såge nog fortfarande helst, att det förslag som framlades bleve kompletterat med villkoret att grunderna för inkomstskattens bestämmande undandrogos den gemensamma voteringen. Det visar sig för övrigt i Widéns fortsatta skildring från regeringsmedlemmarnas rådplägning.

Om händelserna dagen därpå, söndagen den 29 oktober, skriver sålunda Widén i nästa brev till hustrun, daterat den 30 oktober:

»I går var det en otäck dag. Jag har aldrig suttit i en sådan press! Först var jag hos Lundeberg från kl. 10 till ½ 1 jämte Wachtmeister, Hammarskjöld, Albert och Alfred Petersson och Lindman. Det gällde en rekonstruerad ministär Lundeberg. Hvarken Kungen eller Kronprinsen vilja släppa dit Staaff och venstern.[7]

Jag och Wachtmeister höllo strängt på, att en rekonstruerad Lundebergs ministär, för att ej förlora sitt anseende, borde ha ett bestämdt program att framlägga i rösträttsfrågan; och vi ville att han skulle taga detta så långt åt venster som möjligt. Han ville helst intet program hafva, men därjämte ville han hänga på rösträttsförslaget sitt eget gamla villkor om 1ª kammarens veto i frågor rörande inkomstskatten. Detta

[5] 1902 AK 54: 1 ff.
[6] 1905 AK 50: 32 ff. och 51: 52.
[7] Uppgiften om kronprinsen torde kunna dragas i tvivelsmål. Jfr nedan s. 265 f.

ville jag på inga villkor gå in på; och jag fann stöd i Wachtmeister, som delvis var mera omedgörlig än jag.

Kl. ½ 1 åtskildes vi för att åter råkas kl. 7. Under mellantiden hade jag hemma Påboda, Carl Persson [i Stallerhult] o. Nylander för att språka om situationen. Båda voro mycket angelägna att Lundeberg och hans ministär skulle kvarstanna (utom Staaff och Biesèrt, som sagt bestämdt nej, samt Berg, som alla vilja bli af med).

Hos Lundeberg höllo vi på från kl. 7—12; men det slutade med att vi skildes åt utan att hafva kommit öfverens. Lundeberg var nog mycket gramse på Wachtmeister och mig, som ej ville gifva med oss; men det kunde ej hjälpa. Försöken ansågos i kväll hafva strandat — och det troddes nu skola bli Staaff.»[8]

Tanken att söka ena majoriteten av statsrådets medlemmar kring ett bestämt reformprogram hade alltså måst uppgivas. Försöket hade, trots ihärdiga ansträngningar, misslyckats. Ministärkrisen inträdde därmed också i ett nytt skede. Denna nya fas saknar icke överraskande moment. Den förde icke, såsom väntat, genast Staaff till statsministerposten. Den innebar prövandet av ännu ett uppslag syftande till att få Lundebergska ministären, helt eller delvis, att kvarstå.

Om det nya uppslaget skriver Widén i brevet till hustrun måndagen den 30 oktober:

»I dag på morgonen voro de båda excellenserna uppe hos kronprinsen. Och nu hafva förhandlingarne tagits upp igen. Det gäller nu att ministären — utom Staaf, Biesèrt och Berg, efter hvad man antager på grund af egen önskan — skall af Konungen anmodas att stanna kvar

[8] I brev 29/10 och 30/10 från Fredrik Wachtmeisters maka till hans syster, friherrinnan Ramel, heter det om händelserna nämnda dagar: (29/10) »Som du vet lämnade ministären igår in sitt afsked. Jag hörde dock af Fredrik i morgse att det gjordes *starka* påtryckningar att få dem att stanna delvis — ej Staaff och Biesèrt eller Berg — den senare *för* konservativ — då en vänsterministär vill undvikas. Hur det nu blir vet jag ej, men ledigt taga i alla fall både Lundeberg och Fredrik — och det *måste* de!» — (30/10) »Du blir säkert förvånad ånyo se min stil — men som jag visst i går skref att nuvarande ministären bearbetats att stanna, och de allvarligt själfva dryftat frågan — ville jag blott säga dig, att Fredrik i morgse sade mig det blott lett till resultatet, att Lundeberg och han idag kl. 10 skulle säga Kronprinsen, att de trots allt vidhöllo sin afskedsansökan. Och när dessa två afgå, afgå äfven de andra statsråden, som, om de blifvit kvar, äfven de stannat. ... 'Det kan ju hända',sade Fredrik i morgse, 'att om man ej varit så öfvertrött, man kunnat se saker olika och i ljusare dager.' Fredrik ville att Lundeberg ändå skulle bli kvar, men han nekade absolut, om Fredrik gick. Nu blir det en vänsterministär — Staaff—Louis de Geer! Carl Carlson Bonde utrikes (vill så innerligt gärna).»

till efter riksdagens sammanträde. Under tiden skall arbetas på rösträttsfrågan; men på partiställningen i den blifvande 2ª kammaren skall bero, om eller i hvilken form ett rösträttsförslag skall framläggas.

Wachtmeister och jag hafva gått in på detta arrangemang — med frihet att gå, om det finnes lämpligt, under riksdagen. Jag var för en stund sedan hos kronprinsen, som jag, efter ett temligen långt samtal, lofvade att stanna på dessa villkor. Jag har ej råkat Lundeberg ännu; men jag förmodar att det går så, att han står kvar och vi andra med — utom de tre ofvannämnda, hvilka väl sannolikt gå.

Ännu är emellertid intet afgjordt; och intet kan väl afgöras innan Kungen kommer hem i morgon.»

Förslaget är anmärkningsvärt ur flera synpunkter. Ministären skulle efter rekonstruktion kvarstå som ett slags politiskt provisorium. Visserligen skulle man fortsätta med att arbeta på rösträttsfrågan, men om och i vilken form rösträttsförslaget skulle framläggas, det gjordes avhängigt av partisituationen vid den kommande riksdagen. Att det eventuella rösträttsförslaget fortfarande tänktes vila på majoritetsvalens grund framgår av en uppgift i ovannämnda brev i juni 1906 från G. A. Berg till Lundeberg. »Två dagar [efter avskedsansökningarnas ingivande den 28 oktober]», erinrar G. A. Berg i detta brev, »meddelade Du mig, att då man ansåg sig till följande riksdag böra eventuellt förbinda rösträttsfrågan på annan basis än prop[ortionalismen] och jag naturligtvis icke kunde åtaga mig detta, saken måste lemnas i andra händer.» »Jag fann detta alldeles naturligt och begärde endast att min afgång icke måtte komma att ske samtidigt med St[aaff]s och Biesèrts», tillägger G. A. Berg, som tydligen fann det genant att som ensam högerman behöva lämna ministären i sällskap med de båda liberalerna.

Det är väl icke så oriktigt antaga att det nya uppslaget till lösning av krisen gavs under Lundebergs och Wachtmeisters överläggning med kronprinsen på måndagens morgon. Med hänsyn till vad som framkommit om Lundebergs och Wachtmeisters tidigare ståndpunkt vågar man måhända gå ännu ett steg längre och uttala förmodandet, att det var kronprinsen som framförde förslaget. Därpå tyder även kronprinsens separata samtal med Widén, en enskild statsrådsledamot vid sidan av excellenserna,

och löftestagandet av denne att kvarstå på vissa angivna villkor. Något definitivt avgörande kunde dock icke fattas, förrän konungen återvänt till Stockholm. Efter ett par dagars besök hos drottningen på Sanna (nära Huskvarna) kom konungen hem tisdagen den 31 oktober kl. 10 f. m.[9] Enligt uppgift i pressen hade på förmiddagen stats- och utrikesministrarna företräde hos konungen på slottet.[1] Vad som därvid förhandlades är icke känt, men på middagen samma dag innehöll Post och Inrikes Tidningar en handskrivelse från konungen riktad till statsministern.[2]

Den var av följande lydelse:

»Ehuruväl den för landet så viktiga angelägenhet, hvars ordnande varit den främsta uppgiften för de män, hvilka Jag den 2:a sistlidne augusti kallade till mina rådgifvare, numera, genom de med Norge träffade aftalen, i det väsentliga erhållit sin lösning, anser Jag det likväl vara för Mig och för landet af högsta vigt att, för fullföljande af de maktpåliggande delar af arbetet, som ännu återstå, få påräkna stödet af den insikt och erfarenhet, som under den föregående handläggningen af saken vunnits.

Jag riktar därför till mina nuvarande rådgifvare en allvarlig och enträgen maning att icke, i frågans närvarande läge, lämna sina ämbeten.»

Utan tvivel var konungens vädjan ett led i den plan, som framförts och dryftats vid överläggningarna föregående dag mellan kronprinsen och skilda medlemmar av statsrådet.[3] Man uppmärksammar dock att hänvändelsen riktade sig till regeringens samtliga medlemmar, alltså även till liberalerna i ministären. I första hand bör konungens skrivelse också uppfattas som en demarche speciellt mot Staaff, en uppfordran till denne att taga situationen under förnyad omprövning.[4] I litteraturen har man velat intolka en annan avsikt med kungabrevet. Det har sålunda gjorts gällande att konungens syfte skulle ha varit att giva liberalerna i statsrådet en prickning genom att inför allmänheten

[9] P. I. T. $^{31}/_{10}$. — Konungen hade lämnat Stockholm fredagen $^{27}/_{10}$ kl. 9,40 e. m.
[1] A. Bl. $^{31}/_{10}$.
[2] Originalet till konungens handskrivelse bevarat bland Lundebergs papper.
[3] Jfr Hammarskjölds brev till G. A. Berg $^{15}/_{12}$ cit. i *bihang* till s. 263 n. 6.
[4] Verifierat av förutv. statsrådet Hj. Hammarskjöld vid samtal med förf. i oktober 1938. Hammarskjöld använde därvid just uttrycket »demarche mot Staaff».

klarlägga, vem som var ansvarig för sprängningen av samlingsministären.[5] Även om man medger att en sådan önskan i viss grad kan ha föresvävat konungen, måste man, särskilt med hänsyn till tidpunkten för handbrevets offentliggörande, dock antaga att aktionen hade ett mera positivt syfte. Man kan tryggt utgå ifrån att publicerandet av konungens vädjan skedde i samförstånd med statsminister Lundeberg. Enligt planen skulle ministären fortsätta att fungera fram till nästa riksdag, i avvaktan på partisituationens utveckling, och under sådana förhållanden kunde statsministern ej ha något som helst intresse av att stöta bort de liberala kollegerna och låta dem operera på egen hand. På liberalt, Staaff närstående, håll uppfattade man heller icke skrivelsen som en prickning av vänstermännen i statsrådet. Man var visserligen irriterad och sade att kungabrevet var »ett af dessa personliga aktstycken i vår senare konstitutionella historia, som man helst önskat oskrifna», men man ansåg att det väsentligen var avsett som påtryckning på motsträviga högermän inom regeringen. Förtrytelsen gick ut över skrivelsen som sporre till en aktion, som syftade till en annan lösning än den man ansåg den politiska situationen kräva, nämligen en ren vänsterministär.[6]

En av orsakerna att konungen lät publicera sin vädjan till statsrådet och ej nöjde sig med att muntligen framföra densamma var möjligen att Staaff på morgonen den 31 oktober, samma dag konungen återkom till Stockholm, i en intervju med Dagens Nyheter gjort ett längre uttalande i regeringsfrågan och

[5] Öman, a. a., s. 71 f., som skriver: »Då konungen ville inför allmänheten klarlägga, vem som bar ansvaret för koalitionsministärens sprängning, tillställde han ministären . . .»

[6] D. N. 1/11 och 4/11. — I en längre art. 2/11 erinrar tidningen även om ett tidigare liknande fall av »ministerpressning». Sedan justitiestatsminister Adlercreutz 7/3 1874 inlämnat sin avskedsansökan, närmast med anledning av en motgång i FK, vädjade kung Oscar till Louis de Geer att övertaga regeringsansvaret. Då denne, trots ihärdig pressning, vägrade tillmötesgå konungens önskan, lät kung Oscar i P. I. T. 24/3 offentliggöra en kommuniké om förhållandet. (Se Kihlberg, a. a., s. 193 f.) »Situationen erbjuder», påpekar D. N., »åtskilliga likheter med den nuvarande.» — I ledaren 4/11 framhåller tidningen att »man måste tvärtom utgå ifrån att framställningen icke egentligen var afsedd för de två vänstermännen inom statsrådet, utan för deras kolleger». »Konungens vädjan har följaktligen i första hand verkat som en sporre på det arbete som redan före hans återkomst till hufvudstaden pågick i syfte att utbyta koalitionsregeringen mot en högerregering med en viss moderat anstrykning.»

att diskussionen sålunda redan ansågs ha fått i viss mån offentlig karaktär. Staaffs uttalande väckte helt visst stor uppmärksamhet. Det avtrycktes och kommenterades av flera tidningar. Yttrandet var också i flera avseenden anmärkningsvärt. Staaff erinrade inledningsvis att han ingått i regeringen på det uttryckliga villkoret att ej vara förpliktad kvarstå efter unionskrisens lösning. Han hänvisade vidare till statsministerns ord i Stockholms Dagblad den 9 augusti (vilka som nämnt Staaff själv formulerat) att regeringen vore bildad uteslutande på unionsfrågan, att efter dess avveckling en rekonstruktion borde äga rum och att regeringsskiftet skulle inträffa vid en tidpunkt, som tillläte den nya regeringen att vidtaga nödiga åtgärder (utarbetande av propositioner) till 1906 års riksdag. I och med Karlstadsuppgörelsens underskrivande kunde, framhöll Staaff, unionskonflikten anses likviderad. Därmed vore även fundamentet för den ingångna koalitionen undanryckt. »Koalitionen borde och måste taga slut, då grunden för den icke längre existerade.» Sin allmänna ståndpunkt sammanfattade Staaff i följande ord:

»1) En koalitionsministär blir en svag ministär; 2) Ingen ärlig liberal man kan gå in i en koalitionsministär, ty därigenom skulle han uppgifva det liberala programmet i rösträttsfrågan; 3) Öfriga stora frågor kunna icke på ett från liberal sida önskvärdt sätt främjas af en koalitionsministär; antingen snedvridas de eller ock förhalas de; 4) En mångfald andra regeringsärenden komma med all säkerhet att vålla en koalitionsministär oöfvervinneliga svårigheter.

Och nu vet ni, hvarför jag ej kan vara med om en koalitionsministär, och ni förstår nog också efter detta, att det för mig framställer sig som ett rent af *ovärdigt* svar på vänsterns vackra uppmarsch till valen, om de liberalas framskjutna män skulle ingå en koalition, som i alla händelser icke vore afsedd eller ägnad att främja de frisinnades önskemål på ett frisinnadt sätt.»

Till sitt huvudsakliga innehåll går, såsom synes, detta uttalande tillbaka på det anförande, som Staaff höll i statsrådsberedningen den 16 oktober.[7] Uttalandet i Dagens Nyheter innehåller dock något väsentligt nytt. Staaff tager där avstånd icke blott från tanken på en fortsatt medverkan i samlingsministären

[7] Se ovan s. 248.

av den 2 augusti utan även från tanken på en liberal medverkan i varje annan koalitionsregering, som icke vore ägnad att befordra de frisinnades önskemål. I pressen hade ej saknats antydningar, att i den rekonstruerade ministären eventuellt skulle komma att ingå vissa liberala element.[8] Då, som det framgått av den föregående skildringen, de båda liberalerna i statsrådet höllos utanför överläggningarna i regeringsfrågan och sålunda ej hade vetskap om vad som tilldrog sig bakom kulisserna, är det möjligt att Staaff i sitt yttrande velat inlägga en misstroendeförklaring och en varning till sviktande meningsfränder.

När konungen på middagen den 31 oktober riktade sin vädjan till ministärens medlemmar att kvarstå, hyste han säkerligen inga överdrivna förhoppningar om att lyckas förmå de liberala statsråden att frångå sin ståndpunkt.[9] Å andra sidan ville väl konungen icke lämna möjligheten oförsökt, han ville göra ett allra sista försök. Med ledning av vissa uppgifter av Widén kan man fastställa att något definitivt besked ej lämnades från Staaff under tisdagen den 31. På kvällen sagda dag hade, upplyser Widén, »högerfraktionen inom ministären» överläggning i »Operakällarens enskilda våning».[1] Dagen därefter, onsdagen den 1 november, skriver han följande till hustrun: »I tidningarne har du väl redan sett Kungens öppna hänvändning till ministären. Den skall besvaras idag. Det torde väl vara osäkert, om Staaff och Biesèrt låta sig däraf beveka.» Det gjorde de icke. Under onsdagens lopp lämnades beskedet.[2]

När konungen erhöll upplysningen att liberalerna ej ville kvarstå, gav han Lundeberg i uppdrag att söka »med bibehållande af öfriga medlemmar i regeringen, samtliga eller flertalet af dem,

[8] Bl. a. hade man talat om att Roos skulle inträda i ministären, möjligen även andra.

[9] Jfr ovan s. 248 f.

[1] Enl. Widén till hustrun 1/11. Widén deltog även i överläggningen.

[2] Under ett personligt samtal med förf. i oktober 1938 har dåvarande statsrådet Hammarskjöld uppgivit, att han i slutet av oktober 1905 tillfälligtvis besökte Jönköping och under en festlighet (faninvigning) därstädes 1/11 mottog ett telegram från statsminister Lundeberg av innehåll, att Staaff och Biesèrt bestämt vägrade att kvarstå och med begäran att Hammarskjöld av denna anledning omedelbart måtte återvända till Stockholm. — Ortspressen registrerar Hammarskjölds besök i Jönköping och deltagande i faninvigningen 1/11.

bilda en annan koalitionsministär».[3] Man var därmed tillbaka på den punkt, där man befann sig måndagen den 30 efter överläggningen med kronprinsen och före konungens återkomst till huvudstaden. Tanken var ju då att ministären, med undantag av Staaff och Biesèrt samt G. A. Berg, skulle kvarstå på ett reducerat program till in på 1906 års riksdag, då partiläget väntades ha klarnat. Nu var det avgjort att Staaff och Biesèrt skulle gå, och deras poster i regeringen övertagas av andra män. Beträffande G. A. Berg är det möjligt att han, trots vad tidigare antytts, tänktes skola kvarstanna en längre eller kortare tid. Vissa omständigheter tyda härpå.[4] För den händelse han ändock lämnade ministären, är det väl antagligt att konsulten Albert Petersson skulle övertaga justitiedepartementet, en post, vartill denne ju tidigare varit ifrågasatt.[5] Som eventuell finansminister efter Biesèrt gissades på sina håll i pressen dels på riksgäldsfullmäktige Cavalli, dels på ingenjör Oskar Nylander, vilken för tillfället vistades i Stockholm och vilken som nämnt under krisen kommunicerat med partifränderna Widén och Alfred Petersson i Påboda.[6] Som ersättare för Staaff på den konsultativa statsrådsposten utpekades landssekreterare Roos.[7] Som möjlig kandidat har även antytts expeditionschefen Carl Berg, vilken varit med som sekreterare i Karlstad.[8]

---

[3] Enl. kommunikén i P. I. T. 4/11, avtryckt nedan.

[4] Bl. a. innehållet i ett par brev berörande ministärskiftet från G. A. Berg till G. F. Östberg 5/11 och 6/11. — Jfr ock ordalydelsen i kommunikén i P. I. T. 4/11: »med bibehållande af öfriga medlemmar i regeringen, samtliga eller flertalet af dem».

[5] Se ovan s. 204. I tidningarna talades även öppet härom. Se t. ex. St. Bl. 29/10 och V. L. 3/11.

[6] Se V. L. 3/11. Se ock ovan s. 255. — Om Nylanders relationer till Lundeberg jfr ovan ss. 194 och 200 n. 3.

[7] Se V. L. 3/11.

[8] Förmodande framfört av Hj. Hammarskjöld vid samtal med förf. 1938. — Man uppmärksammar att Berg även finns upptagen i Lundebergs tablå över ifrågasatta statsrådskandidater juli—augusti. Se tablå ur Lundebergs dagbok version III i slutet av *bihang*. — Tilläggas kan att Carl Berg senare, i maj 1906, av Lindman anmodades inträda i dennes ministär som konsultativt statsråd men avböjde anbudet. TIMELIN, a. a., s. 99 n. 45. — Vid telefonsamtal med förf. 1939 har Carl Berg dock förklarat att han icke varit tillspord ang. inträde i någon rekonstruerad ministär Lundeberg. Detta hindrar givetvis icke att hans namn haft aktualitet och diskuterats inom regeringskretsar.

Situationen komplicerades emellertid av att Wachtmeister, trött och överansträngd av det myckna arbetet i utrikesdepartementet, efter konsultation av sin läkare fått rådet att icke kvarstå i regeringen, »icke ens om han finge 6 veckors ledighet». »Det torde dock vara möjligt, att han mot detta villkor stannar», skriver Widén, »men då är svårigheten att få vikarie åt honom under tiden.»[9] Med hänsyn bl. a. till de formaliteter av unionell natur, som ännu återstodo att slutgiltigt reglera, låg det närmast till hands att ecklesiastikminister Hammarskjöld övertoge utrikesdepartementet under den tid Wachtmeister vilade upp sig. Saken diskuterades vid ett enskilt sammanträffande mellan Hammarskjöld och Wachtmeister. Den förre ansåg emellertid att det skulle bli alltför betungande att samtidigt sköta två departement och vägrade därför att påtaga sig den dubbla arbetsbördan.[1] Anledningen var sålunda ej av politisk utan av rent personlig natur. När Wachtmeister ej kunde få Hammarskjöld att förestå utrikesdepartementet under sin frånvaro, var han ej längre benägen att kvarstå.[2] Enligt en uppgift skulle han ej heller ha varit ense med Lundeberg om vem som skulle efterträda Biesèrt på finansministerposten.[3]

Med Wachtmeisters och Hammarskjölds vägran strandade hela planen på en rekonstruktion av ministären.[4] Huru nära man varit att lyckas framgår av följande rapport från G. A. Berg till G. F. Östberg: »Ännu i torsdags f. m. ansågs allt klart för den Lundebergska rekonstruktionen — så klart att man vidtog anordningar för deraf beroende utnämningar på fredagen

[9] Widén i brev till hustrun $^{1}/_{11}$.

[1] Personligt meddelande av Hammarskjöld till förf.

[2] Hammarskjölds uppgift.

[3] I dagboksant. $^{8}/_{11}$ av Maud von Steyern, född Wachtmeister, heter det: »Ministären skulle ha suttit kvar, om inte Pappa avgått. Men han och Hammarskjöld kommo ej överens med Lundeberg om vem de skulle ha till finansminister.» — I ett personligt meddelande till förf. 1938 har Maud von Steyern framhållit, att varken hennes mor eller hon själv hört något annat skäl anföras som anledning till exc. Wachtmeisters avgång. Samtidigt bestreds på det bestämdaste den uppgift, som TINGSTEN, a. a., s. 231, meddelar, nämligen att Wachtmeisters avgång i verkligheten skulle ha berott på tvekan inför den omdaning av U. D., som genom unionsupplösningen blivit en tvingande nödvändighet.

[4] Jfr Hammarskjölds brev till G. A. Berg $^{15}/_{12}$ cit. i *bihang* till s. 263 n. 6. — Jfr ock L. TINGSTEN, a. a., s. 231.

eller lördagen — och kl. 4 torsdags e. m. var allt brustet.»[5] I Post och Inrikes Tidningar kom den 4 november den officiella bekräftelsen på misslyckandet. Den hade formen av en kommuniké från statsminister Lundeberg och meddelade:

»*att,* då statsråden Staaff och Biesèrt förklarat sig vidhålla sina afskedsansökningar, statsministern nödgats anmäla hos konungen, att ministären icke kunde följa hans uppmaning i skrifvelsen af den 31 sistlidne oktober,

att konungen därefter uppdragit åt statsministern att söka med bibehållande af öfriga medlemmar i regeringen, samtliga eller flertalet af dem, bilda en annan koalitionsministär,

men att statsministern, efter att hafva vidtagit mått och steg i sådant syfte, torsdags afton anmält hos H. M:t, att han funnit sig icke vara i stånd fullgöra det honom lemnade nådiga uppdraget under förutsättningar, som han funne tillfredsställande,

hvarefter konungen i går anmodat statsrådet Staaff att bilda den nya ministären.»

Kungahusets, statsrådsmedlemmarnas och riksdagspartiernas ställning till krisen.

En tillbakablick på regeringskrisen intill den dag, då Lundeberg definitivt återlämnade konungens uppdrag, visar ett politiskt händelseförlopp av ganska komplicerad natur. Man urskiljer flera varandra snabbt avlösande faser, varunder olika och till sitt innehåll ganska skilda förslag upptagits till prövning.[6] Från kungahusets och högerns sida strävade man efter att få ministären att kvarstanna, om möjligt oförändrad. Även om ministären skulle sakna ett närmare fixerat handlingsprogram i inrikespolitiska frågor, ansåg man tydligen på dessa håll att det utomordentliga anseende, som ministären lyckats skaffa sig genom unionskrisens lyckliga avveckling, utgjorde en tillgång att taga vara på. När det emellertid blev klart att samlingsministären i sin helhet ej kunde räddas, prövades efter varandra förslag,

[5] Brevet dat. $^{5}/_{11}$.

[6] En intressant exposé över krisen, vari de flesta av dess faser distinkt framträda, ger Hj. Hammarskjölds brev till G. A. Berg $^{15}/_{12}$. Brevet avtryckt i *bihang.*

innebärande regeringsombildning under ledning av någon utanför regeringen stående kraft, ombildning till annan koalitionsministär (sannolikt på basis av rösträttsfrågan) med Lundeberg och Staaff som huvudpersoner, rekonstruktion i moderat riktning på ett bestämt reformprogram och slutligen kvarhållande av så många ledamöter som möjligt samt komplettering men utan annat positivt program än att avvakta kommande riksdag och partilägets uppklarnande. Antagligen diskuterades även andra än här antydda lösningar. Av särskilt intresse är ett förslag, som av allt att döma framförts av Lindman.

Bland de många ministerlistor, som Lundeberg bevarat, finns det en med Lindmans handstil, som uppenbarligen måste härröra sig från regeringskrisen oktober-november.[7] Denna lista visar en rekonstruerad ministär Lundeberg med Hjalmar Hammarskjöld som utrikesminister (i stället för Wachtmeister), Albert Petersson som justitie- (i stället för G. A. Berg), Lindman som sjö- och Tingsten som krigs-, Hugo Hammarskjöld som ecklesiastik- (i stället för Hjalmar Hammarskjöld, som flyttats upp till utrikesministerposten), Alfred Petersson som jordbruks-, vakans för finans- (efter Biesèrt), Hugo Hamilton som civil- (i stället för Widén) samt som konsulter (efter Staaff och Albert Petersson, vilken senare uppflyttats till justitieministerposten) Hammarström och Berg, alternativt Hellner eller Hederstjerna.[8] Den föreslagna ministären har en klar och otvetydig högerfärg.[9] Särskilt observerar man att namnet Widén ej är upptaget på listan. Förhållandet får säkert tillskrivas politiska skäl. Däremot beror förmodligen utelämnandet av Wachtmeister på personliga orsaker. Han var som nämnt trött och utarbetad och i behov av en längre tids vila. Namnet Berg på

[7] Lindmans ministerlista ligger i samma kuvert som Lundebergs övriga ministerlistor från regeringsbildningen juli—augusti, men den kan rimligen icke ställas i samband med denna regeringsbildning. Hj. Hammarskjöld på utrikesministerposten och Hellner som konsult är en konstellation, som knappast låter tänka sig förrän efter Karlstadsunderhandlingarna.

[8] Namnen Hellner och Hederstjerna stå på listan upptagna inom parentes.

[9] Man observerar att av de å listan upptagna namnen återfinnas sedermera sju i Lindmans ministär 1906—1911: Albert Petersson, Tingsten, Hugo Hammarskjöld, Alfred Petersson i Påboda, Hugo Hamilton, Hederstjerna och Lindman.

den ena av konsultposterna kan hänsyfta antingen på expeditionschefen Carl Berg — härpå tyder i viss mån alternativet Hellner[1] — eller ock på statsrådet G. A. Berg. Denne hade ju till Lundeberg uttryckt önskemålet att vid en eventuell rekonstruktion ej behöva lämna ministären samtidigt med vänstermännen[2], och möjligen har Lindman haft vetskap om saken och tänkt sig att G. A. Bergs utträde skulle kunna ske via en konsultpost. Att närmare bestämma den planerade ministärens program ställer sig svårt, men att G. A. Berg icke skulle stå som huvudman för regeringens rösträttsproposition tyder på att dess förslag skulle ha kunnat bli tämligen moderat, dock sannolikt baserat på den proportionella valmetoden. Då man nästan i allt beträffande detta regeringsprojekt endast har att röra sig med hypoteser, är det svårt att fastställa den tidpunkt, när förslaget kan ha ägt aktualitet. Vissa skäl tala för slutet av regeringskrisen.[3]

Det är anmärkningsvärt att så många av de förslag, som prövades under krisen, togo sikte på lösningar, vilka knappast kunna betecknas annat än som politiska provisorier. En av orsakerna härtill var givetvis det svävande och osäkra partiläget. Till en del berodde det väl också på önskan hos högern att i det längsta söka hålla vänstern utanför regeringsledningen. En tredje bidragande orsak var förvisso den allmänna obenägenhet, som åtminstone numera fanns hos kung Oscar mot förändringar inom konseljen. Minsta möjliga rubbning var hans politik. Framför allt ville han ogärna byta statsminister. Lundebergs statsministerskap hade ej heller visat sig ägnat att ingiva sådana betänkligheter, som konungen från början torde ha föreställt sig. Det är vidare tydligt att kung Oscar ej var så hågad att släppa fram vänstern, om det kunde undvikas.[4] Möjligen hade kronprinsen härutinnan annan uppfattning. Sålunda berättar

---

[1] Carl Berg och Hellner voro som nämnt sekreterare vid Karlstadskonferensen.

[2] Se ovan s. 256.

[3] Främst frånvaron av Wachtmeister och Hj. Hammarskjölds upptagande på utrikesministerposten.

[4] Åtminstone att döma av Widéns uppgifter. I brev till hustrun $^{26}/_{10}$ skriver han: »Kungen vill f. n. ej veta af en ren vensterministär.»

G. A. Berg att han den 19 oktober haft ett samtal med kronprinsen, varvid denne förhört sig om G. A. Bergs ståndpunkt till en eventuell liberal ministär.[5] Wieselgren, som fredagen den 27 oktober besökte kronprinsen, meddelar att kronprinsen därvid antytt att Staaff skulle komma att bilda den nya ministären.[6] Av de anförda uppgifterna torde man kunna sluta sig till att kronprinsen åtminstone ej var osympatiskt stämd mot Staaffs kandidatur.[7] Häri ligger dock intet hinder att han gärna såg samlingsministären, med eller utan Staaff, kvarstanna ännu en tid. Såsom visats verkade han aktivt härför, och åtminstone vid ett tillfälle var det tydligen han, som gav anvisning på den väg, vilken man slog in på (uppslaget $^{30}/_{10}$ att söka få ministären att kvarstå in på 1906 års riksdag). Han stod hela tiden i rapport med stats- och utrikesministrarna och konfererade dessutom med enskilda statsråd (Widén). Som allmänt omdöme kan sägas att kungahuset spelade en aktiv och ingalunda betydelselös roll under krisen, även om dess ansträngningar icke ledde till åsyftat resultat.

För att förstå statsminister Lundebergs ställning är det nödvändigt att gå tillbaka till tiden för samlingsministärens bildande. Som tidigare upprepade gånger framhållits, hade Lundeberg ursprungligen avsett att bilda ministären på längre sikt, i tanke att lösa även rösträttsfrågan. Närmast hade han tänkt sig att lösningen skulle ske på de proportionella valens grund. Det framgår av samtalen med Berger, Schotte och Widén.[8] När ministärbildningsplanen sedan ändrades och ministären byggdes ut till en nationell samlingsregering, släppte Lundeberg tanken på rösträttsfrågan. Men det var endast tillfälligtvis. Då han i mitten av augusti skrev till Billing och därvid berörde sin mandattid, antydde han att den möjligen, mot hans önskan, skulle

[5] Se dagboksant. $^{19}/_{10}$ av G. A. Berg cit. i *bihang*.

[6] Wieselgren i ant. $^{27}/_{10}$: »Han sade mig emellertid att Lundeberg bestämdt vägrat fortfara med statsministeruppdraget och att derför Staaff skulle försöka bilda en liberal ministär. Huruvida detta skulle lyckas honom vore dock ovisst. Inom hans eget parti voro meningarna mycket delade.»

[7] Man erinrar sig även att kronprinsen förordade Staaff som statsrådskandidat till von Krusenstjerna $^{24}/_{7}$. Se ovan s. 154.

[8] Se ovan ss. 176, 182 och 187.

komma att utsträckas utöver den tid, som antogs vara behövlig för unionskonfliktens avveckling.[9] Förmodligen hade han därvid rösträttsfrågan i åtanke. Att Lundeberg ännu tänkte sig en proportionell valmetod framgår av hans yttrande till Widén i samband med dennes ovan omtalade dementi av uppgiften, att Widén skulle ha övergivit sin ståndpunkt i rösträttsfrågan efter statsrådsutnämningen. Lundeberg manade därvid Widén att uttala sig försiktigt, så att han ej band sig för mycket.[1] Valen i september, som ju gingo i antiproportionalistisk riktning, synas ha medfört en ändring av Lundebergs rösträttsplaner. Han återvände till den linje, som han tidigare följt i rösträttsfrågan, nämligen en måttlig rösträttsutvidgning på de bestående (majoritets-)valens grund men med första kammarens skatteveto såsom garanti mot en demokratiserad andra kammare. Den 25 oktober talade han som nämnt med G. A. Berg om ett förslag i denna riktning, och då denne motsatte sig projektet var Lundeberg tydligen beredd att offra justitieministern. Möjligen hyste Lundeberg vissa förhoppningar att på denna väg kunna vinna Staaff. För större medgivanden var han dock ej benägen, och beträffande skattevillkoret synes han ha varit orubblig. Han motstod sålunda pressen från kollegerna, när fråga var å bane att ministären skulle rekonstruerad kvarstå på det av Widén skisserade reformprogrammet. Delvis bestämdes väl hans hållning av partihänsyn. Majoritetspartiet stod i rösträttsfrågan ganska splittrat och hade vid 1904 och 1905 års riksdagar i varje fall ej följt sin ledares signaler.[2] Lundebergs position i just rösträttsfrågan var således ej särskilt stark. Han hade ej något av övertygelse buret program att strida för. Han var i denna fråga snarast opportunist och negativist. Han kunde lika gärna

---

[9] Sålunda skriver Lundeberg i brevet $^{17}/_{8}$: »Hur regeringen kommer att se ut efter frågans lösning, nu svårt att förutse. Mitt mandat hoppas jag då skall varda slut, men sedan jag nu frångått tidigare föresatser, så kan jag ju hoppas, men inte mera.» BILLING, a. a., s. 308.

[1] Se ovan s. 239 n. 3. — Jfr även Lundebergs ant. om Widén och rösträttsfrågan i dagboken $^{30}/_{7}$ cit. ovan s. 187 n. 4.

[2] Vid voteringarna i FK förkastades Lundebergs förslag år 1904 med 76 röster mot 64 och år 1905 med 82 röster mot 59. 1904 FK 58: 43, 1905 FK 40: 71.

se den löst på de proportionella som på de majoritära valens grund. Med den sammansättning riksdagen fått efter andrakammarvalen i september hade han dock icke stora utsikter att med framgång genomdriva ett rösträttsförslag, som vore någorlunda i överensstämmelse med hans uppfattning. Kvar stod blott uppgiften att söka hindra vänstern från att i regeringsställning pressa frågan till en lösning efter sina önskningar. För många inom första kammaren ansågs denna uppgift betydelsefull. Säkert var synpunkten ej heller främmande för Lundeberg.[3] Men intresset var alltför negativt betonat för att framkalla någon iver eller stimulera till en verklig kraftansträngning. Man har en känsla av att statsminister Lundeberg efter de svårigheter, som han mött, tyckte att det skulle bliva skönt att slippa från regeringsansvaret. Hans hälsa var dessutom icke den bästa, och han behövde, liksom Wachtmeister, en tids vila efter den visserligen korta, men säkert ytterst påfrestande uppgörelsen med Norge.[4]

När Wachtmeister inträdde i regeringen, skedde det som nämnt på kungahusets uttryckliga begäran och uteslutande med hänsyn till unionsfrågan. Han var sålunda från början inställd på en kort statsrådssejour.[5] Allt som tiden led blev han dock mindre säker därpå. När han den 19 oktober skrev till Sager, antydde han i brevet att han efter fjorton dagar antingen ej längre vore utrikesminister eller också att han då fått »åtskilliga veckors ledighet för att vila upp själ och kropp någonstans vid en utländsk havskust».[6] Möjligheterna till avgång och kvarstannande vägde tydligen ungefär lika. Ur politisk synpunkt torde Wachtmeister ha ansett det vara bäst, om ministären kunnat kvarstå. Å andra sidan hyste han det största förtroende för Staaff och ansåg det ingalunda som någon riksolycka, om vän-

---

[3] Man erinrar sig Lundebergs yttrande till kronprinsen $^{24}/_{7}$ att han möjligen ansåge sig skyldig att ställa sig till disposition, »derest det ifrågasattes att i st. f. högerregering bilda en vensterregering, hvilket sednare skulle vara till skada för de konservativa och moderata intressena». Här var det partimannen Lundeberg som talade.

[4] Jfr uppgiften i grevinnan Wachtmeisters brev $^{20}/_{10}$ cit. ovan s. 255 n. 8.

[5] Jfr brevet till Billing $^{12}/_{8}$ cit. ovan s. 224 n. 5.

[6] Esséx, a. a., s. 180.

stern övertoge regeringsansvaret.[7] En förutsättning för Lundebergska ministärens kvarstannande vore enligt Wachtmeisters mening dock att regeringen kunde förmås att samla sig kring ett tidsenligt reformprogram. Till sin läggning var Wachtmeister ju mycket moderat, och, som framgått, understödde han livligt det av Widén skisserade programmet och sökte även pressa Lundeberg att ansluta sig därtill.

Vid sidan av de två excellenserna har under krisens slutskede tydligen Widén spelat en betydelsefull roll. Han framlade ett program, som han trodde »ha framtiden för sig», och arbetade energiskt för att vinna statsministern för detsamma. Han erhöll därvid, såsom nämnts, understöd av Wachtmeister men även av partifränden Alfred Petersson i Påboda och möjligen i viss utsträckning av Lindman.[8] Petersson i Påboda, som vid 1905 års lagtima riksdag undertecknat en motion syftande till den proportionella valmetodens utsträckande även till första kammaren (s. k. dubbelproportionalism)[9] och som senare skulle skaffa sig en sådan ryktbarhet med detta förslag (»Påbodamotionen» 1906), synes märkligt nog vid denna tidpunkt ha ansett proportionalismen utagerad[1] och var tydligen beredd att kvarstå i regeringen på det av Widén skisserade programmet. Beträffande Lindman är det anledning förmoda att han trivdes i sitt ämbete och gärna kvarstode.[2] I rösträttsfrågan följde han, i motsats till partikollegan G. A. Berg, icke någon bestämd linje utan var i denna fråga snarast opportunist. G. A. Bergs hållning har ovan angivits. Först såsom medlem av proportions-

[7] I brevet $^{26}/_{10}$ till hustrun skriver Widén: »Wachtmeister, jag och Alfred Petersson äro af den meningen, att det är bäst, att venstern, med Staaff i spetsen, nu får försöka.» I nästa brev, $^{28}/_{10}$, cit. ovan s. 253, anger emellertid Widén en vänsterregering som alternativ till en annan och, enligt hans mening, bättre lösning, nämligen en rekonstruerad ministär Lundeberg på ett bestämt reformprogram. Den uppfattning, som kommer till synes i brevet $^{26}/_{10}$, var sannolikt betingad av en tillfällig stämning hos Widén. — Jfr även Sv. D. $^{20}/_{10}$, som uttalade önskemålet att en eventuell ministär Staaff »sökte bevara» Wachtmeister på utrikesministerposten.

[8] Se uppgifterna i Widéns brev $^{28}/_{10}$ cit. ovan s. 253.

[9] 1905 A. K. mot. n:r 228. — Motionen hade 12 undertecknare och frambars av Roos.

[1] Se ovan s. 247 n. 7.

[2] Jfr även den ovan s. 264 f. omnämnda ministerlistan av Lindmans hand.

valkommittén (1902) och sedan såsom ledamot av konstitutionsutskottet var han djupt engagerad i rösträttsfrågan och skulle säkerligen gärna i egenskap av justitieminister ha velat för riksdagen framlägga ett regeringsförslag på de proportionella valens grund. Att andrakammarvalen gått i antiproportionalistisk riktning fäste han tydligen ringa avseende vid.[3] En vänsterregering med Staaff i spetsen framstod för G. A. Berg som ett beklämmande perspektiv.

Av ministärens övriga ledamöter voro Albert Petersson och Hammarskjöld av allt att döma ej principiellt ovilliga att kvarstå ännu en tid. Att den senares hållning blev en av de yttersta orsakerna till rekonstruktionens misslyckande, berodde som nämnt på vissa betänkligheter av personlig art, ej av politisk. Krigsminister Tingsten hade icke deltagit i överläggningarna mellan kollegerna under krisen.[4] Förmodligen betraktade han sig som övervägande fackminister och avhöll sig av denna anledning från engagemang i de mera allmän-politiskt betonade frågorna. Att han hade ett klart personligt intresse av att fortsätta sin verksamhet på krigsministerposten är säkert.[5] Men det stannade därvid, och han torde icke ha övat något inflytande i ena eller andra riktningen på regeringskrisens utveckling. Staaffs och Biesèrts hållning har ovan så klart och tydligt angivits, att den icke tarvar ytterligare precisering. De vägrade medverka i en regering, som ej ville acceptera det liberala rösträttsprogrammet, och eftersom Lundeberg ej kunnat förmås att framlägga ett förslag i huvudsaklig överensstämmelse härmed, måste deras hållning bli avvisande.

Den översikt, som här lämnats av regeringsledamöternas ståndpunkter, visar att samtliga statsråd utom de två liberala

---

[3] Se G. A. Bergs dagboksant. $^{10}/_{10}$ med redogörelsen för samtalet med kronprinsen cit. i *bihang* till s. 266 n. 5.

[4] Själv uppger Tingsten i memoarerna att han endast var »närvarande vid slutsammankomsten, vilken ägde rum den 3 november, då Lundeberg meddelade, att hans uppdrag misslyckats». L. TINGSTEN, a. a., s. 231. Möjligen har Tingsten här misstagit sig om datum; troligen meddelade Lundeberg kollegerna resultatet $^{2}/_{11}$ på kvällen.

[5] Härom mera nedan.

under vissa betingelser kunde vara benägna att kvarstå, antingen i samlingsregeringen eller i en rekonstruerad ministär under Lundebergs ledning. I vilken utsträckning motsvarades detta statsrådsledamöternas ställningstagande av uppfattningen inom riksdagen? Frågan är ingalunda oviktig till belysning av ministärens politiska ställning.

Inom första kammarens majoritetsparti fanns en utbredd opinion för att Lundebergska ministären skulle kvarstanna. Vid ett sammanträde den 16 oktober, strax före andra urtimans avslutande, skall partiet ha uttalat en enhällig önskan i denna riktning.[6] Förmodligen knöts härtill förhoppningen att rösträttsfrågan under sådana förhållanden skulle få vila vid kommande riksdag.[7] Av intresse är ett brev den 31 oktober från bruksdisponenten Almström, en av förtroenderådets mest representativa medlemmar, vari denne enträget vädjar till Lundeberg att kvarstå och ej »lemna landets öden i händerna på en regering, som för winnande af sina mål och syften måste stödja sig ej blott på de s. k. liberala elementen i riksdag och land, utan äfven blir nödgad att med eller mot sin vilja taga de radikala och socialistiska till bundsförvanter». En vänsterregering vore enligt Almström ett underkännande av första kammarens betydelse och befogenhet och dessutom ett farligt prejudikat för framtiden.[8] Inom första kammarens majoritetsparti funnos emellertid även vissa oppositionella element, som icke voro så tilltalade av den Lundebergska ministärens kvarstannande. Det var de intransigenta på högerflygeln, vilka vid urtimans början anmält missnöje med Karlstadsuppgörelsen.[9] De hade till språkrör Vårt Land, och enligt en uppgift skulle man här ha sökt manövrera så, »att man skulle slippa både Staaff och Lunde-

[6] N. D. A. $^{17}/_{10}$ och D. N. $^{18}/_{10}$. — Enl. dagboksant. $^{12}/_{10}$ av Andersson i Kolstad hölls nämnda dag ett enskilt sammanträde i BevU:s lokal ang. uttalande i frågan om regeringen skulle avgå eller sitta kvar. »Alla uttalade sig för det sista.» Sannolikheten talar för att uppgiften avser ett sammanträde med majoritetspartiets tiomannaråd jämte förstärkningsmän, till vilka senare Andersson i Kolstad hörde.

[7] Jfr G. H. T. $^{30}/_{10}$.

[8] Almströms brev till Lundeberg avtryckt i sin helhet i *bihang*. — I förbigående kan här nämnas att Almström var svärfar till statsrådet Lindman.

[9] Se ovan s. 234 f.

berg».[1] Man torde helst ha önskat Lindman. Fraktionen var dock alltför obetydlig för att göra sig politiskt gällande.[2]

Om den ställning, som första kammarens moderata parti intog i regeringsfrågan, föreligga inga säkrare uppgifter. Stockholms Dagblad, som i regel ansågs giva uttryck för gruppens uppfattning, hade anmärkningsvärt nog uttalat sig till förmån för en vänsterministär.[3] Även från en av partiets ledande män, Ivar Afzelius, föreligga uttalanden i samma riktning, dels i ett brev den 26 oktober till förutvarande norske statsministern Hagerup[4], dels i ett av Afzelius själv avfattat utkast till en »sedermera inhiberad interview»[5]. Tydligast framkommer Afzelius' uppfattning i det sistnämnda aktstycket. Han fann ministärens demission vara »fullkomligt berättigad». »Den hade närmast varit att betrakta såsom en exekutionskommitté till urtima riksdagens beslut», framhöll han, och »när detta ärende nu slutförts, hade den icke vidare något berättigande». »En koalitionsministèr vore under normala förhållanden någonting osundt», och samlingsregeringen borde därför avlösas av en »homogen ministèr». På frågan »höger eller vänster» svarade Afzelius, under hänvisning till rösträttsfrågans dominerande roll, »en vensterministèr». Det skulle blott »verka ogynnsamt», om högern ånyo sökte »taga ledningen» i denna fråga. Den naturliga gången vore att ett förslag nu framkomme »från det politiska parti, som i andra kam-

[1] Jfr V. L. $^{4}/_{10}$, där det säges att om Lundeberg och några andra från ministärens högersida önska avgå, »så ligger det närmast till hands att andra goda högermän träda i deras ställe». — Citatet i texten härrör från ett brev $^{25}/_{10}$ 1933 till förf. från Gustaf E. Ericson, som 1905 var ägare av och redaktör för Vår Land och som i brevet lämnat vissa meddelanden om tidningens förbindelser med riksdagen. Brevet delvis avtryckt i *bihang*.

[2] Timelin, a. a., s. 38, uppger att även Lundeberg »helst velat se Lindman som statsminister redan nu». Utan bestyrkande påstås vidare att »en ministär Lindman—Widén—Petersson i Påboda—Tingsten dryftades också». Uppgifterna förefalla högst osannolika och bekräftas på intet sätt av det tillgängliga källmaterialet.

[3] Se ovan s. 243.

[4] I brevet till G. F. Hagerup $^{26}/_{10}$ skriver Afzelius: »Hvad vår inre politik angår anser jag önskligt att vi nu få en vensterministèr och en demokratisk utvecklingslinje. ... Just nu hör jag att Lundeberg ämnar stanna. Det är i hög grad oklokt och mig ofattligt. ... Dock — kanske det ändrar sig.» Brevet bland Afzelius' papper. Första satsen även citerad hos T. Hedberg, a. a., Sv. Akad. Handl. 1922, s. 32.

[5] Om intervjun se närmare i *bihang*.

marens majoritet egde sitt parlamentariska stöd».[6] Även om Afzelius måste anses som mycket representativ för sin grupp, kan av hans uttalanden ingen säkrare slutsats dragas om det moderata partiets ställning. Det är möjligt att flera moderata i första kammaren ansågo det bäst med en vänsterregering — några måhända i tanken att en sådan regering snart skulle göra sig omöjlig[7] — men å andra sidan bör det hållas i minnet att åtskilliga inom gruppen önskade en snar lösning av rösträttsfrågan på proportionalismens grund.[8]

Inom andra kammarens partier påverkades hållningen i regeringsfrågan i särskilt hög grad av valresultatet. Lantmannapartiet hade helt förlorat sin tidigare maktställning i kammaren och torde under sådana förhållanden ha ansett det som en tillgång att kunna öva inflytande på de stora frågornas avgörande genom regeringen. I Alfred Petersson i Påboda och Widén ägde partiet två goda representanter i statsrådet, och det är ovan visat att deras inträde skedde i samförstånd med några av partiets ledande män, Pehr Pehrson i Törneryd och Carl Persson i Stallerhult.[9] Av dessa har den senare i en intervju angivit sin ställning till regeringens avgång. Han gjorde sitt uttalande dagen innan regeringen begärde sitt avsked[1] och förklarade

---

[6] Anmärkas bör emellertid att Afzelius' intresse för en vänsterminister ej var så positivt, som det anförda kan låta förmoda. Efter ministären Staaffs tillträde skrev nämligen Afzelius i ett brev $^{14}/_{11}$ till G. F. Hagerup följande: »Min tillfredsställelse med den nya regeringens bildande var mer negativ — belåtenhet med att man uppgaf försöket med en *höger*regering eller koalition.»

[7] Jfr Widéns uttalande i brevet till hustrun $^{15}/_{10}$ cit. ovan s. 247 och Almströms i brevet $^{31}/_{10}$ till Lundeberg cit. i *bihang* till s. 271 n. 8.

[8] Bl. a. höll Hugo Tamm ett uppmärksammat föredrag i studentföreningen Heimdal i Uppsala $^{7}/_{11}$ (samma afton ministären Staaff utnämndes), vari han starkt tog ställning för proportionalismen, »den rättvisaste af alla valmetoder». Hugo Tamms anförande är, under rubriken »Om Sveriges inre politik», i sin helhet avtryckt i Svensk Politik, Föreningen Heimdals politiska småskrifter I. — I det brev, som Hugo Tamm sände Lundeberg $^{2}/_{8}$ i samband med ministärens utnämning, har han vidare gjort ett uttalande, som visar att han åtminstone vid dåvarande tidpunkt ansåg det önskvärt att ministären kvarstannade även efter unionskrisens avveckling. Han skriver: »Jag hoppas, att ministären ej tillsatts för blott Norska frågan — du har nog erfarit, att vi ej hafva så godt om dugande folk, att man kan byta ministärer flera gånger om året.»

[9] Se ovan s. 217 f.

[1] Uttalandet publicerades dock icke förrän $^{30}/_{10}$ och ingick i ovannämnda enquête i Aftonbladet-Dagen.

att han ej ansåge ett sådant steg vara påkallat. Ministären kunde gärna kvarstanna, och skulle vänstermedlemmarna vägra, borde de »utan fara tillåtas afgå och vakansen kompletteras med högerkrafter». En ren vänsterministär skulle »under nuvarande förhållanden» icke »bli långlifvad». Carl Perssons uttalande får ett särskilt intresse genom den ställning han intog i partiet. Han representerade dess vänsterflygel och hade, i likhet med Widén, uppträtt som motståndare mot en proportionell valmetod.[2] Men när icke ens Carl Persson i närvarande läge önskade en liberal ministär, vars förslag i rösträttsfrågan ej kunde vara honom så misshagligt, finns det stor anledning förmoda att man inte var mera benägen härför inom sådana kretsar av partiet, som stodo till höger om Carl Persson. Erinras bör i detta sammanhang om den Widénska uppgiften att, förutom Carl Persson, även Nylander positivt uttalat sig för att Lundebergska ministären skulle kvarstå.[3] Nylander tillhörde, liksom Carl Persson, lantmannapartiets förtroenderåd.

Inom kammarens andra stora partigrupp, liberala samlingspartiet, voro åsikterna i regeringsfrågan ganska delade.[4] När Staaff och Biesèrt bröto upp ur samlingsregeringen, ansågo de sig dock säkert handla i överensstämmelse med önskningarna hos partiets flertal. Ingen tvekan råder heller om att de hade ett betydande antal bakom sig, framför allt partiets radikala flygel, som nu fann stunden inne för vänstern att övertaga regeringsmakten.[5] Å andra sidan funnos inflytelserika ledamöter, vilka gärna sett samlingsministären kvarstå orubbad. Dit hörde först och främst Jöns Bromée i Billsta och Daniel Persson i Tällberg, båda ledamöter av förtroenderådet och de mest betydande inom partiets bondeflygel, samt Zetterstrand, vilken efter Sixten von Friesen i regel fungerade som ordförande vid partiets och förtroenderådets sammanträden.

---

[2] Se Carl Perssons yttrande i rösträttsdebatten 1905. 1905 AK 51: 11 ff.

[3] Se ovan s. 255.

[4] Jfr kronprinsens yttrande till Wieselgren $^{27}/_{10}$ ovan s. 266 n. 6.

[5] Det var för denna flygel av partiet, som D. N. gjorde sig till språkrör. — Jfr även uppgifterna från vänsterpressmötet $^{13}/_{10}$ nedan s. 279.

Bromée hade, som tidigare nämnts[6], förgäves sökt övertala Staaff att stanna, och i ett intervjuuttalande i Aftonbladet har han närmare utvecklat sin uppfattning om situationen[7]. Bromée, som vistades i hemorten, hade av en av tidningens korrespondenter blivit förelagd frågan: »Är tidpunkten nu inne för bildande af en vänsterregering?» Härtill svarade Bromée: »Då man ännu icke bestämdt kan afgöra, om de frisinnade få majoritet i Andra kammaren under stundande tre-års-period, emedan man ännu ej vet, åt hvilket håll de s. k. organiserade och oorganiserade 'vildarna' komma att sluta sig i de betydelsefullaste frågorna, så synes det mig vara för tidigt att just nu bilda en vänsterministär, hvilken i motsatt fall, eller om situationen vore klar med en frisinnad majoritet i Andra kammaren, ovillkorligen nu bort bildas.» På frågan, om en rent konservativ regering då vore bäst, svarade Bromée att lämpligast vore »en blandad regering», ungefär en sådan »som den som nu är».

Daniel Persson i Tällberg, som också intervjuats, gjorde sitt uttalande dagen efter det regeringens medlemmar inlämnat sina avskedsansökningar.[8] Enligt hans åsikt var avgående regeringen den, som skulle ha haft största utsikten att redan till nästa riksdag komma fram med ett acceptabelt förslag till lösning av rösträttsfrågan. »Den *kunde* ha haft det, om den *velat* det», framhöll Daniel Persson. »Ty den hade den fördelen framför någon annan tänkbar koalitionsregering, att den kunde visa tillbaka på den stora uppgift, som årets första urtima ålagt den och som den lyckats lösa på ett så ärofullt sätt.» Varje annan koalitionsregering än den avgående skulle enligt Daniel Perssons åsikt bli en ren expeditionsregering, en lösning, som han ur alla synpunkter fann »skadlig och förkastlig». En högerregering anså han med hänsyn till den viktiga sociala lagstiftningen ej lämplig. De stora sociala frågorna kunde han som ärlig vänsterman ej önska »i händerna på en annan regering än en af ren vänsterfärg». Av vem den trängande rösträttsfrågan löstes, an-

[6] Se ovan s. 252.
[7] A. Bl. $^{28}/_{10}$.
[8] Intervjun införd i A. Bl. $^{30}/_{10}$.

såg han däremot vara likgiltigt (»kvittade lika»), blott det »skedde snart» och i frisinnad riktning. Daniel Perssons yttrande är, som man kunde vänta sig, försiktigt och mångtydigt. Så mycket är dock klart att han helst sett samlingsministären kvarstå och göra ett försök att lösa rösträttsfrågan i huvudsaklig överensstämmelse med liberalernas senast framlagda förslag.

Zetterstrand, vilken var hemrest till Norrköping och intervjuades så sent som den 7 november, alltså vid en tidpunkt då Staaffska ministären var nästan färdigbildad, uttalade sig givetvis mycket försiktigt. Han framförde dock åsikten att det varit »lyckligast, om den förutvarande koalitionsministären kunnat alltjämt hålla samman».[9]

Från ännu några liberaler föreligga intervjuuttalanden, vilka gå i samma riktning som de förenämnda. Så hade landssekreterare Roos, samlingspartist ehuru principiell anhängare av en proportionell valmetod, uttalat sig i en Karlskronatidning strax efter hemkomsten från urtima riksdagen.[1] Han hänvisade till den ovissa partisituationen och sade, att vänstern väl insåge att dess ställning ingalunda vore stark. Liberala samlingspartiet kunde ej påräkna absolut majoritet utan socialdemokraternas hjälp, och »att på dylik grund bygga en regering torde vara icke blott riskabelt utan äfven i flere afseenden olyckligt». Roos ansåg mycket tala för en ministär Lundeberg. Rösträttsfrågan måste lösas, och Lundeberg hade största utsikten att göra detta, ty han kunde få första kammaren med sig, om han framlade ett moderat förslag. Men lösningen måste äga rum under samverkan med de frisinnade, och fördenskull vore det lyckligast om ministären inneslöte även Staaff. Då kunde det bli en koalitionsministär, som på samma gång vore en reformministär, och en sådan lösning motsvarade bäst landets aktuella behov. En annan liberal andrakammarledamot, Viktor Moll, vars namn i likhet

[9] Östgöten $^{8}/_{11}$.

[1] Karlskrona Veckoblad $^{23}/_{10}$. Intervjun avtryckt i A. Bl. $^{24}/_{10}$. Senare, $^{30}/_{10}$, efter ministärens avskedsansökan, inflöt ännu en intervju med Roos i A. Bl. Huvudsynpunkten var fortfarande densamma: en koalitionsministär skulle bäst motsvara landets behov, »men det skulle vara en koalitionsministär, som på samma gång vore en reformministär».

med Roos' figurerat i samband med ministärkrisen i juli-augusti[2], hörde också till intervjuobjekten. Även han ansåg den politiska situationen föga »lockande» för regeringsbildning, »vare sig för vänstern eller högern». I motsats till Roos avrådde han dock bestämt från en koalitionsregering, enär en sådan ej kunde framlägga ett klart program i rösträttsfrågan. En ren expeditionsministär betecknade han som »den sämsta af alla utvägar».[3] Direktör Sven Palme slutligen fann »det olyckligt, om vänstern *nu* i all denna ovisshet skulle tvingas att bilda regering». Vid kommande riksdag däremot borde vänstern, under förutsättning att den fick en pålitlig majoritet i kammaren, göra allt för att bli i tillfälle att övertaga regeringen. Ty endast av en vänsterregering kunde och borde rösträttsfrågan lösas.[4]

Även med största hänsynstagande till att anförda uttalanden endast utgöra spridda röster från skilda grupper inom kamrarnas partier torde man kunna våga påståendet, att det inom riksdagen fanns en övervägande opinion för att samlingsministären skulle kvarstå ännu en tid. Inom första kammaren var denna opinion mycket utbredd, omfattande nästan hela majoritetspartiet och sannolikt en god del av de moderata. Inom andra kammaren omfattade den lantmannapartiet, säkert även de moderata reformvännerna, samt — överraskande nog — en icke obetydlig del av liberala samlingspartiet. Regeringskrisen utvecklade sig dock icke i överensstämmelse med riksdagsmajoritetens önskningar. Lundebergska ministären sprängdes inifrån, sedan det tillfälliga, av unionskonflikten betingade, yttre trycket lättat. Samlingsregeringen, inrymmande alltför motsatta inrikespolitiska åskådningar, upplöstes i sina delar.

[2] Se ovan ss. 192, 196 och 200 n. 6.
[3] A. Bl. 30/10.
[4] A. Bl. 30/10.

Ministären Staaffs tillkomst.

Diskussioner och sonderingar. Staaff erhåller konungens uppdrag.

Redan innan det officiellt meddelats att Staaff fått konungens uppdrag att bilda den nya regeringen, cirkulerade rykten i pressen att Staaff preliminärt tagit itu med uppgiften att söka sammanbringa en vänsterministär. Uppgiften, sades det, var ingalunda lätt, och Staaff skulle ha mött stora svårigheter i sitt arbete. Enligt ett rykte skulle han ha varit betänkt på att själv icke taga statsministerposten utan överlämna denna åt någon av landshövdingarna de Geer eller Hamilton för att själv såsom justitieminister förbereda rösträttspropositionen.[1] Sanningsvärdet av dessa rykten kan betecknas som mycket ringa. Landshövding de Geer har meddelat att han veterligen aldrig varit ifrågasatt att ingå i någon ministär Staaff.[2] Hugo Hamilton nämner intet om saken i sina memoarer, vilket han med all sannolikhet skulle ha gjort, om den haft något verklighetsunderlag.[3]

Givetvis hade Staaff länge räknat med möjligheten av en vänsterministär som ett resultat av andrakammarvalen. Han hade även dryftat frågan med politiskt närstående. Den 13 oktober deltog han i ett enskilt sammanträde med den frisinnade pressföreningen, varvid regeringsfrågan diskuterades. Till överläggningen hade inbjudits även statsrådet Biesèrt och en del framskjutna medlemmar av liberala samlingspartiet. Så deltogo bl. a. Zetterstrand, Henricson i Karlslund och Daniel Persson i

[1] St. Bl. $^{20}/_{10}$ och St. D. $^{1}/_{11}$. — Jfr även Wachtmeisters brev till Sager $^{19}/_{10}$ cit. ovan s. 249.

[2] I brev till förf. $^{3}/_{11}$ 1933.

[3] Däremot omnämner han i memoarerna en annan episod i samband med regeringskrisen, varom mera nedan.

Tällberg ur förtroenderådet samt Kvarnzelius, K. G. Karlsson, Larsson i Lund, Henrik Hedlund, David Bergström och Ernst Beckman, vilken sistnämnde står som sagesman för uppgifterna om mötet. De närvarande pressmännen syntes »mest hålla på» att »vänsterns tid» nu vore kommen, upplyser Beckman.[4] »Äfven om ett rösträttsförslag framlagdt af en vänsterministär fölle första gången, så vore det ett fall framåt.» De frisinnade i landet, menade man, behövde den uppmuntran, den »stråle af hopp», som kunde anses ligga i att vänstern övertoge regeringsmakten. Vilken ståndpunkt de närvarande riksdagsmännen intogo, nämner dock icke Beckman. Däremot lämnar han om Staaff den upplysningen, att denne »var naturligen mycket betänksam».

Dagen efter överläggningen med pressmännen, således den 14 oktober, sammanträffade Beckman med Staaff, och de skulle därvid ha haft ett »långt samtal» om olika statsrådskandidater. »'David' gissar jag kommer att bli en af taburetternas innehafvare, om det blir en liberal ministär», skriver Ernst Beckman i brevdagboken samma dag. Vidare meddelar han, att man kom överens om att Beckman försiktigt skulle sondera Hugo Hamilton, som tillfälligtvis befann sig i huvudstaden, men utan att därvid på något sätt »inblanda» Staaff. Förhållandet mellan Hugo Hamilton och Staaff hade tidigare varit en smula spänt. Hamilton, vilken i två omgångar tillhört andra kammaren (1891—1893 och 1897—1901), hade börjat sin politiska bana som frihandelsvänlig liberal. Särskilt hade han verkat för reformer inom arbetarförsäkringslagstiftningen och varit ledamot (1898 och 1901 även vice ordförande) i de riksdagsutskott, som handlagt dessa spörsmål. I bildandet av liberala samlingspartiet 1900 hade han tagit aktiv del. Vid behandlingen av försvarsfrågan följande år bröt han emellertid med den officiella partiledningen. Han fronderade i spetsen för en grupp mera försvarsvänliga ledamöter av partiet, och, efter vad han själv berättat, skedde brytningen i ganska dramatiska former, varvid kulmen bildades av en häftig kontrovers med Staaff.[5] När Staaff bad Beckman

[4] I brevdagboken $^{14}/_{10}$.

[5] Se Hamilton, Hågkomster, s. 246 f., där det bl. a. heter: »Staaff ... gav mig

sondera Hamilton, låg måhända härunder främst en önskan att få klarhet om Hamiltons personliga inställning, att förvissa sig om huruvida gammalt groll vore glömt.

Nästa dag, den 15 oktober, uppsöktes Hugo Hamilton på Grand hotell, där han bodde under Stockholmsvistelsen, av Ernst Beckman. Båda ha skildrat sammanträffandet, Beckman i brevdagboken och Hamilton i memoarerna. Enligt den senares version skulle Beckman ha kommit i spetsen för »några bland liberala samlingspartiets ledande män» och framställt en önskan att Hamilton skulle förklara sig villig att ingå som civilminister i en eventuell ministär Staaff. »Vilken ställning Staaff själv intog till denna fråga, lyckades jag aldrig komma på det klara med», skriver Hugo Hamilton. »Jag misstänker, att mina gamla vänner handlade på egen hand. Jag vägrade emellertid alldeles bestämt. Jag hade ej den ringaste lust att lämna Gävle; och Staaff och jag hade under vårt korta kamratskap i samlingspartiet upprepade gånger skurit ihop så pass, att det syntes mig högst osannolikt, att vi skulle kunna samverka.»[6] Av Beckmans skildring får man däremot närmast intrycket att denne ensam uppsökte Hamilton.[7] Uppdraget var ju av både delikat och konfidentiell natur, och det är knappast troligt att Beckman invigt flera i saken. Möjligen förhåller det sig så, att Beckman yttrat till Hamilton att ledande män inom partiet stode bakom den önskan, som han framförde, och att detta yttrande sedan av Hamilton givits en annan och mera bokstavlig innebörd.

Från den 21 oktober daterar sig en anteckning av David Bergström, som vittnar om att Staaff även med denne diskuterat regeringsfrågan. Dagen förut hade Aftonbladet innehållit en artikel, vari tidningen utvecklade sin ovan angivna uppfattning att

vad som med fog skulle kunna kallas en grundlig avbasning.» — Om Hamilton och liberala samlingspartiet se även THERMÆNIUS, a. a., ss. 157 f. och 167 f.

[6] HAMILTON, a. a., s. 347 f.

[7] Ernst Beckmans skildring i brevdagboken 15/11 lyder: »Besökte nyss H.H. på Grand Hotel. Han hade den nyutnämnde generaldirektören i domänstyrelsen Fredenberg hos sig. Jag kunde ej vänta — då vi om en liten stund hade plenum — men Hugo kom ut med mig och vi dryftade frågan i korridoren. Men han tycks omöjlig, bl. a. därför att han ej vill lämna en plats där han kan vara till verklig nytta. Han var för öfrigt något jubilerande öfver att han tror sig ha utsikt att kunna lyckas i medlingen i verkstadskonflikten.»

det vore bäst, om samlingsministären t. v. kvarstode oförändrad[8], samtidigt som det antyddes att Staaffs och Biesèrts vägran att kvarstanna bestämdes av personliga men icke sakliga motiv. »Dr Bergström ber, efter samtal med statsr. Staaff», heter det i anteckningen, »att Handelstidn. ville gent emot Aftonbladet för fredagen ännu en gång påvisa orimligheten och olämpligheten af fortsatt koalitionsregering och oförsvarligheten i att vilja gifva det utseendet af att anledningen till att hrr S. o. B. skulle vägra kvarstanna i koalitionsministären skulle vara att söka i personliga synpunkter eller misstämningar i stället för vägande sakliga skäl». »Det kan och bör med styrka göras gällande», heter det vidare, »att, då landet vid de allmänna valen visat sig fordra att reformarbetet skall omhändertagas af vänstern, landet naturligtvis också vill att det viktiga förberedande o. grundläggande arbetet härför skall tas om händer af vänsterns män och icke af några andra».[9] Att det av David Bergström uttryckta önskemålet om en dementi av Aftonbladets uppgift rörande orsaken till de liberala statsrådens vägran att fortsätta regeringskoalitionen framställts på tillskyndan av Staaff förefaller mycket sannolikt. Osäkrare är däremot om Staaff i samma grad stod bakom det av Bergström framförda yrkandet på att reformarbetet skulle omhändertagas »af vänsterns män och icke af några andra». Möjligen har Bergström givit detta avsnitt av meddelandet en tillspetsning och en accent, som stod mera i överensstämmelse med hans egen än med Staaffs uppfattning av läget. Så mycket kan dock med bestämdhet slutas av anförda episod, att Staaff och David Bergström, den blivande statsrådsledamoten, diskuterat regeringssituationen och att de därvid räknat med vänsterregering som praktisk möjlighet.

Ingen stod under regeringskrisen Staaff närmare än Biesèrt. De hade ofta anledning att tillsammans överväga ställningen, och säkert dryftade de ingående olika tänkbara lösningar, däribland även alternativet vänsterministär. Som framgått av föregående skildring av krisen höllos Staaff och Biesèrt utanför överlägg-

[8] Ovan s. 243.
[9] Se *bihang*.

ningarna mellan de övriga statsråden. Givetvis voro de nyfikna på vad kollegerna hade för sig och vad resultat överläggningarna skulle leda till. En afton, den 27, åto Staaff och Biesèrt middag med Widén, och dennes intryck av samtalet var att de förra haft för avsikt att sondera honom rörande möjligheten av en vänsterministär.[1] Ämnet berördes emellertid icke. Under dagarna närmast därefter synes Widén icke på tu man hand ha samtalat med Staaff eller Biesèrt[2], och då Widén var den, som stod liberalerna närmast i samlingsregeringen, torde dessa knappast ha fått några mera tillförlitliga informationer om de förslag som upptogos till prövning.

Enligt den i Posttidningen den 4 november införda kommunikén hade Lundeberg på aftonen föregående dag anmält hos konungen att han icke kunde fullgöra det honom lämnade uppdraget. Om Lundeberg därvid rått konungen att vända sig till Staaff, vet man icke med bestämdhet, men det förefaller möjligt.[3] Frågan, kring vilken i litteraturen utspunnit sig en livlig diskussion, är i själva verket av mindre betydelse. Sedan alla andra möjligheter prövats, kvarstod som enda lösning vänsterregering. En ren expeditionsministär ansågs nämligen praktiskt utesluten.[4]

Fredagen den 3 november erhöll Staaff konungens uppdrag att bilda regering. Antagligen kallades Staaff till slottet redan på morgonen nämnda dag. Klockan 11 var det konselj, och enligt Tingsten infann sig Staaff som vanligt till denna. »Men», skri-

[1] Widén i brevet till hustrun $^{28}/_{10}$: »I går åt jag middag med Staaff och Biesèrt. Jag trodde det var meningen att sondera mig med afs. på en blifvande vensterregering; men det skedde ej; dock tror jag det var afsikten.»

[2] I Widéns brev till hustrun $^{30}/_{10}$ heter det sålunda: »Staaff går väl emellertid i stark undran, hvad som är i görningen, då han ej blir tillkallad.»

[3] Se *bihang*.

[4] Från sitt förut omnämnda samtal med kronprinsen $^{27}/_{10}$ återger Wieselgren följande dialog i sina ant.: »'Men vi må väl', sporde jag, 'i hvarje fall slippa en embetsmanna- eller s. k. expeditionsministär?' 'Ja, derom kan du vara viss', svarade kronprinsen bestämdt. 'Någon sådan kommer alls icke i fråga.' Hans ton var betecknande. Den röjde riktig afsmak för det dock *så länge* praktiserade systemet.» — Även i pressen reagerade man allmänt och starkt mot tanken på en expeditionsministär. Belysande är följande ur St. D. $^{3}/_{11}$: »*En* utgång af krisen torde emellertid alldeles kunna afföras ur diskussionen: den som ej ens kan kallas en utväg, utan i stället en återvändsgränd, bildandet af en s. k. expeditionsministär, åstundad af ingen, fruktad af många.»

ver Tingsten, »förmodligen med anledning av ett samtal med konungen före konseljens början, avlägsnade han sig efter en kort stund».[5] Antagligen var det någon angelägenhet i samband med ministärbildningen, som föranledde Staaff att ensam och före de andra lämna konseljsalen. Senare på dagen hade han en överläggning med en krets av politiskt förtrogna. Överläggningen, som ägde rum vid en middag på hotell Kronprinsen, där Biesèrt bodde under Stockholmsvistelsen, har ingående skildrats av von Zweigbergk, vilken var en av de inviterade.[6] Då dennes skildring, nedskriven tjugo år efter det inträffade, ej bygger på några samtida anteckningar, få däri lämnade uppgifter tagas med en viss försiktighet.[7]

Värdar vid middagen voro, berättar von Zweigbergk, Staaff och Biesèrt, och gästerna voro ej flera »än att de ungefär kunde räknas på ena handens fingrar». En av deltagarna var säkert David Bergström, och sannolikt hörde även Sixten von Friesen till de inbjudna. Möjligen deltog ännu någon framstående medlem ur samlingspartiet eller frisinnade landsföreningens ledning.[8] Den fråga Staaff förelade sina vänner var denna: skulle han åtaga sig konungens uppdrag eller icke? Det visade sig, meddelar von Zweigbergk, att svaren voro ungefär samstämmiga. Det framhölls att man icke borde försitta chansen att framlägga det liberala rösträttsförslaget som regeringsproposition. Samlingspartiet var efter valen odisputabelt andra kammarens

[5] L. Tingsten, a. a., s. 235.

[6] von Zweigbergk, a. a., s. 26 ff.

[7] Se Brusewitz' recension av von Zweigbergks arbete, Statsv. Tidskr. 1930, s. 78 ff. — I ett brev $^{26}/_{11}$ 1933 har von Zweigbergk till förf. meddelat följande: »Angående sammankomsten på Kronprinsen har jag ingen samtida anteckning, och när jag nedskrev mina minnen därifrån kom jag underfund med att jag ej kunde säkert erinra mig deltagarna.»

[8] I ovan anförda brev $^{26}/_{11}$ 1933 skriver von Zweigbergk vidare: »Att Beckman och David Bergström voro med är säkert. Egendomligt nog tvekar jag om hur det var med Friesen. Håller dock för sannolikt att han deltog och ävenså Tällberg.» Å baksidan av kuvertet har von Zweigbergk, tydligen sedan brevet slutits, tillagt: »P. S. Billsta och Zetterstrand voro absolut säkert icke med.» Härtill må anmärkas att Ernst Beckman vid ifrågavarande tidpunkt vistades utomlands (Bozen) och således icke kan ha deltagit. Bromée i Billsta och Zetterstrand voro, såsom framgått av den tidigare skildringen, ej i Stockholm, vilket alltså bestyrker von Zweigbergks uppgift. Däremot är man benägen ställa sig en smula tvivlande till uppgiften att Daniel Persson i Tällberg skulle ha inbjudits.

största parti, och man trodde inte det skulle möta större svårigheter att uppnå erforderlig majoritet vid de stora reformfrågornas avgörande. Socialdemokraterna, menade man, kunde inte gärna underlåta att rösta med liberalerna, om de ville uträtta något. För sin personliga del skulle Staaff ej ha visat några betänkligheter mot att giva sig i kast med uppgiften. Han varnades emellertid för första kammaren, och någon skall ha ansett försiktigheten bjuda att Staaff, innan han åtoge sig uppdraget, borde försäkra sig om kungamaktens bifall till en andrakammarupplösning för att föra rösträttsfrågan framåt. Det ansågs nämligen mycket sannolikt att första kammaren skulle avslå den liberala rösträttspropositionen vid kommande riksdag, men genom en vädjan till folket i val skulle kanske motståndet brytas. Som von Zweigbergk framställer saken skulle Staaff ha avvisat denna tanke. »Han ville icke upptaga diskussionen härom med konungamakten i nuvarande situation», skriver von Zweigbergk. »Detta uteslutande av psykologiska skäl. Kung Oscar var gammal och överkänslig efter vad han genomgått under unionskrisens sista skede. Han borde så långt möjligt skonas för sinnesrörelser, och man kunde icke på förhand veta, hur han skulle reagera mot anspråket att ministären förfogade över de k. prerogativen, så länge den var i funktion. Bättre då att låta händelserna ha sin gång. Om och när frågan blev aktuell, skulle den politiska logiken verka med hela sin tyngd och konungamakten finna det helt naturligt att säga b när man en gång sagt a.»

Det finns anledning att ifrågasätta, om von Zweigbergk på ett riktigt sätt tecknat Staaffs ställningstagande i denna fråga. Enligt en anteckning av Hellner från majkrisen 1906 skulle Staaff »i nov. 1905» ha upptagit frågan till diskussion med kungahuset. Såväl konungen som kronprinsen skulle därvid ha svarat, »att de icke kunde gifva något löfte i sådant hänseende då». Frågan »finge pröfvas, då situationen förelåge». Hellners framställning bör nog i detta fall givas företräde framför von Zweigbergks, såvida icke båda kunna förenas[9]; intet hindrar ju

[9] Den efter Hellner cit. ant. är dat. 1/6 1906. Det kan tilläggas att Hellner i en ant. nedskriven 26/5—27/5 1906 säger, att han ända sedan regeringstillträdet trott

att Staaff, oaktat sitt uttalande vid överläggningen på hotell Kronprinsen på fredagen, följande dag upptagit frågan till diskussion med konungen. Egendomligt vore, om Staaff underlåtit att åtminstone föra saken på tal, innan han accepterade statsministerposten. Frågan var politiskt betydelsefull, och att Staaff begick ett taktiskt misstag, då han icke ställde kammarupplösning som villkor för åtagande av regeringsuppdraget, visa händelserna vid ministärens dramatiska avgång i maj 1906.

Enligt von Zweigbergk skulle Staaff dagen efter sammankomsten på hotell Kronprinsen ha varit uppe hos konungen för att meddela att han åtog sig uppdraget. Staaff skulle i förväg ha tänkt sig in i, »vilka frågor som rimligen kunde komma på tal och vad han därvid skulle säga». Särskilt skall han noga ha övervägt, vad han skulle svara, »om han blev tillspord om sin personliga ställning till republikanismen». Enligt von Zweigbergk voro Staaffs förberedelser i detta stycke dock överflödiga. Saken kom aldrig före under samtalet på slottet. »Från konungens och kronprinsens sida hade man förklarat sig utgå ifrån att det väsentliga för Staaff var att det liberala förslaget i rösträttsfrågan blev framlagt som k. proposition. Övriga spörsmål blev det ju tillfälle att ta under övervägande allteftersom de blevo aktuella. Huvudvikten låg därpå att det fanns ömsesidigt förtroende.» En sak, som nära berörde kungahuset, skulle Staaff dock själv ha bringat på tal, nämligen frågan om apanageförhöjning, sedan Norges andel i civillistan bortfallit.[1] »Han utvecklade därvid den åsikt som sedan återfanns i propositionen till 1906 års riksdag», skriver von Zweigbergk. »Det var hans mening, som han trodde även delas av det svenska folkets flertal, att det vore mycket orättvist att kungahuset skulle bli ekonomiskt lidande på unionsupplösningen, för vilken det icke hade någon skuld. Men han hade också stannat vid den uppfattningen,

---

»att Staaff hade betingat sig rätt att upplösa riksdagen, då han tog emot uppdraget att bilda regering.»

[1] Som förut omnämnts hade statsminister Ramstedt haft för avsikt att framlägga en proposition i denna fråga vid första urtima riksdagen. Propositionen inhiberades emellertid med hänsyn till unionsfrågans dåvarande läge. Se ovan s. 126 f.

att det var ur olika synpunkter bäst om initiativet till en reglering av civillistan togs från riksdagens sida. Konungen slapp på detta sätt att synas föra talan i egen sak.» Konungen och kronprinsen skola ha förklarat sig tilltalade av Staaffs synpunkter samt tackat honom för det intresse han visat för denna sak, som otvivelaktigt var en smula ömtålig. Som känt skulle den mycket snart efter ministärens tillträde framkalla misstro och slitningar mellan konungahus och regeringsledning.

Regeringsbildningen.

Staaff fullgjorde raskt det uppdrag han åtagit sig. Redan på aftonen den 3 november (efter middagen på hotell Kronprinsen) vidtog han åtgärder för besättande av några av de viktigaste platserna i regeringen, bl. a. utrikesministerposten. Att Biesèrt skulle övergå i den nya ministären och där behålla finansdepartementet var en både naturlig och given sak. Han hade nära samarbetat med Staaff under de sista kritiska månaderna och under regeringskrisen. Hans ställning i rösträttsfrågan var numera även otvetydig. Som nämnt hade han under valrörelsen uppträtt som klar anhängare av majoritetsvalprincipen och omvalts till andra kammaren av de frisinnade i hemorten.[2] Att redaktören, fil. dr David Bergström skulle få en plats i ministären torde för många, åtminstone inom det egna partiet, hava framstått såsom ganska självklart. Han var den svenska rösträttsrörelsens energiske och skicklige organisatör. Såsom sekreterare och sedermera ordförande i Sveriges rösträttsföreningars verkställande utskott hade han deltagit i planläggandet av folkriksdagarna 1893 och 1896 och ledde vid den sistnämnda förhandlingarna. Han hade även varit ledare för den stora rösträttspetitionen 1898, som följande år överlämnades till konungen och som underskrivits av över en tredjedels miljon myndiga svenska medborgare. Andra kammaren hade han tillhört sedan

[2] Om Biesèrts tidigare hållning i rösträttsfrågan se *bihang* till s. 201 n. 1 samt ovan s. 239.

1894 och var sedan 1903 ledamot av konstitutionsutskottet. Vid andra urtiman 1905 hade han, som nämnts, invalts i särskilda utskottet som ersättare för Staaff — ett ur vissa synpunkter signifikativt val.[3] Politiskt ansågs David Bergström ytterst radikal. Han hade verksamt deltagit i bildandet av folkpartiet 1895[4] och övergick 1900 med detta till liberala samlingspartiet, vars vänstra flygel han tillhörde. Under första urtiman 1905 utsågs han jämte Staaff och en rad andra till förstärkningsman i förtroenderådet. Större inflytande övade han emellertid inom partiets valorganisation. Här tillhörde han den ledande inre cirkeln (ledamot av förtroenderådet och dess delegation) och betraktades som frisinnade landsföreningens främsta agitatoriska kraft.[5] Staaffs val av David Bergström hade sålunda en mycket stark politisk betoning. Han var i hög grad »rösträtts»-ministern, ehuru han icke kunde bliva chef för det departement, inom vilket rösträttspropositionen skulle beredas, utan tilldelades en konsultativ statsrådspost.

När det gällde besättandet av ecklesiastikministerposten, vände sig Staaff till en av samlingspartiets mest betydande representanter på Stockholmsbänken, folkskolläraren Fridtjuv Berg.[6] Han var medlem av andra kammaren ända från 1891 och hade sålunda en femtonårig riksdagsmannabana bakom sig. Företrädesvis hade han ägnat sig åt skol- och folkbildningsfrågor och

---

[3] I förbigående kan omnämnas att David Bergström under sin Uppsalatid efterträdde Staaff som Verdandis ordförande. I föreningens småskriftserie, vars förste redaktör han var, utgav han ett häfte om »Den politiska rösträtten». Skriften fick en anmärkningsvärt stor spridning och utkom i sin sjätte upplaga 1905. VERDANDI GENOM FEMTIO ÅR.

[4] Se THERMÆNIUS, a. a., s. 141 f., där det bl. a. uppges att partiets program skulle ha författats av David Bergström och Fridtjuv Berg.

[5] Under valrörelsen 1905 hade David Bergström utvecklat en synnerligen livlig verksamhet med föredrag i flera av landets största städer. Enl. GRUNDEL, Frisinnade landsföreningen 1902—1912, s. 30, var David Bergström den av föreningens talare, som denna gång var »mest i elden».

[6] I pressen gissade man mest på Fridtjuv Berg men även på Sixten von Friesen och läroverksrådet Alfred Nordfelt, vilken varit sekreterare i läroverkskommittén 1899—1902 och senare sakkunnig i olika skolfrågor. Se V. L., St. Bl., St. D., St. T. och Soc.Dem. 7/11. — Bland Staaffs papper finnas bevarade tvenne brev med råd om ecklesiastikministerposten, det ena från folkskollärare D. Waldenborg i Walla, vilken rekommenderade AK-ledamöterna Fridtjuv Berg och Emil Hammarlund, det andra anonymt.

härunder inlagt obestridliga förtjänster, vilka småningom fört honom bl. a. till ordförandeplatsen i det kammarutskott, som beredde undervisningsfrågor (»skolutskottet»).[7] I sina reformsträvanden följde Fridtjuv Berg ett klart program, vars kärnpunkt var folkskolan som allmän bottenskola.[8] Till sin politiska läggning ansågs han mycket radikal och var, liksom David Bergström, att hänföra till liberala samlingspartiets vänsterflygel.[9] Idealist och hängiven fredsvän hade han under unionskrisen ställt sig förstående till norska frihetssträvanden och bl. a. underskrivit den motion, som Lindhagen väckte i anslutning till k. propositionen vid första urtima riksdagen.[1] Under hänvisning härtill blev han under valstriden i september stämplad såsom »osvensk», »fosterlandslös» och »landsförrädare», och det torde knappast vara överdrift att säga att Fridtjuv Berg vid denna tidpunkt var landets mest förtalade person. Stora ansträngningar gjordes även från visst, s. k. svensk-liberalt håll att få hans namn uteslutet från de frisinnades vallistor. Försöken omintetgjordes emellertid. Fridtjuv Berg fick sin upprättelse och omvaldes med betryggande majoritet.[2] Då Staaff på kvällen den 3 november uppsökte Fridtjuv Berg och erbjöd honom ecklesiastikministerposten, kom anbudet mycket överraskande.[3] Till na-

[7] Efter att ha varit förste suppleant i AK:s 1:a TU tillhörde Fridtjuv Berg samma utskott som ordinarie ledamot 1894—96, var ordförande 1897—1901 i 4:e TU, 1902 i 2:a TU och 1903—05 i 1:a TU (det s. k. skolutskottet). Vidare hade han varit ledamot av 1902 års SäU för frågan om vanartiga barn och 1904 års SäU för frågan om ny läroverksreform (det s. k. läroverksutskottet).

[8] Redan 1883 hade Fridtjuv Berg utgivit en mycket uppmärksammad broschyr: »Folkskolan som bottenskola. Ett inlägg i en vigtig samhällsfråga.» Denna skrift blev av stor betydelse för strävandet att giva hela vårt undervisningsväsen en enhetlig organisation med folkskolan som allmän barndomsskola.

[9] När Öman, a. a., s. 83, säger att Fridtjuv Berg varit »en av folkpartiets samt var en av frisinnade landsföreningens och vänsterhalvans av samlingspartiet ledare», är detta mindre riktigt beträffande landsföreningen. Först år 1908 invaldes han i dess förtroenderåd och då endast som suppleant. Se förteckningen över frisinnade landsföreningens förtroendemän 1902—12 hos Grundel, a. a., s. 71 f.

[1] 1905 1. Urt. AK mot. nr 1. — Se vidare i *bihang*.

[2] Sin ställning i unionsfrågan klargjorde Fridtjuv Berg vid ett valmöte i Stockholm 6/9. Anförandet är avtryckt hos Berg, Inför genombrottet, s. 17 ff. — I ett brev till sin norske vän, skriftställaren Nordahl Rolfsen, har Fridtjuv Berg berört aktionen mot hans namn under valstriden. Se brevutdrag i *bihang*.

[3] I ett brev till en kollega och vän, Alfred Dalin i Huskvarna, har Fridtjuv Berg i detalj rekapitulerat samtalet med Staaff. Brevet, som är skrivet i dialogens form, finns avtryckt i *bihang*.

turen ytterst anspråkslös och tillbakadragen ställde sig Fridtjuv Berg till en början absolut avvisande. Han betvivlade att han ägde tillbörlig kompetens. Efter en timmes bearbetning, varunder Staaff framhöll att kyrkan, universiteten och senast läroverken (genom Carl von Friesen) haft sina representanter i regeringen och att det nu var folkskolans tur, mjuknade Fridtjuv Berg och lovade att tänka på saken till följande dag. »En så ohygglig natt och förmiddag som nu följde har jag aldrig haft», skriver han i brev till en god vän, »men det slutliga svaret blev ja.»[4]

Med Biesèrt, David Bergström och Fridtjuv Berg hade Staaff knutit tre av andra kammarens och det egna partiets ledamöter till den blivande regeringen. Då han tydligen ville söka slå en brygga över till kammarens andra stora parti, lantmannapartiet, anmodade han — sannolikt på förmiddagen den 4 november — Widén att övergå i den nya ministären. I samlingsministären hade Widén varit den, som i uppfattning av de allmänna frågorna stått liberalerna närmast. Han var utpräglat reformvänlig och kunde i nödfall godtaga det liberala förslaget till lösning av rösträttsfrågan. Widén avböjde emellertid anbudet, enligt en uppgift, »emedan han fruktat att i så fall av allmänna opinionen bliva stämplad som obeständig». Han skulle dock ha »lovat Staaff sitt stöd i riksdagen».[5] Enligt samma källa skulle Staaff

[4] Enl. personligt meddelande till förf. 1938 av undervisningsrådet Hjalmar Berg, broder till Fridtjuv Berg och 1905 slöjdinspektör vid Stockholms folkskolor, kom den senare på morgonen efter Staaffs besök och önskade broderns råd. »Han hade ännu ej bestämt sig», berättar Hj. Berg. »Jag avrådde bestämt. Fridtjuv refererade då till vad Staaff sagt om kyrkan, läroverken och folkskolans tur att få bli representerad. Efter att ha hört denna motivering fann jag att det kanske ändå var hans skyldighet att mottaga uppdraget.» — Jfr FRANZÉN, Sveriges allmänna folkskollärarförening 1880—1930, s. 174, samt ÖMAN, a. a., s. 83 f., vilken bl. a. stöder sig på personligt meddelande av 1:ste arkivarie Tor Berg, son till Fridtjuv Berg.

[5] Hellners ant. om regeringskrisen. — I ett brev från landshövding Filip Boström till Widén 8/11 heter det: »Efter genomläsandet häraf finner jag, att du gjort rätt uti att vägra ingå, ehuru jag och alla Dina öfriga vänner lifligt beklaga att så måste ske. Otvifvelaktigt hade Ditt qvarstående högst betydligt stärkt ministèren, med hvars sammansättning jag för min ringa del ej är i allo nöjd. Men jag måste ju erkänna att fara förefanns, att en del personer, som icke känna Dig så väl som jag, skulle i Ditt qvarstående se en önskan af och kärlek till makten, en förebråelse, som man om möjligt bör förekomma.»

även ha försökt få Carl Persson i Stallerhult med i ministären såsom jordbruksminister. Uppgiften förefaller ej osannolik.[6] Carl Persson var övertygad anhängare av majoritetsvalsprincipen, han åtnjöt stort anseende i riksdagen och betraktades allmänt som en av de tre ledande i lantmannapartiet, vars moderata flygel han representerade.[7] Otvivelaktigt skulle Carl Persson, för den händelse han inträtt i ministären, ha varit en politisk tillgång för densamma.

Av allt att döma har besättandet av jordbruksministerposten vållat Staaff en del huvudbry. Han har själv icke haft någon bestämd kandidat utan tydligen frågat sina närmaste till råds. Under ett telefonsamtal mellan Biesèrt och Schotte den 2 november — dagen innan Staaff mottog konungens uppdrag — skall sålunda Biesèrt i förbigående ha frågat Schotte, om denne kunde giva anvisning på någon lämplig jordbruksminister. Schotte hade därvid nämnt bruksägare Anders de Verdier på Gustafsfors, vilken Biesèrt dock förmodat vara »konservativ».[8] Uppgiften vittnar om att Staaff redan på ett tidigt stadium med Biesèrt diskuterat sammansättningen av en eventuell liberal ministär och att därvid lämplig kandidat saknats för jordbruksministerposten. På kvällen den 3 november, efter överläggningen på hotell Kronprinsen, synes Staaff vidare ha dryftat jordbruksministerfrågan med David Bergström. På morgonen den 4 november sände nämligen Bergström ett brev till Staaff, vari han meddelade »sina nattfunderingar på jordbrukschefen».[9] Därest denne skulle tagas ur riksdagen, hade Bergström stannat

[6] I tidningarna förekommo även antydningar om att Carl Persson skulle övertaga jordbruksministerposten, t. ex. i V. L. 7/11. Carl Persson vistades vid ifrågavarande tillfälle i Stockholm för kommittéarbete, varför han var lätt anträffbar. — Det kan i detta sammanhang förtjäna nämnas att Staaff senare, under majkrisen, skulle ha reflekterat på Carl Persson som ersättare för Tingsten på krigsministerposten. Öman, a. a., s. 252, som i denna punkt stöder sig på meddelande av David Bergström.

[7] Ang. Carl Perssons ställning i rösträttsfrågan hänvisas till hans yttrande i AK under rösträttsdebatten 4/5. 1905 AK 51: 11 ff. — Detta anförande utnyttjades sedan av de liberala på så sätt, att det i broschyrform utsändes till valmännen. Se Frisinnade landsföreningens meddelanden nr 26 1905.

[8] Schottes memoaranteckningar. — Om B. A. de Verdier se Svenska släktkalendern 1915.

[9] Brevet avtryckt i *bihang*. — Jfr även Öman, a. a., s. 82 n. 2.

för tvenne namn: Daniel Persson i Tällberg och Adolf Wiklund i Brattfors, den senare tillhörande lantmannapartiet. »Om den förre behöfver jag ej säga något», skriver Bergström i brevet, och han menade tydligen därmed att Staaff väl kände Daniel Perssons politiska förtjänster och fel. Beträffande Wiklund framhölls att han »markerat sig åt vänster» och icke tänkte stanna i lantmannapartiet, att han ansågs vara »en af Norrlandsbänkens dugligaste män», att han tillhört norrlandskommittén samt att han var antiproportionalist.[1] För den händelse Staaff skulle »gå åt hållet W», upplystes till sist att Wiklund såsom statsrevisor befann sig i Stockholm. Staaffs tankar gingo dock icke »åt hållet W». Ej heller åt Daniel Person, ehuru det onekligen förefaller rimligt att Staaff vid besättandet av jordbruksministerposten i första hand skulle ha vänt sig till någon inom det egna partiets politiskt betydande bondegrupp. I tidningarna utpekades sålunda Daniel Persson som den blivande jordbruksministern, på vissa håll även Henricson i Karlslund.[2] Båda tillhörde såväl liberala samlingspartiets som frisinnade landsföreningens förtroenderåd, och båda hade varit ledamöter av särskilda utskottet. Enligt Hellner skulle Daniel Persson verkligen varit »på tal», men Staaff ansåg honom alltför oberäknelig och »vågade ej ta honom med».[3] von Zweigbergk, till vilken Staaff skall ha nämnt att han haft svårt att finna en lämplig man för jordbruksministerposten, anför detsamma. Han tillägger dessutom att Staaff trodde sig »kunna gå Daniel Persson förbi» men å andra sidan icke vågade sig på »den utmaning, som legat däri att han i stället vänt sig till någon annan av samlingspartiets lantmän».[4] Hur mycken sanning kan ligga i sistnämnda

[1] Det kan nämnas att Wiklund vid riksdagen 1906 anslöt sig till liberala samlingspartiet och att han två år senare invaldes i dess förtroenderåd. Millqvist, Svensk riksdagskalender 1909. — Bromée i Billsta karakteriserar i en ant. 22/12 1905 Wiklund som »en kunnig och rätt bra man» att samarbeta med, »fastän han stundom ter sig rätt ensidig och tvär»; han var även »betänksam i hög grad».

[2] Se t. ex. St. Bl. 2/11 och 7/11, Soc.Dem. 7/11 samt Östgöten 8/11, där det heter att Henricson »torde ha afböjt». — I ett brev 5/11 från G. A. Berg till G. F. Östberg, vari den blivande ministärens sammansättning behandlas, upptages »Karlslund» som jordbruksminister.

[3] Hellners ant. om regeringskrisen.

[4] von Zweigbergk, a. a., s. 35. — von Zweigbergk meddelar i anknytning här-

påstående är svårt att avgöra. Kvar står faktum att Staaff slutligen gjorde ett mycket överraskande val utanför både partiets och riksdagens bondegrupp. Till jordbruksminister utsågs godsägaren, hovstallmästare Gösta Tamm.

I litteraturen har Staaffs val av Gösta Tamm framställts som »en gåta», och det har antytts att ett kungligt inflytande måhända gjort sig gällande.[5] Säkert förhåller det sig icke så; senare tillgängligt källmaterial anvisar en närmare liggande förklaring. Åren 1903—1905 hade Gösta Tamm tillhört andra kammaren och därvid varit ansluten till liberala samlingspartiet. I rösträttsfrågan följde han icke partiet utan hade vid 1905 års lagtima undertecknat en motion, som avsåg införande av proportionella val till båda kamrarna. Då frisinnade landsföreningen i sitt under försommaren utfärdade valprogram av sina kandidater krävde öppet avståndstagande från de proportionella valen, avsade sig Gösta Tamm sin kandidatur i en skrivelse till hemortens liberala valmansförening. Skrivelsen, som publicerades i pressen landet runt, väckte mycken uppmärksamhet, helst som den offentliggjordes samma dag, som första urtima riksdagen samlades. Trots brytningen med partiledningen ägde Gösta Tamm stora personliga sympatier inom vissa kretsar av de liberala, bl. a. hos Ernst Beckman och Biesèrt.[6] Av ett brev från Axel Ekman på Mogård till Biesèrt framgår att andra frisinnade kandidater i valkretsen senare avsade sig sina kandidaturer till förmån för Gösta Tamm, men denne vidhöll dock sin avsägelse.[7] På grund av de många avsägelserna blev valsituationen inom kretsen ganska till-

till en episod, vari han gör gällande att Staaff vid ett tillfälle skulle ha fått ingivelsen att välja jordbruksreformatorn P. J. Rösiö till jordbruksminister. Rösiö har i en dementi i D. N. 4/1 1925 själv undanryckt verklighetsunderlaget för von Zweigbergks påstående. Jfr Brusewitz, a. a., Statsv. Tidskr. 1930, s. 97.

[5] Se Öman, a. a., s. 82 f., och i polemik häremot von Zweigbergk, a. a., s. 34.

[6] I sitt dagboksbrev 21/6 skriver sålunda Ernst Beckman: »Under rubriken 'en märklig riksdagsmannafråga' har pressen meddelat att Gösta Tamm afsagt sig, emedan han, som fortfarande är proportionalist, sål. ej kan uppställa sig som kandidat på den frisinnade sidan. (Fris. Landsf. har ju uppsatt motstånd mot proportionalismen som en hufvudpunkt.) 'Skall jag nu få bannor?' sade han, när jag kom och satte mig vid hans sida. 'Nej, jag vill blott säga att jag håller ännu mer af dig — men ledsen gör det mig att vi mista dig.' Hade man referendum, så behöfde aldrig en i öfrigt präktig representant falla på en enda fråga.»

[7] Se närmare i *bihang*.

krånglad, och i mitten av augusti synes Tamm ha uppsökt Biesèrt i Stockholm för att dryfta läget. Möjligen har även Staaff blivit underrättad härom.[8] Under andra urtiman hade tydligen Gösta Tamm varit tillsammans med Biesèrt, ty i ett brev den 23 oktober (fem dagar efter urtimans avslutande) framför han ett tack till denne »för allt vänligt omhändertagande». »Man är nu rätt nyfiken på första konseljen», fortsätter Tamm. »Jag för min del hoppas på att Staaff blir den som skall göra't, om än däraf måste följa en skarp författningskonflikt för att få bukt på första kammaren, byråkratvälde och hofintriger. Striden månde väl blifva skarp, men lustig blir leken att skåda och ännu lustigare att leka med för dem som få det. Hvad jag skall njuta när jag gent emot mina högkonservativa och högaristokratiska vänner får rätt i mitt hittills som vansinnigt ansedda påstående att 'Excellensen' Staaff icke allenast icke är en omöjlighet utan tvärt om det enda rätta och möjliga.» Man kan hålla för ganska sannolikt att Biesèrt visat eller meddelat Staaff, vad Gösta Tamm skrivit i detta brev. I varje fall torde det vara ställt utom allt tvivel, att Biesèrt rekommenderat Tamm för Staaff och att det väsentligen berodde på Biesèrts förord att Tamm togs upp i ministären.[9] Vid vilken tidpunkt under regeringsbildningen Gösta Tamm anmodades kan icke med säkerhet fixeras. Sannolikt skedde det relativt sent, troligen först under söndagen den 5 november.[1]

Även vid besättandet av civilministerposten torde Biesèrt ha övat ett icke oväsentligt inflytande. Som nämnt hade Staaff till en början tänkt sig att Widén skulle kvarstå på denna post. Då

---

[8] Jfr slutet av Ekmans brev $^{15}/_{8}$ till Biesèrt cit. i *bihang* till närmast föregående not.

[9] Vid ett personligt samtal med förf. i nov. 1038 har Axel Ekman meddelat, att Biesèrt själv för honom uppgivit att han (Biesèrt) föreslagit Gösta Tamm. Staaff skulle först ha vägrat, men, sedan en tid förflutit och man icke lyckats uppbringa någon annan lämplig kandidat, skall han ha yttrat: »Nå, låt oss ta honom då.» (Ekmans version.) — Ringa vikt torde böra tillmätas en hos VON ZWEIGBERGK, a. a., s. 36, (och RÖNBLOM, a. a., s. 152) förekommande uppgift att det var väsentligen på rekommendation av Carl Carlson Bonde, som Staaff vände sig till Tamm.

[1] Enl. ant. av Hellner hade Staaff vid ett besök hos honom lördagen $^{4}/_{11}$ kl. $^{1}/_{2}4$ e. m. »ännu ingen» jordbruksminister.

Widén avböjde erbjudandet, vände sig Staaff till Schotte.[2] Enligt anteckning i sin almanackdagbok mottog Schotte ett telefonmeddelande från Staaff på aftonen den 4 november. Schotte ombads komma ned till Stockholm för ett samtal i ministärfrågan, och på kvällen den 5 (söndag) reste han från Karlstad.[3] Det var den andra »politiska resan» inom loppet av tre månader, och, som det visade sig, skulle den bli mera resultatrik än den första. Vid tiden för Lundebergska ministärens bildande hade, såsom förut nämnts, krafter varit i rörelse att söka förmå Schotte att uppställa sig som riksdagsmannakandidat för de frisinnade i Karlstad i stället för lektor Elowson, »som lutade åt proportionalismen».[4] Schotte hade först ej ställt sig helt avvisande — bl. a. sände han, »för användande längre fram i fall af behof», Mauritz Hellberg en »politisk trosbekännelse» — men vid ett valmöte den 30 augusti avsade han sig kandidaturen.[5] Hans politiska intresse var fortfarande mycket stort, och i ett brev den 1 november till Biesèrt rörande en personlig angelägenhet uttrycker han i förbigående förhoppningen att »en liberal regering, såsom nära öfverensstämmande med mina åsigter och hvaraf jag skulle vara mycket intresserad för en god lösning af stora inre frågor, kommer att öfvertaga styret». Detta brev kom förmodligen Biesèrt tillhanda följande dag, den 2 november, och man kan nog på goda grunder sammanställa brevet med det telefonsamtal, som nämnda dag växlades mellan Biesèrt och Schotte, och varunder den förre efterlyste någon lämplig kandidat till

[2] I tidningarna gissade man på expeditionschefen i civildepartementet greve Albert Ehrensvärd, sedermera utrikesminister i Staaffs andra ministär. St. T. $^{7}/_{11}$ och St. Bl. $^{7}/_{11}$.

[3] I Schottes almanackdagbok heter det $^{4}/_{11}$: »Telefonbud på afton fr. Staaff ang. ministären. O, Gud hjälp mig att göra det rätta.» Och $^{5}/_{11}$: »Sömnlös natt. Maria o. jag på frimuraregudstjänst. På nattåget Maria o. jag till Sthlm för konferens med Staaff. Sof förstås ej alls på natten.»

[4] Se ovan s. 181. — Citatet efter Schottes memoaranteckningar, där saken även beröres.

[5] Enl. Schottes egen utsago grundade sig avsägelsen på väsentligen personliga skäl. Dels ville han — som han uttrycker det i memoaranteckningarna — »ej gärna peta Elowson», dels skulle riksdagsmannauppdraget vara svårt att förena med ett styrelseledamotskap i en bank, som han hade utsikt att erhålla. — Jfr K. T. $^{8}/_{11}$, där det heter: »Herr Schotte, som troligen i år blifvit vald till riksdagsman för vår stad, om han icke dragit sig tillbaka . . .»

jordbruksministerposten.[6] »Biesèrt framkastade även något om jag fortfarande vore lika politiskt intresserad och rösträttsvän som förut, vilket jag givetvis bestyrkte», skriver Schotte i sina memoaranteckningar om telefonsamtalet och tillägger: »Min uppfattning av samtalet var, att B. ville höra sig för, om jag lät lika omöjlig som vid mitt avböjande att ingå i Lundebergska ministären.» Enligt Schottes uppfattning var det Biesèrt, som anvisade och även »drev» honom såsom kandidat till civilministerposten.[7] Omedelbart efter framkomsten till Stockholm på måndag morgon ($^{6}/_{11}$) inställde sig Schotte i Staaffs bostad. Staaff redogjorde för sina planer, och efter en stunds allmänt politiskt samtal, »hufvudsakligen vändande sig kring rösträttsfrågan», erbjöd han Schotte plats i ministären som civilminister. Under samtalet hade Staaff meddelat att Marks von Würtemberg eventuellt skulle komma att ingå i regeringen. Då Schotte, såsom nämnts, kände denne från skoltiden och satte »ofantligt värde» på hans kunskaper och karaktär, förklarade han sig villig taga den erbjudna portföljen, därest även Marks von Würtemberg kom med.[8] På eftermiddagen meddelade Staaff, att denne accepterat och att han därmed även betraktade Schottes inträde såsom avgjort.[9]

---

[6] Se ovan s. 290.

[7] Schottes memoaranteckningar. — När Öman, a. a., s. 81, som skäl för hänvändelsen till Schotte anför att »Staaff under sin Karlstadsvistelse uppmärksammat honom», ger detta läsaren en felaktig föreställning. Att döma av Schottes ant. sammanträffade aldrig Schotte och Staaff närmare under tiden för Karlstadsförhandlingarna. Schotte registrerar noggrant sammanträffanden och samtal med de andra Karlstadsmännen men nämner aldrig namnet Staaff. Rörande anbudet från Lundeberg i juli skriver han i memoaranteckningarna: »Jag känner att Staaff vetat av Lundebergs bud till mig, men tror ej att han fäste vidare uppmärksamhet därvid.» — Jfr även Spångberg, a. a., I, s. 99, som förutom den nyssnämnda uppgiften hos Öman, a. a., s. 81, uppger att Staaff och Schotte kände varandra från Uppsalatiden.

[8] Jfr ovan s. 193 n. 7.

[9] Schottes memoaranteckningar. — I almanackdagboken lyder hans ant. $^{6}/_{11}$: »Hos Staaff kl. 9 f. m. Hos Lundeberg. Godkände att gå in i ministären, om Marks kommer med. Div. besök. På e. m. klart att jag skulle med. Maria o. jag ute med Biesèrt på middag m. fl. Gud hjelpe mig. Viljan har jag, men förmågan?» — Om besöket hos Lundeberg meddelar Schotte i memoaranteckningarna följande: »Han [Lundeberg] förklarade sig sätta stort värde på Staaff och trodde på hans ärliga fosterlandsvilja. Något direkt råd hade jag ju ej begärt av L. och fick icke heller. Han var vänlig, men utan den tidigare älskvärdheten.»

Liksom Schotte hade justitierådet Marks von Würtemberg varit erbjuden plats i Lundebergska ministären men avböjt, sannolikt av politiska skäl. Han ansågs, för att citera Lundeberg, vara »mycket åt venster» och passade givetvis bättre i en ministär Staaff än i en ministär Lundeberg. Som jurist åtnjöt Marks von Würtemberg mycket stort anseende, och han hade vid sidan av sin tjänstgöring i Svea hovrätt, nedre justitierevisionen och högsta domstolen varit flitigt anlitad som kommittéledamot. Senast hade han varit svensk ordförande i den skandinaviska kommitté för vissa obligationsrättsliga frågor, vilken utarbetade den betydelsefulla och av Sverige 1905 genomförda lagstiftningen om köp och byte av lös egendom. När Staaff vände sig till Marks von Würtemberg, erbjöd han denne först justitieministerposten. Marks von Würtemberg avböjde emellertid, emedan han ansåg att rösträttspropositionen icke borde framläggas av en politiskt okänd person.[1] Han skulle därför ha uppmanat Staaff att själv taga justitieministerposten samt ställt i utsikt att under sådana förhållanden ingå som konsultativt statsråd.[2] Beslutet blev även i enlighet härmed.[3]

Med revisionssekreteraren och chefen för justitiedepartementets lagbyrå, jur. dr Johannes Hellner knöt Staaff ännu en framstående jurist till sin ministär. Hellner, vilken gjort Staaffs bekantskap i egenskap av sekreterare i den svenska underhandlingsdelegationen i Karlstad, har i en utförlig anteckning berättat om Staaffs anbud. »Lördagen den 4 november kl. $^1/_2$ 4 kom en vaktmästare in till mig på mitt ämbetsrum och meddelade, att

[1] Öman, a. a., s. 85 n. 1, som här stöder sig på personligt meddelande av Marks von Würtemberg. — Hellner skriver i sina ant. om regeringskrisen att Marks avböjde, »emedan han ej ansåg sig 'lämpad att tagas med riksdagen'».

[2] Enl. Hellners ant. skulle Staaffs samtal med Marks von Würtemberg ha ägt rum före lördag middag ($^4/_{11}$). Att döma av Schottes uppgifter fattades det definitiva avgörandet om Marks von Würtembergs inträde dock först under loppet av måndagen ($^6/_{11}$).

[3] I memoaranteckningarna skriver Schotte: »Att han [Staaff] tog just.minrportföljen var ju för rösträttsfrågans skull och hade den genomförts, hade han nog avträtt från departementschefsposten och Marks ryckt in därpå. S. var alltid en smula besvärad med att också ha ett departement och i längden går ej heller detta bra. Statsministern bör ha sin tid odelad för politiken.» — Jfr även Spångberg, a. a., I, s. 99, där det säges att Marks von Würtemberg var »designerad till justitieminister, så snart rösträttsfrågan expedierats».

Staaff önskade tala med mig», skriver Hellner.[4] »Han meddelade mig, att han fått i uppdrag att bilda ministär och frågade, om jag ville gå in som konsultativt statsråd.» Hellner önskade först veta, vilken sammansättning ministären skulle få, och Staaff hade då redogjort för sina planer. Av de anförda namnen hade David Bergströms framkallat vissa betänkligheter. »Jag fruktade att han skulle bli svår att samarbeta med», skriver Hellner. »Staaff svarade, att jag ej behövde vara rädd därför; han hade påpekat för B. nödvändigheten av ett gott samarbete och han var övertygad om att B. själv insåg detta och ej skulle vålla någon några svårigheter.» Därpå hade Hellner frågat efter Staaffs program i rösträtts- och arbetarfrågorna och till sin förvåning funnit att de här stodo varandra närmare än väntat. Beträffande rösträttsfrågan hänvisade Staaff till samlingspartiets förslag från 1905 års lagtima men med tvenne jämkningar: enmansvalkretsar även i de större städerna samt absolut majoritet av avgivna röster. Arbetarfrågan ansåg han »böra göras till föremål för en omfattande, allsidig utredning». Efter att ha hört sig för om Staaffs planer på reformer inom andra områden av lagstiftningen, varav Hellner var särskilt intresserad, frågade denne till sist, »huru Lundeberg och första kammarens majoritet ställde sig i rösträttsfrågan». Härtill svarades: »de vet inte, vad de vill, det är absolut förvirring». På Hellners fråga om Staaff trodde, att rösträttsfrågan kunde lösas under nästa riksdagsperiod, sade han, »att det var hans bestämda övertygelse». Då Hellner härefter ej hade något att invända mot ett inträde i regeringen, ansåg han sig böra lämna sitt svar omedelbart.

Till chef för lantförsvarsdepartementet valde Staaff statsrådet Tingsten, den avgående regeringens krigsminister. Med hänsyn till de förändringar, som inträtt i Sveriges militärpolitiska läge, var chefsskapet för lantförsvarsdepartementet en betydelsefull och ansvarskrävande post. Genom unionens upplösning hade Sverige fått en ny lång landgräns att försvara, samtidigt som de för gränsskyddet tillgängliga styrkorna minskats. Landets läge

[4] Hellner har vid personligt samtal med förf. upplyst om att hans redogörelse för samtalet med Staaff nedskrevs samma dag det ägde rum.

hade militärpolitiskt sett avsevärt försämrats. Det låg alltså vikt uppå att göra försvarsorganisationen verkligt effektiv. För denna uppgift hade Tingsten stora förutsättningar. Han ägde kraft och energi i övermått, hade obestridligen organisatoriska talanger och var, såsom förut framhållits, i hög grad intresserad av att reformera den Crusebjörnska härordningen. Att Tingsten, oberoende av regeringskrisen och vilken riktning denna kunde taga, tänkt sig möjligheten att kvarbliva på krigsministerposten framgår av tvenne promemorior, som han utarbetat, båda daterade den 28 oktober. Den ena av dessa, »V. P. M. i försvarsfrågan», upptager i fjorton punkter reformförslag syftande till större enhetlighet och planmässighet inom försvarsväsendet. Bl. a. uttalas där kravet på en allmän försvarsplan, på tillsättandet av en försvarskommission, »i vissa afseenden» revision av 1901 års härordning samt viss begränsning av det »fasta» försvaret till förmån för det »rörliga». I den andra promemorian, vilken betecknats som »förtrolig», har Tingsten i fem punkter angivit de förutsättningar, under vilka han vore villig att medverka i en blivande regering.[5] I första punkten heter det, att statsministern och chefen för lantförsvarsdepartementet böra »vara ense» om ändamålsenligheten av de principer, som lagts till grund för nyssnämnda, av Tingsten utarbetade plan för stärkandet av Sveriges försvar (»V. P. M. i försvarsfrågan»). I andra punkten framhålles det nödvändiga i att krigsministern »uti alla frågor af vikt och principiell betydelse», där han bjöde grundade skäl för sin mening, kunde påräkna stöd av statsrådet, framför allt av statsministern. I de övriga punkterna betonas nödvändigheten att bryta gammal slentrian vid utnämningar av högre befäl och vidtagande av vissa åtgärder för att höja effektiviteten hos den militära förvaltningen, vari allt chefen för lantförsvarsdepartementet borde hava »ryggstöd». Då dessa Tingstens båda promemorior finnas bland Staaffs efterlämnade papper, har man anledning antaga att Tingsten överlämnade dem till Staaff vid det tillfälle, då han anmodades att ingå i den nya regeringen. Tingstens memoarer giva stöd för detta antagande,

[5] Promemorian avtryckt i *bihang*.

ehuru där icke uttryckligen säges att förbehållen voro skriftliga.[6] För Staaff torde det ej ha inneburit några svårigheter att acceptera den av Tingsten skisserade försvarsplanen. Tvärtom överensstämde den i allt väsentligt med Staaffs egen uppfattning om nödvändigheten av en fullt enhetlig och planmässig försvarsorganisation.[7] Helt visst bestämdes hänvändelsen till Tingsten av väsentligen fackliga skäl. Alldeles ovidkommande torde dock icke den omständigheten ha varit, att Tingsten såväl genom härkomst som till läggning var demokratisk. Utan att politiskt ha tagit ställning i rösträttsfrågan torde han i huvudsak ha omfattat liberalernas program för en allmän rösträttsutvidgning.

Enligt Tingstens egen uppgift skulle Staaffs besök hos honom ha ägt rum på aftonen den 4 november (lördag).[8] Enligt samma källa skulle Staaff därefter »i sin väntande droska» omedelbart ha begivit sig till konteramiralen Ludvig Sidner, vilken erbjöds sjöministerposten. Såsom chef för marinstaben hade Sidner stått i rapport med de politiska händelserna 1905. Han hade i början av juli varit inkallad i särskilda utskottet för att informera dess ledamöter om Sveriges och Norges marina styrkeförhållanden, och på uppdrag av regeringen hade han senare avgivit ett längre yttrande om de åtgärder, som ur sjöförvarets synpunkt borde företagas i anledning av första urtima riksdagens beslut.[9] Sidner ansågs vara en duglig sjömilitär, och det kan förtjäna påpekas att hans namn finns upptaget i Lundebergs tablåer och på en av ministerlistorna från samlingsministärens bildande.[1] Anbudet

[6] L. TINGSTEN, a. a., s. 235, skriver: »Jag förklarade mig villig att ingå i den under bildning varande ministären, under förutsättning att jag i de frågor, som bleve för mitt ämbetes utövning vitala och i vilka min mening befunnes väl grundad, kunde påräkna stöd hos statsministern. Därpå erhöll jag ett jakande svar.» — Se ock ÖMAN, a. a., s. 208 f., där det uppges att Tingsten personligen bekräftat att den av honom utarbetade försvarsplanen uppställts som villkor för inträde i regeringen. — I ett brev $^{18}/_{10}$ från Tingsten till Herman Ekelund heter det ock: »Jag är tveksam, huruvida jag, därest jag ombedes, bör ingå uti en ny ministär. ... Du kan icke ana, hvilka svårigheter som äro att öfvervinna, och på huru många fronter man måste kämpa. Jag måste ha garantier i statsministerns person. Eljest blifver jag som en barkbit, som dansar fram på ett upprört vatten.»

[7] Se *bihang*.

[8] L. TINGSTEN, a. a., s. 235.

[9] Utredningen, vilken hemligstämplats, är dat. $^{22}/_{8}$ 1905. Ex. därav finnas bevarade bland Lundebergs och Staaffs papper.

[1] Se ministerlista I och tablåerna i slutet av *bihang*. — På vissa håll i pressen

från Staaff kan sålunda icke i och för sig sägas vara överraskande. Därtill kommer att Staaff och Sidner samarbetat i 1901 års kommitté för revision av krigslagstiftningen i en humanare anda. Överhuvud hyste Sidner allmänt liberala grundsatser, och enligt en uppgift förvånade han emellanåt kollegerna med sitt intresse för och sin kunnighet i sociala frågor.[2] I det politiska livet hade han dock aldrig framträtt.

Till utrikesminister valde Staaff förutvarande kabinettssekreteraren, envoyén i Köpenhamn Eric Trolle. På sina håll hade man väntat att Staaff möjligen skulle vända sig till en man inom det egna partiet, godsägaren och överstekammarjunkaren friherre Carl Carlsson Bonde, vilken tidigare tjänstgjort inom utrikesdepartementet.[3] Staaff, som personligen satte största värde på Bonde, lär ha ansett denne väl »lätt» för posten.[4] Efter skilsmässan med Norge ställdes stora och speciella krav på den, som skulle leda utrikesdepartementet. De diplomatiska och konsulära tjänsterna måste nyorganiseras, och det vore sålunda önskvärt att den blivande utrikesministern vore förtrogen med departementets organisatoriska förhållanden. Av Lagerheims dagboksanteckningar framgår, att Fredrik Wachtmeister i början av oktober vänt sig till Lagerheim för en preliminär utredning av omorga-

---

nämndes alternativt med Sidner även konteramiral Carl Olsen till sjöministerposten. Se t. ex. St. D. $^{7}/_{11}$.

[2] Så skriver Schotte i memoaranteckningarna: »Sidner var väsentligen fackminister och deltog ej mycket i de allmänna överläggningarna; han var dock en ovanligt redbar och trofast karaktär, på vilken man alltid kände sig kunna lita; en bland de värdefullare bekantskaper jag gjort under mitt politiska liv. Han förvånade mig emellanåt med sitt intresse för sociala frågor och sin kunskap om socialförsäkringsfrågorna och deras läge i olika främmande länder.» — Förmodligen hade Sidner förvärvat denna kunskap såsom ordförande i 1900 års kommitté för utredning av frågan om ett förbättrat pensionsväsen för sjöfolket.

[3] Se t. ex. St. Bl. $^{4}/_{11}$ och V. L. $^{5}/_{11}$. Jfr ock ovan s. 255 n. 8. — Efter kansliexamen hade Bonde antagits som attaché 1873, avancerat till andre sekreterare men 1882 lämnat U.D. för att ägna sig åt skötseln av sina stora jordegendomar (Eriksberg m. fl.). Man uppmärksammar överensstämmelsen i utveckling hos Fredrik Wachtmeister, vilken efter kansliexamen tjänstgjorde som attaché för att sedan lämna U.D., även han för skötseln av sina gods (Tistad m. fl.). Båda voro knutna till hovet, båda hade suttit i första urtimans SäU.

[4] Hellner i ant. berörande förhållandena under regeringskrisen 1906. — Jfr Öman, a. a., s. 263, som under hänvisning till Törnebladh, a. a., s. 319, meddelar uppgiften att Bonde skulle ha anmodats bli utrikesminister i maj 1906.

nisationen och att denne därvid tagit Trolle till råds.[5] För den händelse Staaff haft vetskap härom, ligger det nära till hands att tänka sig att han av denna anledning ansett det förmånligt att knyta någon av de förenämnda till utrikesministerposten. Av de två var Lagerheim givetvis den mest erfarne. Politiskt stod han liberalerna ganska nära.[6] Det kan erinras att Lagerheim i mars 1905, väsentligen med hjälp av liberala röster invalts i Stockholms stadsfullmäktige.[7] Under våren och försommaren hade vidare en av liberala samlingspartiets medlemmar, kapten G. O. Wallenberg, uppsökt Lagerheim och enträget sökt övertala honom att uppställa sig som kandidat vid andrakammarvalet. Lagerheim avvisade emellertid inviten.[8] Personligen torde Staaff ej ogärna ha sett Lagerheim på utrikesministerposten. Å andra sidan insåg han säkert att ett upptagande av Lagerheim i ministären så nära efter dennes avgång från samma post (december 1904) skulle ha mottagits med ogillande i vida kretsar och särskilt ha inneburit en utmaning mot förstakammarhögern och de nationalistiskt sinnade i landet. Det hade helt visst varit en politiskt oklok åtgärd. Erbjudandet gick i stället till Eric Trolle, Lagerheims protegé inom utrikesdepartementet. Under Lagerheims ledning hade Trolle utbildats till en skicklig kabinettssekreterare och fått anseende att vara en för sina år mycket dugande diplomat. Härom vittnar bl. a. att Lundeberg i sina tablåer från samlingsministärens bildande upptagit honom såsom möjlig kandidat till utrikesministerposten.[9] Staaff hade närmare lärt känna Trolle under arbetet i hemliga utskottet vid lagtiman

[5] Bland Lundebergs papper finns en kopia i maskinskrift av en P. M. över omorganisationen av vissa tjänster i U.D., avgiven av Lagerheim $^{13}/_{10}$ 1905. — I Lagerheims dagbok finnas ant. om saken $^{4}/_{10}$, $^{6}/_{10}$, $^{10}/_{10}$ och $^{13}/_{10}$. Samtal med Trolle äro annoterade $^{4}/_{10}$ och $^{10}/_{10}$.

[6] Se *bihang*.

[7] Valet ägde rum $^{18}/_{3}$ 1905.

[8] Enl. Lagerheims dagbok skulle samtal mellan Wallenberg och Lagerheim ha ägt rum $^{23}/_{5}$, $^{9}/_{6}$, $^{21}/_{6}$ och $^{23}/_{6}$. Sistnämnda dat. heter det: »Hos Wallenberg — afsade mig att väljas under urtiman.» Tydligen ha samtalen ursprungligen gällt en eventuell kandidatur vid ordinarie valet till AK i september, men då genom Sixten von Friesens övergång till FK en plats i AK blev ledig redan under sommaren, har Wallenberg sökt intressera Lagerheim att kandidera redan vid fyllnadsvalet, vilket ägde rum $^{21}/_{7}$.

[9] Jfr ovan s. 211 f. samt tablåerna i slutet av *bihang*.

1905, där den senare var sekreterare. I särskilda utskottet vid första urtiman hade Trolle vidare föredragit till utrikesdepartementet ingångna meddelanden från beskickningarna i utlandet, och under augusti hade han som envoyé i Köpenhamn sänt svenska regeringen täta rapporter om det diplomatiska spelet kring norska tronföljdsfrågan.[1] Senast hade han under oktober anlitats av regeringen för att fastställa franska texten till Karlstadskonventionen, en uppgift, som han utförde i samarbete med Staaff.[2]

Bland Staaffs papper finnes ett utkast till den telegrafiska hänvändelsen till Trolle. Staaff meddelar där att ministären skulle innesluta »några liberala riksdagsmän samt utom riksdagen stående fackmän af reformvänlig men politiskt neutral läggning». Vidare upplyses att »högstbestämmande» livligt gillade hänvändelsen.[3] Av allt att döma sände Staaff telegrammet på aftonen den 3 november, efter middagen på hotell Kronprinsen. Trolle mottog telegrammet sent på kvällen. Förvånad över erbjudandet skulle han först ha varit benägen att avböja men beslöt samma kväll att följande dag resa upp till Stockholm för att tala med Staaff om saken.[4] Den 5 på morgonen anlände han dit, och enligt Tingsten skulle Staaff ha mött vid Centralstationen.[5] »De kommo genast in på den politiska situationen», skriver Tingsten, »varvid Trolle sporde, huruvida icke Staaff till förslaget angående den politiska rösträtten till riksdagens andra kammare även skulle foga tanken på en författningsrevision beträffande den första kammaren, vilken Trolle ansåg intaga en alltför stark ställning inom representationen. Staaff kunde gi-

[1] Framgår av Widéns och G. A. Bergs dagböcker.

[2] Öman, a. a., s. 79, som här stöder sig på personligt meddelande av Trolle.

[3] Telegramkonceptet, vilket är odaterat, avtryckt i *bihang*.

[4] Personligt meddelande $^{25}/_{7}$ 1938 till förf. av Alice Trolle, maka till Eric Trolle. Se även *bihang*.

[5] L. Tingsten, a. a., s. 237. — Uppgiften därstädes att Trolle skulle ha kommit till Stockholm $^{4}/_{11}$ på morgonen måste vara felaktig. Trolle kan tidigast ha erhållit Staaffs telegram $^{3}/_{11}$ på kvällen. Före avresan har han tydligen besökt legationen i Köpenhamn (se *bihang* till närmast föregående not), vilket måste ha skett $^{4}/_{11}$. Därest han anlänt till Stockholm med ett morgontåg, kan ankomsten icke ha ägt rum förrän $^{5}/_{11}$. — Uppgiften hos Öman, a. a., s. 80, att Trolle »på aftonen $^{4}/_{11}$ i Köpenhamn mottog Staaffs anmodan att bliva utrikesminister», måste även vara felaktig.

vetvis, då denna tanke var i saknad av erforderlig utredning, endast svara nej på ifrågavarande spörsmål.»[6] Om Tingstens uppgift vore riktig — något som med skäl kan betvivlas — skulle Trolle vid denna tidpunkt antingen ha varit politiskt ytterst avancerad, radikalare än Staaff, eller ock ha hyst betänkligheter mot en reform, som genom att ensidigt ombilda andra kammaren kunde framkalla svårlösta konflikter inom riksdagen. Med hänsyn till den ändrade ställning Trolle snart nog kom att intaga, förefaller det senare mera sannolikt. En förklaring skulle möjligen även kunna vara att söka i inflytande från Lagerheim, vilken, efter de motgångar han haft i första kammaren med sin unionspolitik, säkert ansåg att dess maktställning borde beskäras.

Vilken uppfattning Trolle än hade i denna fråga, är det tydligt att han icke genast lämnade svar till Staaff. Han ville uppenbarligen först överväga anbudet. Om han därvid rådfört sig med någon, torde det ha varit Lagerheim.[7] Denne har ock i dagboken den 5 november annoterat att »Trolle kom för att tala om den nya ministären». Anteckningen säger visserligen icke att Trolle begärt något råd men utesluter ej heller möjligheten därav. Utan tvivel får det anses ha varit ett personligt intresse för Lagerheim att utrikesministerposten, som han fått lämna under så uppseendeväckande förhållanden, blev besatt med en man, vilken var hans nära förtrogne, helst som han för tillfället var sysselsatt med att utreda frågan om departementets omorganisation. Man torde sålunda tämligen säkert kunna räkna med att Lagerheim, om han haft tillfälle därtill, styrkt Trolle att acceptera erbjudandet. Efter vad det uppgives skulle Trolle, innan han bestämde sig, ha varit utsatt för påverkan av kronprinsen.[8] Möjligen förhåller det sig så, att Staaff, vilken funnit

[6] L. TINGSTEN, a. a., s. 237. — Även i ett brev till Herman Ekelund 21/9 1906 skriver Tingsten: »Då han [Trolle] inträdde i Staaffska ministären, sade han Staaff, att det kräfdes *förf.revision.*»

[7] Enl. Trolles maka vid personligt samtal med förf. 1938.

[8] Sålunda heter det hos L. TINGSTEN, a. a., s. 237: »När emellertid Trolle en gång rest till Stockholm, blev han genom kronprinsens bemedling fast och inträdde i den nya ministären.» — Enl. ÖMAN, a. a., s. 80, som här åberopar personligt meddelande av Trolle själv, skulle denne, då han i Köpenhamn mottog Staaffs anmodan, först ha varit besluten att avböja men följande morgon blivit uppringd av kronprinsen, som ålade honom att inställa sig i Stockholm för överläggningar

Trolle tveksam, bett kronprinsen påverka denne. Huruvida denna eventuella påverkan varit avgörande för Trolles svar är dock en fråga, som tills vidare får lämnas öppen.

Med Staaff som stats- och justitieminister, Trolle som utrikesminister, Tingsten som krigsminister, Sidner som sjöminister, Schotte som civilminister, Biesèrt som finansminister, Fridtjuv Berg som ecklesiastikminister och Gösta Tamm som jordbruksminister samt David Bergström, Hellner och Marks von Würtemberg som konsultativa statsråd var ministären fulltalig. Den 6 november presenterades listan för konungen[9], och dagen därpå, tisdagen den 7 november, utnämndes regeringen.

Kungahusets och riksdagens inflytande på regeringsbildningen.

Staaffs regeringsbildning hade gått ganska raskt. Han erhöll uppdraget den 3 november, och redan den 6 var ministären färdig. Uppgiften hade slutförts under loppet av tre dagar eller ungefär hälften av den tid, som krävdes för att sammanbringa Lundebergska ministären.[1] Största svårigheten var tydligen att finna en lämplig man för jordbruksministerposten. Vidare gällde det att övervinna en viss tvekan hos den blivande utrikesministern, varvid möjligen kronprinsens hjälp anlitats. Med undantag härav synes kungahuset ej ha övat något inflytande på själva regeringsbildningen.

Staaff hade fullt fria händer vid valet av kolleger. Något annat skulle knappast heller ha varit tänkbart med den uppfattning, som han torde ha haft om en regeringschefs självstän-

och först under dessa förmåtts uppgiva sitt motstånd. Man har skäl att ställa sig tvivlande till riktigheten av denna version. Det kan nämnas att varken Trolles maka eller dåvarande legationssekreteraren Ramel hört talas om att kronprinsen ringt till Köpenhamn före Trolles avresa. Förmodligen föreligger sammanblandning med något telefonsamtal, som Trolle haft med kronprinsen efter ankomsten till Stockholm.

[9] Samma kväll lämnade kronprinsen Stockholm (P. I. T. $^{7}/_{11}$). I motsats till konungen hade han vistats i huvudstaden under hela regeringskrisen.

[1] Jfr motsvarande uppgifter om tidigare ministärskiften hos KIHLBERG, a. a., s. 569.

diga ställning. Sannolikt har konungen, när han lämnade Staaff uppdraget, hört sig för om vilka denne tänkt taga med i ministären. Av Staaffs utkast till den telegrafiska hänvändelsen till Trolle framgår att konungen åtminstone beträffande utrikesministerposten uttryckt sitt gillande av valet. Med hänsyn till kungahuset var besättandet av denna post givetvis mest ömtåligt. Därnäst torde konungen och kronprinsen ha varit intresserade av huru krigs- och sjöministerposterna skulle komma att besättas. Staaffs kandidater till dessa platser föranledde säkert inga invändningar; Tingsten och Sidner voro båda dugliga fackmän. Men om Staaff redan nu sökt realisera önskemålet om civila män i ledningen för försvarsdepartementen, är det möjligt att kungahuset skulle ha starkt reagerat.[2]

Kungahusets roll inskränkte sig sålunda väsentligen till valet av statsminister. Ursprungligen synes konungen ha varit obenägen att släppa fram Staaff till regeringsledningen, medan kronprinsen torde ha varit mindre tveksam i denna punkt.[3] Efter de misslyckade försöken att få till stånd en högerorienterad ministär, under ledning av antingen Lundeberg eller någon annan lämplig person, återstod för konungen just icke annat än att vända sig till liberalerna och Staaff. Med hänsyn till valutgången var ett steg åt vänster för övrigt motiverat. Måhända blev steget större än konungen från början tänkt sig; å andra sidan, bleve vänsteräventyret farligt, visste konungen att han kunde lita på högerns stöd.[4] Det bör erinras att hänvändelsen

[2] Tanken på civila försvarsministrar realiserades som känt i Sverige första gången i Staaffs andra ministär 1911. Å andra sidan kan det framhållas att Lindmans chefskap för sjöförsvarsdepartementet i Lundebergska ministären innebar ett steg i riktning mot civila innehavare av försvarsministerposterna. (Lindman hade 1892 som nyutnämnd kapten tagit avsked ur den aktiva militära tjänsten och sedan ägnat sig åt civil verksamhet.) — Erinras kan att tanken på civila försvarsministrar på sin tid även föresvävat Boström. Från ett samtal $^{31}/_{1}$ 1905 återger Ernst Beckman i brevdagboken $^{1}/_{2}$ följande yttrande av Boström rörande de växande anspråken från de militära: »Det är som att köra på släde i sand, man kommer ingen vart, och det blir, sanna mina ord, inte bättre förr än vi få *civil* krigsminister.» — I Norge hade man tidigt haft civila chefer för armédepartementet, i Danmark inleddes epoken med civila försvarsministrar 1905. Se Björnberg, a. a., Heckscher, a. a., De nordiska ländernas statsråd, ss. 105, 124, 126 och 144.

[3] Se ovan s. 265 f.

[4] Jfr von Zweigbergk, a. a., s. 48.

till Lundeberg tre månader tidigare också skett ganska motsträvigt från kungahusets sida. Då gällde det steget till höger, nu steget till vänster om den politiska medellinje, som kung Oscar helst följde vid valet av rådgivare.

Man har gjort gällande att »experimentmotivet» ej varit konungen främmande, då han kallade på Staaff, och till jämförelse pekat på fallet Posse 1880.[5] Jämförelsen ligger onekligen nära till hands. Dock kan det starkt ifrågasättas, huruvida ministären Staaff av konungen uppfattats endast som en »försöksministär». Mycket talar emot ett sådant antagande, kanske icke minst konungens framskridna ålder. Mellan 1880 och 1905 ligger ett helt kvartssekel, och experiment leka mera sällan en 75-åring i hågen. Att »katastrofmotivet» däremot föresvävat mången taktiker på högersidan kan icke bestridas. Möjligheterna för Staaff att knäckas på sin uppgift voro ganska stora.

Ur rekryteringssynpunkt visar ministären Staaff åtskilliga nya intressanta drag. Inslaget av riksdagsmän var icke särskilt stort. Vid sitt första möte med riksdagen hade Boströms ministärer respektive sju och fyra kammarledamöter, i den Lundebergska var antalet åtta. Med sina fyra riksdagsmän framstår sålunda ministären Staaff såsom icke särdeles starkt politiskt betonad.[6] Men det riksdagspolitiska inflytandet mätes icke enbart efter kvantitativa grunder. Det tager sig även andra, kvalitativa uttryck, som komma till synes i den politiska intensiteten. Och härvidlag markerar ministären Staaff en väsentlig förändring. De fyra riksdagsmännen i regeringen voro alla andra kammarens män. Men de representerade icke kammaren i dess helhet. De kommo ur ett enda parti, liberala samlingspartiet, och inom detta parti ur en och samma fraktion, den radikala. Så intensifierad hade den parlamentariska statsrådsrekryteringen förut aldrig varit. För första gången efter det nya riksdagsskickets tillkomst var första kammaren icke blott underrepresenterad utan rentav orepresenterad i regeringen. Underrepresentationen skulle komma

[5] Se art. av Kihlberg i D. N. $^{24}/_{12}$ 1923. Om motiven för valet av Posse 1880 se KIHLBERG, a. a., s. 270 ff.

[6] Jfr tabellerna hos KIHLBERG, a. a., s. 571, och LINNARSSON, a. a., De nordiska ländernas statsråd, s. 51.

att bli karakteristisk för den parlamentariska rekryteringen av statsrådet fram till 1920.[7] Att första kammaren helt saknade företrädare i statsrådet är däremot fullkomligt utan motstycke.

Om ett till antalet ringa men till intensiteten starkt riksdagspolitiskt inslag främst kännetecknar ministären Staaff, framträder därnäst det påfallande stora inslaget av ämbetsmannaelement. Förhållandet observerades av samtiden och framkallade överraskning inom kretsar, där man väntat att den första vänsterregeringen skulle medföra en reaktion mot tidigare principer vid statsrådsrekryteringen.[8] I sex fall av elva var meriteringen sålunda av övervägande facklig art (Trolle, Tingsten, Sidner, Schotte, Hellner och Marks von Würtemberg). Den juridiska och administrativa sakkunskapen var anmärkningsvärt väl företrädd. De två konsulter (Hellner och Marks von Würtemberg), som uppfyllde grundlagens bestämmelse om krav på att »hava förvaltat civil beställning», hörde till de bäst kvalificerade som kunde uppbringas. Utrikesministern var, som i regel tidigare, yrkesdiplomat och adelsman.[9] Som försvarsministrar stodo militära fackmän, och civilministern var i överensstämmelse med huvudregeln hämtad ur förvaltningen. Å andra sidan kunna vissa traditionsbrytande drag konstateras. Advokaten Staaff på justitieministerposten — även om arrangemanget var tänkt som mera temporärt — innebar en begynnande, ehuru tillfällig, avbyråkratisering av chefskapet för detta departement.[1] Utnämningen av Fridtjuv Berg betydde att rekryteringsbasen för ecklesiastikministerposten utvidgades att omfatta även folkskollärarkåren.[2] Däremot uppfattades utnämningen av en hovstallmästare och

[7] Linnarsson, a. a., De nordiska ländernas statsråd, s. 52.

[8] Se uppgifter om pressens mottagande nedan s. 311.

[9] K. A. Wallenberg 1914 var Sveriges förste ofrälse utrikesminister. Linnarsson, a. a., De nordiska ländernas statsråd, s. 42.

[1] Denna avbyråkratisering av justitieministerposten sammanfaller med författningsreformernas tid, 1905—20. Efter sistnämnda år, 1920, återfår rekryteringen sina hävdvunna drag. Linnarsson, a. a., De nordiska ländernas statsråd, s. 41.

[2] Nästa folkskollärare på ecklesiastikministerposten blev som bekant Värner Rydén 1919. — I Norge inträdde den förste folkskolläraren i statsrådet redan 1884 (E. A. Liljedahl) och i Danmark 1901 (J. C. Christensen). Jfr tabeller hos Linnarsson, a. a., Björnberg, a. a., Heckscher, a. a., De nordiska ländernas statsråd, ss. 22 f., 70 f. och 122 f.

godsägare till jordbruksminister som ett avsteg från den demokratiska tendens, som i övrigt ansågs ha kommit till uttryck i ministärens sammansättning.

Ministären Staaff bildades väsentligen på rösträttsfrågans grund. I denna fråga var ministären politiskt homogen. Staaff, Fridtjuv Berg och David Bergström voro klara antiproportionalister, något som i viss mån kan sägas även om Schotte och Biesèrt. Det betraktades kanske rentav som en fördel att ha med den senare, vilken från att ha varit principiell anhängare av proportionalismen kommit till övertygelsen att detta valsätt icke uppbars av några allmänna sympatier och därför inte borde påtvingas folket. Övriga av regeringens ledamöter torde ha varit ense om att rösträttsfrågan var mogen för en lösning och att liberala samlingspartiets förslag därvid kunde tjäna såsom lämplig grundval.[3]

Men även andra stora frågor trängdes i förgrunden. Om deras lösning kunde meningarna vara delade, och mycket berodde härvidlag på statsministerns politiska auktoritet, om han var stark nog att böja stridiga viljor samman, om han kunde behålla ledningen helt i sina händer. Sannolikt kände sig Staaff vuxen denna uppgift. Om svårigheter skulle uppstå, visste han sig i David Bergström, Fridtjuv Berg och Biesèrt ha kolleger, som i alla väsentliga frågor delade hans uppfattning. Säkra liberaler utom de fyra riksdagsmännen voro vidare Schotte och Marks von Würtemberg. Tamm hade, trots att han vägrat att uppställa sig till omval på frisinnade landsföreningens program, icke brutit med liberala samlingspartiet. Hellner torde ock ha räknat sig som liberal. I egentlig mening opolitiska voro Trolle, Tingsten och Sidner, den sistnämnde dock med klar liberal tendens. Även rent allmän-politiskt sett var ministären sålunda tämligen homogen, ehuru det sedermera skulle visa sig att vissa svagheter funnos i dess inre gestaltning, vilka kommo att menligt påverka samarbetet.

I ministärens smala partipolitiska bas låg både en svaghet och

[3] Säkert hade Gösta Tamm före utnämningen fått förbinda sig att stödja det liberala rösträttsförslaget.

en styrka — en styrka med hänsyn till inre solidaritet, en svaghet med hänsyn till stödet i riksdagen. Tidigare hade statsrådsrekryteringen skett på ett relativt brett underlag. Boströms ministärer uppvisade inom sig differenser från moderat-liberalism till konservatism, Lundebergska ministären spelade över hela den politiska skalan. Det väckte därför uppmärksamhet, när Staaff resolut bröt med denna praxis. Med första kammaren hade ministären Staaff som nämnt inga förbindelser, såvida man icke såsom sådana vill räkna de anknytningar, som representerades av utrikesministerns och jordbruksministerns släktskapsförhållanden. Den förres broder, hovjägmästaren Nils Trolle, tillhörde majoritetspartiets moderata fraktion, och den senares fader, förutvarande statsrådet och f. d. överståthållaren Gustaf Tamm, var ordförande för första kammarens moderata parti.[4] Till det rivaliserande partiet i andra kammaren, lantmannapartiet, hade Staaff, såsom visats, sökt slå en brygga genom upptagandet av Widén, möjligen även Carl Persson i Stallerhult, i regeringen. Försöket misslyckades emellertid, säkerligen till men för ministärens politiska styrka. Med partiet till vänster, det socialdemokratiska, knötos inga förbindelser. Det var icke nödvändigt och hade ej heller varit taktiskt klokt. Staaff visste att socialdemokraterna skulle komma att stödja de flesta av regeringens reformförslag, och en direkt samverkan med yttersta vänstern skulle omedelbart haft till följd att ministären starkt förminskat sina utsikter att vinna tillmötesgående från många av de moderata i riksdagen.[5]

I hög grad anmärkningsvärd är den snäva representation, som liberala samlingspartiet fick i regeringen. Endast den vänstra flygeln blev företrädd, och givetvis försvagades härige-

[4] Tilläggas kan att utrikesministern hade en broder även i AK, nämligen vice häradshövdingen och godsägaren Carl Axel Trolle. Denne lämnade dock riksdagen med slutet av år 1905. — Om Gösta Tamm och förbindelserna med FK heter det i ett brev $^{12}/_{12}$ från AK-ledamoten Magnus Matsson i Grafås till sekreterare Grundel i frisinnade landsföreningen: »Månne icke Gösta Tamms placering på taburetten var ett offer till vinnande af Förstakammarynnest genom alla de Tammar, som där äga hemortsrätt? Gösta Tamm har alls icke gjort sig bemärkt i Riksdagen.» Frisinnade landsföreningens brevbok 1905.

[5] Om socialdemokraternas hållning se uttalande av Branting till Ernst Beckman i *bihang*.

nom ministärens parlamentariska underlag högst väsentligt.[6] Ingen av partiets förtroenderåd blev upptagen i regeringen, och efter vad det uppgives skall missnöje häröver ha försports bland vissa av ledarna.[7] Det bör ock erinras om att flera av de uttalanden, som gjorts i pressen av ledamöter av förtroenderådet, gått stick i stäv mot Staaffs handlande.[8] Kanske anade Staaff ett motstånd? Han gick partiets förtroenderåd förbi, han hämtade sina män ur ett annat förtroenderåd: frisinnade landsföreningens.[9] Därför kom ministären även att anses såsom mera representativ för frisinnade landsföreningen än för liberala samlingspartiet. Den framstod mindre som *parti*ministär än som *vänster*ministär. Den var tillkommen i klar överensstämmelse med tendensen vid andrakammarvalet; och detta val innebar mera en framgång för vänstern än för liberala samlingspartiet som sådant.[1]

Ministärens mottagande av press och opinion.

Pressens omdömen om den nya regeringen gingo naturligtvis starkt isär allt efter vederbörande tidnings partiståndpunkt.[2]

De konservativa organen gåvo ministären ett klart och otve-

[6] Endast i rösträttsfrågan kunde regeringen räkna med hela samlingspartiets stöd. I åtskilliga andra viktiga frågor skulle det visa sig att cirka en tredjedel av partiet lämnade regeringen i sticket och röstade med oppositionen. Se Öman, a. a., s. 312 f.

[7] Några skulle också ha känt sig förbigångna, främst Daniel Persson i Tällberg, men även Zetterstrand, Bonde, G. O. Wallenberg och Palme. Se härom närmare i *bihang*.

[8] Se Bromées, Daniel Perssons och Zetterstrands uttalanden ovan s. 275 f.

[9] Biesèrt och Bergström tillhörde frisinnade landsföreningens förtroenderåd sedan starten 1902, den senare tillika förtroenderådets delegation (d. v. s. dess verkställande utskott). Staaff tillhörde bådadera. Han var även frisinnade landsföreningens vice ordförande (ordförande var Ernst Beckman). Faktiskt var han dess chef, »den verkligt ledande, den vars ord i alla frågor, stora som små, var det slutligt avgörande» (Grundel). — I de flesta frågor höll frisinnade landsföreningen en politisk kurs, som låg ett streck till vänster om den som liberala samlingspartiet följde.

[1] Om Staaffs förhållande till samlingspartiets och landsföreningens ledning se Wåhlstrand, a. a., Statsv. Tidskr. 1934, s. 314.

[2] Nedan refererade presskommentarer hänföra sig i regel till respektive tidningars nummer $^{8}/_{11}$.

tydigt underbetyg. Den saknade i deras ögon politisk auktoritet, var »utmanande svag», och bland annat efterlystes näringarnas män, representanterna för handel och industri samt lantmännen. Nya Dagligt Allehanda betecknade regeringen såsom »en liberal-byråkratisk hofministär af . . . öfvervägande destruktivt kynne», och Vårt Land försäkrade att »en så ultra-byråkratisk regering» skulle högern »aldrig ett ögonblick drömt om att presentera för det svenska folket». Det högermoderata Stockholms Dagblad framhöll också som en egendomlighet att den första liberala regeringen fått en så påfallande byråkratisk och hovmannamässig sammansättning[3] men erkände samtidigt styrkan och dugligheten hos några av ministärens medlemmar, bl. a. Tingsten, Marks von Würtemberg och Hellner. Av de moderat-liberala organen skrev Aftonbladet att den nya regeringen »rent politiskt sedt» ej kunde »anses stark» och beklagade särskilt att icke någon förbindelseled öppnats till de grupper i första kammaren, varifrån understöd kunnat väntas för ministärens rösträttsförslag. Tidningen reserverade sig även mot utnämningen av Fridtjuv Berg, en reservation, som den delade med förut omnämnda organ liksom med kollegan Svenska Dagbladet.[4] Sistnämnda tidning, som i huvudsak gav den nya ministären sitt erkännande, tog överraskande nog avstånd även från Trolles utnämning till utrikesminister; det hade, ansåg tidningen, varit lyckligt, om man »i ett slag» nu velat bryta med den »förlamande sociala kastanda» inom svensk diplomati, som så ofta utestängt »den verkliga kapaciteten och ännu mera kontakten med det praktiska lifvet».

Även hos några av de klart liberala och frisinnade tidningarna kan man finna reserverade tonfall bland de allmänna erkännanden de skänka den nya ministären. Sålunda ansåg Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning att regeringen fått »en mera ut-

[3] »Hvad har man fått? Jo, en ministär med två hofmän, en f. d. vice ceremonimästare och nuvarande kammarherre [Trolle] samt en hofstallmästare. En ministär, där — om man undantager statsministern — *ämbetsmännen* afgjordt torde vara de mest framstående medlemmarna. En ministär, där ej ens halfva antalet medlemmar är riksdagsmän.» St. D. 8/11.

[4] Reservationen mot Fridtjuv Berg var i samtliga tidningar föranledd av hans ståndpunktstagande i norska frågan.

präglad och begränsad vänsterfärg än man var beredd på», och Svenska Morgonbladet uttalade farhågor att ministären på grund av det starka radikala inslaget kanske skulle förlora mera på motsatta sidan än den vann från yttersta vänstern. Till de fullt tillfredsställda hörde Stockholms-Tidningen och Dagens Nyheter. Den förra underströk ministärens klart demokratiska drag och såg i dess sammansättning en borgen för att den skulle komma att »stå eller falla som folkets regering». Dagens Nyheter trodde sig i ministärskiftet se »det stora, länge fördröjda genombrottet i svensk politik». Ministären betecknades först och främst som en andra kammarens regering och som en liberala vänsterns regering i andra kammaren. Den sades vidare vara den allmänna rösträttens regering, med uppgift »att skänka det svenska folket den fulla medborgarrätten i den form som folket själf godkänt genom de senaste valen». I den radikala landsortspressen var tillfredsställelsen lika odelad och stor, och detsamma var förhållandet i de socialdemokratiska organen.[5]

Efter denna översikt av pressens hållning skall i korthet även en redogörelse lämnas för de kommentarer till ministärens utnämning och första framträdande, som föreligga i en del yttranden av enskilda riksdagsmän.

Bland förstakammarmajoritetens ledamöter synas meningarna om regeringskrisens lösning ha varit ganska delade. Som förut antytts betraktade mången högerman en blivande vänsterregering som ett slags hästkur, som man var tvungen att gå igenom för att sedan få lugn och ro i det politiska arbetet. Man räknade med att Staaff skulle stupa på sin uppgift och vänstern därmed förlora i prestige, allt medan högern i motsvarande grad skulle vinna väljarnas förtroende. I ett brev till Lundeberg i juni 1906 berörande förhållandena 1905 lämnar G. A. Berg upplysningen, att i slutet av november ett femtontal medlemmar ur första kammaren varit samlade på Riche och att därvid den politiska situationen dryftats.[6] Till dem som yttrat sig hörde även G. A.

[5] Se K. T., U. N. T. och N. A. samt Soc.-Dem. 8/11.

[6] Tydligen gällde det ett sammanträde med ledamöter ur FK:s majoritets-

Berg. »Den liberal-radikala ministärens bildande var en stor olycka», heter det i brevreferatet, och talet: »Låt dem försöka, de bryta snart nacken af sig», ville G. A. Berg beteckna som »farligt». Man kunde nämligen befara att ministären, stödd »af de stora massorna», skulle bli rotfast och under sådana förhållanden inga möjligheter finnas »att drifva fram proportionalismen».[7] I ett brev till Lundeberg den 5 december 1905 framlägger lektor Säve, som nämnt en av flygelmännen till höger inom förstakammarmajoriteten, en annan åsikt än den G. A. Berg gjorde sig till tolk för. När samlingsministären tyvärr ej kunde sammanhållas, skriver Säve i sitt brev, »synes det mig lyckligare för oss, att en vensterminister kommit till styret än en högerminister». Åberopande ett yttrande, som av någon annan fällts vid ett av majoritetspartiets sammanträden i oktober[8], framhöll Säve att, »under nuvarande stämning i landet», en högerminister i rösträttsfrågan och andra stora frågor måste »gå till venster om sig själf utan att dock kunna tillfredsställa den andra kammaren, då däremot en vensterminister måste gå till höger om sig själf med hänsyn till första kammaren, som blir satt i den lyckliga ställningen att få pröfva anbuden och att kunna förkasta dem, om de befinnas betänkliga». Uttalandet är intressant och röjer en uppfattning i fråga om politisk taktik, som antagligen delades av många inom högern, även bland de moderata.[9]

Av intresse är vidare ett brev från E. G. Boström den 21 november till sonen i Berlin, vari den nya ministären kommenteras. »Efter mitt förstånd var det af vigt, att venstern kom till makten», skriver E. G. Boström, »men deremot kan jag ej neka, att sammansättningen rätt mycket förvånat mig.» »Särskildt svag är ju regeringen i finansiela frågor, och de komma nog att spela en rätt betydlig roll», tillägger han och annoterar som ett egen-

parti. Mötet hade planlagts av Lundeberg, vilken dock senare blivit förhindrad att närvara och leda sammankomsten. Som ordförande hade fungerat riksmarskalken von Essen. Dagen för mötet anges av G. A. Berg till $^{24}/_{11}$.

[7] G. A. Bergs här angivna ståndpunkt överensstämmer såsom synes med den åsikt han utvecklat under sitt samtal med kronprinsen $^{10}/_{10}$. Se *bihang* till s. 266 n. 5.

[8] Sannolikt vid partisammanträdet $^{16}/_{10}$, då som nämnt regeringsfrågan diskuterades. Ovan s. 271.

[9] Jfr Afzelius' uttalande i brevet $^{14}/_{11}$ till G. F. Hagerup cit. ovan s. 273 n. 6.

domligt förhållande, »att samtlige venstermän tagits från Stockholmsbänken, ingen enda från öfriga liberala grupper.»[1]

Telegram och brev med lyckönskningar till Staaff ävensom en del andra uttalanden visa att inom liberala samlingspartiet och vänstern överhuvud tillfredsställelsen var stor över den nya ministärens tillkomst.[2] »Jag jublar vid tanken på att detta grundskott skjutits i byråkratismens stolta fartyg», lyder Ernst Beckmans spontana anteckning efter mottagandet av underrättelsen om Staaffs utnämning.[3] Bromée i Billsta, vilken som nämnt helst önskat att Staaff ännu en tid skulle ha fortsatt samarbetet i regeringen med Lundeberg, kommenterar i en anteckning den 19 december ministärens sammansättning och ger därvid endast uttryck åt tillfredsställelse. »Emedlertid är nu», skriver Bromée, »kanske för första gången, i allo kunniga, begåfvade och dugliga män i Regeringen, och framför allt frisinnade och folkliga. Måtte nu dessa män lyckas i sina viktiga arbeten, att föra fram de på dagordningen stående frågorna, särskildt rösträttsfrågan, till en lycklig lösning och i öfrigt under de nya, sannolikt svåra förhållanden, hvari vi inträdt efter unionens upplösning, föra vårt kära fädernesland till lycka!»

Som ett uttryck för vad de djupa leden i liberala samlingspartiet tänkte och kände inför den nya ministärens framträdande,

---

[1] »Det är väl i känslan af denna svaghet, som det sagts och skrifvits, att Exc. Staaff skulle hafva för afsigt, att omedelbart redan nästa riksdag taga före rösträttsfrågan», tillägger Boström i sitt brev. »Han slipper då få konstateradt, att hans medhållare ej ens i andra kammaren äro allt för talrika. Jag gissar, att han vill eventuelt falla på rösträttsfrågan, sedan skylla på första kammaren och så återgå till oppositionen, utan att som sagdt behöfva föra fram de andra stora frågorna, som vänta på sin lösning.» Boströms antaganden torde icke få anses vara riktiga.

[2] Ur lyckönskningarna må endast följande citeras. Jakob Pettersson i Södertälje: »Till den nya æra i svensk politik, som med dagens ministärutnämning tagit sin början, sänder jag genombrottets främste man mina varmaste lyckönskningar.» Branting: »Hjärtlig lyckönskan äfven till Regeringens klara färg. Händelserna österut framhäfva möjligheten att komma längre åt vänster än annars och raskare.»

[3] Brevdagboken $^{8}/_{11}$. Beckman befann sig som nämnt i Bozen och han läste först utnämningen i Kölnische Zeitung. Dagen därpå $^{9}/_{11}$ skriver han: »En ministerlista som förekommer i Berl. Tageblatt har Berg som ecklesiastik- och 'hovstallet (Tamm)' som jordbruksminister. Den är väl oriktig antar jag.» Ant. visar att ministärens sammansättning överträffade Beckmans förväntningar. Liksom till Staaff sände Beckman omedelbart lyckönskningsbrev till Fridtjuv Berg och Gösta Tamm. Kopior i brevdagboken. Brevet till Staaff delvis cit. i *bihang*.

må tillsist återgivas ett brottstycke ur ett brev den 14 november från andrakammarledamoten, folkskolläraren Magnus Sundström i Östansjö[4] (Gävleborgs län) till Daniel Persson i Tällberg:

»Sedan du nu skref..., har den stora händelsen inträffat. Vi hafva en vensterministär. Jag har varit och är fortfarande full af tvifvelsmål om dess framtida lyckliga öde. Alldeles såsom du är jag beredd på äfven nederlag. Men detta hindrar icke, att jag af hela mitt hjärta säger: lycka till! Mycket blir det nog för dessa män att göra. Måtte de blott kunna hålla ut! Måtte äfven vårt parti förstå att här gäller det att hålla samman omkring dessa män, skydda deras rygg och gå modigt till kamp vid deras sida mot reaktionens mörka, dystra härmassor både inom vår kammare och i kammaren på andra sidan trappuppgången.»

Det citerade brevet liksom övriga, ovan anförda uttryck för opinionen inom vänstern visa att man på detta håll hälsade ministären Staaff som ett framtidslöfte. Regeringsskiftet den 7 november uppfattades av de frisinnade som ett politiskt systemskifte, varslande om nya och enligt deras mening ljusare tider.

[4] Enl. Millqvist, Svensk riksdagskalender 1909, var Sundström att räkna till samlingspartiets högra flygel, alltså till de grupper av partiet, som icke blivit direkt företrädda i regeringen.

Ministärskiftena 1905.

Några huvuddrag.

Varken förr eller senare i det svenska statsrådets historia ha under ett och samma år förekommit så många och täta växlingar i regeringsledningen som 1905. Under detta år fungerade ej mindre än fyra olika statsministrar: Boström, Ramstedt, Lundeberg och Staaff. Närmast jämförliga äro 1917 och 1920 med vartdera tre olika regeringschefer (Hjalmar Hammarskjöld, Swartz och Edén, respektive Edén, Branting och de Geer).

Ministärskiftena 1905 betingades väsentligen av unionskrisens olika slutfaser. Även tidigare hade unionsfrågan föranlett ändringar inom statsrådet. Dessa ändringar hade i regel dock begränsats till ombyten på utrikesministerposten (1895, 1899 och 1904), i ett fall även på statsministerposten (Gustaf Åkerhielm 1891).[1] Regeringskriserna hade sålunda alla varit partiella. Först med ministären Ramstedts avgång i augusti 1905 inträffade ett totalt regeringsskifte, det första i statsrådets historia. Med tiden skulle de totala regeringsskiftena komma att bli regel. År 1905 betecknar i detta avseende ett gränsår i utvecklingen.

Även med hänsyn till vissa sidor av statsrådsrekryteringen är 1905 ett märkesår. Rekryteringsfältet utvidgades till att omfatta flera nya samhällsgrupper. Med regeringsbildningarna

[1] Kihlberg, a. a., s. 382 f. Som parallell till Boströms tillbakaträdande i april 1905 är Gustaf Åkerhielms avgång 1891 av ett visst intresse. Bådas avgång voro »offer på unionens altare». Framhållas bör emellertid att Boström vid sitt tillbakaträdande ingalunda desavuerades av kungahuset, såsom fallet anses ha varit med Åkerhielm; tvärtom torde man på högsta ort med viss saknad ha sett honom lämna statsministerposten.

1905 vunno den förste bonden, den förste folkskolläraren, den förste tidningsmannen och den förste advokaten sitt inträde i konseljen. Utvecklingen hade i detta avseende gått långsammare i Sverige än i grannländerna i väster och söder. I Norge togo den förste bonden och den förste folkskolläraren plats i regeringen redan 1884, i Danmark 1901. Det har sitt intresse konstatera att denna demokratisering av statsrådet i vart och ett av de nordiska länderna genomföres samtidigt med att statsrådets karaktär förändras i avgjord riktning mot parlamentarisering.[2]

Regeringsbildningens relationer äro i huvudsak tvenne: förhållandet till konungen och förhållandet till riksdagen. Deras inflytande har den inbördes växelverkan att en ökning för den ena parten innebär i motsvarande grad en minskning för den andra och omvänt.

Till en början gjorde sig riksdagens inflytande på statsrådets rekrytering företrädesvis negativt gällande. Statsrådsmedlemmar, vilka gjordes ansvariga för en politik i strid mot riksdagens uppfattning, nödgades i flera fall lämna sina poster. Men efter hand började riksdagsinflytandet göra sig gällande även på ett mera positivt sätt. Redan under Karl Johans-tiden kan man skönja en viss tendens att vid sidan av de uteslutande administrativt meriterade regeringsledamöterna även utse sådana, vilka hade en betydande riksdagserfarenhet. Under följande regenter blev denna utvecklingstendens mer markerad, och under Oscar II:s långa regering kan man finna en växande benägenhet hos konungen att åtminstone till främsta posten i statsrådet söka knyta någon framträdande politiker ur riksdagen. Understundom lyckades det, understundom icke, och kung Oscars regeringstid fram till sommaren 1905 uppvisar fördenskull en statsministersuccession, där riksdagspolitiker (de Geer, Arvid Posse, Boström) gång efter annan avlösas av höga ämbetsmän, ofta utan någon som helst eller med ringa politisk accentuering (Thyselius, Bildt, von Otter och Ramstedt).

Under krisåret 1905 sjönk kungahusets inflytande på regeringsbildningen än ytterligare. Den politiska ledningen gled

[2] Jfr Brusewitz, Komparativ översikt, De nordiska ländernas statsråd, s. 218 ff.

överhuvud taget ur konungens händer, ja, den fungerande regeringen ställdes utanför avgörandena, vilka fattades av riksdagen. Förgäves sökte konungen, då den oundvikliga regeringskrisen till sist inträffade, att få till stånd en kompromissregering i överensstämmelse med sitt eget skaplynne (anbudet till von Krusenstjerna). Uppdraget att bilda den nya ministären måste — tydligen efter en viss tvekan och förmodligen icke utan självövervinnelse hos monarken — lämnas åt riksdagens vid tillfället mäktigaste man, och hänsynen till riksdagen och dess tongivande partier blev sedan väsentligen bestämmande vid Lundebergs regeringsbildning. Även efter unionskonfliktens avveckling, då en regeringskris på rent inrikespolitiska grunder utbröt, måste konungen underordna sig riksdagsinflytandet. Statsministerposten lämnades åt den ledande mannen inom den andra av de två politiska grupperingar — konservativa och radikala — vilka stodo utanför den krets, inom vilken kung Oscar tämligen konsekvent sökt hålla sig vid valet av rådgivare. Ministärskiftena under senare halvåret 1905 ha ifråga om valet av statsminister blivit av prejudicerande betydelse. Vid senare regeringsbildningar har monarken nästan alltid i första hand sökt anknytning till ett av riksdagens tongivande partier eller till en kombination av riksdagsgrupper. Regeringschefen har som regel utpekats av den vid varje särskilt tillfälle föreliggande riksdagspolitiska situationen.

Om konungens fria val av statsminister sålunda kommit att faktiskt begränsas, har detta än mera blivit fallet beträffande hans val av övriga rådgivare. Tidigare skedde statsrådsrekryteringen helt under konungens personliga ledning, och statsrådet fick genom sin sammansättning närmast karaktären av en »kungens konselj». Allteftersom denna konselj frigjordes från konungens mera direkta inflytande och blev en mer eller mindre enhetlig ministär under statsministerns ledning, övergick även det reella avgörandet ifråga om statsrådsposternas besättande från konungen till regeringschefen.[3]

I sina memoarer uppgiver de Geer d. ä. att konungen, då han

[3] Kihlberg, a. a., s. 630 ff.

1874 anmodade de Geer att återinträda i statsrådet, gav honom »fria händer att föreslå» kolleger, dock med undantag för vissa poster, vilkas gamla innehavare konungen önskade behålla.[4] Även Arvid Posse har gjort gällande att han vid sin ministärbildning 1880 skulle ha erhållit »fria händer», en uppgift, som måhända bör tagas med reservation.[5] Att kung Oscar inte utan vidare ville erkänna att han avhänt sig befogenheten att själv välja sina statsråd, framgår av den kommuniké han lät införa i Posttidningen i samband med regeringskrisen 1888. Under hänvisning till vissa antydningar i pressen förklarade konungen att icke någon överhuvud erhållit »s. k. uppdrag att bilda ministère»; »sådant öfverensstämmer nemligen icke med Sveriges Regeringsform».[6] De personskiften inom statsrådet, som gång efter annan ägde rum under Boströms första långa regering, torde dock väsentligen ha bestämts av statsministern, ehuru givetvis i bästa samförstånd med konungen, vars tillit till Boström synes ha varit nästan obegränsad.

När Boström andra gången kallades till statsministerposten, bereddes honom tillfälle att från grunden bygga upp den nya ministären.[7] Han torde vid detta tillfälle verkligen ha erhållit fullständigt »fria händer» vid valet av kolleger. När efter ministären Ramstedts avgång von Krusenstjerna erbjöds att bilda regering, framställdes som nämnt vissa önskemål från kunga-

---

[4] DE GEER, Minnen, II, s. 162. Jfr KIHLBERG, a. a., s. 191 f. — Av intresse är i detta sammanhang även de Geers uppgift att han vid 1871 års regeringskris skulle ha föreslagit konungen (Karl XV) att vända sig till FK:s talman, greve Gustaf Lagerbjelke, och därvid framhållit nödvändigheten att giva denne »fria händer att föreslå sina kolleger». DE GEER, a. a., II, s. 123. Jfr KIHLBERG, a. a. s. 186. — Förtjänt av omnämnande är ock en uppgift om 1840 års regeringskris att justitiestatsminister A. M. Posse skulle ha förbehållit sig rätt att jämte utrikesstatsminister Stierneld få föreslå kolleger i statsrådet. HECKSCHER, Konung och statsråd i 1809 års författning, s. 297 f.

[5] Se KIHLBERG, a. a., s. 284 f.

[6] KIHLBERG, a. a., s. 365. Kommunikén avtryckt även hos HESSLÉN, Den svenska parlamentarismens uppkomst, s. 44.

[7] Se kommunikén om ministären von Otters avgång i P. I. T. $^{28}/_{6}$ 1902, där det meddelas att, sedan statsministern tillkännagivit sin önskan att avgå, statsrådets övriga medlemmar dels anmält en motsvarande önskan, dels uttryckt sin villighet att träda tillbaka, »därest sådant för bildande af en ny regering funnes önskvärdt». Kommunikén avtryckt hos HESSLÉN, a. a., s. 45. Jfr ock KIHLBERG, a. a., ss. 455 ff. och 635.

husets sida (koalitionsministär med viss sammansättning), dock med tillägget att regeringsbildaren icke behövde känna sig bunden av dessa anvisningar. Den första hänvändelsen till Lundeberg gällde ock bildandet av en regering av viss karaktär (koalitionsministär), men då denne ej syntes villig att på angivna grunder åtaga sig uppdraget, uppsköts avgörandet tills vidare. När Lundeberg slutligen erhöll uppdraget skedde det emellertid utan egentliga inskränkningar (Wachtmeister). Lundebergs ministärbildningsuppdrag framstår som minst lika generellt som Boströms 1902. Och detsamma är förhållandet med Staaffs tre månader senare. Statsministern utvalde och kallade kolleger, konungen accepterade och utnämnde.

Om än till formen lika, föreligger dock till innehållet en väsentlig skillnad mellan uppdragen 1902 och 1905. Det uppdrag som lämnades Boström grundade sig väsentligen på ett *personligt förtroende*. De som lämnades Lundeberg och Staaff voro däremot uttryck för ett *politiskt beroende*. De senare regeringsbildningsuppdragen inneburo godtagandet — faktiskt om än icke i princip — av en ny politisk ordning. Ur denna synpunkt beteckna ministärbildningarna 1905 ett systemskifte.

De fyra ministärer, som fungerade under 1905, representera fyra olika typer av svenska regeringar.

Ministären Boström var en variant av den typ av medlingsregeringar, som under 1800-talets senare hälft utvecklats i Sverige. Den syftade till att söka överbygga motsättningar mellan kamrar och partier, och dess politiska arbetsmetod var kompromissen. Utan att vara mera direkt anknuten till något bestämt parti, ägde den dock förbindelseleder till flera av riksdagens politiska grupperingar. Dess största politiska tillgång utgjordes emellertid av statsministerns person, hans stora auktoritet och osedvanliga förmåga att taktiskt utnyttja olika partipolitiska situationer. Som typ betraktad har ministären Boström sina närmaste föregångare i ministärerna de Geer och Themptander. Ministären Lindman kan ur vissa synpunkter betraktas som en efterföljare, ehuru den partipolitiska anknytningen här var be-

tydligt starkare och statsministern måhända ej intog samma dominerade ställning gentemot kollegerna i statsrådet.

Ministären Ramstedt representerar — oaktat den behöll den Boströmska uppsättningen — som typ den byråkratiskt betonade expeditionsministären. Den hade karaktären av politiskt provisorium, saknade fast och enhetlig ledning samt ägde mycket lösa förbindelser med riksdagens partier. Den passade, som det sagts, mera för »fredliga vardagsuppgifter» än för en svår politisk kris.[8] Ministären Ramstedt blev ock den sista i en rad interimistiska ämbetsmannakonseljer, som under senare hälften av 1800-talet och strax efter sekelskiftet 1900 regelbundet omväxlade med ministärer av politisk syftning och med starkare inre organisation. Det må räcka med att antyda namnen Thyselius, Bildt och von Otter. Efter 1905 har strängt taget endast vid ett tillfälle expeditionsministären tillgripits som lösning av en regeringskris, de Geer—von Sydow 1920—21.

Ministären Lundeberg betecknade vid sitt framträdande en helt ny företeelse i Sveriges politiska liv. Den var en »samlingsregering i farans stund»[9] och har som sådan en efterföljare i samlingsministären 1939 under ledning av Per Albin Hansson. Det kan ock förtjäna nämnas att Lundebergska ministären i viss grad även föresvävat Widén, då denne i oktober 1917 fick i uppdrag att söka bilda en samlingsregering men misslyckades med uppgiften.[1] Nära till hands är att anställa en jämförelse med den samtida Michelsenska regeringen i Norge. Liksom ministären Lundeberg hade ministären Michelsen bildats i den nationella samlingens tecken och under förutsättningen att inrikespolitiska tvistefrågor tills vidare skötos åt sidan. Båda hade tillkommit genom en märklig koncentration i en speciell, allt annat dominerande politisk fråga. Regeringsprogrammen hade utformats under samarbete mellan partiernas ledande män, varefter respektive regeringar blivit exekutorer för de av folk-

[8] ANDRÉN, Regeringsmakt och parlamentarism, Statsv. Tidskr. 1930, s. 467 f., där det vidare heter: »Då man behövde statsmän eller åtminstone politiker, hade man redliga byråkrater.»

[9] VON ZWEIGBERGK, a. a., s. 42.

[1] Widéns dagbok $^{10}/_{10}$ 1917.

representationerna fattade besluten. Regeringarna bestodo till större delen av ledamöter ur dessa representationer, och de hade med mycket få undantag spelat en mer eller mindre framträdande roll vid handläggningen av frågan. Å andra sidan föreligga vissa skillnader, bl. a. den att ministären Lundeberg vilade på förutsättningen att den skulle avgå, så snart den löst sin uppgift, medan ministären Michelsen ej hade samma tillfälliga karaktär.[2]

Ministären Staaff företräder närmast en regeringstyp, som efter 1905 skulle komma att bli den vanliga i Sverige, nämligen partiministären. Redan 1880 gjordes i vårt land första gången ett försök att bilda en regering på ett bestämt politiskt program, avsett att i främsta rummet genomföras med hjälp av ett visst riksdagsparti. I denna regering, ministären Arvid Posse, representerade statsministern ensam det partipolitiska elementet.[3] Försöket misslyckades emellertid, och det skulle dröja jämnt ett kvartsekel, innan utvecklingen ledde till bildandet av en regering av i viss mån liknande karaktär.[4] Ministären Staaff hade dock en betydligt starkare riksdagspolitisk anknytning än ministären Posse. Visserligen var varken Staaff eller Posse officiellt erkänd ledare för det parti, som tänktes stödja den bildade regeringen, men medan Posse vid utnämningen till statsminister sedan en tid varit på glid *från* ledareplatsen inom sitt parti, var Staaff på glid *mot* densamma. Till ministären Staaffs politiska karakteristik hör även att den är den första regeringen i vårt land, som bildats direkt på grundvalen av ett valutslag.[5] Efter 1905 ha förskjutningar i partiläget efter riksdagsmannaval, företrädesvis till andra kammaren, blivit en vanlig anledning

---

[2] Om ministären Michelsen se BJÖRNBERG, Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905, s. 19 ff.

[3] Om ministären Posses politiska ställning se KIHLBERG, a. a., s. 271 ff.

[4] Se jämförelse mellan Posses och Staaffs ministärer hos REXIUS, Parlamentarismen och svensk tradition, Sv. Tidskr. 1917, s. 189 f., där det bl. a. heter: »Författningshistoriskt sedt [är] Arvid Posse mer än någon annan Karl Staaffs föregångare.»

[5] En gång tidigare, vid ministären Themptanders avgång 1888, hade allmänna val föranlett regeringsskifte. Den efterträdande ministären, regeringen Bildt, uppbyggdes dock icke med valet som grund utan var tvärtom åsyftad att mildra den tvära politiska omkastning, som valresultatet medförde.

till regeringsdemission, och den tillträdande ministären har som regel bildats i enlighet med valets anvisningar.

Som led i det svenska statsskickets parlamentariska utveckling tilldraga sig 1905 års ministärer ett betydande intresse. De ha ock i litteraturen ur denna synpunkt ägnats berättigad uppmärksamhet. Diskussionen har understundom varit mycket livlig och skiftande åsikter ha framförts.[6] Ofta ha meningsskiljaktigheterna berott på den olika betydelse man velat inlägga i ordet parlamentarism (respektive parlamentarisk). Än har begreppet givits ett alltför vidsträckt innehåll, än ett alltför begränsat.[7] Med ett parlamentariskt statsskick förstår man — enligt Brusewitz — ett sådant styrelsesätt, där regeringen för sin ämbetsutövning är beroende av folkrepresentationens förtroende. Förutsättningen härför är givetvis att statschefen personligen icke utövar regeringsmakten utan att denna i hans ställe faktiskt innehaves av en ministär, stödd på folkrepresentationens förtroende. För att motsvara detta förtroende måste regeringen företräda och äga sammanhållning kring ett bestämt politiskt program, som gillas eller i varje fall icke ogillas av representationen.[8]

Analyserar man ur dessa synpunkter de ministärer i vårt land, som fungerat före 1905, kommer man till resultatet att några av dessa regeringar motsvara vissa av de angivna kraven, dock ingen helt. De Geers ministärer hade åtminstone tidvis en fast och enhetlig ledning och framträdde vid vissa riksdagar med ett ganska fixerat program, medan känsligheten för riksdagsopinionen var mindre utvecklad. De Geer ville helst föra en politik ovanför partierna. Ministären Arvid Posse ägde ock ett bestämt

---

[6] Se Alexanderson, Svensk parlamentarism, Forum 1915, Andrén, a. a., Statsv. Tidskr. 1940, s. 463 ff., Hildebrand, a. a., Det Nya Sverige 1934, s. 41 ff., Kihlberg i D. N. 24/12 1923, Kjellén, a. a., Det Nya Sverige 1921, s. 93 ff., Rexius, a. a., Sv. Tidskr. 1917, s. 179 ff., Söderberg, Svensk parlamentarism, Det Nya Sverige 1907, s. 97, von Zweigbergk, s. 39 ff., samt Öman, a. a.

[7] Om man, som t. ex. Kjellén, analyserar en ministär under förutsättning att den motsvarar vissa på förhand fixerade yttre kriterier, kommer man givetvis till ett annat resultat, än om i främsta rummet avseende fästes vid vissa inre, mera avgörande egenskaper, såsom politisk homogenitet, partibetoning etc. Se Kjellén, a. a., Det Nya Sverige 1921, s. 93 ff., med där uppställda »postulat» och schemata.

[8] Brusewitz, Vad menas med parlamentarism?, Statsv. Tidskr. 1929, s. 323 ff. — Jfr även Hesslén, a. a., s. 6.

politiskt program, men förbindelsen med riksdagen och det parti, hos vilket regeringen främst sökte sitt stöd, begränsade sig, som nyss nämnts, till statsministerns person och visade sig för övrigt vara föga fast förankrad. Ifråga om ministären Posse kan med ett visst fog talas om ett slags statsminister-parlamentarism. Företeelsen har sedan knappast förekommit. Boströms två ministärer synas motsvara fordringarna på politisk syftning och fast sammanhållning. Men den riksdagspolitiska anknytningen var mera opportunistiskt betonad och vilade ej på ett bestämt partiunderlag. Boström genomdrev sina regeringsförslag med hjälp än från det ena än från det andra hållet. Den politiska riktlinjen låg, som det sagts, i »sammanbindningsbanan» mellan kamrarna.[9] För Boströms ministärer — liksom förut Themptanders — har man ock funnit uttrycket gemensam-voterings-parlamentarism betecknande.

Om ministären Lundebergs parlamentariska ställning ha mycket skiftande åsikter framförts. Efter en undersökning av ministären enligt sina bestämningsgrunder har Kjellén kommit till resultatet att den motsvarar alla krav på en parlamentarisk regering.[1] Emot denna slutsats har von Zweigbergk kraftigt opponerat sig, bl. a. under hänvisning till att statsminister Lundeberg var en bestämd motståndare till parlamentarismen och allt dess väsen.[2] Väl är det sant, som von Zweigbergk säger, att ministä-

[9] KIHLBERG, a. a., s. 412.

[1] KJELLÉN, a. a., Det Nya Sverige 1921, s. 110: »Det står alltså fast, att Lundeberg 1905 betecknar det stora genombrottet: parlamentarism mot konstitutionalism. Staaff efter honom 1905 betyder det relativt mindre: partistyret efter det neutrala styret.» — I omedelbar anslutning till Kjellén skriver ÖMAN, a. a., s. 66: »Den Lundebergska ministären motsvarar tydligen det allmänna kriteriet på en parlamentarisk ministär.»

[2] von Zweigbergk konstaterar att Kjelléns definition är alltför vid, så att den kommer att omfatta ej blott i verklig mening parlamentariska ministärer utan även sådana, som »skapas av spontan folklig självbevarelseinstinkt», och vilkas tillkomst icke beteckna »någon tanke på ändring av det rådande styrelsesättet». Till sistnämnda kategori hör, enl. von Zweigbergk, Lundebergska samlingsministären. Den tillkom uteslutande för unionsfrågans skull och var besluten att draga sig tillbaka, så snart den förelagda uppgiften blivit löst och faran alltså vore överstånden. Ministären var icke »uttryck för någon som helst samlad vilja till parlamentarism». Statsministern själv var »en bestämd motståndare till parlamentarismen och allt dess väsen», han ansåg hela systemet »förfelat och betraktade det som en stor olycka om det skulle vinna insteg i Sverige». VON ZWEIGBERGK, a. a., s. 41 ff.

ren ej ägde någon »samlad vilja till parlamentarism», men det torde å andra sidan knappast kunna bestridas att den uppvisar egenskaper, vilka äro betecknande för en parlamentarisk ministär. Tillkomsten var helt riksdagsbestämd, monarkens inflytande var i högsta grad reducerat, och ministären hade ett klart och fixerat program, som till yttermera visso stod i full överensstämmelse med kamrarnas uppfattning. Omständigheternas tryck framtvingade en regeringsledning framgången ur folkrepresentationen, och resultatet blev en ministärtyp utan tidigare motsvarighet i vårt land. Trots statsministerns negativa inställning till det parlamentariska styrelsesättet ägde ministären Lundeberg flera för en parlamentarisk ministär faktiskt avgörande märkesdrag.[3]

Ministären Staaff hade, såsom nyss framhållits, en mycket bestämd, ehuru begränsad riksdagspolitisk anknytning. Dess politiska syftning var klar och otvetydig, och den hade åtminstone beträffande regeringsprogrammets huvudpunkt (rösträttsfrågan) en inre sammanhållning och ett säkert partiunderlag i andra kammaren. I dessa avseenden motsvarar ministären kraven på en parlamentarisk ministär. Mot en sådan karakterisering ha icke heller allvarliga invändningar rests. Däremot ha meningarna brutit sig kring en annan fråga, nämligen Staaffs personliga ställning till parlamentarismen vid tiden för regeringsbildningen 1905.

På sina håll har man framställt Staaff som en dogmatisk anhängare av det parlamentariska systemet, den där varit fast besluten att vid första lägliga tillfälle i Sverige införa en underhusparlamentarisk regim efter engelskt mönster.[4] Andra ha starkt ifrågasatt riktigheten av en sådan teckning av Staaffs dåvarande parlamentariska åskådning.[5] Kända yttranden av Staaff, fällda intill tiden för hans utnämning till statsminister, lämna

[3] Jfr Edén, a. a., s. 283 f.: »Konsekvensen blev en ny regering, bildad direkt ur det särskilda utskottet med dess ordförande ... som statsminister och partiernas främste representanter i utskottet som ledamöter ... — alltså en koalitionsministär på utpräglad parlamentarisk grund.»

[4] Se von Zweigbergk, a. a., s. 54, och Öman, a. a., s. 36 ff.

[5] Se Brusewitz, a. a., Statsv. Tidskr. 1930, s. 82 f.

knappast något stöd för antagandet att parlamentarismen skulle ha varit ett klart utstakat mål för honom redan vid regeringsbildningen 1905.[6] Det kan förtjäna framhållas att det program, varpå han bildade sin ministär, visserligen under hans medverkan men väsentligen som resultat av en allmän demokratisk utveckling växt fram under åren närmast efter sekelskiftet. Beträffande den av Staaff otvivelaktigt omfattade meningen att andra kammaren borde tillerkännas större politisk betydelse än den första, torde man kunna påstå att denna tanke uppstått som ett resultat av den politiska utvecklingen i vårt land oberoende av engelsk doktrin. Ett uttryck för denna uppfattning har man velat finna i Boströms bekanta ord om »den politiska tyngdpunkten» vid rösträttsdebatten 1904.[7] När Staaff vid rösträttsdebatten följande år (1905) med kraft underströk Boströms yttrande, karakteriserande det som »ett verkligt statsmannaord»[8], är detta uttalande av Staaff väsentligen att fatta som ett demokratiskt krav: kravet på den folkvalda kammarens primat över den fyrkvalda. Uttalandet behöver icke med nödvändighet uttrycka även ett parlamentariskt krav: kravet på en ministär utgången ur den folkvalda kammarens majoritet. Det är anledning att särskilt framhålla detta, enär det anförda jämte andra yttranden av Staaff i ljuset av en senare utveckling kommit att uppfattas såsom »parlamentariska fältrop».[9]

I samband med detta spörsmål äger Staaffs deklaration i regeringsfrågan i Dagens Nyheter den 31 oktober ett särskilt intresse. Som nämnt förklarade han där att det framställde sig »som ett rent af *ovärdigt* svar på vänsterns vackra uppmarsch vid valen», om liberalernas ledande män skulle medverka i en koalition, som ej vore ägnad att främja de frisinnades intressen. Med pressning av uttrycken skulle detta uttalande möjligen kunna tydas som ett förtäckt krav på regeringsmakten. Å andra

---

[6] Se WÅHLSTRAND, a. a., Statsv. Tidskr. 1934, s. 315 ff.

[7] 1904 FK 57: 16. — Jfr BOËTHIUS, a. a., s. 211, och TÖRNEBLADH, a. a., s. 271 f.

[8] 1905 AK 51: 30 f.

[9] ÖMAN, a. a., s. 32, använder uttrycket som rubrik över ett avsnitt av sin avhandling. Jfr BRUSEWITZ, a. a., Statsv. Tidskr. 1930, s. 82.

sidan finns det anledning understryka yttrandets rent negativa karaktär; något positivt krav under hänvisning till valutslaget framföres icke. Erinras bör även att Staaff tydligen gjort försök att övertala Lundeberg att såsom regeringschef framlägga det liberala rösträttsförslaget.[1] Härav torde man kunna sluta sig till att Staaff icke till varje pris gjorde anspråk på att för vänsterns del få övertaga regeringsmakten. Hans handlande bestämdes säkerligen mera av realbetonade politiska omständigheter än av en doktrinär uppfattning, även om han redan nu hyste stort intresse för de parlamentariska principerna, sådana de utvecklats och tillämpats i England.

I motsats till vad fallet är i Norge och i Danmark kan man i Sverige icke fixera någon bestämd tidpunkt för parlamentarismens införande. Olikartade parlamentariska symtom ha framträtt vid skilda tidpunkter, och Sverige har, såsom det sagts, »snarare långsamt *glidit* in i det parlamentariska styrelsesättet än tagit ett beslutsamt steg in i detsamma».[2] Först med Edénska ministären 1917 blev parlamentarismen fullt befäst i Sverige. Tiden 1905—1914 var dess genombrottsperiod, och som ett första led i denna beteckna ministärerna Lundeberg och Staaff ett viktigt och ytterst betydelsefullt inslag i vårt lands parlamentariska utveckling.

---

[1] Se ovan s. 251.

[2] ANDRÉN, a. a., Statsv. Tidskr., 1930, s. 467. — Om det parlamentariska problemet efter 1905 se vidare BRUSEWITZ, Författningens inre utveckling, Forum 1920, BRUSEWITZ, Statsrådets ansvarighet, s. 473, BRUSEWITZ' recension av Björnbergs avhandling, Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905, i Statsv. Tidskr. 1940, s. 334, HERLITZ, Grunddragen av det svenska statsskickets historia, s. 263 ff., HESSLÉN, a. a., s. 16, samt H. TINGSTEN, Regeringen, Sveriges styrelse, s. 90 f.

BIHANG

Boströms avgång.

Sid. 1 not 2.

Så skriver t. ex. Widén till hustrun 14/1: »Middag åt jag med Carl Persson, som kom upp i går, på Hamburgerbörs, där vi också råkade Zetterstrand och Häradshöfding Hasselrot. Vi politiserade naturligtvis. Närmast är det norska frågan, som gör bekymmer: de norska tidningarne öfverflöda af de mest ondskefulla utgjutelser mot Sverige och dess regering. Denna sistnämnda är sinsemellan oenig; och den svenska allmänheten, riksdagen och tidningspressen äro ock oeniga. Detta gifver naturligen norrmännen ett starkt öfvertag. Man vet ej, hur det skall gå. Ena stunden säges det, att Boström m. Odelberg skola gå och att vi skola få en ministär Carl v. Friesen, som skall söka ställa sakerna till rätta med Norge, *om* det kan gå. Andra stunden sägs det, att vi skola få en kampministär mot Norge med Boström i spetsen, då en del af de andra statsråden, främst Westring, skall gå. Illa är det i alla händelser.»

Sid. 2 not 7.

I en ant. 28/11 1904 skriver sjöminister Palander: »Allmän beredning utom Lagerheim. Härunder uppläste Boström Hagerups bref [med avslaget på Boströms förslag]. Boström ansåg sig under sådana förhållanden icke böra kvarstå i ministären. Det beslöts emellertid att ett af Kronprinsen framkastadt förslag skulle följas. Detta innehöll att Hagerup skulle ombedjas hitkomma och skulle för honom framläggas det Lagerheimska med fleras förslag. Afböjde han äfven detta voro förhandlingarna ohjelpligen afbrutna och då fans intet skäl för någon svensk ministerförändring med undantag af Lagerheim. Om deremot Hagerup accepterade majoritetens förslag då, men först då, skulle Boströms afgång bringas på tal.» — I sina dagboksanteckningar skriver norske statsminister Francis Hagerup om sitt besök i Stockholm i dec. 1904 att Boström sagt, »at han ikke kunde opgive sin overbevisning men vel sin plads i Kongens råd, hvis den var en hindring for, at regjeringerne kunde komme overens. Han var meget oben lige overfor mig med hensyn til sit forhold til sine kolleger og lagde intet skjul på, at han stod alene med sit standpunkt, forsåvidt angik kravet på udenrigsministerens adgang til at afsætte konsulerne... Han önskede åbenbart, skjönt han ikke ligefrem sagde dette, at træde tilbage.» — I brev till Hagerup skriver kung

Oscar 4/1 1905: »...og statsminister Boström har erklæret sig færdig at afgå fra sin post, som ministeriets formand, i samme øieblik som han skulde være en personlig hindring for sagens gjennemførelse.»

Sid. 5 not 8.

Enl. brev från Husberg till Ramstedt 25/2 1903. Husberg skriver: »Boström har oss här emellan framställt den tanken att man borde, när vi visat oss ej mäkta lösa konsulatfrågan ensam, bjuda norrmännen att tillsätta en unionell komité för att underkasta utrikesministerfrågan en närmare sakkunnig utredning ungefär som konsulatfrågan.» — Av koncept till chiffertelegram från Ramstedt till Husberg 26/2 1903 framgår att statsrådskollegerna i Stockholm icke heller motsatte sig Boströms tanke, försåvitt kommittéutredningen ej omfattade även frågan om två utrikesministrar, en svensk och en norsk.

Sid. 6 not 3.

En talande bild av känsloläget i den norska huvudstaden ger följande: När kronprinsen-regenten reste till Kristiania i februari 1905, åtföljdes han på resan av utrikesminister Gyldenstolpe och statsrådet Ramstedt; enligt överenskommelse skulle Boström senare komma efter. Tveksamhet rådde dock med hänsyn till stämningen i Norge, och 17/2 skriver Ramstedt till Boström: »Kronprinsen hade idag ... flera telefonsamtal med polismästaren, som uttalat sin ängslan för att ej kunna förhindra demonstr. om Exc. komme hit.» Brevkoncept i blyerts bland Ramstedts papper. — I sin dagbok 15/2 skriver statsminister Hagerup: »Har anvendt formiddagen udelukkende til snak med 1) ... 2) Christiania politimester, der sögte mig for at meddele, at han frygtede for optöier, når Boström kom hertil, og det vilde være önskeligt om hans komme kunde forhindres. 3) Kronprinsregenten... Han stillede sig imödekommende til min anmodning at söge forhindret Boströms ankomst hertil...» — Före avresan från Stockholm hade kronprinsen även diskuterat saken med bl. a. första kammarens båda talmän, Sparre och Lundeberg, vilka — enl. ant. 6/4 av Sigfrid Wieselgren — hyst starka betänkligheter mot Boströms besök i Kristiania. Wieselgren, som även samtalat med kronprinsen härom, hade framhållit att Boströms närvaro i den norska huvudstaden skulle för norrmännen verka som en utmaning och kanske uppfordra dem till någon obalanserad handling. »En skymf mot vår statsminister kunde vi ju icke lemna utan uppmärksamhet — och på hvad sätt skulle vi då gå till väga?» Boströms resa blev ock till sist inhiberad.

Sid. 7 not 2.

Att kravet på Boströms avgång var politiskt motiverat framgår bl. a. av en passus i en promemoria, »Fremtidsplaner for norsk politik», uppsatt av Halvdan Koht i samråd med ledande norska politiker, bl. a. stortingspresidenten Carl Berner. Det heter där: »Hvis konsulatloven blir gjennemført indenfor

unionen på nogenlunde fredelig vis, vil Norge derefter opta kravet på en særskilt og ansvarlig norsk utenriksstyrelse, idet det dog vil være villigt til at forhandle med Sverige *(kun ikke med et ministerium Boström)* om reglerne for samvirke...» (Kursiveringen gjord av förf.) Promemorian var, enl. vad Koht uppgivit under samtal med förf. i juli 1939, avsedd att utgöra vägledning för ett möte i Kristiania mellan representanter för de svenska och norska fredsföreningarna. Vilka de svenska representanterna voro, kunde Koht vid samtalet i fråga (juli 1939) icke erinra sig. Av Bothners dagbok $^{25}/_{3}$ och $^{3}/_{4}$ framgår att advokaten Gullers och redaktör Saxon vid nämnda tidpunkt besökte Kristiania såsom ombud för den svenska fredsföreningen.

Sid. 9 not 6.

Morgenbladet: »Det ser dunkelt ut och vi motse närmare förklaringar från Sverige, innan vi våga uttala något bestämt omdöme. Faktiskt är det ju i alla fall så, att genom Boströms tillbakaträdande *ett* af de hinder aflägsnas, som omöjliggjorde nya förhandlingar.» Aftenposten uttalade sig i ungefär samma riktning. Dagbladet kunde däremot i avgången icke se annat än »en ny manöver», ty hade »Boströms afgång varit ett utslag af allvarlig vilja att gå Norge ... till mötes, så hade den kommit långt förut.» Intelligenssedlerne: »Hr Boström har afgått. Tänk det! ... Men det Boströmska 'förslaget' kvarstår. Och hvem som än härefter sättes i Boströms ställe, så kan det icke förändra den verkliga karaktären af det svensk-svenska 'förslaget' till konsulatsakens försumpning.» Verdens Gang: »Vi vilja och måste ... uppfatta det hela som åtgärder, hvilka ... träffas för att *hindra* Norges rätt i konsulatsaken, men skyla öfver denna nya orättfärdighet mot det norska folket genom manöfrer...»

Sid. 9 not 9.

Den politiske skriftställaren Valfrid Spångberg hade i början av februari till frisinnade tidningar i landsorten sänt ett cirkulärbrev framhållande nödvändigheten att organisera en opinion över hela landet för att få Boström störtad. Spångberg erbjöd att »dag för dag sända en liten blänkare mot honom» och föreslog vidare respektive redaktörer att »dagligen sända tidningarna med dessa artiklar förprickade till länets representanter i Andra kammaren». Aktionen omintetgjordes genom att Spångbergs privata cirkulärbrev publicerades av Kristianstads läns tidning $^{11}/_{2}$. Saken väckte största uppmärksamhet och kommenterades livligt i dagspressen. Se t. ex. art. i G. H. T. $^{13}/_{2}$ med rubriken »En olycklig skrifvelse».

Sid. 10 not 1.

Ernst Beckman återger i ett dagboksbrev $^{12}/_{2}$ en liten episod, som på sitt sätt kan vara belysande för inställningen till statsministern hos vissa kretsar inom lantmannapartiet: En deputation av riksdagsmän, bl. a. Beckman, skulle

11/2 uppvakta exc. Boström i ett ärende rörande frälseskatteräntornas avskrivning. Deputationens talan fördes av smålandsbonden Sjö, och eftersom 11/2 var statsministerns födelsedag, avslutade hr Sjö besöket med ett gratulationsanförande, i vilket han uttryckte de närvarandes och många andras förhoppningar att »ännu länge, länge» få se excellensen Boström »i spetsen för Sveriges regering». Liberalen Beckman, som icke kunde dela denna önskan, kände »kalla kårar efter ryggen»; han gick omedelbart till riksdagens klubb och skrev ett brev till statsministern, där han för sin del bad att få dementera vad Sjö sagt Boström »utöfver de rent personliga välgångsönskningarna»!

Sid. 11 not 9.

St. D. 9/4: »Men detta oaktadt var nog statsministerns afgång en nödvändig sak. Just detta att han såsom främste man å svensk sida ledt underhandlingar, hvilka slutat med att kasta in båda rikena i en akut unionskris, har gjort honom mindre lämplig att upptaga nya förhandlingar på bredare bas. Detta ehuru kronprinsens diktamen innebär ett hufvudsakligt godkännande af statsminister Boströms grunduppfattning...» — Jfr även Sydsv. Dagbl. Snällp:s kommentar till avgången, avtryckt i bl. a. St. D. 10/4: »Men uppriktig unionsvän, vill han tydligtvis af allt hjärta främja en full, vänskaplig uppgörelse mellan bägge folken och kan icke fördraga tanken att vare sig stå i vägen eller ställas i vägen för en sådan för hela norden lycklig möjlighet.»

Sid. 12 not 2.

I sina kortfattade anteckningar från ministärkrisen skriver Edvard von Krusenstjerna 6/4: »Torsdagen 6 april — i Posttidningen Kronprinsenregentens diktamen ang. fhdgr med Norge på likställighetens o. gemensam utrikesstyrelses grund — middag hos Odelbergs, der bl. a. Husberg uttalade att Boström borde afgå men att han syntes ej vilja.» — Som kuriositet kan nämnas att Boström samma dag hade »politisk» middag, skildrad av Widén och Beckman i deras anteckningar. Kvällens överraskning var P. I. T:s meddelande om kronprinsen-regentens diktamen, som »upplästes högt ... och kommenterades lifligt hela aftonen», skriver Widén. »Exc. B. var för resten vid ett strålande humör; skämtade och berättade historier samt lärer för Ernst Beckman, ordf. i 'Brödrafolkens väl', biktat sina åtgöranden i norska frågan.» Enl. Beckmans dagboksbrev 7/4 skulle Boströms »bikt» ha bestått i en redogörelse för hans hållning under norska förhandlingarnas gång. Bl. a. skulle han ha yttrat: »Om jag blott hade afgått — när jag märkte att vi ej kunde komma öfverens ... nog hade jag varit bra mkt lyckligare!»

Sid. 15 not 3.

»Med Boströms inträde kom en frisk fläkt in i regeringen. Han var vida kraftigare än sin företrädare och grep mera personligen in i ärendenas gång

och behandling än von Otter, hvilken också lät sig mera ledas af en del af kollegerna särdeles i juridiska och administrativa frågor. ... Boström ville nog ofta hafva sin egen mening gällande, men detta minskades mer och mer och i synnerhet sedan hans helsa blifvit vacklande och under sista året, då hans tid och återstående krafter mest upptogos af den norska krisen och alla dermed sammanhängande obehag.» Palander i memoarerna.

Ministären Ramstedts tillkomst.

Sid. 19 not 8.

Afzelius hade invalts i hemliga utskottet av FK-minoriteten såsom dess i unionsfrågan främste man. Valet hade dock skett under starkt motstånd från majoritetspartiets sida, vilket framgår bl. a. av ant:r av Lundeberg (i notesbok om valförberedelserna till HU $^{20}/_{3}$) och Hugo Tamm (å löst blad dat. $^{21}/_{3}$). — Hugo Tamm berättar: »Anbud från protektionistgruppen gjordes den s. k. frihandelsvänliga minoriteten, att denna skulle utse sex personer att sammanträda med 18 af majoritetsgruppen för val af ledamöter till hemliga utskottet hvarvid skulle iakttagas, att majoriteten skulle insätta *fyra* ... minoriteten två ... Vi [minoriteten] hade förut bestämt att insätta från vår sida *Iv. Afzelius* och *Hugo Tamm,* och förmodade att saken så skulle vara lätt ordnad. ... [Efter invändningar mot Afzelius, spec. av Almström, yttrade] *Hugo Tamm:* Då vi [minoriteten] för vår del absolut hålla på Afzelius såsom den der mer än de flesta tänkt sig in i Norska frågan och verkligen förstådt äfven Norsk uppfattning — vore, för så vidt majoriteten ej ville acceptera Afzelius, för oss ingen annan utväg öppen än att aflägsna oss och upprätta vid walet en egen lista, hvilket man i en fråga som denna borde undvika. Samtliga minoritetens ledamöter instämde; baron [Gustaf] Tamm, med tillägg att man accepterade majoritetens sans phrase och så hårdt hölle på Afzelius, att han snarare vore villig äfven afstå till majoriteten äfven sjätte platsen än släppa Afzelius, hvarefter minoritetens ombud afträdde.» Resultatet blev att majoriteten till sist accepterade namnet Afzelius mot att minoriteten avstod att besätta sjätte platsen med någon av sina egna representanter.

Sid. 19 not 2.

I en odat. ant. av Ivar Afzelius, påträffad bland hans efterlämnade papper, heter det bl. a.: »Jag vardt verkligt glad, då stadsfullmäktige invalde mig i första kammaren ... Men någon politisk äregirighet hade jag icke. Jag kände nogsamt, att jag fysiskt icke skulle kunna uppbära ett politiskt ansvar. Jag deltog i de enskilda öfverläggningarna och sökte göra min uppfattning där gällande, vilket inom den s. k. Hugo Tammska gruppen i allmänhet lyckades, men i det offentliga höll jag mig undan så mycket som möjligt. När ändock

tillfället kom, vek jag undan — sömnlös redan vid tanken på vad som skulle komma.» T. Hedberg, Minnestal över Ivar Afzelius, Sv. Akad. Handl. 1922, s. 30.

Sid. 21 not 2.

»Ju mera jag tänker på nya partiet i 1 kam., desto mera orolig är jag; *det* var en lika stor dumhet som när mellanrikslagen uppsades. Hur kommer traktatsfrågan att verka på partiet? Protektionism (Fahlbeck) och frihandel? En fördel hade dock partibildningen, att den var sista tunga vigten i vågskålen i mitt beslut att vägra blifva statsminister — och den är jag nu ofantligt tacksam för. — Partiet måste be-[stämma] sig om prop. valmetoden skall vid utskottsval tillämpas, att först uppgifva, *huru många* de äro, och sedan hvilka skola i olika utskott insättas — hvilka vilja stå ensamma i t. ex. Konstitutions och Bevillnings? ty proportion är väl nu 115 mot 25?? Jag är ledsen öfver detta ej för egen skuld, men jag höll vår grupp och dess sätt att arbeta mycket kära — och kan ej uppvägas af att man bildade *parti* utan noggranna förberedelser om combination med både anhängare i 1sta och 2 kam.» Hugo Tamm till Carl Swartz 25/12 1905. — Tamms antagande om proportionen mellan stora och lilla partiet i FK visade sig icke vara riktigt. Proportionen var ungefär 100 (à 110) mot 40.

Sid. 23 not 3.

»[Sixten] v. Friesen sade mig igår, att han var öfvertygad om, att det var norska frågan, som tagit lifvet af hans bror Statsrådet, som begrafves i dag. Han hade nämligen själf sagt, att han trifdes med arbetet i departementet och i riksdagen, som ej tröttade honom, men att norska frågan skulle taga lifvet af honom. Han hade i denna fråga i ministären intagit en särställning, som ställt stora anspråk på hans initiativ, handlingskraft och karaktär — anspråk, hvilka han ej känt sig i stånd att till sin egen belåtenhet fylla. Läkaren hade sagt, att han väl skulle öfvervunnit den akuta lungsjukdom, af hvilken han angripits, om han ej varit till krafterna alltför nedsatt genom öfveransträngning.» Widén i dagboken 16/6.

Sid. 25 not 7.

Under ovan, s. 18 n. 5, berörda samtal 28/10 1906 mellan Lundeberg och riksmarskalken von Essen yttrade Lundeberg bl. a. följande: »1898 borde Boström fått gå, 1900 borde von Otter ej blifvit statsminister, 1902 icke heller Boström. Vid alla dessa tillfällen hade Kungen hållit hårdt på, att ej släppa in den så att säga verkliga högern. Så äfven 1905, då Boström geck o. ersattes med Ramstedt. Då tillfrågades Sparre, Svartling, möjl. äfven Hugo Tamm o. Afzelius m. fl., men ej den mera positiva högerns män. Kungen var rädd för deras ståndpunkt i Norska frågan, och derföre stå vi nu, som vi stå med sönderbruten union. Hade den positiva högern kommit till styret, så hade unionen säkerl. varit qvar.»

Sid. 29 not 4.

Om sitt besök på slottet skriver von Krusenstjerna följande i ant. 28/4: »April 28 — hos konungen, som den 14 kallat mig, men hvilken kallelse jag då ej kunnat efterkomma, enär jag den 13 på kvällen rest till Schweitz och Nervi och hemkommit först den 27. Fick en allvarlig uppsträckning för min vägran att ej mottaga Statsministerskapet. 'Konungen vände sig till undersåten o. hade rätt fordra att i kritiska tider man ej undandroge sig att ställa sina krafter till fosterlandets stöd o. s. v.' Sedan jag upprepat mina skäl och fått höra att dessa ej vore giltiga, var saken undangjord. Han blef vänlig, famntag m. m. 'Du inser nog att Ramstedt ... ej är rätte mannen, huru skicklig han än må vara, men han tvekade ej att lojalt följa min kallelse, då alla andra sade nej. Och *om* — jag säger ej något mera — fhdna snart bli sådana, att jag än en gång vänder mig till dig, då kommer jag att på det bestämdaste fordra att du ej undandrager dig; jag nöjer mig ej med mindre.' Härpå svarade jag ej något.»

Sid. 30 not 1.

Som uttryck för huru man på några håll i riksdagen reagerade inför lösningen av regeringskrisen må några utdrag ur Widéns och Beckmans anteckningar anföras. Widén 12/4: »Statsministerfunderingarna börja koncentrera sig om en expeditionsministär. ... Nog är det förvånande, att Ramstedt skall vara mannen! ... Det är väl dock, som Dagens Nyh. uttryckte det, ej meningen att bli mera än 'ett minne för lifvet'.» Och 13/4: »I dag blef det ny excellens, 'tills vidare', näml. Ramstedt — eget bära ödets nycker! I riksdagen är han hittills nästan okänd.» Beckman 13/4: »I dag är ministerkrisen slut. Ramstedt skall nu leda statsskeppet genom bränningarna — till riksdagens slut. Jag förmodar att han då spolas öfver bord med rösträttspropositionen och strejklagen. ... Han kan ju alltid anse sig som ett fosterländskt offer på de Boströmska misstagens altare.»

Sid. 32 not 3.

Henrik Hedlund hade engagerat sig i unionsfrågan bl. a. såsom förespråkare för en lösning efter den s. k. »unionskanslärs-linjen». Förslaget innebar kort och gott att den egentliga unionspolitiken handhades av en unionskansler, svensk eller norsk man och konstitutionellt ansvarig inför båda länderna, medan vartdera riket därjämte hade var sitt departement för vård av konsulat-, handels- och sjöfartsfrågor. Ursprungligen hade planen framförts av Björnstjerne Björnson på 1890-talet, men sedan vid olika tillfällen diskuterats i Norge. När konsulatförhandlingarna hotade att stranda i början av år 1905, tog Henrik Hedlund upp tanken. Han antydde den för Boström vid samtal 19/1, senare även för Sigurd Ibsen (enl. ant. bland Henrik Hedlunds papper). I ett brev till Staaff 20/2 (bland Staaffs papper) föreslog han att i riksdagen väcka motion i saken. För att få motionen »tekniskt oangrip-

lig» hoppades han på hjälp av Lagerheim. Motionen skulle därefter »behandlas i partiet» samt »undertecknas av så många som möjligt». För liberala samlingspartiet skulle projektet ha den stora fördelen att vara »ett positivt unionsprogram», av värde icke minst vid kommande valstrid. Enl. dagboksant. av Lagerheim $^{8}/_{3}$, $^{20}/_{3}$ och $^{27}/_{3}$ ha konferenser även ägt rum i saken mellan Hedlund och Lagerheim. Under hemliga utskottets förhandlingar tillställde Hedlund, i ett brev $^{24}/_{3}$, Staaff ett i 16 punkter utarbetat förslag, för den händelse denne skulle finna »användning därför» inom utskottet (brevet bland Staaffs papper). Förslaget synes dock icke ha blivit föremål för någon utförligare diskussion i utskottet. Däremot dryftades, enligt Widén, saken vid flera sammanträden med samlingspartiets och lantmannapartiets förtroenderåd, vilka, för att om möjligt skapa enighet, slutligen tillsatte en underhandlingskommitté, bestående av Hans Andersson i Nöbbelöv, Carl Persson i Stallerhult och Ernst Lindblad i Närlunda för lantmannapartiet samt Sixten von Friesen, Daniel Persson i Tällberg och Zetterstrand för samlingspartiet. »Man har med flit undvikit ledamöterna i hemliga utskottet», tillägger Widén, som själv fann förslaget »alldeles för detaljeradt» och vidlyftigt. »Man borde ej på förhand binda sig; underhandlingen blefve kinkig nog ändå» (Widén i dagboken $^{4}/_{4}$ o. $^{5}/_{4}$). Unionskanslersmotionen inhiberades även för tillfället, sköts på framtiden. Man enade sig i stället om att framlägga en annan motion, mera allmänt hållen, som kunde tänkas vinna hela kammarens, om möjligt hela riksdagens, anslutning. (Se härom i följande *bihangs*not.) — En passus i kronprinsen-regentens diktamen $^{5}/_{4}$ ansågs dock hänsyfta på Hedlunds unionskanslersprojekt. (Jfr A. Bl. $^{7}/_{4}$ samt Brusewitz, a. a., s. 106.) — Det är tydligt att Hedlund hoppats mycket på en lösning av unionsfrågan efter unionskanslerslinjen, kanske ansåg han rentav att det för stunden var den enda väg, varpå unionen kunde räddas. Men planen fordrade verklig samling från Sveriges sida och en regering, som med kraft och pondus kunde fullfölja programmet. Utgången av statsministerkrisen nedslog plötsligt alla hans förhoppningar. Den hårda och besvikna tonen i G. H. T:s kommentar till Ramstedts utnämning får på detta sätt en naturlig, psykologisk förklaring.

Sid. 33 not 9.

Ursprungligen synes kronprinsen helst ha önskat att riksdagen tog initiativet till det nya förhandlingsanbudet till Norge. Vid samtal $^{31}/_{3}$ framhöll Lundeberg (enl. notesboken om HU) emellertid för kronprinsen dels »omöjligheten af att få 1sta ken att inbjuda till förhandl.[ingar]», dels »riskabla konsequencer i långt gående uppslag fr. 2dra kens sida». Under förhandlingarna i hemliga utskottet diskuterades ock frågan om riksdagens initiativ. Liberalerna Staaff och Bromée i Billsta hade helst sett ett sådant, dock under förutsättning att riksdagen vore enig härom. Då detta med hänsyn till förstakammarmajoritetens hållning var otänkbart, gjordes intet yrkande och saken

förföll (enl. ant. av Lundeberg 31/3 i notesboken om HU). När initiativet alltså skulle utgå från regenten, önskade kronprinsen emellertid att riksdagen i någon form skulle stödja hans aktion. På morgonen 7/4 blev generaldirektör Sigfrid Wieselgren, som stod kungahuset nära och understundom tjänade som förbindelselänk mellan tronen och representationen, uppkallad till slottet för samtal med kronprinsen. Vad denne ville ha sagt var att »riksdagen icke längre finge vidhålla sin tystnad i unionsfrågan», han behövde dess stöd. Väl visste kronprinsen att man inom liberala samlingspartiet dryftade frågan om en motion efter unionskanslerslinjen — Sixten von Friesen hade själv varit uppe och frågat kronprinsen, om han ansåge att motionen borde väckas — men det var något annat, som kronprinsen kände sig behöva, nämligen »en sådan anslutning till sitt program, att detta verkligen kunde göra sig gällande såsom svenska folkets enhälliga mening». Wieselgren lovade att göra vad han kunde för saken. Han frågade konstitutionsutskottets ordförande, professor Blomberg, om ej utskottet med begagnande av sin motionsrätt kunde väcka förslag i ärendet, en sak, som Blomberg dock fann omöjlig med hänsyn till de delade meningarna inom utskottet. Wieselgren talade även med Henrik Hedlund, »som jemväl svarade undvikande» men senare hänvisade till Sixten von Friesen. »Lundeberg och ett par andra af majoriteten ställde sig lika tvehågsna.» »Under förmiddagsplenum den 8de stod allt på samma punkt», fortsätter Wieselgren i sina minnesant. Innan han gick upp i aftonplenum, skrev han därför själv en motion och delgav den först åt von Friesen och Ernst Beckman. Därvid upplyste von Friesen »att samlingspartiet höll på med ett förslag som afsåg att samla alla tre partierna i deras kammare men som derför måste bli en kompromissprodukt». Förslagets lydelse kunde icke fastställas förrän efter hållna partisammanträden 11/4, men von Friesen ansåg sig med visshet kunna säga att en motion skulle väckas i andra kammaren 12/4. Med vetskap härom visade Wieselgren en stund senare sin motion för Lundeberg och Blomberg, »med förklarande för den förre att om icke majoriteten inom första kammaren beslöte sig för att framlägga någon gemensam motion», så skulle han (Wieselgren) vid middagsplenum 11/4 väcka sin motion. Andra kammaren finge »ej ensam representera riksdagen»; »äfven från första kammaren måste någon lifsyttring låta sig förnimma» (enl. ant. av Wieselgren 23/4). Därmed var första kammarmajoriteten försatt i klämma. Enligt en kort notis av Lundeberg konfererade denne redan dagen efter offentliggörandet av kronprinsens diktamen (8/4) med von Friesen »om samarbete mellan kamrarna». 9/4 förevisade von Friesen det av underhandlingskommitterade i andra kammaren (om dessa se föregående *bihangs*not) uppgjorda förslaget, och 10/4 avlämnades ett ex. därav till Lundeberg och Hugo Tamm (samma dag som Tamm fick erbjudande om statsministerposten). På e. m. 10/4 sammanträdde ett tiotal medlemmar av förstakammarmajoriteten för att dryfta situationen, varvid olika åsikter framfördes. Några (Gripenstedt och Åkerhielm) uttalade sig emot motion för till-

fället, en (Östberg) ansåg »att allt borde uppskjutas till man får se hvilken statsminister man får». Efter en stunds diskussion samlade man sig dock kring förslaget om ett kortare uttalande om anslutning till kronprinsen-regentens diktamen samt uppdrog åt Billing och Åkerhielm att tillsammans med delegerade från minoriteten, Törnebladh och Wallidén, formulera detsamma. Senare på aftonen 10/4 avlade Lundeberg ett besök hos Billing »med förslag om, att 1a kens delegerade uppsatte försl. till 1sta kens motion med samma kläm som 2dra ken». Detta gillades även av Billing, enär det för första kammaren ej funnes mer än tre vägar att välja: »1) att biträda 2dra kens förslag, som ansågs omöjligt, 2) egen motion af 1sta ken och 3) att intet vidgjordes, hvarigenom 2a ken finge förhand o. öfvertag.» Lundeberg besökte även Åkerhielm och dryftade saken. Då andra kammaren avsåg att lämna sin motion 12/4, ansågs det omöjligt att hinna sammankalla första kammarens partier och man beslöt därför att underställa förslaget den delegation, som första kammaren utsett vid valet till hemliga utskottet. Den sammanträdde följande dag, 11/4, och beslöt, dock icke endräktligen (Klingspor emot), att framkomma med en motion samma dag och med samma kläm som andra kammaren. (Enl. ant. av Lundeberg i notesbok med påskriften »1905 April, Ang. motion för tillslutning till kronprinsens uttalande 5 april 1905». Jfr Billing, a. a., s. 277 f.) Då yttre enighet därmed uppnåtts, lät Wieselgren »härvid bero», ehuru han »icke gillade kompromissresultatet». Hans motion inhiberades. (Enl. ant. av Wieselgren 23/4.)

Ministären Ramstedt och unionskrisen.

Sid. 37 not 9.

»Jag börjar alltså mina rapporter till Dig! ... Skutan 'Unionen' seglar i hög sjö — och fara värdt är att den på konsulatskäret går i kvaf. Jag frågade Kronprinsen hur han tänkte sig utvecklingen sedan man kommit till den punkt att stortinget insatt en provisorisk Regering? Hans mening är att då skulle Konungen derom göra ett meddelande till Riksdagen samt fråga hvad den önskade att göras skulle,' sedan unionskonungens funktion i Norge suspenderats. Svaret kan ju ej bli annat än, då tanken på unionens upprätthållande med vapenmakt är utesluten, ett förslag till Norge om afveckling af det riksaktsfästa förhållandet?» Gyldenstolpe till Ramstedt i brev dat. Kristiania 27/4.

Sid. 37 not 1.

Utkastet är skrivet med blyerts, och handstilen är Ramstedts. Karaktären av de ändringar och tillägg, som finnas i manuskriptet, tyda på att det förmodligen rör sig om en avskrift. Huruvida innehållet tillkommit i samarbete eller samråd mellan regent och regering, enkannerligen statsministern, är en

fråga, som t. v. måste lämnas öppen; sannolikheten talar för att åtminstone samråd ägt rum. Överst på aktstycket har, antagligen vid senare tillfälle, en påteckning gjorts: »*Ej användt förslag.*» Med hjälp av i texten anförda händelser kan utkastet säkert dateras till tiden mellan $^{10}/_{5}$ och $^{23}/_{5}$; med största sannolikhet ligger dess datering före odelstingets behandling av konsulatlagen $^{18}/_{5}$. Enl. BRUSEWITZ, a. a., s. 104, hade hemliga utskottet intet sammanträde mellan $^{3}/_{4}$ och $^{19}/_{5}$. Vid sammanträdet $^{19}/_{5}$, utskottets sista, förekommo endast protokollsjusteringar. — Aktstycket lyder i sin helhet:

»Sedan I (hemliga utskottets ledamöter) den 3 sistl. April afgifvit Edert svar å min till Eder gjorda framställning ang. den politiska ställningen inom unionen, har situationen i den föreliggande frågan undergått ej oväsentlig förändring. I enlighet med Edert förslag har jag i sammansatt statsråd den 5 April uppfordrat båda rikenas statsråd att omedelbart upptaga förhandlingar ang. en ny ordning af alla unionella angelägenheter på principen om genomförande af full likställighet mellan de båda länderna men med bibehållande under alla förhållanden af gemensamheten i handhafvandet af utrikes ärenden. Såsom I hafven Eder bekant har emellertid detta försök att få till stånd nya förhandlingar ang. de unionella frågorna strandat på den norska regeringens afböjande af vidare förhandling innan särskildt norskt konsulatväsende bl. genomfördt och på anspråket att förhandlingar icke borde komma till stånd under annan förutsättning än att, om dessa förhandlingar blifva resultatlösa, man icke skulle falla tillbaka på status quo i unionsförhållandet utan hvartdera riket däreíter fritt kunna bestämma formerna för sin nationella tillvaro. Då sålunda från norsk sida uppställda villkor och förbehåll icke stodo i öfverensstämmelse med den grundval för förhandlingarna, som af mig blifvit angifven, kunde min framställning uppenbarligen icke föranleda till ann åtgärd än ett konstaterande att frågan därom förfallit. Sedan dess har norska specialkommittén till stortinget afgifvit sitt utl. i konsulatfrågan. Detta utlåtande undergår för närvarande behandling i Stortinget och man torde med temligen visshet kunna antaga att detsamma, kanske redan inom några dagar, kommer att af Stortinget enhälligt eller så godt som enhälligt godkännas. Händelserna komma därefter uppenbarligen att utveckla sig på det sätt, som jag i min förra framställning till Eder angifvit. Om Stortingets beslut icke af regenten sanktioneras — och sdn sanktion synes mig icke kunna meddelas då Stortingets beslut berör ett område, som hittills betraktats som gemensamt samt beslutet icke upptager betryggande bestämmelser för ordnande af konsulatväsendets förhållande till utr.min. o. beskickningarna — kommer det norska statsrådet att omedelbart ing. sin afskedsans. och efter några dagar nedlägga sitt mandat i Stortingets händer, hvarefter Stortinget torde komma att bestämma regeringens förande.

Hvilka åtgärder böra i sådant fall från svensk sida vidtagas? Enligt min uppfattning finnes därvid 2 olika vägar att följa. Den ena, att låta händelserna i Norge tillsvidare hafva sin gång; att icke från svensk sida vidtaga

andra åtgärder än som må finnas behöfliga och möjliga att utföra till förhindrande af att norrmännens separatistiska sträfvanden blifva godkända af främmande makter. Då en sådan sakernas ordning emellertid icke under någon längre tid synes kunna upprätthållas, blir det måhända nödvändigt att senare på året inkalla Riksdagen till urtima riksmöte för att höras öfver de åtgärder, som vidare må finnas erforderliga. Den andra utvägen — om hv^en man emellertid icke på förhand kan säga huruvida den kommer att af norrmännen accepteras — vore att, helst innan stortinget vidtagit åtgärder för regeringens upprätthållande men å andra sidan först vid den tid, då det måste anses uppenbart, att utvecklingen kommer att gå denna väg och man således med all sannolikhet måste antaga att utan eftergift från svensk sida unionens sprängning är förestående, göra norrmännen ett erbjudande i syfte att få unionen upplöst på laglig väg och således på ett sätt som för ett framtida godt förhållande mellan folken måste anses minst menligt. Jag tänker mig då att regenten till den nuv. regeringen, om den vill kvarstå, eller till ngn ny regering som möjligen kan bildas på det nu tänkta programmet, i lämplig form framställer ett erbjudande, att, om norrmännen i grundlagsenlig ordning och under förutsättning af Sveriges bifall fatta beslut om riksaktens upphäfvande, lämna sin medverkan därtill att ett liknande beslut må komma till stånd äfven i Sverige. Frågan skulle på sdnt sätt komma att slutligen afgöras i den Svenska riksdagen. Jag har svårt att tänka mig att norrmännen skulle kunna vägra att acceptera detta förslag, då detsamma ju skulle innebära möjlighet till fortsatta förhandlingar ang. unionsspörsmålet just på den grund, som de i sitt senaste uttalande ifrågasatt. Och det förefinnes ju äfven en möjlighet att, om på detta sätt någon tid vinnes till besinning, en uppgörelse kan komma till stånd. Mycken utsikt därtill torde dock ej vara, då från svensk sida man hvarken torde vilja eller kunna i allo släppa anspråket på gemensamhet i utrikesärendenas handhafvande. Emellertid skulle tid erhållas till fortsatta förhandlingar och om ej annat vunnes skulle åtm. unionsupplösningen komma att försiggå i den möjligast milda form.

I afs. å den tidslängd, som skulle åtgå för fattande i Norge af ett grundlagsenligt beslut ang. riksaktens upphäfvande så gäller för närv. att beslut om ändring i norsk grundlag skall väckas å första ordinarie storting efter nytt val och att först ett ord. storting efter nästa val kan besluta om den föreslagna ändringen skall komma till stånd. Enligt denna regel skulle således förslag i detta häns. kunna väckas först på hösten 1906 efter då förrättade nya val och det slutliga beslutet ej fattas förr än vid stortinget 1909—10. Men för närv. finnas hos stortinget hvilande förslag om sdn ändring i grundlagen att fråga af förevarande beskaffenhet må väckas ej blott å första utan äfven å öfriga ord. sammanträden i en stortingsperiod. Varder detta förslag antaget och af konungamakten sanktioneradt — något som ej torde kunna vägras — skulle följaktligen ett upphäfvande af riksakten kunna af norska stortinget beslutas redan vid stortinget 1906—7.»

Sid. 39 not 5.

Ur ant. 31/3 av Lundeberg i notesboken om HU må följande yttranden i diskussionen anföras. *Trygger:* »Ej tillstyrka unionsupplösn. direkt och indirekt. Sålunda ej upptaga den frågan i förhandl. Den frågan bör komma sedan allt annat fåfängt. Vi hålla på unionen till dess Norge klarerat ut saken.» *Blomberg:* »Förhandl. unionsfrågan i dess helhet på unionens grund. ... Blir faktum, att norrmännen vilja bryta, så får förhandlas om sättet därför.» *Gripenstedt:* »Ej nämna om unionsupplösn. i underhandl. Projekteradt erbjudande om unionsupplösn. antages.» *Henricson:* »Leder ej förhandl. till resultat, framställer sig frågan om unionens upplösning. Ej viss om detta nu bör uttalas. Ej återgå till status quo.» — Jfr även uttalande av Lundeberg i brev 8/6 till G. A. Berg, cit. ovan s. 41 n. 6, som tyder på att Lundeberg räknat med en unionsupplösning i laga former.

Sid. 39 not 6.

Så skriver t. ex. Staaff i sitt ovan omnämnda utkast till säryttrande i HU: »Ett sådant uttalande [att icke fasthålla vid unionen emot en övervåldigande folkmening i Norge] skulle efter vår mening stå i god samklang med den så vidt vi kunnat finna i Sverige enhälliga meningen att unionen i intet fall bör upprätthållas med vapenmakt.» — Enl. ant. 18/3 och 21/3 av Lundeberg i notesboken om valförberedelserna till HU skall under diskussion mellan FK:s ledamöter bl. a. följande yttranden ha fällts. *Gripenstedt:* »Ej krig. Böra vi släppa unionen? Kunna ej hindra men med betänksamhet gå till saken.» *Almström:* »Ej tillrådligt att med vidare eftergifter sammanhålla banden. Ej värdt att fortfarande hålla på unionen. Bäst skiljas.» *C. Klingspor:* »Vill ej kosta på den minsta trumslagare för bevarande af unionen.» — Jfr även ovan s. 65 n. 9 cit. yttrande av Lundeberg till kronprinsen 18/6, att »framstående riksdagsmän under 1905 års riksdag» uttalat såsom sin mening »att Sverige ej ville uppoffra en droppe blod för att drifva Norge till fortsättning» av underhandlingarna.

Sid. 40 not 8.

Mycket belysande är härvid att följa Bothners löpande dagboksanteckningar: »Michelsen havde i det hele faaet det Indtryk at han [regenten] nu var begyndt at tænke paa at sanktionere» (1/5). »Vi er saaledes omtrent lige klare paa, hvad der blir ... men er nok mest blit yderligere bestyrket i at Sanktion agtes nægtet» (20/5). »Det nærmeste Indtryk man nu faar af den svenske Presses Holdning er at Almenheden skal forberedes paa Sanktion og Kongehusets Tilbagetog» (22/5). »Mödet i dag peger noksaa stærkt i Retning af Ikke-Sanktion» (25/5). — Hagerup-Bull, a. a., s. 65 f., skriver »at ingen av statsraadets medlemmer paa forhaand hadde den minste greie paa hvordan avgjörelsen vilde falde». Av de tre norska statsråden i Stockholm trodde Lövland och Bothner att det slutligen »vilde bli til sanktions-

nægtelse»; Hagerup-Bull däremot, »om end under voksende tvil, trodde paa sanktion». — Jfr ytterligare NISSEN, a. a., s. 83 ff., som synes ha hämtat sina flesta uppgifter ur Bothners dagbok.

Sid. 41 not 5.

Ant. av Wieselgren $^{10}/_{6}$: »Ett af de båda uttalanden konungen vid mitt besök hos honom den 24 sistl. maj meddelade mig, utgjordes af hans afskedsord till norska folket. De voro ju ställvis djupt gripande — men det hela var, som konungen själf anmärkte, för långt och egde allt för starkt karaktär af apologi. Hvad han yttrade till sitt försvar mot anklagelsen att för litet hafva vistats i Norge var alldeles sannt, men passade ej här; likaså åtskilligt annat. Jag var beredd att härom säga min mening om konungen frågat mig; men när han slutat uppläsningen deraf, kände han sig nog dertill alltför upprörd — och äfven jag fann stunden illa lämpad för någon kritik. Men att sådan skulle först efter offentliggörandet af detta högtidliga aktstycke beredas det, finge ej ifrågakomma. Att underlåta påpekandet häraf skulle vara att svika en pligt mot den gamle konungen. Jag gick derför i dag upp till kronprinsen för att bringa denna fråga på tal. [Kronprinsen hade föregående dag, $^{9}/_{6}$, återvänt från Tyskland.] 'Först i går qväll', sade kronprinsen, 'lät kungen mig få se detta sitt uttalande, hvilket han tänkt offentliggöra i öfvermorgon. Förut hade han, efter hvad jag vet, visat det för Drottningen, prins Carl och v. Essen, riksmarskalken, hvilken senare hade på det enträgnaste bedt honom icke offentliggöra det oändradt. Jag har samma mening som du och v. Essen; i denna form är det mycket olämpligt. Det bör vara kort och fåordigt, innehålla blott det allra nödvändigaste, ingenting annat. Och kungen har gått in på att uppskjuta dermed — ännu är ju ej saken vid slutet, *det* måste ju först afvaktas.' Jag var glad att få dessa upplysningar. Konungen kunde ha fattat min tystnad såsom bevis för mitt gillande; så hade jag kommit att stå i en falsk dager och illa motsvarat det förtroende han visat mig.»

Sid. 43 not 1.

I dagboken $^{24}/_{5}$ skriver Widén: »Per Persson bjöd på middag på Rosenbad, mig, Sixten von Friesen o. Olof Jonsson i Hof — en ganska fin middag. Han omtalade, att vid talmännens afskedsuppvaktning, kungen alls icke gjort någon hemlighet utaf, att det skulle bli urtima riksdag. Däremot hade kronprinsen varit mera förbehållsam. Ramstedt hade uttryckligen sagt, att den skulle sammankallas till den 10 juli.» Och $^{29}/_{5}$: »Protokollsjustering i riksdagen. På tal om urtima riksdagen upplystes af v. Krusenstjerna, med Westring som sagesman, att den skulle sammankallas först till den 20 juli.» — I brev till Lars Åkerhielm skriver Lundeberg $^{3}/_{6}$: »G. Berg hade d. $^{24}/_{5}$ hört af Berger, att urtiman skulle sammanträda i början af juli efter 20 dagars kallelse. Kronprinsen talade den $^{22}/_{5}$ om sednare hälften af Juli.» —

I sitt avskedsanförande till AK:s ledamöter $^{22}/_{5}$ antydde även talmannen Swartling att riksdagen kanske skulle samlas inom »en jämförelsevis kort tid». 1905 AK 63: 26. I dagboken $^{22}/_{5}$ gör Widén härtill följande kommentar: »Månne han ej gjorde det enligt vederbörandes önskan. Det ser ut af myckna talet härom, som om regeringen önskade, att ryktet härom skulle vinna spridning och tilltro. Inbilla de sig, att detta skall öfva något intryck i Norge — allt i deras gränslösa rådvillhet? Det skulle då vara ett halmstrå?»

Sid. 46 not 4.

Jörgen Lövland har gjort gällande att Ramstedt och Gyldenstolpe icke på förhand vetat om, huru konungen skulle komma att handla i den norska konseljen $^{27}/_{5}$. I sin skildring av den sista norska konseljen i Stockholm $^{27}/_{5}$, Lövland, a. a., s. 114, skriver han: »Det blev selvfölgelig straks kjendt i Stockholm hvordan det hadde gaat i statsraadsmötet, at kongen hadde nektet sanktion og det norske riksstyret sökt avsked. Utpaa eftermiddagen kom den svenske statsminister Ramstedt og utenriksminister Gyldenstolpe op til mig paa kontoret for at faa greie paa det. Jeg spurte dem om de ikke kjendte til det paa forhaand. De svarte nei, og dermed maa det være sikkert at ingen av disse to excellensene har været spurt för kongen forfattet de to sedlene om sanktionsnektelsen og om nektelse av at ta mot vor avsked, som han hadde med sig og gav mig i statsraadsmötet. Jeg gav dem fuld rede paa det som hadde foregaat. Ramstedt er en fremstaaende jurist og dröftet spörsmaalet om kontrasignatur efter svensk ret og praksis, og jeg gav mit syn paa saken efter norsk grundlov og synsmaate. Samtalen var rolig og alvorlig og de vilde gjerne vite hvorledes det videre vilde gaa.» Lövlands version torde i flera avseenden vara missvisande. För det första visste säkerligen svenska regeringen, huru konungen skulle handla $^{27}/_{5}$, även om statsråden icke hade kännedom om den exakta ordalydelsen i konungens nedskrivna uttalanden. För det andra torde de svenska stats- och utrikesministrarnas besök hos den norska statsrådsavdelningen icke ha dikterats av i första hand nyfikenhet. Förmodligen skedde det i samförstånd med kungahuset och i den vällovliga avsikten att sondera terrängen, att avlyssna »hvorledes det videre vilde gaa».

Sid. 47 not 7.

Brevet ligger i ett kuvert med påskriften: »Hans Majestät Konungen Rosendal Underdånigst fr. Er. Gust. Boström.» Kuvertet, som uppskurits nertill, har lacksigill med initialerna »E. G. B.». I brevtexten förekomma en del sparsamma överstrykningar och ändringar. Tydligen har Boström skurit upp det en gång förseglade brevet, företagit ändringar och strykningar i förbättrande syfte och sedan använt detsamma som koncept vid en ny brevutskrift. Brevet lyder i sin helhet:

»Eders Majestät!

Till Eders Majestät går jag nu att lemna svar på Eders Majestäts för mig så ärofulla erbjudande att åter blifva Statsminister, ett erbjudande för mig så mycket dyrbarare genom det sätt, hvarpå det skedde. Det är med tungt hjärta, som detta blifver afböjande, men efter rådgörande med ett par politiska vänner och efter egen bästa öfvertygelse har jag kommit till den uppfattning, att jag nu icke skulle dermed gagna det allmänna och i och med detsamma min Konung. Mina skäl äro:

Det kan ej vara lyckligt eller ens lämpligt, att sedan urtima riksdag blifvit kallad den 9 juni, den rådskammare, som möter riksdagen, skulle vara i väsentlig del en annan. De spörsmål, som i de inre frågorna nu tränga sig fram, äro af den art och betydenhet, att jag ej kan afsevärdt bidraga till deras lösning, utom det att valen i höst möjligen kunna gå på ett sätt, som i och för sig påkallar ändrad sammansättning af statsrådet. Det kan ej vara lyckligt att Eders Majestät nödgas flere gånger på ett år byta statsråd och enkannerligen statsminister. Konungamakten vinner ej derpå, tager fastmer deraf afsevärd skada.

Under den förflutna riksdagen hade jag flere gånger anledning känna, huru mitt inflytande[1] påtagligen minskats, huru ofta såväl i Riksdagen som i pressen en hel del anfall riktades mot mig. Och en välvillig och erfaren pressman, som jag härom frågade, erkände obetingadt, att så verkligen vore förhållandet. Jag känner mig öfvertygad, att åter på statsministerplatsen skulle angreppen förnyas med ökad styrka. Och jag erkänner, att fog dertill saknas ej, ty åren göra sig ock gällande för mig, och jag förtjenar nog en del klander. I politiken gäller ej — och detta med rätta — att endast den goda viljan är berömvärd. Och det är ju klart, att om under ett skede åtskilligt nyttigt och godt blifvit uträttadt, under ett annat åter mindre, så skylles detta så gerna på de handlande personerne, under det att en ej ringa orsak varit, att i ena fallet frågorna hade mognat för afgörande i det andra ej. Men för den stora allmänheten är anledningen alltid bristande energi, arbetsamhet, duglighet m. m. sådant.

Jag har ej berört den norska frågan. Men sedan Sverige så tydligt manifesterat sig ej vilja använda våld[2], och det skulle jag ej heller vilja tillstyrka, så ligger vägen klar och öppen, att der ej kan åtgöras något synnerligt till eller från. Jag kan ej besvära Eders Majestät med uppräknande af alla de skäl, som ytterligare bidragit till mitt beslut. För Eders Majestät behöfver jag ej uttala, huru djupt och innerligt tacksam jag är för all den konungsliga nåd, låt mig säga hjertlighet, som jag alltid fått röna från Eders Majestäts sida, och huru beredd jag är och alltid skall vara att efter bästa

[1] Ursprungligen har Boström här skrivit »min prestige», vilket senare ändrats till »mitt inflytande».

[2] Här har uttrycket »använda våld» fått ersätta »krig», vilket ord överstrukits.

förmåga och krafter söka utföra det jag kan göra till Eders Majestäts tjenst. Slutligen ber jag i underdånighet: misstyck ej mitt handlingssätt; det är vid Gud ej med lätt hjerta, som jag nedskrifvit detta bref, hvilket jag slutar med ett af hjertat gående, Gud bevare Eders Majestät,

Stockholm den 13 juni 1905. Underdånigst
Er. Gust. Boström»

Sid. 47 not 8.

Brevet är av följande lydelse:

»Min käre vän!

Väl beklagar jag *djupt* att du afslagit min begäran, men jag måste väl förstå och alltså kan jag icke klandra ditt beslut.

Gud hjelpe mig i denna svåra tid!

Slottet d. 14 Juni 1905. Din alltid lika tillgifne vän
Oscar»

Sid. 50 not 2.

Boströms brev $^{28}/_{7}$ till Herslow ger ett gott uttryck åt hans realistiska syn på problemet. Boström skriver: »Efter min uppfattning var det klart, att när man från norsk sida ej gjorde ens en antydan af opposition mot revolutionen, så måste man antaga, att Norge var enigt derom. Hvartill det skulle tjena att ytterligare konstatera ett gifvet faktum? ... Vi borde kunna vara på det klara om saken, och den fråga, som då ställde sig för mig var, är det Sveriges intresse att med våld upprätthålla unionen, eller att låta den fara? Mitt svar går naturligen efter det sednare alternativet. Då var jag ock beredd att förklara riksakten upphäfd. Men deremot skulle jag ej vilja förhandla med det n.v. storthinget och n.v. regeringen. Det förra är revolutionärt, det sednare dertill provisoriskt. Nej låt Norge ordna sina förhållanden, blifva republik eller monarki, och sedan allt är ordnadt, må det komma med sina framställningar. Ty vi sitta i allmänhet inne som beati possidentes och hafva god tid. Förhandlingarna kunna från vår sida endast göras beroende af, hvad Sveriges intressen kräfva, och dem måste vi häfda, kosta hvad det kosta vill. Ty norrmännen få ej tro, att vi ämna hålla till godo med hvarje deras non possumus. Vi behöfva någon gång visa, att vi stå på vår rätt och ej ämna låta kujonera oss.»

Samma synpunkter utvecklade Boström även senare i brev $^{17}/_{9}$ till sonen Gustaf, då attaché vid svenska legationen i Berlin: »Faktum var, att jag ej den 7 juni var för kriget. Jag resonerade dervid på följande sätt. Faktiskt är unionen nu bruten om än ej rättsligen. Det gäller då i vårt handlingssätt att uteslutande se till, hvad Sveriges interesse kräfver. Och så vidt jag förstod och förstår, kan det ej ligga i Sveriges interesse att bibehålla en unionskamrat med de känslor och uppfattning hos folket, hvarpå man fått allt flere och tydligare bevis. Heldre en uppenbar fiende än en falsk och opålitlig vän.

Derföre än mindre något krig för att bevara en union, som var för oss af så ringa värde. Hvarföre skulle vi hafva slagits, för att efter kriget få säga, att union med Eder vilja vi ej veta af. Att söka underkufva Norge skulle vi väl stått ut med, men att bibehålla det underkufvadt, skulle nog kosta mera än det smakar. Således ville jag ej krig, utan deremot acceptera unionsupplösning. Men dermed ock basta. Jag ville ej om något göra något aftal, utan säga till Norge, organisera Eder nu, och när Ni kommit i ordning (och hunnit organisera Eder), skola vi tala om våra mellanhafvanden. Det är för mig alldeles gifvet, att uppgörelsen då skulle gått mycket lättare. Allt refererar sig nu till den oafgjorda unionsupplösningen, men vore den saken klar, och Norge blifvit vare sig en monarki eller republik, så skulle det ligga i både styrelsens och landets interessen att ej genast genom halsstarrighet vedervåga sin nyvunna 'frihet'. I den uppgörelsen skulle jag visst ej velat visa någon blödhet, tvärtom skulle jag anse, att ofta nog ett antingen-eller bäst vore på sin plats. Dessutom kunde man vara rätt viss på, att sedan väl den stora frågan var afgjord, så var det ock slut med enigheten, och derigenom ock lättare att få vår mening igenom.»

Sid. 56 not 4.

Att döma av en dagboksant. av Bothner $^{14}/_{6}$ — samma dag som kung Oscars protest refererades i stortinget — skall konungen först ha ämnat sända en annan skrivelse till stortinget. Huruvida denna skrivelse är identisk med något av konungens förut omnämnda förslag till uttalande (se ovan s. 36 n. 7 och s. 41 n. 5) kan för närvarande icke med bestämdhet avgöras men förefaller vara möjligt. — Bothner skriver i sin dagbok följande: »Michelsen refererede Meddelelse fra Kaptein Brandt, som nu er kommen hjem fra Stockholm, hvor han var Adjutant hos Kongen. Ifölge Brandts Meddelelse tog Kongen Sagen nogenl. rolig, var bedrövet, graat af og til, var venlig ligeoverfor ham. Havde forevist Brandt et Udkast til Skr. til Stortinget, hvori han Punkt efter Punkt lægger Skylden paa Norge, helt fra Statholderstridens Dage. Han bad Brandt om at gjennemgaa denne Skrivelse og foretage fornödne Rettelser i Stil og Ortografi, hvilket Brandt gjorde. Da han tilbageleverede det rettede Udkast erklærede imidlertid Kongen at han havde ombestemt sig og vilde ikke benytte dette Udkast, men sende anden Skr. Brandt erklærede da at dette glædede ham.»

Sid. 57 not 8.

Ang. »sättet» skriver Ernst Beckman i dagboksbrev $^{13}/_{6}$: »Illa ha norrmännen betett sig genom sin advokatyr — det får äfven jag villigt erkänna, men deras självständighetskänsla kan jag väl fatta. Beklagas måste att den ej tog sig fullt ärliga och värdiga former. En upplösning hade de säkerligen vunnit *både utan* revolution och *utan* komedispelet med konungen såsom — revolutionären!» — I sitt utkast till artikeln i North American Review (se ovan

s. 45 n. 9) har Staaff skrivit: »Men hvad som icke kan försvaras ... det är sättet, hvarpå brytningen skedde. För det första hade efter en nittioårig ... sammanlefnad mellan två folk billig hänsyn bort bjuda, att det norska stortinget åtminstone gjort en direkt framställning till Sveriges konung och riksdag om unionens lösande i godo. Hade mot all sannolikhet denna besvarats med nej, så hade ju den revolutionära vägen återstådt. För det andra hade revolutionen ej bort motiveras med det absolut ohållbara påståendet, att kung Oscar brutit grundlagen.» Detta avsnitt av Staaffs utkast har överkorsats och icke använts i den definitivt utarbetade artikeln.

Sid. 58 not 6.

Breven finnas bevarade bland Pehr Pehrsons i Törneryd, resp. Daniel Perssons i Tällberg papper. De äro till innehåll nära identiska. Brevet till Pehr Pehrson, dat. 12/6, lyder: »Efter ett samtal, som jag nyss haft mellan fyra ögon med Prins Carl, får jag bedja dig genast resa upp till Stockholm, om möjligt i morgon dag. Han är mycket bekymrad öfver hvad nu skall göras, huru regeringens proposition skall affattas m. m., och har många funderingar. Säkert är, att det i dessa kritiska tider — och *före* riksdagen — behöfves klokt folk häruppe. Jag hvarken kan eller hinner utveckla saken vidare nu, men var öfvertygad om att du gör landet en stor tjänst genom att genast infinna dig här — det är ej blott Prinsens, utan äfven min mening. Var öfvertygad om, att du ej kommer att ångra, om du nu hörsammar min anhållan... Telegrafera i morgon! Jag skall ombestyra rum.» — Pehr Pehrson kom till Stockholm 16/6 på morgonen.

Sid. 59 not 8.

»I går f.m. hade ... von Essen telefonerat till mig för att höra efter om jag blifvit kallad till det beramade sammanträdet på qvällen. Jag visste ännu då ingenting derom. 'Vill du då ej', sporde han, 'infinna dig på min begäran?' — Nej, det ansåg jag mig icke kunna, då det skulle hållas i ett enskildt hem. — Ja, då måste han laga att landshöfdingen S. sjelf kallade mig; ty när han berättat för kungen att ett sådant möte skulle hållas, hade kungen genast frågat om jag skulle komma med — det antoge han borde vara naturligt. Jag kunde deraf förstå att konungen öfvertänkt hvad jag annandag pingst i saken yttrat och nu önskade att jag skulle äfven vid mötet framlägga samma förslag, som jag då underställt honom.» Wieselgren i ant. 15/6.

Sid. 60 not 3.

Å ett fristående blad har Ramstedt nedskrivit innehållet i fyra telegram, sända av kronprinsen i London. Dateringen har angivits endast å det först upptecknade, som avsändes 15/6. (Enl. P. I. T. lämnade kronprinsen London 17/6.) Telegram nr 2 lyder: »Efter samtal med många ledande män ber

jag enträget, att inga villkor göras för unionens upplösning utan att förslag framställes till riksdagen om riksaktens trädande ur kraft snarast möjligt, vi riskera annars förlora Europas sympatier, som vi nu ega.» Nr 3: »Nyss mottagit chiffertelegram, meddela konungen och statsrådet att jag mycket bestämdt fasthåller min chiffrerade åsigt.» Nr 4: »Konungen och Balfour under samtal i afton ense absolut bäst och värdigast icke uppskjuta det oundvikliga afgörandet.» — I sin resumé skriver Afzelius: »Under detta [arbetet på regeringsförslagets utformande] var Kronprinsen utomlands och telegraferade ifrigt att man skulle påskynda saken. Han ville ha slut snart och åberopade härför Englands och Tysklands mening. Detta påverkade i hög grad statsrådet.» — I ett konfidentiellt brev till Michelsen, daterat »Dampbaaden mellem Dover og Ostende den 21 Juni 1905», skriver Fritz Wedel-Jarlsberg efter en diplomatisk mission i London: »Alle havde her, fra Kongen, Lord Lansdowne og nedover, indtrængende tilholdt Kronprinsen at Fred og snart Arrangement maatte ske i Skandinaviens og Europas Interesse.» Kronprinsen skulle ock, då han lämnade London, ha varit »fast besluttet paa at gjöre op i Fred».

Sid. 61 not 8.

I sin ant. 15/6 från mötet skriver Wieselgren bl. a.: »Till i går qväll kl. 7 hade ett antal af i staden närvarande ledamöter af första kammaren anmodats infinna sig till enskild rådplägning hos landshöfding Svedelius i hans bostad 29 Humlegårdsgatan. ... Värden meddelade oss, att H. K. H. prins Carl per telefon bedt att få tala vid honom och vid hans besök tillsport honom om hvilken uppfattning han ansåg i den norska revolutionssaken förherrska bland första kammarens ledamöter. Derom kunde han icke gifva något besked, men lofvade att samla dem han kunde få tag i för att höra 'hur landet låg'. Senare hade han träffat statsministern, som bedt att ock få del af resultatet. Nu hade han tillsammans med herrar Östberg och Almström kallat oss samman för att höra våra tankar om hvad situationen kunde enligt vår mening kräfva, och utbad han sig derjemte rätt att få till sagda vederbörande framföra våra uttalanden. Han föredrog derpå en promemoria, innefattande flera förslagsmeningar, der de ytterligaste alternativen utgjorde å ena sidan krig, å andra sidan fogligt erkännande af Norges åtgärd att afsätta kungen och spränga unionen; mellan dessa ytterligheter ställdes förslaget att med vägran att förhandla med nuvarande norska regering kräfva den lagliga regeringens återinsättande för förhandling om unionsupplösning, eller ock att jemte vägran att förhandla med den olagliga regeringen foga erbjudande att låta dessa förhandlingar föras mellan delegerade för de båda länderna. Slutligen hade dr Nyström härtill fogat förslag om skiljedom.»

Sid. 62 not 2.

Förutom uppgifterna om de olika talarnas ståndpunkter har Ramstedt i sin ovannämnda ant. om mötet annoterat följande, tydande på en reserverad

hållning hos mötesdeltagarna: »*Uttalande vid sammanträde med första kam. ledamöter d. 14 Juni 1905.* Sv. bör göra sig förvissat om, att stormakt. ej komma att understödja Norge. Vill man ej visa tänderna kan man gärna säga ja genast till allt. Ingen Bernadottesk prins bör bli kung. Ser helst att Riks[dagen] ej tillfrågas — ny förödmjukelse — sannolikt olycka för framtiden.» Annotationen är förmodligen att fatta som en resumé från mötet hos Svedelius. Wieselgren och Östberg nämna dock ej i sina anteckningar om något samlat mötesuttalande.

Sid. 69 not 1.

I en »förtrolig innberetning» till Michelsen $^{16}/_{6}$ skriver Wedel-Jarlsberg om sitt samtal med kung Oscar: »Jeg har været hos Kongen. Han var dybt nedböjet og afvexlende rasende. Jeg bad ham i Fredens Navn at designere en af hans Sönner eller Sönnesönner. 'Nei, nei, nei', svarede han rasende, men saa kom et spörgende Nei, som gav mig Tanken at det dog ikke er udelukket.» Wedel ansåg sig ha anledning tro att prins Carl icke skulle vara ovillig, och han vädjade till Lagerheim att »tale indtrængende» med prinsen. Härom skriver Wedel i en andra hemlig rapport till Michelsen, daterad »Dampbaaden mellem Malmö og Kjöbenhavn $^{17}/_{6}$»: »Lagerheim gaar til Prins Carl idag og vil intet lade uforsögt for att overbevise Prinsen, som atter har stor Indflydelse paa Kongen.» Wedel-Jarlsbergs rapporter till Michelsen i Norska Udenrigsdepartementets arkiv. — Att Lagerheim gärna åtog sig uppdraget att tala med prins Carl, kan man förstå av ett brev till Fr. Hagerup $^{30}/_{6}$, där Lagerheim karakteriserar sekundogenituren som »en verklig statsmannatanke».

Sid. 69 not 4.

»Stämningen här är djupare än man tror. Det är icke tänkbart att förhållandet kan bli drägligt utan att Norge gör *något* för att upprätta oss. Jag talar naturligtvis icke om någon slags restauration, än mindre om kompensationer. Men vi få icke blott derföre att vi icke vilja ta till vapen, tvingas att utan vidare nöjas åt hvad som skett. En brygga måste slås der vi utan förödmjukelse kunna råkas på laglig botten. Något *nytt* måste skapas — jag menar blott formellt. — Men hvad? Om jag kunde derom tala med Dig. Jag hade nästan hoppats att B. Vogt skulle söka mig; men ännu har jag ej sett honom.» Afzelius till Fr. Hagerup i brev $^{16}/_{6}$.

Sid. 71 not 1.

Om sina sammanträffanden med Branting och Staaff berättade Koht följande, här återgivet direkt efter förf:s uppteckning under samtalet: »Träffade Branting den 16 juni. Var med i demonstrationståget till Lill-Jans, som gjorde ett starkt intryck. Branting mycket trött och missmodig, var rädd att det skulle bli krigisk konflikt. Han frågade mig, om norrmännen kunde gå

med på någon form av underhandling, vartill jag svarade 'ja'. Han drog då en suck av lättnad. Han trodde annars att Norge ej ville vika från 7 juni-beslutet. — Jag talade även med Staaff; tror det var Gullers, som följde mig dit. Frågade Staaff om de svenska liberalerna verkligen ville vara med om att sätta villkor för Norge. Staaff log: 'Man behöver ju icke kalla det villkor.' Staaff tänkte sig tydligen en kompromiss. Mitt intryck var: icke tal om krig.» — Jfr Kohts förbindelser med representanter för den svenska fredsföreningen ovan i *bihang* till s. 7 n. 2.

Sid. 71 not 3.

Om besöken hos Mittag-Leffler, de Geer och Palme skriver Brögger till Arctander i brevet 15/6: »Efter jeg havde spist frokost ringte jeg op Leffler. ... Han havde iforgår været oppe hos Kongen i anledning af forestående besög af en fremragende fransk mathematiker Poincaré, der kommer på besög ved lördag og i den anledning skal have 'krachan af Nordstjernan'. Kongen hade da af sig selv begyndt at tale vidt og bredt om norsk politik, om hvor dybt såret, dödeligt såret han var... Leffler fik indtryk af at han dog ikke *helt* stod fjernt fra tanken om at opfordre en af sine sönner til eventuelt at modtage Norges trone, *hvis rigsdagen önskede dette* og under visse betingelser forresten... Fra Leffler kjörte jeg kl. 1 til *de Geer*... Han viste sig — *som alle jeg har talt med* — på det dybeste såret over 'sättet'... Jeg talte med de Geer i stive 2 1/2 time og uafladelig kom han tilbage til 'sättet'. Han forsikrede imidlertid gjentagende, at *der efter hans mening ikke kunde være tale om, at riksdagen vilde være* med på nogen form af 'vold' mod Norge, hverken blokade, eller krig... Klokken 1/2 4 sögte jeg så Sven Palme ... spiste så middag med ham og var sammen med ham til kl. 6... Han kom også med 'sättet' og 'förulempningen', men han anså det ikke absolut udelukket, at stemningen — *der for hver dag blir mere og mere irritabel* — kunde gå i retning af 'besättelse af Glommenlinien' eller 'Ofotenbanen'.»

Sid. 72 not 4.

Jämförelse mellan Staaffs utkast och stortingsskrivelsen, sådan den slutgiltigt fastställdes:

Ur stortingets »svaradresse» av den 19 juni 1905:

»Af udtalelser fra Sverige har stortinget erfaret, at den beslutning, stortinget ansaa det at være sin pligt mod fædrelandet at fatte, ved at erklære unionen mellem de forenede riger opløst, i sin form og udførelse er bleven opfattet som saarende for Sverige. Dette har

Staaffs utkast:

»Af åtskilliga uttalanden i Sverige har Storthinget erfarit, att det steg Storthinget funnit sig böra taga genom att förklara unionen mellan de Förenade Rikena upplöst uppfattats såsom till själfva sättet och formen särskildt så-

aldrig været tilsigtet. Hvad der er skeet og maatte ske i Norge, var alene en nødvendig hævdelse af Norges grundlovmæssige rettigheder. Sveriges ære har det norske folk aldrig villet saare.

Da Deres Majestæt i statsraad den 27de mai erklærede ikke at kunne sanktionere stortingets enstemmige beslutning om oprettelse af eget norsk konsulatvæsen, og da ingen norsk regjering af Deres Majestæt kunde dannes, var de forfatningsmæssige forhold i Norge saaledes forrykket, at unionen ikke længer lod sig opretholde. Norges storting var da stillet i den nødvendighed uopholdelig at maatte skaffe landet en regjering. Enhver anden udvei var sperret, saa meget mere som Deres Majestæts svenske regjering allerede den 25 april udtrykkelig havde afvist nye forhandlinger med unionsopløsning som alternativ, hvis enighed om nye former for unionen ikke kunde opnaaes.

Stortinget har allerede tidligere udtalt, at det norske folk ikke føler nogon bitterhed eller uvilje mod Deres Majestæt og Sveriges folk. Ytringer i modsat retning, som muligens ved enkelte leiligheder maatte være fremkomne, har isaafald ene og alene havt sin grund i misnøien med Norges stilling i unionen. Da denne aarsag til bitterhed og uvilje ved unionens opløsning bortfalder, vil ogsaa dens virkninger forsvinde. Et nittiaarigt samarbeide paa materielle og aandelige omraader har hos det norske folk skabt følelser af opriktigt venskab og sympati for det svenske folk. Disse følelser vil, da Norge ikke længere staar i en for dets nationale selvstændighet krænkende stilling, tage fornyet vekst, befæste og øge den gjensidige forstaaelse mellem folkene.

rande för Sverige. Under uppriktigt beklagande häraf vill Storthinget förklara, att något sådant icke legat i dess afsigter.

Då Storthinget efter H. M. Konungens vägran att sanktionera dess enhälliga beslut i konsulatfrågan fann ett fortsatt upprätthållande af unionen från norsk sida otänkbart ansåg Storthinget vidare försök till att vinna samförstånd mellan folken på öfverenskommelsens väg utsigtslösa samt då ett förhalande af hvad som dock måste ske efter S:s mening endast skulle varit egnadt att framkalla nya missförstånd och stridighet, trodde S. sig handla i begge folkens intresse genom ett snabbt afgörande, som icke kunde gifva anledning till framkallande af ytterligare stridigheter.

Storthinget har redan förut uttalat, att någon misstämning mot Sverige och det svenska folket icke finnes hos det norska folket. De yttringar i motsatt riktning som framkommit, hafva i själfva verket endast och allenast haft sin grund i missnöje med Norges ställning inom unionen. Då orsaken är undanröjd, skola också följderna förvisso vara undanröjda. Ett nittioårigt samlif har hos det norska folket födt känslor af uppriktig sympatie och aktning för det svenska folkets egenskaper — känslor hvilka nu då Norge ej längre känner sig stå i en för dess nationela självständighetskraf outhärdlig ställning, skola helt taga ut sin rätt.

I tillid til, at ogsaa det svenske folk deler denne opfatning, henstiller stortinget til Sveriges statsmagter, under anerkjendelse af Norges nye stilling og af dets ret som suverænt rige, at indgaa paa de forhandlinger, som er nødvendige for det endelige opgjør af det nu løste unionsforhold. Stortinget er paa sin side beredt til at imødekomme ethvert billigt og rimeligt ønske, som i den anledning maatte fremkomme til betryggelse for rigernes selvstændighed og integritet.»

Det är också med fullt förtroende som Storthinget härigenom till Riksdagen hemställer att Riksdagen med erkännande af Norge såsom självständig stat ville gifva uppslag till de förhandlingar, hvilka äro nödvändiga för afveckling af de hittillsvarande unionella förhållandena. Och förklarar sig Storthinget beredvilligt att taga i behörigt öfvervägande de anordningar som de svenska statsmakterna kunna finna i Sveriges intresse påkallade samt att därvid söka tillmötesgå alla rättvisa och billiga önskningar.»

Överensstämmelsen mellan ovan citerade avsnitt ur stortingsskrivelsen (den finnes i sin helhet avtryckt hos bl. a. NORDLUND, a. a., s. 87 f.) och det Staaffska utkastet är, såsom synes, i många fall av rent verbal natur. I en och annan punkt föreligga dock betydelsefulla skiljaktigheter. I andra stycket framhålles i stortingsskrivelsen med energi varför Norge måste handla som det gjorde samtidigt som skulden lägges helt på Sverige; motsvarande formulering i Staaffs utkast är betydligt lenare och mera försonligt hållen (»... trodde sig S[torthinget] handla i begge folkens intresse» etc.). I sista stycket talas i stortingsskrivelsen om »det endelige opgjör af det nu *løste* unionsforhold» (kurs. av förf.); i Staaffs utkast talas om uppslag till förhandlingar, »hvilka äro nödvändiga för afveckling af de *hittillsvarande* unionella förhållandena» (kurs. av förf.). Att Staaff icke var helt belåten med den form, som stortingsskrivelsen slutligen fick, torde framgå av en ant. bland hans papper, cit. i annat sammanhang nedan i *bihang* till s. 100 n. 3. — Tilläggas kan att, enl. personligt meddelande av prof. Worm-Müller till förf., Staaff senare för Brögger skall ha uttryckt sin missbelåtenhet över de ändringar, som företagits i det förslag han lämnat Brögger.

Sid. 72 not 6.

I ett brev 1/7 till Staaff skriver Brögger härom följande: »Tillad mig først at meddele, at jeg i henhold til vor aftale, *selvfølgelig under taushedslöfte,* meddelte indholdet af vor samtale og selve det erholdte udkast til min mangeårige ven statsråd Arctander. Han fandt det nödvendigt, om det skulde være muligt at udrette noget for gjennemdrivelse af en adresse i tilslutning til udkastet, at betro sagen også til dhrr statsminister Michelsen og statsråd Lövland. *Disse tre er de eneste som kjender til udkastets oprindelse, og de*

har givet taushedslöfte, om at denne kunskab aldrig skal komme videre. De forelagde derefter udkastet for den samlede regjering, som vedtog det med nogle tilföielser (indledning og slutning), hvorefter det blev som regjeringsforslag forelagt specialkomiteen, der foretog de par forandringer, de har bemerket i selve adressens form, hvorefter stortinget vedtog den, — alt i löbet af tiden mellem söndag middag og mandag eftermiddag. Ingen uden de, jeg og de nævnte tre mænd har nogen anelse om andet end at adressen og dens form skyldes den norske regjering. Adressen ansees her som et mesterstykke i form og indhold og vandt strax almindeligt bifald. De har med deres indsats i denne sag utvilsomt gjort Nordens fremtid en stor og uerstattelig tjeneste, som historien i sin tid — når også dette engang afdækkes for efterslægten — vil yde dem sin tak og erkjendelse for som en statsmandsmæssig betydelig handling, da det gjaldt. Mere om dette tror jeg det er rettest at meddele dem mundtlig, når jeg forhåbentlig under fredelige og gode forhold atter måtte træffe dem. ...

P. S. Jeg sender dette brev med en tilfældig besögende, en ung finsk maler, hr. Parviainen, der har lovet mig at lægge brevet, som er forsynet med svensk postmerke, i en postkasse i Stockholm, uden at se på adressen. Jeg har nemlig tænkt mig, at det muligens ikke vilde være dem behageligt, om det blev bemærket af nogen at de i denne tid modtager brev her fra Norge. D. S.»

Sid. 72 not 7.

Innan förslaget förelades stortinget, hade det diskuterats i specialkommittén. Där hade tidigare dryftats ytterligare två förslag, ett framställt av Berner $^{16}/_{6}$ (förmodligen var det detta förslag, som föredrogs vid det ovan nämnda statsrådsmötet $^{17}/_{6}$ och då förkastades) och ett av Brunchorst $^{17}/_{6}$. Regeringens förslag förelades specialkommittén $^{18}/_{6}$ och antogs $^{19}/_{6}$. Se närmare specialkommitténs protokollsamnmandrag hos Heiberg, a. a., s. 1178, och Hammer, a. a., s. 166 f. Om diskussionen och voteringarna i stortinget se nyssnämnda arbeten, s. 217 ff., resp. s. 168 f. — Jfr även Worm-Müller, a. a., s. 155, där denne antyder att stortingsadressen »er inspirert, ja delvis skrevet og billiget av Sveriges förende menn».

Sid. 72 not 8.

Om brådskan med färdigställandet och avsändandet av skrivelsen berättar Bothner i dagboken $^{19}/_{6}$: »Formiddag. I Storthingsbygningens Statsraadsværelse tillstede Michelsen, Lövland, Olssön og jeg. Saa har det nu tryktes Udkast, og foresloges et Par mindre Ændringer. Derefter gik vi i Specialkomitéen, hvor Udkastet Punkt for Punkt granskedes i over $2\,^{1}/_{2}$ Time för man kom til et endeligt Resultat. Der blev nogle mindre væsentlige Redaktionsforandringer tildels kanske Forbedringer. Kl. var nu henved 1. Adressen skulde gaa med Toget i Eftermiddag kl. 6, og Tiden var altsaa knap. Stor-

thingsmöde blev sat til kl. 3 og i Mellemtiden besörgedes Adressen trykt. I Storthinget hele Regjeringen tilstede. Atter dröftedes Adressen Punkt for Punkt under en Debat der varede i 3 Timer för den endelig slap ud af Skjærsilden med nogle höist uvæsentlige Ændringer. Tiden blev saa knap at man maatte sörge for, at Toget ventede nogle Minutter.»

Urtima riksdagen och särskilda utskottet.

Sid. 74 not 2.

»Den 19 juni på f. m. voro vi smnkallade till ett smnträde hos statsministern uppe i statsrådsberedningens rum. Från 1sta kammaren mötte E. G. Boström, Ivar Afzelius, Hugo Tamm, G. Östberg, landsh. Svedelius, Almström, Gustaf Tamm och jag; från 2dra kammaren Per Persson i Törneryd, hfd Staaf, Daniel Persson i Tällberg, Mallmin, öfverdirektören Ernst Carlsson, J. Eriksson i Vallsta och en landtman till. Statsministern nämde anledningen till smnträdet, meddelade hvad regeringen ernade föreslå och bad oss uttala våra tankar. Det utspann sig en lång diskussion, derunder redan framställda förslag åter framlades och motiverades; Svedelius talade för mitt folkomröstningsförslag, såsom alternativ hvartill Carlsson nämnde ett overordentligt storting efter 1814 års prejudikat; Persson i Tällberg opponerade mot allt som kunde leda till krig, d. v. s. mot hvarje villkor och Staaf ironiserade öfver regeringens skiljedomsförslag. Statsminister Ramstedt hade näml. omtalat för oss hvad regeringen äfven i detta stycke ernade komma med. Det hela lopp ut i ord och den ene efter den andre af oss aflägsnade sig, då klockan började gå mot ett e. m.» Wieselgren i en tillbakablickande ant., dat. 5/7. — Widén hade också kallats till sammanträdet men icke erhållit meddelandet i tid. Han skriver i dagboken: »Juni 19, måndag kom kl. 1/2 11 f. m. ett cyklonartadt oväder med åska och skyfallslikt regn. Jag befann mig då i [lönereglerings-]kommitténs lokal. Enligt hvad jag sedan fick höra, var jag jämte några andra riksdagsmän just då kallad till en öfverläggning hos statsministern. Man hade sökt mig, men ej fått tag uti mig, slutligen pr telefon; men den gick ej för åskvädrets skull. Hade de riktigt sökt få tag uti mig, hade det väl i allt fall gått. Det var Ernst Carlsson o. Per Persson, som fått uppdraget och uträttade det så dåligt.»

Sid. 75 not 6.

Ur Lundebergs dagbok 21/6, refererande diskussionen vid sammanträde med första kammarens majoritetsparti nämnda dag, må följande inlägg citeras: *Almström:* »Skiljsmessefrågan skall först pröfvas af norska folket. Mobilisering l. pengar. Ej fullmagt åt denna regering. Den har ej mägtat uppehålla ordningen i landet. Har ej förtroende (Bravo!).» *G. A. Berg:* »Ej

yrka krig för unionens bevarande. Men mobilisering för att göra våra villkor gällande. Intet uppdrag åt nuvarande regering.» *Blomberg:* »Måste skapas tillfredsställelse för vår egen heder och ära. Känner ingen annan form, än att Norge gör framställning om upplösning. Förhandling bör ske genom svenske män, som hafva uppfattning af svensk ära och uppfattning. Synpunkter: ej ensidig upplösning, utan upplösning efter aftal. Ej lemna uppdrag åt regeringen. Bakom måste ställas magt.» *Cavalli:* »Ej godkänna hvad i Norge blifvit gjordt. Hvad göra: 1° säga nej; 2° ny regering, bygd på andra grundsatser, än den nuvarande. Målmedvetenhet och enighet.» *Lindman:* »Ej kapitulera. Ej absolut stryka bort tanken på unionens bevarande. Referendum. Ej mottaga piskrapp. Ej erkännande af Norska regeringen, hvilket är för platoniskt, för passivt. Bör skynda för att ej utlandet skall erkänna Norge. Bör uppställa våra villkor o. sätta magt bakom. Vi hafva rustade 6 pansarbåtar o. 16 torpedbåtar.» *C. Klingspor:* »Trupper böra sammandragas o. 8 dagars frist lemnas Norge att svara på våra besked. Kungen har uppgett sin ställning. K. propositionen är en skymf mot Sverige. Intet mandat åt nuvarande regeringen.» *Trygger:* »Ett skamligt aktstycke. Ej tala, utan handla. Bort med regeringen. Dess qvarvaro bedröfvar oss.» *Svedelius:* »Vid underhandl. måste finnas män bakom ordet.» *Lithander:* »Oaktadt regens märkvärdiga råd skulle uppdrag lemnas densamma underhandla! Hoppas Rd ej lemnar ett sådant uppdrag.» *Benedicks:* »Regeringen bort.» *Fosser:* »Fordras stöd af en regering, som kan leda. Nationen kräfver upprättelse.» *Kennedy:* »Djupaste förakt för statsrådsprotokollet. Först afgöras: ny regering o. huru vi skola få en sådan.» *von Baumgarten:* »Med vapenmagt häfda vår ära. Ny regering.»

Sid. 76 not 8.

Enl. en ant. 13/7 av Hugo Tamm ansåg sålunda denne att följande beslut borde av urtiman fattas: »*att* Riksdagen för sin del beslutar Riksaktens upphäfvande, men förklarar sig ej kunna ingå i några som helst underhandlingar med de norska statsmakterna, innan dessas befogenhet blifvit i konstitutionellt afseende ordnad, äfvensom *att* Riksdagen för beredande af ersättning för den genom unionsupplösningen minskade tryggheten i försvarshänseende anmodar Kgl Maj:t snarast möjligt till Riksdagen inkomma med förslag till de åtgärder som kunna anses erforderliga för ett snabbt istånd-sättande af landets försvar, för hvilket ändamål Riksdagen förklarar sig villig att i låneväg ställa ett belopp af 100 millioner till K. M:ts förfogande i den mån de blifvande förslagen af Riksdagen komme att godkännas.»

En med Hugo Tamm överensstämmande ståndpunkt intogs av Pontus Fahlbeck. Enl. Lundebergs ant. i dagboken 22/6 från första kammarens enskilda sammanträde å Järnkontoret nämnda dag framförde Fahlbeck följande yrkande: »1° Rd upphäfver riksakten. 2° afslår k. prop. under förklaring, att ingen underhandl. öppnas med Stortinget. 3° kredit på 100 mill. kr. till

K. M:t för mobilisering af armé och flotta.» Bland Lundebergs papper finnes även ett av Fahlbeck uppgjort »Program för afveckling af Unionen m. m.», förvarat i kuvert, dagstämplat Lund 28/6 och adresserat till Hugo Tamm, Blasieholmstorg 11, Stockholm, express. Förmodligen har förslaget överlämnats till Lundeberg av Hugo Tamm. Innehållet i programmet är lika med Fahlbecks tidigare yrkande och Hugo Tamms förslag. Om och i vilken utsträckning Fahlbeck och Tamm påverkat varandras ställningstagande kan icke avgöras.

Sid. 77 not 1.

Widén i dagboken 21/6: »Var bjuden på middag hos svärmor... Men Reuterskiöld var så angelägen att jag skulle gå hem till honom på middag för att med några mera betydande inom partiet, Hans [Andersson] bland andra, språka om politiska ting, att jag sade återbud till svärmor — hvilket jag sedan bittert ångrade; om jag hållit mitt ord, hade jag sluppit från förödmjukelse och bekymmer! Hos R[euterskiöld] voro endast Hammarskjöld, som bor hos honom, Almqvist, Åkerlund och Odqvist. R. var alldeles itänd af storpolitik och de andra också; där talades om statsministerkandidater och vägdes sådana. Reg. hade redan för längesedan begärt sitt afsked — och R. skulle hålla Mejer [finansministern] au courant med stämningen. Efter remissdebatten skulle hela regeringen afgå. För min del vågade jag uttala den meningen att intet ministerskifte skulle ske, då det absolut icke fans någon annan att sätta i stället. Slutligen enades de närvarande att söka få till stånd en sammanslutning inom partiet i syfte att i en motion framlägga sina önskningar om ett bestämdare uppträdande från Svenska statsmakternas sida. Dess innehåll, som skisserades af mig, skulle vara hufvudsakligen: ett bestämdt uttalande af riksdagen, att den ej godkänner den af Norge ensidigt gjorda unionsupplösningen; en förklaring att man är villig med Norge förhandla om unionens upplösning och villkoren därför; fastställande, efter samråd med regeringen, af dessa villkor i sina hufvuddrag, därvid man må uppställa endast sådant, som för Sverige innebär reela politiska fördelar, utan förödmjukelser för Norge, men hvilka villkor må utgöra ett ultimatum, som böra bestämdt vidhållas och, om så behöfves, understödjas äfven med maktmedel. Härefter skulle riksaktens upphäfvande följa som en mogen frukt; och underhandlingens gång borde härigenom också väsentligen påskyndas, hvilket vore önskligt för båda länderna. Sedan man gjort sig underrättad att det sammanträde inom landtmannapartiet, som varit utsatt till torsdagen [22/6] kl. 7 e. m. blifvit, efter utskottsvalens uppskjutande, inställdt, öfverenskom man att enskildt härom vidtala de mera betydande i partiet. Och åtog jag mig på min lott Carl Persson i Stallerhult.»

Klarare och mera pregnant har Widén utvecklat sitt program i en insändare i St. D. 20/6 under pseudonymen »Intresserad iakttagare» (se *bihang* till

s. 83 n. 8). Insändaren, som givits den betecknande rubriken »Intet pjunk», utmynnar i följande förslag: »Må Sverige säga bestämdt och absolut nej till den våldsamma och ensidiga unionsupplösning, som nu skett. Men må det på samma gång erbjuda Norge en vänskaplig skilsmässa, beslutad ömsesidigt af båda folken, hvarvid Norge dock själft må bestämma och med sin 'konge' uppgöra de former, hvarunder detta för Norges egen privata del må kunna ske. Och må därvid för Sveriges del fordras sådana villkor, som på samma gång de innebära upprättelse också utgöra *verkliga* politiska fördelar för oss och icke blott för den moraliska känslan tilltalande ljuseffekter utan reellt gagn. Dit höra i främsta rummet tillfredsställande villkor med afseende på betryggandet af vår västra och nordvästra gräns. Men vidare äfven ett hederligt och för oss förmånligt afvecklande af de mellanhafvanden af ekonomisk och annan art, som vi ega med Norge — äfvensom till äfventyrs annat desso likt. Slutligen bör äfven tänkas på en skiljedomstraktat mellan de båda länderna. Däremot synes all tanke på ett försvarsförbund böra öfvergifvas, såsom för närvarande icke erbjudande oss några som helst fördelar.»

Sid. 78 not 5.

»[Boström har] kvar sin nimbus af stor statsman, särskildt hos landtmännen — som han fjäskar för (Hans fick vid förra riksdagens slut af honom hans konterfej i kabinettsformat med egenhändig påskrift; Hans visade mig det och var synnerligen smickrad). Allt under det ifrarne mot Norge nedgöra regeringen och påyrka dess afgång, prisa de Boström, som just *är* regeringen! Så litet se de!!! Odqvist ansåg, att B. vore den ende, som kunde nu rädda vår nationella ära genom ett *Svenskt* uppträdande!? Det var dock igår, han sade det, ej i dag! Idag sade han ingenting. Summa summarum: jag är nu långt till höger om dem, i förh. till hvilka jag i går stod till venster!» Widén i dagboken $^{22}/_{6}$.

Sid. 78 not 6.

Widén i dagboken $^{26}/_{6}$ vid återkomst till Stockholm efter hemresa till Nyköping över söndagsdygnet: »Jag hade denna gång ej haft någon egentlig ro hemma, då jag hade att tänka på den kommande motionen. Funderingar hit och dit, om det var klokt att väcka den eller ej; svårigheten att få en tillfredsställande affattning af den sysselsatte mig oafbrutet. Jag studerade igenom regeringspropositionens historiska del; men vid motionen blef intet gjordt. Slutligen stannade jag dock vid det beslutet, att det var klokast att låta bli, då den ej syntes kunna få någon vidare anslutning. Och jag beslöt att säga Reuterskiöld och Hammarskjöld detta. — Detta skedde ock på middagen, som jag intog hos R. och hvarefter vi öfverlade om situationen. Vi stannade därvid, att Hammarskjöld skulle uppträda i remissdebatten och jag eventuellt hjälpa honom, om han fick mothugg från andra riksdagsmän. Men

nog voro vi bra nog missmodiga; så hade våra tilltänkta fosterländska, moderata uppryckningsfunderingar runnit bort uti resignationens hopplösa bakvatten.»

Sid. 82 not 3.

Vid det enskilda sammanträde, som första kammaren hade på Järnkontoret $^{22}/_{6}$ på kvällen, skola enl. Wieselgren i ant. $^{19}/_{7}$ Hugo Tamm och Billing ha varnat »mycket emfatiskt mot motioner och uttalanden i kammaren», ehuru den senare vidgick att det knappast vore möjligt att förekomma en redan påyrkad remissdebatt. »Jag», fortsätter Wieselgren, »som fann det egendomligt, att Billing, än hvilken ingen i kammaren talade oftare, alltid skulle arbeta för munlås å andra, varnade åter för den byråkratiska anda, som sökte inrota sig ibland oss och som i 'chefernas' intresse sökte göra alla de öfriga till nollor inför nationen, förklarande derjemte, att då särskilda utskottet icke egde motionsrätt, det vore nödvändigt att motioner väcktes, för så vidt icke utskottets verksamhet skulle bli begränsad till den k. propositionen.» — Enl. Lundebergs ant. i dagboken $^{22}/_{6}$ från samma sammanträde skall Tamm ha ansett det »lämpligast [med] samma tysthetsförfarande, som i Norge. Sålunda borde ej remissdebatt ega rum. Ej motioner aflemnas, utan framställningarne gå direkt till utskottet.» E. G. Boström skall ej heller ha ansett det önskligt med »motioner, som kanske i massa komma att kasseras». Billing: »Remissdebatt bör ej förhindras. Sättet med motionerna tål att öfverväga.» G. A. Berg: »Remissdebatt måste ega rum.» Benedicks: ».. ej med om, att endast ett fåtal skall agera». — Av här nämnda förstakammarledamöter, som opponerade mot tysthetsförfarandet, ingav sedermera Wieselgren motion och yttrade sig i remissdebatten G. A. Berg och Benedicks.

Sid. 83 not 8.

Som i *bihang* till s. 78 n. 6 anförts hade Widén, Reuterskiöld och Hammarskjöld $^{26}/_{6}$ överenskommit om att inhibera motionen men att Hammarskjöld skulle uppträda i remissdebatten, eventuellt assisterad av Widén. Härom skriver Widén i dagboken $^{27}/_{6}$: »Jag hade utarbetat förslag till två anföranden, ett för att enligt aftal bistå Hammarskjöld, om det ansågs tjänligt, och ett för att svara socialisterna, om de, som det väntades, skulle uppträda och brösta sig. Ingendera blef hållet; de sistnämnda tego snällt. Och Hammarskjöld, som för öfrigt något skilde sig från det program vi förut uppställdt — sannolikt helt afsigtslöst — behöfde ingen hjälp. Ingen kammarledamot uppträdde till regeringens försvar och jag ansåg då bäst att ej säga något; mitt uppträdande kunde ju framkallat gensägelser och då hade kanske intrycket af det hela blifvit sämre. Resultatet af allt öfverläggande och allt arbete har alltså blifvit, att jag icke i denna fråga alls framträdt. Det enda är den lilla insändare, jag haft i Stockholms Dagblad för den 20 dennes under rubrik 'Intet pjunk', som jag undertecknat med den intetsägande anonymen 'Intres-

serad iakttagare'. Ja! Så går det med oss!!» — Om insändaren i St. D. 20/6 se *bihang* till s. 77 n. 1.

Sid. 86 not 5.

»Hvad nu den formella behandlingen inom Riksdagen angår, så torde det vara omöjligt att söka derom bilda sig någon mening förr än man får se formen och innebörden uti framställningen. Blir det frågan om Riksdagen vill vidtaga någon förändring eller upphäfvande af Riksakten, hör ju frågan otvifvelaktigt till Konst. Utskottet; och som sådant Utskott alltid vid urtima riksdag tillsättes och bör tillsättas (för att i fall af behof bestämma till hvilket utskott frågor skola hänvisas och för att skilja mellan kammare och dess talman, om den senare vägrar proposition) så synes det mig åtminstone tvifvelaktigt om en fråga angående Riksakten bör hänvisas till Särsk. Utskott. Det skulle vara en inkompetensförklaring beträffande Konst. Utskottet. Men deremot finner jag det helt naturligt att Konst. Utsk., om det får sig anförtrodt en sådan högpolitisk fråga, får en helt annan sammansättning än den vanliga. Ordföranden i det Hemliga Utskottet bör vara den sjelfskrifne ordföranden och till ledamöter böra väljas män sådana som Palmstierna, Åkerhielm, Gripenstedt (dock icke endast friherrar!). Att den andra gruppen i kammaren bör vara representerad, synes mig påtagligt. Det skulle i landet framkalla, låt mig säga, förstämning om majoritetsgruppen vid detta tillfälle ville beherska valet och påtaga sig ett odeladt ansvar. .... Jag vill .. tillägga att, om Konst. Utsk. skulle få en sådan förstärkande sammansättning, som jag har tänkt mig, äro naturligtvis jag och en del andra (relativt taget) blindstyren lika villiga som skyldiga att tacksamt draga oss tillbaka utan skymt till knot. En eller annan af de nuvarande få väl dock bibehållas.» G. A. Berg till Lundeberg i brev dat. Eksjö 11/6.

Även Lars Åkerhielm berör frågan i tvenne brev till Lundeberg, dat. Nauheim 17/6 och 18/6. I det senare brevet bifogar Åkerhielm »ett utkast till alternativa utskottssammansättningar», upptagande namnförslag ur FK till KU (om ej SäU tillsättes) och SäU. I huvudsak överensstämmer Åkerhielms förslag med det, som senare framfördes från FK-majoritetens sida. Bland mera anmärkningsvärda avvikelser må nämnas att Åkerhielm som ordinarie medlemmar föreslagit G. A. Berg och Trygger samt som suppleanter Almström, Åkerman och Svedelius. Å andra sidan saknas i Åkerhielms förslag sådana namn som Fredrik Wachtmeister, Cavalli och Lindman, vilka sedermera invaldes i SäU.

Sid. 87 not 7.

Så skriver Hugo Tamm i en ant. 23/6: »Stor förargelse har väckts af talmannens beslut att uppskjuta utskottsval till tisdag [27/6]; från 2dra kam. berättas, att mot uppskof voro hela Landtmannapartiet, ½ samlingspartiet, men genomdrefs saken hos Swartling af Staaf och Zetterstrand.» Enl. Beckman i

dagboksbrev $^{12}/_{6}$ hade han och Bonde, då uppskovsfrågan dryftades bland samlingspartiets förtroendemän, yrkat på att valen skulle äga rum fredagen $^{23}/_{6}$. von Krusenstjerna skriver i ant. $^{22}/_{6}$: »Missnöje hos 1ª kamm., landtmannapartiet och de moderata, att utskottsvalen ej ske i morgon utan uppskjutas till $^{27}/_{6}$ på liber. samlingspartiets yrkande. Dessa anföra som skäl, att deras lista ej är i ordning; verkliga skälet angaf Centervall skulle vara, att partiet ville ha tid på sig utse ledare efter Sixten v. Fr[iesen], som idag öfvergick till 1ª kamm.» Enl. Widén i dagboken $^{21}/_{6}$ skulle uppskovsbeslutet till en början ha väckt »förstämning» inom lantmannapartiet, men senare skulle åtskilliga ha visat sig belåtna därmed. Jfr Billing, a. a., s. 284.

Sid. 88 not 2.

Lundeberg i dagboken $^{22}/_{6}$: »Kl. ½ 3 e. m. sammanträdde tiomannarådet: Almström, Billing, Bohnstedt, Blomberg, Gripenstedt, Hasselrot, Lundeberg, Pettersson Fredr. Em., Wijk o. Östberg (Åkerhielm ej återkommen från Nauheim) med delegerade från minderpartiet, Frih. Gust. Tamm (ordf. i partiet), Boström Philip o. Melin. ... Lundeberg protesterade på anförda många skäl positivt mot [Filip] Boströms val. Tamm frih. höll hårdt på Boström och förklarade vidare öfverläggning öfverflödig, derest Boström ej vunne tillslutning. Melin påstod majoritetslistan vara alltför 'sträng', särskildt borde namnen Gripenstedt o. Säve utgå, om Boström skulle uteslutas. Ajournerades strdt, som hölls i S. Us Ink. Afds lokal. ChrLg framhöll privatim för Frih. Tamm olämpligheten af att i Särsk. U. insätta en för ifrågakommande arbetet så föga qualificerad kraft som Seb. Tham, hvilket af Tamm äfven godkändes. Vid 10rådets ensk. öfverläggning stor misstämning o. bedröfvelse att utesluta Gripenstedt och Säve, och yrkades från flere håll att partiet skulle gå till valet med egna listor, som dock med hänsyn till önskvärd enighet från början i den stora frågan afböjdes. Framhölls omöjligheten att utesluta Säve, enär yttersta högern borde hafva en representant. Efter lång, bekymmersam öfverläggning beslöts i enighetens intresse att släppa Gripenstedt, med stöd bl. a. deraf, att frih. G. vid partisammanträdet den 20 juni skarpt yrkat på, att 1ª kᵉⁿ framför allt borde vara enig. Vid sammanträdets återupptagande meddelades 10rådets medgifvande ang. frih. G., under förutsättning att acceptabelt namn erbjödes i st. f. Boströms. Minderpartiet offrade B. och föreslogo (den af ChrLg under hand till frih. Tamm antydde) Walldén. 10området antogo detta förslag, likasom Lovén i st. f. Seb. Tham.»

I dagboken $^{23}/_{6}$ skriver Lundeberg vidare: »23 juni efter slutadt middagsplenum delgafs partiet listorna, o. redogjordes för förhandlingarne med minderpartiet. Frih. [Carl] Klingspor, Benedicks, Kennedy m. fl. opponerade mot frih. Gripenstedts uteslutande o. förordade de 2ne förstn. majoritetslista. Frih. Gripenstedt motsatte sig. Benedicks missnöjd med de många förtroendeembetsmännen, hvilket föranledde ChrLg till en granskning af namnen.

ChrLg hade i regel motarbetat deras inval i 1ª kᵉⁿ, dock med erkännande af att flertalet af dem vore i hög grad dugliga och framstående arbetare. Listorna godkändes.»

Sid. 88 not 3.

Enl. påståenden i dagspressen (St. D. 27/6, A. Bl. 27/6 och Sv. D. 28/6) skulle en minoritet i kammaren ha önskat att i utskottet insätta Olof Jonsson i Hof, tidigare medlem av sista unionskommittén, en uppgift, som dock icke vinner stöd i föreliggande uppteckningar rörande valet. Afzelius själv har i resumén givit följande förklaring till aktionen mot hans namn: »När riksdagen samlats höll jag samma dag för vår grupp ett orienterande föredrag deri jag framhöll att verklig upprättelse endast genom att upprätthålla unionen kunde vinnas, att detta vore både omöjligt och ej ens önskligt och att vi endast hade så mycken tid på oss som erfordrades för att på ett anständigt sätt uppgöra saken. En länsman H[ägglund i Ljustorp] fann detta tal alltför lamt, han rapporterade det för ytterlighetsmännen, utsände språnglistor och lyckades, trots att moderata gruppen enhälligt (H. uteblef) uppsatte mig som främste kandidat, få mitt röstetal nedsatt med 31 röster.»

Sid. 88 not 5.

Enl. Lundebergs referat från majoritetspartiets sammanträde 21/6 hade Trygger, utöver vad i *bihang* till s. 75 n. 6 anförts, yttrat om riksdagens program: »Hvilka fordringar för upplösning? Afgörandet måste ske hos Rd. Anser saken bör ta's sådan den är. Kommer ej oss vid, att Norge ej iakttagit lagliga åtgärder. Vilja vi upphäfva riksakten, så måste villkoret vara, att alla våra mellanvarande[n] skola afgöras genom skiljedom. Traktaterna granskas. Transitotrafiken garanteras.» Förmodligen ansåg Lundeberg att Tryggers yttrande i huvudsaken — erkännande av upplösningen i och för sig sans phrases — alltför mycket smakade av E. G. Boströms uppfattning. Kanske fann han även de av Trygger skisserade villkoren väl juridiskt betonade, isynnerhet förslaget om skiljedom. — Jfr även uppgift om Trygger i *bihang* till s. 39 n. 5.

Sid. 90 not 1.

»Att jag ej skulle komma in i särskilda utskottet, visste jag förut. Det hade nog bidragit till mitt missmod, då jag tyckte att jag borde kommit i fråga därtill. Men Lindblad har satts in där i stället; han ville så gerna in, sade mig Carl Persson; och som han sitter i förtroenderådet, kunde han ju verka för saken. Jag hade varit nyfiken, om de skulle sätta in mig som suppleant; men det hade de ej ansett sig kunna göra — Carl Persson sagesman — då de trodde att det skulle snarare vara nedsättande än hedersamt. Och jag var belåten därmed. Nu märkte jag till min förvåning, att de satt in mig i konstitutionsutskottet i st. f. Staaf! Jag blef både öfverraskad och

ond, hvilket jag också enskildt sade Per Persson o. Lindblad. Det ser ut, som om man ansett mig för lätt till det särsk. utskottet, men icke ansett sig kunna gå mig helt förbi, utan därför satt in mig i konst. utsk., som vid denna riksdag ej lärer få något att göra.» Widén i dagboken 26/6.

Sid. 90 not 2.

Hjärne hade i början av året publicerat en serie artiklar i Sv. D. (senare sammanförda i en broschyr, »Unionsfaran»), vari han angivit de villkor på vilka Sverige enl. hans mening skulle kunna acceptera en unionsupplösning. Villkoren voro: 1) En svensk prins på Norges tron; 2) Sverige och Norge förbinda sig att ej till främmande makt avträda någon del av sitt område eller medgiva några särskilda rättigheter; 3) Alla tvister hänskjutas till en skiljedomstol; 4) Rasering av de norska gränsfästningarna. (Sv. D. 14/2.) Dessa villkor väckte på sin tid det största uppseende och äro märkliga därigenom att de delvis förutsatte de krav, som urtima riksdagen senare uppställde såsom fordran för Sveriges medverkan till unionens upplösning. Vid tidpunkten för urtimans början hade Hjärnes »villkor» dock undergått en betydande skärpning. Bl. a. hade han i Sv. D. 22/6 (art. rubricerad »Hvar är fullmakten?») uttalat sig för tanken på uppskov för nyval till stortinget. Han ansåg även att svenska regeringen skulle ha mobiliserat som svar på stortingets beslut 7/6. Överhuvud stod han i bestämd opposition mot regeringen med anl. av dess åtgärder och förslag.

Sid. 91 not 4.

G. H. T. 28/6, förmodligen Henrik Hedlund själv, skriver härom: »Men representationen från liberala samlingspartiet väckte på dess eget partimöte kritik, särskildt emedan Norrland ej på något sätt var företrädt. Man ville därför på vissa håll ersätta frih. Bonde och Zetterstrand med namn, som ansågos representera en något stramare politik: hr Nydal från Norrlands landsbygd och hr Brodin från Gäfle. Därtill kom en inre partipolitisk aktion mot hr Zetterstrand.» — Om oppositionen vid det liberala partimötet har Ernst Beckman följande i brevdagboken 26/6: »Oppositionens vågor gingo höga och hrr Brodin, Centerwall och Ernst Carlson gjorde allt det förfång, som de mäktade. Zetterstrand var tvistefröet — alldeles icke såsom vi föreställt oss Hjärne. Bland suppleanterna var det jag som fick sitta emellan och Brodin som slog på krigstrumman varnade mot att utse en sådan man, hvars uttalanden i så hög grad bidragit att framkalla den nuvarande krisen. Föga anade jag att mina ord skulle anses ha en sådan kraftig verkan, ej heller att [jag] skulle på detta sätt få schavottera samman med E. G. Boström!»

Även inom lantmannapartiet förekom en del missnöje över de å listan uppförda namnen. Från det partisammanträde, som hade att slutgiltigt bestämma representationen från lantmannapartiet, berättar Widén i dagboken

$^{26}/_{6}$: »Lyckholm ... beklagade, att ej partiet fått råkas något under mellantiden, så att man fått diskutera den norska frågan och känna de föreslagna ledamöternas ståndpunkt; nu gick man att godkänna förslaget utan all vetskap, huru man gjorde. Sten Nordström instämde. — Per [Pehrson], Hans [Andersson] och Carl Persson genmälte med att förklara, att de gerna ville tillbakaträda, så att partiet, om det ej gillade dem, finge sätta in andra i stället!! En argumentering, som visade sig god nog, i det flera uppstodo och förklarade, att då dessa voro partiets mest framstående män, de väl ej borde uteslutas. Lyckholm måste återtåga med den förklaringen, att då förtroenderådet så ifrigt arbetat för att få in Hjärne, detta visade att det var på rätta sidan (!) och att han därför antog, att de föreslagna från vårt parti voro goda svenske män, hvilket var hufvudsaken!»

Sid. 92 not 4.

Kronprinsen synes ha velat påverka Wieselgren att avstå från att i riksdagen framlägga folkomröstningsförslaget. I en ant. $^{5}/_{7}$ berättar Wieselgren att kronprinsen $^{22}/_{6}$ på morgonen telefonerat efter honom, och att de haft ett längre samspråk, »på mer än halfannan timme». Kronprinsen hade därunder visat »mycket betydelsefulla uttalanden af hemlig karaktär och ansåg det enda kloka vara att tvärt gå in på upplösningen utan hänsyn till svensk 'känslopolitik'. Men häri kunde jag ej instämma med honom.» När Wieselgren gick från kronprinsen, mötte han prins Carl i trappan: »Han stannade och vi talade länge om sagda förslag, hvilket han lifligt senterade. Men jag sade honom att den stora mängden i riksdagen skulle ej komma att göra det. Jag framlade det utan förväntan om större tillslutning.»

Sid. 93 not 7.

»P. M.

ang. Särskilda Utskottets provisoriska beslut.

1°) Genom stortingets beslut är unionen icke upplöst och den kan icke upplösas, med mindre Sveriges Konung och Riksdag därtill lämnat sitt medgifvande.

2°) Från Sveriges sida tages ej initiativ för att bereda erkännande åt den politiska ställning, hvari Norge kommit. — Framkommer hemställan om förhandlingar ang. riksaktens upphäfvande och unionens upplösning bör Sverige därtill ställa sig tillmötesgående.

3°) Från Sveriges sida skola följande villkor uppställas:

att ett visst område, på hvardera sidan af södra delen af gränsen mellan de båda rikena fastställes, inom hvilket under senare tider uppförda befästningar icke få bibehållas eller nya sådana uppföras;

att flyttlapparnes rättigheter varda så klart och bestämdt fastslagna, att denna befolknings fortsatta tillvaro blifver ekonomiskt betryggad.

4°) I sammanhang med den eventuella unionsupplösningen torde bestämmelser böra träffas till skydd mot hindrande eller oskäligt betungande af transitofarten samt mot intrång vid begagnande inom ena riket af vattendrag, som delvis falla inom det andra rikets gränser.
5°) Nödvändigt är, att Sveriges rättsliga ställning i internationellt hänseende blifver fullt klar, så att intet tvifvel vid framtida tillämpning kan uppstå vare sig om Sveriges traktatsrättigheter med däremot svarande förpliktelser eller om dess fullständiga frihet från ansvar för Norge gent emot andra stater.
6°) Frågan huruvida Sverige och Norge böra ingå skiljedomsaftal i en eller annan form bör komma under öfvervägande, dock synes ej nödvändigt, att denna fråga upptages till behandling i samband med en eventuell unionsupplösning.
7°) Hemställes, att Riksdagen, under uttalande att den kungl. propositionen icke kan bifallas, sådan den blifvit Riksdagen förelagd, må förklara, att den för sin del vill medgifva, att förhandlingar af här ofvan antydd art må upptagas.
8°) Tillstyrkes, att med anledning af väckta motioner 100 millioner kronor beviljas på sådant sätt, att hvartdera af de båda i 63 § Reg.formen omförmälda kreditiv tillsvidare höjas med 50 millioner kronor, att lyftas och disponeras enligt de bestämmelser, som gälla angående de särskilda kreditiven.»

Promemorian hektograferades och utdelades bland SäU:s ledamöter. Ex. därav bevarade bland Hugo Tamms, von Krusenstjernas, m. fl:s papper.

Sid. 93 not 8.

Då kammarsammanträdena voro av enskild natur, finnas de ej omnämnda i riksdagens protokoll. Som ordförande vid överläggningarna fungerade icke talmännen utan särskilt valda ordförande, en anordning, som ytterligare understryker sammanträdenas privata karaktär. Att leda förhandlingarna i FK utsågs Lundeberg och i AK Pehr Pehrson, de båda vice talmännen. I AK var talmannen, Swartling, avsiktligt frånvarande, och första sammanträdet öppnades av ålderspresidenten S. A. Hedin, varefter ordförandeval ägde rum. Förmodligen voro förhållandena analoga i FK. — Om öppnandet av första sammanträdet i AK skriver Widén i dagboken: »Juli 15, lördag kl. 7 e. m. samlades kammaren, nästan manngrannt. ... Talmannen var .. frånvarande, hvilket han ansett vara riktigast, med hänsyn till sammankomstens privata natur. Noga undersöktes, att alla dörrar voro stängda till salen och läktarne — det var Emthén i egenskap af ekonomideputerad, som hade detta uppdrag. Sammanträdet öppnades af Hedin — som dock sedan aflägsnade sig. Till ordf. utsågs v. talmannen och till v. ordf. Lothigius. V. talmannen tillkännagaf ändamålet med sammanträdet samt framhöll, att förhandlingarna där borde hållas hemliga för utanför riksd. stående, till dess särsk. utskottets förslag kunde föreligga justeradt. Detta utlofvades af alla de närvarande

genom att resa sig upp. Därpå lämnade han ordet åt Staaff, som utsetts att redogöra för utskottets provisoriska beslut.» Enl. ant. av Wieselgren om första sammanträdet i FK föredrogs där utskottsförslaget av ordf., Lundeberg. — Om de hemliga kammarsammanträdena lämnar von Krusenstjerna i sina ant. följande tidsuppgifter: FK 15/7 e. m., 17/7 f. m. och e. m., 18/7 f. m., samt AK 15/7 e. m., 17/7 f. m. och e. m., 18/7 f. m. och e. m., 19/7 f. m. Jfr även uppgifter i AF EKENSTAM, Sverige—Norge, s. 93.

Sid. 94 not 9.

Av intresse vore att få konstaterat, när och under vilka omständigheter tanken på den ovanliga proceduren första gången dök upp. Det otryckta materialet lämnar härvid ingen vägledning. Första gången Widén omnämner saken är i en dagboksant. 12/7. I pressen började man diskutera den en knapp vecka före de hemliga kammarsammanträdena. Så skriver A. Bl. 10/7: »Det har ... länge talats om, att utskottet skulle underhand och på hemliga sammanträden förberedelsevis meddela sig med riksdagen, innan förslaget offentligen skall föreligga till debatt.» 12/7 skriver D. N.: »Innan de [definitiva besluten] fattas komma privata diskussioner att äga rum inom de olika partigrupperna och sannolikt inom kamrarna i privat konferens.» Av särskilt intresse äro följande reflexioner i St. T. 14/7: »Så mycket bör man såsom ett minimum kunna hoppas, att allvaret i situationen skall förbereda en nödig enighet i det beslut som måste fattas. Därtill är af största vikt, att öfverläggningsformerna göras fria. Enskilda öfverläggningar inom kamrarna på grundvalen af särskilda utskottets preliminära beslut torde nu kunna betraktas såsom oundgängligen nödvändiga. Vår författning saknar den välgörande bestämmelsen om beslut i första och andra läsningen. Att ersätta dessa bestämmelser med friare förhandlingar inom kamrarna och riksdagen samfälldt, icke blott inom partierna, ställer sig denna gång såsom en bjudande plikt.»

Sid. 94 not 1.

I ett brev till Lundeberg, dat. Nauheim 18/6, har Lars Åkerhielm utförligt redogjort för sin uppfattning av norska frågan och den ställning, som han trodde att urtima riksdagen skulle komma att intaga. Ur brevet må följande citeras: »Klart synes det mig emellertid, att — hvilka resultat man än vill komma till — Riksdagen icke kan ställa sig på annan ståndpunkt, än att *unionen fortfarande rättsligt existerar.* Att deducera detta påståendes riktighet torde ej vara behöfligt. Men deraf följer ock logiskt, att Sverige, intill dess att upplösning af unionen i vederbörlig ordning och genom öfverenskommelse de båda rikena emellan kommit till stånd, måste betrakta den n.v. norska regeringen ss. en upprorsregering och icke kan lemna sin medverkan till, fasthelre måste förhindra, att denna regering kommer i någon förbindelse med utlandet. ... Jag är böjd att tro, att urtiman icke kan komma till annat resultat, än att in optima forma gifva sitt erkännande åt den upp-

fattning, som legat till grund för Konungens uttalanden gentemot den norska revolutionen; att med skärpa betona, hurusom unionen fortfarande måste anses bestå och att den icke kan utan genom öfverenskommelse mellan rikena upphäfvas; att förse Konungen med alla erforderliga medel för att uppehålla de unionella institutionerna; och, om man så vill, att tillkännagifva sin villighet att förhandla med Norge om unionens upplösning. ... Ett steg längre kunde måhända den urtima riksdagen gå, eller till att erbjuda skiljedom ang. rättsfrågan (rättmätigheten af Norges förfarande). Jag har alltid opponerat mig mot att mellan Sverige och Norge etablera ett skiljedomsförfarande. Men detta var så länge jag hoppades på unionens fortsatta tillvaro. ... Man skall säga: allt detta är godt och väl; men om Norge icke vill förhandla, icke gå med på skiljedom, hvad då? Ja! då kan man efter min mening icke undgå ultima ratio — maktmedels användning.»

Enl. SäU:s prot. $^{22}/_{7}$ framställde Åkerhielm, med vilken Säve förklarade sig instämma, följande förslag: »att utskottet måtte hemställa, att Riksdagen måtte för sin del besluta, att en uppfordran ställes till Norge att frånträda Stortingsbeslutet af den 7 juni 1905 och att, om denna uppfordran icke efterkommes, det af Norge brutna unionsförhållandet skall med anlitande af därför erforderliga medel återställas i en form, som kan finnas betryggande för den Skandinaviska halföns framtid». »Herr friherre Åkerhielms berörda förslag blef af utskottet afslaget.»

Beträffande Lindman yttrade denne enl. Hjärnes ant. från SäU $^{1}/_{7}$ under principdebatten följande: »Unionen påtvungen Norge. Att upprätthålla unionen enda stora synpunkten; allt annat blott småsaker. Svge har inteckn. i Norge = riksakten och norska grundlagen. Vi ha rätt att häfda aftalet. Vi böra göra det. Enl. militära upplysningar svårt att försvara Svge mot Ryssl., om Norge blir självständigt. Förbittringen kommer att växa. Vi komma ständigt att känna rättskränkningen. Först bör undersökas: bör man ej bevara unionen? Men hvarom ej, Svges ära kräfver ngnting. Tiga vi stilla, äro vi ett folk, som man kan behandla hur som helst. Uppgörelsen bör vara fullt ärofull för Svge. Upplösningen skall ske under fullt lagliga förhåll. sedan Norge återgått till lagligheten. Bakom denna fordran skall ställas makt. Annars skall man ej ställa upp en fordran.»

Jfr även yttranden av Lindman vid mötet hos Svedelius $^{14}/_{6}$ ovan s. 62 n. 1 samt vid sammanträdet med FK:s majoritetsparti $^{21}/_{6}$ i *bihang* till s. 75 n. 6.

Sid. 95 not 5.

Några fullständigare upplysningar om innehållet i regeringens promemoria ha icke stått att erhålla ur det i övrigt relativt rikliga källmaterial rörande utskottets arbete, som förf. haft till förfogande. — von Krusenstjerna skriver i sina ant. helt kort: »Juni 29 — Regeringens p.m.m. ang. afveckling af unionen upplästes — intet märkvärdigt.» — Regeringens promemoria omgavs med den största sekretess. Icke förty uppsnappade och återgav en av huvud-

stadens tidningar, V. L. 30/6, dess innehåll. Tidningens uppgifter dementerades visserligen omedelbart från officiellt håll (se t. ex. St. D. 1/7 och V. L. 1/7), men de torde i huvudsak ha varit riktiga. Förmodligen blev upplagan av V. L. 30/6 indragen; numret ifråga saknas i varje fall i de lägg av tidningen, som finnas i KB, UUB och LUB. Redaktionens eget lägg från 1905 förstördes genom brand år 1934.

Sid. 97 not 7.

Yttrande av Billing enl. Hjärnes ant. från SäU 10/7: »Regers meddelande förvånande. ... Reger. ej vuxen situationen. ... Man måste taga hänsyn till folkstämningen, som skulle lugnas mest genom detta villkor. Folkstämn. behöfver ngnting realt (i st. f. formella villkor). Uppställa vi ej detta villkor i en el. annan form, då ha vi ej ngt villkor att uppställa. Bara om lappfrågan duger ej.» Enl. samma ant. yttrade Afzelius: »Samma 'syn på saken' som Billings ... denna fordran mest påtaglig för svenska folket.» Och von Krusenstjerna: »Denna fråga kardinalpunkt...»

Sid. 97 not 8.

Enl. Hjärnes ant. från SäU 10/7 skall Staaff under diskussionen bl. a. ha yttrat: »Bör ej uppställas genast ss villkor. Man vinner reellt mera, om man ställer det ss förhandl.ämne. ... Den reella betydelsen för mig ej längre så stor, eftersom fortifik.generalen upplyst att kostnaden för nya svenska gränsbefästn. emot Kongsvinger blott skulle uppgå till en million kronor.» — Ungefär samma ståndpunkt som Staaff intog Hugo Tamm, enl. hans egna ant. från SäU: »För min del hade jag först uttalat att jag ansett denna fordran kunna med framgång upptagas som afhandlingsämne, emedan om Norge ej ville här böja sig, fanns för Sverige alla möjligheter bygga en motfästning mot Kongsvinger ... och befästningsfrågan såsl. blefve en kostnadsfråga.»

Sid. 98 not 3.

Så skriver Hugo Tamm i sina ant. från SäU: »Jag är i denna stund viss på, att ingen kan säga, hvilka fästn. en utskottsmajoritet menat, eller om ens makt skall sättas bakom denna fordran — (afgörandet kommer att ligga i Norges — och de svenska underhandlarnes hand). Så liten ansågs frågan i sjelfva verket vara, att man syntes blifva nöjd med t. ex. Örje skansens flyttning några mil längre in — ty sluttanken tycktes ena sig deruti, att ej Svenska verkliga intressen skulle varda bestämmande, utan blott Norge medgåfve något, finge udda vara jemt; och så formulerades beslutet, att man skulle vara nöjd om Norge gåfve efter något och för att underlätta detta skulle formel neutral zon användas. Det hela förefaller mig puerilt — och äfventyrligt.» — I ett brev, dat. Paris 3/9, skriver Bonde till Staaff: »Det var ... såväl uti utskottet som i vår kammare ju nästan enhällig mening att

rifning af denna gamla historiska fästning [Fredriksten] ej skulle ifrågasättas ej ens af de där nyuppförda delarna, meningen var ju tydligen blott att fordran om rasering uteslutande skulle gälla Örje och Urskog.» — Enl. dagboksant. av G. A. Berg 9/9 skall Alfred Petersson i Påboda vid en diskussion om fästningsfrågan i statsrådsberedning nämnda dag ha yttrat: »Om man lyckas få slopade Fredrikssten, Örje och Urskog, men icke Kongsvinger, må i nödfall Riksdagens förutsättningar anses vara uppfyllda.» — Jfr även BILLING, a. a., s. 291.

Sid. 99 not 6.

Afzelius i resumén: »Jag omfattade såsom bästa medel *tanken* [i] Wieselgrens motion. Ej folkomröstning, som ju var utan ändamål, då Norge, såsom jag väl visste, stod enigt om 7 juni beslutet. Men nytt beslut af ett nytt storting. Vi skulle derigenom eliminera det revolutionära beslutet och få förhandla med ett storting, hvars lagliga kompetens vi sjelfva på förhand erkänt. ... Jag framställde inom Utsk. genast detta förslag som understöddes af Walldén och Blomberg. Då jag fruktade att ett uppskjutande af uppgörelsen skulle under trycket af den dagligen stigande hetsigheten kunna leda till hvad jag ansåg som det olycksdigraste af allt, ett krig, ville jag formulera det så att vi skulle för vår del besluta riksaktens upphäfvande, *under förutsättning* att ett nytt storting fattade enahanda beslut, samt under villkor, som Utsk. komme att bestämma. Detta förslag väckte stor förargelse på F. kammarsidan derföre att man på det sättet gjorde af med unionen redan på förhand, gaf ifrån sig sina 'trumf'. Jag invände att om vi icke uttalade att vi *ville* upplösa unionen hedern fordrade att vi också upprätthölle den; då vi ej tänkte på att göra detta i verkligheten, borde vi icke försöka på att etablera en 'straffunion'. Och då vårt beslut blefve villkorligt, förlorade vi i sjelfva verket intet i styrka mot Norge. Andra kammarens män voro förslaget obenägna derför att saken derigenom uppsköts; det var förgäfves, som jag erinrade att saken dock blef afgjord, så snart Norge biträdde förutsättningarna och villkoren. Striderna inom Utsk^{t} och dess F. kammarhalfva voro uppslitande. Då 2ra k^{ns} män (med 2 undantag) voro emot nya val ville jag ej vidhålla denna fordran enär jag insåg att vid sådant förhållande motståndet från Norge skulle bli hårdnackadt och jag hade anledning tro att utlandet skulle erkänna Norge valen förutan. Vi skulle då stå med ny smälek. Förslaget föll med 12 röster mot 11. Så stod saken då den gick till preliminär behandling i kamrarne.» — Jfr även nästföljande *bihangs*not.

Sid. 99 not 7.

Mötet hölls på Riche, och som en sammanfattning av diskussionen angående ifrågavarande punkt skriver Lundeberg i dagboken 5/7: »För framställning fr. Norge uttalade sig Frih. Palmstierna, Frih. Åkerhielm, Fredr. E. Pettersson, Östberg, Andersson G., Afzelius, Blomberg, Billing, Walldén,

Lindman o. Lundeberg. Tamm H. o. Afzelius o. Lovén emot uppskofspolitiken o. för upplösning af unionen i vederbörl. ordning samt för Tamms förslag, att vi upphäfva riksakten.» Uppgiften att Afzelius skulle ha varit »för» Hugo Tamms förslag, som innebar ett omedelbart upphävande av riksakten men under förklaring att Sverige endast kunde förhandla med en »legitim» norsk regering (se ovan s. 76), kan icke vara riktig. I någon mån missvisande är även uppgiften att Afzelius skulle ha önskat en särskild »framställning fr. Norge». Afzelius' förslag innebar, som nämnts (föreg. *bihangsnot*), att Sverige för sin del skulle besluta riksaktens upphävande, därest ett nyvalt storting fattade enahanda beslut och under villkor som riksdagen komme att bestämma.

Sid. 99 not 9.

Samstämmiga uppteckningar ang. i utskottet föredragna rapporter till U. D. om utländska makters hållning föreligga i ant:r av Hjärne, Hugo Tamm, von Krusenstjerna, Staaff och Kvarnzelius. Som en sammanfattning kan citeras följande ant. 1/7 av von Krusenstjerna: »Kabinettssekreteraren föredrog rapporterna... Ingen makt ville nu erkänna Norge, men kunde ej dröja alltför länge; Tyskland i intet fall längre än till årets slut. Tyskland hade särskildt betonat, Österrike ock, att då vi proklamerat att vi ej ville med tvång återföra unionen, hade vi ej annat val än att söka hålla god min i dåligt spel. Alla tillstyrkte förslaget om en svensk prins på norska tronen.» Till belysande av ställningen må anföras även några citat ur Staaffs ant.: »*Danmark:* kom[me]r aldr. ifråga att de utan ngt slags samtycke fr. sv. sida låter en dansk prins bli norsk kung. *England:* Kung Edv. rekommenderar en prins af Bernadotte — upplösning så fort som möjl. — ett dröjsmål skall kasta om stämningen *mot* Sverige — intet dröjsmål, inga vilkor, intet agg, ingen hämndkänsla. — Norges vänskap är nödvändig. Lansdowne [engelske utrikesministern]: Engl. tänkte icke skynda sig med att erkänna. B[ildt, svenske ministern i London]: anhöll att intet erk[änna]nde skulle lemnas förr än Sverige upplöst. L[ansdowne]: England lofvar blott att under nuv. fhdn dröja. *Frankrike:* på s[am]ma st[ånd]p[un]kt som England. *Förenta staterna:* icke erk[än]na nu. Presidenten ansåg unionen nödv. *Ryssland:* kategoriskt mot Norge. Den svaga punkten för Sverige är att det ej vill krig. Makterna måste ju då erk[än]na. *Tyskland:* då man i Sverge synes afstått fr. att med våld upprätth[ål]la unionen kunde [Tyskland ej neka erkännande] in infinitum. Rekommenderat svensk prins. Allvarl. hopp att urt. gifver sitt godkännande af unionsupplösning + prins [av huset] Bernadotte. Beredt att i eget intresse visa tillmötesgående mot Norge. Berömde stortingets hänsynsfullhet att erbjuda kronan åt en prins af huset B. — Sverige har att välja: antingen att med vapenmakt upprätthålla unionen [—] detta såge makterna hälst (?) [—] eller att fortast möjligt komma till samförstånd + prins af huset B. Att ställa hinder i vägen vore ej i Sv—s intresse o.

säkert ej understödjas med sympatier af Tyskland. *Österrike*[*s*] utr.min. [Goluchowski]: förslaget om en prins af B. borde obetingadt antagas. *Tyskland:* en lagom tidsfrist[,] ej till nästa riksdag.» — Jfr även kronprinsens telegram från London till svenska regeringen och Wedel-Jarlsbergs rapport till Michelsen ovan i *bihang* till s. 60 n. 3 samt uppgifter hos Billing, a. a., s. 288, Keilhau, a. a., s. 463 f., Rodd, Social and diplomatic memories 1902—1919, s. 62 ff., och Lee, King Edward VII, II, s. 315 ff.

I vilken grad de lämnade upplysningarna ang. stormakternas ställning till krisen kunna ha påverkat de enskilda utskottsmedlemmarnas hållning och beslut är en i och för sig intressant men ytterst komplicerad fråga, för vars besvarande man saknar säkrare kunskap.

Sid. 99 not 2.

Enl. uppgift i en bland Lundebergs papper påträffad ant., tydligen utgörande ett meddelande från kung Oscar till Lundeberg. Ant. är skriven med blyerts å ett vanligt iturivet brevpapper, flera ändringar och strykningar i texten. Handstilen är kung Oscars. Överst i högra hörnet en blyertsannotation med Lundebergs stil: »från kungen». Förmodligen har meddelandet framförts till Lundeberg av någon tredje person (möjligen riksmarskalken?) å konungens vägnar. Meddelandet är av följande lydelse: »Säga till Lundeberg från mig: Att Jag på det enträgnaste anhåller att i Utskottets *svar* på K. Ms prop. må inflyta en *tydlig* häntydan på Norska Storthingets adress d. 19 Juni d. å. till Konungen och, genom honom, till Sveriges Riksdag och Sveriges folk, som Jag då genast gerna ville hafva officielt genom beslut i Statsrådet öfverlemnadt till Riksdagen, men som både Statsrådet och talmännen, då icke ansågo lämpligen kunna göras. Derför fick den *tyvärr* blott formen af ett meddelande genom Dokument till hvarje Riksdagsman och ansågs detta vara tillräckligt. Om ej Riksdagen *nu* antyder kännedom om Adressen, så riskerar man att Storthinget erinrar om att den *redan* gjort det erbjudande som Riksdagen synes vilja hafva uttryckt. Och då står Sverige *illa!*»

Sid. 100 not 3.

Bland Staaffs strödda ant. från arbetet i SäU finns ett utkast av följande innehåll: »Emellertid har det norska stortinget i till Konungen ställd skrifvelse af den 19 Juni 1905 hemställdt till Sveriges statsmakter att 'med erkännande af Norges nya ställning och af dess rätt som suveränt rike ingå på de förhandlingar som äro nödvändiga för den slutliga uppgörelsen af det upplösta unionsförhållandet' och har stortinget i samband dermed förklarat sig å sin sida 'beredt att tillmötesgå hvarje billig och rimlig önskan, som af denna anledning kan framkomma till betryggande af rikenas självständighet och integritet'. På grund af sin ofvan uttalade uppfattning kan utskottet naturligtvis icke tillstyrka Riksdagen att med accepterande af den norska

ståndpunkten utan vidare erkänna Norges rätt såsom suveränt rike. Men å andra sidan anser utskottet att unionen icke hädanefter kan för Sverige medföra sådana fördelar, att den bör af Sverige mot Norges vilja upprätthållas.» Av allt att döma har detta utkast legat till grund för Staaffs ovan omnämnda yrkande att stortingsskrivelsen måtte åberopas i utskottsutlåtandet.

Sid. 100 not 4.

Enl. Kvarnzelius' ant. från SäU skulle Blomberg under diskussionen ha givit uttryck åt uppfattningen, »att Norges anbud var aflåtet till Hans Majst och icke till Kongl. Majst» och därför icke borde åberopas. Häremot vände sig — enl. Hjärnes referat i ant. 13/7 — Hans Andersson i Nöbbelöv, vilken ansåg »meddelandet om stortingsskrifvelsen fullt officiellt». Palmstierna var »emot åberopandet, medan man därigenom skulle anses godkänna allt hvad däri står, som man ej formligen bemöter». Samma ståndpunkt intog även Åkerhielm, ehuru under annan motivering: stortingsskrivelsen innehöll »ej begäran om upplösning, utan om afveckling». »Lindblad instämde med Åkerhielm». »Carl Persson emot nytt storting men ej ovillkorl. för Staaffs yrkande.» »Tamm vill icke fordra nytt storting. Icke nöjd med Staaffs förslag.» Citaten ur Hjärnes diskussionsreferat i ant. 13/7. — Enl. Lundebergs dagbok 19/7 kom frågan om stortingsskrivelsens åberopande ånyo under diskussion vid ett enskilt möte med SäU:s FK-ledamöter 19/7. Anledningen var konungens ovan omnämnda hemställan att riksdagen i någon form måtte antyda sin kännedom om adressen. Av Lundebergs ant. framgår att några, bl. a. Billing, Åkerhielm, Östberg och Walldén, ansågo att man i någon form borde gå konungens önskan tillmötes, om icke annat kunde skrivelsen omnämnas i den historiska redogörelsen; Palmstierna däremot var av annan åsikt. I SäU:s utlåt., s. 6, heter det ock: »Härjämte har utskottet velat anteckna, att en från Stortingets president till Konungen aflåten skrifvelse af den 19 juni 1905 blifvit i öfversättning bragt till Riksdagens ledamöters kännedom.»

Sid. 100 not 5.

Enl. Hjärnes ant. från SäU löd Zetterstrands förslag: »Att Riksdagen måtte medgifva det KMt må med norska stortinget ingå i förhandling för åstadkommande af den ifrågasatta uppgörelsen, hvilken lämpligen bör förberedas genom delegerade från båda länderna, äfvensom förklara, att sedan underhandling i ämnet ägt rum och resultatet däraf godkänts af Riksdag och Storting samt Stortinget med anmälan därom till Riksdagen gjort framställning om Sveriges medgifvande till riksaktens upphäfvande och unionens upplösning, Riksdagen är beredd att lämna ett dylikt medgifvande.»

Sid. 100 not 6.

Förslaget löd i sin helhet: »I ett ärende af så utomordentlig räckvidd, som frågan om unionens uppehållande eller upplösning är äfven för Norge,

synes det norska folket böra gifva ett säkrare uttryck för sin uppfattning än som skett genom det nyssnämnda stortingsbeslutet. Det synes därför utskottet vara tydligt, att från svensk sida icke någon åtgärd för unionens upplösning eller för att bereda erkännande åt den politiska ställning, hvari Norge genom revolutionen kommit, bör vidtagas, förrän, efter det att nya val till stortinget ägt rum, framställning i sådant syfte skett från Norge. Men framkommer sådan framställning, anser utskottet Sverige icke böra däremot ställa sig afvisande.» Ur hektograferat aktstycke med påskrift »Billingska förslaget» bland von Krusenstjernas papper. Ett ex. av samma aktstycke finnes även bland Hugo Tamms papper.

Sid. 102 not 4.

Om debatten i FK skriver Wieselgren i ant. $^{20}/_{7}$: »Det var i sanning ganska svårt att efter betänkandets ... uppläsande i ett nu vara på det klara med sin mening derom. Alla sutto en stund tysta. Så tog lektor F. Nyström ordet...: 'jag har blott det att säga', sade han, 'att det var ett *tarfligt* förslag'. Derpå gick han åter till sin plats. Under tiden hade jag lemnat min och gått upp mot talmansbordet... Af hvad jag sade minnes jag väl icke mycket, då jag ju utan minsta öfvervägande måste låta min stämning ge mig orden. Men jag började visst med att beklaga att utskottet synbarligen icke förstått betydelsen af det värf, vi anförtrott dem, då det mötte oss med ett vanligt statsutskottsbetänkande, i hvilket dessutom hvad vi afsåge såsom hufvudsakligt blifvit så ytterst ringa betonadt. Det gaf intryck af en Herkulesklubba, splittrad i stickor; det erinrade om tankegången hos den bonde, som för mened af rätten ådömts ärans förlust: får jag äta och dricka, sporde han, får jag arbeta och sofva? Ja, det finge han, svarade domaren. 'Ja', smånickade han, *'hvad bryr jag mig då om äran!'* Utskottet bryr sig heller icke om äran. ... Vi få ej vara nöjda med att *stortinget* 'direkt hemställer' — *hela norska folket* måste göra det; sedan så skedt och sedan dermed Norge sjelft åtagit sig ansvaret för denna ödesdigra begäran, skola vi öfverväga den och bifalla den; men icke förr. Det är en folkomröstning, som måste föregå den der direkta hemställan; och jag vore viss att Norge skulle böja sig för vårt kraf deri — en åsigt, som jag ock styrkte genom att uppläsa det bref jag fått från f. excellensen Gram till svar på min fråga om norrmännen sjelfva skulle föredraga begäran om ett nytt storting framför mitt folkomröstningskraf. Men bestämdt höll jag på att klämmen i vårt blifvande beslut ej finge innefatta mer än de *två* punkterna om folkomröstningen och om kreditivförhöjningen. Om de öfriga punkterna kunde man ha olika meningar; men om dessa två måste vi stå en för alla och alla för en. Så viktig vore emellertid vår enighet att jag redan nu förklarade mig skola komma att rösta för hvad flertalet godkände; men min rätt att söka påverka detta flertal äfven emot utskottets mening kunde jag ej afsäga mig; derför hade jag nu ärligt och öppet sjungit ut. Jag visste tills nu alls icke kammarens

stämning; då jag slöt blef den oss alla klar — de starka bravoropen röjde den tillräckligt. Och jag måste bekänna att de gåfvo mig hoppet tillbaka. 'Du uttalade hvad vi *alla* kände!' sade mig kapten von Baumgarten, då jag på återväg till min plats passerade förbi honom. 'Är det så', blef mitt svar, 'måste vi ock skaffa vår mening respekt.' Förre excellensen E. G. Boström dröjde icke att taga ordet för att gjuta olja på vågorna. Han kunde instämma med mig i ett: det, att vi för enighetens skull måste böja oss för flertalet — men i öfrigt motsatte han sig min uppfattning *i allt*. Landshöfdingen, friherre Palmstierna, ledamot af utskottet, gjorde så ock. Han var mycket stucken för det jag tagit mig för att drifva politik på egen hand; det vore utskottets affär. ... Det var mig mycket lätt att bemöta honom... Kapten Pettersson och brukspatron Benedicks jemte flera andra uttryckte emellertid ock sitt misshag med andra punkten; och så till slut fann sig ordföranden böra meddela att denna punkt beslutats med 12 röster mot elfva, hvilka senare yrkat att före vårt ingående på unionsupplösningen borde ett nyvaldt storting begära den af oss. Af dessa elfva hade de flesta varit 1sta kammarens män. Dessa elfva hade således samlat sig om det alternativ, som hade minsta utsigten att accepteras i Norge. Motivet för deras val var lätt urskiljbart. En enskild motionärs djerfva förslag kunde ej synas dem tilldragande. Men under det fortsatta sammanträdet, måndagen den 17, visade sig allt tydligare hur landet låg. Folkomröstningen hade under debatten på lördagsqvällen knappast vidrörts ens af dem, som dock i tysthet voro för den; nu uppträdde och talade för den generalmajor Björlin, riksmarskalken v. Essen, landshöfdingen gref Axel Wachtmeister, professor Fahlbeck m. fl. och det blef allt mera otvifvelaktigt att flertalet var på min sida. Då biskop Billing just höll på att beskrifva folkomröstningens farlighet såsom prejudikat för vårt eget land räcktes honom helt tyst af presidenten, frih. Lars Åkerhielm, också utskottsledamot, en papperslapp, å hvilken lär ha stått blott ett enda ord: *acceptera!* — och, smidig som vanligt, gjorde talaren en liten vändning, hvarigenom han blef i stånd att sluta med förklaringen att han ej skulle vara emot folkomröstningskrafvet blott det icke finge utesluta det andra alternativet. Åkerhielm hade nyss förut talat med mig härom och jag hade ju ingenting emot att låta norrmännen sjelfva välja tillvägagångssätt; jag var viss hur deras val skulle utfalla. Sent på måndagsqvällen omröstades öppet om saken. Professor Trygger, baron Gustaf Tamm med flere protesterade mot hvarje omröstning och deltogo icke i den; men på yrkande af generalmajor Björlin skedde den ändock. Tio drogo sig undan, tjugu röstade emot men fyrtiofem för folkomröstningsalternativet; då vi alla förklarat oss villiga att underkasta oss flertalets beslut, huru detta än månde utfalla, hade härmed första kammaren gillat mitt förslag i saken.»

Av en ant. i Lundebergs dagbok om kamrarnas enskilda sammanträden framgår att vid omröstningen ang. punkt 2 i SäU:s provisoriska beslut framställdes i FK fem olika yrkanden. 103 ledamöter av kammaren skola ha varit

närvarande. »Af Us 1er deltogo ej Billing, Lundeberg, Tamm Hugo, Wachtmeister Fr. (?) och Walldén, af Us suppl. ej Lovén (?) och Vollr. Tham (?). Dessutom ej frih. Tamm o. åtskilliga andra. Båda dessa kategorier tillsammans 10 à 12 st. Us-leden Åkerhielm hemrest till Drottningholm, Afzelius sjuk. Öfrige ledamöter o. suppl. i U. uppställde sig i voteringen, men medräknades ej i hopsummeringen.» Därefter anför Lundeberg följande tablå över omröstningen:

»För utskottet	[kompromissförslaget el. punkt 2 i SäU:s provisoriska beslut]	ja 10	nej 82
» minoritetsförsl.	[nyvalt storting]	ja 70	nej 9
» Björlins	[nyvalt storting alt. folkomröstning]	ja 45	nej 20 (många gångna säger Björlin)
» Björklunds	[?]	ja 22	nej 40
» De Geers	[omedelbart upphävande av riksakten]	ja 5	nej resten. (ja rösterna voro De Geer, Dieden, Cederberg, Melin o. v. Rosen).»

Sid. 102 not 6.

»Dagens sammanträde hade uppskjutits en timme, för att lämna tid till enskilda öfverläggningar. Uppskofsherrarne lära hållit ett möte i statsutskottets lokal, därvid ett förslag till lydelse af 2a punkten antagits, som sedan frambars enligt lämnadt uppdrag af Sjö. ... Enligt detta förslag lyder punkt 2o: 'Angående en i den skandinaviska nordens framtid så djupt ingripande fråga som den svensk-norska unionens upplösning bör intet afgörande beslut fattas, innan i båda länderna en vädjan skett till nationens vilja. Därest, *efter en dylik vädjan,* från Norges sida till den svenska regeringen göres en framställning om riksaktens upphäfvande och unionens upplösning, må om sättet och villkoren härför öppnas *förberedande* underhandlingar. Resultatet af dessa underhandlingar underställas Riksdagens pröfning.' Författare härtill säges vara Ernst Carlsson.» Widén i dagboken 18/7.

Sid. 103 not 7.

Widén i dagboken 18/7: »Därefter uppkom Kjellén med ett längre, formellt och materiellt glänsande, föredrag till förmån för uppskofspolitiken. Det präglades alltigenom af lugn klarhet, logisk skärpa och en fascinerande dialektik, som därjämte hämtade saft och kraft från en öfvertygande historisk apparat. Starka bravorop visade ock — och denna gång med rätta — att det af hans meningsfränder uppskattades. Jag ansåg nu slaget för vännerna af snabb handling förloradt! Det blef en långsam och tråkig förmiddag, där nu de i lördags anförda skälen ånyo omtuggades. Ernst Carlsson, som jag

alltid tycker vara iklädd Karl XII:s sporrar med litet guttaperka i stöfvelsulorna, var åter igen uppe med föredrag i stor stil, som dock är så liten; men skördade sina eftertraktade bravorop. Waldenström utvecklade sin ologiska, advokatoriskt-humoristiska talegåfva; — och äfven en och annan landtman, från Halland och Bohuslän mest, drog nu sitt strå till den stora uppskofstanken. Däribland framlade nu Sjö sitt förslag — och fick, ovanligt nog för honom, äfven han sina bravorop! Å motsidan sköttes i dag försvaret ganska svagt. Utskottets talan fördes nästan ej alls; endast några nihilister, såsom Lindhagen, uppträdde, men detta stärkte naturligen icke utskottets ställning. Hans Andersson tvistade litet med Kjellén, men detta var knappast heller till fördel. För min del var jag ej beredd att ånyo träda fram; och Hammarskjöld teg äfven. Jag ansåg saken så godt som förlorad för en handlingens politik! Då kom nyss före middagen v. Krusenstjerna med ett briljant och sakligt anförande mot uppskofspolitiken, som räddade situationen; han nedgjorde där med den öfvade politikerns skarpsinne uppskofspolitiken, hvilken i sitt sköte har den största förödmjukelsen för oss. — Hammarskjöld och jag skyndade oss att instämma; jag skrek det ljudligaste jag kunde mitt 'instämmer' för att väcka uppmärksamhet däråt. Våra exempel följdes massvis, så att anteckning måste göras på en särskild lista; inalles voro de instämmande 93. Härmed slutade förmiddagen.»

Själv skriver von Krusenstjerna om sitt anförande: »På Tisdags middag i fr. om den vigtigaste punkten — den 2 — hade jag ett något längre anförande, deri jag ställde mig bestämdt emot förslaget från Sjö, 1ª kamm. m. fl. att Sveriges svar skulle uppskjutas i afbidan på uttalande af nytt storting. Yttrandet väckte anklang; 93 af kammarens ledamöter instämde och en mängd tackade mig äfven af de mest skilda läger. När sedermera uppskofsförslaget vid voteringen i början på aftonsammanträdet föll (88 ./. 125), ansågs detta af åtskilliga vara en följd af mitt yttrande. Det var det icke, men i allt fall var det min bästa parlamentariska dag.»

Sid. 106 not 5.

Om delegerades och utskottets förhandlingar $^{21}/_{7}$ lämnar von Krusenstjerna följande skildring i sina ant.: »Fredagen 21 juli. 10,00 träffades vi tre (P. Pehrson, Staaf och jag) i Lagutsk.s lokal och enade oss om det af Staaf uppsatta sammanjemkningsförslag till 2ª p. (Bil. D)[1] och i fr. om 8de p.

[1] Enl. en ant. å fristående blad bland von Krusenstjernas papper (Bil. D) var Staaffs sammanjämkningsförslag i punkt 2 av följande innehåll: »I ett ärende af så utomordentlig räckvidd, som frågan om unionens uppehållande eller upplösning är äfven för Norge, synes det norska folket böra gifva ett säkrare uttryck för sin uppfattning än som skett genom det nyssnämnda stortingsbeslutet. Detta uttryck torde kunna gifvas antingen genom nya val till stortinget eller genom en allmän folkomröstning, och anser utskottet det böra öfverlämnas åt det norska stortinget att själft afgöra, hvilket af dessa sätt som bör anlitas. Emellertid finner utskottet det icke vara nödvändigt, att hela ärendet i afvaktan på en dylik åtgärd anstår.

100 millioner till *Riksdagens* disposition. Kl. 12 sammanträdde alla delegerade. Billing framlade sammanjemkning till 2ª p. — i 8de ville 1ª K. vidhålla 100 millioner till KMts disposition — enighet åstadkoms ej. Kl. 2 e. m. Utskottet — anmäldes att enighet ej nåtts — ajournering till 3,30 för att 2ª Ks utskottshalfva skulle öfverlägga. 2,30—4 e. m. 2ª K. utskottshalfva beslöt ss yttersta medgifvande acceptera Billings punkt 2 ... (nytt storting eller folkomröstning innan förhandling) men vidhålla ... punkt 8 (100 millioner till Riksdagens disposition). 4 e. m. Utskottet återigen — diskussion, dervid hvardera halfvan höll på sin ståndpunkt — det såg ut som allt skulle gå sönder — slutl. kl. 6 beslöts uppskof, för att 1ª Ks halfva skulle ånyo öfverlägga för sig, och så skiljdes vi åt — jag hade vistats i rdgshuset oafbrutet sedan kl. 10 och ej hunnit ens få en smörgås.»

Hugo Tamm skriver i sina ant. från SäU: »I 2 Kammarens utskottshalfva har striden warit rent af våldsam och allt såg söndrigt ut der, då i sista stund ett förslag der framställdes att ena på den grund att 2 Kam. skulle acceptera 1 Kam:s vilkor, om 1 Kam .. [oläsligt] .., detta förslag framburet af P. Pehrson under försäkran, att detta 2 Kam:s erbjudande vore definitivt; om det ej antogs, finge hvarje grupp gå sin egen väg.»

Sid. 109 not 4.

von Krusenstjerna i ant. från SäU: »Inom Utsk. voro från början olika grupperna följande: 1) (Lundeberg, Cavalli, Åkerhielm, Billing, Wachtmeister, Blomberg, Fr. Pettersson, Säve, Palmstierna) 2) (Tamm, Walldén, Afzelius) 3) (Pehr Pehrson, H. Andersson, Carl Persson, E. v. K[rusenstjerna], Zetterstrand, Henricson, Daniel Persson, Staaf, Bonde) 4) (Pettersson i Påboda, Lindblad) 5) (Hjärne). I gruppen 1) voro Wachtmeister, Palmstierna och i viss mån Billing ej lika långt gående som de öfriga, Åkerhielm och Säve voro de enda som ville ha krig för att uppehålla unionen. Gruppen 2) hade en mera oklar ställning som jag aldrig fick klar för mig. I gruppen 3) slöto de 4 första sig genast tillsammans och deras åsigt var den som fick sedermera uttryck i 2ª Kns beslut vid de privata sammanträdena; Zetterstrand, Henricson, Daniel Persson och Staaf ville gå mera åt eftergifter, men anslöto sig till oss; Bonde slutl. äfven, sedan han från början yrkat bifall till de Geers motion (= Kronprinsens ståndpunkt) men ej fått någon med sig. 4) stodo 1ª K. ganska nära, dock ej i fr. om de 100 millionernas dispone-

---

Fastmera torde riksdagen böra medgiva att K. Mt omedelbart må med Norge ingå i förhandling för åstadkommande af den ifrågasatta uppgörelsen, hvilken lämpligen bör förberedas genom delegerade för de båda länderna. Sedan denna förhandling förts till slut samt stortinget, efter nya val eller efter det allmän folkomröstning egt rum, som utfallit för unionens upplösning, med anmälan derom gjort framställning om de svenska statsmakternas medgifvande till upphäfvande af riksakten, anser utskottet att jemväl riksdagen bör vara beredd att, under förutsättning att riksdagen för sin del gillar underhandlingarnes resultat, lemna sitt bifall till en sådan framställning.»

rande. 5) var redan från början nästan klar på 1ª Kˢ ståndpunkt. De mest talföra inom Utsk. voro Billing, Palmstierna, Afzelius (tills han körde trött och sjuknade), Pehr Pehrson, Staaf, Hjärne, Bonde, Åkerhielm.»

Hugo Tamm i ant. från SäU: »Skall jag karakterisera 2 kammarhalfvan äro Lindblad och Pettersson i Påboda mest på 1 kammare ståndpunkt; Hjärne så ock men mera oberäknelig och full af projekt och idéer. P. Person i Törneryd står åt höger men har svårt fatta ståndpunkt; K. Person ställde sig straxt på Åkerhielms ej utförbara ståndpunkt — krig för unionens upprätthållande, men sedan står nog han som H. Andersson egentl. på de Geers ståndpunkt, fastän de ej våga häfda den för sitt parti. Krusenstjerna är förmedlingslänken mellan landtmannapartiet och samlingspartiet; vill enighet; håller hårdt på 'fästningarne' äfven om krig skulle följa. — Af Samlingspartiet yrkar Bonde: Riksaktens omedelbara upphäfvande utan alla vilkor. De öfriga följa Staaf troget: han synes kunna pressas bra nog högt i vind thy inom hans parti är tydligen den svenska stämningen hög. — ... — Inom 1 Kammaren har enigheten i Utskottet synts stor, men meningarna hafva i sjelfva verket varit rätt delade — Kompakt kring Lundeberg stå Cavalli, Åkerhielm, Wachtmeister (ehuru i en och annan punkt skiljaktig), Blomberg, Pettersson F. E., Säve och Walldén. Afzelius stod på sitt förslag, men eljest serdeles moderat. Palmstjerna och jag går mer åt 2 Kam. håll. — Billing intager en serskild ställning, är otroligt arbetsam att få enighet och fyndig på formuleringar och förslag — i den välvilligaste afsigt. Alla suppleanterna (utom Lovén) äro styfva anti-norska eller storsvenska hvilket man vill.» På ett annat ställe skriver Hugo Tamm vidare: »Bland kamraterna har Billing varit oförtruten att söka jemka ihop; Åkerhielm utmärkt med sin fria framställning och klarhet samt önskan få besluten så gott som görligt, hvarigenom han tillvann sig allas aktning; Afzelius gjorde väl hufvudarbetet vid sjelfva utskottsbetänkandet, som af Clason var mycket tendentiöst skrifvet.» Åter på ett annat ställe heter det om Staaff: »Öfver 2 kammarhalfvan hvilar som en kraft Staafs ande, hvilken är skicklig, lugn, koncentrerad i sina yttranden.»

Afzelius vill i resumén tillmäta särskilt Staaff och Zetterstrand »stor förtjenst af utgången». — Jfr Billing, a. a., s. 288 ff.

Sid. 109 not 5.

I egenskap av ordförande i SäU hade Lundeberg ytterst sällan varit i tillfälle att framföra egna åsikter i utskottet. Sin grunduppfattning deklarerade han emellertid i ett uttalande under principdebatten, som enl. Hjärnes ant. från SäU 3/7 var av följande innehåll: »Vi utgå för mycket fr. förmodadt faktum att unionen är bruten, och att vi ha blott att företaga boskillnad; makterna anse oss slappa och eftergifna och uppskatta oss därefter. Unionen bör upprätthållas, dels på grund däraf, dels af militära skäl. Betyder gränsfästn., befäst. Göteborg, utvidgad flotta m. m. Skall unionen upplösas, mista vi motsvarigh. i värn för vår västra gräns. Ersättn. (Norge

måste lösa sig ur unionen). Norge får ej afstå område till annan makt el. sluta traktater med främm. makter utan vårt samtycke. Vill hos reg. anhålla om förslag af reg. om värn af vår västra gräns till skydd för Svge ss villkor för unionsupplösn. Vill ej blåsa i krigstrumpeter, men anser det vara samvetsplikt.»

Sitt ordförandeskap i SäU utövade Lundeberg med stor kraft och pondus. Hans sätt att leda förhandlingarna framkallade dock en viss kritik och misstänksamhet mot honom från liberalt håll. — Sålunda skriver Hugo Tamm i sina ant. från SäU: »Oron i 2 kam. har äfven ökats af en misstanke att Ordföranden, genom hvilken alla meddelanden med Regering och myndigheter gå, ej meddelar Utskottet allt fullt öppet. T. ex. I Utskottet begärdes upplysning om mobiliseringskostnader. Ordföranden meddelade att dessa voro hemliga och ej kunde Utskottet meddelas. Dagen derpå anmälde Staaf, att han af Krigsministern, som han i ärendet besökt, fått meddelande att intet hinder möter för upplysningar om mobilisering och kostnader derför, hvadan han begärde frågans framläggande för Utskottet, hvilket beslöts så, att *Regeringen,* som ensam kunde härom besluta, skulle meddelas Utskottets önskan. Samma var förhållandet med utrikes makternas åsigter såsom de framgingo af ministrarnes rapporter. Ordf. sade sig hafva derom talat vid vederbörande, fått se handlingarna och deraf fått intrycket att makterna ej skulle brådska med erkännande. Dagen derpå upplyste Frih. Bonde, att han fått veta, att de handlingar Ordföranden åsyftat voro sådana ingångna före viss dag, men att *sedan* flere rapporter ingått, och utan att betvifla Hr Ordförandens uppfattning, kunde ofta olika personer läsa samma meddelanden olika, hvadan han yrkade, att dessa rapporter skulle infordras till Utskottet, hvilket beslöts. Chefen för generalstaben och kab.sekr. Trolle redogjorde sedan för respektive ärenden inför Utskottet. Jag beklagar dessa förhållanden som onekligen insådde en viss misstänksamhet mot Ordföranden och de åsigter han dref med kraft och energi samt säkert utan desain att vilseleda. En och annan konflikt förekom äfven sedan mellan Ordf. och 2. kammarmedlemmar, men dessa voro mera i fråga om formella behandlingssättet.»

Ur andra ant:r må anföras ytterligare några kompletterande citat. von Krusenstjerna i ant. 1/7: »Kabinettssekreteraren föredrog rapporterna; ordförandens referat hade tydl. ej varit ojäfvigt.» Kvarnzelius i ant. från SäU 6/7: »Först en strid om föredragningssättet. Dervid framträdde ytterligare ordförandens stora partiskhet.» Och 7/7: »Bonde ang. föredragningssättet (en ny skärmytsling med ordf.)». — Se även Widéns uppgift om Lundebergs sätt att binda SäU:s ledamöter till sekretess i *bihang* till s. 116 n. 8.

Sid. 110 not 6.

Widén i dagboken 25/7: »Vid detta möte, som dock ej var så talrikt besökt, som jag väntat, satt Carl Persson ordf. Per Persson redogjorde för

grunderna till den ståndpunkt, utskottet intagit. Han halkade därvid helt och hållet öfver uppskofshistorien, och uppehöll sig mest vid villkoren och miljonanslaget. Därpå yttrade sig Danielsson, en beskedlig danneman från Småland, med stort erkännande om utskottets förslag. Jespersson fr. Skåne likaså; men han gjorde ett utfall mot de tre ledare, som suttit i utskottet, Per Persson, Carl Persson och Hans [Andersson], att de till en början varit väl eftergifvande mot de norska anspråken och ställt sig på en annan ståndpunkt än partiet i sin helhet intog och önskade; detta hade man då med sorg förnummit och fann nu med tillfredsställelse att de bättrat sig. — Härpå svarade Hans [Andersson] och Per Persson samt gåfvo den förklaringen att de ej ansett det politiskt att med ens gå med på allt hvad 1ª kam. ville ha; de hade då måst gå för långt; när Jespersson fick vara mera med, så lärde han sig nog inse att man måste gå till väga med klokhet och lämpor. ... Lindblad strök under hvad Jespersson sagt genom att framhålla, att den förklaring Per och Hans nu afgifvit, väl måste accepteras och då godkännas; men nog hade man af deras uppträdande i utskottet fått en annan uppfattning. Hade ej andra (menade sig själf och Hjärne) ansträngt sig för att hålla emot den af Staaf m. fl. af 2ª kamˢ utskottsledamöter hyllade osvenska uppfattningen, hade man nog fått ett sämre utskottsbetänkande. I sitt svar härå framhöll Per det ohemula i de framkastade beskyllningarne; slutet visade ju, att de handlat klokt; det hade ej varit godt för landets fred att genast säga ja och amen till 1ª Kamˢ ståndpunkt. Var man missbelåten med ledarnes handlingssätt, 'finge dessa trösta sig med samma ord, som skalden användt om Karl XII' — de kunde afgå både från partiet och riksdagen.»

Jfr art. rubricerad »Partisammanträden» i V. L. $^{26}/_{7}$, där det påstås att av AK:s partier var »landtmannapartiet det, som var mest belåtet med betänkandet». »Samlingspartiets stämning och ställning till utskottsbetänkandet är ungefär densamma som Första kammarens, ehuru af alldeles motsatta motiv. Där Första kammarens ledamöter för sin enskilda del finna, att man sagt för litet, där finna samlingspartisterna, att man sagt för mycket. Men man är äfven där benägen att offra sina privata meningar för enighetens skull.»

Sid. 112 not 7.

Från debatten i AK ger Ernst Beckman i dagboksbrev $^{27}/_{7}$ följande miljöskildring, som förtjänar att citeras: »Spänningen var pinsam, när talmannen föredrog 'särskilda utskottets betänkande n:r 1 punkt a'. 'Bifaller kammaren utskottets hemställan?' Ett dånande *ja*. 'Jag finner frågan med ja besvarad', ett ögonblicks andlös tystnad, ingen begär ordet och ett kraftigt klubbslag, som gaf gjenljud i två lands parlament, befäste denna svenska riksdagens vältaliga enighet. Det gick ett sorl af befrielse genom kammaren. Ty fastän ingen var särskilt belåten fruktade alla och en hvar hvarje tecken till oenighet. Andra punkten — om 100 millioners krediten — gaf anledning till protester, hofsamma och värdiga, från Branting och Hedin. Den senare

väckte djup rörelse när han, en blek skugga af sig själf, böjd och bräcklig sade att han nu för sista gången talade inom Sveriges Riksdag. Utskottets förslag försvarades af vice talmannen [Pehr Pehrson], som tycktes något för mycket förtrogen med Talleyrands visdom: orden äro till för att dölja tankarna. Vidare af Karl Staaff i ett manligt, klart tänkt och klart formadt anförande. Låg möjligen i de många instämmandena också en fordran på att han i en blifvande samlingsministär ovillkorligen borde få en plats vid konungens rådsbord? Bland dem som instämde med Staaff var äfven jag. Votering begärdes ej af Branting — till min förvåning. 'Ja, just därför att t. o. m. sådana som du instämde med Staaff', sade B. 'Då lönade det sig ej.' Det var nog lyckligt att äfven denna punkt — när den dessvärre icke kunde afslås — gick utan votering. Dess moraliska verkan är att å ena sidan skänka en känsla af trygghet åt de svenskar, som frukta öfverfall från Norge, å den andra — *ifall* vissa norrmän äro sådana vettvillingar — visa dem att det duger ej att göra någon Jamesons Raid in i Sverige. Måtte nu norrmännen inse att vilkoren kunna och böra af dem accepteras. De äro hvarken hårda eller förödmjukande.» — Jfr 1905 1. Urt. AK 7: 12 ff. samt dagspressens kommentarer $^{27}/_{7}$ och $^{28}/_{7}$.

Ministären Ramstedts avgång.

Sid. 116 not 7.

Hugo Tamm i ant. från SäU: »I andra Kam. utskottshalfva meddelades, att något statsråd för en ledamot klagat öfver att Utskottet ej haft mera personlig beröring med Regeringen, en fråga som några gånger framkastats i Utskottet från 2 kam. sida. H. Andersson tog då upp saken ss önskvärd i Utskottet, men Ordförande blef häftig, förklarande, att han ej ville lyssna till meddelanden gjorda till ensk. ledamöter; ordf. vore rätt man mottaga Regeringsframställningar till Utskottet och upplöste sammanträdet. I andra Kam. påstods att Exc. Ramstedt framställt dylik begäran till Ordf., som vägrats.»

Sid. 116 not 8.

Widén i dagboken $^{17}/_{7}$: »A propos tystnadsplikt cirkulerade i dag bland särsk. utskottets ledamöter en lista, hvarå de med namnunderskrifter skulle förbinda sig att af utskottets förhandlingar icke meddela något till regeringen och dess ledamöter. Den lärer äfven underskrifvits, om än med någon opposition på vissa håll. Kan man tänka sig något så eländigt! Då det intimaste samarbetet borde råda med reg., förbinder man sig att hålla densamma alldeles utanför utskottets arbete!! Det lär vara utskottets ordf. Lundeberg, som dikteradt detta tillvägagångssätt.»

Sid. 119 not 1.

Några dagar därefter, 17/7, skriver Ernst Beckman om stämningen i riksdagen: »Det är eget att resonera med kamraterna i riksdagen i dessa dagar. De äro alla förargade — med rätta öfver vår tystlåtenhet. Motpartiets män tyckas ej ha några klara planer alls, innan de få veta utskottets ställning. Deras enda plan tycks vara att kosta hvad det vill få bort regeringen och att få uppskof så att man kan draga in unionsstriden i Septembervalen. 'Med *afslag* af KMts proposition, *bifalla* hvad KMt föreslagit' ss. Hugo Tamm ironiskt karaktäriserade fälttågsplanen. Man har intet självständigt att komma med, men regeringen måste störtas.»

Sid. 119 not 3.

»Ledamöterna i 2. kam. äro samtliga (eller åtminstone en stor majoritet) välvilligt stämda mot nuvarande Regeringen och synes vilja föredraga den framför en oviss. Dessutom äro de drifna dit af 1 Kam. ledamöternas ifver att blifva af med densamma, hvilket göres liktydigt med 'de vilja hafva makten ej blott för Norska frågan utan äfven för inre frågor'.» Hugo Tamm i ant. från SäU. — Betr. speciellt Carl Persson i Stallerhult har Hjärne följande anmärkning: »Har lättare att ge sitt förtroende åt reger., som han känner, än åt en, hvars ledamöter han icke har någon kunskap om.» Hjärnes ant. från SäU 14/7. — Belysande är även en notis av Widén i dagboken 15/7, vari denne berättar, hur Carl Persson under det slutna sammanträdet i AK nämnda dag fann »lämpligt taga mig och Hammarskjöld i upptuktelse för det vi klandrat regeringen». »Jag hade emellertid ej talat om regeringen, utan om dess prop. i den norska frågan», tillägger Widén.

Sid. 119 not 4.

Förslaget att uppskjuta kammarbehandlingen av utskottsutlåtandet väcktes av David Bergström och gavs enl. Biesèrts diskussionsreferat följande formulering: »L. S. P., som anser att ministerkrisen bör vara afslutad, innan kamrarne gå till behandling af S. U:s betänkande n:o 1, anmodar sitt förtroenderåd att söka få denna behandling framflyttad till tiden efter ministerkrisens afslutning.» Zetterstrand, som vid mötet lämnat en redogörelse för sammanjämkningen inom utskottet, framhöll att åtminstone icke han ville »hafva ett sådant uppdrag»; han »hade obehaglig erfarenhet af sådant». Bromée i Billsta önskade heller icke komma ifråga. Av allt att döma föll uppdraget på Daniel Persson i Tällberg, som satt ordförande vid mötet. Staaff, vilken i likhet med Zetterstrand sökte orientera de närvarande om de synpunkter, som gjort sig gällande vid kompromissen inom utskottet, förordade ett antagande av utskottets förslag, men synes i själva frågan om uppskov i väntan på regeringskrisens lösning ha intagit en obestämd ståndpunkt.

Sid. 120 not 6.

Ur Biesèrts diskussionsreferat från sammanträden med liberala samlingspartiet och dess förtroenderåd $^{25}/_{7}$ och $^{26}/_{7}$. *Staaff:* »Som helhet är utlåtandet bra och antagligt för Norge. Men vi böra, *måste* vara *eniga* härom. Detta har betydelse för genomförandet af vårt program.» *Ström i Transtrand:* »Utskottet har kommit till så godt resultat som omständigheterna medgifvit. ... De Geers motion hade nog varit bäst, men är nu nöjd med utskottet.» *Larsson i Lund:* »De Geers motion bäst, men ingen annan väg finnes än utskottets 'maskerade tåg till Canossa'.» *Bromée i Billsta:* »Förstår mycket väl, att enighet är nödvändig, hvarför han kan gå med på utlåtandet, ehuru ej fullt belåten.» *David Bergström:* »Få vi en mäktig högerregering, kunna vi ej på förhand lofva någonting.» *Jansson i Krakerud:* »Tror ej, att man i A. K. kan få majoritet för något uttalande eller ändring af utskottets förslag. Klokast att taga utskottet rent.» *Eriksson i Elgered:* »Gillar punkt a) men tycker ej om hotet i punkt b) [de 100 miljonerna]. Men konungen är fredsvänlig, hvarför han nog ej skaffar sig en krigisk ministère.» *Höjer:* »De Geer bäst.... Men för enighetens skull går han med utskottet, om partiet gör det.» *John Olsson:* »Med hänsyn till regeringsfrågan och tolkningen af utlåtandet från en ny regerings sida kan man ej låta allt passera under fullkomlig tystnad. Kan i alla händelser ej annat än att af alla krafter ropa nej till punkt b).»

Sid. 120 not 7.

Ernst Beckman i dagboksbrev $^{25}/_{7}$: »Efter en högtidlig affotografering af utskottets ledamöter + gubben Boström (ej excellensen) äfven kallad 'en kan då teminstingen löfva', hkn envisades att tränga sig på oss, då vi stodo uppställda på riksdagshusets trappa, hade jag ett samtal med Krusenstjerna. 'Ja, nu få vi en högerministär', sade han. 'Jag trodde det skulle bli generaldirektören', sade jag ngt förvånad. 'Det är ju Ert anförande som vann största bifall och Ert program som i hufvudsak återfinnes i utskottsbetänkandet.' 'Nej, jag vill ju ha underhandlingar omedelbart — nu måste det bli en ministär från högern, som ju påyrkat uppskof.' — När jag hört detta gick jag till Staaff och bad honom göra ett sista försök att förmå Ramstedt att kvarstå. Men när han kom upp till exc. var det redan för sent: hela kabinettet hade då inlämnat sin afskedsansökan.»

Sid. 120 not 8.

Det må erinras om den reserverade ton, varmed den liberala pressen hälsade Ramstedts utnämning i april; se ovan s. 31 f. Från tiden efter 7 juni må ytterligare citeras D. N. $^{8}/_{6}$: »Men sorgligt att säga är det ingen som från regeringen väntar något förlösande mäktigt ord i en situation där det mer än någonsin kräfves män med auktoritet och framsynthet vid styret.» Samt D. N. $^{20}/_{6}$: »Den svenska regering som nu skulle underhandla om hela

unionens upplösning härstammar i rätt nedstigande led från den som för fem månader sedan underhandlade om konsulatgemenskapens utskiftning. 'Förtroende för Boström' var då lösen. 'Förtroende för Ramstedt' låter icke klangfullare eller mer hoppingifvande. Men man får väl antaga att den expeditionsministär som nu har ansvaret genom felsteg, hvari dess flesta medlemmar äro medskyldiga, lärt sig nödvändigheten att söka sin styrka i en nära kontakt med svenska riksdagen. Dess egen svaghet torde också af sig själf förbjuda något försök till kraft- eller storpolitik på egen hand.»

Sid. 121 not 1.

Betecknande för uppfattningen i ministärfrågan på vissa håll inom högern och vänstern är följande episod, återgiven av Ernst Beckman i dagboksbrev 14/7: »Cavalli är uppenbarligen mkt bekymrad och orolig för taburetterna. Han tog mig afsides häromdagen och sade med sin mest öfvertygande min: Du vet hur jag arbetar på att få in en smula mer parlamentarism i vårt politiska lif. Men ingen vill hjälpa mig. Ni, liberaler i II K. har ju nu ministären i edra händer. Men nu, nu vill ingen vara med om att störta den. Nu, bevars väl, heter det: för all del ingen ministerkris. Nu sviker Ni med god smak parlamentarismen. Jag, som är ledamot af den klandrade, konservativa I kammaren, jag håller på parlamentarismen. ... — Ja, min ärade vän, sade jag, och kände att skälmen tittade fram ur ögat på mig, vet du hvad det beror på? Det beror därpå att vi inte vet, hka som tänker klifva upp på taburetterna. För öfrigt har den nuvarande regeringen hos oss vunnit den aktning som den saknade genom det manliga modet att stå lugn under allt skränet. Tablå.»

Sid. 122 not 5.

Senast hade han sagt det till den norske militärkonsulenten Heftye, varom Bothner har en notis i sin dagbok 12/5: »Militærkonsulenten Oberstlöitnant Heftye, der skal fratræde sin Stilling her, fortalte, at han idag havde været paa Afskedsvisit hos Kongen. Denne havde været meget bevæget — graatet... Kongen udtalte bl. a. — Men krig blir der ikke saalænge jeg lever og hvis jeg kan hindre det.» — Jfr även Nissen, a. a., s. 94 f., som lämnar uppgiften att Heftyes efterträdare i Stockholm, ryttmästare Rye, under någon av dagarna strax före 7 juni blivit ombedd av kung Oscar »å skrive fra ham personlig til kommanderende general og si, at der i Sverige ikke var foretatt noe som helst militært mot Norge, og at slikt heller ikke under noen omstendighet vilde skje».

Sid. 123 not 7.

Palander i memoarerna: »Hela tiden före den 7 Juni och långt efter denna sorgliga dag var man ytterst angelägen om att intet i Sverige skulle få göras, som kunde väcka anstöt i Norge. Det hade länge varit mitt önskemål att få samöfningar till stånd mellan arméen och flottan och hade jag med

anledning häraf i början af min statsrådstid satt mig i förbindelse med arméens ledande män. Dessa voro alla af min åsigt om lämpligheten af sådana samöfningar, men chefen för Generalstaben ansåg att ostkusten var olämplig för dylika öfningar, emedan man genom dessa skulle utvisa för vår östra granne de lämpligaste landstigningsplatserna. Han ville förlägga öfningarna till vestkusten, men denna förklarade sjökarteverkets chef var så illa sjömätt att det var fara att ditsända våra pansarfartyg. Sedan uppmätningar med anledning häraf pågått några år vid vestkusten kunde man 1905 med trygghet ditsända vår flotta. Men då stod Norge i vägen; Norge kunde finna svenska flottans sändande till vestkusten som ett hot mot dem, icke ens befälsöfningar fingo förläggas till vestkusten. Så långt hade man hos oss gått af hänsyn till Norge.»

Sid. 124 not 2.

Hjärne i ant. från SäU $^{5}/_{7}$: »*Ordför.* meddelade *reger.* cirkulärnot till makterna 23 juni. Uttryckl. Kgn är emot att med tvångsmedel upprätthålla unionen. Noten uppläses för utrikesmin. och öfverlämnas i afskrift om denne önskar.» — Jfr St. Bl. $^{28}/_{6}$: »Redan i måndags gingo rykten, att grefve Gyldenstolpe skulle utfärdat en not till makterna. Det stannade vid ett cirkulärbudskap till svenska gesandter i utlandet. Det vore väl, om den cirkulärskrifvelsen ej ginge vidare. Vi tillåta oss citera en passus därur: 'Om detta förslag (regeringens) antages, och det förutsatta samförståndet (entente) uppnås med Norge, skall Sverige icke vägra för sin del att utan ytterligare uppskof bidraga till fullbordandet af unionens definitiva upplösning.' Är det möjligt att läsa den sortens uttryck för regeringens diplomati utan harm och förödmjukelse? Hvilken skam är det icke för ett land att i kritiska tider tåla sådana män i spetsen för ärendena! *Vill* Sverige tåla det?» Följande dag, $^{29}/_{6}$, återkommer tidningen till samma ämne.

Sid. 124 not 4.

»Fått intryck af Trolles föredrag, att utl. makter bemöta oss i dessa svårigheter med en anstrykning af förakt. Ej blott nedsättande för vår ära, utan farligt för framtiden. ... Har kommit sig af, att reger. blott protesterat och ingenting gjort, men alldeles opåkalladt tillkännagifvit, att all vapenmakt vore utesluten för krisens lösning. Sådana protester skattas ringa (påfven och kyrkostaten). Reger. skulle ha ögonblickl. mobiliserat. Mobiliseringen icke = anfallsbeslut, utan blott förbered. åtgärd, äfv. i defensivt syfte. Kunde gärna ha förklarat, att till riksdagen hänskötes frågan om unionens häfdande med vapenmakt, och att man hoppades, att sådan ej skulle behöfva användas.» Ur ett längre koncept till anförande av Hjärne, dat. $^{4}/_{7}$ och utskrivet å separat papper bland hans ant. från SäU. Av Kvarnzelius' och Hugo Tamms diskussionsreferat från SäU framgår att Hjärne även hållit ifrågavarande anförande i utskottet.

Sid. 126 not 1.

Enl. ant. av Lundeberg i dagboken $^{22}/_{6}$ skulle konungen »troligen den 20de» ha tillsport kamrarnas talmän och vice talmän om deras åsikt i den norska tronföljdsfrågan. Den ende, som enl. konungen skulle kunna komma ifråga, vore prins Carl, men »hvarken han eller hans prinsessa» sades vara tilltalade därav. Sparre, Swartling och Lundeberg »framhöllo såsom sin mening, att med en svensk prins på Norges thron oupphörliga misstankar mot Sverige skulle framkallas i Norge och ständiga obehag förorsakas det svenska konungahuset och afrådde bestämdt från sekundogenituren». Pehr Pehrson i Törneryd »ansåg deremot, att många missförstånd och olägenheter för Sverige o. konungahuset skulle kunna förebyggas, om en svensk prins komme på Norges thron». Konungens egen ställning var, »att han ville afvakta riksdagens besked i saken». Det kan tilläggas att även E. G. Boström var emot en sekundogenitur. — Under SäU:s förhandlingar berördes frågan ytterst flyktigt och i förbigående, om man får döma av föreliggande anteckningar. Det förtjänar nämnas att Carl Persson i Stallerhult, liksom Pehr Pehrson i Törneryd, ansåg en sekundogenitur förmånlig (enl. Hugo Tamms disk.ref. från SäU). Det reella avgörandet av utskottets hållning i frågan synes ha fallit vid ett enskilt sammanträde $^{19}/_{7}$ med utskottets första kammarhalva. Därvid enades man om att utskottet i sitt utlåtande icke borde taga ställning till själva sakfrågan utan endast i historiken låta notificera att en framställning till konungen av antytt slag kommit till utskottets kännedom (Lundebergs dagbok $^{19}/_{7}$). Någon dylik notifikation finns emellertid icke i SäU:s utlåtande. Då stortingets framställning till konungen var avtryckt i propositionen, ansåg utskottet måhända det vara tillfyllest med sin hänvisning till denna och vad den innehöll.

Sid. 128 not 1.

I en ant. å löst blad, dat. $^{23}/_{6}$, konstaterar Hugo Tamm att regeringsförslaget »väckt stor harm i konservativa lägret», enär man där funnit det alltför »obestämdt», men att han själv icke kunde »fullt gifva denna åsigt rätt». »Det beror på min åsigt, att hela denna saks behandling bort vara icke offentlig — utan att Regeringen till *Utskottet* ingifvit sina förslag — och att icke motioner väckts utan inlemnats till Utskottet, hvilket ju då tillsatts eller skulle tillsättas, att hvarje parti haft sina målsmän, hvilka stått i rapport med sina meningsfränder och först fullfärdigt slutligt beslut offentliggjorts. Det är ej klokt, att offentligt framkasta alla meningar, delade som de äro.»

Sid. 132 not 5.

Widén, vilken, som antytts, ej gillade folkomröstningsförslaget, skriver i dagboken $^{19}/_{8}$: »Jag hade under urtiman för min del alltid ansett fordran på denna folkomröstning, likasom öfverhufvud på ett nytt uttalande från Norge om unionens upplösning, som en *politisk dumhet*. Men att jag själf såsom

ledamot af en svensk regering skulle få en så stark bekräftelse på riktigheten af denna min åsikt, kunde jag *då* ej ana. Folkomröstningen har blifvit ett vapen, som är så mycket farligare, som Sverige själft gifvit Norrmännen detsamma. 'Sverige har fått hvad det fordrat; hvad kan det mera begära', heter det! Att vi därutöfver skola tala om några villkor, vill ingen begripa.» — Jfr även Gyldenstolpe till Sager $^{14}/_{8}$: »Nu med denna folkomröstning ha vi lyckats till den grad stärka Norges position att det blir rent löjligt om det icke vore så ynkligt.» Essén, a. a., s. 174.

Sid. 132 not 7.

Ur Hjärnes ant. från SäU $^{3}/_{7}$ må följande diskussionsreferat anföras: »*Cavalli:* Frågan om Sthlms-bladets uppgifter (ang. reger. förhandl. med Vogt och Brögger). Har reg. gjort så utan att meddela utskottet därom? Vill tillkalla statsmin. el. genom ordför. höra sig för därom. *Tamm:* Vill ej imitera Sekr. Utsk. under frihetstiden. *Cavalli:* Protesterar mot ämbetsmannastyre. Åberopar sitt yttrande i första kamm. Hans förslag pekar mot parlamentarismen, utan hvkn vi ('Gud hjälpe oss') ej kunna reda oss. Återtar sitt förslag på grund af motstånd, men hoppas ordf[öranden] hör sig för enskildt. *Staaff:* Under enskilda rådplägn. före urtiman meddelade Statsmin., att han öfverlagt med ett par norrmän (utan att nämna hvka de varit el. deras förslag). Yrkar afslag å Cavallis yrkande.»

Sid. 138 not 5.

Palander i memoarerna: »Med anledning af riksdagens beslut inlemnade hela regeringen sin afskedsansökan, hvilken af konungen bifölls den 2 Augusti. Många af de liberala ansågo att det ej fans någon anledning för regeringen att demissionera, då riksdagen i så godt som allt gått med på dess förslag, i synnerhet sökte Staaf bearbeta oss för att stanna kvar, men den prickning regeringen fått i det riksdagens skrifvelse innehöll orden, 'att Kungl. Majts förevarande proposition icke kunnat bifallas' jemte det att, det så att säga låg i luften att någon skulle offras och då detta ej kunde vara någon annan än regeringen, så vidhöllo vi vårt beslut att afgå.»

Sid. 138 not 1.

Lundeberg i dagboken $^{30}/_{6}$: »Förfrågade med anl. af ett telegram fr. Trondhjem till Östersunds-Posten om norska truppförflyttningar mot svenska gränsen. Exc. R. förmenade, att faktum ej var så säkert. Sammaledes krigsmin. Virgin. De manades att taga reda på förhållandena, hvarför de ej föreföllo synnerligen intresserade. På ChrLgs fråga, om något vidgjorts för kännedom om trupprörelserna i Norge, svarade Exc. R. att det vore svårt att under närv. förhållanden vidtaga åtgärder i sådant syfte, samt f. ö., att reg[en] ej hade medel disponibla härför. ChrLg sporde då, om lilla kreditivet redan vore disponeradt!» Ibid. $^{1}/_{7}$: »S. d. på morgonen telefonerade ChrLg till Exc.

Ramstedt, Ulriksdal, bl. a. den frågan, huruvida reg^en ämnade vidtaga åtgärder för fyllande af bristerna i vår försvarsutrustning? Exc. R. svarade, att han ej vore så säker om, att reg^en vore af den l. att reg^en kanske ej hade den meningen, att det vore lämpligt dervid något åtgöra, hvaremot ChrLg genmälde, att det väl vore en pligt att i närvarande tider tillse, att vi vore i ordning. Sådant vore ej hot endast försigtighet.»

Sid. 143 not 2.

Lundeberg i dagboken 13/7: »13 juli kl. 8.45 f. m. uppvaktade ChrLg H. Maj^t men träffade först, o. sedan tillsam. m. konungen, kronprinsen. Besöket afsåg att för H. M. framhålla den absoluta nödvändigheten af, att kejsaren finge det intrycket, att Sveriges konung och riksdag, samt hela det svenska folket ej kunde utan vidare godkänna unionsbrottet, och att Rd säkerl. komme att fordra vissa villkor så i form, som i sak för att ingå på en afveckling af unionen. Likaså, att konungen borde hos kejsaren påfordra, att Norge icke borde af Tyskland erkännas s.s. suverän stat förrän allt dess mellanhafvande med Sverige vore klareradt. Konungen o. äfven kronprinsen föreföll mycket intresserad af öfverläggningen, som föranledde konungens försenande till tåget, som skulle afgått kl. 9.20 f. m.»

Enl. ant:r av Staaff och Hjärne lämnade Lundeberg 15/7 SäUs ledamöter en redogörelse för samtalet mellan kung Oscar och kejsar Wilhelm. Lundeberg hade erhållit upplysningar härom av utrikesminister Gyldenstolpe. Hjärne skriver: »Ordför. meddelade Utrikesmin. meddelande ang. kejsarbesöket, Gefle, att Kejs. var ytterst vänlig mot både Kgn och Svge, att han väl förstode svenska folkets harm öfver Norges brutalitet, att han respekter. att Svge kände sig kränkt[,] fordrade en satisfaktion genom framställn. af Norge, att Tyskl. icke ville föregripa förhandl., men att han icke kunde svara för andra makters förfarande, att han ansåge saken böra ordnas så snart som möjl., att han hoppades de svenska fordringarne sådana, att de kunde antagas af Norge, att han hade sympatier för svensk sekundogenitur, men då han erfor att Kgn och Svges folkstämning icke [vore] för saken, ville han ej vidare yttra sig om frågan.» Versionen i Staaffs ant. överenstämmer med ovan anf.

En annan, skenbart motsatt uppgift om kejsarens hållning lämnas av Lundeberg i en blyertsant. å ett fristående blad, dat. 20/10 1906 och återgivande ett samtal mellan konungen och Lundeberg. Ant. lyder: »Vid Riksbankens öppnande. Fragment af samtal mellan Kungen o. ChrLg. *ChrLg:* Jag ber att få göra en fråga som Ers Maj^st naturl. ej besvarar, om Ers Maj^t ej finner det lämpligt. Är det sant att vid mötet i Gefle med tyske Kejsaren denne tillrådde att med magt, med pansrad näfve betvinga Norge? *Kungen:* Ja det är sannt, men hvad skulle jag göra, Du vet huru jag hade det. *ChrLg:* Och nu visar Kejsaren, efter hvad man erfar, på många sätt sin misstämning mot Sverige. *Kungen:* Ja, det är en förskräcklig situation, och den som har blifvit mest lidande på hela saken är jag. Svenska folket har ej samma till-

gifvenhet för mig nu som förr. Jag har förlorat dess kärlek, eller hvad säger Du? *ChrLg:* Ja, norska frågan ligger nog o. gror, men i vida kretsar är dock tillgifvenheten nu som förr stor för Kungen.»

Jfr ock notiser om mötet i Gävle i Die grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914, Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Bd 19: 2, ss. 454 f. och 461.

Sid. 145 not 1.

Widén i dagboken 15/5: »Riksdagens nästan mest brännande fråga de s. k. strejklagarne — mot hvilka från arbetarehåll och en del af den liberala pressen drifvits en liflig agitation; det har hotats med storstrejk, om de skulle gå igenom. Och i Sthlm lärer man verkligen starkt fruktat för en sådan, t. o. m. inom dess stadsfullmäktige. Trupper från landsorten hafva inkallats till garnisonens förstärkning. ... Lugnt utanför riksdagshuset, men läktarne fulla. Lagens första del (19 Kap. str.lgn) föll med 112 r. mot 110. — Jag röstade emot och Knut Almqvist gick med mig, så att det kan sägas att han afgjorde resultatet. Motiven för mig voro blandade, principiel obenägenhet mot denna del af lagen, samt äfven önskan att slå ihjäl reg., som jag tycker sköter sig allt sämre. Den dör väl ej på detta, men det är en allvarlig dekonfityr.»

Ministären Lundebergs tillkomst.

Sid. 160 not 5.

Hugo Tamm till C. G. Malmström, dat. Stockholm 28/7: »Käre Guffar! Vid hemkomsten i går afton fann jag ditt vänliga bref till möte. Jag är ej fullt säker, att utskottets förslag ännu kan betygsättas; och det äfventyrliga är, att det är Norge som har betygsättningen i sin hand. Jag har dock anledning hoppas det bästa. Det värde, betänkandet har, tillkommer ingen särskild auctor; det glädjefulla har warit, att *alla* inom utskottet allvarligt sökt lösning af frågan; och att under hela tiden ej ett hetsigt ord fällts under debatterna. Så bildades en anda af enhet och när det war gjordt, var ej så svårt finna form för tanken. Jag är nu säker för att slippa statsministerplatsen, då jag tror den saken ordnad — och de skäl, som förra gången föranledde ett nej från mig, hafva ännu mera gällande kraft. Jag orkar ej fysiskt eller psykiskt.»

Sid. 162 not 7.

Gustaf Wallenberg, som icke tillhörde de mera inflytelserika i liberala samlingspartiet, synes ha varit livligt verksam bakom kulisserna. Förutom försöket att övertala Wachtmeister att mottaga statsministerposten hade han under sommaren flitigt uppvaktat f. utrikesminister Lagerheim för att söka

förmå denne att ställa upp sig som liberal kandidat vid fyllnadsvalet till andra kammaren i Stockholm 21/7 efter Sixten von Friesen. Enl. uppgift i Lagerheims dagbok 25/7 skulle Wallenberg vidare någon av dagarna närmast före detta datum ha avlagt besök hos kronprinsen på Tullgarn. Den egentliga anledningen synes ha varit frågan om ett eventuellt initiativ till medling i den pågående, bekymmersamma verkstadskonflikten, men möjligen har under samtalet även regeringskrisen berörts. Lagerheims ant. 25/7 lyder: »G. O. Wallenberg om sitt besök på Tullgarn och krisen, handelsminister, marinminister, samfärdsel med Ryssland. ... samtal med Elmqvist om Kronprinsens medling. Middag på klubben. Samtal med Kronprinsen. Günther.» — Senare figurerade Wallenbergs namn i samband med pressens kannstöperier om den blivande ministärens ledamöter. St. T. 26/7 förordade honom sålunda till sjöminister.

Sid. 163 not 3.

Rörande pressdiskussionen hänvisas särskilt till A. Bl. 26/7, som varmt förordar Wachtmeisters kandidatur, St. D. 28/7, som uppger att »gissningarna» allt mer »koncentrerat sig på Wachtmeister», samt G. H. T. 28/7, som betecknar Wachtmeister såsom en »moderat och rättänkande man, i hvars hand riksdagen med förtroende kan lägga den ansvarsfulla uppgiften att genomföra sitt unionsuppgörelsebeslut». Jfr även D. N. 26/7 och 28/7, St. T. 28/7 och Sv. D. 28/7. Endast den yttersta högerns organ tog avstånd från kandidaturen. V. L. 27/7 skriver: »Grefve Wachtmeisters sympatiska personlighet gör honom visserligen till persona grata i alla kretsar. Men det kan dock icke förnekas att en regering med honom som främste man skulle få karaktären af en hofregering. ... [Men] den dynastiska unionspolitiken har numera icke någon kredit i landet.» Se ock St. Bl. 27/7, 28/7 och 29/7, där ett befarat »hofinflytande» bildar det genomgående temat.

Det har sitt intresse konstatera att man även inom den avgående regeringen räknade med Wachtmeister som den blivande statsministern. Sålunda skriver Gyldenstolpe till Robert Sager 26/7: »Nu är det Fr. W—r som skall bilda säges det och han tar kanske Kalmar-landshövdingen.» Essén, a. a., s. 174. — Jfr ock ovan s. 173 n. 2.

Som utrikesminister utpekades nämligen landshövding Cedercrantz i Kalmar, vars namn ansågs än mer understryka hovinflytandet. Se St. T. 28/7, N. D. A. 28/7, St. Bl. 29/7 och V. L. 30/7. Cedercrantz, som var ledamot av FK sedan 1903 och tillhörde dess moderata grupp, hade tidigare fungerat såsom överdomare på Samoa och varit medlem av en av de blandade domstolarna i Egypten samt antogs av denna anledning ha erfarenhet vid biläggande av internationella tvistigheter.

Sid. 182 not 9.

Samtalet med Lundeberg 29/7 har tydligen senare mycket sysselsatt Schottes tankar. Det framgår dels av hans utförliga berättelse om händelsen i memoar-

anteckningarna, nedskrivna 1914, dels av ett längre brev till Lundeberg dat. nyårsafton 1908. Ur detta brev må återgivas följande: »Många gånger har jag önskat ett personligt eller skriftligt samtal med Dig angående vissa förhållanden vid regeringsbildandet på sommaren 1905 och därefter. ... När Du 1905 visade mig den stora hedern att erbjuda mig inträde i Din ministär, var jag fullständigt okunnig om allt, som förut tilldragit sig i Riksdagen, och lefde i den öfvertygelsen, att det var fråga om en ren högerregering. I en sådan hade jag, när Din kallelse kom och jag erhöll besked om hvad som ifrågasattes, föresatt mig att icke under några förhållanden ingå, helst under dåvarande kritiska situation och med hänsyn till den fara för en fredlig afveckling af unionskrisen, som jag såg i en regering, allena stödd på 1ª kammaren. Jag blef heller aldrig upplyst om, att det var fråga om någon sorts blandningsregering — kanske var det ej heller så vid vårt samtal den 29 juli. Väl minnes jag, att Du frågade, om jag kunde räknas som vänsterman och att jag då svarade, att jag ej ansåg mig vara någon ren vänsterman. ... En liten episod från vårt samtal mins jag särskildt ... och det var mitt åberopande af svårighet och ovana vid offentligt uppträdande. Om detta var jag fullt öfvertygad, och ... det var icke ett svepskäl, jag då anförde.»

Sid. 184 not 4.

Widén till hustrun $^{25}/_{7}$: »Vi få i dag veta särskilda utskottets förslag; — ja nu har det just kommit. Uppskofvet har blifvit beslutet — trots att det gick så bra att mota det vid de enskilda öfverläggningarne i 2ª kammaren. Jag visste ju redan i söndags [$^{23}/_{7}$], att 2ª kammaren i detta måste kapitulera för den 1ª, och jag har icke varit glad däröfver! Det har tryckt mig alla dagarne. Hvarför hade vi icke en regering, som kunde intaga en fosterländskt bestämd ståndpunkt och draga riksdagen med därpå? Nu öfverlämnades norska frågan helt och hållet åt riksdagen och har gjorts till en insats för partiernas strider därstädes. Mot utskottets betänkande finnes ingen reservation; och det är väl ej annat att göra, än att taga det! Kanske blir det ej ens debatt — möjligen blott från socialisterna. Det är ju också hvar och ens plikt, för fosterlandets skull, att lojalt böja sig för hvad som ej kan ändras; men icke är det roligt, då man tycker att det är så opolitiskt och svagt det som vi nu skola besluta. Jag tycker förresten, att själfva aktstycket, som det särskilda utskottet nu lämnat från sig, är klent äfven i formellt hänseende.» — Och $^{27}/_{7}$: »Ja, nu är beslutet fattadt och det utan votering! ... Jag har, som Du vet, varit ganska missbelåten med förslaget om uppskof, som jag anser gagnlöst och i värsta fall rent af skadligt; denna min tanke uttalade jag vid partimötet i förrgår kväll och i samma mening instämde äfven Hammarskjöld. Men jag tillkännagaf därvid tillika, att jag skulle lojalt böja mig för det förslag, som förelåg och i min ringa mån bidraga till att det måtte gå med så stor enighet som möjligt igenom. Och

nu får man väl vara glad åt hvad som skett och särskildt åt den enighet, med hvilken äfven svenska riksdagen visat sig kunna handla.»

Sid. 185 not 1.

Ur Widéns dagboksant.: »*Juli 26, onsdag.* Fortsattes ministerfunderingarne. Stockholmstidningen har låtit mig ingå som justitieminister i en ministär Hugo Hammarskjöld!!! Andra sätta in mig i en ministär Fredrik Wachtmeister, som t. o. m. sades vara färdigbildad...» — »*Juli 27, torsdag* antogs särsk. utskottets förslag ... jag är mycket generad af oupphörliga gratulationer, insinuationer och förfrågningar om statsrådsskapet. Som jag intet hört af ännu, lärer det nog intet bli — och jag är verkligen glad däråt! ... Jag tycker det är otrefligt att vara i staden och gifver mig ut till Saltsjöbaden så fort jag kan. Mitt förstånd säger mig, att jag ej har något att befara; men allt prat gör mig rädd ändå! Att ingå i en ministär, på hvilken ställs så stora kraf och så stora förväntningar, som den nu kommande, vore minsann icke roligt!! — »*Juli 28 fredag* fortsattes gratulerandet. Då jag kom upp i riksdagen, kommo flere personer fram till mig och ville hafva nyheter, som jag naturligtvis ej hade några att meddela. Frih. Bonde yttrade: 'Jag tror statsrådet sitter här och tager emot uppvaktningar.' 'Ja, uppvaktningar tycks det vara', sade jag, 'men med statsrådsskapet är det klent.' ... Det hjälpte ej att neka; man trodde mig icke. Detta är emellertid ytterst obehagligt... I förrgår, då jag språkade med Fr. Wachtmeister, förstod jag af honom att han ej ville bli statsminister och ej heller var anmodad därom; men det kunde ju hända att han blef tvungen. Det sannolika nu synes vara en ministär Lundeberg. Att jag icke skall blifva tillspord, anser jag nu för gifvet. Detta bestyrkes ock af en artikel i Allehanda nu på middagen, där de framhålla att jag, motståndaren till proportionella valen och strejklagarne, 'som', hette det, 'under masken af högerman intensivt och framgångsrikt motarbetat den lösning af rösträttsfrågan och strejklagarne, som högern kämpat för'. Jag kan väl aldrig tro, att det anses lämpligt insätta mig i en ministär Lundeberg tvärtemot Allehandas önskan. Förfogade mig så fort jag kunde ut till Saltsjöbaden, där emellertid ryktet gått före mig och Casparson frågade mig, 'om det var en minister, han hade under sitt ringa tak'? Det är alldeles fatalt med dessa rykten. I morgon kl. 12 reser jag.»

Sid. 189 not 2.

»Mösseberg den 1 juli 1905. *Konfidentielt!*

Herr Brukspatronen och Kommendören St. K. K. W. O. m. m. Ch. Lundeberg!

På förhand beder jag om tillgift att jag på detta sätt vågar taga Herr Brukspatronens tid i anspråk. Om i dessa tider *något* skall göras och bakom ordet maktmedel skola hållas i beredskap — det är statsmannens och politikerns sak. Hvad som bör göras i sådant afseende ligger, åtminstone till

en del, inom det militära området. Om man vill vara 'ad utramque partem paratus', beredd på olika eventualiteter, bör allvarligt tagas i öfvervägande: *Förbud att utföra* hästar — rykten, okontrollerade, gå här om hästuppköp för norsk räkning — *vapen, ammunition och annan krigsmateriel.* I sammanhang med utfärdandet af sådant förbud bör man hafva klart för sig (bestämmelser utfärdade), *huru gränstrafiken* bör ordnas och öfvervakas. För ändamålet kräfves afdelandet af gränsdetaschement med noga angifna instruktioner. Dylika gränsdetaschement, — i främsta rummet bestående af *kavalleri* och *infanteri* — planmässigt ordnade och grupperade, hafva företrädesvis en öfvervakande uppgift. Men om saken skulle gå vidare, komma de till stor fördel. Vill man göra armén detta år slagfärdigare än hvad den kan blifva enbart genom en mobilisering, böra *regementsmötena* hållas tidigare än nu är afsedt. Tre årsklasser vore då under fanorna. Kräfver läget, kunna de kvarhållas i tjänst utöfver den vanliga fredsutbildningen. Man skulle ju ock, om krigsberedskapen behöfver förlängas, kunna tänka sig dessa årsklassers aflösning af andra, för att höja de senares krigsduglighet. På så sätt skulle kompletterandet till full krigsstyrka gå lätt och snabbt för sig. Under alla förhållanden bör man vidtala leverantörerna af lifsförnödenheter att kunna hålla sina leveranser tidigare redo, om så skulle påfordras. Genom att taga de små ammunitionsomladdningsfabrikerna i anspråk skulle man kunna uppdrifva tillgången på infanteriammunition icke oväsentligt. Redan 1901 tillkom på mitt initiativ en skrifvelse att påskynda ammunitionsanskaffningen, men den stoppade vederbörande i sin låda.

Kanske man redan har tänkt på ofvan angifvna synpunkter. I så fall beder jag vördsamt om ursäkt att jag tillskrifvit Herr Brukspatron dessa rader.

Vördsammast ödmjuke tjänaren Lars Tingsten.»

Sid. 189 not 3.

Såsom kapten vid generalstaben hade Tingsten redan vid 1890-talets början deltagit i utredningsarbetet för den nya härorganisation, som skulle avlösa det gamla och omoderna indelningsverket. Härunder fäste han tidigt blickarna på sig icke blott från militärt utan även från riksdagspolitiskt håll. I sina »Hågkomster» meddelar han i samband härmed en episod, värd att uppmärksamma. Hösten 1892, strax före urtima riksdagens början, hade han inbjudits att deltaga i en enskild sammankomst i Stockholm, till vilken infunnit sig en grupp ledamöter ur AK, bl. a. Olof Jonsson i Hov, Hans Andersson i Nöbbelöv och Sixten von Friesen. Från detta håll anmodades Tingsten att på vissa angivna grunder utarbeta ett arméorganisationsförslag, som sedan motionsvägen skulle framläggas vid den stundande urtiman. Han avböjde emellertid anbudet. Vid den efterföljande urtiman blev han militär notarie i det av riksdagen tillsatta särskilda utskottet. (L. Tingsten, a. a., s. 105 f.)

I utarbetandet av det härordningsförslag, som av krigsminister Crusebjörn förelades 1901 års riksdag, hade Tingsten i egenskap av avdelningschef vid generalstabens militärstatistiska avdelning tagit aktiv del. Han blev ock, som nämnts, på förslag av Lundeberg militär sekreterare i det stora försvarsutskottet. Den beslutade härordningen fick enligt Tingstens mening dock delvis en olycklig utformning.

När Crusebjörn sommaren 1903 lämnade krigsministerposten, spreds ett rykte att Tingsten skulle bli efterträdaren. (Jfr L. TINGSTEN, a. a., s. 190). Enl. ett brev från statsminister Boström till Gustaf Sparre i dec. 1902 skulle Boström även haft »alfvarliga funderingar» på Tingsten men senare övergivit tanken »till följe af erinringar», som han sade sig »ej kunnat underkänna». »Den hufvudsakliga är, att han är väl ung, när han i Sverige tillika skall vara arméens högsta chef», tillägger Boström i sitt brev. Utnämnd blev i stället Otto Virgin.

Då Virgin vidtog åtgärder för fullföljandet av Crusebjörns verk, intensifierade Tingsten sina ansträngningar att få härordningsbeslutet reviderat. Han knöt förbindelser med ledamöter av AK, vilka han matade med motioner och upplysningar i militärpolitiska spörsmål. En av dem, som han härvid anlitade, var f. d. lantmannapartisten, kammarjunkare A. Th. Carlheim-Gyllensköld från Halland (ledamot av 1901 års försvarsutskott). Liberalerna Sven Palme (f. d. artillerilöjtnant) och Henrik Hedlund hade han även kontakt med. Den senare sände han flitigt artiklar för publicering i G. H. T., dock under strängt bevarande utåt av författaranonymiteten. (Tingstens förbindelser med ovanstående berörda i brev till Herman Ekelund.) Tingstens aktion syftade närmast att undergräva krigsministerns politiska prestige och få honom störtad. Därmed vore första hindret undanröjt för uppnående av det egentliga målet: revision av 1901 års härordning och uppbyggandet av ett enligt hans mening effektivare försvar.

När Virgin tillsammans med den Ramstedtska regeringens övriga ledamöter lämnade konseljen, hade Tingsten fått en av sina hetaste önskningar uppfylld. Man har en känsla av att han ej ogärna utnyttjade tillfället att bliva efterträdaren. Under sitt fleråriga arbete med försvarsfrågor har Tingsten med stor sannolikhet betraktat krigsministerposten som slutstenen.

Se även karakteristik av Tingsten i BRUSEWITZ' recension av Lars Tingstens Hågkomster, Statsv. Tidskr. 1941, s. 88 ff.

Sid. 192 not 3.

Det har sitt intresse sammanställa Staaffs fyra punkter och vänsterpressmötets uttalande i regeringsfrågan med följande ur D. N. 1/8: »Hr Chr. Lundeberg har bestämt sig för att försöka bilda den koalitionsministär, hvari konungen måste se den logiska konsekvensen af urtima riksdagens beslut. ... Såvidt man kan förstå, är det hr Lundebergs afsikt att försöka ge regeringen en sådan sammansättning att det icke kan bli tal om att andra kam-

marens synpunkter skulle bli undertryckta till favör för speciella första kammar-stämningar. ... Gifvet är att speciellt de som inom regeringen skola representera andra kammarens båda hufvudgrupper måste fordra vissa garantier för att de verkligen kunna göra sig gällande gentemot kolleger med delvis annan grundsyn på hela problemet. Särskildt måste de naturligtvis på förhand försäkra sig om att de på hvarje punkt af underhandlingens fortgång äro fullt underkunniga om situationen och skyddade mot att ställas inför en fait accompli. Allt sådant måste vara ordnadt och aftaladt före inträdet, ty sedan är det sannolikt för sent.» Den citerade ledaren är förmodligen skriven av von Zweigbergk, vilken var närvarande vid söndagens pressmöte och valdes till den nybildade vänsterpressföreningens ordförande.

Sid. 201 not 1.

Medlem av den år 1902 av Boström tillsatta kommittén för utredning av proportionella val till AK var Biesèrt till en början principiell anhängare av proportionalismen men övergick senare (efter 1904 års riksdag) till den liberala linjen, majoritetsval i enmansvalkretsar. Avgörande för Biesèrt blev folkstämningen, sådan han uppfattade den. Se Biesèrts yttranden under rösträttsdebatterna: 1904 AK 65: 47 ff. och 1905 AK 26: 2 f.

I ett brev $^{15}/_{4}$ 1905 till sin vän disponent Låftman å Billingsfors, förutv. ledamot av AK, har Biesèrt givit följande oförbehållsamma redogörelse för sin ställning till de proportionella valen: »Då jag underskref kommittébetänkandet, var det min uppriktiga öfvertygelse, att kommittén genom sitt förslag gifvit ett uppslag till lösning af rösträttsfrågan, som skulle blifva tillfredsställande för alla. Jag har misstagit mig häri, och detta är en orsak till stor grämelse för mig. ... Strax efter offentliggörandet af kommitténs betänkande förklarade jag i en interview i Karlstadstidningen [$^{16}/_{11}$ 1903], att jag, för den händelse det skulle visa sig, att vi inte vore mogna här i landet för proportionella val, inte kunde vara med om något annat valsätt än genomförda enmanskretsar. Då jag fick klart för mig hur landet låg, hur innerligt, jag kan nästan säga hatadt det föreslagna valsättet blifvit af den allra största delen af befolkningen, gjorde jag allvar af mitt uttalande i den ofvan nämnda interviewn (ett uttalande, som jag för öfrigt gjorde äfven under rösträttsdebatten i Andra Kammaren i fjor), kastade tanken på proportionella val och började arbeta för enmanskretsarne. Och jag har inte nöjt mig med att arbeta helt lamt eller motvilligt, utan jag har gjort det med all kraft jag kunnat utveckla, hvilket naturligtvis väckt en storm af förbittring bland anhängarne af K. M:s förslag, särskildt i Första Kammaren.» Kopia bland Biesèrts papper.

Sid. 204 not 1.

I dagboken $^{31}/_{7}$ skriver Widén ytterligare: »I riksdagskorridoren råkade jag också Staaf samt hade med honom ett kortare samtal, som gjorde mig

mycket beklämd. Måtte L. hafva rätt klarat skifvan med S. i norska frågan. Dels rådde hos Staaf en viss misstro mot Lgs öppenhet, som ej bådar godt för förhållandet dem emellan; dels tycktes St. hafva själf några förbehåll, som jag ej tyckte om. Men jag hoppas, som jag ock sade, att själfva händelsernas allvar skall komma som en bjudande nödvändighet till enighet och kraftansträngning... I 'Vårt Land' för i afton står en mot mig synnerligen giftig liten bit av Scævola (Ahlgren) antydande att jag för att komma in i ministären öfvergifvit mitt program i rösträttsfrågan. Jag har nu för det första ej haft annat program i rösträttsfrågan än det jag talat och röstat för; och jag hade nog *säkrare* verkat *för* inträde i en ministär genom att rösta *för* än *emot* proportionella val, el. genom att helt enkelt tiga i st. för att tala. Kommer jag nu in, så är det nog *i trots af* min ståndpunkt i rösträttsfrågan.»

Som komplement må återgivas även följande ur Widéns brev $^{31}/_{7}$ till hustrun: »Ännu är intet klart... Det är nu fråga om en samlingsministär enbart för lösande af norska frågan. Det är detta, som gör att jag står kvar som kandidat och eventuellt förklarat mig villig mottaga posten som civilminister. ... Det blir en mycket heterogen ministär; och fråga är, om detta är bra! Men det anses att man äfven i ministären bör *samla* sig! Man skulle på detta sätt få mera pondus mot Norge. ... Utan allt tvifvel är det en betydligt stor fond af självöfvervinnelse och moraliskt mod, som Lundeberg måst utveckla för att komma dit han nu syftar. Och eget skall det bli att se, hvad majestätet nu säger; svårt säges han hafva det att blifva af med Palander.»

Sid. 206 not 8.

G. A. Berg i dagboken $^{31}/_{7}$: »War jag ... på middag hos ... å Djursholm. Efter middagen blef jag i telefon uppringd af Lundeberg, som bad mig att, så tidigt jag kunde, komma in till Stockholm och göra honom ett besök. Kl. $^{1}/_{2}$ 8 afreste vi från Djursholm och kom jag vid $^{1}/_{2}$ 9 tiden upp till Lundeberg, som, något opasslig, gått till sängs. Han meddelade mig, att han efter emottagande af konungens uppdrag först hade för afsigt att bilda en ren högerministèr, men att han under arbetet härmed funnit, att en ministèr, hvars uppgift var att förbereda uppgörelse med Norge, skulle komma att sakna de moderatas och liberales förtroende, om ministèren bestode uteslutande af högermän. Bättre då att försöka fortsätta det samarbete och samförstånd, som skapats i Särsk. Utsk. Af sådan anledning hade uppgjorts följande lista... Alla hade gifvit jakande svar utom just.rådet P[etersson] och Hammarskjöld, hvilka voro uppkallade tills i morgon. Jag hade blifvit tillspord så sent, enär man förut ville hafva kontingenten från 2 k. bildad, helst man möjligen befarade invändningar emot ett eller två namn. Mitt namn hade varit uppfördt på den lista, som i fredags den 27de framlades för konungen och af honom godkändes. På min fråga hvad Lars Åkerhjelm sade om mitt namn, visade Lundeberg mig den af Å. uppgjorda och med

hans stil skrifna lista, hvarå mitt namn fanns upptaget. Sedan jag sålunda hört mig för, svarade jag Lundeberg, att jag ansåg en koalitionsministèr såsom den enda rätta anordningen. Men för min del hade jag stora betänkligheter, icke minst för min ålder och mina fysiska krafter. Jag trodde ock att det skulle vara mindre ansträngande för mig att öfvertaga just.min.-portföljen än att vara konsultativ — helst jag icke var skolad att döma efter föredragning. Jag begärde derför betänketid för att rådföra mig med min hustru, tala med min läkare och närmare öfverväga. Jag fick äfven anstånd, men ej längre än tills i morgon kl. 11 f. m., då Lundeberg skulle vara uppe hos kungen. Den natten sof jag icke mycket.»

Sid. 207 not 3.

G. A. Berg i dagboken 1/8: »Kl. 1/2 10 på morgonen gick jag till Dr Sture Carlsson, som efter en längre undersökning förklarade, äfven skriftligen, att jag väl lider af lindriga förändringar i hjertat (Cordis scleros) men att dessa äro så obetydliga att Carlsson icke kunde tillstyrka ett afböjande af erbjudna uppdraget. Efter hemkomsten meddelade jag mig pr tel. med Lundeberg, som sade mig att han nu konfererat med Hammarskjöld, som emottog ecklesiastikportföljen och just.r. Petersson, som föredrog konsultativa platsen, hvadan justitiedepartementet erbjöds mig. Jag emottog den!»

Ur Widéns dagboksant. 1/8 må även följande återgivas: »Kl. 12 var sammanträde i Konst.utskottet, som endast hade att bestämma arfvode till vaktmästaren och att justera protokollet öfver att det intet haft att göra. Vi voro endast 8 där, bland dem David Bergström, som tydligen visste, hur det var med den nya ministären. G. A. Berg satt ordförande och var alldeles fasligt nervös. Det var just underligt att sitta och behandla sådana futtigheter som dessa frågor, då bakom låg så mycket viktigare... Af G. A. Berg hörde jag, att just.rådet Petersson afböjt justitie-portföljen, men skulle blifva konsultativ. Däremot var han själf ifrågasatt till justitie. Skulle lämna svar kl. mlan 12 och 1. Ej underligt att han var nervös! ... Råkade Reuterskiöld, med hvilken det var välgörande att få språka en smula. Gick med honom och Åkerlund och åt middag på Rydberg, reste ut till Djurgårdsbrunn och drucko kaffe. — Kl. 8 hade jag haft besök af Wachtmeister; råkade honom, Lundeberg och Lindman på Rosenbad. Nu var allt klart! Hammarskjöld hade gifvit med sig, men först sent på aftonen. Jag hade hela eftermiddagen känt mig ganska lugn och var nu glad att allt var öfverståndet. ... Satt med Lindman till kl. 1/2 11 utanför Grand Hotel och skref sedan bref till Landshöfdingen; lade mig sent och sof dåligt.»

Sid. 208 not 7.

»Stockholm den 1 augusti 1905.

Bruksägaren och Kommendören med Stora Korset m. m., Högädle Herr Chr. Lundeberg, Stockholm.

Ärade Broder. Jag hoppas att natten låtit Dig öfvervinna Ditt illamående

och att Du i dag åter står redo, att med full kraft fortsätta Ditt ansvarsfulla och mödosamma verk.

Då jag i går talade om civil- eller sjöförsvarsdepartementen, så glömde jag framhålla en sak, som möjligen kan vara af någon betydelse, nemligen att jag vid det förstnämnde finge telegrafverket under mig och då kunde fortsätta de af mig preliminärt med Cedergren påbörjade underhandlingarne mellan riks och allmänna. *Mitt* förnämsta skäl är dock att jag känner det mer och mer tråkigt att efterträda P[alander] och derigenom få på mig ett sken af att vilja undantränga honom, hvilket jag så ogerna vill. Väl förstår jag att den som bildar ministär icke får tänka på dylika saker, men för den som skall efterträda vederbörande framträda de skarpt nog, ja så pass, att jag helst skulle vilja derför undanbedja mig förtroendet. Ännu är det kanske ej för sent och en sjöminister fås på *mycket* kort tid, vare sig P. kan qvarstå eller någon af de andra omtalde vidtalas.

Skulle nu oaktadt detta något komma ifråga i ena eller andra vägen för mig, så är det väl fullt klart, hvilket jag trott hela tiden, att jag kan få repliera på telegrafverket. Det kan ju synas egendomligt för Dig att jag talar om ett sådant vilkor, men skälen derför utvecklade jag i går, jag trifs der, beherrskar saken och tror mig kunna göra mitt land gagn på den posten. I evighet förstår jag ju att det ej kan stå öppet men någotdera året, och blott jag sedan får tillfälle, att innan posten tillsättes med ordinarie innehafvare, blifva satt i tillfälle att återgå.

Slutligen vill jag beträffande den fråga vi talade om i går, nemligen om jag såsom sjöminister skulle hafva militär grad eller ej säga, att dylika saker verkligen äro mig temligen likgiltiga, men att jag ej rätt förstår huru jag i så fall skulle kunna tilldelas en lägre grad än den jag nu har. Jag bär nu faktiskt generalsgaloner på min uniform och det kan ju ifrågasättas lämplighet att sedan anlägga en lägre grad. Vidare medför det den egendomligheten, att då t. ex. Amiral Dyrssen nu är efter mig i Generalmajorsgraden, så skulle jag sättas efter honom i Amirals grad och efter alla Kommendörerna, bland dem äfven t. ex. en sådan som blifvit Kommendör efter det jag blef Generaldirektör. Dessa saker äro ju, som jag förut sagt, mig temligen likgiltiga och H. M. Konungen bestämmer ju detta, jag har blott velat för Dig framhålla saken, ty för mig kännes det som en degradering.

Det skall väl nu blifva klart i dag och jag hoppas att Du ej fått för mycket bekymmer med de sist[a] kandidaterna och att Du ej illa upptager hvad jag nu skrifvit om. Mitt inträde eller icke i ministären, särskildt om det sker på sjöministerposten, torde vara af temligen ringa betydelse.

Med Högaktning och Vänskap Arvid Lindman.»

Sid. 230 not 3.

Dagbladet $^{2}/_{8}$: »Naar det varte saalænge, förend man kom til dette Resultat, var det som bekjendt fordi mæktige Kræfter anstrengte sig for at faa dan-

net et Ministerium af lutter Höire eller Kraftpatrioter. Og under disse Omstendigheder er det jo egnet til at vække mere Haab hos Fredsvennerne i begge Lande, at det dog blev en Samlingsregjering. Et bedre Indtryk vilde de jo gjort, om ikke selve Chefen havde været en saa udpræget konservativ Partimand som Godseier Lundeberg; men paa den anden Side synes den Omstendighed, at en Mand som Hr Staaff har ladt sig opta i Riksstyret, at burde kunne ansees som en Borgen for loyal Optræden. Hr Lundeberg har jo ogsaa i det senere git Indtryk af at være noget mindre storsvensk end tidligere. ... Den nye Regjerings Sammensætning har ikke forværret Udsigterne.» — Norske Intelligenssedler $^{2}/_{8}$: »Som man ser, er den nye Regjering en Blandingsregjering. Meget norskvenligt er Ministeriet jo heller ikke.» — Verdens Gang $^{3}/_{8}$: »Man maa nemlig gaa ud fra, at naar udprægede Representanter for det liberale Samlingsparti som Advokat Staaff og Ingeniör Biesèrt har gaat ind i Regjeringen, har de sikret sig, at de Liberales Mening ved Kompromisset kommer til sin Ret ved hvert Skridt, som foretages i den Sag, hvorpaa Regjeringen er dannet. Statsraad Staaff har ved hyppige Besög og Studiereiser i vort Land erhvervet sig et indgaaende Kjendskab til Norge og norske Forhold, og han har mange Venner her. Statsraad Biesèrt har ogsaa mange Forbindelser i Norge. Ogsaa Statsraad Widén ... tör regnes blandt dem, der vil sætte meget ind paa et fredeligt og forsonligt Opgjör.» — Jfr ock norska pressuttalanden i A. Bl. $^{3}/_{8}$ och Sv. D. $^{4}/_{8}$.

Bothners dagboksant. $^{2}/_{8}$ kan även förtjäna att citeras: »Det nye svenske Ministerium er udnævnt idag. F. d. norskæteren Lundeberg Statsminister, Grev Wachtmeister Udenrigsminister, forövrigt en Blanding af alle Partier — et Koalitionsministerium til loyal Gjennemförelse af Sveriges Vilkaar. Navnene Staaff, Biesèrt og Widén tyder bestemt paa, at Meningen er at söge komme til et fredeligt Opgjör med Norge.»

Ministären Lundebergs avgång.

Sid. 231 not 2.

Sålunda sändes Hjärne jämte G. O. Wallenberg till England och Bonde till Frankrike. På norska sidan verkade främst Fridtjof Nansen.

Som ett led i strävandena att vinna folkrättsligt erkännande åt Norge får man fatta den aktion, som vissa norrmän, främst Wedel-Jarlsberg, igångsatte för att söka förmå prins Carl av Danmark, svärson till kung Edward VII av England, att före konfliktens lösning infinna sig i Norge och mottaga norska kronan. Ett sådant steg skulle otvivelaktigt ha verkat utmanande mot Sverige. Som nämnt hade stortinget hos kung Oscar anhållit att en prins av huset Bernadotte måtte få bestiga Norges tron, kungen hade hän-

skjutit avgörandet till urtima riksdagen, men denna hade icke funnit anledning upptaga frågan. Något svar på stortingets framställning var alltså icke avgivet, frågan hölls öppen. Enl. svensk uppfattning var tronen i Norge icke ledig, förrän riksakten upphävts, och kunde alltså icke erbjudas åt någon överhuvud. Om den intriganta aktionen i tronföljdsfrågan se uppgifter hos Lee, a. a., s. 315 ff. (berörda avsnitt översatt och avtryckt i Sv. D. 15/10 1927), British documents on the origins of the war 1898—1914, vol. VIII, s. 81 ff., Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914, Bd 19: 2, s. 461, Lövland, a. a., s. 139 ff., och Hagerup-Bull, a. a., s. 89 ff., samt framställningar hos Nissen, a. a., s. 132 ff., och Keilhau, a. a., s. 463 ff.; jfr ock Günther, Minnen från ministertiden i Köpenhamn, s. 15 ff.

Sid. 232 not 3.

Förhandlingar om formen för hänvändelsen hade i förväg förts mellan Benjamin Vogt i egenskap av norska regeringens ombud och utsedda representanter för den svenska regeringen, Lundeberg, Wachtmeister, Hammarskjöld och Staaff. Till en början ville norrmännen i hänvändelsen repliera på stortingets skrivelse av den 19 juni till kung Oscar (se ovan s. 67), men detta godtogs icke av den svenska regeringen, som fordrade att i hänvändelsen skulle åberopas urtima riksdagens beslut av den 27 juli, »eller något däremot svarande, som utmärker att underhandlingarne skola röra sig om där uppställda mål». »Vogt stretar emot», anmärker Widén i sin dagboksant. 19/8 om händelsen, »men slutligen fick man dock fram en form, som kunde tillfredsställa båda parterna.» — En utförlig norsk version om Vogts Stockholmsbesök och tillkomsten av stortingsskrivelsen 22/8 föreligger hos Nissen, a. a., s. 151 ff.

Sid. 232 not 5.

Enl. G. A. Bergs dagbok 13/9 hade franska och ryska ministrarna i Stockholm resp. 12/9 och 13/9 uppvaktat t. f. utrikesminister Lindman och å sina regeringars vägnar framhållit, »att dessa icke kunde annat än högeligen ogilla, att Sverige ville förmå Norge rasera sina historiska fästningar och minnesmärken». Lindman hade försäkrat att svenska riksdagen endast avsett raserandet av »under *senare tider* anlagda befästningar». Enl. samma källa besöktes Lindman 15/9 även av engelske ministern, sir Rennel Rodd, vilken sade sig visserligen icke komma »på samma sätt» som förut de franska och ryska ministrarna men dock ville framhålla, att England »önskade att hofsamhet måtte mot Norge iakttagas». Rodd hade även i samma syfte besökt kronprinsen. — Jfr Rodd, a. a., s. 67 f.

Sid. 237 not 2.

Om Staaffs hållning under Karlstadsförhandlingarna föreligga flera uttalanden i det tillgängliga källmaterialet. Här återgivas utdrag ur Widéns, Hell-

ners, Schottes och Maud von Steyerns anteckningar samt ett uttalande av Hj. Hammarskjöld.

Med Wachtmeister som sagesman skriver Widén i dagboken 9/9: »Hvad som särskildt gjort ett starkt intryck på norrmännen var att Staaff, hvilken de väntat skola intaga en mera medgörlig ståndpunkt, häruti fullt sekunderade de andra svenskarne. Denna deras uppfattning och besvikenhet läto norrmännen ock ganska tydligt förmärka.»

I fästningsfrågan gjorde Staaff flera inlägg, och hans yttrande 6/9 refererar Hellner i sina ant. från Karlstad sålunda: »Staaff talar om Kongsvinger och Fredriksten. De militära utredningar, som ägt rum på svensk sida, ha visat, att dessa fästningar innebära ett hot mot viktiga punkter och viktiga förbindelseleder i Sverige. Därför har man i Sverige blifvit fullt klar på, att om dessa fästningar bibehållas, så måste man i Sverige anlägga motfästningar. Kan detta gagna freden? Kommer det ej tvärtom att framkalla en ständig oro och en känsla af fara? Är det ej då naturligt, att Sverige i ersättning för unionen kräfver fästningarnas nedläggande? Äfven om jag ställde mig på Michelsens sida, så skulle jag ej kunna finna annat än att det är i *fredens* intresse, att fästningarna nedläggas.» — Till ovanstående ant. har Hellner vid samtal med förf. 1938 lämnat följande kommentar: »Staaffs uttalande är ett bevis för huru avgjort han ställde sig på samma ståndpunkt som den övriga svenska delegationen. Denna Staaffs ståndpunkt hade med all sannolikhet en stor betydelse för norrmännens slutliga ställningstagande. Norrmännen hade förmodligen hoppats på en splittring i den svenska opinionen — detta nu sagt som en gissning. Man märkte på norrmännen att de blevo oangenämnt berörda av Staaffs yttrande, då de funno att en sådan splittring icke var att vänta.»

Förutv. statsrådet Hj. Hammarskjöld har vid samtal med förf. 1938 ock understrukit Staaffs absoluta solidaritet: »Han var fullständigt lojal. Grälade av hjärtans lust med norrmännen, mest med Berner.»

Enl. Schottes memoarant. skall Lövland vid ett samtal 1914 med Schotte om Staaff ha fällt omdömet att denne »var en stor politikus, men svår i Karlstad».

»Det var ej med litet misstro som Staaffs kolleger beredde sig till samarbetet med honom i Karlstad», skriver slutligen Maud von Steyern, född Wachtmeister, i en ant. nedskriven 1911, vid ett tillfälle då händelserna 1905 utgjort samtalsämne i familjen. »De ansågo dock politiskt klokt att taga honom med. Emellertid vann han genast både Lundeberg och pappa genom att obetingat och kraftigt ställa sig på deras sida mot norrmännen. 'Jag vet ej med säkerhet', sade pappa, 'men jag håller det ej för otroligt att norrmännen, som mycket hoppats på Staaffs ditkomst, försökte underhandla enskilt med honom. Men försökte de det, avvisade Staaff dem genast och bestämt. Handla på egen hand eller i förbund med norrmännen gjorde ej Staaff.'»

Sid. 240 not 4.

Kopia av Widéns skrivelse till valmännen påträffad dels bland Lundebergs papper från Karlstad, dels bland Widéns egna papper. Beträffande rösträttsfrågan heter det i skrivelsen: »Hvad rösträttsfrågan angår har jag redan varit i tillfälle att tillkännagifva detta och kan nu hänvisa till detta tillkännagifvande. Jag vill blott tillägga, att jag, såsom jag tillförne flera gånger yttrat, lifligt önskar en snar och effektiv lösning af denna fråga, fastän jag fortfarande anser, att det icke borde ske med införande af den proportionella valmetoden.»

Sid. 241 not 8.

Sålunda skriver Viktor Millqvist 3/8 till Staaff att han »tyvärr» ej kan hängiva sig åt hoppet »att Lib. Saml.p. skulle återkomma med någon större majoritet». Och i brev 16/9 säger K. G. Karlsson i Göteborg till Staaff att han »ej genom uttalade farhågor velat nedslå» dennes mod. Efter valet skriver vidare Fridtjuv Berg 1/10 till statsrådet Sofus Arctander i Norge: »Vår farhåga var, att vårt folk i yrvakenheten skulle kasta sig blindt åt höger.» Kopia bland Fridtjuv Bergs papper.

Jfr ock följande ur Bothners dagbok 17/8: »I et hertil fra en svensk Politiker ankommet Brev (et Medlem af den forrige svenske Regjering; Navn kunde ikke nævnes) siges det, at Chauvinismen har ... gjennemarbeidet alle Lag i Sverige — ikke engang Socialisterne er uberört. Vedk. ser mörkt paa Situationen og anmoder med de forestaaende svenske Rigsdagsvalg for Öie om at vi gjennem vor Holdning til Opgjörelse maa komme det svenske liberale Parti til Hjælp. Ellers vil det ved Valgene blive feiet væk.» Vilken förutv. svensk statsrådsledamot som åsyftas är svårt att säga. Möjligen skulle man kunna gissa på Lagerheim.

Sid. 250 not 5.

Bland Lundebergs papper finnes en »Vördsam P. M.» dat. 19/10, ej undertecknad men skriven av FK-ledamoten J. M. Ekströmer å Fågelfors, tillhörande majoritetspartiets moderata flygel. Promemorian upptager följande fyra punkter: »[1] Underhandling om Novembertraktatens förnyande med England. — [2] Antagande af en autonom, fullkomligt våra näringar skyddande, tulltaxa, att tillämpas vid införsel från de länder med hvilka öfverenskommelse om behandling såsom den mest gynnade nation eller tarifftraktat ej kunna träffas. — [3] Den nuvarande Regeringens qvarstadnande äfven för lösning af våra inre stora frågor, såsom rösträtts- och arbetarfrågorna. — [4] I den förra frågan skulle möjligen tremans-kretsar med antingen direkta eller indirekta val (efter eget bestämmande) kunna accepteras af en del liberaler och Stallerhultsgruppen. Hvar och en röstar med 1 röst med ett, två eller tre namn på valsedeln; hvarvid de nämnda erhålla resp. hel, half eller tredjedels röst.»

Av ett visst intresse är även ett brev dat. Stockholm 17/10 från SäU:s sekreterare prof. Sam Clason, vari denne uppmanar Lundeberg att icke avgå från statsministerposten. Tvenne alternativa lösningar antydas, antingen en rekonstruerad och åt vänster utbyggd koalitionsministär (inneslutande förutom Biesèrt även Zetterstrand, förmodligen också Staaff) eller en »högerministär, som lägger fram ett nytt proportionellt förslag; och om det ej går, upplöser Andra Kammaren samt segrar — eller faller i strid». I båda fallen skulle Lundebergs »auktoritet sitta i spetsen». Mot honom »skulle motståndet i Andra Kammaren vara dämpadt; annars komma liberalerna att dra åt sig alla osäkra».

Ytterligare ett projekt framlades av prof. C. A. Reuterskiöld i ett brev dat. Uppsala 23/10: »*Om* koalitionen ej kan upprätthållas, *om* Eders Excellens ej själf kan förmås bilda en ny ministär, *om* heller ingen annan acceptabel högerman af den äldre högern därtill är villig, så låt, hellre än att lämna makten och tillfället till dess utnyttjande åt liberalerna, den unga högern göra ett försök. I så fall *vågar* jag hemställa, huruvida, trots det nyligen erhållna riksdagsmannaskapet, professor Kjellén icke skulle vara möjlig. Eders Excellens, det behöfs i dessa tider ett djärft steg, och mig synes det vara väl så djärft att sätta herr Staaff som herr Kjellén i spetsen, men det senare steget vore säkert lyckosammare än det första.»

Sid. 251 not 8.

I brevdagboken 12/6 1906 skriver Ernst Beckman: »Af f. statsrådet Widén hörde jag att Staaff på sin tid gjorde allt för att förmå Lundeberg att ss chef för samlingsministären lägga fram liberala samlingspartiets förslag. Tänk om han gjort det!» — Tilläggas kan att Lundeberg även från andra håll fick mottaga liknande råd. Så refererar Ernst Beckman i brevdagboken 2/1 1906 ett brev från Hugo Hamilton, vari denne återger ett samtal med Lundeberg om regeringskrisen. Hamilton sade sig ha framhållit för Lundeberg att framgången berodde mindre på de personer han kunde få med sig i ministären än på det program han proklamerade. »Du skall nu göra hvad mången konservativ statsman före dig har gjort», yttrade Hamilton till Lundeberg. (Citationstecknen även hos Beckman, varför de torde beteckna verkliga citat ur Hamiltons brev.) »Du skall nu acceptera de liberalas program i rösträtts- och arbetarefrågorna. Om *du* gör det, så kan du taga 1sta K. med dig.» Härtill svarade Lundeberg: »Det vill säga, att du säger som Staaff — de konservativa skola segra i Samlingspartiets tecken.» Lundebergs replik, som bestyrker Widéns ovan anförda uppgift, är träffande och kan, trots sin tillspetsade form, anses som ganska betecknande för den aktuella situationen.

Jfr även följande i D. N. 30/10: »Är det hans [Lundebergs] mening att göra något nytt experiment i Boströmiansk s. k. rikspolitik? Åsyftar han att efter stora engelska mönster låta den svenska högern upptaga vänsterns

reformprogram för att på detta sättet stärka sin ställning och stjäla rivalernas vind?»

Sid. 263 not 6.

Hj. Hammarskjöld i brev till G. A. Berg, dat. Köpenhamn $^{15}/_{12}$ 1905:

»Det kan dock erinras, att det under åtminstone två veckor på högsta och allerhögsta håll ansetts som en gifven sak, att Lundebergska ministären skulle afgå, och att redan i midten af Oktober en statsministerkandidat tillkallades; att först den 28 Oktober, sedan afskedsansökningarna redan ingifvits, den tanken uppstod att qvarstå med ett visst rösträttsprogram; att, när försöket i denna riktning, efter öfverläggningarna mellan några statsrådsmedlemmar, visat sig omöjligt att genomföra, först den 30 Oktober framkastades den idé, som fick sitt uttryck i Konungens bref följande dag; samt att således de sträfvanden, som gäckades genom följderna af Wachtmeisters (och min) obenägenhet att qvarstå, icke voro många dagar gamla.»

Hammarskjölds teckning av krisen i anförda avsnitt av brevet synes väl överensstämma med den framställning, som ovan lämnats på grundval av väsentligen G. A. Bergs och Widéns uppgifter. I en punkt föreligger dock en mindre avvikelse. Hammarskjöld skriver att konungens brev i P. I. T. $^{31}/_{10}$ var ett uttryck för uppslaget av $^{30}/_{10}$, nämligen att ministären efter rekonstruktion skulle kvarstå som ett slags politiskt provisorium. Konungens brev hade emellertid en vidare syftning. Konungens vädjan riktades till statsrådets *alla* ledamöter.

I Hammarskjölds brev heter det efter ovan citerade följande: »Hvilka möjligheter lågo i den af Staaff föreslagna sammansättningen, och huruvida ej Lundeberg då kunnat pressa[s?] med eller utan Wachtmeister, kan jag icke bedöma. Deremot känner jag mig allt mer öfvertygad, att jag ej skulle många veckor förmått bära den arbetsbörda, som väntade mig.»

Det är svårt att förstå vad Hammarskjöld åsyftat med dessa ord. I övrigt källmaterial finnes ej något, som styrker en sådan framställning från Staaff, som här antydes i Hammarskjölds brev. Kanske föreligger helt enkelt ett skrivfel eller en namnförväxling? Om namnet »Staaff» utbytes mot namnet »Widén» blir saken genast begriplig. Själv har Hj. Hammarskjöld vid samtal med förf. 1938 ej kunnat lämna någon förklaring.

Sid. 266 not 5.

G. A. Berg i dagboken $^{19}/_{10}$: »Privataudiens hos konungen. När jag kom upp för att begära företräde var konungen upptagen. Kronprinsen, som äfven satt och väntade hos kabinettskammarherren, bad mig medfölja in uti Victoriasalen, der han frågade om min mening, huru en ministèr skulle sammansättas, derest den nuvarande icke kunde förmås att qvarstanna. Han ville särskildt höra hvad jag tänkte om en liberal ministèr. Jag svarade, att jag obetingadt afstyrkte en sådan ministèrs bildande för närvarande. Först och

främst vore ju läget sådant, att, om de båda liberalerna Staaff och Biesèrt sprängde den nuvarande ministèren, deraf icke borde följa att de eller liberalerna sålmedelst borde skaffa regeringen i sina händer utan en moderat konservativ regering rekonstrueras eller bildas af gamla och nya män. En liberal ministèrs bildande under nuvarande förhållanden skulle medföra proportionalismens undanskjutande för liberala samlingspartiets rösträttsförslag, men det borde vara på proportionalismen vi skulle bygga. Slutligen fruktade jag, att en blifvande liberal ministèr à la Staaff skulle försumma eller rättare icke våga framdrifva försvarskrafven och apanagefrågan, som efter upplösningen af unionen måste upptagas vid nästa riksdag. Kronprinsen syntes tveksam och tycktes icke dela min farhåga i sistnämnda hänseende (försvarskrafven och apanaget). Han antydde att en liberal ministèr kunde få sina meningsfränder med sig. På de konservativa visste han nog att man kunde räkna (något som han dock icke nu uttalade).»

Sid. 271 not 8.

»Rättvik den 31 oktober 1905. Högt ärade wän!

Ehuru jag icke vågar hoppas att du skall fästa nämnvärdt afseende vid hvad jag härnedan kommer att säga, kan jag dock icke afhålla mig från att ännu en gång till dig ställa en innerlig bön att du icke måtte lemna landets öden i händerna på en regering, som för winnande af sina mål och syften måste stödja sig ej blott på de s. k. liberala elementen i riksdag och land, utan äfven blir nödgad att med eller mot sin vilja taga de radikala och socialistiska till bundsförvanter. Äfven om en sådan regering icke skulle blifva långlifvad måste den dock, så länge den är vid makten, försöka att tillfredsställa sina oroliga anhängare genom att ej blott afhålla sig från hvarje lagstiftningsförslag, som kan lända till återställande af ordning i landet, utan antagligen äfven komma med förslag, som ytterligare förminska lugn, ordning och möjligen [möjligheten?] att arbeta, samt, om dessa ej af riksdagen godkännas, antagligen, som det redan framhållits i en del af wensterpressen, upplösa denna och vid de nya valen genom agitation och vädjande till massorna bringa landet i ytterligare oro.

Jag kan icke fatta att kloka och begåfvade män våga utsätta [landet?] för sådana äfventyrligheter, egentligen endast under förhoppning att en wensterregering skall misslyckas och blifva kortlifvad. Det synes mig äfven att härvid de oroligheter, som skaka wårt grannland i öster, ej förbises. Den smitta, som säkerligen därifrån kommer att spridas hit, påkallar att regeringen ligger i händerna på män, som veta och våga att i tid vidtaga nödiga åtgärder för bibehållande af ordning och lugn. Det behöfs nog icke här att liksom i grannlandet gripa till 'ultima ratio', åtminstone icke i otid, om blott regeringen visar fasthet och kraft inom de gränser, lagen utstakar. Ur rent parlamentarisk hänsyn synes mig lemnandet af makten i wensterhänder en orimlighet, ett oting och ett underkännande af första kam-

marens betydelse och befogenhet. Att en stor majoritet för en högerregering finnes inom riksdagen är ju obestridligt, under det en wensterregering icke eller knappast kan räkna på majoritet i den andra kammaren, i den ena af de båda. Jag beder dig betänka hvilket prejudikat för framtiden härigenom skapas, huru öfvervägande betydelse derigenom gifves den andra kammaren och huru mycket den förstas befogenhet nedsättes, samt hvad som deraf kan blifva en följd. Jag kan icke förneka att efter det mödosamma, svåra och skickliga arbete, som du utfört, du kan vara i behof af hvila, men du har ock intagit en så betydande ställning i wårt politiska lif, att du, utan att hafva frammanat en efterföljare, icke utan skada för wårt land kan lemna den. Du är erkänd och uppburen af alla partier inom riksdagen och åtnjuter i hela wårt land ett anseende och ett förtroende, som någon annan statsman, möjligen med undantag för Louis De Geer, före dig ej åtnjutit.

Du skall måhända finna det ovänligt att en person, som du hedrat med din wänskap och ditt förtroende och som bör känna att din hälsa ej är stadig, det oaktadt så enträget som jag will pressa dig till det svåra och mödosamma wärf, hvarom fråga är. Jag skulle ej göra så, om jag ej vore öfvertygad att du för närvarande är den ende, som kan till båtnad för wårt land öfvertaga det och då måste alla personliga hänsyn vika.

Förlåt att jag kommer till dig med detta — jag har ej kunnat annat.

Din tillgifne Rob. Almström.»

Sid. 272 not 1.

Gustaf E. Ericson i brev till förf. $^{25}/_{10}$ 1933:

»Partiläget eller kanske rättare det politiska läget i riksdagen hösten 1905 var onekligen ganska intressant. För att riktigt förstå det är det nog emellertid nödvändigt att känna en del interiörer, som egentligen aldrig kommit till offentligheten eller åtminstone aldrig behandlats offentligt. Jag ber då först få nämna, att Lundeberg efter Karlstadsförhandlingarna hade fått mot sig en mycket stor del av högern, den höger, som hade yrkat en skarpare uppgörelse med Norge. Den fraktionen torde visserligen icke ha utgjort majoriteten inom högern, men den bestod av beslutsamma män, och den saknade icke inflytande. ... Uppgörelsen i Karlstad stärkte således icke Lundebergs ställning. Det ansågs givet, att han skulle kunnat vinna mycket mer för vår räkning, och dessutom tyckte man, att Sveriges ära icke nog beslutsamt hade upprätthållits. ... Man ansåg också, att Lundeberg över huvud taget varit för svag gentemot norrmännen i Karlstad. Han hade icke orkat med att hålla dem stången. Staaff hade i det fallet uträttat mer positivt än Lundeberg. När Karlstadsinstrumentet sedermera blev offentligt, stärktes den övertygelsen. ...

Vårt Lands s. k. distraktion var icke någon oöverlagd handling.[1] Om jag icke missminner mig, stod den i något slags samband med tidningens mot-

[1] Härmed åsyftas Vårt Lands omsvängning i regeringsfrågan, berörd ovan s. 243.

sättning till Lundebergspolitiken. Den nya partibildningen ... kom ju heller icke att spela någon avgörande roll. ... Över huvud taget utmärkte sig ställningen för sin osäkerhet, och Vårt Land, som förfäktade den mest outrerade meningen inom högern, försökte manövrera så, att man skulle slippa både Staaff och Lundeberg. Jag hade därvidlag en ganska stark falang bakom ryggen, och vi arbetade ganska energiskt i den riktningen. Framför allt ville vi icke ha Lundeberg kvar vid makten, och såtillvida lyckades vi också.»

Vårt Lands och de intransigentas insatser och betydelse under krisen ha av brevskrivaren högst betydligt överskattats. Det anförda torde dock kunna anses såsom karakteristiskt för tänkesättet och känsloläget inom den högerfalang, vars språkrör vid denna tid var Vårt Land.

Sid. 272 not 5.

Utkastet är skrivet med bläck å ett vanligt folioark, å baksidan är med blyerts annoterat »Sedermera inhiberad interview», allt med Afzelius' handstil. — Tydligen har Afzelius blivit anmodad att uttala sig i saken av någon tidning, därefter övervägt ett svar men senare avböjt att uttala sig. Sannolikt har frågan ställts av Aftonbladet-Dagen, som lagt upp en enquête med framträdande riksdagsmän. Då Aftonbladet-Dagen i regeringsfrågan förfäktade åsikten, att det ej vore lyckligt att vänstern nu bildade regering, är det antagligt att man helst önskade enquêtesvar, som bestyrkte riktigheten av tidningens åsikt. Det är dock frapperande att nästan alla införda uttalanden utmynna i en önskan att koalitionsministären skulle kvarstå, tills läget klarnat. I sin intervju i Dagens Nyheter $^{31}/_{10}$ uttryckte också Staaff förvåning över att ej han och Biesèrt beretts tillfälle yttra sig och insinuerade att tidningen »väl haft sina skäl».

Ministären Staaffs tillkomst.

Sid. 281 not 9.

Konceptet är skrivet med blyerts å ett iturivet brevpapper. Flera ändringar och strykningar ha företagits. Av viktigare korrigeringar må nämnas att Bergström ursprungligen skrivit »red. H.», d. v. s. redaktör Henrik Hedlund, men sedan ändrat till »Handelstidn.». I början av sista satsen har Bergström först skrivit »Det är af vikt att det göres gällan[de]», sedan ändrat formuleringen till »Det bör naturligtvis med styrka göras gällande», varefter ytterligare korrigering skett genom strykning av ordet »naturligtvis» och inskjutande av ett »kan» framför ordet »bör» (se den slutgiltiga formuleringen i texten ovan). Konceptet bevarat av David Bergström i kuvert med påskriften: »När första Staaffregeringen var i annalkande. Hösten 1905. D. Bgm (resp. Staaff) till A. B. via G. H. T. Viktigt!!»

G. H. T. hade $^{20}/_{10}$ haft en ledare i regeringsfrågan men införde $^{21}/_{10}$, tydligen som resultat av David Bergströms anhållan, ånyo en mindre artikel

i frågan, vari tidningen polemiserade mot A. Bl. I fråga om den nya regeringens lämpligaste sammansättning överensstämde dock icke David Bergströms uppfattning helt med G. H. T:s. Medan Bergström ville att reformarbetet skulle omhändertagas »af vänstermän och af inga andra», uttalade G. H. T. förhoppningen att den nya ministären skulle komma att innesluta även »moderata element». Jfr G. H. T. $^{20}/_{10}$ och $^{30}/_{10}$.

Sid. 282 not 3.

Inom Staaff närstående kretsar synes man ha haft uppfattningen att Lundeberg föreslagit konungen att vända sig till Staaff. I ett brev från David Bergström till Staaff $^{30}/_{9}$ 1908 heter det sålunda: »När valresultatet gick högerpolitiken afgjordt emot, *gick Lundeberg sin väg* och tillrådde Konungen att taga en ministär motsvarande valens utslag.» — I sina memoaranteckningar skriver ock Schotte: »De nyss avslutade valen till andra kammaren gåvo också vid handen att rösträttsvännerna hade avgjord majoritet... Lundeberg gav anvisning på Staaff såsom den, vilken borde bilda den nya politiska regeringen och Staaff erhöll också Konungens uppdrag härom.» — Hellner har vid personligt samtal med förf. 1938 sagt sig vara »övertygad om att Lundeberg, på grundval av det förtroende han fattat för Staaff, anvisade denne som ministärbildare till konungen». — Hj. Hammarskjöld, vilken därom tillfrågades 1938, svarade förf.: »Tror icke att Lundeberg rått konungen till något. Behövdes egentligen intet råd. Var intet annat att göra än att vända sig till Staaff.»

Jfr även i litteraturen förekommande uppgifter. Hos Hasselgren, Oscar II, s. 397, heter det att Lundeberg »rådde konungen att lämna uppdraget» till Staaff. (Hasselgrens arbete utgivet 1908.) von Zweigbergk, a. a., s. 47, skriver: »Säkerligen inverkade det starkt på konungens och kronprinsens beslut att Chr. Lundeberg så bestämt tillrådde en hänvändelse till Staaff.» Spångberg, Karl Staaff, I, s. 97, använder orden: »bestämd tillstyrkan hos konungen att ... vända sig till Staaff». — Under hänvisning till uppgiften hos Hasselgren, a. a., skriver Öman, a. a., s. 75: »Sedan Lundeberg och högern misslyckats, återstod endast att låta vänsterns män taga hand om ministärbildningen, och Lundeberg rådde själv i överensstämmelse med sin ... uppfattning konungen att giva Staaff detta uppdrag.» I en recension av Ömans avhandling har Karl Hildebrand bestritt riktigheten av denna uppgift, bl. a. under hänvisning till att Lundeberg ogillat hans skriverier i St. D. till förmån för en liberal ministär. (Jfr ovan s. 243.) Hildebrand, Karl Staaffs första ministär, Det nya Sverige 1924, s. 43. Se vidare polemik av Öman mot Hildebrand i N. D. A. $^{12}/_{11}$ 1928, där Öman anmärker att man näppeligen kan förutsätta »att konungen *mot* Lundebergs mening skulle låtit budet gå till Staaff». — Möjligen förhåller det sig så, att Lundeberg i princip var emot vänsterministär, men att han, efter sina fruktlösa försök att rekonstruera ministären i högerriktning, tröttnat och i re-

signationens tecken tillrått — eller i varje fall icke avrått — konungen att vända sig till Staaff. Denna hypotes täcker meningsskiljaktigheterna i den berörda diskussionen.

Uppgiften hos [THYSELIUS:] Våra herrar i första kammaren af Daniel Pettersson, privatman, s. 83, att Hugo Tamm skulle ha övat ett avgörande inflytande på tillkallandet av ministären Staaff (»den på tillstyrkan just af hr T. tillkallade vänsterministären»), får betecknas såsom löst grundad. Hugo Tamm har tydligen icke spelat någon framträdande roll under denna regeringskris. Jfr SONDÉN, a. a., s. 546.

Sid. 288 not 1.

Fridtjuv Berg hade många vänner i Norge, med vilka han korresponderade. Enl. bevarad brevkopiebok sände han $^{15}/_{6}$ några av dessa vänner en brevhälsning, vari han berörde stortingets beslut. »Jag saknar alldeles förmågan att känna mig upprörd öfver den 7 juni, och jag tycker, att storting och regering skött sig så, att Norge har heder däraf inför framtidshistoriens dom», heter det i ett brev till overlærer Nicolaisen vid Kristiania folkskolor. — Samma dag, $^{15}/_{6}$, tillskrev han även Lövland, för vilken han bl. a. ville framhålla att »hvarje yttring af hänsyn, förtroende och tillmötesgående, hvarje undertryckande af harm och stolthet» skulle »kraftigt underlätta en för båda folken tillfredsställande uppgörelse». (Brevkopieboken.)

Sid. 288 not 2.

Fridtjuv Berg till Nordahl Rolfsen $^{17}/_{9}$: »En stark chauvinistisk vind behärskar för närvarande småborgareklassen i Stockholm, och den har i främsta rummet riktat sig mot mig såsom den notoriskt norskvänlige. Jag har på offentligt valmöte bragts att sjunga ut med sanningen, som är: att jag aldrig röstar för krig mot Norge, förr än Norge anfaller oss. Därmed var jag stämplad som 'osvensk', 'fosterlandslös', 'landsförrädisk'. Ur debatten gick jag visserligen som segrare, men på ett nytt, slutet möte härom kvällen beslöt liberala valmansföreningen inom min valkrets med stor majoritet att stryka mitt namn från sin lista. Nästa torsdag anordnas ett s. k. profval, och efter all sannolikhet kommer detta att bekräfta valmansföreningens dom. Följden blir, att jag faller vid själfva det definitiva valet och utgår ur riksdagen, förkastad af mitt eget parti och märkt såsom en man utan rätt svenskt sinnelag.» — $^{22}/_{9}$: »Ehuru ännu intet är säkert, vill jag dock meddela dig, att en ljusning inträdt. Vid det i går hållna s. k. profvalet gick jag som segrare ur striden mot den chauvinistiska fraktionen inom liberala partiet och står således nu som partiets officiella kandidat till valet den 29 dennes.» — $^{1}/_{10}$: »Vår viktoria var härlig. Den räddade ej blott min blygsamma politiska ställning och återgaf mig min reputation; den satte därjämte kronan på årets val, hvilkas märklighet ligger däruti, att de gifvit oss en frisinnad majoritet i andra kammaren, hvilket vi hittills *aldrig* haft.

Hösten 1905 kommer att bilda epok i vår inre politiska historia liksom i vår yttre.» — Fridtjuv Bergs brevkopiebok.

Sid. 288 not 3.

Fridtjuv Berg i brev 8/11 till Alfred Dalin:

»I fredags kväll kom Karl Staaff upp till mig. Jag blef behagligt öfverraskad, ty jag tänkte, att han ville höra, hvad vi folkskolemän kunde ha att önska med afseende å den blifvande ecklesiastikministern. Han slog sig ned.

— Ja, min kära bror, i dag har majestätet gifvit mig i uppdrag att bilda den nya ministären. — Nå, det var roligt. — Och nu kommer jag hit, därför att jag vill ha dig till ecklesiastikminister, och jag tar för gifvet, att du inte säger nej. — Jo, det gör jag naturligtvis absolut. — Skälet? — Jag känner mig till den posten fullständigt inkompetent. — Hur så? — Hela min läggning är helt annorlunda, och därtill är jag alldeles främmande för det departementala arbetet. Jag är, som du hör, inte ärelysten, men den ärelystnaden har jag, att jag inte vill ta på mig en uppgift, hvilken endast skulle bringa mig skam. ...

Härefter följde en timmes bearbetning, som slutade därmed, att han frågade: — Nå, men du kan väl åtminstone ta dig betänketid tills i morgon? I kväll tar jag inget nej. — Jag vill ingen betänketid ha utan har mitt svar gifvet. — I så fall skall jag endast ge dig några enkla frågor. Menar du inte, att det nu är folkskolans tur? — Jo, det kan jag ej neka. — Till hvem vill du jag då skall vända mig: till en präst? — Nej. — En professor? — Ne-ej. — En lektor? — Nej. — Och med detta vill du ändå svara nej. Ja, min kära bror, kom då aldrig mera — aldrig mera — och tala om att folkskolan blifvit undanskjuten. Jag har velat gifva den en plats vid konungens rådsbord, och jag lägger ansvaret på dig, om ett sådant anbud ej vidare kommer att göras. Men, som sagdt, du skall ha betänketid tills i morgon. Då ringer jag på vid 11-tiden. Men något nej vill jag inte ha.

En så ohygglig natt och förmiddag som nu följde har jag aldrig haft. Men slutliga svaret blef ja, och nu sitter jag här i mitt departement och regerar. Den första arbetsdagens erfarenheter ha verkligen lugnat mig en smula. Något annat än min inkompetens är jag ju inte rädd för, och den kan kanske genom en smula fiffighet någorlunda döljas.»

Sid. 290 not 9.

»Stockholm 4/11 1905. Broder!

För att ej behöfva besvära dig pr telefon vill jag härmedelst omnämna mina nattfunderingar på jordbrukschefen, *därest han skulle tagas ur riksdagen.* Vid min letning i katalogen har jag stannat vid två namn: Daniel Persson i Tällberg och Wiklund. Om den förre behöfver jag ej säga något. Den senare känner du från lagutskottet och sålunda bättre än jag.

Hvad som gjort att jag kommit att tänka på W. är: 1° att han lär mar-

kerat sig åt vänster och icke tänker stanna i landtmannapartiet; 2° att han anses vara en af Norrlandsbänkens dugligaste män; 3° att han tillhört Norrlandskomitén och så vidt jag kan minnas där stält sig på det måhända uppnåeligas ståndpunkt; 4° att han — efter kamp — tog afslagsståndpunkten i strejklagsfrågan samt är antiproportionalist.

Huru långt han räcker såsom eventuel försvarare af en hufvudtitel kan jag ej döma om. Daniel, som ju också åtminstone i motionsväg tillhör Norrlandsfrågans män, är naturligtvis däri honom öfverlägsen. Därest någon tanke skulle komma att gå åt hållet W., har du honom i staden. Han är statsrevisor.

Ven David.

Efter 11 f. m. är jag i bevillningsutskottet.»

Sid. 292 not 7.

A. Ekman på Mogård till Biesèrt 15/8: »Tack för sednaste angenäma sammanvaron i Stockholm. Jag träffade Gösta Tamm i Flen och då han sade sig erna uppsöka Dig är detta anledningen till föreliggande rader. Valsituationen der syntes nämligen vara mera än vanligt tillkrånglad. Sedan de två andra frisinnade kandidaterna afsagt sig till Göstas förmån har han sjelf gått och afsagt sig och venstern stod alltså för ögonblicket utan kandidat. Han förklarade att detta skett derför att han ansett en af medkandidaterna, Forsling, hafva större utsikter och derför påyrkat ett profval. Ett sådant skulle nu i alla fall komma till stånd och hållas i söndags, men jag känner icke resultatet. Gösta trodde att han skulle få majoritet vid profvalet, men vill ändock vidhålla sin afsägelse. Härigenom försätter han ju venstern i en synnerligen krånglig ställning och jag framhöll för honom att om utgången af profvalet skulle blifva den af honom väntade han icke hade rätt att derefter göra ytterligare svårigheter. Jag förstår mig icke på hans taktik, vet ej hvart han syftar. Jag ville emellertid bedja såväl Dig som, om Du finner det lämpligt, Staaff att tala med Gösta om saken så att han icke underlättar Knorrings nog i alla fall stora utsikter.»

Av meddelanden i ortspressen (Södermanlands Nyheter) framgår att Gösta Tamm vid provvalet 13/8 erhöll 95 röster och folkskollärare Forssling i Dunker 125. Den andre, som avsagt sig till Tamms förmån, var maskinisten A. J. Andersson i Sparreholm (socialist). Högerns kandidat i kretsen var friherre I. von Knorring på Schiringe, tidigare ledamot av AK. Vid valet 10/9 lyckades liberalerna rädda mandatet, ehuru marginalen blev ytterst knapp. (Forssling erhöll 290 och von Knorring 273 röster.)

Sid. 298 not 5.

»*V. P. M.* (Förtrolig).

1:o. I 'V. P. M. i försvarsfrågan' har undertecknad nedskrifvit vissa allmänna principer rörande stärkandet af Sveriges försvar. I fråga om dessa

principers ändamålsenlighet böra statsministern och chefen för landtförsvarsdepartementet vara ense.

2:o. På grund af chefens för landtförsvarsdepartementet i vissa afseenden särskildt svåra ställning är det i hög grad önskvärdt, för att icke säga nödvändigt, att han uti alla frågor af vikt och principiell betydelse, där han bjuder väl grundade skäl för sin mening, kan påräkna stöd af och inom statsrådet, framför allt af statsministern.

3:o. För hvarje armé är det af synnerlig betydelse att hafva krigsdugliga högre befälhafvare. Generaler och öfverstar, som nått pensionsåldern, men icke längre äro krigsdugliga, böra icke kvarstå i tjänst under de s. k. respitåren. — Icke fältdugliga generaler böra äfvenledes afgå, när de hunnit pensionsålder såsom öfverstar, och icke fältdugliga öfverstar böra afgå, när de hunnit pensionsålder såsom öfverstelöjtnanter.

4:o. 'Fortiter in re suaviter in modo' bör vara ledtråden uti förvaltningen af ett statsdepartement. Men om så erfordras, synnerligast då det gäller att beifra missbruk och oviktiga förvaltningsåtgärder, får man aflägga sammetshandskarna, när man icke kommer till målet på den välvilliga föreställningens väg.

5:o. I kommandoväg torde åtskilligt kunna uträttas till försvarets fromma. Allt öfverflödigt bör bortskäras. Äfven i sådana frågor kan det vara erforderligt, att chefen för landtförsvarsdepartementet har ryggstöd.

Den 28 oktober 1905

Lars Tingsten.»

Sid. 299 not 7.

Redan vid en debatt i AK 1899 angående förändring i departementens organisation hade Staaff uttalat starka sympatier för en sådan ordning, som ställde lant- och sjöförsvarsdepartementen under gemensam ledning. 1899 AK 20: 15 ff. — I den s. k. Bodendebatten 1900 efterlyste han även en allmän plan över försvarsväsendets utveckling. Han yttrade då: »Om Riksdagen någon gång hade fått sig förelagt en plan till detta lands försvar, som hade visat 'den *stora* öfverblicken' i den meningen, att den hade visat, huru efter vårt lands säregna förhållanden hvarje särskildt vapen, landtvapnet och sjövapnet, det fasta och det rörliga försvaret, skulle användas till en gemensam, efter folkets förhållanden och möjligheter afpassad samverkan, så är det min fasta öfvertygelse, i allt fall min personliga mening, att i sådant fall skulle icke så stora svårigheter och så stor misstänksamhet som nu möta, då det ena brytes ut efter det andra.» 1900 AK 25: 56 f.

Under hänvisning till motioner i AK 1903 och 1904 (nr 38, resp. nr 33) av Carlheim-Gyllensköld om utredning av ett mera planmässigt ordnat försvarsväsen och den anslutning, som dessa motioner vunno i kammaren, konstaterar Öman, a. a., s. 209, att Tingstens försvarsplan var »ett liberalernas och andra kammarens önskemål». Påståendet har säkert fog för sig, och för-

hållandet blir icke mindre intressant, när man på mycket goda grunder kan antaga att Tingsten själv inspirerat, troligen även i detalj utarbetat, de av Carlheim-Gyllensköld väckta motionerna. I ett brev 7/11 1903 till Herman Ekelund skriver sålunda Tingsten: »Haf Carlheim-Gyllensköld att förnya sin motion med begäran om revision af vissa organisationer!» Och i ett brev 24/11: »Gör upp planen till en motion för Carlheim, skall jag hjälpa till.»

Sid. 301 not 6.

Som exempel på Lagerheims nära förbindelser med de liberala må anföras en uppgift i Ernst Beckmans dagboksbrev 19/3, där det berättas att Lagerheim vid en middag hos kapten G. O. Wallenberg under ett timslångt anförande redogjorde för svensk-norska förhandlingarna i konsulatfrågan, varunder han »slog till döds den Boströmska politiken». Samtliga inbjudna gäster voro medlemmar av liberala samlingspartiet, bl. a. Staaff, Biesèrt, Zetterstrand, Daniel Persson i Tällberg, David Bergström, K. G. Karlsson, Henricson i Karlslund och Jansson i Krakerud.

Bland Lagerheims papper finnes ett brev från Staaff, dat. 16/2, varav framgår att denne av Lagerheim fått låna vissa dokumentavskrifter rörande konsulatförhandlingarna och schismen mellan Boström och Lagerheim.

Jfr även uppgiften om överläggningar mellan Henrik Hedlund och Lagerheim rörande den planerade unionskanslersmotionen i *bihang* till s. 32 n. 3.

Sid. 302 not 3.

»Envoyén Trolle, Svenska legationen, Köpenhamn.

Anmodad bilda ny ministär beder jag Eder ingå såsom utrikesminister. Ministären skall innesluta några liberala riksdagsmän samt utom riksdagen stående fackmän af reformvänlig men politiskt neutral läggning. Högstbestämmande gillar lifligt denna min hänvändelse. Telegrafsvar. Staaff.»

I andra satsen har Staaff ursprungligen skrivit: »I ministären ingå några framstående män af liberala partiet samt utom riksdagen stående fackmän af reformvänlig läggning.» Tydligen har Staaff ansett det klokt att modifiera satsen därhän, att han ändrat orden »några framstående män af liberala partiet» till »liberala riksdagsmän» samt — framför allt — rörande de utanför riksdagen stående fackmännen efter ordet »reformvänlig» inskjutit orden »men politiskt neutral».

Sid. 302 not 4.

Kammarherre E. Trolle å Fulltofta, son till exc. Trolle, har i ett brev 13/8 1938 till förf. meddelat följande efter samtal med dåvarande legationssekreteraren i Köpenhamn, sedermera utrikesministern och landshövdingen friherre Fredrik Ramel: »Ramel sade sig minnas att telegram anlände från Staaff med förfrågan om han ville åtaga sig utrikesministerbefattningen i hans ministär. Min fader var mycket tveksam, men ansåg sig dock böra resa. Vid avskedet hade

han sagt Ramel att han ej ämnade åtaga sig befattningen och 'vi ses snart igen', men samtidigt hade han sagt att i och med att han reste, förstod han också, att han så gott som givit ett halvt löfte om att medverka i ministären. Hågad för saken hade han på intet sätt varit.»

Sid. 309 not 5.

I ett brev till Staaff, dat. Bozen $^{28}/_{10}$, skriver Ernst Beckman följande: »Innan jag reste hade jag ett samtal med Branting. Det bekräftade i allo hvad du meddelat mig: *B. själf* och *Socialdemokraten* äro, det försäkrar han, fullt att påräkna till stöd för en frisinnad regering.»

I brevdagboken $^{18}/_{10}$ återger Ernst Beckman det antydda samtalet med Branting. Det ägde rum omedelbart efter andra urtimans högtidliga avslutande på rikssalen. Beckman skriver: »Höger- eller vänsterregering? var en fråga på allas läppar, när vi kommo åter till plenisalarna. 'Tror du att en vänsterregering har tillräckligt starka förutsättningar?' frågade mig Hj. Branting. 'Ja, det beror i ej ringa mån på dig och de dina', sade jag. 'Att vi få edra 14 röster i den slutliga voteringen är ej tillräckligt. Om Ni reser en storm ute *i landet* mot en liberal regerings rösträttsförslag på samlingspartiets grund, så är detta att sätta svaghetsmärket på både regeringen och förslaget. Kan första kammaren peka på 'folket' och säga: Se där, de vilja ej veta af Ert förslag — då ha de en god förskansning för sin halsstarrighet.' 'Ja, men detta behöfver Ni nog ej frukta för', sade Branting. 'För min del går jag med på ett förslag i hufvudsak sådant som lib. samlingspartiet, möjligen med ett par smärre ändringar, som enmansvalkretsar äfven i de större städerna och absolut majoritet.' 'Men era tidningar då? Det gäller opinionen bland arbetarne ute i landet.' 'Hvad det beträffar så svarar jag för Socialdemokraten. Hvad ett eller annat af de andra organen taga sig för är ej godt att säga. Men det betyder ju ej så synnerligt mycket.' 'Nej, det kanske piggar upp motparten.' 'Men en sak förbereder jag er på', sade B—g till slut, 'det är att vi naturligtvis (socialdemokraterna) väcka vår egen rösträttsmotion och i första hand uttala oss för den.'» — »Jag har», tillägger Ernst Beckman, »uppteckna detta intressanta samtal, då det är af intresse att erinra sig hur socialdemokraternas ledande man ställde sig till tanken på en liberal ministär år 1905.»

Sid. 310 not 7.

I brevdagboken $^{29}/_{12}$ skriver sålunda Ernst Beckman, ett par dagar efter återkomsten från sin utrikesresa: »I dag har jag riktigt resonerat politik. Jag besökte nämligen Staaff. ... Vi störtade oss genast in i politiken och taktiken. Tre missnöjda, tillhörande 'le Salon des refusés'..., hade Staaff hört talas om, nämligen Bonde, Wallenberg och — Sven Palme! Ingen tror jag dock blir farlig.»

Senare, $^{2}/_{1}$ 1906, heter det i den Beckmanska brevdagboken: »Henrik

[Hedlund?] berättade för mig att ryktet påstår att Daniel Persson i Tällberg är missnöjd därför att han ej blef jordbruksminister. Ett uttryck däraf ansåg man vara hans svar, då någon frågade honom, hvad han tänkte om den nya ministären: 'Ja, det vill jag inte säga, men gå hem och slå upp Sv. salmboken 412 vers 1, första raden, så får du väl se det.' Hans interlokutör gick hem och tog fram salmboken. Raden lydde: 'Vår tid är ganska flyktig här.'»

Bland Daniel Perssons papper finnes ett brev från FK-ledamoten Gustaf Ros i Leksand, dat. 8/11, vari denne kommenterar ministärens utnämning: »Gratulerar Samlingspartiet till att ha nått målet för sina nihilistiska sträfvanden i rösträttsfrågan. Jag skall icke tillåta mig någon kritik af ministerlistan, men kan icke underlåta att meddela [att] det *här* råder *stor* undran öfver, att en af partiets alra *främsta* namn — aktadt äfven af motståndare, ja, t. o. med icke illa tåldt i 1ª kammaren — saknas. Man påstår t. o. med att denne (D. P—n) icke blifvit tillfrågad.»

I ett senare sammanhang, 1911, meddelar Beckman i sin brevdagbok, att Staaff skulle ha uppgivit att det fanns fyra besvikna 1905, nämligen, förutom Daniel Persson och Bonde, även Zetterstrand och Elowson.

Sid. 314 not 3.

Ernst Beckman till Staaff i brev dat. Bozen 9/11 (enl. kopia i brevdagboken): »Du kan tro att mitt hjärta är fylldt med stolt tacksamhet mot dig som tagit styret fullt ut och låtit vårt folk få en verkligt frisinnad ministär. Jag har först i dag fått den korrekta listan eller rättare fått veta, hvilkendera af de två till utlandets press telegraferade som var den rätta. Då finner jag också till min stora glädje att Fridtjuv Berg, den största kraft reformsträfvandena på skolans område hos oss äga fått *sin* plats. Det var modigt af dig att trots allt hätskt skrän taga honom. Men jag är viss på att en sådan åtgärd har sin lön i sig själf. Först naturligtvis för reformerna i undervisningsväsendet, sedan ock såsom en konsoliderande kraft inom de frisinnades led. Att Gösta Tamm åter får politiskt tjena sitt land, ehuru han såsom en ärlig man råkade komma ur leken vid riksdagsvalet, gläder mig också mycket. ... Till David Bergström har jag telegraferat liksom till dig, innan jag visste fullständiga besättandet af alla departementen. ... Att Trolle liksom min gamle skolkamrat Sidner äro villiga att dela ansvaret inom en *verkligt frisinnad* ministär, är för mig, liksom nog för många, en mycket glad öfverraskning.»

Ministerlistor från Lundebergs regeringsbildning.

I ett större kuvert med påskriften »Ministerbildningen 1905» har Lundeberg bevarat ett antal ministerlistor, som här återgivas. En av dessa listor är skriven med Billings handstil (nr I), en med Lars Åkerhielms (nr II) och övriga med Lundebergs. Även bland Staaffs papper har påträffats en ministerlista, skriven med Staaffs handstil (nr VII).

Listorna ha, såvitt det varit möjligt, placerats i kronologisk ordning. För de fem första listorna (nr I—V) är dateringen dock ytterst osäker, varför den inbördes ordningen mellan dessa måste bli mer eller mindre godtycklig. Efter varje särskild lista följer en kort kommentar. Några av ministerlistorna äro även reproducerade.

Efter ministerlistorna följa tvenne tablåer ur Lundebergs dagbok från regeringsbildningen (version II och version III), upptagande namn på ifrågasatta statsrådskandidater. Dessa tablåer återfinnas även reproducerade.

Ministerlista I.

Lundeberg
Wachtmeister
Pettersson
Tingsten
Sidner
Svedelius *Lindman*
Cavalli
Hammarskiöld
Rappe (Lindman)
Petersson Påboda
Cedercrantz Günther
Marks v. Wg Hammarström

De okursiverade namnen skrivna med Billings handstil. Lundeberg har sedan kompletterat listan och tillfogat ytterligare sex namn (de kursiverade). Tidigt datum. — *Reproducerad.*

Ministerlista II.

Statsm.	Ch. Lundeberg		
Utr.	F. Wachtmeister		
Just.	Petersson, G. A.		
Landtf.	Tingsten		
Sjöf.	Lindman		
Civ.	Svedelius	(A. Wachtmeister)	(H. Hamilton)
Fin.	Cavalli		
Eckles.	Trygger		
Jordbr.	Pettersson, Alfr.		
Kons.	Hammarskiöld, Å.	Berg, G.	

Lars Åkerhielms handstil. Tidigt datum. Parenteserna i originalet. Man uppmärksammar Trygger för ecklesiastikministerposten.

Ministerlista III.

	C Lg
	Wachtm
Just	Berger Pettersson
Landt	Tingsten Ossbahr Wikander
Sjöf	Lindman
Civil	Schotte
Finans	Cavalli
Eccl	Hammarsk Hugo Juhlin
Landtbr	Odelberg Petersson Påboda Hellström
Kons	Gustaf Berg Hammar Marx v. Wbg

Lundebergs handstil. Datering kan fastställas till tiden före $^{28}/_{7}$ (Berger tillfrågades och avböjde $^{28}/_{7}$ på morgonen). Man uppmärksammar namnet Odelberg för jordbruksministerposten. — *Reproducerad.*

Ministerlista IV.

Wachtmeister
Berger Pettersson G. Alb.
Tingsten
Lindman
Pettersson Fr. Em.
Cavalli Günther
Hammarskiöld H. Juhlin
Petersson Påboda
Marx v. Würtemberg?
Hammarström Pettersson P. Alb.

Lundebergs handstil. Datering före $^{28}/_{7}$ (Berger med). Lundeberg har glömt skriva sitt eget namn högst på listan. Man observerar namnet Fr. Em. Pettersson för civilministerposten.

Ministerlista V.

	Lbg
Utrikes	Wachtmeister
Justitie	Berger just. rådet Pettersson
Landtf.	Tingsten
Sjöförsv.	Lindman
Civil	Schotte
Finans	Cavalli
Ecclesiastik	[Hammarsköld Hugo] Juhlin
Jordbruk	Odelberg Petersson Påboda
Konsultativ	G. Berg Marx v. Würtemberg
	Hammarström Günther
	Bergman Ernberg

Lundebergs handstil. Datering före $^{28}/_{7}$. Namnet Hugo Hammarskjöld har senare överkorsats (här markerat genom klammer om namnet). De två sista namnen (Bergman, Ernberg) ha ditskrivits senare.

Ministerlista VI.

	Lbg
	Wachtmeister
Justitie	[Berger] Pettersson [Marks v. Würtemberg]
Krigs	Tingsten
Sjöf.	Wrangel Palander
Civil	Lindman
Finans	Cavalli Östberg Staaff
Ecklesiastik	Widèn Juhlin
Jordbruks	Petersson Pettersson Fr.
Konsultativa	[Schotte] (Staaff) Berg G. A.
	Hammarström Pettersson Ernberg

Lundebergs handstil. Sannolik datering $^{29}/_{7}$. Namnen Berger, Marks v. Würtemberg och Schotte ha senare överkorsats (här markerat genom klammer om namnen) och namnet Staaff har flyttats upp till »finans» från »konsultativ», där det satts inom parentes.

Ministerlista VII.

Stats	Lundeberg
Utr.	Wachtmeister
Just.	*Just. rådet Pettersson*
Krigs	Tingsten
Sjö	[Palander]? *Lindman*
Civil	[Lindman]? *Widén*
Finans	*Biesèrt*
Eckl.	*Pres. Hammarskiöld*
Jordbr.	Påboda?
Kons.	[Stf] *Staaff*
Kons.	[Widén] *Berg G. Ax.*

$^{1}/_{4}$ 5 — $^{1}/_{2}$ 6 — 1206 Ö. 3185

De Geer
Moll
Karlsson K. G.
Biesèrt
Callerholm
Starbäck
Roos

1) Vilkoren — ej mobilis.
2) Koalition i underhandling
3) Fullständig öppenhet
4) Regeringen bildad uteslutande på unionsfrågans lösning

Staaffs handstil. Den ursprungliga ant. sannolikt nedskriven under Staaffs besök hos Lundeberg $^{30}/_{7}$, senare ändringar och kompletteringar (kursiverade namn) $^{31}/_{7}$. Man observerar nertill de av Staaff, efter genomgång av AK:s matrikel, till Lundeberg framförda namnen (De Geer, Moll etc.) för att få någon liktänkande med i regeringen. Ang. själva ministärlistan ha Palander, Lindman och Widén ursprungligen varit uppförda som resp. sjö- och civilminister samt konsultativt statsråd men senare strukits för dessa poster (strukna namn här markerade

genom klammer om namnet). Lindman har flyttats över till sjöministerposten och Widén till civilministerposten, medan Palander utgått ur listan. Som konsultativ i Widéns ställe har G. A. Berg inträtt, varvid Staaff med kraftigare stil skrivit dennes namn över Widéns, så att det senare nästan utplånats. Siffrorna »1206 Ö. 3185» äro Lundebergs bostadstelefoner, och »$^1/_4$ 5—$^1/_2$ 6» anger troligen tidpunkten för något telefonsamtal mellan Lundeberg och Staaff, möjligen $^{31}/_7$. Å baksidan av ministerlistan har Staaff noterat de i fyra punkter uppställda villkoren för sin medverkan i ministären. Staaffs papper. — *Reproducerad.*

Ministerlista VIII.

Stats	Chr Lg
Utrikes	Wachtm.
Justitie	Pettersson Alb.
Landtf	Tingsten
Sjöförsv	(Palander) Lindman
Civil	(Lindman) Widèn
Finans	Moll Biesért
Ecclesiastik	Hammarskiöld
Jordbruks	Petersson Alfr. Nylander
Konsultativa	(Widèn) G. A. Berg
	Staaff (Hammarström)

1^a 4 — 2^a 4 — Extra 3

Lundebergs handstil. Datering $^{30}/_7$—$^{31}/_7$. Som sjö- och civilminister samt konsultativt statsråd har Lundeberg ursprungligen uppfört resp. Palander, Lindman och Widén men senare satt dessa namn inom parentes och flyttat över Lindman till sjöministerposten och Widén till civilministerposten, varefter G. A. Berg upptörts som konsult. Man uppmärksammar annotationen i vänstra nedre hörnet om kamrarnas lika representation i ministären. — *Reproducerad.*

Ministerlista IX.

Stats	Lundeberg
Utrikes	Wachtmeister
Justitie	Justitierådet Petersson
Landtf	Tingsten
Sjöförsv	Lindman
Civil	Widén
Finans	Biesèrt
Ecclesiastik	Presidenten Hammarskiöld
Jordbruks	Petersson Påboda
Konsultativa	Staaff Berg Gust. Ax.

Lundebergs handstil. Sista och fullständiga ministerlistan. Alla namn ha avprickats. Vid några namn står annoterat »ChLg», »Wacht» eller »Staaf», vilket tyder på att respektive Lundeberg, Wachtmeister och Staaff fått var och en på sin lott att framföra något meddelande till kollegerna före utnämningen. Lundeberg har även å listan fixerat den officiella rangordningen mellan regeringsledamöterna, närmast med tanke på den ordning i vilken de skulle utnämnas vid konseljen $^2/_8$.

Efter de två excellenserna, vars platser äro givna, har Lundeberg placerat presidenten Hjalmar Hammarskjöld som nr 1, justitierådet Alb. Petersson som nr 2, generaldirektör Lindman som nr 3, överste Tingsten som nr 4, häradshövding G. A. Berg som nr 5 och landssekreterare Widén som nr 6. Sedan innehavarna av statsämbeten blivit placerade, har tydligen tveksamhet uppstått om de följande, varför Lundeberg övergått att numrera nerifrån. Då ministären har 11 ledamöter, har Biesèrt placerats som nr 11, Petersson i Påboda (såsom äldre riksdagsman ?) som nr 10 och Staaff som nr 9 (för de två sistnämnda har Lundeberg t. o. m. tagit reda på födelseåren). Att placeringssiffrorna 7 och 8 saknas beror givetvis därpå, att Lundeberg från början icke medräknat sig själv och Wachtmeister som respektive nr 1 och 2. — *Reproducerad.*

Tablå i Lundebergs dagbok, version II.

Upptecknade namn att öfverväga från början.

	Statsm.	Utrikes	Justitie	Landtförsv.	Sjöförsv.	Civil	Finans	Ecklesiast.	Jordbruks	Konsultativa
Berg, Gust. A.										1
Berger										
Cavalli							1			
Gripenstedt		1								
Günther										
Hamilton, Hugo						1				
Hammarskjöld, Hugo Åke								1		
Hammarskjöld, Hjalm.								1		
Hammarström										1
Juhlin, Rektor							1	1		
Lindblad									1	
Lindman					1	1				
Marcks v. Würtemberg										1
v. Matern				1						
Moll										
Nylander										
Ossbahr				1						
Petersson, Alb.										1
Petersson, Alfr.									1	
Pettersson, Fredr.						1				
Rappe, Chr.									1	
Rettig							1			
Schotte						1				
Sidner					1					
Swartling	1									
Svedelius						1				
Tingsten				1						
Trolle		1								
Trygger										
Wachtmeister	1	1								
Wikander				1						
Wrangel										
Åkerhielm										1
Östberg									1	1
[Widén] tillkom sednare						[1]				

Tablån skriven med bläck. I namnlistan ha senare sex namn tillfogats med blyerts (här ovan kursiverade). Någon markering i tabellen förekommer dock icke för dessa senare tillfogade namn. Namnet Widén har senare, under anförd motivering, strukits ur tablån (strykning markerad genom klammer om det strukna). — *Reproducerad.*

Tablå i Lundebergs dagbok, version III.

		Statsm.	Utrikes	Justitie	Landtförsv.	Sjöförsvars	Civil	Finans	Ecklesiast.	Jordbruks	Konsultativa
3	Berg, Axel, Häradsh.										1
4	Cavalli, H., Riksg.f. ordf.							1			
6	Gripenstedt, Joh.		1								
8	Hammarskjöld, H., President								1		
11	Lindblad, E. A., Dom.intend.									1	
12	Lindman, Arv., Gen.dir.					1	1				
13	v. Matern, Gen.major				1						
14	Ossbahr, Öfverste f.				1						
15	Petersson, Alfr., Hemm.egare									1	
16	Pettersson, Fr. E., f. d. Kapten							1			
17	Petersson, G. Alb., Justieråd			1							
18	Rappe, Chr., Godseg.									1	
19	Rettig, John, Konsul							1			
21	Schotte Axel, Landssekr.						1				
	Sidner, J. W. L., Amiral					1					
	Svartling, Axel, Konsul	1									
	Svedelius, G. Ax., Landsh. f.						1				
	Tingsten, Lars, Öfverste				1						
	Trolle, Eric, Envoyé		1								
	Wachtmeister, Fr. Grefve, Gen.dir.	1	1								
24	Wijkander, H. R., Öfverste				1						
	Åkerhielm, L., Frih., President										1
	Östberg, G. F., Riksg.fullm.									1	1
1	Asker										
2	Berg, Carl, Exp.chef										
5	Ernberg, J. C. Petersson, Exp.chef										
7	Hamilton, Hugo, Gref., Landsh.										
9	Hammarström, A., Byråchef										
10	Juhlin, J., Rektor										
20	Rudebeck, Gust., Landsh.										
23	Widén, Joh., Landssekr.										
	Urplock för Staaff										
	Biesèrt										
	af Callerholm										
	Moll										
	Roos										

Tablån skriven med bläck med undantag av siffrorna i vänstra kanten, vilka äro skrivna med blyerts. Man saknar i namnlistan några namn, vilka förekomma i Lundebergs andra tablå, nämligen Günther, Nylander, Trygger, Wrangel samt Berger, Hugo Hammarskjöld och Marks von Würtemberg, vilka tre sistnämnda enl. texten i Lundebergs dagböcker erbjödos inträde i ministären. — *Reproducerad.*

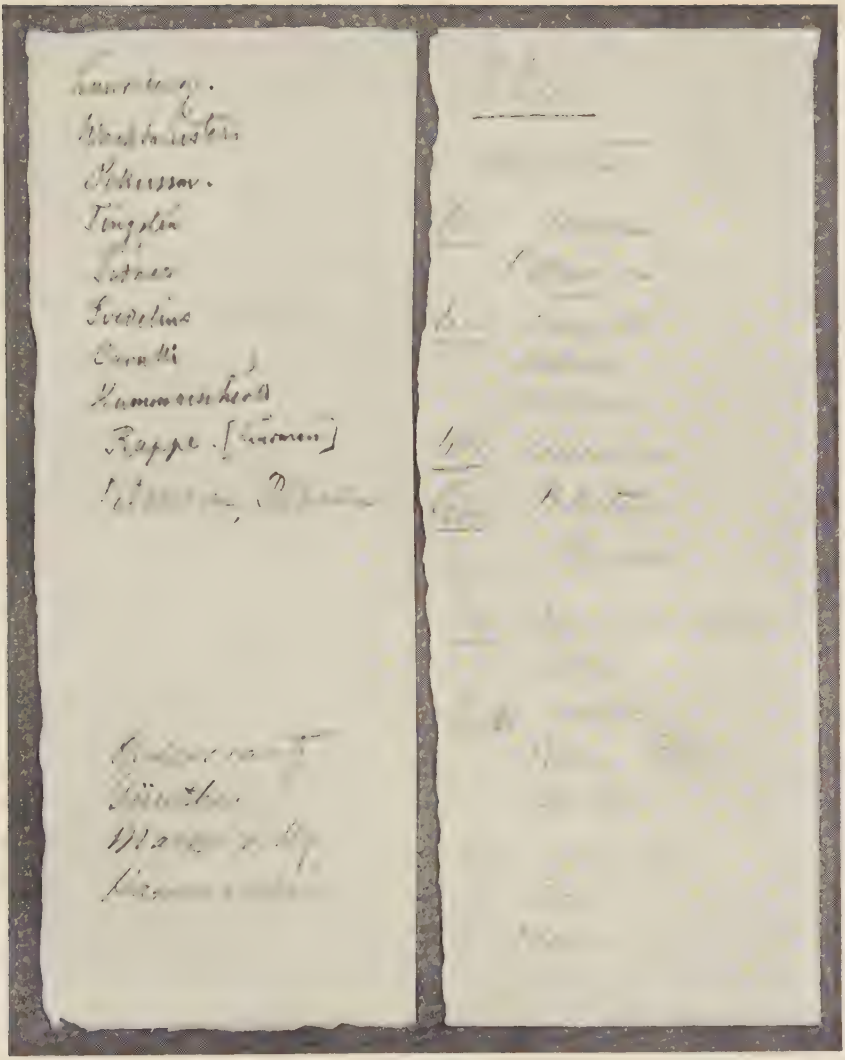

Ministerlista I (t. v.) och III (t. h.).

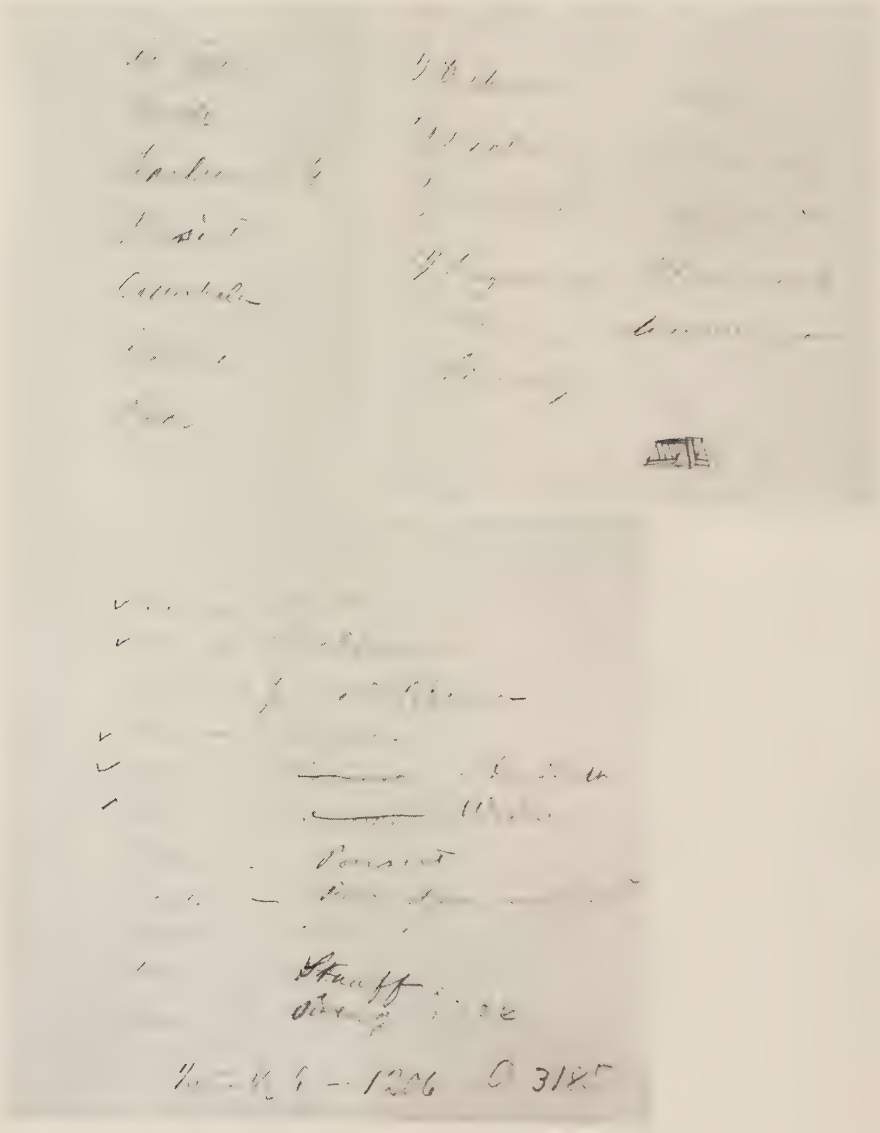

Ministerlista VII.

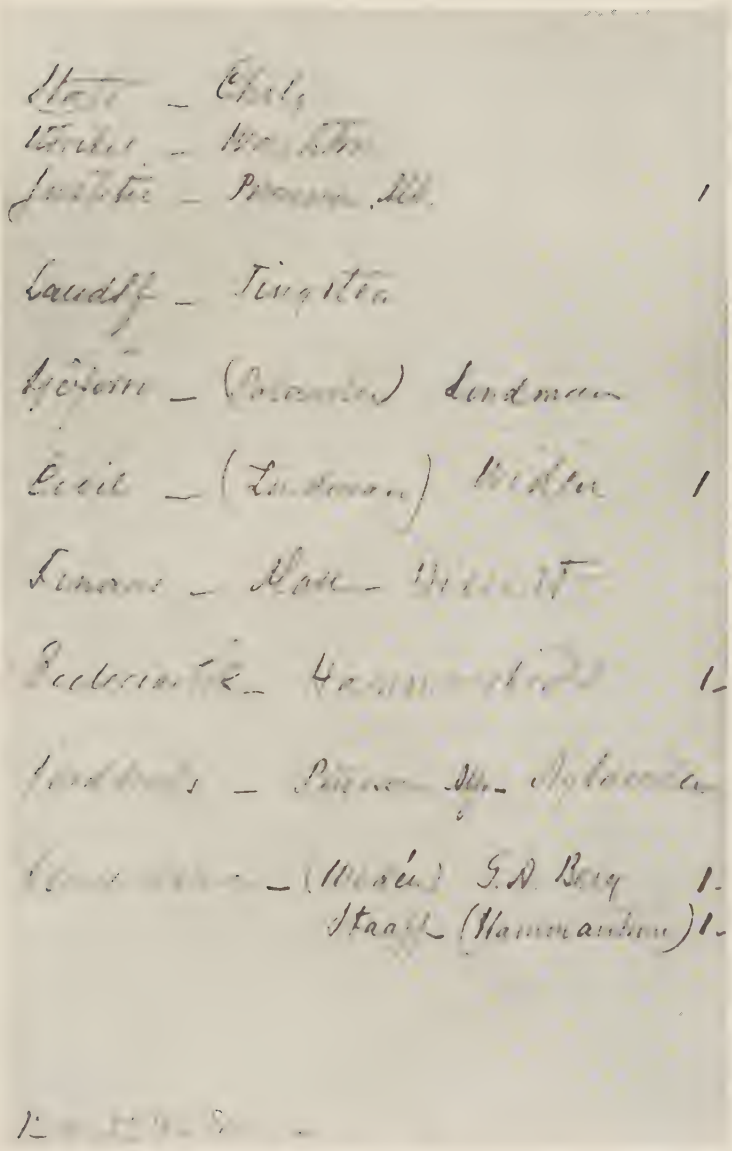

Ministerlista VIII.

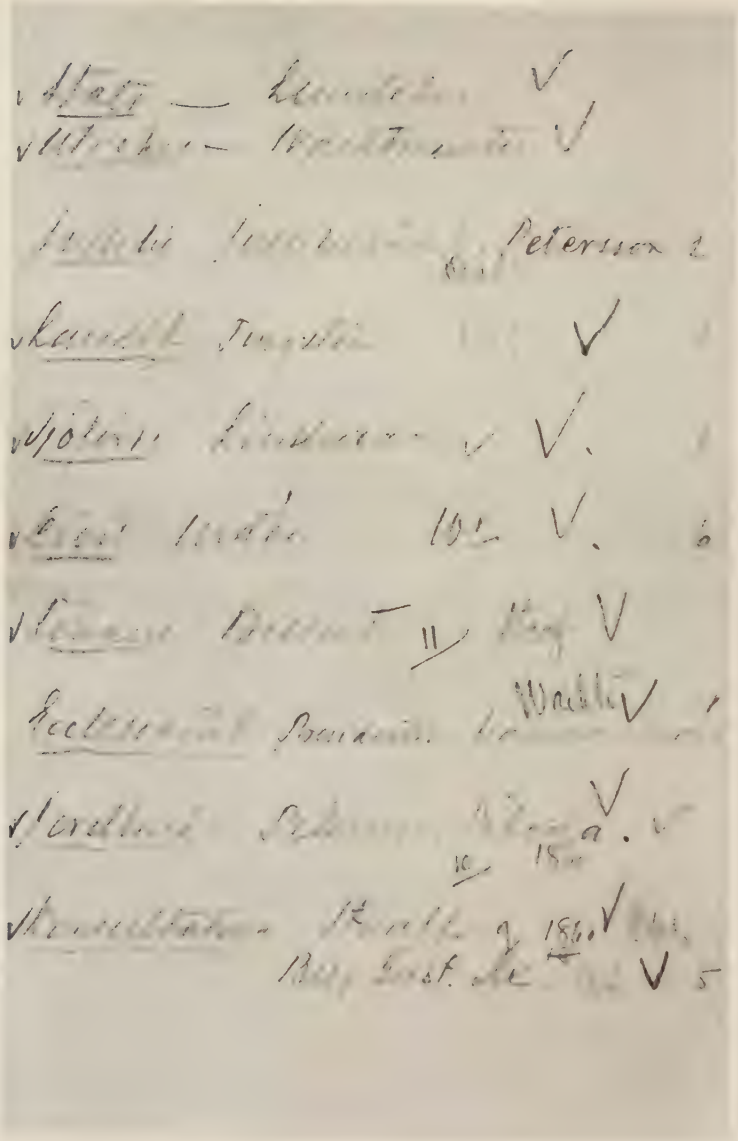

Ministerlista IX.

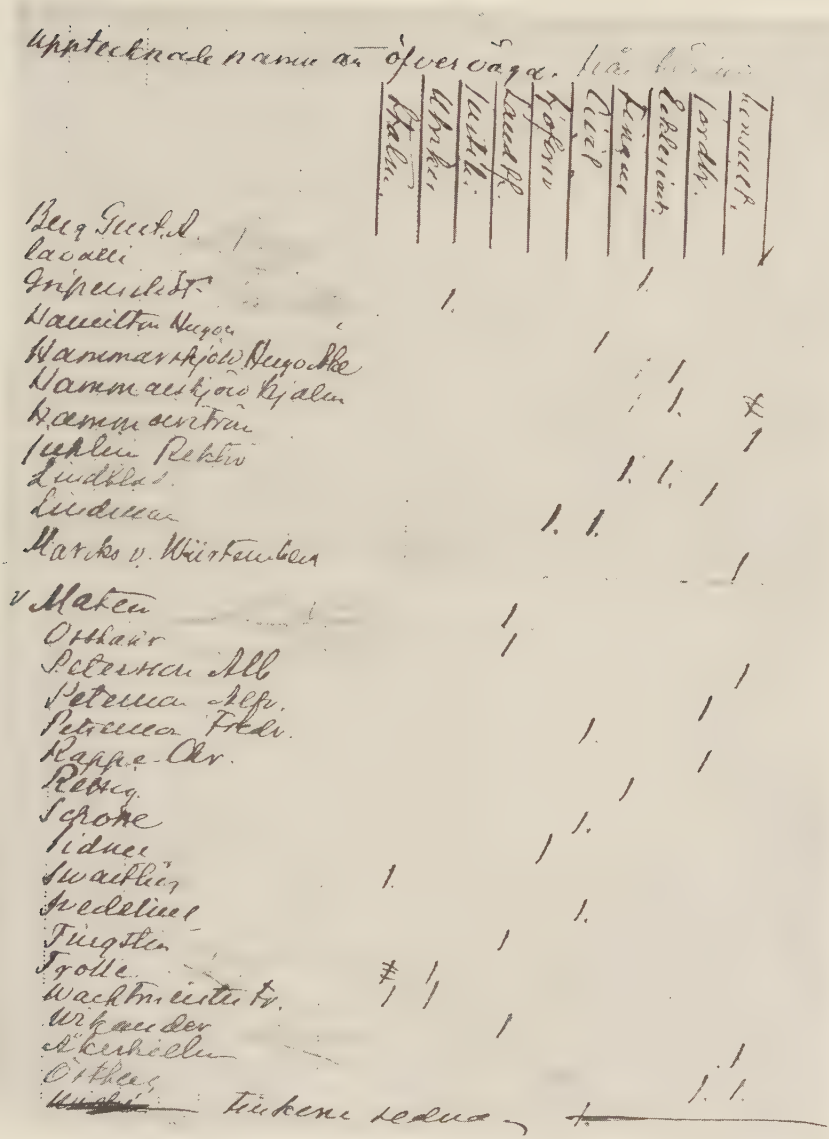

Tablå i Lundebergs dagbok, version II.

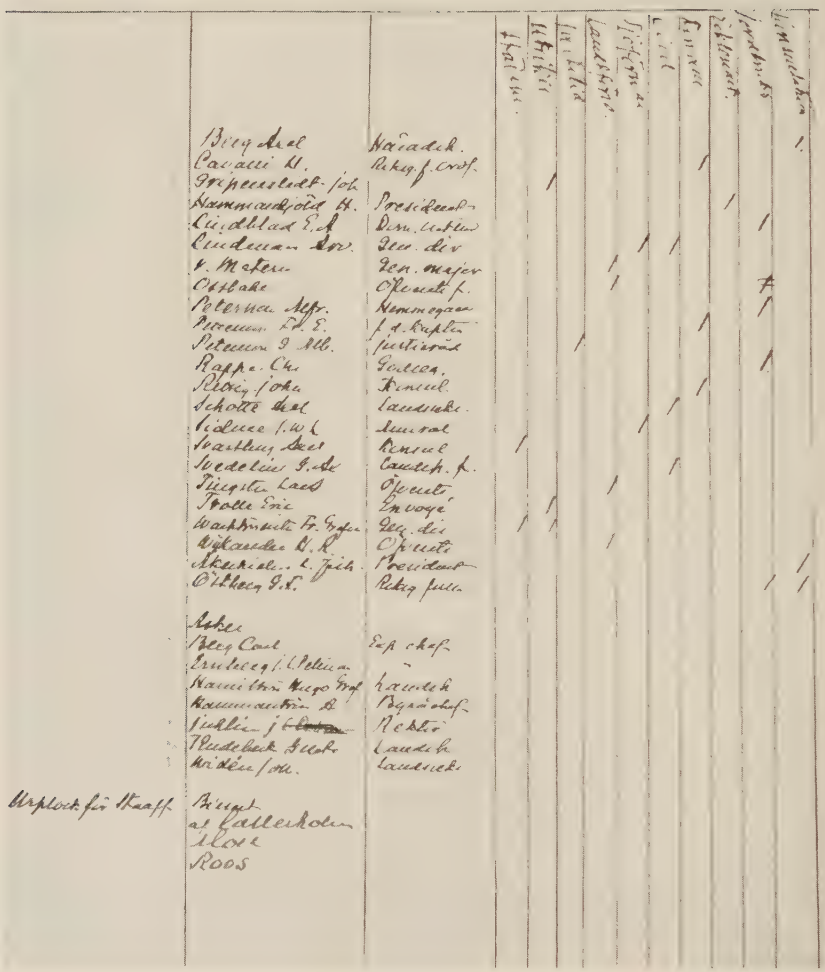

Tablå i Lundebergs dagbok, version III.

Personregister

till avhandlingens text med bihang.

I noterna åberopade författare ha icke upptagits i registret med undantag för vissa memoarförfattare, vilka personligen spelade med i händelserna 1905. För konung Oscar och kronprins Gustaf ha sidhänvisningar icke utsatts, enär de nästan genomgående förekomma i texten. Uppgift, som angivits med kursiverad stil, avser vederbörandes titel eller ställning 1905. Uppgift om riksdagsmannaskap har angivits endast för sådana, som 1905 voro ledamöter av riksdagens kamrar (*FK*, resp. *AK*); detsamma gäller för i registret upptagna norrmän, vilka tillhört stortinget (*St*).

Adlercreutz, Axel G. (1821—1880), justitiestatsminister, landshövding; 29, 147, 258.

Afzelius, J. F. Axel (1885—), justitieråd; 160.

Afzelius, J. F. Ivar (1848—1921), *f. d. justitieråd, ordf. i lagberedningen, FK*, president; 9 ff., 17—21, 54, 61—64, 69, 76, 87 f., 94, 99, 101, 109, 115, 160, 173, 219, 272 f., 313, 335 f., 350 f., 356, 363, 369 ff., 376—379, 408.

Ahlgren, L. August (1853—1909), *redaktör;* 397.

Alkman, Edvard P. (1867—1937), *redaktör;* 190 f.

Almqvist, Knut F. G. (1863—1937), *godsägare, AK;* 76 ff., 358, 390.

Almström, Robert (1834—1911), *fabriksdisponent, FK;* 62, 75, 93, 118, 125, 235, 271, 273, 335, 343, 350, 356, 361 f., 407.

Anderson, F. Albert (1831—1923), *f. d. generaldirektör, FK;* 62.

Andersson, A. J., i Sparreholm (1849—1933), *maskinist;* 412.

Andersson, Gustaf, i Kolstad (1840—1913), *godsägare, FK;* 87, 112, 188, 271, 370.

Andersson, Hans, i Nöbbelöv (1848—1919), *lantbrukare, AK*, direktör; 77 f., 90 f., 94, 100, 104, 109 f., 112, 116, 120, 148, 156, 199, 217, 244, 338, 358 f., 365, 373, 377—382, 394.

Arctander, Sofus (1845—1924), *borgmästare, norskt statsråd, St;* 71 f., 123, 352, 354, 403.

Asker, Axel (1848—1924), *landshövding;* 423.

Balfour, Arthur James (1848—1930), *engelsk premiärminister;* 60, 350.

Barnekow, Fredrik C. K. (1839—1912), friherre, *godsägare, AK;* 120, 167, 169.

von Baumgarten, Carl R. F. (1843—1914), *f. d. kapten, godsägare, FK;* 75, 93, 101, 357, 375.

Beckman, Ernst J. (1850—1924), *direktör, AK;* 7, 10 f., 17—20, 23, 48 f., 57, 78, 82, 87, 90, 112, 119 f., 141, 155, 162, 166, 173, 190 f., 220, 233, 237, 279 f., 283, 292, 305, 309 f., 314, 333 f., 337, 339, 348, 361, 364, 381—385, 404, 415 f.

Behm, E. Herman (1842—1823), *godsägare, FK;* 227.

Bendixson, Ivar O. (1861—1935), *professor;* 71 f., 216, 229.

Benedicks, Gustaf (1848—1918), *bruksägare, FK;* 75, 83, 234 f., 357, 360, 362, 375.

Bennich, C. H. Hjalmar (1866—1909), *expeditionschef*, generaldirektör; 199.

Ehrensvärd, J. J. Albert (1867—1940), greve, *expeditionschef,* envoyé, utrikesminister; 294.
Ekelund, N. K. Herman (1856—), *disponent;* 141, 178, 224, 299, 303, 395, 414.
af Ekenstam, C. Theodor (1858—1929), *häradshövding, FK;* 112.
Ekman, Axel (1869—1939), *bruksägare, AK,* landshövding; 292 f., 412.
Ekströmer, J. Melcher (1835—1923), *f. d. kapten i V. V. K., bruksägare, FK;* 403.
Elmquist, G. Henning (1871—1933), *1. aktuarie,* statsråd, överståthållare; 391.
Elowson, Gullbrand (1835—1908), *lektor, AK;* 294, 416.
Emthén, K. Oswald, i Höfven (1853—1934), *hemmansägare, AK;* 244, 366.
Ericsson, Gustaf E. (1861—1935), *redaktör;* 272, 407.
Ericsson, Johan, i Vallsta (1852—1936), *hemmansägare, AK;* 356.
Ericsson, Ollas A., i Ovanmyra (1858—1929), *hemmansägare, AK;* 244.
Eriksson, Halvar, i Elgered (1855—1936), *hemmansägare, AK;* 384.
Ernberg, Jarl L. (1863—), *expeditionschef,* regeringsråd; 205, 418 f., 423.
Esmarch, E. Laurits (1853—1921), *skiftesforvalter;* 32.
von Essen, Fredrik (1831—1921), friherre, *godsägare, förutv. statsråd, riksmarskalk, FK;* 18, 61, 63, 75, 79, 114, 126, 313, 336, 344, 349, 375.
Eugen (1865—), prins;

Fahlbeck, Pontus E. (1850—1923), *professor, FK;* 336, 357 f., 375.
Fahlcrantz, M. Wilhelm (1859—1936), *länsnotarie,* landssekreterare; 198.
Forssling, J. Oskar, i Dunker (1855—1926), *folkskollärare;* 412.
Fosser, Niklas (1835—1915), *godsägare, FK;* 357.
Fredenberg, Karl (1857—1936), *generaldirektör;* 280.
von Friesen, Carl S. (1846—1905), *rektor, statsråd, FK;* 17, 22—29, 52 f., 89, 148, 176, 289, 331.
von Friesen, Sixten G. (1847—1921), *lektor, bankofullmäktig, AK* och *FK;* 23, 49, 54 f., 58, 89, 114, 191, 198, 218, 245, 274, 283, 287, 301, 336—339, 344, 362, 391, 394.

Ganz, *tysk tidningskorrespondent;* 191.
Goluchowski, A. (1849—1921), greve, *österrikisk utrikesminister;* 372.
Gram, Gregers W. W. (1846—1929), *stiftamtmand, förutv. norskt statsråd;* 101 f., 374.
Gripenstedt, Johan Th. (1851—1918), friherre, *godsägare, FK,* överstekammarjunkare; 87 f., 151, 211 f., 227, 234 f., 339, 343, 361 f., 422 f.
Grundel, Arvid F. (1877—), *partiombudsman;* 309 f.
Gullers, K. Emil (1869—1935), *advokat;* 333, 352.
Gustaf (1858—), *kronprins,* konung Gustaf V;
Gustaf Adolf (1882—), *prins,* kronprins; 43, 51.
Gustafsson, Anders Petter, i Sjögesta (1852—), *lantbrukare, AK;* 90.
Gyldenstolpe, August L. Fersen (1849—1928), greve, *envoyé, utrikesminister;* 7, 20, 24, 27 f., 36 f., 54, 69, 123, 332, 340, 345, 386—391.
Günther, Ernst A. (1850—1927), *överdirektör, envoyé;* 171, 180, 205, 213, 391, 417 f., 422 f.

Hagerup, G. Francis (1853—1921), *professor, norsk statsminister,* envoyé; 2 ff., 9, 29, 69, 272 f., 313, 331 f., 351.
Hamilton, Hugo E. G. (1849—1928), greve, *landshövding,* statsråd; 245—250, 264, 278 ff., 404, 417, 422 f.
Hamilton, Raoul G. (1855—1931), greve, *godsägare, FK;* 76, 83.
Hammarlund, Emil (1853—1910), *folkskollärare, redaktör, AK;* 287.
Hammarskjöld, Carl Gustaf (1838—1898), justitieråd, statsråd; 180.
Hammarskjöld, K. Hjalmar L. (1862—), *president, statsråd,* landshövding, statsminister; 151, 194 f., 199, 204—207, 216, 220, 225—228, 232, 235 ff., 246, 249, 253 f., 257, 260—265, 270, 316, 397—402, 405, 409, 419—423.
Hammarskjöld, Å. Hugo (1845—1937), *arkitekt, godsägare, AK,* statsråd; 74—78, 83, 90, 102, 105, 171 f., 180

—186, 194 f., 199 f., 244, 264, 358 ff., 377, 383, 392 f., 417 f., 422 f.
Hammarström, Alexis (1858—1936), *byråchef, FK,* landshövding, statsråd; 87, 171—174, 205, 264, 417—420, 422 ff.
Hansen, Ole (1855—1928), *bonde, danskt statsråd;* 216.
Hansson, Per Albin (1885—), statsminister; 321.
Hasselrot, Carl B. (1842—1911), *häradshövding, FK;* 331, 362.
Haugland, Baard M. (1835—1896), lanthandlare, norskt statsråd; 216.
Hederstierna, Carl (1861—1928), *expeditionschef, justitieråd,* överståthållare, utrikesminister; 264.
Hedin, S. Adolf (1834—1905), *litteratör, AK;* 120, 135, 366, 381.
Hedlund, Henrik (1851—1932), *redaktör, AK;* 3, 14, 32, 90 f., 120, 137, 190, 279, 337 ff., 364, 395, 408, 414 ff.
Heftye, Thomas T. (1860—1921), *överstelöjtnant, norsk militärkonsulent i Stockholm, förutv. statsråd;* 385.
Hellberg, K. Mauritz B. (1859—), *redaktör;* 181, 190, 294.
Hellner, Johannes (1866—), *revisionssekreterare, statsråd,* justitieråd, utrikesminister; 232, 237, 264 f., 284, 289—297, 300, 304, 307 f., 311, 401 f., 409.
Hellström, Paul (1866—1927), *fil. d:r, föreståndare för växt-biologisk anstalt, AK,* statsråd; 418.
Henricson, August, i Karlslund (1839—1932), *lantbrukare, AK;* 89 ff., 94, 100, 104, 109, 278, 291, 343, 378, 414.
Herslow, Carl Chr. P. (1836—1933), *fil. d:r, redaktör;* 5, 8, 11, 14 ff., 26, 50, 83, 215, 347.
Hildebrand, Karl E. H. (1870—), *fil. d:r, redaktör,* riksgäldsfullmäktiges ordförande; 11, 240, 243, 409.
Hjärne, Harald G. (1848—1922), *professor, AK;* 10, 76, 78, 90 f., 95—105, 110, 112, 118 f., 124, 128—134, 139, 364—373, 378—389, 400.
Husberg, Karl S. (1854—1928), *landshövding, statsråd, FK;* 12, 17, 24, 30, 52, 63 f., 332, 334.
Hägglund, Erik (1854—1921), *kronolänsman, FK;* 363.
Höjer, Magnus M. (1840—1910), *lektor, AK;* 384.

Ibsen, Sigurd (1859—1930), *jur. d:r, diplomat, norskt statsråd;* 36, 337.

Jansson, Gustaf, i Krakerud (1839—1926), *hemmansägare, AK;* 167, 384, 414.
Jansson, Lars J., i Djursätra (1840—1918), *hemmansägare, AK;* 77, 244 f.
Jesperson, Jöns P., i Dorisborg (1861-?), *lantbrukare, AK;* 381.
Johansson, J. Axel (1868—), *redaktör;* 191.
Jonsson, Olof, i Hov (1839—1930), *hemmansägare, bankofullmäktig, FK;* 54, 61, 175, 344, 363, 394.
Juhlin, A. Julius (1861—1934), *rektor,* statsråd, generalpostdirektör; 184, 418 f., 422 f.

Karlsson, Karl Gustaf (1856—1924), *handlande, AK;* 90, 120, 192, 202, 238, 241, 279, 403, 414, 419.
Kennedy, James T. (1848—1916), *kammarherre, godsägare, FK;* 75, 83, 357, 362.
Kihlberg, Leif K. T. (1895—), fil. d:r, redaktör; 142, 147 f.
Kjellberg, Knut E. O. (1867—1921), *med. d:r,* professor; 241.
Kjellén, J. Rudolf (1864—1922), *professor, AK;* 235, 241, 323 f., 376 f., 404.
Klingspor, Carl G. A. (1847—1911), friherre, *f. d. kapten, godsägare, FK,* hovmarskalk; 75, 83, 87, 94, 227, 234, 340, 343, 357, 362.
von Knorring, A. Ivan, på Schiringe (1850—1930), friherre, *godsarrendator;* 412.
Koht, Halvdan (1873—), *universitetsstipendiat,* professor, norsk utrikesminister; 71, 332, 351 f.
Kronlund, Georg A. E. (1860—), *häradshövding, AK;* 78 f., 84, 93, 95, 105.
von Krusenstjerna, Adolf V. (1851—1926), *kanslirråd, byråchef;* 93, 205.
von Krusenstjerna, J. Edvard (1841—1907), *generalpostdirektör, förutv. statsråd, AK;* 12, 17—29, 36, 41, 54, 58, 76, 87, 90, 92, 98—109, 144, 153

—160, 164—174, 179, 185, 210, 266, 318 f., 334, 337, 344, 362, 366—371, 374, 377—380, 384.
von Krusenstjerna, Rosa F., född Vult von Steyern (1851—1922), *maka till Edvard v. K.; 22.*
Kvarnzelius, S. Herman (1864—1938), *bleckslagaremästare, AK,* landshövding; 90, 100, 120, 127, 279, 371, 373, 380, 386.

Lagerbjelke, Gustaf (1817—1895), greve, godsägare, landshövding, lantmarskalk; 319.
Lagerbring, Gustaf O. R. (1847—1921), friherre, *landshövding, FK;* 17, 151.
Lagerheim, C. H. T. Alfred (1843—1924), *generaldirektör, förutv. utrikesminister;* 1 f., 12, 15, 17, 26 ff., 68, 142, 156, 180, 211, 300—303, 331, 338, 351, 390 f., 403, 414.
Lansdowne, H. C. K. (1845—1927), markis, *engelsk utrikesminister;* 60, 350, 371.
Larsson, Jacob T. (1851—1940), *v. häradshövding,* statsråd; 90, 120, 279, 384.
Levertin, Oscar I. (1862—1906), *professor, författare;* 229.
Liljedahl, Edvard A. (1845—1924), *f. d. folkskollärare, förutv. norskt statsråd, St;* 307.
Lindblad, Ernst A. (1857—1936), *domänintendent, AK;* 77 f., 90, 100, 102, 105, 110, 118, 184, 201, 218, 338, 363 f., 373, 378—381, 422 f.
Lindbohm, Lars R. (1835—1915), *f. d. sekreterare;* 141.
Lindhagen, Carl A. (1860—), *borgmästare, AK;* 71, 120, 188, 288, 377.
Lindman, S. Arvid A. (1862—1936), *generaldirektör, statsråd, FK,* statsminister, konteramiral; 61 f., 75, 87, 92 ff., 118, 170—175, 179—188, 193, 199 f., 205—208, 213, 217, 219, 224, 227, 234, 236, 240, 246 f., 253 f., 261, 264 f., 269—272, 305, 320, 357, 361, 368, 371, 398—401, 417—423.
Lithander, Pehr Em. (1835—1913), *grosshandlare, FK;* 357.
Ljunglund, Leonard C. W. (1867—), *redaktör;* 30, 164.
Lothigius, L. Wilhelm S. (1836—1913), *landshövding, AK;* 366.
Lovén, H. John (1840—1924), *grosshandlare, bankdirektör, FK;* 88, 362, 371, 376, 379.
Lundeberg, Anna C. J. (1844—1913), *maka till Chr. Lundeberg;* 168.
Lundeberg, Christian (1842—1911), *bruksägare, statsminister, v. talman, FK;* 5—8, 13, 18, 25, 35, 39—44, 54, 58, 60, 64 f., 73, 75, 82, 86—93, 98—109, 116—119, 122—126, 130, 139 f., 143, 151 ff., 157—237, 240, 246—273, 276, 282, 295—301, 305 f., 312—320, 324, 327, 332, 335—340, 343 f., 356—382, 387—409, 417—423.
Lundeberg, Kristian W. (1866—), *brukspatron;* 168.
Lyckholm, D. Melcher (1856—1924), *bryggare, AK;* 93, 365.
Låftman, J. J. August (1841—1915), *bruksdisponent;* 396.
Lövland, Jörgen (1848—1922), *tulltjänsteman, norsk utrikesminister;* 13, 46, 68, 71 f., 232, 343, 345, 354 f., 402, 410.

Mallmin, Lars Petter (1843—1912), *lantbrukare, AK;* 54 f., 77 f., 93, 356.
Malmrot, Karl J. (1859—1918), *redaktör;* 190 f.
Malmström, Carl Gustaf (1822—1912), *f. d. riksarkivarie, förutv. statsråd;* 107, 159, 390.
Margareta (1882—1920), *prinsessa,* kronprinsessa; 43.
Marks von Würtemberg, Erik T. (1861—1937), friherre, *justitieråd, statsråd,* president; 179, 193 f., 205, 295 f., 304, 307 f., 311, 417 ff., 422 f.
Martin, Erik D. W. (1856—1921), *auditör;* 229.
von Matern, Axel F. (1848—1920), *generalmajor,* generallöjtnant; 170, 422 f.
Matsson, Magnus, i Grafås (1856—1919), *hemmansägare, AK;* 309.
Melin, Olof (1834—1925), *grosshandlare, FK;* 362, 376.
Meyer, Ernst F. W. (1847—1925), *grosshandlare, statsråd, AK;* 24, 30, 78, 147, 358.
Michelsen, Christian (1857—1925), *skeppsredare, norsk statsminister, St;* 4, 43, 68—72, 232, 237, 321 f., 343, 348—355, 372, 402.

Millqvist, H. Viktor (1864—1916), *redaktör;* 403.
Mittag-Leffler, M. Gösta (1846—1927), *professor;* 71, 352.
Moll, Victor L. (1858—1929), *bankkamrer, riksgäldsfullmäktig, AK;* 192, 200, 276, 419 f., 422 f.
Montelius, G. Oscar A. (1843—1921), *professor,* riksantikvarie; 71.
von Möller, Adolf P. (1855—1932), *godsägare, FK;* 112.

Neiglick, G. Sixten (1862—1925), *borgmästare, AK;* 229.
Nicolaisen, Johan (1847—1929), *norsk överlärare;* 410.
Nansen, Fridtjof (1861—1930), *norsk naturforskare och politiker;* 400.
Nordenfalk, Carl O. C. J. (1833—1909), *f. d. landshövding, FK;* 234.
Nordfelt, Alfred (1864—), *läroverksråd,* rektor; 287.
Nordström, Sten A. K., i Höglunda (1840—1919), *lantbrukare, AK;* 93, 365.
Nydal, Johan (1846—1931), *skolföreståndare, AK;* 91.
Nylander, S. Oscar (1853—1920), *ingenjör, disponent, AK,* statsråd; 77 f., 194, 200, 204, 206, 218, 255, 261, 274, 420, 422 f.
Nyström, Carl L. H. (1839—1913), *med. d:r, FK;* 61 f., 234.
Nyström, Johan F. (1855—1918), *lektor, FK;* 234 f., 374.

Odelberg, A. Theodor (1847—1938), *f. d. landshövding, statsråd, FK;* 2, 12, 22, 24, 30, 53, 154, 158, 184, 186, 208, 215, 331, 334, 418.
Odqvist, Gustaf (1847—1919), *godsägare, AK;* 76 ff., 90, 244, 358 f.
Olsen, Carl O. (1844—1927), *konteramiral,* viceamiral; 300.
Olsson, John (1858—), *advokat, AK,* godsägare; 384.
Olsson, Per, i Fläsbro (1864—1939), *hemmansägare, AK;* 176.
Olssön, Kr. (1844—1915), *general, norskt statsråd;* 355.
Oscar II (1829—1907);
Ossbahr, Rickard E. (1853—1936), *överste,* generalpostdirektör; 170, 418, 422 f.
von Otter, Fredrik W. (1833—1910), friherre, *f. d. amiral, förutv. statsminister, FK;* 14, 20, 26, 29, 147, 317—321, 335 f.

Palander af Vega, A. A. Louis (1842—1920), *viceamiral, statsråd,* amiral; 2, 7, 12—15, 23—28, 53, 120—123, 131, 138, 154, 158, 170, 207, 215, 331, 335, 385, 388, 397, 399, 419 f.
Palme, Sven T. (1854—1934), *direktör, AK;* 71, 229, 277, 310, 352, 395, 415.
Palmstierna, N. A. Hjalmar (1836—1909), friherre, *landshövding, förutv. statsråd, FK;* 87, 92, 97, 101 f., 107, 109, 228, 234, 361, 370, 373, 375, 378 f.
Parviainen, Oscar A. (1880—?), *finsk målare;* 355.
Pehrson, Pehr, i Törneryd (1845—1915), *hemmansägare, v. talman, AK;* 8, 58, 73, 77, 90 ff., 98, 100, 104—112, 120, 135, 153, 156, 159—163, 168, 173 f., 178 f., 183—186, 195—199, 204, 214, 217 f., 235, 244 f., 273, 344, 349, 356, 364 ff., 377—382, 387.
Persson, Carl, i Stallerhult (1844—1926), *hemmansägare, AK;* 77, 90 f., 94, 100, 104 f., 109—112, 156, 185, 217 f., 244 f., 255, 273 f., 290, 309, 331, 338, 358, 363, 365, 373, 378—383, 387.
Persson, Daniel, i Tällberg (1850—1918), *hemmansägare, AK,* talman; 58, 89 ff., 100, 104, 109, 112, 188, 274—278, 283, 291, 310, 315, 338, 349, 356, 378, 383, 411—416.
Petersson, G. Albert (1851—1938), *justitieråd, statsråd,* president; 170, 175, 179, 194, 199, 204—207, 220, 236, 246 f., 253 f., 261, 264, 270, 397 f., 417—423.
Petersson, Alfred, i Påboda (1860—1920), *lantbrukare, statsråd, AK,* landshövding; 90 ff., 100, 105, 110, 112, 118, 171—174, 181—185, 195 f., 199, 204, 209, 213, 216—219, 226 ff., 236, 239, 246 f., 253 ff., 261, 264, 269, 272 f., 370, 378 f., 417—423.
Petrén, J. Edvard (1863—1930), *justitieråd, statsråd;* 52, 54, 154, 158.
Pettersson, Fredrik E., å Emaus (1855—), *f. d. kapten, godsägare, FK,* landshövding; 87 f., 91, 101,

107, 109, 188, 200, 362, 370, 375, 378 f., 418 f., 422 f.
Petterson, Jakob G. (1866—), *borgmästare, AK,* statsråd; 314.
Poincaré, Henri (1854—1912), *professor, fransk matematiker;* 352.
Posse, A. M. (1792—1850), greve, justitiestatsminister; 319.
Posse, Arvid R. F. (1820—1901), greve, godsägare, statsminister, president; 306, 317, 319, 322 ff.

Ramel, Charlotte, född Wachtmeister (1844—1926), friherrinna, *syster till Fredrik W.;* 163, 185, 255.
Ramel, S. G. Fredrik T. (1872—), friherre, *legationssekreterare,* landshövding, utrikesminister; 304, 414 f.
Ramstedt, Johan O. (1852—1935), *justitieråd, statsminister,* överståthållare; 7, 13, 17, 24—70, 74, 81, 84 f., 89, 95, 114—150, 154, 208, 283, 316 f., 332, 336—340, 344 f., 349 f., 356, 382—389.
Rappe, Axel E. (1838—1918), friherre, *general, förutv. statsråd;* 96, 139.
Rappe, Christopher J. (1843—1930), friherre, *godsägare, FK;* 184, 195, 417, 422 f.
Rettig, John R. (1847—1907), *v. konsul, FK;* 87, 422 f.
Reuterskiöld, Arvid A. N. (1866—1915), *bruksdisponent, AK;* 76 ff., 90, 186, 197, 200, 358 ff., 398.
Reuterskiöld, Carl L. A. Axel (1870—), *professor;* 404.
Richert, Johan Gabriel (1784—1864), rättslärd; 189, 197.
von Richthofen, Oswald (1847—1906), *tysk statssekreterare;* 60.
Rodd, sir James Rennel (1858—), *engelsk diplomat;* 401.
Rolfsen, J. Nordahl B. (1848—1928), *norsk författare;* 288, 410.
Roos, Gustaf W. A. (1859—1938), *landssekreterare, AK,* statsråd, landshövding; 192, 196, 200, 202, 260 f., 269, 276 f., 419, 423.
Ros, J. Gustaf, i Leksand (1852—1931), *godsägare, FK;* 202, 416.
von Rosen, Fredrik Th. C. (1849—1917), greve, *överceremonimästare, FK,* överstekammarjunkare; 44, 75, 83, 376.
Rudebeck, Gustaf M. U. (1842—1913), *landshövding, FK;* 249 f., 423.
Rydén, Värner (1878—1930), folkskollärare, statsråd; 307.
Rye, Johan Henrik (1864—), *ryttmästare, norsk militärkonsulent i Stockholm,* generalmajor; 385.
Räf, Erik, (1858—1923), *disponent, AK;* 93, 99.
Röing, Erik P. W. (1866—1936), *grosshandlare;* 241.
Rösiö, Per J. (1861—1935), *lantbruksskoledirektör, jordbruksreformator;* 292.

Sager, C. D. Robert (1850—1920), *envoyé,* överstekammarjunkare; 123, 211 f., 227, 249, 252, 268, 278, 388, 391.
Sars, E. (1835—1917), *norsk professor;* 6.
Saxon, Johan L. (1859—1935), *redaktör;* 333.
Schlytern, F. Herman (1843—1934), *byråchef;* 224.
Schotte, Gustaf Victor (1823—1888), rektor; 182.
Schotte, Maria (1859—), *maka till Axel S.;* 177, 294 f.
Schotte, P. Axel V. (1860—1923), *landssekreterare, statsråd,* landshövding; 170 f., 177, 181 ff., 193 f., 214, 221, 266, 290, 294 ff., 300, 304, 307 f., 391, 402, 409, 418 f., 422 f.
Sidner, J. Ludvig L. (1851—1917), *konteramiral, statsråd,* viceamiral; 139, 207, 299 f., 304—308, 416 f., 422 f.
Sjö, J. August (1839—1913), *lantbrukare, AK;* 77 f., 102, 334, 376 f.
Sondén, Per H. S. (1853—), förste arkivarie; 26.
Sparre, Gustaf (1834—1914), greve, *godsägare, talman, FK;* 6, 10 f., 17—22, 26, 73, 86, 131, 156 f., 209, 332, 336, 387, 395.
Spångberg, K. Valfrid (1871—), *redaktör;* 9 f., 333.
Staaff, Karl A. (1860—1915), *advokat, statsminister, AK;* 1, 7 f., 15, 32, 36—39, 44 f., 54—57, 68, 71 f., 78, 89—100, 104 ff., 109, 112, 119 f., 128, 131 f., 152, 154, 157, 159, 174, 178 f., 183, 190—207, 212—241, 246

—316, 320—327, 337 f., 343, 349—356, 361, 367—373, 377—384, 388 f., 396 f., 400—423.
Starbäck, Karl (1863—1931), *lektor, AK;* 90, 102, 192, 229, 419.
Stierneld, G. N. A. A. (1791—1868), friherre, utrikesstatsminister; 319.
Ström, Johan, i Transtrand (1848—1928), *folkskollärare, AK;* 384.
Sundström, Magnus, i Östansjö (1861—1909), *folkskollärare, AK;* 315.
Swartling, F. J. Axel (1840—1918), *disponent, talman, AK;* 20 ff., 73, 153, 158 f., 167, 249, 336, 345, 361, 366, 387, 422 f.
Swartz, Carl J. G. (1858—1926), *fabriksidkare, FK,* statsminister, universitetskansler; 21 f., 316, 336.
Svedelius, Axel G. J. (1836—1924), *f. d. landshövding, FK;* 58 f., 61 ff., 68, 75, 98, 114, 117 f., 175, 349 ff., 356 f., 361, 368, 417, 422 f.
Svensson, Ivan, i Skyllberg (1858—1918), *bruksägare, AK;* 239 f., 244.
von Sydow, Oscar F. (1873—1936), statsminister, riksmarskalk; 321.
Säve, Teofron A. (1842—1931), *lektor, FK;* 50, 61, 75, 83, 87 f., 101, 109, 141, 313, 362, 368, 378 f.
Söderberg, Samuel, i Hobborn (1859—1924), *hemmansägare, AK;* 244.

Talleyrand, C. M. de T.-Périgord (1754—1838), furste av Benevent, fransk statsman och diplomat; 382.
Tamm, C. Gustaf A. (1838—1925), friherre, *f. d. överståthållare, förutv. statsråd, FK;* 20, 235, 309, 335, 356, 362, 375.
Tamm, Gustaf (Gösta) (1866—1931), friherre, *godsägare, hovstallmästare, statsråd, AK;* 292 f., 304, 308—311, 314, 412, 416.
Tamm, Hugo P. P. (1840—1907), *godsägare, FK;* 6, 10—14, 20—26, 44, 54, 76, 87, 89, 94—101, 105—110, 116—119, 126—132, 139, 151—160, 185, 219, 228, 250, 273, 335 f., 339, 356—361, 366—390, 410.
Taube, Arvid F. (1853—1916), greve, *envoyé,* utrikesminister; 167 ff.
Tessin, Carl Gustaf (1695—1770), lantmarskalk, kanslipresident; 140.
Tham, F. A. Sebastian (1847—1923), *godsägare, FK;* 87 f., 362.
Tham, Vollrath H. S. (1837—1909), *bruksägare, FK;* 87, 376.
Themptander, O. Robert (1844—1897), statsminister, landshövding; 20, 320, 322, 324.
Thyselius, Carl Johan (1811—1891), statsminister, president; 20, 317, 321.
Tingsten, Lars H. (1857—1937), *överste, statsråd,* general; 123, 141, 154, 158, 170 f., 177 f., 189, 199 f., 224, 236 f., 264, 270, 272, 282 f., 290, 297—311, 394 f., 413—423.
Trana, Erik A. (1847—1933), *rådman, AK,* justitieborgmästare; 93, 99, 102.
Trapp, Oscar F. (1847—1916), *industriidkare, v. konsul, AK;* 90.
Trolle, A. C. Alice, född Fersen Gyldenstolpe (1872—), *maka till Eric Trolle;* 302 ff.
Trolle, Carl Axel (1862—1919), *vice häradshövding, godsägare, AK;* 309.
Trolle, Eric B. (1863—1934), *kabinettssekreterare, utrikesminister,* landshövding, riksmarskalk; 28, 139, 154, 158, 211, 300—311, 380, 386, 414, 416, 422 f.
Trolle, Erik G. N. (1901—), kammarherre, godsägare; 414.
Trolle, Nils A. A. (1859—1930), friherre, *hovjägmästare, FK,* överhovjägmästare; 309.
Trygger, Ernst (1857—), *professor, justitieråd, FK,* statsminister, universitetskansler; 8, 17, 42, 54 ff., 75, 83, 88, 93, 118, 154, 158, 206, 234, 343, 357, 361, 363, 375, 417, 422 f.
Törnebladh, H. Ragnar (1833—1912), *f. d. lektor, bankofullmäktig, FK;* 340.

Unger, E. Magnus (1832—1913), *f. d. häradshövding, FK;* 92, 99.

Wachtmeister, A. Fredrik Claësson (1855—1919), greve, *godsägare, generaldirektör, utrikesminister, FK,* universitetskansler; 87, 92, 98, 101, 107, 109, 151 ff., 157, 160—163, 168—180, 183—187, 190, 196—220, 224, 227, 232—237, 247, 249, 252—257, 262—269, 278, 300, 320, 361, 376, 379, 390—393, 398—402, 405, 417—423.

Wachtmeister, Axel H. (1855—1926), greve, *landshövding, FK;* 375, 417.
Wachtmeister, Louise U. S., född af Ugglas (1859—), grevinna, *maka till Fredrik Wachtmeister;* 163, 185, 255, 268.
Waldenborg, D. (1857—?), *folkskollärare;* 287.
Waldenström, Peter Paul (1838—1917), *lektor, AK;* 84, 377.
Walldén, J. Wilhelm E. (1836—1906), *godsägare, f. d. redaktör, FK;* 10 ff., 76, 87 f., 101, 109, 219, 340, 362, 370, 373, 376—379.
Wallenberg, Gustaf O. (1863—1937), *kapten, AK,* envoyé; 156, 162, 235, 301, 310, 390 f., 400, 414 f.
Wallenberg, Knut A. (1853—1938), bankdirektör, utrikesminister; 307.
Warburg, Karl J. (1852—1918), *professor, AK;* 197, 216, 229, 241.
Wedel Jarlsberg, Frederik (Fritz) H. H. (1855—), baron, *norsk diplomat;* 68—71, 130—134, 350 f., 372, 400.
Westring, Hjalmar G. (1857—1926), *justitieråd, statsråd,* president; 24, 54, 63 f., 70, 130 f., 147, 331, 344.
Widén, Ellen J. C. (1866—), *maka till Johan Widén;* 197 f.
Widén, Johan (1856—1933), *landssekreterare, statsråd, AK,* landshövding; 7, 10, 23, 28, 46, 49 f., 54 ff., 75—78, 83 f., 87, 90, 98, 102—105, 110, 114, 116, 119, 131, 145, 167 f., 180, 183—274, 282, 289, 293 f., 302, 309, 321, 331, 334—338, 344 f., 356—367, 376, 380—383, 387, 390—393, 396—405, 419—423.
Wieselgren, P. Sigfrid (1843—1910), *generaldirektör, FK;* 41, 46—51, 56—62, 74, 76, 82, 92, 99—105, 234, 266, 274, 282, 332 f., 339 f., 344, 349 ff., 356, 360, 365, 367, 370, 374.
Wigfors, John A. (1872—1909), *redaktör;* 240.
Wijk, Erik (1836—1910), *grosshandlare, AK* och *FK;* 362.
Wijkander, E. A. G. August (1849—1913), *professor;* 241.
Wijkander, H. Rutger (1854—1912), *överste, direktör;* 170, 423.
Wikander, Johan G. (1850—1925), *överste,* generalmajor; 170, 418, 422.
Wiklund, Adolf, i Brattfors (1859—1941), *hemmansägare, AK;* 77, 90, 291, 411 f.
Wilhelm (1884—), prins; 53.
Wilhelm II (1859—), *tysk kejsare;* 60, 143, 389.
Virgin, Otto W. (1852—1922), *generalmajor, statsråd;* 24, 53, 147, 189, 388, 395.
Winterhjelm, Kristian A. (1843—1915), *norsk skriftställare, tidningskorrespondent;* 133 f.
Vogt, P. Benjamin (1863—), *höiesteretsadvokat, förutv. norskt statsråd,* diplomat; 68—71, 130—134, 232, 388, 401.
Worm-Müller, Jac. S. (1884—), norsk professor; 68, 354.
Wrangel, Herman G. W. (1859—1938), *kommendörkapten,* generallöjtnant; 207, 419, 422 f.
Vult von Steyern, Maud V. (1885—), *dotter till Fredrik Wachtmeister;* 162 f., 200, 213, 262, 402.

Zetterstrand, Teodor (1852—1922), *rådman, AK;* 89 ff., 94, 100, 102—105, 109, 112, 119, 218, 274—278, 283, 310, 331, 338, 361, 364, 373, 378 f., 383, 404, 414, 416.
Zimdahl, Per (1836—1925), *kantor, redaktör, AK;* 93.
von Zweigbergk, Otto F. (1863—1935), *redaktör;* 148 f., 190, 283 ff., 291 f., 324, 396.

Åkerhielm, A. Lars E. (1846—1920), friherre, *president, förutv. statsråd, FK;* 41, 44, 87—94, 101, 105—109, 112, 122, 161, 205, 214, 234 f., 316, 339 f., 344, 361 f., 367—370, 373—379, 397, 417, 422 f.
Åkerlund, Erik G. H. (1853—1932), *godsägare, AK;* 54 f., 76 ff., 93, 244, 358, 398.
Åkerman, A. Rickard (1837—1922), *generaldirektör, FK;* 361.

Ödman, Carl J. (1839—1913), *sjökapten; AK;* 90.
Östberg, Gustaf Fredrik (1847—1924), *godsägare, riksgäldsfullmäktig, FK;* 49, 54 f., 58, 61 f., 87, 106 f., 117, 122, 184, 205, 250, 261 f., 291, 340, 350 f., 356, 362, 370, 373, 419, 422 f.

SKRIFTER UTGIVNA AV

STATSVETENSKAPLIGA FÖRENINGEN

I UPPSALA GENOM AXEL BRUSEWITZ

1. AXEL BRUSEWITZ, Studier över riksdagen och utrikespolitiken. I. Hemliga utskottet i 1809 års författning. 1933. Pris kr. 3: 50.
2. AXEL BRUSEWITZ, Studier över riksdagen och utrikespolitiken. II. Nordiska utrikesnämnder i komparativ belysning. 1933. Pris kr. 4: 75.
3. GUNNAR HECKSCHER, Konung och statsråd i 1809 års författning. Regeringsmaktens inre gestaltning under det nya statsskickets första halvsekel. 1933. Pris kr. 7: 50.
4. De nordiska ländernas statsråd. Studier över deras sociala sammansättning, utarbetade inom Seminariet för statskunskap i Uppsala. 1935. Pris kr. 4: 25.
5. SVEN LINDMAN, Parlamentarismens införande i Finlands statsförfattning. 1935. Pris kr. 1: 50.
6. ELIS HÅSTAD, Regeringssättet i den schweiziska demokratien. 1936. Pris kr. 10: —.
7. Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning. Utarbetade inom Seminariet för statskunskap i Uppsala. 1936. Pris kr. 4: 25.
8. RAGNAR SIMONSSON, Millerands presidentur. En studie över presidentmakt och parlamentarism i Frankrike. 1938. Pris kr. 5: 50.
9. GUNNAR HECKSCHER, Svensk konservatism före representationsreformen. I. Den historiska skolans genombrott i Sverige. 1939. Pris kr. 4: 50.
10. ARNE BJÖRNBERG, Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905. 1939. Pris kr. 8: —.
11. ARNE WÅHLSTRAND, 1905 års ministärkriser. 1941. Pris kr. 10: —.

Pris kr. 10: —

Uppsala 1941. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 40335